

Általános Nyelvészeti
Tanulmányok
XXIII.

Szerzők:

Abrusán Márta, Alberti Gábor, Bánréti Zoltán, Bródy Mihály,
É. Kiss Katalin, Hunyadi László, Lipták Anikó, Mészáros Éva,
Molnár Valéria, Nádasdi Péter, Olsvay Csaba, Rákosi György,
Surányi Balázs, Szécsényi Tibor, Szendrői Kriszta

Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIII.

Új irányok és eredmények
a mondattani kutatásban

Sorozatszerkesztő:

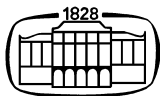
Kenesei István

A kötet szerkesztője:

Bartos Huba

Technikai szerkesztő:

Siptár Péter

Akadémiai Kiadó, Budapest

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

ISBN 978 963 05 9043 3

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akkr.hu
www.szakkonyv.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2011

© Akadémiai Kiadó, Budapest 2011

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója
A számítógépes szerkesztés Kiss Zoltán munkája L^AT_EX 2_ε rendszerrel
A nyomdai munkálatokat a PXP Első Magyar Digitális Nyomda Zrt. végezte
Felelős vezető: Szekeresné Kereszturi Krisztina
Budapest, 2011
Felelős szerkesztő: Sisák Gábor
Termékmenedzser: Egri Róbert
Kiadványszám: TK110001
Megjelent 39,33 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0569-1338

© Szelényi László

Ezzel a kötettel köszöntjük a 80 éves Kiefer Ferencet

Tartalomjegyzék

Szerkesztői bevezetés (<i>Bartos Huba</i>)	9
--	---

I. Elméletek, modellek, univerzálék

<i>Molnár Valéria</i> : „Fundamentális” kérdések az információstruktúrában – univerzális és tipológiai megfigyelések tükrében	15
<i>Alberti Gábor</i> : <i>ReALIS</i> , avagy a szintaxis dekompozíciója	51
<i>Szécseyi Tibor</i> : Magyar mondszerkezeti jelenségek elemzése HPSG-ben	99

II. Modulok és kapcsolódásaik

<i>Hunyadi László</i> : Frázisstruktúra és prozódia: interfész vagy közös kognitív alapok? ..	141
<i>Bánréti Zoltán</i> – <i>Mészáros Éva</i> : A szintaktikai rekurzivitás afáziában	191
<i>Abrusán Márta</i> : Kvantorok és fokmértékre vonatkozó kérdések	227

III. A fókuszkérdésköre

<i>É. Kiss Katalin</i> : Szerkezetileg kódolt előfeltevés a magyar mondszerkezetben	245
<i>Bródy Mihály</i> – <i>Szendrői Kriszta</i> : A kimerítő felsorolás értelmezésű fókuszkérdés: válasz ...	265
<i>Surányi Balázs</i> : A szintaktikailag jelöletlen fókuszkérdés pragmatikája	281

IV. Elemzések, alkalmazások

<i>Lipták Anikó</i> : A fragmentumok mondatnana a magyarban	317
<i>Rákosi György</i> : Összetett visszaható névmások a magyarban	351
<i>Olsvay Csaba</i> : A lokalitás szerepe a lehetséges operátor-hatókörök szintaktikai magyarázatában	377
<i>Nádasdi Péter</i> : Egy ismeretlen vonatkozó szerkezetről	415
A sorozatszerkesztő utószava (<i>Kenesei István</i>)	437

Szerkesztői bevezetés

Az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* e legújabb, 23. kötetének központi témája: a szintaxis helye a modern nyelvelméletben; célja, hogy a mondattan magyar művelőinek kutatási eredményeit bemutatva képet adjon a hazai olvasóközönség számára e terület fejlődésének egyes fontos irányairól. A kötet egyúttal tisztelgés is a sorozatszerkesztő, a kötetszerkesztő és a szerzők részéről Kiefer Ferenc akadémikus előtt, 80. születésnapja alkalmából. Kiefer Ferencnek elévülhetetlen érdemei vannak a modern formális nyelvelmélet tanulmányozásának meghonosításában, kutatásának és oktatásának intézményesítésében, kutatók generációinak „kinevelésében” és „pályára állításában”. E kötet szerzőinek nagy része (a szerkesztőt is beleértve) tanítványa és/vagy közeli munkatársa volt, sokunk vett részt az általa vezetett, több mint két évtizedet felölelő *Strukturális magyar nyelvtan* projektum különböző fázisaiban, s lett így fejezetszerzője az ebből származó négykötetes könyvsorozatnak is, melyet ugyancsak ő szerkesztett. Akik pedig szerzőink közül (történetesen) sem tanítványai, sem közvetlen munkatársai nem voltak, azokra is jelentős szakmai hatást gyakorolt munkássága. E kötettel kívánunk most neki további jó egészséget, hosszú és tartalmas életet, valamint azt, hogy szakmai munkásságát mindannyiunk további hasznára-okulására még sokáig folytathassa.

Kötetünk azonban nem egy laza szerkezetű, vegyes tartalmú *Festschrift* – a sorozat legnemesebb hagyományainak megfelelően csak magas színvonalú kutatások eredményeit megjelenítő tanulmányok kerülhettek bele, alapos (mindkét irányban anonim) szakmai lektorálás alapján. Ezúton szeretnék köszönetet mondani a kötetbe benyújtott dolgozatok lektorainak, akik időt-energiát nem sajnálva megírt bírálaikkal jelentős mértékben járultak hozzá a tanulmányok minőségéhez, valamint ahhoz, hogy az olvasóközönség számára minél könnyebben, minél mélyebben megérthetőek legyenek a közölt eredmények.

Az itt megjelenő tanulmányokat tematikusan négy tömbbe rendeztem. Az első rész (*Elméletek, modellek, univerzálék*) tanulmányai részben kevésbé ismert kurrens modellek szintaktikai alkalmazhatóságát mutatják be (Alberti, Szécsényi), részben pedig az általános tipológia szintjén működő információszerkezeti elveket, mintázatokat vizsgálják (Molnár). A második rész (*Modulok és kapcsoló-*

dásaik) a modern grammatikaelmélet egyik legsajátosabb, eredményeit tekintve talán leggyümölcsözőbb vizsgálati módját követve az emberi elme részeként feltételezett nyelvi rendszer egyes moduljai, komponensei közötti kapcsolódásokat, konkrétan: a szintaktikai komputációs rendszer és az egyéb modulok csatlakozási viszonyait-feltételeit tanulmányozó cikkekből áll. Találunk itt elemzéseket a szintaxis és a szemantika (Abrusán), a szintaxis és a prozódia (Hunyadi) összefüggésrendszeréről, együttműködéséről, valamint arról, hogy a szintaxis, a tudatelmélet és az afáziás jelenségek együttes vizsgálata milyen új következtetésekre vezethet (Bánréti – Mészáros). A kötet harmadik része (*A fókusz kérdésköre*) három olyan tanulmányt tartalmaz, melyek a fókuszjelenségek megfelelő értelmezéséről újabban felpezsdült szakmai vitához szólnak hozzá, teljesen új megközelítéseket, elemzéseket, megfontolásokat javasolva. Jól látható ezekből, hogy noha a fókuszálás a magyar nyelvben önálló szintaktikai konstrukció, alkalmazásának feltételeit adekvátan leírni és magyarázni csak a szemantika és a pragmatika felől közelítve, információszerkezeti alapokon lehetséges. A kötet negyedik része (*Elemzések, alkalmazások*) pedig esettanulmányokat gyűjt egybe a kurrens általános mondat- és mondatrészmodellek, mondat- és mondatrészelméletek alkalmazásáról a magyar nyelv egyes jelenségeinek kezelésére (anaforajelenségek, operátorok viselkedése, a töredékes válaszmondatok és a preminális vonatkoztató konstrukciók szerkezete).

Molnár Valéria kötetnyitó tanulmánya tipológiai szempontból vizsgálja mondatok információszerkezeti tagolását, konkrétan azt, hogy a mondatkezdő elemeknek milyen szerep tulajdonítható a diskurzuskohézió szempontjából. Ez a szerep, melyet formálisan egy „C-jegy” értéke kódol, konkrétan kétféle lehet: a kontraszt vagy a kontinuitás kifejezése a kontextuális előzményhez képest. Hét (genetikailag és tipológiailag különböző csoportba sorolt) európai nyelv vizsgálata alapján állít fel három típust, három alosztályt, prozódiai, morfológiai és szintaktikai sajátosságokat egyaránt figyelembe véve.

Alberti Gábor „saját fejlesztésű” diskurzusreprezentációs modellje felől tekint rá a szintaxis ügyeire, és annak megmutatására törekszik, hogy önálló mondat- és mondatrészelmélettel (azaz szintaktikai levezetésekre és/vagy reprezentációkra) nincs is szüksége a nyelvtannak, ehelyett a diskurzusreprezentációt kezelő rendszer a lexikai elemek közötti unifikációra is támaszkodva maga kezeli a hagyományosan mondat- és mondatrészelmélettel tekintett jelenségek körét, mint amilyen a szórend, az eszmintázatok, vagy az információszerkezeti szerepek szerinti mondat- és mondatrészelmélet.

Egy kurrens reprezentációalapú szintaxiselmélet, a fejközpontú frázisszerkezet-nyelvtan (HPSG) bemutatása a célja Szécsényi Tibor dolgozatának, s ezt úgy teszi meg, hogy (a modell technikai alapjainak ismertetése után) a magyar

mondattan néhány jellegzetes alapproblémájának a HPSG alkalmazásával elérhető elemzését, megoldását ismerteti részleteiben.

A szintaxis és az egyéb (nyelvi ill. nem-nyelvi) mentális modulok együttműködésének témakörében írt dolgozatoknak szentelt részt Hunyadi László munkája nyitja, amely a generatív nyelvelmélet elmúlt 10 éve egyik legfontosabb fogalmának: a rekurziónak a szerepét vizsgálja, konkrétan annak a csoportosítási mechanizmusban való megnyilvánulását, mégpedig abban a tekintetben, hogy a szintaxis és a prozódia kapcsolatában megjelenő megfeleltetések rendszerében milyen szerepet játszik. A cikk elméletileg is jelentős megállapításai empirikus kísérleti anyagon-adatakon nyugszanak.

Ugyancsak a rekurzió a fő „hívószava” Bánréti Zoltán és Mészáros Éva tanulmányának, mely (ugyancsak kísérletes alapokon) annak az afázia-jelenségekben játszott szerepére, tettenérhetőségére fókuszál. Fő megállapítása, hogy a nyelvi és (egyres) más kognitív képességek mögött egy közös rekurziós művelet/modul húzódik meg.

E második rész zárásaként Abrusán Márta tanulmánya egyes kvantoros kifejezések által kiváltott ún. „szigetjelenségeket” vizsgál, azaz olyan eseteket, amikor e kvantorok akadályozzák bizonyos elemek, elsősorban kérdőkifejezések kihelyezését a kérdő mondatokban elfoglalt szokásos pozíciójukba. Szemantikai és pragmatikai tényezőket is felvonultató elemzésének lényege szerint a vizsgált szerkezetek rosszulformáltságának oka, hogy az adott típusú kérdésre egyáltalán nem adható maximálisan informatív válasz.

A kötet harmadik tematikus blokkját alkotó három tanulmány a fókusz kérdésköréhez szól hozzá. Összeköti őket az is, hogy a hagyományos elképzelésekkel ellentétben nemcsak a szintaxis és/vagy a szemantika játszik meghatározó szerepet a fókuszos konstrukciók meghatározásában, hanem egyes pragmatikai tényezők, megfontolások is. A sorrendben elől álló tanulmány, É. Kiss Kataliné, arra az alapgondolatra épül, hogy a magyar mondatok „fókusz – háttér” információs tagolása szempontjából a szerkezeti fókusz elemzésénél korábban javasolt, ám nem mindig kellően motivált [+ kimerítő] jegy stipulálása helyett a háttér [+ előfeltételezett] jegyének szerkezeti kódolása az elsődleges tényező. Továbbá a szerző javaslata szerint mindkét tulajdonság (a fókusz kimerítő értelmezése és a háttér előfeltételezettsége) levezethető abból, hogy az ilyen tagolású magyar mondatok ún. specifikációs állítások.

Bródy Mihály és Szendrői Kriszta tanulmánya ugyancsak a fókuszos mondatokban tapasztalható kimerítő értelmezést járja körül: itt megfogalmazott feltevésük szerint ezek a mondatok célszerűen úgy tekintendők, mint (implicit) kérdésekre adott válaszok, ahol a kérdések szintaxisa nagyban meghatározza a rájuk

adott válaszok szintaxisát, s ezen belül egy EXH ('kimerítő') operátor jelenlétén keresztül a szemantikáját is.

A témakör harmadik hozzászólója Surányi Balázs, aki a szintaktikailag jeletlen, ige mögötti fókusz főbb szemantikai-pragmatikai vonásait vizsgálja, és ugyancsak kérdés–válasz párokban gondolkodva, de pragmatikai alapokon látja levezethetőnek a vizsgált fókuszos kifejezések tulajdonságait, elsősorban a kimerítő olvasat megléte tekintetében.

A negyedik rész tanulmányait az előzőktől eltérően nem köti össze átfogó téma, ezek a magyar mondatban egy-egy jól lehatárolt fragmentumát veszik szemügyre kurrens szintaxiselméletek eszköztárával, és adnak ezekről újszerű elemzéseket. Lipták Anikó vizsgálatának tárgyát ezúttal a töredékes válaszmondatok képezik. Fő mondanivalója, hogy a kérdőszavas és eldöntendő kérdésekre válaszként adható mondat-töredékek (fragmentumok) az ellipszisjelenségek egy altípusát adják, és szintaktikailag eltérően viselkednek az ún. zsilipeléses szerkezetektől, melyekhez csak a felszínen tűnnek szerkezetileg igen hasonlóknak.

Rákosi György a magyar összetett visszaható névmásokat (*önmaga, jómaga*) elemzi a monolitikus *maga* anaforával való összevetésben, és megmutatja róluk, hogy a szó technikai értelmében ezek nem anaforák, így a szintaktikai kötés-elmélet hatálya alá sem tartoznak.

Olsvay Csaba terjedelmes tanulmánya az operátorok hatókörének szintaktikai meghatározottságát vizsgálja, magyar és angol adatok alapján. Miután egy jól ismert korábbi, az ún. operátorszériák rendszerén nyugvó modellről megmutatja, hogy nem képes kielégítően kezelni a problémákat, egy tisztán nyílt szintaxist elismerő (azaz rejtett, logikai formabeli szintaktikai műveleteket nem használó) modell keretei között javasol új megoldást.

A negyedik rész (és a kötet) utolsó fejezeteként Nádasdi Péter egy korábban saját maga által már részben feltárt és leírt vonatkozató szerkezet elemzési lehetőségeit veszi számba, és egy, a minimalista szintaxiselméletbe ágyazott kezelésmódot ír le, részletesen érvelve ennek adekvát volta mellett.

Összességében elmondható: kötetünk átfogó, sokszínű képet ad napjaink szintaxiselméleti fejleményeiről, „a szakma jelenlegi állásáról”, részben itthon, részben külföldön élő-dolgozó magyar szerzők művein keresztül, amelyek sikeresen tesznek eleget a kettős célkitűzésnek: adjanak képet a hazai szakmai olvasóközönség számára mind a modern elméleti mondatnani kutatások kurrens állapotáról és elméleteiről, mind pedig arról, hogy ezeken belül mely területeken, mely témákban érnek el úttörő jellegű, áttörő eredményeket kutatóink.

Bartos Huba
MTA Nyelvtudományi Intézet

I. rész

Elméletek, modellek, univerzálék

„Fundamentális” kérdések az információstruktúrában – univerzális és tipológiai megfigyelések tükrében

Molnár Valéria

*Tyska, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, Lund
valeria.molnar@tyska.lu.se*

A nyelvészeti kutatásban számos helyen található utalás a mondatkezdő pozíció döntő jelentőségére a szövegösszefüggés, azaz a koherencia (*coherence*, C) – biztosítása szempontjából. Kognitív és funkcionális érvekre hivatkozva leginkább az a nézet terjedt el a szakirodalomban, hogy a **topik** és a **fókus** sorrendje meghatározott: a rendszerint ismert elemeket hordozó topik megelőzi az új információt tartalmazó fókuszt. Cikemben az információstruktúrának ezt a gyakran univerzálisnak tekintett tendenciáját vizsgálom felül és „C-megszorítás” néven egy újabb szabályra teszek javaslatot. Ennek értelmében az optimális mondatkezdetet a koherenciát biztosító (C-jegyet viselő) elemek teszik lehetővé, függetlenül attól, hogy ismert, avagy hangsúlyos/kontrasztív elemekről van-e szó. Annak ellenére, hogy a C-megszorítást a mondatkezdés szempontjából univerzális stratégiának tekintem, fontosságát a tipológiai variáció figyelembevételével hét európai nyelvre vonatkozóan pontosítom.

Kulcsszavak: koherencia, kontinuitás, kontraszt, C-jegy, C-megszorítás

1. Bevezetés

A nyelvész, a nyelvoktató és a nyelvtanuló tapasztalatai egyaránt arra engednek következtetni, hogy a nyelv elsajátításának és megfelelő használatának egyik alapvető feltétele, hogy a nyelvtanuló a grammatikai szabályokon túlmenően a nyelv megfelelő használatához szükséges összefüggésekről és törvényszerűségekről is kellő ismeretekkel rendelkezzen. Nyelvtani szempontból korrekt mondatokat a nyelvi szituációnak megfelelően kell alkalmazni, illetve összefüggő és könnyen érthető szöveggel összefűzni ahhoz, hogy a kommunikációt „sikeresnek” nevezhessük. Ez az anyanyelv és az idegen nyelvek elsajátítására és használatára egyaránt vonatkozik. Mindehhez az információstruktúra törvényszerűségeinek ismerete és megfelelő stratégiák alkalmazása szükséges, mind az egyes mondatok, mind hosszabb szövegek megszerkesztésével kapcsolatban.

Az információstruktúra és a szövegszerkesztés szabályainak elsajátítása már az anyanyelvre vonatkozóan is komoly feladatot jelent. Mivel ezek a szabályok

nemcsak általános érvényűek lehetnek, hanem részben nyelvspecifikusak is, az úgynevezett topik–fókusz szerkezet ismerete egy idegen nyelvben talán a legnagyobb próbatétel az idegennyelv-tanulásban és kifogástalan, anyanyelvi vagy azt megközelítő szintű alkalmazására a nyelvtanulás legmagasabb fokán kerülhet csak sor.

A „szigorú” szórendi szabályok alkalmazásán túlmenően szükség van tehát arra is, hogy olyan esetekben, amikor több lehetőség van a mondat egyes pozícióinak betöltésére, a választás a kontextusba leginkább beleillő mondatrészre essen. A kontextusba való beillesztés különösképpen megköveteli a mondatkezdő pozíció optimális kihasználását, hiszen a mondatkezdő mondatrész nemcsak összekötő kapcsot teremt az előzetesen elhangzott nyelvi szöveggel vagy a fennálló szituációval, hanem a további információ felépítése szempontjából is döntő jelentőségű.

A mondatkezdő pozíció betöltése azonban gyakran rejtelmesnek és ellentmondásosnak tűnik. Kontrasztív és tipológiai munkák arra utalnak, hogy genetikailag és tipológiailag eltérő nyelvekben is hasonló tendenciák tapasztalhatók: nemcsak a legtöbb indoeurópai nyelvre vonatkozóan, hanem a finnugor nyelvekről szóló irodalomban is általános az a nézet, hogy a mondatkezdő ad helyet a topiknak, tehát annak az elemnek, amely valamilyen módon megalapozza a mondat fő információját, a fókuszot. Ezek szerint tehát legtöbbször vagy olyan jellegű információ áll a mondat élén, amely az állítás térben és időben való elhelyezését teszi lehetővé (*frame setting, scene setting*), vagy pedig az a mondatrész kerül ide, amelyről a mondat későbbi része lényeges új információval szolgál (*aboutness*). Mindez arra utal, hogy a mondatkezdő pozíció betöltésénél általános érvényű tendenciákkal vagy törvényszerűségekkel kell számolnunk.

Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy rokon eredetű és tipológiailag hasonló nyelvekben is jelentős különbségek mutatkozhatnak a bal szélső mondatrész megválasztásánál. Így például két germán nyelv, a német és a svéd összehasonlításánál feltűnő, hogy a svédben ritkán vezet be más mondatrész a mondatot, mint a mondat alanya, míg a németben időhatározók, helyhatározók, sőt más mondatrészek is gyakran állnak a mondat elején (vö. Molnár–Winkler 2010). Mindez a különbség annak ellenére tapasztalható, hogy mindkét nyelv az ún. V2-nyelvek (*verb-second* nyelvek) közé tartozik, amelyekben a ragozott ige az állító főmondatokban a mondat második pozíciójában áll és a mondatkezdő pozícióra egyikükben sem vonatkozik az a grammatikai megszorítás, hogy csak a mondat alanya kerülhet ide. Érdekes módon azonban nemcsak eltérő típusú nyelveknél, hanem a nyelvek történetének különféle korszakainál is jelentkeznek különbségek a mondatkezdő pozícióval kapcsolatban. Amint azt Håkansson (2009) statisztikai adatokra támaszkodva bemutatta, a svéd nyelv korábbi periódusaiban ez a pozí-

ció sokkal kevésbé volt a mondat alanyához kötve, mint a modern svédben. Az ósvéd tehát a mondatkezdés szempontjából (is) a mai modern német nyelvhez állt közel.

Különös figyelmet érdemel az is, hogy a mai svédben a mondat bal perifériája információstruktúra vonatkozásában nagyobb hasonlóságot mutat olyan nyelvekkel, amelyek mai formájukban nem sorolhatók a V₂-nyelvek közé, és a mondat alanyának elhelyezését sokkal szigorúbban szabályozzák, mint ez a V₂-nyelvektől elvárható lenne. Nemcsak az angol, hanem más, a germán nyelvcsaládon kívül eső nyelvek – mint például a francia – is ebbe a csoportba sorolhatóak. Még bonyolultabb a kép, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a svéd a variációs lehetőségek bővítésére a franciához hasonló módon alkalmaz bizonyos struktúrákat – például a kettéváló szerkezetet (az ún. *cleft*-konstrukciót) –, annak ellenére, hogy a svéd mondat bevezető pozíciójában minden további nélkül biztosítható lenne a variáció.

2. „Fundamentális” kérdések

Cikkemben az említett „rejtélyek” megfejtésére, a látszólagos ellentmondások feloldására vállalkozom, és ennek során az információstruktúra „fundamentális” kérdéseit kívánom többféle vonatkozásban is közelebbről megvizsgálni.

(i) Elsősorban a mondatkezdő pozícióra fogom ráirányítani a figyelmet, mivel a nyelvészeti szakirodalomban ennek a pozíciónak tulajdonítanak alapvető szerepet a szövegösszefüggés megteremtésével kapcsolatban. A mondatkezdet elnevezésére a svéd szakirodalomban a „fundamentum” elnevezést alkalmazzák – így tehát a mondat **fundamentális pozíciója** és az ezzel kapcsolatos teoretikus kérdések állnak majd előtérben.

(ii) A mondatkezdő pozíció funkciójával kapcsolatban több lényeges probléma vár megoldásra. Számos nyelvész érvel kognitív és funkcionális megfontolások alapján amellelt, hogy a topik és a fókusz sorrendje az említett módon minden nyelvre univerzálisan érvényes – és érveik gyakran meggyőzőeknek tűnnek: azok az elemek, amelyek valamiképpen kötődnek a korábban említett információhoz (és amelyekre gyakran a *topik* elnevezéssel utalnak), a mondatban korai említést érdemelnek, míg az új információt tartalmazó elemek fókusz jelleggel a mondat későbbi részében jelennek meg. A nyelvi adatok azonban sokrétűek és nem mindig összeegyeztethetőek a topik–fókusz sorrenddel. Az információstruktúra alapvető, **fundamentális kérdéseikhez** tartozik ezért annak meghatározása, hogy milyen jellegű kognitív és pragmatikai törvényszerűségeket tekinthetünk általános érvényűnek, és mely esetekben kell a különféle nyelvekben

megmutatkozó, az általánostól eltérő nyelvspecifikus tendenciákra vagy preferenciákra is figyelmet fordítanunk.

(iii) További lényeges kérdése a kutatásnak az információstruktúrához szükséges alapvető, **fundamentális fogalmak** (illetve ezek elnevezésének) tisztázása. Az említett „topik < fókusz” sorrend egydimenziós modellt tételez fel. A szakirodalomban azonban már több évtizede szerepel számos többdimenziós fogalomrendszerre tett javaslat annak érdekében, hogy a prototipikus és látszólag egyszerű eseteken kívül az információstruktúra komplex és problematikus eseteit is tekintetbe lehessen venni (vö. Gécseg–Kiefer 2009; Vallduví 1992; Molnár 1991; 1998 stb.). A topikon és fókuszon (illetve az ezekkel részben párhuzamos fogalompárokon) kívül egy további, ezekkel „átellenben” álló fogalom – a kontraszt – bevezetésére is található javaslat az irodalomban (vö. Vallduví–Vilkuna 1998; Frey 2006; Molnár 2006 stb.).

A következőkben a fent említett kérdések vizsgálatához hét európai nyelv szolgáltatja a kiindulópontot. Ezek között szerepel több különféle típusú indo-európai nyelv – a német, svéd, angol, francia és az orosz – és két finnugor nyelv: a magyar és a finn. A **fundamentális kérdések** tárgyalása során remélhetőleg sikerül feloldanom a bevezetőben említett ellentmondásokat és rávilágítanom azokra az összefüggésekre, amelyek magyarázatot adhatnak arra, hogyan lehetséges, hogy mindezek a nyelvek különféle eredetük és eltérő tipológiai sajátosságaik ellenére is hasonlóságokat mutatnak a mondatkezdés szempontjából. Ugyanakkor cikkem során visszatérek az ellenkező problémára is: vajon mi az oka annak, hogy rokon nyelvek eltérő stratégiát alkalmaznak a mondatkezdésnél. A mai napig nem tisztázott kérdés ugyanis a szakirodalomban, hogy a német és a svéd közeli rokonsága ellenére miért olyannyira eltérő módon él a V₂-nyelvek esetében strukturálisan adott variációs lehetőséggel a mondat elején.

Cikkemben a fundamentális kérdések bevezető tárgyalása után a harmadik pontban a munka fő tételét (az ún. *claimet*) fogom ismertetni és bevezetem azokat az alapvető fogalmakat a szövegösszefüggés – azaz a koherencia – megteremtésére vonatkozóan, amelyekre a további gondolatmenet épül. A mondatkezdetre vonatkozó (fundamentális) törvényszerűségeket a negyedik pontban ismert univerzális elvek és tipológiai összefüggések keretei között tárgyalom majd. A problémák megoldása érdekében az eddig ismeretes, univerzálisnak tekintett tendenciák módosítására és egy újabb alapszabály vagy megszorítás (*constraint*) bevezetésére teszek javaslatot. Az ötödik pontban a tipológiai variáció áll a figyelem középpontjában. Ennek magyarázatára vonatkozó javaslatomat a fent említett hét nyelv empirikus adataira hivatkozva részletesen ismertetem, majd cikketem összefoglaló visszatekintéssel és további nyitott kérdésekre utaló rövid kitekintéssel zárom.

3. „Fundamentális” fogalmak

Mint a bevezetőben már említettem, munkám központi kérdése a mondatkezdő pozíció funkciójának meghatározása a szövegösszefüggés – „koherencia” (*coherence*, rövidítve C) – biztosítása szempontjából. Ez véleményem szerint csak akkor lehetséges, ha a szakirodalomban leggyakrabban említett „topik < fókusz” sorrendet kritikusan felülvizsgáljuk és az információstruktúrának ezt a gyakran univerzálisnak tekintett szabályát ill. tendenciáját az empirikus nyelvi adatoknak megfelelően módosítjuk. Itt tehát egy más jellegű szabályt szeretnék a mondatrészek elrendezésére vonatkozóan javasolni „C-megszorítás” (*C-constraint*) néven. Annak ellenére, hogy a C-megszorítást a mondatkezdés szempontjából univerzális stratégiának tekintem, lényegesnek tartom a nyelvek közötti különbségek és hasonlóságok alapján a tipológiai változatosság figyelembe vételét is. E variáció alapján szükséges a C-megszorítás fontosságát és jellegét a megvizsgált hét európai nyelvre vonatkozóan pontosítani, ami a nyelvek további altípusokba való sorolását teszi indokolttá.

A mondatkezdésnek a szövegösszefüggés megteremtésében játszott döntő szerepét tehát a továbbiakban a C-megszorításra, ill. néhány új fogalomra hivatkozva fogom tárgyalni. Mindezek a fogalmak és szabályok természetesen valamilyen módon a koherenciával kapcsolatosak. Elsősorban a „C” megkülönböztető jegyet kívánom a koherencia kapcsán bevezetni, amelyre a későbbiek folyamán a koherencia pragmatikai és szintaktikai elemzése egyaránt épülhet.

Bár a **C-jegy** szintaktikai jegynek tekintem, a modern generatív grammatika elképzelését követve egy pragmatikai/szemantikai tulajdonságnak megfelelő jegynek tartom, amely a szövegösszefüggés formális jelölését teszi lehetővé (vö. Chomsky 1995: *feature based approach*; Jackendoff 2002, 409). A C-jegy mögött rejlő tartalom tehát csakis a kontextus alapján adható meg. Erre a **koherencia**, továbbá a **kontinuitás** és **kontrasztivitás** fogalmaira támaszkodva van lehetőség. A C-jegy pozitív értékét [+ C] két módon lehet elérni – a „C-kontinuitás” (*C-continuity*) és a „C-kontraszt” (*C-contrast*) formájában. Míg a [+ C kontinuitás] az elemek teljes identitását vagy hasonlóságát tételezi fel ($X_i = X_j$), a [+ C-kontraszt] kizárja az elemek identitását vagy hasonlóságát ($X_i \leftrightarrow X_j$), de ugyanakkor azonos halmazhoz vagy skálához való tartozásukat követeli meg. A C-jegyre vonatkozóan azonban a negatív érték is szóba kerülhet – ezekben az esetekben a [- C] jegyérték az elemek azonosságának ill. hasonlóságának kizárásán túlmenően azt is jelzi, hogy az azonos halmazhoz vagy skálához való tartozásuk nem áll fenn.

Mint azt munkám során bővebben is kifejtem majd, a mondatkezdő pozíció funkciójának meghatározása szempontjából a **C-megszorításnak** (1) tulajdonítok döntő jelentőséget. A negyedik és az ötödik pontban tett javaslat szerint

e szabály garantálja az optimális mondatkezdést a különféle típusú nyelvekben egyaránt. A koherencia megteremtése azonban több módon is lehetséges: vagy a C-jegy egyik altípusának (a pozitív értékű C-continuitásnak vagy C-kontraszt-nak) a segítségével, vagy pedig a két altípus egyidejű alkalmazásával, amikor is a mondatot a legalkalmasabb C-jegy viselő mondatrész vezeti be (vö. Molnár 2003; Molnár–Winkler 2010):

(1) **C-megszorítás**

Helyezd a C-jegy viselő mondatrészt a mondat bal perifériáján – mondaton belül vagy mondaton kívül – lévő pozícióba.

A különféle nyelvek között az információstruktúra szempontjából mutatkozó jelentős különbségek miatt azonban az egyes fő nyelvi sajátosságok, paraméterek hatását is figyelembe kell vennünk. Herring (1990, 164) a nyelv alapszórendjének (*basic word order*) tulajdonít döntő szerepet és ebben az összefüggésben az ige pozíciójának fontosságára hívja fel a figyelmet – elsősorban az alany és a tárgy viszonylatában. A választóvonal Herring szerint az igével kezdő (*verb-initial*, VXX) és a nem igével kezdő (*non-verb-initial*, XXV, XVX) alaptípus között húzható meg. Ezen túlmenően azonban véleményem szerint további megkülönböztetésre, illetve több paraméter figyelembevételére is szükség van. A jelen cikkben említett hét nyelv ugyanis mind a „nem igével kezdő” nyelvek kategóriájába sorolható, ennek ellenére a mondatkezdést tekintve részben eltérő tulajdonságokkal is rendelkezik. A megfigyelhető különbségek és hasonlóságok alapján egy **C-hierarchia** (*C-hierarchy*) felállítására teszek majd javaslatot, amely további alapvető morfológiai, szintaktikai és fonológiai sajátosságokon alapuló nyelvi paramétereket figyelembe véve három fő kategóriát tartalmaz a következő rangsorral: (i) francia < svéd (ii) finn < orosz, (iii) angol < német < magyar. Mindennek részletesebb kifejtésére a munka negyedik és ötödik pontjában kerül majd sor.

A „C-megszorítás” és a „C-hierarchia” egyrészt teoretikus, másrészt nyelvi adatokra támaszkodó megalapozása előtt azonban röviden kitérek a szakirodalom néhány lényeges korábbi megállapítására és javaslatára a koherenciával összefüggő fogalmakkal kapcsolatban. Vitathatatlan, hogy a kontinuitást biztosító elemeknek döntő jelentőségük van a szövegösszefüggés megteremtése szempontjából, és erre vonatkozóan hosszú hagyományra tekinthet vissza a nyelvészeti kutatás. Az utóbbi évtizedben azonban a szakirodalomban több munka foglalkozik egy másik fontos fogalom, a **kontraszt** szerepével is a kohézió ill. koherencia megteremtésében. Mint ahogy arra Molnár–Winkler (2010) felhívja a figyelmet, a kontraszt fókusszal való rokonsága ellenére – a fókusszal ellentétben – a „kiemelő” (*highlighting*) funkción túlmenően jelentősen hozzájárul a koherencia

biztosításához, és így kettős szerepet tölt be: „Contrast is a complex information structural notion that serves a double function: like focus, Contrast is a highlighting device and like topic it has the function of discourse linking”.¹ A kontraszt az információstruktúra szempontjából komplex szerepét akkor tudja optimálisan betölteni, ha a kontrasztív elem a szövegösszefüggést fonológiai eszközök használata mellett szintaktikai pozíciója révén – a mondat elején állva – ikonikus módon is tükrözi.

A mondatkezdés szempontjából tehát egyrészt a kontinuitást biztosító, másrészt pedig a kontrasztív jellegű elemek érdemelnek különös figyelmet. Lényeges azt is szem előtt tartani, hogy egy összetevő nem csak egyféle [+C]-jegyet kaphat, tehát a C-kontinuitás és a C-kontrasztivitás a jegyet kapó elem szempontjából nem zárják ki egymást (vö. Molnár–Winkler 2010).² A kontinuitás és a kontrasztivitás azonban nem tekinthetők homogén fogalmaknak: ahhoz, hogy szerepüket a koherencia megteremtésében kellőképpen megérthessük, e fogalmak további differenciálására van szükség.

A kontinuitás és a hozzá közel eső fogalmak további megkülönböztetésére számos javaslat található a szakirodalomban (vö. Chafe 1974; 1976; Prince 1981; 1985; Gundel et al. 1993 stb.). Különösen lényegesnek tűnik ebben az összefüggésben azoknak a típusoknak a szétválasztása, amelyek egyrészt a pragmatikai követelményeket veszik alapul, másrészt pedig szemantikai támpontokra épülnek. „Az ismertség hierarchiája” (*givenness hierarchy*) néven Gundel et al. (1993) tett ilyen jellegű javaslatot, amelyben a kontextus alapján megállapítható kommunikatív és kognitív aktivitásagon, ill. általános ismertségen (*familiarity*) túlmenően a szemantikai jellegű identifikáció és referencia különféle típusait is számba veszik. Javaslatukat a következő ábrában (2) egyrészt annak jelzésével egészítem ki, hogy mely elemek azok, amelyek leginkább a szövegösszefüggés megteremtését szolgálják (azaz a topik számára optimálisak), ill. melyek azok, amelyek a mondat fókuszához való tartozást motiválják. Másrészt jelezni szeretném azt is, hogy a C-jegyre épülő terminológia és fogalomrendszer alapján melyek azok a pragmatikai ill. szemantikai tényezők, amelyek a [+C]-hez vagy a [–C]-hez sorolást teszik valószínűvé. Vitathatatlannak tartom azt az összefüggést, amely a figyelem fókuszában lévő (*in focus*) ill. aktivált kategória, a topikáltság, valamint a [+C]

¹ Az idézet fordítása: „A kontraszt komplex információszerkezeti fogalom, amelynek kettős szerepe van: a fókuszhoz hasonlóan kiemelő eszköz, a topikhoz hasonlóan pedig a szövegösszefüggés megteremtését szolgálja.”

² Amint arra egy ismeretlen bíráló is felhívta a figyelmemet, a kontrasztív topik (KT) és a kontrasztív fókusz (KF) igen gyakran jelenik meg olyan kontextusban, ahol a KT vagy a KF referense azonos a szövegelőzményben szereplő kifejezés referensével. Ennek talán legjellegzetesebb példája a konstituens-tagadás (*Péter járt itt? – Nem Péter járt itt.*).

érték között fennáll. Ugyanakkor az is egyértelműnek tűnik, hogy ezek a típusok annak alapján, hogy a kontextusban központi jelentőséggel bíró, ill. aktivált elemeket tartalmaznak, elsősorban pragmatikai alapokon nyugszanak. Mennél bonyolultabb az egyes elemek referenciájának azonosítása – részben a kontextusban adott információ hiányában, részben pedig szemantikai sajátosságok alapján –, annál inkább indokolt a [- C] típusba való besorolás és ezzel összefüggően az elem fókusz jellege. A szemantikai és pragmatikai típusok grafikai megkülönböztetésére különféle betűtípusok szerepelnek az alábbi táblázatban, amelyben azonban csak a vastag betűvel jelzett típusok lényegesek a koherencia szempontjából:

(2) **Az ismertség hierarchiája** (*givenness hierarchy*, Gundel et al. 1993)

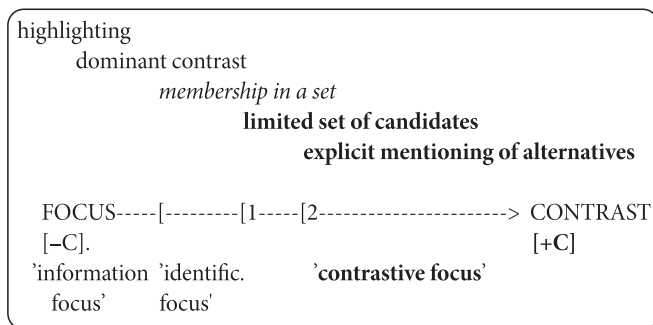
in	uniquely	type
focus > activated > familiar	> identifiable > referential > identifiable	
(it) (that, this (N)) (that N) (the N) (indefinite this N) (a N)		
TOPIC-----[----->FOCUS		
[+C]		[-C]

Hasonlóképpen a kontraszt fogalmával kapcsolatban is szükséges egy hierarchia felállítása, amely egyrészt a szemantikailag megalapozott, másrészt pedig a kontextus alapján egyértelműen kontrasztívnek nevezhető típusok elválasztását teszi lehetővé (vö. Molnár 2002; 2003; 2006). Mint azt a szakirodalomban több helyütt hangsúlyozzák, a kontrasztnak prototipikus esetekben „pragmatikai” jellege van, azaz a kontrasztivitás legegységesebb eseteiben a fonológiailag is kiemelt mondatrész egy a szövegösszefüggésből kikövetkeztethető vagy explicit módon megemléltett alternatívát utasít vissza. Egy szélsőséges nézet szerint azonban a fókusz minden esetben kontrasztív jellegű, azaz a fonológiai kiemelés ill. fókuszálás elegendő feltétele a kontrasztnak (vö. Bolinger 1961; Lambrecht 1994). Bolinger (1961, 87) azt állítja, hogy tág értelemben minden szemantikai csúcspont kontrasztív („in a broad sense every semantic peak is contrastive”). Hasonló szellemben Lambrecht (1994, 291) is úgy vélekedik, hogy a kontraszt nem tekinthető a topikál és a fókusszal egyenrangú nyelvészeti fogalomnak, hanem csak általános kognitív folyamatok eredményének, amely a nyelvészetben „társalgási implikátúra” (*conversational implicature*) néven ismeretes.

A szakirodalom jelentős részében azonban a kontraszttal szemben a „halmazhoz való tartozás” (*set membership*) kritériumát is döntőnek tartják (vö. Vallduví–Vilkuna 1998). Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a fonológiai kiemelésen (*highlighting*) és fókuszáláson túlmenően az alternatívák lehetősége (*open set*) is

szükséges a kontraszthoz (ill. a kontrasztív fókuszhoz). Több jelentős nyelvész van ezen a véleményen (vö. Jackendoff 1972; Rooth 1985). Amint a magyarra vonatkozó irodalomból ismeretes, a magyar fókusz-operátor esetében ez a lehetőség fennáll. További megszorítást jelent azonban a kontraszt vonatkozásában a nyitott halmaz helyett a zárt halmaz (azaz „limited number of candidates in a closed set”) bevezetése (vö. Chafe 1976; Speyer 2004: *p-kontraszt*). Néhány esetben lényegesnek tűnik ez a megszorítás – sőt ezen túlmenően az ellenalternatívák explicit megemlítése is az adott szövegben ill. nyelvi szituációban. Így van ez a finn kontraszt esetében, amelynek kifejezésére külön szintaktikai, csakis kontrasztív elemmel betölthető pozíció áll rendelkezésre a mondat bal periferiáján. A C-kontraszt jegy odaitélése tehát elsősorban a legutóbb említett két esetben aktuális, mégpedig akkor, amikor a kontraszt nemcsak szemantikailag megalapozott, hanem a halmaz a kontextusban elhatárolt is, valamint az ellenalternatívák egyértelműen adottak. A szemantikai kritériumon alapuló ún. „azonosító fókusz” (*identificational focus*) típusát az alábbi (3) ábra dőlt betűvel, a koherencia szempontjából lényeges típusokat pedig ismét vastag betűvel jelzi:

(3) **A kontraszt-hierarchia** (*contrast hierarchy*, Molnár 2003; 2006)

A további gondolatmenet tehát a C-jegyen alapuló szabályokra és összefüggésekre épül. A koherencia megteremtése szempontjából a C-megszorítás döntő szerepét szeretném hangsúlyozni, amely a C-jegy különféle típusainak – a C-kontinuitásnak és a C-kontrasztnak – illetve ezek különböző árnyalatainak figyelembe vételét is megköveteli.

4. „Fundamentális” törvényszerűségek

A nyelvészeti szakirodalomban számos javaslat található arra vonatkozóan, hogy mely elvek és tendenciák tekinthetők alapvetőnek az információstruktúra szem-

pontjából. Ezek közül elsősorban az az elv érdemel említést, amelyet Gundel (1988) az „adott információ az új információ előtt” elve (*Given Before New Principle*) néven a következőképpen foglal össze: „State what is given before what is new in relation to it”.³ A Prágai Iskola kutatásai óta – ahol ez az elv „téma < réma” szabályként szerepel (vö. Firbas 1971) – a legtöbb munkában ennek az elvnek tulajdonítanak döntő, sőt univerzális jelentőséget. Ez a funkcionális és kognitív stratégiákon alapuló elv közeli rokonságot mutat más fontos elvekkel, amely a nyelvészeti kutatásban egyrészt a „téma először” elve (*Theme First Principle*), másrészt pedig „diskurzus-ikonicitási elv” (*Discourse Iconicity Principle*) néven ismeretesek. Tomlin (1986, 37) a „téma először” elve révén azt emeli ki, hogy a tematikus információ a kevésbé tematikus információ előtt áll a mondatban.⁴ Lényeges azonban annak a figyelembevétel is, hogy Tomlin pszicholingvisztikai elméletében a „tematikus” fogalom nem esik egybe az „adott” ill. „ismert” információval, hanem arra az elemre utal, amely a figyelem magára vonásával a mondatot megalapozza. A diskurzus-ikonicitási elvvel Herring az ikonikusság szerepét hangsúlyozza a mondatok összefűzésénél, amely szerint az információk optimális elhelyezésénél annak van a legnagyobb jelentősége, hogy az adott ill. új információ a szöveg azon részének a közelében helyezkedjék el, amellyel a legközelebbi kapcsolatban áll: „Information ideally is placed as close as possible to the part of the discourse to which it relates”⁵ (Herring 1990, 164). Következésképpen ismert információ a mondat bevezetésében, új információ pedig a mondat későbbi részében várható.

Egy további funkcionális elv azonban, amely Gundelnál (1988, 229) az „első dolgok először” elve (*First Things First Principle*) néven szerepel, teljesen ellentétes módon közelíti meg a kérdést, amennyiben a mondatkezdetet a legfontosabb információ pozíciójának tartja: „Provide the most important information first”⁶ Ezen elv fontosságára utal a Mithun (1987, 304) által javasolt „hírérték-elv” (*Newsworthiness Principle*) és Givón (1988) elve is, amely a következő megfogalmazásban szerepel: „Attend first to the most urgent task” (azaz ’Először a legsürgősebb teendőhöz fogj hozzá’).

Több helyen található azonban a szakirodalomban ellenvetés a fent említett, kizárólag funkcionális és kognitív stratégiákon alapuló elvek döntő szerepé-

³ Az idézet fordítása: „Az adott információt az új információ előtt említsd meg.”

⁴ Az eredeti megfogalmazásban: „[...] information that is more »thematic« tends to precede information that is less »thematic«.”

⁵ Az idézet fordítása: „Ideális esetben az információ a szöveg azon részéhez áll legközelebb, amellyel kapcsolatban áll.”

⁶ Az idézet fordítása: „A legfontosabb információt add meg először.”

vel kapcsolatban, egyrészt fonológiai, ritmikus tényezőkre, másrészt pedig strukturális szempontokra hivatkozva. Az egyes mondatrészek „súlyának” (*syntactic weight*) fontosságát már Beauzée (1767) is megemlíti, de legfőképpen Behaghel (1932) javaslata óta, „az emelkedő tagok törvénye” (*Gesetz der wachsenden Glieder/Law of the growing members*) néven ismeretes. A modern szakirodalomban Doherty (2003) „kiegyensúlyozott információ” elve (*Balanced Information Principle*) érdemel különös figyelmet ebben az összefüggésben. Itt azonban nem feltétlenül a mondatkezdő mondatrész abszolút értelemben vett hossza (ill. ebben az esetben rövidege) a lényeges, hanem sokkal inkább a nyelv alapvető ritmusának meghatározó szerepe kerül előtérbe. Ez nyelvenként eltérő lehet. Doherty szerint az angol ritmusra (legalább háromtagú mondatok esetében) a „3-1-2”, azaz először emelkedő, majd csökkenő tendencia a jellemző, ellentétben a német csökkenő, majd ismét emelkedő „2-3-1” ritmusával. Ez a ritmuskülönbség azonban minden valószínűség szerint nem független bizonyos strukturális sajátosságoktól, és a nyelvek alapszórendjében megmutatkozó különbségre vezethető vissza. (Az angolban az alapszórend ismeretesen SVO (azaz alany–ige–tárgy), míg a németben SOV (azaz alany–tárgy–ige).)

A strukturális tényezőkre azonban főleg a nyelvtipológia keretében irányul figyelem. Herring (1990) szerint a topik és a fókusz pozíciójával kapcsolatban a szórendi típus elve (*Word Order Type Principle*, a továbbiakban WOP-elv) segítségével lehet a legmegbízhatóbb módon következtetéseket levonni egy adott nyelvben. Herring tehát ezen elv alapján beszél az információstruktúra vonatkozásában különféle típusú nyelvekről. Herring (1990, 164) jelentős tipológiai kutatásra épülő megállapítása szerint az alapvető szórend jelentősége főleg az igével kezdő (*verb–subject*) és a nem igével kezdő (SVO vagy SOV) típus szétválasztásánál mutatkozik meg: „Information structure is determined relative to a language’s basic word order, as a rhetorical marking strategy. Verb–subject languages tend to order focus (comment) before topic, in contrast with languages of either the SVO or the SOV type”.⁷

A fentebb tárgyalt univerzális elvekkel kapcsolatban azonban több problémára is fel kell hívni a figyelmet. Az egyik közülük az, hogy a kognitív és funkcionális stratégiákon alapuló elvek (amelyeket időnként „természetességi” elveknek – *naturalness principles* – is neveznek, vö. Herring 1990) ellentmondásosak. Mint láthattuk, ezek meggyőzőnek tűnő érvekkel nemcsak a topik–fókusz sorrend (ill. az ehhez közelálló elvek) általános érvényét hangsúlyozzák, hanem az

⁷ Az idézet fordítása: „Az információstruktúra a nyelv alapszórendjéhez képest határozható meg, retorikai stratégiaként. Az ige–alany sorrendű nyelvek a fókusz (kommentet) a topik elé helyezik, az SVO és SOV típusú nyelvekkel ellentétben.”

ellenkező elv, a *First things first* avagy az *Attend first to the most urgent task* univerzalizását, ill. természetességét is állítják. Különösen Givón (1988) áll ki az utóbb említett elv mellett, amikor határozottan állítja, hogy „the general state of affairs for language is that non-urgent, i.e. predictable or less important, information tends to come late and urgent, i.e. unpredictable or important, information early”.⁸ Az információstruktúra általános érvényű elvének léte ill. ennek meghatározása tehát továbbra is nyitott kérdés a nyelvészeti kutatásban.

Azokban az esetekben, amikor az univerzális elv tárgyalásánál a tipológiai különbségek is szóba kerülnek, legfőképpen az adott nyelvek alapszórendjére irányul a figyelem. Herring (1990, 166) véleménye szerint a WOP-elv alapján mindenféle topikkal szemben az az elvárás, hogy nem igével kezdő SV (azaz alany–ige sorrendű) nyelvekben a mondat bal perifériája irányába, igével kezdő VS nyelvekben pedig a mondatban jobbra helyezkedjenek el: „[...] the word order principle predicts that topics of either type will be preposed in SV languages but postposed in VS languages, while foci will be postposed in SV languages but preposed in VS languages”.⁹ A következő ábra a WOP-elvvel kapcsolatos összefüggéseket kívánja megadni:

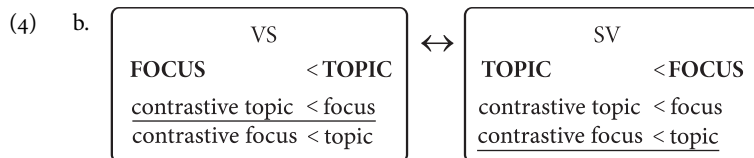

Herring azonban azt is hangsúlyozza, hogy bizonyos esetekben a kognitív ill. funkcionális stratégiákon alapuló „természetes” elvek érvényesülnek az alapszórend alapján felállítható predikciók rovására. Egy előző topikkal nem megegyező vagy azzal ellentétben (kontrasztban) álló topikok (*shifted topics*) minden típusú nyelvben a mondat bal perifériáján jelennek meg (vö. Creider–Creider 1983; Gundel 1988; Mithun 1987), ami éppen ellentétes a WOP-elv alapján elvárható sorrenddel. A fókusz esetében szintúgy a kontrasztív fókusz elhelyezése tűnik egyöntetűnek minden nyelvtípusban, hiszen a WOP-elvet követően a kontrasztív fókusz előretolása nemcsak az igével kezdő (VS) nyelvekben, hanem a WOP-elv elvárásaival ellenkezően a nem igével kezdő (SV) típusú nyelvekben is lehetséges. A következő ábrában a WOP-elven alapuló (vastag betűvel jelölt) fő tendenciát

⁸ Az idézet fordítása: „a nyelvekben uralkodó általános állapot az, hogy a nem sürgős, azaz előrelátható vagy kevésbé fontos információ későn, a sürgős, azaz nem előrelátható vagy fontos információ korán jelenik meg.”

⁹ Az idézet fordítása: „a szórendi elv azt a predikciót teszi, hogy mindkét típusú topik előrekerül az SV nyelvekben, de hátra a VS nyelvekben, míg a fókusz SV nyelvekben hátra, VS nyelvekben előre kerül”.

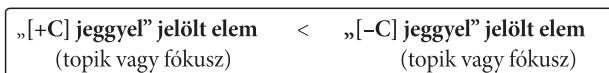
kiegészítve a kontrasztív elemek (topik ill. fókusz) elhelyezése is látható a két alapvető nyelvtípusban, ahol a WOP-elvek nem megfelelő elhelyezést aláhúzás jelöli (vö. Molnár–Winkler 2010):

Érdekes módon a kontrasztív fókusz vonatkozásában gyakran feszültség áll fenn a strukturális alapokra épülő WOP-elv és a „természetes” elvek között az SV típusú nyelveknél. Ennek a feszültségnek a feloldására különösen a kettéváló szerkezet (*cleft*) mutatkozik alkalmasnak, amely egyidejűleg teszi lehetővé a kontrasztív fókusz előre vitelét ill. hátrább helyezését. (Mindennek részletes tárgyalására nyelvi példák alapján az ötödik pontban kerül majd sor.)

Mindazok a problémák és tipológiai megfigyelések, amelyeket eddig említettem, arra engednek tehát következtetni, hogy sem a topik–fókusz sorrendet, sem pedig a fókusz–topik sorrendet nem lehet általános érvényű elvnek vagy törvényszerűségnek tekinteni. Az ellentmondások feloldására az eddig említett elvek helyett sokkal inkább a C-megszorítás (*C-constraint*) alapján felállítható C-elv, a **koherencia elve** tűnik megfelelőnek, és ez az elv az, amely az információstruktúra döntő jelentőségű univerzális stratégiájaként jöhet számításba. Ez az elv nagymértékben független az alapvető szórenddel kapcsolatos tipológiai változatosságtól és lehetővé teszi annak magyarázatát is, hogyan lehetséges, hogy a kontrasztív topik és a kontrasztív fókusz egyaránt a WOP-elvek ellentmondva, „természetes” elveket követve a mondat bal perifériájára kerülhet: a kontrasztív topik mondatkezdő pozíciója az igével kezdő VS nyelvekben, a kontrasztív fókuszé pedig a nem igével kezdő SV nyelvtípusban áll ellentétben a WOP-elvvél. A C-megszorítás alapján ugyanis a mondat bevezetéséhez egy koherenciát biztosító mondatrész szükséges, amely a jelen cikk javaslata alapján két módon lehetséges: vagy a kontinuitást garantáló „ismertség” (a C-kontinuitás jegyének pozitív értéke) vagy pedig a pozitív értékű kontrasztivitás (a C-kontraszt jegy) révén. Az információstruktúra C-jegyre épülő univerzális stratégiája tehát a következőképpen adható meg (vö. (Molnár–Winkler 2010):

(5) **Az információstruktúra univerzális stratégiája – C-elv**

A C-megszorítás és a koherencia-elv szerepét a mondat bal perifériájára vonatkozóan azonban a nyelvek között tapasztalható különbségek miatt tovább kell differenciálni. A fő választóvonal a Herring által javasolt WOP-elv értelmében az alapszórendre támaszkodva húzható meg, és itt elsősorban az ige és a mondat alanyának sorrendje játszik döntő szerepet (vö. Herring 1990). Az SV nyelvtípusban a bal periféria feltehetően (ill. tapasztalhatóan) döntő jelentőségű a koherencia megteremtése szempontjából, ellentétben a VS nyelvtípussal. Az SV típusnál ugyanis a pozitív értékű C-kontinuitás és C-kontraszt egyaránt fontos (azaz a topik és a kontrasztív elemek egyaránt a mondat bal perifériáját részesítik előnyben, vö. (4b)), a VS típusú nyelveknél azonban csak a C-kontraszt pozitív értéke lényeges a mondat elején a koherencia szempontjából. A két alapvető nyelvtípus között fennálló különbség azonban véleményem szerint nem teszi kockára a C-megszorítás általános érvényét.

5. „Fundamentális” variáció – tipológiai megfigyelések

A következőkben hét genetikailag és tipológiailag eltérő nyelv közelebbi vizsgálatára kerül sor. Látni fogjuk, hogy ezekben a nyelvekben milyen módon járul hozzá a mondat bal perifériája a koherencia megteremtéséhez. Lényeges azonban már most hangsúlyozni, hogy Herring terminológiájával élve mind a hét nyelv SV típusú, tehát mind a nem igével kezdő nyelvtípust képviseli. A nyelvek között eredetük alapján közelebbi vagy távolabbi kapcsolat áll fenn, amely első pillantásra az indoeurópai nyelvek és a finnugor nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek elkülönítését, másrészt pedig az indoeurópai csoport további differenciálását teszi indokolttá. Mint már korábban említettem, a finnugor nyelvcsaládból a magyar és a finn, az indoeurópai nyelvek közül pedig részben germán nyelvek (német, angol és svéd), részben pedig egy neolatin és egy szláv nyelv (a francia ill. az orosz) szerepelnek az összehasonlításban. Az említett SV típusú nyelvek genetikai hovatartozása és a közöttük fennálló rokonság azonban nem látszik döntő tényezőnek a mondat bal perifériájának jellegével és jelentőségével kapcsolatban. A koherencia szempontjából szükségesnek tűnő alkategóriák felállítására tipológiai sajátosságokra épül, amelyek a genetikai csoportosítástól lényegesen eltérő besorolást követelnek meg.

Az a tény, hogy mind a hét esetben SV típusú nyelvről van szó, kétségtelenül teszi a C-megszorítás döntő szerepét és ezen belül is a C-kontinuitás pozitív értékének jelentőségét. Ennek ellenére azonban indokolt további altípusok felállítására is, hiszen az említett nyelveknél különbség tapasztalható egyrészt a pozitív

értékű C-kontraszt szerepével, másrészt pedig a [-C] realizálásának lehetőségével kapcsolatban is.

A nem igével kezdő (SVO ill. SOV típusú) nyelvekre vonatkozóan a C-jegy különféle értékeinek és kombinációinak figyelembevételével tehát három fő alternatíva lehetséges – és ezzel párhuzamosan a C-megszorítás jelentősége alapján három nyelvtípus kerülhet szóba: (i) azok a nyelvek, amelyekben a C-kontinuitás jegyének pozitív értéke dominál, (ii) az a nyelvtípus, amely a pozitív értékű C-jegy mindkét kombinációjára támaszkodik, amelyben tehát a C-kontinuitás mellett a C-kontraszt jegy is könnyen érvényesül, valamint (iii) azok a nyelvek, amelyek a mondat bal periferiáján a pozitív értékű C-kontinuitás és C-kontraszt jegyek figyelembe vételén túl a fent említett két hierarchia (*givenness hierarchy*, (2), és *contrast hierarchy*, (3)) [-C] értékkel rendelkező változatait is viszonylag nagyobb mértékben teszik lehetővé.

Természetesen magyarázatra szorul, hogy miért sorolhatók mindhárom esetben különféle eredetű nyelvek az egyes kategóriákba – az itt szereplő javaslat szerint az első kategóriába a francia és a svéd, a másodikba a finn és az orosz, míg a harmadikba az angol, a német és a magyar (l. a (6) ábrát). A következő két alpontban ezért a koherencia szempontjából lényeges tipológiai sajátosságok tisztázására kerül majd sor. A releváns tipológiai sajátosságok azonban nézetem szerint nemcsak a három kategóriába sorolást, hanem a nyelvek további rangsorolását is szükségessé teszik, amelynek alapján egy C-hierarchia felállítását javasolom:

(6) **A C-hierarchia** a nem igével kezdő nyelvek esetében

[+C] „C-kontinuitás”	<	[+C] „C-kontraszt”	<	[-C]
francia < svéd	<	finn < orosz	<	angol < német < magyar

5.1. A pozitív értékű C-kontinuitás dominanciája

A nyelvek tipológiai sajátosságainak meghatározásához a szakirodalomban szereplő strukturális paraméterek jelentik a kiindulópontot. Ezek a paraméterek a morfológia, a szintaxis és a fonológia különféle területeiről származnak: (i) a morfológia szempontjából a névelő- ill. névmásrendszer az irányadó; (ii) a szintaktikai tulajdonságok közül a szórend flexibilitása, a V₂-paraméterhez tartozás, az „irányítottság” paramétere (*directionality parameter*) figyelembe vétele (azaz az ige és a tárgy viszonyának típusa: a VO vagy OV típusúhoz való tartozás) és speciális szintaktikai szerkezetek jelenléte ill. gyakorisága érdemel figyelmet;

(iii) a fonológiával kapcsolatban pedig a „nukleáris hangsúlyszabály” (*Nuclear Stress Rule*, NSR) iránya, az intonáció „plaszticitása”, valamint különféle intonációs kontúrok (itt főleg az (első-)emelkedő és az ereszkedő kontúr) megkülönböztetésének lehetősége lényeges.

Amint a (6) ábra is mutatja, a C-hierarchia első kategóriájába két nyelv – a francia és a svéd – tartozik, ami a pozitív értékű C-kontinuitás dominanciáján alapul. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a C-kontraszt pozitív értéke nem teheti lehetővé a bal periféria elfoglalását. Azt sem jelenti, hogy a koherencia-jegy negatív értéke [– C] a bevezető mondatrésznél teljesen kizárt lenne. A két utóbb említett alternatívát azonban a C-hierarchia első csoportjába tartozó két nyelv lehetőleg igyekszik elkerülni. Ha ezek mégis alkalmazásra kerülnek, erőteljesen figyelmet keltő vagy pedig kevésbé adekvát szerkezeteket eredményeznek.

A fő kérdés persze az, milyen sajátosság vagy paraméter alapján lehet ezt a két különböző eredetű indoeurópai nyelvet közös kategóriába, ill. az éppen javasolt kategóriába besorolni. Véleményem szerint a magyarázat abban rejlik, hogy mindkét nyelvben erős az a tendencia, hogy a mondatkezdő mondatrész nem visel főhangsúlyt, de lehetőség szerint másodlagos hangsúlyt sem. Az első kategória közös ismertetőjegyét tehát a következő, fonológiai alapú tendenciával lehet összefoglalni: „Kerüld a hangsúlyt a mondat bal perifériáján” (*Avoid accent in the left periphery of the sentence*, vö. Molnár 2003). Ez a fonológiai kritérium az, amely ezt a nyelvi kategóriát a többi nyelvtípustól alapvetően megkülönbözteti és a mondatkezdésnél a pozitív értékű C-kontinuitás nagymértékű érvényesülését lehetővé teszi.

A mindkét nyelvre egyaránt érvényes fonológiai tendencia ellenére azonban jelentős fonológiai és szintaktikai különbségek is fennállnak a francia és a svéd között, ami az első kategórián belül is indokolja a hierarchia további finomítását. A fő különbség a fonológia terén az intonáció „rugalmasságával” (*plasticity*) kapcsolatos. Vallduví–Engdahl (1996) terminológiájával élve a franciára a mondatzáró főhangsúly a jellemző, és így a francia mondat intonációja nem mondható plasztikusnak annak ellenére, hogy ez a követelmény a mai beszélt nyelvben nem mindig érvényesül. Ezzel szemben a svédben – mint plasztikus intonációval rendelkező nyelvben – bármely mondatrész hangsúlyozására lehetőség van. Így a hangsúly (különösképpen a mondathangsúly) a mondat elején sem kizárt és inkább csak egy nem preferált alternatívának számít, amely több esetben furcsa hatású ill. csak speciális kontextusban alkalmazható.

Szintaktikai szempontból a két nyelv között az a különbség tűnik jelentősnek, hogy a franciában kötött az alany és az állítmány sorrendje, míg a svédben a V₂-tulajdonság alapján lehetőség van más mondatrészek megjelenésére is az ige előtti pozícióban. Ennek ellenére azonban a svéd csak korlátozottan él ezzel a

lehetőséggel, ami feltehetően a svéd VO-sajátosságával függ össze (vö. Molnár–Winkler 2010).¹⁰ Így tehát mindkét nyelv az erőteljesen „alany-prominenciájú” (*subject prominent*) nyelvek közé sorolható, még ha ez a két esetben más tényezőkre vezethető is vissza.

A C-kontinuitás jegy pozitív értékének fontosságát az első kategóriába tartozó két nyelv szempontjából az alany gyakori mondat eleji megjelenésén túl azok a szerkezetek is bizonyítják, amelyek hatékonyan járulnak hozzá egyrészt a pozitív értékű C-kontraszt, másrészt pedig a [– C] alternatíva elkerüléséhez. Ezekre a szerkezetekre egyaránt az jellemző, hogy a fókusz különféle típusainak későbbi pozícióját biztosítják a mondatban.

Különösen feltűnő, hogy mindkét nyelv gyakran él a kettéváló szerkezet (*cleft*) alkalmazásával, amely a „szűk fókusz” (*narrow focus*) jobbra tolását teszi lehetővé – függetlenül attól, hogy a szűk fókusz esetében a kontrasztivitás skáláját tekintve a legalacsonyabb szintű, vagy pedig a pragmatikailag is megalapozott, magasabb szintű kontrasztív fókuszról van-e szó. A kontrasztív típusú fókusz esetében ez a szerkezet szinte az egyetlen lehetőségnek számít a svédben (7B) és a franciában (8), (9) egyaránt. A franciában azonban a kettéváló szerkezet kétféle módon jelenhet meg, a *c’est-cleft* és az *avoir-cleft* formájában. Mindkét szerkezet a szűk fókusz kifejezésének gyakran előforduló variánsa, de a két megoldás interpretációja részben különböző: a *c’est-cleft*-hez (8) kimerítő olvasat (*exhaustive reading*), az *avoir-cleft*-hez (9) pedig felsoroló olvasat (*listing reading*) kapcsolódik (vö. Lambrecht 1994).

(7) [kontextus:

A: Jag tror att Paul kommer. én hisz-1sg hogy Pali jön-3sg 'Azt hiszem, hogy Pali jön.'	B: Nej. Det är PETER som kommer. nem ez van Péter aki jön 'Nem. Péter az, aki jön.'
---	---

(8) C'est les ENFANTS qui sont allés à l'école.
c'est a gyerek-pl aki van-3pl megy-part. iskolába
'A gyerekek mentek iskolába.'

(9) Y'a les ENFANTS qui sont allés à l'école.
y'a a gyerek-pl aki van-3pl megy-part. iskolába
'A gyerekek iskolába mentek.'

A kettéváló szerkezet (*cleft*) azonban a franciában és a svédben nem feltétlenül kontrasztív hatású és mindkét nyelvben alkalmazható a „széles fókusz” (*broad*

¹⁰ VO típusára visszavezethetően ugyanis a svéd esetében – a némettel ellentétben – az ún. „formális mozgató” csak korlátozottan, az alany és nem-alanyi névmások esetében lehetséges, és így csak ezekben az esetekben kerülhető el a kontrasztív hatás (vö. Frey 2006, lásd az alábbi (50) példát is).

focus) esetében is. Ez a típusú fókusz olyan mondatokra jellemző, amelyek teljes egészében új információt közölnek ((10), (11)). Ilyen esetben azonban a [- C]-jegyű „bemutató” (*presentational*) fókusz a mondat elején a *cleft*-szerkezet segítségével elkerülhető (cf. Declerck 1984; Huber 2002):

- (10) C'est avec plaisir que je vous invite à participer à ce séminaire.
 c'est örömmel hogy én önt meghív-1sg részt venni e szemináriumon
 'Örömmel hívom meg önöket a szemináriumon való részvételre.'
- (11) Det var för tre år sedan (som) Sverige fick en ny statsminister.
 ez volt három év előtt ami Svédország kapott egy új miniszterelnököt
 'Három éve lett új miniszterelnöke Svédországnak.'

Kettéváló szerkezetet (*cleft*) alkalmaz mindkét nyelv a széles fókusz kifejezésére „thetikus” mondatok (*thetic sentences*) esetében is a mondat eleji [- C] elkerülése érdekében. Ez a mondatípus ugyanis tagolatlan új információt tartalmaz, leggyakrabban csak az alany és állítmány megadásával. Ezekben a mondatokban rendszerint az alany szolgál fókusz-exponensként, a hangsúly így a mondat alanyára esik. Mivel a mondatkezdő hangsúly a franciában és a svédben ez esetben problematikus, a kettéváló szerkezet a főhangsúlyos mondatrész jobbra tolása révén megoldást jelent. A kettéváló szerkezet használata a franciában kötelező (12), de a svédben is használatos ebben a mondatípusban (13b):

- (12) Y'a le TELEPHONE qui sonne! (Lambrecht 1994)
 y'a a telefon ami szól-3sg
 'Szól a telefon.'
- (13) [kontextus:
 a. Peter ringde till Anna.
 Péter telefonál-múlt-3sg Annának
 'Péter telefonált Annának.']
 b. Det var hennes MAN som svarade. (Huber 2002)
 ez volt övé férj aki válaszol-múlt-1sg
 'A FÉRJE válaszolt.'

A franciában és a svédben a [- C] jegyet viselő fókuszípus, az információs fókusz (*information focus*) hátrább vitele más jellegű mondat szerkezetekben egyéb módon is lehetséges. A mondatkezdő határozatlan névszók elkerülése érdekében ugyanis ezek a nyelvek gyakran alkalmaznak „bemutató” (*presentational*) ((14), (16)) vagy „egzisztenciális” (*existential*) konstrukciókat ((15), (17)):¹¹

¹¹ A svédben azonban – a franciával ellentétben – állhat határozatlan alany a mondat bevezető pozíciójában széles mondatfókusz esetén, bár erre csak ritkán kerül sor (vö. SAG 4, 434). Ebben az esetben természetesen a mondat topikja (határozatlan alanyként) nem visel po-

- (14) Il y a un livre sur la table.
il y a egy könyv rajta az asztalon
 'Egy könyv van az asztalon.'
- (15) Il est entré un roi. (Lambrecht 1994)
 ez van-3sg belépett egy király
 'Belépett egy király.'
- (16) Det finns kräm i kylan. (SAG 1999/1)
 ez létezik-3sg krém a hűtőszekrényben
 'Van krém a hűtőszekrényben.'
- (17) Det kommer en man. (SAG 1999/1)
 ez jön-3sg egy férfi
 'Jön egy férfi.'

Fontos azonban azt is hangsúlyozni, hogy a franciában és a svédben a kontraszt is szóba kerülhet a mondat bevezetésénél topikkal és fókusszal kapcsolatban egyaránt, ami a pozitív értékű C-kontraszt jegy befolyására utal. A [+ C-kontraszt] jegy természetesen kapcsolódhat a [+ C-kontinuitás] jegyhez is, a mondatkezdő elem így duplán C-jelű lehet. A hangsúlyt viselő kontrasztív topik a franciában rendszerint a mondat bal perifériáján áll, de ebben az esetben főleg egy, a mondatot megelőző külső pozícióban, ún. „balra-kihelyezéssel szerkezetben” (*left dislocation*) (18), (19).¹² Az elválasztó szerkezet használata azonban – amelynek révén a kontrasztív elem elmozdítása a mondat bal perifériájáról lehetőségessé válik – ezekben a kontrasztív topikot tartalmazó esetekben is nagyon gyakori és kedvelt (20):

zitiv értékű C-jegy. A Svéd Akadémia Grammatikájában erre az esetre a következő példa található:

- (i) En olycka kommer sällan ensam.
 egy szerencsétlenség jön ritkán egyedül
 'A baj nem jár egyedül.'

¹² A mondaton kívüli pozícióban (*left dislocation* eredményeként) álló topik a franciában mindig hangsúlyt visel, de ennek ellenére nem feltétlenül kontrasztív. Mint azt Gécseg–Kiefer (2009) említi, a francia nem standard kollokvialis változatában „balra kihelyezett” (*left dislocation*-ben álló) topik olyan környezetben is lehetséges, amikor csak hangsúlyos (önálló intonációs frázist képező) topikról van szó. Ebben az esetben a topiknak azonban feltétlenül viselnie kell a pozitív értékű C-jegy. Az alábbi mondatpárnál az (ib) mondat topikja már az (ia) kérdés alapján ismertnek tekinthető:

- (i) a. Comment va ta soeur? b. Ma soeur, elle est très malade.
 hogy megy tied nővér enyém nővér ő van nagyon beteg
 'Hogy van a nővéred?' 'A nővérem nagyon beteg.'

- (18) MOI je PAYE.
 én én fizet-1sg
 'ÉN FIZETEK.'
- (19) Marie prend l'avion pour Berlin, PIERRE lui va à Wien en TRAIN.
 Mária vesz-3sg a repülő felé Berlin Péter ő megy-3sg felé Bécs vonaton
 'Mária repülővel megy Berlinbe, Péter pedig vonattal Bécsbe.'
- (20) A: Marie, TOI tu fais les NETTOYAGES, MOI je fais la CUISINE.
 Mari te te tesz-2sg a takarítás én én tesz-1sg a főzés
 'Mari, TE TAKARÍTASZ, ÉN pedig FŐZÖK.'
- B: Non, c'est MOI qui fais la CUISINE, TOI tu peux faire autre CHOSE.
 nem c'est én aki tesz-3sg a főzés te te tud-2sg tenni más dolog
 'Nem, ÉN FŐZÖK, TE pedig MÁST tehetsz.'

A franciával ellentétben a pozitív értékű C-kontraszt jeggyel álló hangsúlyos topikok kifejezéséhez a svédben nem feltétlenül szükséges a balra kihelyezéssel szerkezet használata: ezek az elemek a mondat szerkezet belső bal szélső pozícióját (a fundamentumot) is elfoglalhatják és másodlagos (eső-)emelkedő dallamot viselhetnek (21). Kontrasztivitás esetében azonban a svédben is az elválasztó szerkezet örvend a legnagyobb népszerűségnek (22):

- (21) Jonas känner jag inte, men¹¹ Henrik har jag ofta pratat med. (SAG 1999)
 Jonas ismer-1sg én nem de Henrik aux én gyakran beszél-1sg vele
 'JÓNÁST NEM ismerem, de HENRIKKEL GYAKRAN beszéltem.'
- (22) [kontextus:
 A: Anna spelar piano och Max fiol.
 Anna játszik-3sg zongora és Max hegedű
 'Anna zongorázik és Max hegedül.']
 B: Nej. Det är MAX som spelar PIANO
 nem ez van Max aki játszik-3sg zongora
 (, och ANNA som spelar FIOL). (Huber 2002)
 és Anna aki játszik-3sg hegedű
 'Nem. MAX zongorázik (és Anna hegedül).'

5.2. A pozitív értékű C-kontinuitás és C-kontraszt dominanciája

A javasolt C-hierarchia második kategóriájához ismét csak meglepő módon két teljesen eltérő eredetű nyelv, a finn és az orosz sorolható. Minden jel arra utal, hogy a mondat balszélső pozíciója szempontjából a C-kontinuitás és a C-kontraszt pozitív értéke egyaránt jelentős ezeknél a nyelveknél és a [-C] típusú elem a mondat elején vagy nem megengedett, vagy pedig ritkán kerülhet csak szóba.

A nyelvek közös kategóriába sorolásának alapját főképp morfológiai sajátosságai teremtik meg, de ezekkel összefüggésben közös szintaktikai tulajdonságaik sem elhanyagolhatóak. Morfológiai vonatkozásban mindkét nyelvre jellemző a differenciált névelőrendszer hiánya, így az egyes mondatrészek pragmatikai és kognitív jellegének kifejezése az adott kontextusban morfológiai eszközökkel nem lehetséges. Erre azonban a szórend segítségével van lehetőség, hiszen a finn is, meg az orosz is a szabad szórendű nyelvek közé tartozik. Ez adhat magyarázatot arra, hogy a mondatkezdő pozícióban a pozitív értékű C-jegy kifejezését mindkét nyelv nemcsak lehetővé teszi, hanem meg is követeli.

Ezen a második – morfológiailag és szintaktikailag elhatárolható – kategórián belül azonban eltérések is mutatkoznak, amelyeknél főleg a fonológiai jellegű különbségeknek van jelentősége. Amíg az oroszban a C-hierarchia többi nyelvéhez hasonlóan lehetőség van az ereszkedő és az (eső-)emelkedő kontúr megkülönböztetésére, a finnben az emelkedő kontúr hiányzik és ezáltal a főleg a topikra jellemző „gyengébb kontraszt”, az „I-kontraszt” (azaz „intonációs kontraszt”, vö. Molnár 1998; 2006) lehetősége sem adott. Az (eső-)emelkedő kontúr hiánya a finnben úgy kompenzálható, hogy a C-jegy pozitív értékének kifejezésében szintaktikai eszközök – tehát a mondat bal szélső pozíciója – vesz nagyobb mértékben részt. Ez indokolja a „finn < orosz” sorrendet a C-hierarchiában.

A javasolt sorrendet a következő érvek támasztják alá: a [+ C-kontinuitás] jelölése a mondatkezdő pozíció segítségével mindkét nyelvben alapvetően fontos, hiszen egyikükben sincs határozott névelő. A mondatkezdő elem megválasztásánál tehát az a döntő, hogy melyik mondatrész tekinthető leginkább ismertnek az adott szövegösszefüggésben. Így a szórendi különbség ellenére mindkét finn mondat, (23) és (24) egyaránt „semlegesnek” tekinthető – Järventausta (2003) terminológiája alapján mindkét mondat a semleges mondat (*neutral sentence*) típusát képviseli.

(23) Esa luki kirjan. (SVO)
Esa olvas-3sg könyv-acc
'Esa könyvet olvas.'

(24) Kirjan luki Esa. (OVS) (Järventausta 2003)
könyv-acc olvas Esa
'Könyvet olvas Esa.'

Az oroszban is hasonló a helyzet: Zybatow–Junghanns (1998) szerint a „semleges alapvariáns” (*neutral basic variant*) különféle szórendekkel lehetséges – a semlegességhez azonban az alábbi példákban a mondat főhangsúlyának a mondat végén való elhelyezkedése is szükséges:

- (25) Predsedatel' otkryl **sobranie.** (SOV)
elnök megnyit-múlt-3sg-masc gyűlés-acc
'Az elnök megnyitotta a gyűlést.'
- (26) Kartu prineset **laborant.** (OVS) (Zybatow–Junghanns 1998)
kártya-acc hoz-3sg laboratóriumi asszisztens
'A laboratóriumi asszisztens hozza a kártyát.'

A finnel kapcsolatban azt is lényeges szem előtt tartani, hogy a C-kontraszt pozitív értéke a hangsúlyozott elem bal szélső (topik előtti) pozícióba mozgatásának elengedhetetlen feltétele. Ezzel szemben az oroszban a kontrasztivitás kevésbé tűnik döntőnek a mondat elején. A finn és az orosz közötti különbséget a szakirodalomban használatos terminológia is tükrözi. A finnben a mondat bal perifériáján (tehát a topik pozíciója előtt) elhelyezkedő pozícióra vonatkozóan a „KONTRASZT” terminus ismert, ami a mondat eleji fókuszálás kontrasztív jellegére utal az alábbi ún. „FOCTOP”-mondatokban (amelyekben a mondathangsúly a mondat elején áll):

- (27) [_{KONTR} **ESA**] [_{TOP} kirjan] luki. (SOV, „FOCTOP”)
Esa könyv-acc olvas-3sg
'Esa olvassa a könyvet.'
- (28) [_{KONTR} **KIRJAN**] [_{TOP} Esa] luki. (OSV, „FOCTOP”) (Järventausta 2003)
könyv-acc Esa olvas-3sg
'A KÖNYVET olvassa Esa.'

Az oroszban azokat a mondatokat, amelyekben a mondathangsúlyt viselő mondatrész – így a mondat fókusz – a balszélső pozícióban áll (mint azt (29) és (30) is illusztrálja), Zybatow–Junghanns (1998) csak „expresszív” alternatívának tekint. Nem lényegtelen azonban, hogy illusztrációként olyan orosz mondatok szolgáljanak, amelyekben nem feltétlenül van szó A-vonás pozícióba való mozgásról:

- (29) **Ivan** ee ljubít.
Iván ő-acc szeret-3sg
'Iván (az, aki) szereti őt.'
- (30) **Bystro** priblizilsja poezd. (Zybatow–Junghanns 1998)
gyorsan közeledik-múlt-3sg-masc vonat
'Gyorsan közeledett a vonat.'

Nem teljesen lezárt kérdés azonban, hogy állhat-e ezekben a nyelvekben a mondat elején a kontraszt-hierarchia alacsonyabb fokán álló mondatrész, vagy egy csupán hangsúlyos [–C] jegyet viselő – tehát kontrasztivitás nélküli – elem. A

szakirodalom állítása szerint a „szűk fókusz” balszélső pozícióba helyezése csak **zárt halmaz** (*closed set*) esetében lehetséges a finnben (31) (sok más nyelvhez, pl. a spanyolhoz, olaszhoz, románhoz stb. hasonlóan, vö. Molnár–Järventausta 2003; Molnár 2006). Ez az állítás azzal támasztható alá, hogy a mondat eleji „KONTRASZT” pozícióban álló mondatrész megköveteli az ellenalternatívák jelenlétét a kontextusban, és nem szolgálhat válaszul egy olyan „nyitott” kérdésre, amely az adott mondatrészre irányul (32):

(31) [kontextus:

A: Pekka lensi Tukholmaan.
Pekka repül-múlt-3sg Stockholmba
'Pekka Stockholmba repült.')

B: [_{KONTR} **Reykjavikiin**] Pekka lensi.
Reykjavíkba Pekka repül-múlt-3sg
'REYKJAVÍKBA repült Pekka.'

(32) [kontextus:

A: Hová repült Pekka?]

B: * [_{KONTR} **Reykjavikiin**] Pekka lensi. (Molnár–Järventausta 2003)
Reykjavíkba Pekka repül-múlt-3sg
'REYKJAVÍKBA repült Pekka.'

Az orosszal kapcsolatban kevésbé egyértelmű a szakirodalom véleménye: Neeleman–Titov (2009) szerint a fókuszált elem az orosz mondat mélyszerkezetében az utolsó pozícióban helyezkedik el. Érveik szerint a felszíni szerkezetben sor kerülhet további mozgásra is, a fókuszált elemek mondatkezdő pozícióba való A-vonás-mozgatása azonban feltételezi a kontrasztivitást. A kontrasztivitás fokozatait viszont Neeleman és Titov nem tárgyalják cikkükben, így nem tisztázott az a kérdés, hogy az oroszban a finnhez hasonló fokú kontrasztivitásról van-e szó. A nyomatékos mondatrész a bal periférián Zybatow–Mehlhorn (2000) cikkében csak FOC-jelzésű, ami feltehetően arra vezethető vissza, hogy egy ilyen mondatrész akkor is elfogadható a mondat elején, ha csak egy kérdésre ad választ és nem a kontextusban szereplő ellenalternatívá(ka)t utasít vissza. Az általam megkérdezett orosz nyelvű informánsok nem tartják helytelennek a Zybatow–Mehlhorn (2000)-ból átvett és kissé megváltoztatott (33B) példánál a fókusz A-vonás-mozgatást követő mondat eleji pozícióját akkor sem, ha sem a hangsúlyos elem, sem pedig ellenalternatívák nem ismertek a szituációban:

(33) [kontextus:

A: Kuda uexala Miroslava? B: [V Jaltu]_{FOC} Miroslava uexala.
hová elutazik-múlt-3sg Miroslava felé Jalta Miroslava elutazik-múlt-3sg
'Hová utazott el Miroslava?'] 'JALTÁBA utazott el Miroslava.'

Mindebből arra lehet következtetni, hogy az oroszban – a finnel ellentétben – a [+ C-kontraszt] jegy, ill. annak legerősebb fokozata nem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy mondathangsúlyos fókusz vezethesse be a mondatot és [- C] jegyű fókusz is szóba jöhet a mondat kezdetén.

Ami a finnt illeti, említést érdemel azonban az is, hogy a kontrasztivitás a mondat elején (KONTRASZT pozícióban) álló topik esetében is elengedhetetlen feltétel. Az ún. TOP-mondatokban – azaz olyan mondatokban, amelyekben a FOCTOP típusú ellentétben a főhangsúly egy későbbi mondatrészre esik (vö. Molnár–Järventausta 2003) – a mondat eleji topik fonológiai is kiemelt (eső kontúrú). A fókuszhoz hasonlóan a finn mondat bal szélső KONTRASZT pozíciójában is csak olyan mondatokban állhat hangsúlyos topik, amelyekben a topik ellenalternatívái a kontextusban (optimális esetben explicit módon is) szerepelnek (34):

- (34) a. [_{KONTR} **Tukholmaan**] Pekka lensi [_{FÓK} **Finnairilla**].
 Stockholmba Pekka repül-múlt-3sg Finnairrel
 'STOCKHOLMBA PEKKA FINNAIRREL REPÜLT.'
- b. [_{KONTR} **Reykjavikiin**] (Pekka lensi) [_{FÓK} **Icelandairilla**].
 Reykjavíkba Pekka repül-múlt-3sg Icelandairrel
 'REYKJAVÍKBA ICELANDAIRREL (repült Pekka).'

5.3. [+ C-kontinuitás], [+ C-kontraszt] és [- C]

A tárgyalt nyelvek harmadik kategóriájára vonatkozóan ki kell emelnünk, hogy a pozitív értékű C-kontinuitás és C-kontraszt befolyása ellenére a [- C] is sokkal nagyobb mértékben lehetséges, mint a fentebb említett két csoportban. A harmadik kategóriába tartozó nyelvek – az angol, a német és a magyar – elkülönítésének kritériuma azonban e három nyelv heterogenitása miatt az előző két csoporttal szemben csak negatív módon adható meg: sem a mondat elejére vonatkozó közös fonológiai szabály, sem pedig hasonló típusú morfológiai megszorítások nem érvényesek esetükben. Ehelyett az jellemző erre a harmadik kategóriára, hogy [- C] a mondatkezdetnél bizonyos mondat típusokban nemcsak lehetséges, hanem teljesen elfogadott és neutrális alternatívához vezet.

Az ún. „fókuszexponens” – azaz a mondat fókuszált részének hangsúllyal álló eleme – a thetikus mondatok esetében mindhárom nyelvben a mondat elején áll ((35B)–(37)). Ebben az esetben tehát a mondat bal periferiája nem kapcsolódik a C-jegy egyik pozitív változatához sem. Azonban amíg az angolban és a németben a mondatot fókuszexponensként az alany vezetheti be (Lambrecht

1994; Sasse 1987), a magyarban hasonló esetben a mondathangsúlyt viselő ragozott ige áll a mondat bal perifériáján (Molnár 1991; 2003; Gécseg–Kiefer 2009):¹³

(35) [kontextus:

A: What's this noise?
mi van ez zaj
'Mi ez a zaj?']

B: The CAT is miaowing. (Sasse 1987)
a macska nyávog-3sg-progr
'A macska nyávog.'

(36) Die SONNE scheint.

a nap süt-3sg
'Süt a nap.'

(37) Ugat a kutya.

A C-jegy negatív értéke mindhárom nyelvben más mondat típusoknál is lehetséges: alapszórend esetében (alanyi mondatkezdéssel) minden további nélkül állhat a mondat elején a „bemutató fókusz” (*presentational focus*) – tehát az a fókusz típus, amely új elemet közöl, de nem feltétlenül visel nyomatékot, hanem egy átfogóbb fókuszterület részét képezi. Ezekben a mondatokban a széles fókusz ellenére is lehetséges több tagú információról (topik–komment szerkezetről) beszélni és a mondat élén álló mondatrészt a fókusz területén belül is topiknak tekinteni (vö. Molnár 1991; 1998). Ezekben az esetekben természetesen csak a topik kevésbé tipikus változatáról, egy [– C]-jegyet viselő topikról lehet szó. Az alábbi példamondatokban ((38)–(40)) a mondatkezdő elem új információs (ill. fókusz) jellegét a határozatlan névelő is jelzi (Lambrecht 1994, 177ff):

(38) A wizard once was very wise, rich,
egy varázsló valaha van-múlt-3sg nagyon bölcs gazdag
and married to a beautiful witch.
és összeházasodva egy gyönyörű boszorkával
'Volt egyszer egy nagyon bölcs, gazdag varázsló, akinek gyönyörű boszorka volt a felesége.'

¹³ Gécseg – Kiefer (2009) a thetikus mondatok fogalmát kibővítve minden olyan jellegű mondatot thetikusnak tekint, amely kizárólag új információt tartalmaz (*all-new sentence*). A két fogalom azonban lényegesen különbözik, és a thetikus mondatok csupán egy alcsoportját képezik a csak új információt hordozó mondatoknak (vö. Sasse 1987) A Gécseg – Kiefer (2009) által tárgyalt esetek így tehát csak a későbbiekben a (53) és (54) kapcsán kerülnek említésre.

- (39) Ein Student hat den Direktor angerufen.
 egy egyetemista aux az-acc igazgató felhív-múlt-3sg
 'Egy egyetemista felhívta az igazgatót.'
- (40) Egy egyetemista kereste az igazgatót telefonon.

Nem utolsósorban az érdemel említést, hogy a „szűk fókusz” jelenléte sem kizárt ezekben a nyelvekben a mondat elején, még abban az esetben sem, ha nem kapcsolódik sem a pozitív értékű C-kontinuitáshoz (tehát teljesen új információt hordoz) sem a pozitív értékű C-kontraszthoz. Ez az angolban és németben legfőképpen a mondat alanyánál lehetséges, tehát nem feltétlenül vonatkozik a mondat tárgyára vagy bizonyos határozókra (vö. Frey 2006; Molnár–Winkler 2010).¹⁴ A mondatkezdő „szűk alanyi fókusz” tartalmazó mondatok ((41)–(43)) szolgálhatnak tehát az alanyra vonatkozó kérdésre (*Ki hagyta ezt az üzenetet?*) válaszként abban az esetben is, ha kontextusbeli ellenalternatívák (zárt halmaz) hiányában teljesen nyitott kérdéstről van szó:

- (41) [FÓK PÉTER] left this message.
 Péter hagy-múlt-3sg ez üzenet
 'PÉTER hagyta ezt az üzenetet.'
- (42) [FÓK PÉTER] hat die Nachricht hintergelassen.
 Péter aux az-acc üzenet-acc hagy-múlt-3sg
 'PÉTER hagyta ezt az üzenetet.'
- (43) [FÓK PÉTER] hagyta ezt az üzenetet.

A harmadik kategóriába sorolt nyelveknek azonban nemcsak genetikai eredete eltérő, hanem tipológia sajátosságaik is sokban eltérnek egymástól. A két germán nyelv – az angol és a német – összehasonlításánál két szintaktikai paraméter játszik döntő szerepet, míg a magyarban más jellegű morfológiai, szintaktikai és fonológiai sajátosságok indokolják a további megkülönböztetést.

Az angol és a német rangsorát tekintve a V₂-paraméter és az „irányított-ság” paramétere (*directionality parameter*) lényeges, amelyeknél az angolra a VO ill. a V₂ hiánya, a németre pedig V₂ és az ellenkező irányú OV jellemző (vö. Molnár–Winkler 2010). A két nyelv itt javasolt „angol < német” rangsora legfőképpen azokra a C-jegyen alapuló megszorításokra hivatkozva indokolt, amelyek az

¹⁴ A magyarban – az angollal és a némettel ellentétben – nemcsak a mondat alanya, hanem más mondatrészek is szolgálhatnak nem kontrasztív jellegű szűk fókuszul. Így a mondat tárgyára vonatkozó kérdésre (*Kit láttál a színházban?*) adott válasz minden további kontrasztivitással kapcsolatos megszorítás nélkül tartalmazhatja a fókuszált tárgyat a mondat elején: *MARIT láttam a színházban.*

angolban a nem alannyal bevezetett (tehát nem semleges szórendű) mondatok esetében a mondat bal perifériájára nagyobb mértékben vonatkoznak. Ebben a tekintetben az angol esetében főleg a topikalizáció (*topicalization*) és az inverzió (*inversion*) megemlézése fontos, mert ezeknél a mozgásoknál a mondatkezdet pozitív értékű C-kontrasztot vagy C-kontinuitást követel meg. Ezzel ellentétben a németben, V₂-típusú nyelv lévén, egy más jellegű topikalizációra – az egyetlen ragozott igealak előtt elhelyezkedő mondatkezdő pozíció betöltésére – kerülhet csak sor, amelynél a C-jegy jelenléte sokkal kisebb mértékben lényeges (vö. Speyer 2004; 2008).

Az angolban a fókusz topikalizálásával (*focus topicalization*) kapcsolatban Vallduví–Engdahl (1996, 474–475) a (44a–b)-ben megadott példamondatok alapján a következő megfogalmazásban hívja fel a figyelmet a koherencia fontosságára: „[...] the specification of the relevant value is indeed focal and triggers the appropriate structural realization by means of prosody, but the scale this value belongs to is part of the background. In fact, it is a link, and this is what triggers its realization as a fronted element. Crucially, *Fido* in [44a] does not give rise to the same interpretation”:¹⁵

- (44) a. They named their dog [F FIDO].
 ők nevez-múlt-3pl övék kutya Fido
 'FIDÓNAK nevezték a kutyájukat.'
- b. [F FIDO] they named their dog. (Vallduví–Engdahl 1996)
 Fido ők nevez-múlt-3pl övék kutya
 'FIDÓNAK nevezték a kutyájukat.'

Az angol és a német közötti különbség a C-megszorítás vonatkozásában a topik esetében is megmutatkozik. A pozitív értékű C-kontinuitáson alapuló megszorítás azonban az angolban sokkal általánosabb érvényű nem alanyi topikok esetében, mint a németben. Ennek következtében a topik topikalizációja (*topic-topicalization* (TOP)) és balra kihelyezése (*left dislocation*, LD) az angolban nem eredményez kontextusba illő válaszokat (vö. TOP (45B₂) és LD (45B₃)), ha a mondat elején álló elem egy nyitott kérdés (45A) kérdőszavának felel meg. Kontraszt esetében azonban ez a probléma kiküszöbölhető: (46) (vö. Prince 1984, 214, 218):

¹⁵ Az idézet fordítása: „A releváns érték specifikációja valóban fokális és fonológiai eszközök alkalmazása révén a megfelelő strukturális realizációhoz vezet. Az a skála azonban, amelyhez ez az érték tartozik, a háttér részét képezi. Valójában egy összekötő kapocs, és ez az, ami a mondat eleji realizációját indokolja. Lényeges az is, hogy a *Fido* a (44a)-ban nem ad ugyanerre az értelmezésre lehetőséget.”

(45) [kontextus:

A: What did you do over vacation?
 mi aux-múlt-2sg te tesz alatt szabadság
 'Mit csináltál a szabadságod alatt?']

B₁: I read two books.
 én olvas-múlt-1sg két könyv-pl
 'Elolvastam két könyvet.'

B₂: #Two books I read. [TOP]

B₃: #Two books, I read them. [LD]

(46) [kontextus:

A: You see every Woody Allen movie as soon as it comes out.
 te lát-2sg minden Woody Allen film amint az jön-3sg ki
 'Minden Woody Allen filmet megnézel, amint bemutatják.']

B: No – *Annie Hall* I saw (only) yesterday.
 nem Annie Hall én lát-múlt-1sg csak tegnap
 'Nem – az *Annie Hallt* (csak) tegnap láttam.'

A pozitív értékű C-kontinuitás befolyása az angolban a szakirodalom megállapítása szerint az inverzió (*inversion*) esetében jelentős. Az inverzió esetében – el-lentétben a topikalizációval – az alany és ige sorrendje a mondat balszélső projekciójába (SpecCP-be ill. C_o-ba) való mozgatások eredményeként megváltozik és így a nem V₂-típusú angolban is a V₂-szerkezethez hasonló módon egy nem alanyi mondatrész foglalhatja el a mondatkezdő pozíciót. Birner (1994, 234) szerint „inversion is an information-packaging mechanism, allowing the presentation of relatively familiar information before a comparatively unfamiliar logical subject” (47):¹⁶

(47) Loud-speakers had been erected along the garden: (through them) emerged (the bland informal voice of Commander Stephen King-Hall describing the scene as he saw it from the St. Paul’s Cathedral).¹⁷

A németben a mondat eleji fókusz vonatkozásában az angolhoz hasonló a helyzet. Egy hangsúlyos, nem alanyhoz kötődő fókusz a németben is megköveteli a kontrasztivitás jelenlétét a mondat bal perifériáján. Mint arra Frey (2006) rámutat, a fókusz (*am Rhein*) a mondat elején (48B₂) a kevésbé elfogadható alternatíva,

¹⁶ Az idézet fordítása: „Az inverzió az információ csomagolásának olyan mechanizmusa, amely egy relative ismeretlen logikai alany előtt teszi lehetővé egy relative ismert információ bemutatását.”

¹⁷ A példamontat fordítása: „Hangosbemondókat állítottak fel a kert mentén: ezeken keresztül hallatszott Stephen King-Hall parancsnok nyájas és közvetlen hangja, amely a látképet úgy mutatta be, ahogyan azt a Szent Pál katedrálístól látta.”

ha a mondat a (48A)-ban feltett kérdésre válaszol, anélkül, hogy más alternatíva szerepelne a kontextusban:

(48) [kontextus:

A: Wo liegt eigentlich Köln?
hol fekszik-3sg tulajdonképpen Köln
'Hol fekszik tulajdonképpen Köln?']

B₁: Köln liegt am Rhein.
Köln fekszik-3sg -nál Rajna
'Köln a Rajna partján fekszik.'

B₂: Am Rhein liegt Köln.

Ezzel szemben a (49B₂) példamondatban teljesen problémamentes a fókusz (*den Karl*) mondat eleji elhelyezése, ami a kérdésben már megadott alternatívák jelenlétével magyarázható (vö. (49A)). Frey véleménye szerint, bár a kontrasztív fókusz állhat későbbi bázispozíciójában is (49B₁), kontrasztív jellege a bal periferiára való mozgatóást különösen indokoltá teszi. Frey tehát a (49A)-ban feltett kérdésre a (49B₂)-beli mondatot tekinti a kontextusba leginkább beleillő válasznak:

(49) [kontextus:

A: Wen hat Maria getroffen, den Karl oder den Otto?
ki-acc aux-3sg Maria találkozott a-acc Karl vagy az-acc Otto
'Kivel találkozott Mária, Károllyal vagy Ottóval?']

B₁: Maria hat den Karl getroffen.
Maria aux-3sg a-acc Karl találkozott
'Mária Károllyal találkozott.'

B₂: Den Karl hat Maria getroffen.

A topik esetében azonban – az angollal ellentétben – a német mondat bevezető pozíciójában (a *Vorfeld*-ben) a mondatrészek többsége (tárgyak és határozók) nem feltétlenül követeli meg a mondathangsúlyt és az ehhez kapcsolódó kontrasztivitást (vö. Frey 2006; Molnár – Winkler 2010). Ilyen esetekben a pozitív értékű C-jegy jelenléte mégis lényeges a németben. Tematikus, ismert – tehát C-kontinuitás jegyet viselő – elemek könnyen mozgathatók balfelé (*scrambling*) a német középtérben (*Mittelfeld*), mivel a német az OV nyelvtípust képviseli (50b). Így a német mondat bal szélső pozíciójának (*Vorfeld*) betöltése az alanyon kívül más mondatrészekkel is lehetséges az ún. „formális mozgatóás” (*formal movement*, FM) révén (50c). Az FM egyszerűen csak „balra csúszást” jelent az EPP (*Exten-*

ded Projection Principle 'Kiterjesztett Projekciós Elv')¹⁸ kielégítése érdekében, és a mozgatott elem – információs értékét megőrizve – nem feltétlenül követeli meg a kontrasztivitást (vö. Frey 2006):

- (50) a. (daß) Otto mit der Axt den Baum gefällt hat.
 hogy Ottó vele a fejsze a fa-acc kivág-múlt aux-3sg
 '(hogy) Ottó fejszével vágta ki a fát'
- b. (daß) mit der Axt₁ Otto t₁ den Baum gefällt hat.
 hogy vele a fejsze Ottó a fa-acc kivág-múlt aux-3sg
 '(hogy) a fejszével Ottó vágta ki a fát'
- c. Mit der Axt₁ hat t₁ Otto t₁ den Baum gefällt.
 vele a fejsze aux-3sg Ottó a fa-acc kivág-múlt
 'A fejszével Ottó vágta ki a fát.'

A határozó (*fejszével*) tehát formális mozgatás révén kerülhet a mondat bal periferiájára, és így a C-kontinuitás jegye mellett a C-kontrasztitás csak opcionális. Ez a típusú művelet azonban az angolban egyrészt az angol VO jellege, másrészt a V₂ sajátosság (tehát egy mondaton belüli, szabadon betölthető bal szélső pozíció) hiánya miatt nem jöhet szóba.

Amint több munkában is szerepel a szakirodalomban, *scene setting* jellegű idő- és helyhatározók akkor is állhatnak a mondat elején a németben, ha az adott kontextusban teljesen új (itt [- C]-vel jelölt) információt tartalmaznak (vö. Molnár 1991; Speyer 2004 stb.). Az ilyen típusú elemek azonban, mint arra Rochemont (1986) is rámutat, gyakran rekonstruálható (*indirectly c-construable*) információt hordoznak, tehát nem feltétlenül jelentenek akadályt a koherencia megteremtésében. A helyhatározó az alábbi diskurzust bevezető (*discourse initial*) példamondatban tehát kontrasztitás nélkül is a bal periferiára kerülhet:

- (51) [[*In Bayern*]_{Fok}]_{Top} [[werden jetzt auch studentische Hilfskräfte (Molnár 1991)
 Bajorországban aux-3-pl most is egyetemista segéderők
 auf ihre politische Gesinnung hin überprüft.]_{Fok}]_{Kommentar}
 rá ök-poss politikai felfogás rá felülvizsgál
 'Bajorországban most az egyetemista segéderők politikai felfogását is felülvizsgálják.'

A *scene setting* jellegű mondatrészek a némethez hasonlóan a magyar diskurzust bevezető mondatokban is C-megszorítás nélkül a mondat elejére helyezhetők, amit a következő példamondat is illusztrál:

- (52) *Prágában* Péter meglátogatta a barátait. (Molnár 1991)

¹⁸ Az EPP a generatív grammatika egy elve, amely biztosítja, hogy a mondatnak mindig legyen alanya, tehát üres alanyi pozíció esetében ennek betöltését követeli meg.

A magyar mondat bal perifériájára azonban a némettől és az angoltól eltérő módon a nem alanyi mondatrészekre sem feltétlenül vonatkozik a pozitív értékű C-kontinuitás ill. C-kontrasztivitás kötelező jellege. A magyarban az általános információs kérdésre tehát nemcsak alannal kezdődő (53), hanem tárggyal bevezetett (54) mondatokkal is lehet válaszolni, még azokban az esetekben is, amikor a (mondat topikjaként szolgáló) tárgy ismeretlenségét (azaz [-C] jellegét) határozatlan névelő jelzi (vö. Gécseg–Kiefer 2009):

(53) Egy ¹ kutya ¹ megharapott egy ¹ járókelőt.

(54) Egy ¹ járókelőt ¹ megharapott egy ¹ kutya.

Az említett adatok alapján tehát a magyar – az angollal és a némettel összehasonlítva – a legkevésbé függ a C-megszorítástól, és így egyben a C-hierarchia legutolsó tagját képezi. A magyar nagyobb rugalmasságát legfőképpen néhány alapvető szintaktikai ill. morfológiai sajátossága teszi lehetővé: a magyar „fókusz-konfigurációs” (*focus configurational*) nyelv, nincsenek benne expletív névmások, és a névmást kihagyó (*pro-drop*) nyelvek közé tartozik. Mindennek következtében a fókusz gyakran a mondat elején állhat, mert a topik pozícióban a *pro-drop* tulajdonság alapján nem feltétlenül szükséges az alanyi vagy tárgyi névmás megemlítése a mondatban. A fókuszált elem a thetikus mondatok esetében is a mondat élén áll a magyarban (vö. (37)), hiszen ezek az eseményt leíró, teljes egészében fókuszált mondatok nem tartalmaznak topikot, és így nem tesznek szükségessé további mozgatót a magyar mondat bal perifériáján elhelyezkedő topik-projekcióba. Végül említést érdemel az is, hogy a magyar mondatkezdő pozíció kontinuitáshoz ill. kontrasztivitáshoz nem kapcsolódó betöltésénél feltehetően a fonológia szerepe sem elhanyagolható. Az alapvető mondatra vonatkozó hangsúlyszabály, az NSR (*Nuclear Stress Rule*) baloldali iránya ugyanis hozzájárul ahhoz, hogy a hangsúly (ill. a fókusz) a C-megszorítástól függetlenül is gyakrabban állhat a mondat elején.

6. Összefoglaló visszatekintés és kitekintés

Amint cikkemben a nyelvészeti univerzálé- és tipológiai kutatásban ismert elveket ismertetve és kritikusan vizsgálva bemutattam, az eddig javasolt pragmatikai stratégiák helyett a koherenciát biztosító stratégia tekinthető általános érvényűnek. Ezek szerint tehát (i) sem a korábban javasolt „topik < fókusz” sorrend, sem pedig a „fókusz < topik” sorrend nem mérvadó, továbbá (ii) nem a topik- vagy fókusz-státus lényeges a szövegösszefüggés megteremtésében. Javaslatom szerint

ehelyett a mondatkezdő mondatrész C-jeggyel kapcsolatos értékének tulajdoníthatunk alapvető jelentőséget. A koherencia szempontjából azonban a C-jelölésnek több fajtáját szükséges megkülönböztetni, hiszen a C-kontinuitáson túlmenően a C-kontraszt is jelentősen hozzájárul az adott mondat kontextusba illesztésének. Az itt bevezetett univerzális pragmatikai stratégia tehát a C-megszorításra épül és a C-jeggyel pozitívan jelölt topik vagy fókusz elhelyezését a negatív C-jegyű topik vagy fókusz előtt állva követeli meg.

A C-jegy specifikációja alapján a nyelvek különféle típusokba való besorolása azt jelzi, hogy a nem igével kezdő nyelveknél a C-kontinuitás, az igével kezdő nyelveknél pedig a C-kontraszt a lényeges. A közelebről megvizsgált hét európai nyelvnél tapasztalható variáció három fő kategória felállítását indokolta a C-megszorításra vonatkozóan, amelyekben (i) a C-kontinuitás, (ii) a C-kontinuitás és a C-kontraszt, valamint (iii) a C-kontinuitás, a C-kontraszt és a [–C] egyaránt dominál. A három fő csoporton belüli különbségek figyelembevételével a C-megszorításra vonatkozóan a nyelvek további rangsorolására kerülhetett sor, amelyet a C-hierarchia foglal össze.

Cikkemben a figyelem középpontjában tehát a koherencia és ennek biztosításának különféle lehetőségei álltak – legfőképpen a C-kontinuitás és a C-kontraszt fogalmaira, ill. ezek jelentőségére hivatkoztam a mondat bevezetésénél. Lényeges azonban a koherencia megteremtése szempontjából a mondat bal periferiáján túlmenően más szintaktikai eszközök számbavétele is (vö. Molnár–Winkler 2010 „szélek és űrök” (*edges and gaps*) alap gondolatra hivatkozó javaslatát). További nyitott kérdés a szakirodalomban az is, hogy a koherencia alapján felállítható jegyek milyen módon kapcsolódnak a különféle típusú nyelvekben található egyetlen pozícióhoz, avagy különféle pozíciókhoz a mondat bal periferiáján és milyen jellegű általánosítások és megkülönböztetések szükségesek e vonatkozásban. Különösen fontos lenne a mai nyelvészet egyik alapvető, a szintaxis és a fonológia viszonyára vonatkozó kérdésére is választ adni. Mint a fentiekben láthattuk, az egyes nyelvi típusok felállításánál lényegesnek tűntek a fonológiai sajátosságok is. Kérdés azonban, hogy ezek a fonológiai sajátosságok tekinthetőek-e alapvetőnek vagy pedig a fonológiai minták kialakulása morfológiai és szintaktikai szabályokra vezethető-e vissza. Az említett kérdések azonban remélhetőleg további nyelvészeti kutatás tárgyát képezik majd.

Irodalom

- Beauzée, Nicolas 1767. *Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*. Paris: Delalain.
- Behaghel, Otto 1932. *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung*. Vol. IV. Wortstellung. Periodenbau. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Birner, Betty J. 1994. Information status and word order: An analysis of English inversion. *Language* 70: 233–259.
- Bolinger, Dwight L. 1961. Contrastive accent and contrastive stress. *37 Language*: 83–96.
- Chafe, Wallace L. 1974. Language and consciousness. *Language* 50: 111–133.
- Chafe, Wallace L. 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view. In: Charles N. Li (szerk.): *Subject and topic*. New York: Academic Press. 27–55.
- Chomsky, Noam 1995. *The minimalist program*. Cambridge MA: MIT Press.
- Creider, Chet A. – Jane T. Creider 1983. Topic–comment relations in a verb-initial language. *Journal of African Languages and Linguistics* 5: 1–15.
- Declerck, Renaat 1984. The pragmatics of it-clefts and wh-clefts. *Lingua* 64: 251–289.
- Doherty, Monika 2003. Parametrized beginnings of sentences in English and German. *Across Languages and Cultures* 4: 19–51.
- Firbas, Jan 1971. On the concept of communicative dynamism in the theory of functional sentence perspective. *Sborník prací Filosofické Fakulty Brněnské Univerzity A* 19: 135–144.
- Frey, Werner 2006. The grammar–pragmatics interface and the German prefield. In: Molnár – Winkler (2006, 235–264).
- Gécseg Zsuzsanna – Ferenc Kiefer 2009. A new look at information structure in Hungarian. *Natural Language and Linguistic Theory* 27: 583–622.
- Givón, Talmy 1988. The pragmatics of word order: Predictability, importance and attention. In: Hammond et al. (1988, 243–284).
- Gundel, Jeanette 1988. Universals of topic–comment structure. In: Hammond et al. (1988, 209–239).
- Gundel, Jeanette K. – Nancy Hedberg – Ron Zacharski 1993. Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language* 69: 274–307.
- Håkansson, David 2009. Topicalization in the history of Swedish – Syntax and information structure. *Előadás az Information structure in the theory of grammar and in language acquisition konferenciára keretében*, Lund, 2009. szeptember 19.
- Hammond, Michael – Edith Moravcsik – Jessica R. Wirth (szerk.) 1988. *Studies in syntactic typology*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Herring, Susan 1990. Information structure as a consequence of word order type. In: XY (EDITORS??) XY (szerk.): *Proceedings of the Sixteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, February 16–19. Berkeley: Berkeley Linguistic Society. 163–174.
- Hetland, Jorunn – Valéria Molnár (szerk.) 2003. *Structures of focus and grammatical relations (Linguistische Arbeiten 477)*. Tübingen: Niemeyer.
- Huber, Stefan 2002. *Es-clefts und det-clefts. Zur Syntax, Semantik und Informationsstruktur von Spaltsätzen im Deutschen und Schwedischen (Lunder germanistische Forschungen 64)*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- Jackendoff, Ray 1972. *Semantic interpretation in generative grammar*. Cambridge MA: MIT Press.
- Jackendoff, Ray 2002. *Foundations of language: Brain, meaning, grammar, evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Järventausta, Marja 2003. Are Finnish null subjects null topics? In: Hetland – Molnár (2003, 87–110).
- Lambrecht, Knud 1994. *Information structure and sentence form. A theory of topic, focus, and the mental representations of discourse referents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mithun, Marianne 1987. Is basic word order universal? In: Russell S. Tomlin (szerk.): *Coherence and grounding in discourse*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 282–2.
- Molnár, Valéria 1991. *Das TOPIK im Deutschen und im Ungarischen (Lunder germanistische Forschungen 58)*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Molnár, Valéria 1998. Topic in focus. On the syntax, phonology, semantics and pragmatics of the so-called ‘contrastive topic’ in Hungarian and German. *Acta Linguistica Hungarica* 45: 1–77.
- Molnár, Valéria 2002. Contrast from a contrastive perspective. In: Hilde Hasselgård – Stig Johansson – Bergliot Behrens – Cathrine Fabricius-Hansen (szerk.): *Information structure in a cross-linguistic perspective*. Amsterdam & Philadelphia: Rodopi. 147–161.
- Molnár, Valéria 2003. „C”. In: Lars-Olof Delsing – Cecilia Falk – Gunlög Josefsson – Halldór Ármann Sigurðsson (szerk.): *Grammar in focus: Festskrift till Christer Platzack*. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. 235–248.
- Molnár, Valéria 2006. On different kinds of contrast. In: Molnár – Winkler (2006, 197–233).
- Molnár, Valéria – Marja Järventausta 2003. Discourse configurability in Finnish and Hungarian. In: Hetland – Molnár (2003, 231–262).
- Molnár, Valéria – Susanne Winkler (szerk.) 2006. *The architecture of focus (Studies in Generative Syntax 82)*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Molnár, Valéria – Susanne Winkler 2010. Edges and gaps: Contrast at the interfaces. *Lingua* 120: 1392–1415.
- Neeleman, Ad – Elena Titov 2009. Focus, contrast, and stress in Russian. *Linguistic Inquiry* 40: 514–524.
- Prince, Ellen 1981. Toward a taxonomy of given-new information. In: Peter Cole (szerk.): *Radical pragmatics*. New York: Academic Press. 223–255.
- Prince, Ellen 1984. Topicalization and left-dislocation: A functional analysis. In: Sheila J. White – Virginia Teller (szerk.): *Discourses in reading and linguistics (Annals of the New York Academy of Sciences 433)*. New York: New York Academy of Sciences. 213–225.
- Prince, Ellen 1985. Fancy syntax and ‘shared knowledge’. *Journal of Pragmatics* 9: 65–81.
- Rochemont, Michael 1986. *Focus in generative grammar*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Rooth, Mats 1985. *Association with focus*. Doctoral dissertation, University of Massachusetts, Amherst.
- SAG = Teleman, Ulf – Staffan Hellberg – Erik Andersson 1999. *Svenska Akademiens Grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Sasse, Hans-Jürgen 1987. Thethetic/categorical distinction revisited. *Linguistics* 25: 511–80.
- Speyer, Augustine 2004. Competing constraints on Vorfeldbesetzung in German. In: *Proceedings of the Dislocated Elements Workshop (ZAS Papers in Linguistics 35)*. Berlin: ZAS. 519–541.

- Speyer, Augustine 2008. German Vorfeld-filling as constraint interaction. In: Anton Benz – Peter Kühnlein (szerk.): Constraints in discourse. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 267–290.
- Tomlin, Russell S. 1986. Basic word order. Functional principles. London: Croom Helm.
- Vallduví, Enric 1992. The information component. Doctoral dissertation, University of Pennsylvania.
- Vallduví, Enric – Maria Vilkuna 1998. On Rheme and Kontrast. In: Peter Culicover – Louise McNally (szerk.): The limits of syntax. New York: Academic Press. 79–106.
- Vallduví, Enrique – Elisabet Engdahl 1996. The linguistic realization of information packaging. *Linguistics* 34: 459–519.
- Zybatow, Gerhild – Uwe Junghanns 1998. Topiks im Russischen. (Sprache & Pragmatik 47). Lund: Germanistisches Institut der Universität Lund.
- Zybatow, Gerhild – Grit Mehlhorn 2000. Experimental evidence for focus structure in Russian. In: T. Holloway King – Irina A. Sekerina (szerk.): Formal approaches to Slavic linguistics. The Philadelphia Meeting. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications. 414–434.

“Fundamental” questions in information structure – in light of universal and typological considerations

Abstract: The claim is often made in the linguistics literature that edge positions play a key role in integrating the information of a sentence into a larger discourse context. Several linguists argue for the universality of the “TOPIC before FOCUS” constraint on cognitive and functional grounds: constituents which relate thematically to the preceding discourse (“topics”) come first, while referents with new (“focused”) information appear later.

The main concern of this article is the role of the left periphery in discourse linking. It is proposed that the order “TOPIC before FOCUS” should be replaced by another universal strategy of pragmatic ordering, the “C constraint”. The relative significance of this constraint for seven genetically and typologically unrelated European languages are also discussed.

Keywords: coherence, continuity, contrast, C-feature, C-constraint

ReALIS, avagy a szintaxis dekompozíciója*

Alberti Gábor

Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Tanszék, Pécs
alberti.gabor@pte.hu

A ReALIS Kamp és munkatársai diskurzus-szemantikai elméletének a továbbfejlesztése. Túl kívánunk azonban lépni a DRT **szintaxis-semlegességén**, tagadva, hogy elkülönítendő az a jelenségkör, amelynek kifogástalan megoldása révén megkaphatunk valamiféle Tökéletes Szintaxist, attól a jelenségkörtől, amelynek megoldása pedig a Tökéletes Szemantikát nyújtaná. Ehelyett a Tökéletes Grammatikát kellene megkeresni, ami minden nyelvészeti tekinthető jelenségre megoldást nyújt, a szintaxis és a szemantika közötti (közvetlenül kompozicionális) **együtműködést** tökéletessé téve.

A cikk e grammatikaelméleti perspektívából kiindulva jut el – a ReALIS szintaktikai elveinek és gyakorlatának ismertetésén át – a mai magyar formális szintaxiselmélet konkrét kérdéseinek a tárgyalásáig, a generatív szintakták nézőpontjához próbálva igazolni. Minimálisan abban bízom, hogy a ReALIS radikális felvetései érdekes ötleteket provokálnak a hagyományosabb keretekben gondolkodókban is.

Kulcsszavak: magyar generatív szintaxis, információs szerkezet, diskurzus-szemantika, argumentumstruktúra-családok

A címben szereplő ReALIS elméletet a kisdiskurzusok jelentésábrázolására kidolgozott DRT elmélet (Kamp et al. 2011) továbbfejlesztéseként szoktuk bemutatni (pl. Alberti et al. 2007; Alberti–Kleiber 2010). Rögtön az első tárgyalandó kérdés tehát az, hogy hogyan kerül ez az írás ebbe a szintaxiselméletekről szóló kötetbe.

A válasz az egyik olyan tényezőben rejlik, amelynek tekintetében a ReALIS túl kíván lépni a DRT elméleten. A DRT ugyanis semlegességet fogad a szintaktikai komponens megválasztásának kérdésében (Kamp et al. 2011, 1. fej.). Álláspontjukat így tudnák összefoglalni: „Mi, szemanták keressük meg a Tökéletes Szemantikát, a szintakták pedig keressék meg a Tökéletes Szintaxist (l. pl. Brody 1995), aztán hangoljuk össze a kettőt (akár végsőkig) kihasználva a λ -absztrakció (Dowty et al. 1981) eszköztárát!”

* A szerzőt e cikk megírásában az OTKA T60595 sz. projektje támogatta. Értékes, a cikk végső változatára is kiható megjegyzéseikért elsősorban a ReALIS Elméleti és Számítógépes Nyelvészeti Kutatócsoport tagjainak szeretnék köszönetet mondani: Kleiber Juditnak, Károly Mártonnak, Kilián Imrénének és Farkas Juditnak.

A \mathfrak{ReALIS} álláspontja viszont az, hogy semmi nem mutat arra, hogy ki-elégítően el lehetne (vagy kellene) különíteni azt a jelenségekört, amelynek kifogástalan megoldása révén megkaphatjuk ezt a bizonyos Tökéletes Szintaxist, attól a jelenségekörtől, amelynek megoldása pedig a Tökéletes Szemantikát nyújtaná. Ehelyett a Tökéletes Grammatikát kellene megkeresni, ami minden nyelvészeti tekinthető jelenségre megoldást nyújt, és amelyben a szintaxis és a szemantika közötti **együttműködés** a tökéletes. A λ -absztrakció pedig annyira erős eszköz, hogy valójában nem jelent valóságos követelményt a szintaxis és a szemantika homomorf viszonyára nézve. Valódi homomorfia – tényleges szerkezeti hasonlóságra – kellene törekedni! A DRS-ek sorrendezetlen kondíciósorai nem mutatnak szerkezeti hasonlóságot a frázisstruktúrákkal, valamelyik reprezentáció mellett le kell tehát tenni a garast, és ahhoz igazítani a másik reprezentációt, végső soron egyszintű grammatikára jutva. A problémakört majd e cikk 3. szakaszában fogjuk részletesen tárgyalni.

Az imént említett homomorfizmus-problémakör másik vetülete a nyolcvanas–kilencvenes évek dinamikus-szemantikai vitáinak kereszttüzében álló, vízvázlatzó **kompozicionális** kérdéskör (Groenendijk–Stokhof 1990), amely végső soron szintaxiselméleti problémaként is felfogható, hiszen szintaxis és szemantika viszonya a tét! A híres Montague-tételről van szó: a szintaktikai reprezentáció és a szemantikai modell közötti kompozicionális kalkulációs eljárásban egy hagyományos logikai reprezentáció közvetített, amellyel kapcsolatban Montague azt a nézetet hagyta örökül követőire a fregei antipszichologizmus jegyében, hogy az csupán egy kiküszöbölendő (eliminálandó) köztes reprezentációs segédszintként szolgál. Ebből fejlődött azonban ki a **diskurzuszereprezentáció** (Kamp et al. 2011; Asher–Lascarides 2003), amelynek kiküszöbölhetetlenségét ma már aligha lehet vitatni (Dekker 2000). Ennek szemléltetésével indítom a tárgyalást az 1. szakaszban, majd kifejtem a 2. szakaszban, hogy a \mathfrak{ReALIS} milyen módon oldja fel a felvázolt „eliminációs paradoxont” – ami végső soron ennek az új elméletnek a döntő legitimitációját jelenti.

Már előre szeretném a szintaxiselmélet „belső” problémáira kíváncsi olvasó türelmét kérni, összekapcsolva az előző bekezdésben említett két gondolatot: a \mathfrak{ReALIS} legitimitációját egy olyan metaelméleti probléma jelenti, ami legalább annyira szintaxiselméleti, mint szemantikaelméleti.

Továbbhaladva a már szóba került 3. szakaszhoz jutunk, ahol nemcsak elméletben vetem fel az egyszintű grammatikán belül elhelyezkedő „ideális szintaxis” témáját, hanem le is vezetem annak alapstruktúráját a metaelvekből. Mivel a \mathfrak{ReALIS} a diskurzuszemantikai reprezentációt a Kamp-féle struktúrák matematikai tartalmának feltárása révén négy, referensek közötti függvényre építi (α , λ , σ , κ), „dekomponálva” ezáltal a diskurzusok „doboz-struktúráját” (2. szakasz),

a szintaxis is elemeire bomlik ugyanezen négy függvénynek köszönhetően, ahogyan azt a címben is sejtetem. Azt állítom, hogy a kapott „szintaxis” – megfelelő nézőpontba helyezkedve – egy transzformációs, sőt összerakó szabályoktól mentes, ily módon végsőkéig leegyszerűsödött generatív nyelvtanként fogható fel, amelynek egyetlen kiküszöbölhetetlen „komplikáló faktora” egy optimalitáselméleti jellegű eszköz: a lexikai egységek unifikációját irányító **rangparaméter-rendszer**.

Az 4. szakaszban kerülnek sorra a mai magyar generatív szintaxiselméletben megszokott „belső” problémák, új egységbe rendezve három korábbi kutatási területünkön elért eredményeket, döntően az argumentumstruktúra-építő σ eventuális függvény révén. Az első problémakör középpontjában az a kérdés áll, hogy az igei jelentésből hogyan vezethetőek le az igei argumentumstruktúrák morfoszintaktikai tulajdonságai, például az esetragok és az alapszórend (Alberti 1997a; 2006; 2009). A második problémakör az információs szerkezetre vonatkozik, konkrétan a topik-, kvantor- és fókusz-típusok mondatbeli elrendeződésére, összefüggésben a hatóköri hierarchiával (pl. Alberti–Medve 2000). A harmadik problémakörbe pedig az argumentumhelyeket betöltő főnévi elemek referencialitási fokozatának behatárolása tartozik, beleértve a hangalak nélküliséget is (Alberti 1997b; Alberti et al. 2010a).

A cikk tehát a legtágabb grammatikaelméleti perspektívából kiindulva jut el – a ℞eALIS szintaktikai elveinek és gyakorlatának ismertetésén át – a mai magyar formális szintaxiselmélet konkrét kérdéseinek a tárgyalásáig. Nem titkolt célom a ℞eALIS egyelőre interneten elérhető leírásának (Alberti megj. előtt) olyan kivonatát nyújtani, ami a generatív szintakták nézőpontjához próbál igazodni, és ha azonnali meggyőzésükben nem is reménykedem, abban igen, hogy a ℞eALIS radikális felvetései érdekes ötleteket provokálnak a hagyományosabb keretekben gondolkodókban.

1. A diskurzus-reprezentacionalizmus legitimációja

Amint előrebocsátottam, a ℞eALIS (létejogosultságának) bemutatását a formális szemantika törekvéseinek ismertetéséből tudom kibontani.

Ebben a szakaszban tehát nem a szokásos szintaktikai problémakörök fognak dominálni, amiért türelmét kérem a tükörfókuszokra és kontrasztív topikokra kiéhezett olvasóknak. Elkerülhetetlen azonban megvilágítani a ℞eALIS kialakításában döntő szerepet játszó eszméket, hiszen végső soron ezek határozzák meg ennek a végsőkéig leegyszerűsödött (mindamellet mégis) generatív nyelvtannak a jellegét, amire a címben így utaltam: „a szintaxis dekompozíciója”.

Induljunk tehát el a kályhától! A Montague (pl. 1970) alapította formális szemantika lassan félévszázados történetén három olyan törekvés kibékíthetetlennek tűnő ellentéte vonul végig, amelyeknek pedig külön-külön mindegyike érdemesnek látszik arra, hogy megtegyük a jelentésleírás elengedhetetlen célkitűzésének.

1.1. Formalizálás, kompozicionalitás, diskurzus-representacionalizmus

Az első az a célkitűzés, hogy a természetes nyelvek felépítését is olyan szigorú **formális/matematikai** eszköztárral írjuk le, mint ahogy programnyelveket szokás definiálni. Ezt fejezi ki Montague (1970/1974) klasszikus cikkének provokatív címe: *English as a formal language* 'Az angol mint formális nyelv'.¹ Montague paradigmateremtő jelentősége abban áll, hogy e törekvés jegyében adott is logikai-algebrai eszköztárat a fregei **kompozicionalitási elv** tényleges mondatinterpretálásra való alkalmazásához: miszerint egy mondat jelentését részeinek jelentéséből számítsuk ki, a részeket összerakó szintaktikai szabályok alapján – abban a legszigorúbb értelemben, hogy egy nyelvi egységeket összerakó szintaktikai szabály mellett egyből álljon ott az a szemantikai szabály, ami e nyelvi egységek jelentésének függvényében megadja a kompozíciójuk jelentését.

Megnyílt tehát a lehetőség arra, hogy a generatív szintakták (l. pl. Chomsky 1965) által javasolt elemi és összetett mondatbeli egységekhez kiszámítható világmodellbeli interpretációt rendeljenek. A szintaktikai reprezentáció és a szemantikai modell közötti kalkulációs eljárásban egy hagyományos logikai reprezentáció közvetített, amellyel kapcsolatban (a tragikusan fiatalon elhunyt) Montague azt a sejtést hagyta örökül követőire a fregei antipszichologizmus jegyében, hogy az csupán egy **kiküszöbölhető köztes reprezentációs segédszintként** szolgál (talán csupán a konvencióktól nehezen szabadulók számára).

A formális szemantika története ám másképpen alakult: bizonyos nyelvi jelenségek magyarázatára éppen ez – és csakis ez – a köztes **reprezentáció** kínálkozott kézenfekvő megoldásként, bár jócskán megváltozott formális eszköztárral. A Kamp-féle representacionalista tábor a **diskurzus** ábrázolásának elkerül-

¹ Későbbi tárgyalásunk szempontjából nem érdektelen megjegyezni ezen a ponton, hogy a szemantikai jelenségek magyarázatát szintén céljuknak tartó kognitív nyelvészek mind a mai napig vitatják a formalizálás szükségességét, illetve hasznosságát: „That no attempt has yet been made to formalize Cognitive Grammar reflects the judgment that the cost of the requisite simplifications and distortions would greatly outweigh any putative benefits” (Langacker 2007, 423) 'Hogy semmiféle kísérlet nem történt mindeztidáig a Kognitív Nyelvtan formalizálására, az azt a megítélést tükrözi, hogy az ezzel járó egyszerűsítések és torzítások jóval nagyobb kárt okoznának, mint amennyi nyereséget remélhetnénk tőle.'

hetetlen szintjét látta benne, aminek tehát az interpretálandó nyelvi reprezentáció és az interpretáció bázisául szolgáló világreprezentáció között kell közvetítenie.

Matematikai értelemben a Montague-t követő antireprezentacionalistáknak (Groenendijk–Stokhof 1990) igazuk van: amennyiben valóban sikerül megvalósítanunk a nyelvi forma és az interpretáció korrekt formális kezelését, és egy α leképezés valóban kompozicionális kapcsolatot létesít a nyelvi forma reprezentációja és a diskurzus reprezentációja között, továbbá egy β leképezés valóban kompozicionális kapcsolatot létesít a diskurzus reprezentációja és a bázisvilág reprezentációja között, akkor léteznie kell a $\gamma = \alpha \circ \beta$ kompozicionális kapcsolatnak is közvetlenül a nyelvi reprezentáció és a világreprezentáció között, és ez a γ kapcsolat valóban kiküszöbölné a köztes reprezentációs szintet. Másfelől viszont a diskurzus az építkezési szabályoknak olyan sajátos rendszerével rendelkezik, ami elkerülhetetlenné teszi egyfajta diskurzusreprezentáció alkalmazását. A lényeg abban áll, hogy ha ugyanazt a logikai tartalmat másfajta diskurzus alakjában állítjuk elő, akkor eltérő interpretációra jutunk – ezt viszont az antireprezentacionalisták nem tudják kielégítően megmagyarázni.

A ℜeALIS elmélet alaptézise az, hogy a fenti három célkitűzés a szemantikai interpretációban – a matematikai egzaktság, a kompozicionalitási elv és a (diskurzus-)reprezentacionalizmus – igenis összeegyeztethető. Hogy hogyan (és milyen áron), arról majd a 2. szakaszban számolok be.

1.2. A DRT diskurzusreprezentációi

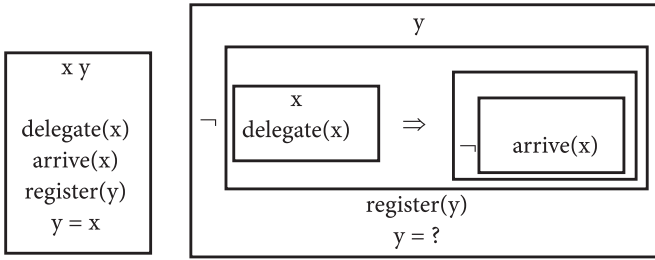
Most térjünk vissza két példa erejéig a diskurzusreprezentáció szintjének a legitimálására, megmaradva az eredeti angol nyelvű példáknál, a névmások miatt (Kamp et al. 2011).²

(1) **Logikailag egyenértékű diskurzusok problémája:** $\exists x\Phi \Leftrightarrow \neg\forall\neg\Phi$

- a. *A delegate* arrived. *She* registered.
 egy küldött érkezik-múlt ő bejelentkezik-múlt
 'Érkezett egy küldött. Bejelentkezett (ő).'
- b. It is not the case that every delegate failed to arrive.
 az van nem a helyzet hogy minden küldött kudarcot_vall-múlt -ni érkezik
 **She* registered.
 ő bejelentkezik-múlt
 'Nem áll fenn az a helyzet, hogy valamennyi küldött megérkezése meghiúsult volna.
 *Bejelentkezett (ő).'

² A témakörben másutt (Alberti 2008) mélyebbre hatoló elemzést nyújtok, kitérve a fő problémákra (Elbourne 2005). Ami a jelen cikk szempontjából nagyon fontos, az a diskurzusreprezentáció szerkezetének a szemléltetése. A ℜeALIS e szerkezetek meghatározó elemeit fejleszti tovább, ezért nem tudom elkerülni valamilyen szintű ismertetésüket.

C. ELÉRHETŐSÉGI VISZONY A REFERENSEK KÖZÖTT:

A példapár azt szemlélteti, hogy egy előzményét kereső névmás egyáltalán nem csak a „propozicionális” tartalmára érzékeny a megelőző mondatnak (azaz hogy milyen lehetséges világokat enged meg a korábbi mondatok által meghatározott szöveggörnyezet), hanem az előző mondatok bizonyos szerkezeti sajátosságaira is érzékeny. Egy pozitív egzisztenciális formula hiába egyenértékű egy (a fenti módon) kétszeresen tagadott univerzális formulával (ami tehát megegyező lehetségesvilág-halmazokat jelent), egy később jövő névmás csak a pozitív módon megszerkesztett mondatban leli meg előzményét, a negatívban nem.

A lényeg: a negatív megfogalmazás mellett hiába kerül **bevezetésre** a diskurzusrepresentációba egy referens a küldött(ek) számára (x); ennek **elérhetőségével** probléma lesz. Hogy ezt hogyan ragadja meg a Kamp-féle diskurzusábrázolás, azt nézzük meg a szóban forgó diskurzusok dinamikus interpretációjából származó fenti DRS-dobozok létrehozásának áttekintésével!

A fenti (1c) pontban a bal oldali reprezentáció tartozik a pozitív tartalmú megfogalmazáshoz (1a). A határozatlan névelő (a 'egy') vezeti be az x referenst a diskurzusba (és annak reprezentációjába). Majd az első mondat alanyi és állítmányi részéből adódóan két **kondíció** jelenik meg az x referensen, kifejezve azt az információt, miszerint *küldöttről* (*delegate*) van szó, aki *megérkezett* (*arrived*). A második mondat *she* ő (nőnemű)' névmása ugyancsak bevezet egy referenst, az y -t, de nem „újként”, hanem egy **elérhető** korábbival azonosítandóként. A DRT-ben egy referens számára az ugyanabban a dobozban lévő referensek elérhetőek, illetve a fölérendelt (az ábrán befogadó) és a balra álló dobozban lévőek (ez utóbbi a kondicionális viszony sajátos ábrázolásából adódik): ez az elérhetőség „felfelé vagy balra” szabálya. Az y referens tehát megtalálja magának az x referenst mint ideális előzményét, így a rá vonatkozó kondíció (y *bejelentkezett*) egyből x -re is vonatkozik.

Tanulságos elvégezni a dinamikus interpretáció révén kapott diskurzusrepresentáción az igazságértékelést, azaz a **statikus interpretációt**. A fő DRS-szintre egzisztenciális referenskötés alkalmazandó. Akkor igaz tehát a vizsgált dobozba

„rejtett” tartalom (olyan világokban...), ha van legalább egy „megérkezett küldött”, aki azonos egy „bejelentkezett személlyel”. Ez azzal egyenértékű, hogy van legalább egy „megérkezett, bejelentkezett küldött”. Ezen a ponton tudom megindokolni, hogy miből adódik a *kondíciósor* megnevezés: abból, hogy ezek a sorok szabják meg annak feltételeit, hogy mely világok férnek össze a DRS által hordozott információval (jelen esetben azok a világok, amelyekben akad egy „megérkezett, bejelentkezett küldött”).

Az (1c) jobb oldali reprezentációja tartozik a negatív tartalmú megfogalmazáshoz (1b). Az első mondatban a legnagyobb hatókörrel a tagadás bír (*it is not the case that... 'nem az a helyzet, hogy...'*), ami egy DRS-t tartalmazó kondíciósor alakjában ölt testet. E DRS-ben az *every* 'minden' szervezi meg a reprezentációt. Az *every* egy olyan kondíciósor alakjában testesül meg, mely két DRS-t kondicionális viszonyba állít. A premissza DRS-ében jelenik meg a küldöttre való utalás: „ha egy x referensre igaz az, hogy ő egy küldött, akkor mindig fennáll valami”. A konklúzió DRS-éből derül ki, hogy mi is áll fenn: újra egy negált helyzet. Az, hogy az illető még nem érkezett meg. És ekkor jön az y referens bejelentkezéséről szóló második mondat. Vajon milyen referens **elérhető** az y számára? A második mondat *-os megítélésével ('rosszul formált') teljes összhangban az y referens számára semmilyen elérhető referens nem kínálkozik a „felfelé vagy balra” szabály szerint, mivel az y -t a fő-DRS-be vezettük be. Ezt pedig azért tettük így, mert külön grammatikai jelzés hiányában ez a teendő: az új mondatot alapesetben a fő-DRS szintjén kell reprezentálni. Az y referens ezek szerint kizárólag a saját doboz-szintjén kereshetne előzményként szolgáló referenst – ott pedig nem talál.

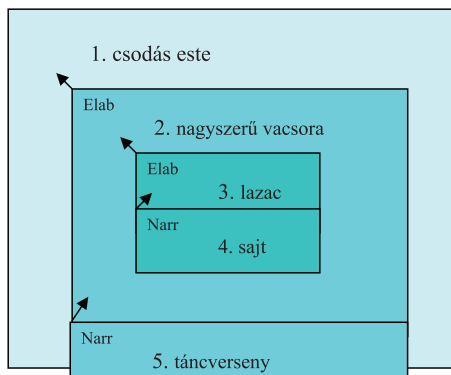
A Kamp-féle diskurzusreprezentációs szint bevezetésével tehát számot tudunk adni arról, hogy a logikai egyenértékűség, amit megegyező lehetségesvilághalmazokkal próbálnak megragadni az antireprezentacionalisták, még megengethető eltérő eredményeket a dinamikus interpretáció során.

1.3. Diskurzusreprezentáció – a retorikai relációk bevonásával

A (diskurzus-)reprezentacionalizmus megkerülhetetlensége egyre nyilvánvalóbbá válik a Kamp-féle Diskurzusreprezentációs elméletet (DRT) a pragmatikai tradícióval (pl. Searle 1969; Grice 1975) ötvöző Asher–Lascarides-féle (2003) retorikareláció-elmélet (SDRT) eredményeinek a tükrében. Lássuk egy (magyarra átültetett) elemzésüket!

(2) Az SDRT névmásfeloldási problémái

1. Maxinak tegnap csodás estében volt osztályrésze. 2. Nagyszerű vacsorája volt. 3. Lazacot evett. 4. Befalt egy csomó sajt. 5. Aztán nyert egy táncversenyt. 6. ^{???}Gyönyörű rózsaszín volt.

A Maxi csodás estéjét leíró szöveg (Asher–Lascarides 2003, 60) diskurzuszerepresentációja (2) éppen olyan „lapos”, azaz egyetlen DRS-szintből álló ábrázolás kapna a DRT szerint, mint az iménti (1a) diskurzuszerepresentáció. A nyilvánvalóan a lazac színéről szóló 6. állítást tehát a DRT szerint sikeresen tudnánk az előző öt mondatához illeszteni; de nem ez a helyzet. Az angol eredetiben az *it* 'az' névmás által bevezetett referens nem talál rá a 3. mondat révén bevezetett lazac-referensre. Az SDRT javaslata (*ibid.*, 149): a DRT elérhetőségi definícióját egészítsük ki a pragmatikaelméletekben felvetett „jobb oldali határ”-elérhetőségnek a diskurzuszerepresentációban a retorikai relációi alapján felépített struktúrára való alkalmazásával. A (2) ponthoz társított ábrán ezt szemléltetjük, de egyből a \mathfrak{R} eALIS reprezentációs eljárásának egyszerűsített változatán, ahol a „jobb oldali határból” „alsó szegély” lesz (ami a lényegesen jöttányit sem változtat).

Lássuk a részleteket! Az SDRT karakterisztikus javaslata az, hogy egy diskurzuszerepresentációban minden egyes mondat valamilyen **retorikai relációval** (avagy **diskurzuszerepresentációsrelációval**) kapcsolódik egy másik mondatához vagy egy több mondatból álló diskurzuszerepresentációhoz. Hierarchikussá pedig úgy válik ez a diskurzuszerepresentáció, hogy vannak alárendelő retorikai relációk, mint például a Kifejtés (*Elaboration*) és a Magyarázat (*Explanation*), és mellérendelő retorikai relációk, mint például az Elbeszélés (*Narration*), a Háttér (*Background*), az Eredmény (*Result*), a Párhuzam (*Parallel*) és az Ellentét (*Contrast*), többek között (Asher–Lascarides 2003, Appendix D).

A (2) diskurzus második mondata az első mondat Kifejtésének tekinthető: Maxi csodálatos estéjének egyik fontos alkotórésze a nagyszerű vacsora volt. A lazacevés pedig a vacsora alkotórésze, így a 3. mondat szintén Kifejtés retorikai relációval kapcsolódik be a diskurzusba, de ezúttal a 2. mondat áll a reláció másik oldalán. A balra mutató nyilacska és a sötétedő doboztónus az alárendelő retorikai viszonyra utal, a dobozok bal felső sarkában álló címke pedig, jelen esetben az 'Elab' felirattal, a retorikai reláció fajtáját nevezi meg (Kifejtés).

A sajtevés (4. mondat) a vacsora elbeszélésének folytatásaképpen kapcsolódik be a diskurzus egészébe, ami a fentiek értelmében egy 'Narr' címkéjű mellérendelő retorikai relációt jelent a 4. és a 3. mondat között. A tartalom egyértelművé teszi, hogy a táncverseny (5.) viszont már nem a vacsora elbeszélésének a része, hanem a csodálatos estéé, így végre olyan esetet is tudok mutatni, amelyben egy mondat nem a megelőző mondathoz kapcsolódik, hanem egy korábbihoz. Az 5. mondat tehát az Elbeszélés retorikai relációja révén a 2. mondathoz kapcsolódik mellérendelő módon, így „legitimálódik” a diskurzusban.

A fent említett „alsó szegély” elérhetőségi szabály általánosságban azt állítja, hogy egy névmás elvileg bármelyik szinten kapcsolódhat a diskurzushierarchiához a megelőző mondat szintjén vagy annak alárendelt szinteken (ezáltal viszont megkövetve, hogy az őt tartalmazó mondat is ugyanoda kapcsolódik), de az adott szinten mellérendelő viszonyban álló mondatok közül csak a legutolsóból (vagyis a ReALIS ábrázolása szerint a legalsóból) választhat előzményt magának. A 6. mondat tehát csak a táncversenyre (5.) vagy az este egészére (1.) utalhatna (ezekre persze nem tud értelmesen utalni), a nagy vacsorára (2.) és annak részreire „már” nem (3-4.).

A fentiekből az következik, hogy minél pontosabban számot szeretnénk adni az interpretáció teljességéről, annál kikerülhetetlenebb a Montague által kiküszöbölendőnek ítélt „köztes” reprezentációs szint valamiféle diskurzusábrázolatként való alkalmazása – ami viszont súlyosan felveti a fregei antipszichologizmus elvének megsértését, különösen, ha a DRS-ek státusza tisztázatlan.

2. Diskurzusábrázolás helyett belsővilág-ábrázolás, avagy a pszichologizmus kísértete

A ReALIS elmélet alaptézise az, hogy az 1. szakaszban tárgyalt három célkitűzés a szemantikai interpretációban – a matematikai egzaktság, a kompozicionalitási elv és a diskurzus-representacionalizmus – összeegyeztethető.

2.1. Diskurzuszereprezentáció az interpretálói elmékben, elmereprezentáció a világmodellben

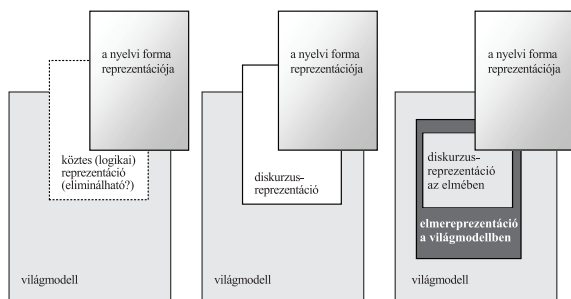
A megoldás abban rejlik, hogy a diskurzuszereprezentációt bele kell építeni a világmodellbe, ily módon kiküszöbölve a köztes reprezentációs szintet, ugyanakkor megőrizve annak tartalmát és releváns szerkezeti tényezőit. Ezt pedig abban a nagyobb szabású keretben lehet megvalósítani, amelyben a diskurzuszereprezentációt nem közvetlenül próbáljuk beágyazni a világmodellbe, hanem az interpretálók elmereprezentációjának részeként, ahogyan az alábbi (3) pontban látható. Hiszen a világban nemcsak a „jól látható” tárgyak, növények, állatok és emberek vannak ott, hanem a rejtett belső tartalmú „elmék” is. És ahogy a folytonos változásban lévő tárgyakról, növényekről, állatokról és emberekről folyamatos tudósítást adnak az érzékszerveink, ugyanúgy kapunk folyamatos tudósítást a (humán kommunikációnak köszönhetően) szintén folytonos változásban lévő – új és új **információállapotba** kerülő – elmékről is; így hát belső tartalmuk nem is annyira rejtett.

Az elmék szereprezentálásának egyetlen bökkenője a kettős természetük: egyfelől olyan „belvilágok” ők, amelyek a „külvilággal” együtt alkotják a teljes – szereprezentálandó – világot, másfelől viszont éppen ők készítik a szereprezentációt, a világot szemlélő, elmével rendelkező lények (imént említett) információállapotait.

Az elme kettős természete egyáltalán nem azt jelenti, hogy elvi képtelenség lenne azt a szemantikai szereprezentáció matematikai-nyelvészeti leírása során így, a maga kettősségében megragadni; csupán azt jelenti, hogy nehezebb a feladat, mint amit Montague eredetileg vállalt: az szereprezentációt úgy leírni, mint egy szereprezentáló személy, egy szereprezentálandó szöveg és egy szereprezentációs bázisként szolgáló világ egymástól szigorúan elkülönített hármását. A világban ott van az szereprezentáló is, a világban ott van az szereprezentálandó is (l. (3)).

Mindennek az alapja és aranypróbája (a Montague-féle matematikai egzaktitás platformjához ragaszkodva) a ReALIS világ- és szereprezentációmodelljének a mintegy 40 oldalas formális definíciója, amely megtalálható a következő honlapcímen: <http://lingua.btk.pte.hu/realispapers> (l. még Alberti (megj. előtt)). Az alábbi (4) pontban bemutatom a definíció releváns részletét, illusztrációképpen, majd informális magyarázatot fűzök hozzá, rávilágítva az (1c) pontban szemléltetett Kamp-féle diskurzuszereprezentációs „dobozokkal” való rokonságra is. A szakasz további részében az új modelltől adódó metaelméleti kérdéseket tekintem át: mi az ára a szakasz elején említett „gordiuszi csomó” átvágásának, és hogy ez az ár vajon megéri-e.

- (3) **A nyelvi forma és a világmodell kapcsolata a Montague-rendszerben/a Kamp-féle DRT-ben/a ℞eALIS megközelítésében:**

- (4) **A ℞eALIS interpretálói belvilágai, avagy információállapotai**

A W BELVILÁGFÜGGVÉNY egy parciális függvény az $I \times T_m$ halmazról, ahol $W[i, t]$ egy $\langle U[i], \sigma[i, t]^\Pi, \alpha[i, t]^\Psi, \lambda[i, t]^\Lambda, \kappa[i, t]^K \rangle$ ötös, melynek komponenseiről a következőket tesszük fel:

- A $W[i, t]$ relációs struktúra az i interpretáló t időpillanatbeli BELVILÁGA, avagy INFORMÁCIÓÁLLAPOTA.
- $U[i] \subset U$ egy végtelen halmaz: az i interpretáló BELSŐ UNIVERZUMA, avagy REFERENSEINEK a halmaza, avagy BELSŐ ENTITÁSAINAK a halmaza.
- $\sigma[i, t]^\Pi: \Pi \times U[i] \rightarrow U[i]$ egy parciális függvény: az EVENTUÁLIS FÜGGVÉNY.
- $\alpha[i, t]^\Psi: \Psi \times U[i] \rightarrow U[i] \cup U_0$ egy parciális függvény: a HORGONYZÓFÜGGVÉNY.
- $\lambda[i, t]^\Lambda: \Lambda \times U[i] \rightarrow U[i]$ egy parciális függvény: a SZINTFÜGGVÉNY.
- $\kappa[i, t]^K: K \rightarrow U[i]$ egy parciális függvény: a KURZOR(FÜGGVÉNY).
- Az iménti négy komponens közös néven: az i interpretáló BELSŐ FÜGGVÉNYEI.
- Fennállnak továbbá az alábbi feltételek... (Alberti megj. előtt, 3.2.1–3.2.5.)

Mindenekelőtt lapozzunk vissza az (1c) jobb oldali diskurzusábrázolásához, ami elégségesen bonyolult ahhoz, hogy képet alkothassunk e reprezentáció tulajdonképpeni matematikai tartalmáról. A „dobozok” és a bennük szereplő formulák egy sajátos struktúrát alkotnak. Egy struktúrával kapcsolatosan pedig az első tisztázandó kérdés az, hogy vajon mik is azok az objektumok, amelyek ebbe a struktúrába rendeződnek.

2.2. A referensek és viszonyaik

Ezek az objektumok a **referensek**. Lényegében ugyanarról van szó, mint Karttunen (1976) diskurzusmodelljében: egy koherens szövegben a határozatlan főnévi

szerkezetek **diskurzusraferensek** bevezetését váltják ki, amelyekre adott körülmények között néhány további mondatban is utalhatunk, aztán „elhalnak”, többé már nem lehet rájuk utalni.

2.2.1. A \Re ALIS referensei, azaz a belső entitások

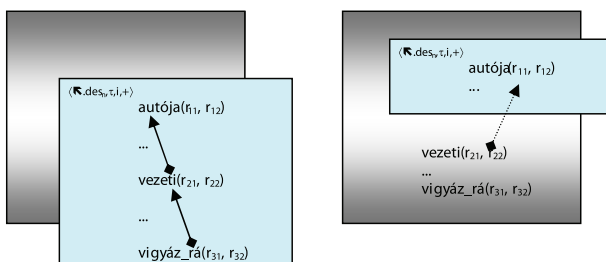
Az alábbi példák alapján némi fogalmat alkothatunk arról, hogy mik szolgálhatnak megfelelő „adott körülmények” gyanánt.

Az (5a) mondatban egy autóra utalunk (határozatlan főnévi szerkezettel), ezzel egy autó referensét vezetjük be a társalgásba. Az (5a.1) folytatás nyilván azért helyes az (5a.2) folytatással szemben, mert az autó csak a beszélő vágyainak világában létezik, így csak feltételes módban lehet rá utalni a továbbiakban. A további példák analógiát mutatnak. Az (5b) nem egy konkrét esetről szól és egy konkrét lányról (legalábbis a preferált nem specifikus olvasat mellett), ezért a folytatásban utalni kell az általánosságra (5b.1). Az (5c) egy kérdésen belül vezet be egy diskurzusszereplőt, amelyre (ugyanaz a beszélő) nem utalhat vissza egy kijelentéssel (5c.2).

(5) Karttunen (1976) „túlélő” vagy „elhaló” diskurzusraferensei

a. Bárcsak lenne Marinak egy *autója!*

1. ... *Én is néha vezetném.* (Persze nagyon vigyáznék rá. ...)
2. ... **Én is néha vezetem.* (*Persze nagyon vigyázok rá. ...)

b. Péter minden konferenciapartin ráhajt egy *szőke szemantalányra*.

1. ... *Az általában nagyon csinos.*
2. ... **Az nagyon csinos.*

c. Vajon van Péternek egy *elégséges kapacitású laptopja*?

1. ... *És vajon itt is van nála?*
2. ... **Itt van nála.*

Egyelőre térjünk vissza az (1c) diskurzuszereplő tanulóanyagához. A struktúrában álló objektumok tehát a **referensek**, amelyek tipikusan visszatérő szereplők, azaz várhatóan többször is felbukkannak. Az x betűvel jelölt referens

például felbukkan egy olyan formulában, amely kimondja, hogy jelölete egy *küldött* ('delegate'), meg egy másikban, amelyik azt mondja ki, hogy a jelölete *megérkezik* ('arrive') valamikor valahova. Az sem kizárt, hogy egy másik referensről kiderül, hogy ugyanarra a szereplőre utal: ezt szemlélteti például a *bejelentkező* ('register') y referens a bal oldali struktúrában. A jobb oldali reprezentáció viszont olyan, hogy ott az y referens számára elérhetetlen az x referens, pontosabban az azzal való azonosulás.

2.2.2. Az azonosítások α horgonyzófüggvénye

A ReALIS-megközelítésben azt az általánosabb nézőpontot foglaljuk el, amely szerint a diskurzusreprezentáció struktúrájában bizonyos pozíciókban álló referensek között valamiféle **azonosítási** reláció áll fenn (4d); célszerű a struktúra minden egyes pozícióját (az ott álló referenssel együtt) szigorúan megkülönböztetettnek tekinteni, és az azonosítást rábízni a definíció (4d) pontjában szereplő α **horgonyzófüggvényre**. Nem tévedés, hogy minden egyes pozícióban referensről beszélünk: célszerű az egységes nézőpont miatt a formulák predikátumrészletét is referensnek tekinteni. Az is ezt a megközelítést támogatja, hogy a „predikátumreferensek” körében is éppúgy keressük az α azonosító horgonyzást, mint a normál referensek körében. Álljon itt az alábbi (6a) szöveg szemléltetesképpen: a *vár* szó első előfordulásához tartozó predikátumreferens azonosítható a harmadikhoz tartozóval (mindkét esetben várakozásra utalunk); a második *vár* viszont épülettípusra utal. A negyedik *vár* predikátumreferense ugyancsak azonosítható az elsőével, míg az ötödiké a másodikéval. Közben érdemes ezen a ponton megjegyezni, hogy el kell különíteni az eseményre utaló referenst a predikátumreferenstől, továbbá időreferenseket is számításba kell venni. Így adódnak a (6a) pontban látható referenssorozatok: az $\langle e_1, p_1, t_1, r_{11}, r_{12} \rangle$ ötös például a *vár*¹ ige által kifejezett várakozási eseményre utal (e_1), amelynek p_1 a predikátumreferense, t_1 az időreferense (a jelen idő miatt a t_1 a beszédidővel azonos), r_{11} és r_{12} pedig az argumentumreferensek (az utóbbi maga a beszélő).³

³ Az $\langle e_2, p_2, t_2, r_2 \rangle$ négyes arra az állapotra utal (e_2), hogy az r_2 objektum éppen egy várnak tekintendő építmény (p_2), legalábbis a t_2 beszédidőben (később talán már csak kőhalom...). Érdemes átböngészni a megadott α -horgonyzásokat. Figyeljük például meg, hogy a p_4 ugyanúgy egy várakozásra utal, mint a p_1 , de nem ugyanarra az eseményre (ezért nincs az e_4 odahorgonyozva az e_1 -hez). Egyes idő- és argumentumreferensek is azonosítandóak a szöveg kézenfekvő értelmezése alapján.

(6) A predikátumok mint (azonosítandó vagy megkülönböztetendő) referensek

- a. Tudom, hogy vár¹ engem valaki a vár² előtt. De hiába vár³! Tegnap is hiába vár⁴t egy másik vár⁵ tövében!

$$\langle e_1, p_1, t_1, r_{11}, r_{12} \rangle, \langle e_2, p_2, t_2, r_2 \rangle, \langle e_3, p_3, t_3, r_{31}, r_{32} \rangle, \langle e_4, p_4, t_4, r_{41}, r_{42} \rangle, \langle e_5, p_5, t_5, r_5 \rangle$$

$$\alpha\text{-horgonyzások: } p_3 \rightarrow p_1, e_3 \rightarrow e_1, t_3 \rightarrow t_1, r_{31} \rightarrow r_{11}, r_{32} \rightarrow r_{12}; t_2 \rightarrow t_1$$

$$p_4 \rightarrow p_1, r_{41} \rightarrow r_{11}, r_{42} \rightarrow r_{12}; p_5 \rightarrow p_2$$

- b. This year *the president* is a Republican. Next year *he* will be a Democrat.

'Idén az elnök (egy) republikánus. Jövőre meg (egy) demokrata lesz.'

$$\langle e, p, t, r, q \rangle \sim \langle e', p', t', r', q' \rangle; \text{„lusta” } \alpha\text{-horgonyzások: } p' \rightarrow p, q' \rightarrow q$$

A fenti (6b) pontban Elbourne (2005, 21) nyomán egy „lusta” névmáshasználati esetet látunk. A *he* ő névmás a *the president* 'az elnök' kifejezést idézi fel, ami egy olyan *e* állapotra utal, miszerint egy *r* személy egy *q* csoportnak az elnökeként (*p*) szolgál egy *t* pillanatban. A névmás alapesetben úgy horgonyozza az *r'* referenst e korábbi *r*-hez, hogy az összes többi referenst is a korábbi megfelelőjéhez horgonyozza, mintha így értenénk: 'akit korábban úgy nevezett meg a beszélő, hogy elnök voltára utalt'. Ez az olvasat azt implikálja, hogy az illető pártot váltott. Elképzelhető azonban a 'lusta névmásértelmezés', amely szerint az *e'*, *t'* és *r'* referenseket nem horgonyozzuk oda a korábbi hasonló típusú referenshez, hanem csupán a *p'* és a *q'* referensekkel járunk el így, arról az olvasatról számot adva, miszerint 'aki jelenleg az ország (nyilván az USA) elnöke, az republikánus, aki meg jövőre fogja az elnöki tisztséget betölteni, az demokrata lesz'.

2.2.3. Az eseményszerűség-leírásért felelős σ eventuális függvény

A $\mathfrak{R}eALIS$ -megközelítésben tehát a DRT propozicionális formuláit (ún. kondíciósorait) egy tisztán referensekből álló sorozatként fogjuk fel, amelynek megszervezését egy olyan parciális függvényre is rábízhatjuk, ami egy eseményreferenshez és egy paraméterhez (pl. *predikátum/idő/első argumentum/második argumentum...*) hozzárendel egy-egy referenst. Ez a definícióban σ jelöléssel szereplő **eventuális függvény** (4c), amelyről a 4. szakaszban igen alapos leírást nyújtok, kimutatva, hogy amennyiben a paramétereknek gazdag belső felépítést tulajdonítunk, akkor cizellált morfoszintaktikai leírást adhatunk a **vonzatszerkezetekről**.

2.2.4. A modalitásért felelős λ szintfüggvény

Ismét visszatérve az (1c) struktúrára, a dobozos hierarchiáról nem adtam még számot, amely pedig a referensek elérhetőségét szabályozza, ahogyan azt az 1. szakaszban szemléltettem. A dobozok, a bennük lévő referensekkel együtt, hasonló

részbenrendezési szerveződést mutatnak, mint a generatív szintakták által használt összetevős szerkezeti ágrajzok csomópontjai az uralási reláció révén. A legnagyobb doboznak (amit fő-DRS-nek neveznek) az ágrajz S címkeű gyökércsomópontja felel meg, a legmélyebben beágyazott dobozoknak pedig a terminális csomópontok. A ReALIS-definícióban a λ **szintfüggvény** (4e) hozza létre a referens-pozíciók között a felvázolt részbenrendezést, oly módon, hogy minden egyes referenshez⁴ – és egy paraméterhez – odarendel ez a parciális λ függvény egy őt a részbenrendezésben közvetlenül uraló referenst; értelemszerűen kivéve a fő-DRS-szintnek megfelelő referensek csoportját, amit a ReALIS-ben **gyökérvilágocskának** nevezünk.

Az említett paraméterbe azt az információt tudjuk belekódolni, hogy egy referens „dobozkája” milyen módon rendelődött alá a befogadó dobozknak. Az (1c) reprezentációban látható logikai jellegű hatókörök (negáció és kondicionális) éppúgy megragadhatók a **szintparaméterrel**, mint a (5a.2) példában a rosszul formáltság oka: a jobb oldali ábrán az r_{22} referens számára (‘amit a beszélő vezetni szeretne’) **nem érhető el** az r_{11} referens (‘Mari vágyott autója’), mert az (5a.2) mondat a valóságról szól, nem egy vágy „alárendelt” világáról, amire az ábrán a ‘ $\langle \kappa, .des_n, \tau, i, + \rangle$ ’ címke utal (‘*desire*’). Az alapszabály az, hogy egy referens számára csak a λ szerinti részbenrendezésben ugyanazon vagy egy uraló szinten álló referensek érhetőek el. Az (5a.1) szöveg jól formáltságáról úgy adunk számot, hogy annak releváns referensei (r_{11} , r_{22} , r_{32}) egyaránt a vágyvilágocska szintjén helyezkednek el. Az analógia alapján kézenfekvő, hogy az (5b–d) pontokban felidézett problémák pontosan ugyanilyen megoldást kaphatnak a ReALIS szintreprezentációja révén, csak mást-mást kódol a megfelelő szintparaméter.

A fenti (2) pontban az SDRT két elérhetőségi problémáját mutattam be. Ezek megoldása az előző bekezdésben említett elérhetőségi alapszabály olyan kiegészítését kívánja meg, miszerint egy adott szint referensei közül csak az „alsó szegélyen” állók érhetőek el, legalábbis „könnyen” (szükségeltetik továbbá az SDRT retorikai relációinak szintparaméterként való alkalmazása). Most csak annyi a lényeg (de l. Alberti megj. előtt), hogy a λ szintfüggvény a hozzá tartozó szintparaméterrel együtt maradéktalanul megragadja a DRT és az SDRT „dobozstruktúráját” az ahhoz tartozó logikai/retorikai hatókör-kijelölésekkel együtt.

A fenti (3) ábra alapján nyilván élesen vetődik fel a kérdés: a kisdiskurzusok jelentésábrázolására kifejlesztett eszköztár vajon elégséges-e az interpretálói elme által hordozott információ releváns részleteinek megragadására. A ReALIS-

⁴ Nem szükséges „referens-pozícióra” hivatkozni a ReALIS-megközelítésben, miután kimondtuk, hogy ugyanaz a referens nem fordul elő több helyen (csupán α -horgonyzás lehet közöttük, utalva koreferenciális viszonyukra).

megközelítés a pozitív válasz lehetőségére épül, lényegében azt előfeltételezve, hogy csak mennyiségi a különbség – és nem minőségi – egy pár mondatos diskurzus jelentésszerkezete és egy évtizedek óta gyarapított információállapot között. Az utóbbit úgy kell felfogni, mintha az interpretáló egyetlen hatalmas diskurzusként élte volna meg mindazt, amit születése óta tapasztalt a világból.⁵

2.2.5. Élethossziglaniság és kölcsönösség a \Re eALIS-megközelítésben

A \Re eALIS L betűje az **élethossziglaniságra** ('lifelong') utal, amelynek kiindulópontja: egy strukturálatlan referenshalmaz, vagyis $\sigma = \emptyset$, $\alpha = \emptyset$, $\lambda = \emptyset$. Aztán az interpretáló **eventualitásokat** (eseményeket és állapotokat) kezd érzékelni a világban, amit a σ eventuális függvény ragad meg azáltal, hogy egyes referenseket eventuális referensként vesz az értelmezési tartományába, míg más referenseket idő-, predikátum- vagy argumentumreferensként az értékészletébe vesz. Éppily fontos az az emberi képesség, hogy bizonyos benyomásaink mögött (akár verbális, akár nem verbális a benyomás – ezt az iménti lábjegyzetben felvázolt UTI elv alapján immár nem különítjük el) ugyanazt a külvilágbeli forrást véljük felfedezni, és ennek hatására azonosító α -horgonyzást létesítünk a benyomások belső reprezentációjában szereplő egyes referensek között. További meghatározó humán képesség az, hogy nem csupán leképezzük a körülöttünk lévő világot, hanem (feltehetőleg e véges leképezések mintájára, ugyanolyan struktúrák alkalmazásával) alternatívákat is „kidolgozunk”: ezek a hiedelmek, feltételezések, vágyak, szándékok, álmok stb.; az ezek reprezentálásában részt vevő referenseknek a λ szintfüggvény segítségével biztosítunk elkülönült státuszt. Ennek paramétere arra is alkalmassá tehető, hogy egy kommunikációs aktusba belépő i interpretáló esetében annak a többiekéről (i' , i'' , ...) feltételezett tudását is kódolja, beleértve ebbe például azt az információt is, amit i szerint i' róla, azaz i -ről vél tudni. A \Re eALIS nevében a Re betűpár utal ennek a kölcsönös ('reciprocal')

⁵ Az interpretálói elme információállapota persze nemcsak szóbeli közlések hatására változik, hanem a környező világ hatásainak („közvetlen”) észlelése révén is, illetve bizonyos belső folyamatok révén is, amire olyan szavakkal utalunk, mint hogy *gondolkodik, töpreng, rágódik valamin, feldolgozza a problémát, elfelejt valamit, eszébe jut valami*; sőt az *álom* is ilyen folyamat lehet, amelynek a során az elménkben rejlő információ új asszociációs kapcsolatrendszerbe kerül. Követjük az SDRT (Asher–Lascardes 2003, 378–379) álláspontját, amit a UTI betűszóval fejeznek ki, miszerint a gondolat és a rögzülő információ egységes reprezentációs rendszerben található meg az interpretálói elmében. A fő érv e megközelítés mellett az, hogy semmi sem indokolja, hogy egy élő szervezetten belül egy helyett két eltérő (nagyon összetett) reprezentációs rendszer legyen a gondolatok kifejezésére: egy nyelvhez kötődő, a nyilvános kommunikációnak háttérter biztosító reprezentációs rendszer, és egy másik reprezentációs rendszer, ami a gondolatok, vágyak, hiedelmek, szándékok, álmok, feltételezések „privát” tárolására és szervezésére hivatott.

információnak a megragadására; másutt (Alberti et al. 2007) részletes betekintést nyújtunk az e témakörbe tartozó eredményeinkről.

2.2.6. Az interpretáló összpontosított figyelmét megragadó κ kurzor

Elégséges-e mindez?

A formális szemantika fő feladata: az **interpretálás** (3), azaz egy adott helyen és időben elhangzó nyelvi megnyilatkozás összevetése a világgal, vagyis a világnak azon részletével, amelyre a megnyilatkozás vonatkozik. Ez persze azt jelenti, hogy az interpretálás szerves részét képezi magának a vonatkoztatásnak a meghatározása, amennyiben vállaljuk egy „reális” kommunikációs modell felépítését. Mindez szükségessé teszi, hogy az interpretáló tudatában legyen az „itt”, a „most”, az „én” és a „te” adott pillanatbeli értelmezésének. Ezt a feladatot tölti be a κ kurzornyaláb (4f), amely kijelöl bizonyos referenseket ezeknek a szerepeknek a (pillanatnyi) betöltésére. Ahogy az alábbi (7a) példa is mutatja, az első mondat, anélkül, hogy kimondanánk az „itt” és a „most” értékeit, éppúgy tartalmazza ezeket, mint a második mondat. Hasonló módon egy történet elbeszélése során az „ott” és az „akkor” is, mondatról mondatra, folyamatosan változó viszonyítási pontokat kínál a következő mondat értelmezéséhez (7b). A kurzornyaláb e tényezők számára is kijelölhet referenseket, továbbá követheti a **topik** változását is mondatról mondatra.

(7) Az idő és a tér implicit referensei és kurzora

- a. Havazik! Pedig egy órája még, alig 40 kilométernyire innen, vígan fürödtünk egy tóban!
- b. Havazott! Pedig egy órával azelőtt, alig 40 km-nyire onnan, vígan fürödtünk egy tóban!

A kurzorral kapcsolatban annyit jegyzek még meg, hogy egyes diskurzusrepresentációkban (Kamp et al. 2011, (223)) hasonló szerepben felbukkan egy *external anchor* 'külső horgony', ami hasonló kitüntetett szerepet nyújt egyes referenseknek.

A fenti (3) pontban szemléltetett ReALIS-modell formális kidolgozását tehát az előző oldalakon felvázolt módon kívánjuk ráépíteni a (4) definíciómagra. E tudományos vállalkozás sikere nyilván a formális apparátus és a leírandó nyelvészeti jelenség-halmaz társításán áll vagy bukik – legalábbis részben. Nem tekinthetünk el ugyanis a formális szemantika ideológiai háttérének kényes kérdéskörétől, a fregei–montague-i örökségtől.

2.3. Az interpretáló mentális reprezentációja

Nem véletlen az az akkurátus óvatosság, amellyel Kamp és szerzőtársai (2011, 5.1.) nyilatkoznak a diskurzusreprezentációs struktúrák (DRS-ek) státuszáról.

Egyfelől van egy természetes kapcsolat a DRT és a hiedelemábrázolás között. Egy hallott vagy olvasott állítás interpretációja ebben az elméletben lényegében azt jelenti, hogy szerkesztünk hozzá egy DRS-t. Erre a DRS-re pedig kézenfekvő olyan struktúráként gondolni, amit az interpretáló létrehozott az elméjében, és amely azonosítja és őrzi számára az interpretált állítás információtartalmát. Másfelől viszont a DRT-t célszerűnek látszik a nyelvhasználók elméjére való hivatkozás nélkül megalapozni, írják Kampék; a pszichológiai nézőpont hangsúlyozása az elmélet azon aspektusait is veszélybe sodorná (a formális szemantika világában még mindig igen erős fregei antipszichologizmusból adódóan), amelyek olyan „tisztán” nyelvészeti elemző eszközt nyújtanak, melyben a mentális elem nem játszik szerepet.

Tagadhatatlan azonban, hogy erős motivációt jelentett a DRT kifejlesztésére az az elképzelés, hogy megragadhatóvá válik a diskurzus interpretálójának az elméjében felépülő mentális reprezentáció. Amire főleg a határozatlan főnévi szerkezetek és az ilyenekre előzményként hivatkozó névmási elemek kézenfekvő elemzése nyújtotta a reményt. Gondoljuk ugyanis végig (l. (1), (2), (5)) ilyen szempontból annak az interpretálónak a nézőpontját, aki éppen feldolgozott egy α határozatlan főnévi szerkezetet tartalmazó mondatot, és most egy olyan következő mondat interpretálása előtt áll, mely tartalmaz egy α -hoz kiválóan illő β előzménykereső névmást vagy határozott főnévi szerkezetet. A DRT szerint az előzménykereső α és az előzményként szolgáló β főnévi szerkezet közötti anaforikus kapcsolat azon két referens azonosítása révén létesül, melyeknek a diskurzusba való bevezetését a β , illetve korábban az α főnévi szerkezet váltotta ki. Csábító a gondolat, hogy miközben elméletileg számot adtunk ezen anaforikus kapcsolatról, megtudtunk valamit arról az általánosabb titokról is, hogy vajon milyen reprezentációt kap az értelmezett mondatok tartalma az interpretáló elméjében.

Tény tehát, hogy a mondatok közötti anafora az elmélet által megjósolt módon működik („nem vészesen sok kivétellel” – teszik hozzá a szerzők). Tény továbbá, hogy ez az (egymást bizonyos elérhető reprezentációs zónákban kereső referenseken alapuló) elmélet kifejezetten kínálja magát egy mentális folyamat modelljéül. Tény az is, hogy a tárgyalt (1), (2), (5) példák tanúsága szerint az anaforikus (előzménykereső) névmási elemek egyáltalán nem csak a logikai tartalomra érzékenyek, hanem az interpretálás alatt álló diskurzus szerkezeti sajátosságaira is; és láthattuk, hogy erről különösebb komplikációk nélkül számot adhatunk egy megfelelően „előkészített” diskurzusreprezentációs struktúra segítségével.

Mi következik mindebből?

Mint minden tudományban, a nyelvtudományban is szükség van „problémaleszűkítő” korszakokra: amikor egyes problémaköröket úgy vizsgálnak, hogy élesen elhatárolódnak más, kevésbé megragadható problémáktól. Ilyennek látjuk a Prágai Iskola fonológiai forradalmát, a Chomsky-féle szintaktikai forradalmat, majd a Montague-féle formális szemantikai forradalmat, és esetleg a formalizmussal sok tekintetben szembeforduló kognitív irányzatot. És szükség van „integráló” korszakokra: amikor az egyes problémaköröket sikeresen feldolgozó kutatói közösségek kicserélik a tapasztalataikat, egyeztetik a módszereiket, összevetik az („inkubátorban” kiérlelt) eredményeiket, (nagy nehezen) megszabadulnak a kiüresedett „leszűkítő” munkahipotéziseiktől, és nem utolsó sorban egymás elé tárják a paradigmán belül megoldhatatlannak látszó rejtélyeket, hátha azok megoldása éppen az integrációnak köszönhető új keretben válik lehetővé.

Amellett érvelek tehát, hogy mára már megérett a helyzet a DRT egy olyan „pszichológiai kiterjesztésének” a matematikai megalapozására, mely nem riad meg az elmerepresentációtól, de azt szigorúan nyelvi jelenségek alapján teszi. És azt állítom, hogy kell is tennie, mert az interpretáció alapjául vett (folytonos változásban lévő) világnak természetes részét képezik a (szintén folytonos változásban lévő) elmék is: az adott korszakban hasznos, de valójában döbbenetesen intuícióellenes probléma-leszűkítést jelent az interpretáció Montague-féle felfogása, mely az interpretáló (személy), az interpretálandó szöveg és az interpretációs bázisként szolgáló világ hármásának egymástól való szigorú elkülönítésén alapult. Hiszen a világban ott vannak az interpretálók is, a világban ott vannak az interpretálandók is: egész tudományágak szólnak erről, a kommunikáció elméletei, illetve a pragmatika!

2.4. Az elme kettős természete és a reprezentacionalizmus

Fontos eredmény az is, hogy a *ReALIS*-megközelítésben (3) tisztázódnak a DRS-ek státuszával kapcsolatos bizonytalanságok is. Ahogy ugyanis Kálmán és Rádai (2001, 82) rámutat, a Kamp-féle diskurzusreprezentációs struktúrát sajátosan átmeneti állapot jellemzi: hol úgy tűnik, hogy egy metanyelv formuláiról van szó, hol pedig modell gyanánt látszanak szolgálni. Amikor egy diskurzus dinamikus interpretációjának eredményeképpen létrejön egy DRS, melyen végül is azt mérhetjük le, hogy milyen új tudás került be az interpretálói információállapotba, akkor metanyelvi reprezentációként lépnek elénk. Amikor viszont egy mondat interpretációjának közegéül szolgálnak, s tőlük függ, hogy éppen mit fog jelenteni az adott hangalak, akkor modellként működik a DRS. A modellek viszont telje-

sek, ellentmondásmentesek és zártak a következményrelációra nézve, ellentétben a mindig végesnek tekintett diskurzuszerepresentációkkal, amelyekbe akár ellentétes információtartalmak is bekerülhetnek a diskurzuszerepresentáció folyamán.

A bizonytalanság feloldásának kétségtelenül az egyik útja az antirepresentacionalisták (pl. Groenendijk–Stokhof 1990) által javasolt radikális út lehetett volna: a montague-i örökség és az antipszichologista tradíció szellemében eltörölni a köztes representációt, megőrizve azonban a Kamp–Heim-elmélet dinamikus nézőpontjában rejlő újfajta lehetőségeket (3). Vajon lehetséges ez? Vagy ki lehet – és kell – mondani a formális szemantika alapelveként, hogy bizonyos szintű és mennyiségű representáció egyszerűen elkerülhetetlen a természetes nyelvi interpretáció modelljének felállításakor?

Nyilván Kamp ott állt egy ilyesfajta **diskurzuszerepresentációs elv** hívei között a kilencvenes években, míg Groenendijk és Stokhof az ellenzők táborát vezették. Az ezredfordulóra azonban eldőlni látszik a kérdés: a Groenendijkék köreihez tartozó Paul Dekker – a representacionalizmus minimális mértékének meghatározását megkísérlő cikkében (Dekker 2000) – elismeri egy minimális szintű representacionalizmus elkerülhetetlenségét, sőt Groenendijkékről is ezt állítja. A **totális antirepresentacionalizmus** tehát elérhetetlennek látszik, és az is kiderül, hogy minél jobban limitáljuk a representacionalizmus szintjét egy interpretációs rendszerben, annál jobban leszűkül az a nyelvészeti jelenségkör, amelyről számot lehet adni.

Lényegében ugyanezt mondják az SDRT képviselői is (Asher–Lascarides 2003, 446–447): Amennyiben a mondatok közötti **retorikai relációk** hálózatát is fel akarjuk tárni, ami elkerülhetetlen, ha diskurzusok jól formáltságáról is állításokat kívánunk tenni, akkor elkerülhetetlen bizonyos mértékű representacionalizmus. Kimutatják továbbá, hogy egyes esetekben a sima anafora-feloldás (*ibid.*, 1.2.2) vagy a lexikai egyértelműsítés (*ibid.*, 1.2.5) feladatát is csak a retorikai relációk hálózatának feltárását követően, arra alapozva tudjuk elvégezni, ezért a két korábbi (hagyományosan formális szemantikainak, és nem pragmatikainak tartott) feladat már önmagában is diskurzuszerepresentációt kíván, nem csupán a diskurzuszerepresentáció-jólformáltság ellenőrzése.

2.5. A **ReALIS** integráló törekvése

Az iménti metaelméleti gondolatmenet a nyelvtudomány „alapító atyáihoz” kötődő autonómia-posztulátumokat is érinti.

Chomsky az ötvenes években „kikiáltja” a szintaxis autonómiáját, lehatárolva a „formális szintaxis” territóriumát, kizárva belőle a homályosnak, zavarosnak

tűnő jelentéstani kérdéseket, amelyeket a korabeli eszközökkel nem is lehetett másképpen, mint informálisan leírni (próbálni). Montague a hatvanas években végeredményben egyfajta „formális szemantikai autonómiát” kiált ki, ami által a jelentés homályosnak, zavarosnak ható pszichológiai kérdéseitől határolja el az általa alapított formális diszciplínát, amelyeket a korabeli eszközökkel nem is lehetett másképpen, mint informálisan leírni (próbálni). A szintaxis autonómiáját viszont vitatja, mivel már érettnek tartja a tudományos fejlődés szintjét ahhoz, hogy – éppen a szintaxis nyújtotta stabil alapokra építve – megkezdje a szemantika formális leírását. A tendencia alapján azt sugalljuk, követve ebben például az SDRT álláspontját, hogy a mára kifejlődött stabil mondatszemantikai alapokon immár nyugodtan lehet egy pszichológiai nézőpontot is figyelembe vevő formális diskurzuselméletet/pragmatikát építeni.

Sőt nemcsak **lehet**, de **kell** is, ahogy már korábban is hangsúlyoztuk: a munkahipotézis egy adott közegben nagyon hasznos problémaleszűkítő hozzáállás, de valójában mint „állítás” hamis tartalmat hordoz. A fejlődés megfelelő pontján tehát meg kell tőle szabadulni, az integráló eszméknek teret engedve. Ami viszont nem könnyű feladat, mert a munkahipotézisek – tekintve kötődésüket az „alapító atyákhoz” – hajlamosak dogmává merevedni, amit harcosan védenek azok, akiknek nincs kedvük a jól megszokott, biztonságos régi tudományos kereteket elhagyni.

Ebben a megközelítésben a ŔeALIS akár egy formális kognitív elmélet megteremtésére irányuló kísérletnek is tekinthető. Az 1. lábjegyzetben elhelyezett idézet szerint ugyan a kognitív-nyelvészeti „alapító atya” egy ilyen törekvés ellen foglal állást, de ez meggyőződésünk szerint ismét csupán egy dogmává merevedett munkahipotézis, melynek hasznát a kognitív nyelvészet születésekor nyilván az jelentette, hogy rá lehetett mutatni sok olyan nyelvészeti releváns tényezőre, amivel a formális elméletek **akkoriban** nem tudtak mit kezdeni. A formalizálás azonban igenis a jelenségek magasabb tudományos szintű megragadását jelenti, másrészt a számítógépes nyelvészeti alkalmazás számára is így válhatnak elérhetővé az elméleti eredmények (Alberti et al. 2010b).

3. Milyen legyen a szintaxis?

A kurrens DRT (Kamp et al. 2011, 1. fej.) álláspontja az ideális szintaxissal kapcsolatban semleges, lényegében egy ilyesfajta programot meghirdetve: „keressük meg a Tökéletes Szintaxist (pl. Brody 1995), keressük meg a Tökéletes Szemantikát, aztán hangoljuk össze a kettőt végsőkig kihasználva a λ -absztrakció eszköztárát”.

Nem értek egyet ezzel a megközelítéssel. Semmi nem mutat ugyanis arra, hogy jól el lehetne (vagy kellene) különíteni azt a jelenségkört, amelynek kifogástalan megoldása révén megkaphatjuk ezt a bizonyos Tökéletes Szintaxist, attól a jelenségkörtől, amelynek megoldása pedig a Tökéletes Szemantikát fogja nyújtani.

3.1. Közvetlen kompozicionalitás a Tökéletes Grammatikában

Ehelyett a Tökéletes Grammatikát kellene megkeresni, amely minden nyelvészetnek tekinthető jelenségre megoldást nyújt, és amelyben a szintaxis és a szemantika közötti **együtműködés** a tökéletes. A λ -absztrakció pedig annyira erős eszköz, hogy valójában nem jelent valóságos követelményt a szintaxis és a szemantika homomorfijára nézve. Valódi homomorfijára – lényegi szerkezeti hasonlóságra – kellene törekedni, arra korlátozva magunkat, hogy mellőzzük a λ -absztrakció fegyverét. A DRS-ek sorrendzetlen kondíciósorai nem mutatnak szerkezeti hasonlóságot a frázisstruktúrákkal. Valamelyik reprezentáció mellett le kell tenni a garast, és nem rejtem véka alá, hogy ez az alábbi gondolatmenetek végeredményeképpen a szemantika lesz. Ez persze részben „ideológiai” döntés, mellyel kapcsolatban a szintaxis primátusa mellett elkötelezett olvasókat arra kérem, hogy toleráns nyitottsággal kövessék a DRS-szemantika determinálta szintaxis kidolgozásának kísérletét.

Chomsky (1995, 403) mindössze annyit tud mondani a szintaktikai frázisstruktúrák védelmében, hogy „még a leggyengébb interfész-feltételek mellett is elkerülhetetlenek” („inescapable on the weakest interface conditions”). Gyakorlatilag axiómának tekinti a létüket.⁶ Valódi érvek nincsenek a frázisstruktúrák mellett, mint Dowty (1996, 12, 53) kemény kritikájából is kitűnik: Manapság a szintaktikák szinte úgy tekintik, mintha a frázisstruktúra-fák szolgálnának a szintaktikai kutatás „közvetlen empirikus adatai” gyanánt. Pedig az emberek száját nem frázisstruktúra-fák hagyják el, és a papírra sem frázisstruktúra-fákat vetünk. A közvetlen empirikus adatok továbbra is csak a szavak, ahogy füzérekbe rendeződnek – mindenről, ami ennél több, már csupán az állítható biztosan, hogy nyelvészek által kifundált elméletek részét képezi.

Zadrozny (1994) és Kálmán (1994) arra mutat rá, hogy maga a **kompozicionalitás** – ahogy Montague megragadta párhuzamosan működő szintaktikai és szemantikai függvénypár segítségével – végeredményben semmitmondó a két

⁶ E cikk egyik névtelen lektora az alábbi megfogalmazást javasolja: „a frázisstruktúrák lehetnek elégségesek, de nem biztos, hogy szükségesek a szintaktikai leírás számára”.

komponens kapcsolatát tekintve. A matematika bármilyen függvény definiálását megengedi, egy kapcsolat „függvényszerű” volta valójában nem jelent olyan megszorítást, ami a kapcsolat két oldalán álló halmazok strukturális hasonlóságát ragadná meg.

Kálmán et al. (2004, 95–99) cikke is a grammatika és a szemantika közötti állítólagos **függvényszerű** kapcsolatot állítja támadásának fókuszába. Strukturális párhuzamosságuk fregei megközelítése, amelyen Montague kompozicionalitás-fogalma alapul, a „hiánynak megfeleltethető hiány” ötletére épül: ahogy a grammatikai szerkezetben egyes elemeknek „hiányzik” valamely kiegészítésükre szolgáló másik elem (pl. egy tranzitív igének a tárgy, vagy az állítmánynak az alany), a nekik megfeleltethető szemantikai elemeknek ugyanúgy hiányzik valamilyen kiegészítő elem, amit az argumentumát váró függvény fogalmával lehet megragadni. A teljes (vagy hiányos) grammatikai szerkezetnek tehát szigorúan ugyanúgy teljes (vagy hiányos) szemantikai objektum feleltetendő meg e felfogás jegyében.

Nem vitatják a szerzők a kompozicionalitási elv döntő jelentőségét a formális szemantikaelméletben, hiszen éppen ez az elv látszik predesztinálnak annak kijelölésére, hogy a természetesnyelv-használat mely aspektusait lehet és kell a szemantika hatáskörébe utalnunk. A formális szemantikaelmélet lényegéből fakadóan azt vállalja, hogy pontosan kiszámítható, **szisztematikus** kapcsolatot állít fel a forma és a jelentés (struktúrája) között. Azt azonban már e szisztematikus kapcsolatot érintő esetleges kikötésnek tartják, a fregei nyelvfilozófiát követő Montague önkényes döntésének, hogy a kompozicionalitás-definíció a „hiánynak megfeleltetendő hiány” elvén alapul; már az sem szükségszerű, hogy mindkét reprezentációban alkalmazzuk a „hiányos”/„kiegészítendő” fogalmát a „teljes szerkezeti egység” fogalmával szemben.

A szerzők konklúziója az, hogy a kívánatos („erős”) kompozicionalitás-definíció szükségszerű eleme az, hogy tetszőleges jelentések, azaz információtartalmak **összevethetőek** legyenek (hogy a részek egyesítéséből adódó jelentés egy jól definiált értelemben **többletinformációt** hordozzon a részek információtartalmával összevetve); ami típusmentes szemantikai reprezentációt követel meg, amelyben tehát a jelentések nincsenek több típusba sorolva (pl. a „teljes”/„(így vagy úgy) hiányos” megkülönböztetés mentén).

Mindezek alapján a ReALIS felépítését úgy alakítottuk ki, hogy jelentésábrázolása a legtriviálisabb módon megfeleljen az **összevethetőség** (és a típusmentesség) követelményének („hiányos” részstruktúrák nélkül), grammatikája pedig (frázisstruktúra-építés nélkül) közvetlenül a szavak és a morféma fűzeralkotására hivatkozzon, valamint arra, hogy az egyes morféma olyan (lexikai) követelményeket támasszanak, amelyek mindegyike egy-egy másik morféma „hiány-

pótló”/„kiegészítő” szerepét fogalmazza meg – a grammatikai oldal tehát „betöltendő hiányokon”, azaz keresési mechanizmusokon alapul.

Ez a „legtriviálisabb mód” a következő: egy mondat interpretációja során, miközben a formai oldalon egy μ morféma rátalál egy általa **hiányolt** μ' morfémára (a köztük fennálló megfelelő grammatikai kapcsolatnak köszönhetően), a jelentés-oldalon bizonyos referensek között kapcsolatok épülnek, bővítve az α , λ és σ relációkat (mint rendezett n -esekből álló halmazokat). Az imént felvázolt elemi lépés előtt az interpretálói információállapot **jól formált** struktúra: referensek gazdag kapcsolathálózattal, és az elemzési lépést követően is az marad: referensek gazdag kapcsolathálózatának ugyanabban az értelemben jól formált struktúrája. A különbség pedig annyi, mintha egy vonalakkal részlegesen összekötött ponthalmazba behúztunk volna még néhány összekötő vonalat: összevethető a végeredmény a kiindulással, nyilvánvalóan **monoton növekedés** játszódott le.

Nem véletlenül utaltunk az előző bekezdésben **szavak** helyett **morfémák-ra**: ez utóbbiak a legkisebb jelentéssel bíró egységek, hozzájuk kell tehát lexikai tételeket társítani, ahogyan a modernebb transzformációs keretben is szavak helyett morfémák társulnak a szintaktikai fejekhez (pl. Bartos 1999; Bene 2005; Farkas 2009). A *ŔeALIS* egyszintű grammatikájában pedig a lexikai egységekben szoros egységbe forr a morfémához tartozó jelentésrepresentáció és a formai tulajdonságok rendszere. Ez utóbbiba beletartozik a μ morféma által keresett μ' , μ'' , ... morfémák grammatikai jellemzése éppúgy („követelések”), mint magának a μ „sajáttestének” a jellemzése („ajánlatok” a μ -t kereső többi morféma számára). Alberti et al. (2002) **totálisan lexikalista morfológiaként** fogalmazza meg ezt a felfogást, ami egyetlen folyamatba olvasztja a morfológiai és a szintaktikai elemzést. Ami mindamellet nem jelenti szükségszerűen azt, hogy a morfémákról feltétlenül azt kellene gondolni, hogy egyből mondatokat alkotnak a füzereik, átugorva a **szó** szintjét. Az itt bemutatott rendszerben a Dowty (1996) kapcsán említett „közvetlen empirikus adataink”: morfémafüzérként előálló szavak füzereként előálló mondatok két szinten elrendezett struktúrája. Egy μ morféma követelésében pedig ott szerepel, hogy a szóban forgó μ' morfémát a sajáttestével megegyező vagy eltérő szón belül keresi-e.

Sok helyütt (és többféle nézőpontból is) bemutatuk már egy ilyen típusú grammatika működését (pl. Alberti 2000; megj. előtt; Alberti–Kleiber 2010), de egy kellően sokféle jelenséget szemléltető magyar mondatelemzés ebből a cikkből sem maradhat ki (9). Viszont magának a grammatikának a definíciója (és a dinamikus interpretáció során való alkalmazásának a formális leírása a mondat(sor) hangsorának az észlelésétől a tartalmának az interpretálói információállapotba való beágyazásáig) túlnő a jelenlegi terjedelmi korlátokon (de l. Alberti megj. előtt, 4.2., 6.1.).

3.2. A grammatikai relációk rangparaméteres megfogalmazása

A mondatelemzés motorjául szolgáló keresési mechanizmust négyféle grammatikai reláció indukálja, ahogyan azt az alábbi (8) táblázatban összefoglaltuk. A **régens–vonzat viszony** (Komlósy 1992) kétirányú keresést is indukál. Mindkét szereplő támaszthat követelést a másik kategóriájára és a főkategóriákon belüli alkategóriájára nézve, továbbá a mondat szósorán belül elfoglalt viszonyított helyzetére nézve – erre utal az **irány** és a **szomszédosság** említése.

A szomszédosság kapcsán itt érdemes kitérni a ℞ALIS grammatikájának arra az eszközére, ami tulajdonképpen kiváltja a frázisstruktúra-építést és az optimalitáselméletek (Archangeli–Langendoen 1997) rokonságába vonja megközelítésünket: ez pedig nem más, mint a követelések kielégítésének **rangparaméteres** szabályozása (Szilágyi 2008). Az ötlet a Prolog programnyelvből származik, ahol egy programlépés egy feltétel kielégítését jelenti, melynek alternatív útjait kínálhatják párhuzamos premisszák. Egy grammatikai követelésnek mindig van egy kézenfekvő **közvetlen** kielégítési módja (pl. a μ és μ' közötti szomszédossági követelés közvetlen kielégítési módja az, ha a szórendben ténylegesen egymás mellett állnak), de semmi elvi akadályba nem ütközik definiálni rangparaméterhez kötött **közvetett** kielégítési módokat; ezek kielégítése köthető magasabb (vagy ugyanolyan magas) rangú követelések kielégítéséhez is (ez a szomszédossági követelés esetében azt a kézenfekvő „egérutat” jelenti, hogy a μ és μ' közötti v rangú szomszédosságot megvalósultnak tekinthetjük, ha olyan μ'' ékelődik közéjük, ami μ -höz vagy μ' -höz egy magasabb v'' rangú ($v'' \leq v$) szomszédossági követelés révén kapcsolódik). Nincs szükségünk tehát frázisépítésre annak biztosításához, hogy például egy rövid birtokos és a hozzá tartozó főnévi alaptag éppen a megfelelő szórendi távolságba kerüljön egymástól,⁷ ezt a kielégítési mechanizmus a háttérben biztosítja, lehetővé téve ezáltal azt, hogy a morfoszintaktikai reprezentáció a végsőkig leegyszerűsödött formát ölthesse.

Visszatérve a régens–vonzat viszonyra, a két irány eltérése Lehmann (1988) alapján az, hogy a régens **esetköveteléssel** lép fel vonzatai irányában,⁸ míg a vonzatok **egyzetetést** kíván(hat)nak meg régensüktől (nem, határozottság, szám és személy tekintetében).

⁷ Vessük például össze az alábbiakat: *Péter barátja* / *Péter holland barátja* / *Péter régi holland barátja* / *Péter két régi holland barátja*, de (ez utóbbi értelemben) **régii Péter két holland barátja* / **két Péter régi holland barátja* / **két régi holland Péter barátja*. A közvetett szomszédossági feltétel *ad absurdum* a vizsgált elemek korlátlan távolságba való kerülését is megengedi: *Péter elsején egy, másodikán kettő, harmadikán három ... nőt felcspő holland barátja*.

⁸ A régens egyes vonzatai referencialitási fokozatát is korlátozhatja (Alberti 1997b; Alberti et al. 2010a); ezt a kérdést majd a 4. szakaszban tárgyaljuk.

(8) A grammatikai kapcsolatok típusai

Forrás→	→Célpont	Grammatikai tényezők
régens	vonzat	(al)kategória, irány, szomszédosság, eset, ref. foka
vonzat	régens	(al)kat., irány, szomszédosság, nem, ±hat., szám, személy
adjunktum	alaptag	(al)kat., irány, szomszédosság, nem, ±hat., szám, eset
anafora	előzmény	(al)kat., irány, távolság, nem, ±hat., szám, személy, kurzorérték

Más mondatrészek szabadon csatlakoznak a mondathoz abban az értelemben, hogy nem várja el a jelenlétüket/szabályozza a használatukat egy régensüknek tekinthető elem (Komlósy 1992). **Adjunktumként** fogunk hivatkozni rájuk e tanulmányban; azt a mondatrészt pedig, ahová kapcsolódnak, **alaptagnak** fogjuk nevezni. Az adjunktum is (minél közelebbi) szomszédtságban kíván lenni az általa megkövetelt alaptaggal,⁹ és persze adott irányban. Az adjunktum viselhet egyeztető morféákat, amelyek révén nem vakon kell keresnie az alaptagot, hanem grammatikai tulajdonságok alapján (8).

A grammatikai kapcsolatok negyedik típusában névmások és határozott névelők – összefoglaló néven **anaforikus** (illetve kataforikus) elemek – keresik **előzményüket**/antecedensüket (Elbourne 2005), lényegüknél fogva nem szomszédos, hanem inkább távolabbi helyzetben, változatos grammatikai jegyekre támaszkodva (8).

3.3. Mondatelemzés a követelések közvetlen vagy közvetett kielégítése révén

Tekintsük át ezek után (persze nem minden részletre kitérve), hogy az alábbi (9) pontban olvasható mondat interpretációja során a hangalak alapján feltárható morféma- és szósor milyen lexikai egységek meghívását indukálja (amit a Minimalista Program ismerői valamiféle **enumerációként** foghatnak fel), és hogy azok milyen grammatikai **követeléseket** (és **sajáttestükre** vonatkozó ajánlatokat) tartalmaznak a magyarban lehetséges (szórendi és morfológiai szempontból egyaránt jól formált) mondatok ismeretében.

⁹ Rangokkal szabályozhatjuk, hogy például a nemzetiségre vonatkozó minőségjelző erősebben követeli a szomszédosságot az alaptaggal, mint a minőségjelző egyéb típusai, míg a mennyiségjelző gyengébben, viszont a birtokosnál erősebben. Így adhatunk számot (frázisstruktúra nélkül) az ilyesféle szórendi lehetőségekről: *Péter két régi holland barátja*, de **Péter két holland régi barátja* / **Péter régi két holland barátja* / **két Péter régi holland barátja*.

(9) **Követelések (↑) és ajánlatok (↓) a lexikai egységekben**

Petra vágyik arra a magas német úszóbajnokra.

- a. **Petra:** [$e_p: \Rightarrow? e'_p e''_p, e'_p: p_{Petra} r_p$]
 e_p ↑ $\lambda:: \langle \dots \rangle$
 e''_p ↑ $\alpha:: \langle \dots \rangle$
 e'_p ↑ $\lambda:: \langle \kappa .supp \rangle \downarrow e_p$
 e''_p ↑ $\lambda:: \langle \kappa .cons \rangle \downarrow e'_p$
 r_p ↑ $\alpha:: \text{Pred: } \langle \langle \text{Cat}, +2, X_\emptyset \rangle, \langle \text{Agr}, +2, 3\text{Sg} \rangle \rangle$
 ↑ $\alpha:: \text{Ant: } \langle \dots \rangle$
 ↓ $\alpha:: \emptyset: \langle \langle \text{Cat}, 0, \text{PrN} \rangle, \langle \text{Case}, 0, \emptyset \rangle, \langle \text{Agr}, 0, 3\text{Sg} \rangle \rangle$
- b. **vágyik:** [$e_{des}: p_{desire} r'_{des} r''_{des}$]
 e_{des} ↑ $\lambda:: \langle \dots \rangle$
 r'_{des} ↑ $\alpha:: \text{ArgN: } \langle \langle \text{Ord}, -7, \text{Nei} \rangle, \langle \text{Cat}, +2, \text{N} \rangle, \langle \text{Case}, +2, \emptyset \rangle \rangle$
 ↑ $\alpha:: \text{ArgD: } \langle \langle \text{Cat}, +2, \text{GQD} \rangle \rangle$
 ↓ $\alpha:: \emptyset: \langle \langle \text{Cat}, 0, V_{\emptyset+rA} \rangle, \langle \text{Agr}, 0, 3\text{Sg} \rangle \rangle$
 r''_{des} ↑ $\alpha:: \text{ArgN: } \langle \langle \text{Ord}, +7, \text{Nei} \rangle, \langle \text{Cat}, +2, \text{N} \rangle, \langle \text{Case}, +2, rA \rangle \rangle$
 ↑ $\alpha:: \text{ArgD: } \langle \langle \text{Cat}, +2, \text{GQD} \rangle \rangle$
 ↓ $\alpha:: \emptyset: \langle \langle \text{Cat}, 0, V_{\emptyset+rA} \rangle \rangle$
 ↑ $\lambda:: \langle \kappa .des \rangle \downarrow e_{des}$
- c. **arra:** \emptyset
 r_{that} ↑ $\alpha:: \text{Adj: } \langle \langle \text{Ord}, +6, \text{Nei} \rangle, \langle \text{Cat}, +2, \text{N} \rangle, \langle \text{Agr}, +2, \{3, \text{Sg}, rA \} \rangle \rangle$
 ↑ $\alpha:: \text{Out: } \langle \langle \text{Gest}, +2, \text{Glance} \rangle, \langle \text{Dist}, +2, \text{Long} \rangle \rangle$
- d. **a(z):** [$e_{the}: \Rightarrow? e'_{the} e''_{the}, \sigma(\langle \text{Arg}, \emptyset \rangle, e'_{the}) = r_{the}$]
 e_{the} ↑ $\lambda:: \langle \dots \rangle$
 e'_{the} ↑ $\alpha:: \langle \dots \rangle$
 e''_{the} ↑ $\alpha:: \langle \dots \rangle$
 e_{the} ↑ $\lambda:: \langle \kappa .supp \rangle \downarrow e_{the}$
 e''_{the} ↑ $\lambda:: \langle \kappa .cons \rangle \downarrow e'_{the}$
 r_{the} ↑ $\alpha:: \text{Adj: } \langle \langle \text{Ord}, +5, \text{Nei} \rangle, \langle \text{Cat}, +2, \text{N} \rangle \rangle$
 ↑ $\alpha:: \text{Pred: } \langle \langle \dots \rangle \rangle$
 ↑ $\alpha:: \text{Ant: } \langle \dots \rangle$
 ↓ $\alpha:: \text{Arg: } \langle \langle \text{Cat}, 0, +\text{Art} \rangle \rangle$
- e. **magas:** [$e_{tall}: \wedge e'_{tall} e''_{tall}, e'_{tall}: p_{tall} r_{tall}$]
 e''_{tall} ↑ $\alpha:: \langle \dots \rangle$
 e'_{tall} ↑ $\lambda:: \langle \mathcal{I} .conj \rangle \downarrow e''_{tall}$
 e_{tall} ↑ $\lambda:: \langle \mathcal{I} .conj \rangle \downarrow e'_{tall}$
 r_{tall} ↑ $\alpha:: \text{Adj: } \langle \langle \text{Ord}, +2, \text{Nei} \rangle, \langle \text{Cat}, +2, \text{N} \rangle \rangle$
 ↓ $\alpha:: \emptyset: \langle \langle \text{Cat}, 0, A_{color} \rangle \rangle$
- f. **német:** [$e_{germ}: \wedge e'_{germ} e''_{germ}, e'_{germ}: p_{German} r_{germ}$]
 e''_{germ} ↑ $\alpha:: \langle \dots \rangle$
 e'_{germ} ↑ $\lambda:: \langle \mathcal{I} .conj \rangle \downarrow e''_{germ}$
 e_{germ} ↑ $\lambda:: \langle \mathcal{I} .conj \rangle \downarrow e'_{germ}$
 r_{germ} ↑ $\alpha:: \text{Adj: } \langle \langle \text{Ord}, +1, \text{Nei} \rangle, \langle \text{Cat}, +2, \text{N} \rangle \rangle$
 ↓ $\alpha:: \emptyset: \langle \langle \text{Cat}, 0, A_{nation} \rangle \rangle$
- g. **úszó-:** [$e_{sw}: \wedge e'_{sw} e''_{sw}, e'_{sw}: p_{swimming} r_{sw}$]
 e''_{sw} ↑ $\alpha:: \langle \dots \rangle$
 e'_{sw} ↑ $\lambda:: \langle \mathcal{I} .conj \rangle \downarrow e''_{sw}$
 e_{sw} ↑ $\lambda:: \langle \mathcal{I} .conj \rangle \downarrow e'_{sw}$
 r_{sw} ↑ $\alpha:: \text{Adj: } \langle \langle \text{Ord}, +\frac{1}{3}, \text{Nei} \rangle, \langle \text{Cat}, 0, \text{N} \rangle \rangle$
 ↓ $\alpha:: \emptyset: \langle \dots \rangle$
- h. **bajnok:** [$e_{ch}: p_{champion} r_{ch}$]
 e_{ch} ↑ $\lambda:: \langle \dots \rangle$
 r_{ch} ↑ $\alpha:: \text{Pred: } \langle \langle \text{Cat}, +5, X_\emptyset \rangle \rangle$
 ↓ $\alpha:: \emptyset: \langle \langle \text{Cat}, 0, \text{ComN} \rangle, \langle \text{Case}, 0, \emptyset \rangle, \langle \text{Agr}, 0, 3\text{Sg} \rangle \rangle$
- i. **-ra:** \emptyset
 r'_{onto} ↑ $\alpha:: \text{Stem: } \langle \langle \text{Ord}, -\frac{1}{8}, \text{Nei} \rangle, \langle \text{Cat}, +2, \text{N} \rangle \rangle$
 r''_{onto} ↑ $\alpha:: \text{Pred: } \langle \langle \text{Cat}, +2, X_{-rA} \rangle \rangle$

A megadott lexikai egységek első sora a DRS-ek kondíciósoraihoz hasonló eventualitás-konstrukciókat tartalmaz, amit a σ függvény hoz létre: az argumentumába vett referens képviseli a teljes eventualitást, amihez predikátumreferenst, időreferenst és a vonzatoknak megfelelő argumentumreferenseket rendel. Ennek pontos mikéntjéről a következő szakaszban írunk, és abban a tekintetben is egy egyszerűsített jelölésmóddhoz folyamodunk, hogy nem írjuk ki a hozzárendelést, csak egy sorozatba rendezve az eventualitás referensét, majd egy kettőspont után a predikátumot megjelölő referenst, aztán (újabb egyszerűsítéshez folyamodva, kihagyva az időreferenst) az argumentumreferenseket.¹⁰

A (9b) első sora például arra az állapotra utal (e_{des}), miszerint valaki (r'_{des}) vágyik (p_{desire}) valakire (r''_{des}). Az e_{des} eventuális referens felvételének szükségesége mellett szól például az, hogy visszautalhatunk erre az állapotra egy névmással éppen úgy, mint a két humán szereplőre: *Petra vágyik arra a magas német úszóbajnokra, és ez indokoltan bosszantja fel a férjét.* A (9f) első sora meg arra az állapotra utal (e_{germ}), miszerint valaki (r_{germ}) német (p_{German}). Ez az e_{germ} eventuális referens legitimálhatja például a (9) mondat következő folytatását, az anaforikus jelleget mutató *is* előzményeként szolgálva: *Mostanában a barátnőjének is a német férfiak jönnek be.* Itt vetem közbe, hogy a referenseket tetszőlegesen lehetne jelölni, de segít az eligazodásban az angol nyelvű rövidítés; ugyanakkor reményeim szerint figyelmezteti az olvasót arra, hogy nincsen köze a konkrét magyar szavakhoz. Még a predikátumreferenseknek is (pl. (9g) $p_{swimming}$) csak a nyelvfüggetlen jelentéstartalmakhoz van köze.

Folytassuk a (9b) lexikai egység kommentálását a 2. sorral! Ez a követelés azt fejezi ki, hogy a valaki vágyakozásáról szóló elemi állítást hozzá kell illeszteni „valahol” (egy referensnél) az interpretálói információállapothoz, specifikálva a λ függvény paraméterét is, ami azért felelős, hogy a szóban forgó állítás például konjunkcióval illeszkedjen-e be a társai közé, mint az elemzett mondat értelmezésében (11), vagy konklúzió gyanánt, mint egy generikus mondat esetében: *A szerelmes ember vágyik a gyengédségre* („ha valaki szerelmes ember, akkor vá-

¹⁰ A (6) pontban láthatott hasonló jelölést az olvasó; és ott a (6b) szöveg egyik értelmezése esetében azt is láthattuk, hogy egy mondatban az időreferensek többféle időpontra is utalhatnak; akárcsak a klasszikus példában: *Bostonban ismertem meg a feleségemet.* A megismerés múltbéli pillanata megegyezhet azzal a pillanattal, amikor a szóban forgó hölgy a beszélő felesége volt („tíz év házasság után derült ki, hogy milyen rémes természete van a nőnek...”), de valószínűbb az az értelmezés, miszerint a beszédidőben fennálló házasságra utalunk, ami a referenciaidőben még nyilvánvalóan nem állhatott fenn. A (9) mondatban erősen preferált az az értelmezés, amely szerint a beszédidőben áll fenn a vágy, és a szóban forgó férfi is a beszédidőben mondható magasnak, németnek és úszóbajnoknak („öt éve még alacsony volt, ukrán állampolgár, és szeszcsempészből próbált megélni, nem versenysportból”).

gyik a gyengédségre”). Hasonló „beillesztő” követeléseket mutatnak a következő sorok: a/2., d/2, h/2. A jelzőszerű kifejezések pedig konjunkcióval társulnak (lényegében) a jelzett szó tartalmához (e/4., f/4., g/4.).

Az előző bekezdésben leírt követeléseknek egy olyan köztes interpretációs állapotot kell továbbfejleszteniük, amikor az „ideális interpretáló” már felfogta, hogy „valakit Petrának hívnak, valaki vágyik valakire, valaki magas, valaki német, valaki úszó, valaki bajnok (valamiben)”, de ezeket az elemi állításmorzsákat még nem illesztette össze semmilyen logikai jellegű rendbe (még nem tisztázódott például, hogy egyszerre igaz-e, hogy valaki német és valaki magas, vagy arról van-e szó, hogy *vagy* valaki német, *vagy* valaki magas, esetleg azt sugallja a beszélő, hogy abból, hogy valaki német, már (defaultként) *következik*, hogy magas is, mint a következő mondat illetően olvasata esetében: *A pici japán kollégánk helyett egy magas németre kellene bízni ezt a feladatot.* A σ -kapcsolatok tehát már kiépültek, vagyis az interpretáló már kiválasztotta a megfelelő lexikai jelentésegységeket, de azok még delokalizálatlanul „lebegnek” az információállapota fölött, a λ -kapcsolatok kiépülésére várva. Várni kell még továbbá az α -horgonyzások kiépülésére is, hogy kiderüljön, tulajdonképpen hány szereplőről is szól a fenti állításhalmaz, és mely állítások vonatkoznak ugyanarra a szereplőre. Egy hús-vér interpretáló persze a σ , λ és α típusú kapcsolatokat kevert sorrendben is kiépítheti – a tényleges folyamat feltárása még jövőbeli kutatásokat igényel.

A (9b) lexikai egység leírásának a 3. sora azt szabályozza, hogy a *vágyik* ige első argumentumreferensét (r'_{des}) egy olyan szó (vagyis szóban lévő morféma) lexikai egységéhez tartozó referenssel kell azonosítani (α -horgonyzás révén), ami a **szórend** ('Ord') tekintetében **megelőzi** és **lehetőleg** ('-7' rang!) a **szomszédságban** van ('Nei'), **kategóriájára** nézve **főnév** ('<Cat,...,N>'), és a magyarban **jelöletlen** alanyesetben áll (<Case,...,∅>). A következő sor ehhez azt teszi hozzá, hogy az r'_{des} referenszt egy olyan morféma lexikai egységéből származó referenshez is oda kell horgonyozni, ami el tudja látni egy Barwise–Cooper (1981)-féle általánosítottkvantor-determináns szerepét ('GQD'). Lényegében arról van szó, hogy az ige alanya nem állhat névelőtlenül, vagyis „determinánsi pillér” nélkül (vö. **Lány vágyik egy úszóbajnokra.*). Hogy világos legyen e követelések tartalma, pillantsunk előre a kielégítésükről szóló (10.3–4) formulákra! A *Petra* tulajdonnév egymagában alkalmas a keresett főnévi pillér és a keresett determinánsi pillér szerepének betöltésére is, hiszen alanyesetű főnév az ige előtt, tulajdonnévként pedig mintegy magában hordozza a határozott determináltságot ('a Petra nevű személy'). A (9b.5) sorban rögzített **ajánlatot** is érdemes most górcső alá venni: a sajáttest egy ige, azon belül az esetkeretét közlő ' $V_{\theta+ra}$ ' jelölés alkategorizációként fogható fel; a '3Sg' pedig a ragozására utal. E jellemzés alapján a (9a) lexikai

egység r_p referense bátran odahorgonyozható az r'_{des} referenshez, ahogyan azt az alábbi (10.1) formulában közöljük is.

A (10.1, 3–4) formulahármas egyöntetűen azt a felismerést fogalmazza meg az interpretáció folyamatában (két irányból is feltárva egy régens–vonzat viszonyt), hogy „a vágyakozó személy nem más, mint az, akit Petraként nevezünk meg (és nem az, akit úszóbajnokként)”.

A (9b.6–8) sorok a *vágyik* ige második argumentumát jellemzik (r''_{des}). Ezúttal is szükség van főnévi pillérre ('ArgN') is (10.5, 16), és determinánsi pillérre ('ArgD') is (10.6, 11). A zárójelben említett α -horgonyzó formulák azt a felismerést fogalmazzák meg, hogy a mondatban leírt vágyakozás stimulusa nem más, mint az, akit úgy nevezünk meg, hogy „a... bajnok”. Ez megfelelő azonosítás, totálisan lexikalista megközelítésünknek azonban meg kell fizetni ezúttal az árát: a *bajnok* lexikai egységében a (9h.3) követelés alanyi szerepre vonatkozik ('⟨Cat,+5, X₀⟩'), a *vágyik* (9b.8) sorában pedig *-rA* ragos vonzat kéretik ('⟨Case,+2,rA⟩'), míg a *bajnok* morféma önmagában nem az a (9h.4) sorbeli ajánlat szerint ('⟨Case,0,∅⟩'). A probléma megoldását az imént említett két követelésben megjelenített rangparamétereknek köszönhetjük (+5, +2), amelyek lehetővé teszik a **közvetett** kielégítést (10.16), hivatkozva a (9i.3) követelés teljesülésére (10.18).

A szórendre vonatkozó követeléseket is tipikusan **közvetetten** lehet kielégíteni a $\mathfrak{R}eALIS$ -megközelítés lényegéből fakadóan. A példában öt olyan lexikai egység is van, amelynek leírásában az a követelés rejlik, hogy a sajáttest **közvetlenül előzze meg** a *bajnok* köznevet (9c–g). A nemzetiségnévhez tartozó lexikai egységben szerepel a legerősebb ('+1') ranggal ez a követelés (9f.5). Pontosabban a (9g.5) sorban a törtszám rang ('⟨Ord,+ $\frac{1}{3}$,Nei⟩') még szorosabb szomszédosságot ír elő, de szerencsére ez a két követelés nem áll egymással versenyben, mivel az előbbi szavak közötti, míg az utóbbi szón belüli szomszédosságot kér. Megfelelő megoldás tehát a *német úszóbajnok* (kétszintű) morfémasor. Az egyre gyengébb rangot tartalmazó (9e.5), (9d.7) és (9c.2) szomszédossági követelések alapján kijön a helyes szórend (és kizáródnak a rosszul formált egyéb permutációk): *arra a magas német úszóbajnokra*. A szemantika oldalán pedig eközben egy-egy követelés (közvetlen vagy közvetett) kielégítése révén azonosító α -horgonyzások épülnek ki: az r_{ch} bajnokról rendre kiderül, hogy úszó (10.15), hogy német (10.14), hogy magas (10.13), illetve hogy órá mutatunk (10.8).¹¹ A határozott névelőre uta-

¹¹ A formális szemantikában járatos olvasó úgy érezheti ezen a ponton, hogy csak **interszek-tív** jelentésösszegzésre képes ez az interpretációs rendszer, ez azonban egyáltalán nem így van, köszönhetően a $\mathfrak{R}eALIS$ élethossziglani információállapot-felfogásának (Alberti megj. előtt, 6.1.5.). Az interszek-tív jelentésösszegzés azt adná, hogy r_{ch} német nemzetiségű és hivatásos úszó. Erre azonban (manapság...) nem vehetünk mérget: előfordulhat, hogy a német úszóbajnokságot történetesen egy ukrán vízilabdázó nyeri meg, és akkor őt is nevezhetjük

ló (10.10) formula szerepe majd a lexikai egységének kommentálása során válik világossá.

(10) **A nem eventuális referensek között kiépülő kapcsolatok**

1. $r_P \uparrow \alpha:: \text{Pred: } \langle \text{Cat, Agr} \rangle \downarrow r'_{\text{des}}$	10. $r_{\text{the}} \uparrow \alpha:: \text{Adj: } \langle \text{Ord, Cat} \rangle \downarrow r_{\text{ch}}$
2. $r_P \uparrow \alpha:: \text{Ant: } \langle \dots \downarrow \rangle r_{\text{PPetra}}$	11. $r_{\text{the}} \uparrow \alpha:: \text{Pred: } \langle \langle \dots \rangle \downarrow r''_{\text{des}}$
3. $r'_{\text{des}} \uparrow \alpha:: \text{ArgN: } \langle \text{Ord, Cat, Case} \rangle \downarrow r_P$	12. $r_{\text{the}} \uparrow \alpha:: \text{Ant: } \langle \dots \rangle \downarrow r_{\text{that}}$
4. $r'_{\text{des}} \uparrow \alpha:: \text{ArgD: } \langle \text{Cat} \rangle \downarrow r_P$	13. $r_{\text{tall}} \uparrow \alpha:: \text{Adj: } \langle \text{Ord, Cat} \rangle \downarrow r_{\text{ch}}$
5. $r''_{\text{des}} \uparrow \alpha:: \text{Arg: } \langle \text{Ord, Cat, Case} \rangle \downarrow r_{\text{ch}}$	14. $r_{\text{germ}} \uparrow \alpha:: \text{Adj: } \langle \text{Ord, Cat} \rangle \downarrow r_{\text{ch}}$
6. $r_{\text{des}} \uparrow \alpha:: \text{Arg: } \langle \text{Cat} \rangle \downarrow r_{\text{ch}}$	15. $r_{\text{sw}} \uparrow \alpha:: \text{Adj: } \langle \text{Ord, Cat} \rangle \downarrow r_{\text{ch}}$
7. $r''_{\text{des}} \lambda:: \langle \backslash \cdot \text{des} \rangle \downarrow e_{\text{des}}$	16. $r_{\text{ch}} \uparrow \alpha:: \text{Pred: } \langle \text{Cat} \rangle \downarrow r''_{\text{des}}$
8. $r_{\text{that}} \uparrow \alpha:: \text{Adj: } \langle \text{Ord, Cat, Agr} \rangle \downarrow r_{\text{ch}}$	17. $r'_{\text{onto}} \uparrow \alpha:: \text{Stem: } \langle \langle \text{Ord, Cat} \rangle \rangle \downarrow r_{\text{ch}}$
9. $r_{\text{that}} \uparrow \alpha:: \text{Out: } \langle \text{Gest, Dist} \rangle \downarrow r_{\text{HansM}}$	18. $r''_{\text{oto}} \uparrow \alpha:: \text{Pred: } \langle \text{Cat} \rangle \downarrow r''_{\text{des}}$

Következő kommentárunk a határozott névelő szemantikai tartalmára vonatkozik (9d.1), amelynek eventuális referensét e_{the} jelöli. Kálmán et al. (2004, 95–99) „hiány”-hasonlatával élve vizsgáljuk meg, hogy milyen kiegészítést vár maga mellé egy névelő: „... a(z) ...”. Minimálisan egy főnévre van szüksége első lépésben: „... a kutya ...”, amit aztán egy állítmányi tartalommal tudunk lezárt mondatná bővíteni: „A kutya ugat.” Azt is érdemes megfigyelni, hogy ha nem tudjuk közvetlenül a kontextushoz kötni ezt a mondatot, akkor jelentése implikációs szerkezetet ölt: „amennyiben egy lény kutyának bizonyul, akkor ugatás várható tőle” – ez a **generikus** olvasat. Amennyiben viszont környezetünkben vagy társalgásunkban jelen van Blöki, akkor eltűnik az implikációs szerkezet, Blökire tudjuk horgonyozni az *a kutya* leírást, és a mondat jelentéstartalma ennyi marad: „Blöki ugat”.

A névelő tehát szervező szerepet játszik a mondat tartalmas jelentésegységeinek valamilyen logikai struktúrába rendezésében. Első lépésben egy implikációt alakít ki, amelynek a premisszája (e'_{the}) a névelőhöz tartozó főnév és „függelékei” jelentéstartalmából (11.7,8,9) áll össze (11.5), konklúziója pedig (e''_{the}) tipikusan az igei állítmány jelentéstartalmán alapul (11.3,6). Amit e_{the} kifejez ebben az

német úszóbajnoknak. Kijöhet-e ez az interpretáció (is) a ℞eALIS modelljében? A megoldás kulcsa abban rejlik, hogy a p_{swimming} és a p_{German} predikátumreferenseket is azonosító α -horgonyzásnak kell alávetni. **Akkomodáció** (pl. Kamp et al. 2011, 2.3) nélkül az interszekatív jelentéshez jutunk, némi világismeret akkomodálásával azonban eljuthatunk a felvázolt alternatív olvasathoz: a p_{swimming} és a p_{German} horgonyoztassék olyan predikátumokhoz, amelyek egy bajnokságról tesznek állításokat, miszerint ott úszásban kellett megmérgettni, és egy megfelelő német szövetség szervezte. Az r_{ch} személyről pedig azt a feltevést kell ezek után akkomodálni, hogy megnyerte ezt a bajnokságot.

elemzésben, az akkor valami ilyesmi: „ha valaki magas német úszóbajnok, akkor vágyik rá valaki”. Hasonlóképpen a tulajdonnévhez tartozó lexikai egység szemantikai reprezentációja (9a.1) is tartalmaz egy implikációt (e_p) a (magyar) tulajdonnevekben megbúvó határozott névelő miatt, annak premisszarészét viszont már eleve szolgáltatja is (9a.1) a tulajdonnév: „ha valaki egy Petra nevű személy, akkor (11.2,10) [amennyiben valaki magas német úszóbajnok, akkor ő vágyik rá]”.

(11) **Az eventuális referensek között kiépülő kapcsolatok**

1. $e_p \uparrow \lambda :: \langle \kappa .exp \rangle \downarrow \kappa^{PREV}(Eve)$	6. $e''_{the} \uparrow \alpha :: \text{Adj: } \langle \text{Ord, Cat} \rangle \downarrow e_{des}$
2. $e'_p \uparrow \alpha :: \langle \dots \rangle \downarrow e_{the}$	7. $e''_{tall} \uparrow \alpha :: \text{Adj: } \langle \text{Ord, Cat} \rangle \downarrow e_{germ}$
3. $e_{des} \uparrow \lambda :: \langle \kappa .cons \rangle \downarrow e_{tall}$	8. $e''_{germ} \uparrow \alpha :: \text{Adj: } \langle \text{Ord, Cat} \rangle \downarrow e_{sw}$
4. $e''_{the} \uparrow \lambda :: \langle \kappa .cons \rangle \downarrow e'_p$	9. $e''_{sw} \uparrow \alpha :: \text{Adj: } \langle \text{Ord, Cat} \rangle \downarrow e_{ch}$
5. $e'_{the} \uparrow \alpha :: \text{Adj: } \langle \text{Ord, Cat} \rangle \downarrow e_{tall}$	10. $e_{ch} \uparrow \lambda :: \langle \kappa .cons \rangle \downarrow e'_p$

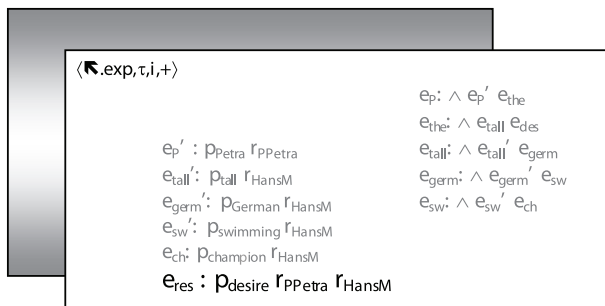
Az interpretáció során minden interpretált mondatot be kell ágyazni az interpretálói információállapotba. Az adott mondat (9) esetében ez akkor lehet sikeres, ha egyrészt az interpretáló azonosítani tudja a Petra néven említett személyt (10.2) mondjuk egy Puskás Petra nevű ismerősével, másrészt rátalál a beszélgetési környezetben egy távolabbra irányuló pillantás révén (9c.3) a beszélő által mutatott úszóbajnokra (10.8,9,10,12) (akit mondjuk Hans Müllernek hívnak), harmadrészt pedig megérti, hogy miért is hangzott el az adott mondat éppen ott és akkor, ami formálisan a mondat teljes információtartalmát képviselő e_p eventuális referens λ -horgonyzását jelenti az eventuális kurzorértékhez:¹² a fenti (11.1) formula egy olyan horgonyzási lehetőséget szemléltet, amelyben a (9) mondat **magyarazatként** ($\langle \kappa .exp \rangle$) szolgál (Asher–Lascarides 2003) például a beszélő ezen megelőző mondatának tartalmára: „Nagyon meg vagyok lepődve!”

Mivel a beágyazás során a két főnévi kifejezést két konkrét személyre lehetett vonatkoztatni – maximálva ezáltal a **diskurzuskohereenciát** (Asher–Lascarides 2003), a fentiek értelmében a lexikailag javasolt kettős implikációs struktúra egyszerű konjunkciókra redukálódott, ahogyan azt az alábbi (12) reprezentáció mutatja. Még egy redukcióra hívjuk fel a figyelmet: a korábbi (5a) pontban szemléltetett Karttunen (1976)-féle megfigyelés miatt a (9b.9) követelés egy vágyvilágocska szintjének bevezetését kéri az r''_{des} referens számára (mivel nem zárható ki, hogy Petra nem specifikus, sőt talán nem is létező úszóbajnokra vágyik), a

¹² Ezt jelöli $\kappa^{PREV}(Eve)$. A κ **kurzornyalábnak** egyebekben is nagy szerepe van a mondat-elemzésnek – mint a dinamikus interpretáció fontos fázisának – a lebonylításában, afféle „elemzőmotorként” működve; de ennek kifejtése túlnő e cikk keretein.

(10.6,12,9) α -horgonyzó azonosítások révén azonban arra jutunk, hogy Petra vágyának tárgya mégiscsak meghatározott személy.¹³

(12) A (9) mondathoz tartozó diskurzusrepresentáció

A reprezentáció jobb oldalra rendezett oszlopai az információösszegzés technikai lépéseit mutatják, a bal oldali oszlopból pedig leolvasható a (9) mondat tartalma: „adott egy Petra nevű személy és adott egy magas német úszóbajnok, és az előbbi vágyik az utóbbira”. A kiszürkített kondíciósorok azonban „megtették kötelességüket” azzal, hogy segítettek Puskás Petra és Hans Müller azonosításában (α -horgonyzás révén), így egy utolsó redukciós lépésben törölhetőek, legalábbis a (9) üzenet jogos címzettjének információállapotában.

4. Az argumentumstruktúra-építő σ eventuális függvény

Ebben a szakaszban a DRS kondíciósorainak megfelelő **eventuális konstrukciókat** kialakító $\sigma : \Pi \times U \rightarrow U$ parciális függvényt (4c) mutatom be részletesebben, rámutatva, hogy hogyan lehet a magyar generatív nyelvtudomány eredményein alapuló (pl. Kiefer 1992) „mélynyelvészeti” kutatásaink során feltárt grammatikai összefüggéseket (Alberti 1997a;b; 2006; 2009; Alberti–Medve 2000; Alberti et al. 2010a) beépíteni e függvény definíciójába.

4.1. A σ szerepe az argumentumhelyek sokoldalú meghatározásában

Az előző szakaszban a σ szerepének csupán technikai aspektusáról esett szó: egy tartalmas szó megpillantása egy mondatban egy eventualitásjelölőnek szánt refe-

¹³ Alberti (megj. előtt) 6.2.2. alfejezetében érvelek amellett, hogy a bekezdésben leírt redukciók is monoton növekvő információbővülésként foghatóak fel. Lényegében arról van szó, hogy a bonyolultabb struktúrák ott maradhatnak a hallgatói információállapotban, csak tartalmuk érdektelenné válik a redukált struktúrák által hordozott specifikusabb tartalmak mellett.

rens kiválasztását váltja ki az interpretálóból, aki mintha ezt mondaná a (9) mondat egyes szavai, mondjuk a *vágyik* (9b) és a *magas* (9e) hallatán: „egy-egy elemi állítás hangzott el”. Az e_{des} és az e'_{tall} referensek első lépésben még semmilyen más információt nem képviselnek; indexük is csak az olvasónak kíván segíteni. A σ függvény egyedíti e referenseket, amikor hozzájuk rendel a Π -ből vett paraméterben meghatározott szerepek szerint egy predikátumnak szánt referenst, egy időjelölőnek szánt referenst, illetve a predikátum nyelvspecifikus jellegétől függően néhány további (argumentum-)referenst. Nyilvánvalóan a predikátum kiválasztásától függ az argumentumok **száma** a lexikailag meghatározott vonzatszám alapján (Komlósy 1992), de kézenfekvő az argumentumszerepeket olyan gazdagabb jegysorozatokkal meghatározni, amelyek a (13) táblázatban felsorolt szempontok szerint specifikálják az argumentumhelyeket. A nyelvész számára érdekes (nyelvspecifikus és univerzális) általánosításokat pedig ezek után a lehetséges jegysorozatok feltárása nyújtja.

(13) **Az argumentumszerepet meghatározó paraméterek és értékeik**

Hatóköri sorrend	1, 2, 3, 4, 5, ...
Hatáslánccsaládbeli szerep	pl. Ág, Pác, Pác', Pác'', Ok, Esz, Idő, Tér
Esetprominencia	centrális (\rightarrow), nem centr. vonzat (\bullet), szabad hat. (\circ)
Információs szerep	$\{T, K\} *^{\wedge}\{F, Q\} *^{\wedge}(M)^{\wedge}C$
Referencialitási fokozat	+hat > [-hat,+spec] > [-spec,+ref] > [-ref,+exp] > \emptyset
Beszédaktusbeli részvétel	1Sg > 2Sg > ... > 3Pl

Első szemléltető példánkban az *ás* ige **vonzatszerkezetváltozat-családját** hívja meg a σ eventualitás-függvény a predikátumreferens meghatározásából adódóan, amit majd a (16) pontban veszünk tüzetesen szemügyre, lexikai–szemantikai kutatásaimra támaszkodva (Alberti 1997a; 2006). Ezekből most annyit idézek fel, hogy egy igető (valamint képzett és igekötős változatai) körül számtalan argumentumszereplő bukkanhat fel hol ilyen, hol olyan morfológiai esettel megjelölve, amelyek között kitüntetett – **centrális** – szerepet játszik az alany- és a tárgyeset (a magyar és az angol nyelvben). Kérdés, hogy a predikátumreferens meghatározása során egy konkrét vonzatszerkezetre mutassunk-e rá, vagy az imént említett teljes családra, további paraméterek beállítására bízva a konkrét vonzatszerkezet specifikálását. Az utóbbi mellett érvelek, mindenekelőtt avval, hogy a korábbi (6) pontban a *vár* hangalak kapcsán bemutatott alaki egybeeséssel szemben (homonímia) a (16) példákban egyazon jelentésmag ('földdarabok mozgása') körül, rendszerszerűen bontakoznak ki a jelentésváltozatok (poliszémia). A másik érvet majd később a (18c–d) példapár szemlélteti (Alberti et al. 2010a): egy adott jelentéstartalom (jelen esetben hatóköri sorrend és információs szer-

kezet) két nyelven való megjelenítése során előfordulhat, hogy egyáltalán nem az egymásnak kézenfekvően megfeleltethető vonzatszerkezet-változatokat alkalmazzuk (18b), hanem a teljes családok eltérő típusú tagjait (a magyarban egy aktív (18c), míg az angolban egy passzív (18d) változatot).

(14) **Két argumentum-kiosztás az *ás* predikátumreferens mellett**

a. <i>ás</i>	Hatókör	Szerepcímke	Esetprom.	Inf. szerep	Ref. okozat	SAP
+ref	1	Ok	→	T	+hat	3Sg
(+ref) _F	2	Tér	○	F	-hat, +ref	3Sg
+ref	3	Pác'	→	C	+hat	3Pl
+ref	4	Ág	•	C	+hat	1Sg

A 'kalózvezér egy "lakatlan szigeten ásatta el velem a rabolt kincseket.

? A 'kalózvezér egy "lakatlan szigeten ásatta velem el a rabolt kincseket.

? A 'kalózvezér egy "lakatlan szigeten ásatta el a rabolt kincseket velem.

?? A 'kalózvezér egy "lakatlan szigeten ásatta velem a rabolt kincseket el.

?? A 'kalózvezér egy "lakatlan szigeten ásatta a rabolt kincseket velem el.

??? A 'kalózvezér egy "lakatlan szigeten ásatta a rabolt kincseket el velem.

b. <i>ás</i>	Hatókör	Szerepcímke	Esetprom.	Inf. szerep	Ref. okozat	SAP
(+ref) _F	1	Tér	○	F	+hat	3Sg
(+ref) _F	2	Ag	→	F	-hat, +ref	3Sg
+ref	3	Ok	→	C	+hat	3Sg
+ref	4	Pác'	•	C	+hat	3Sg

? "Madeirán ásatta el a kalózvezér a rabolt kincseket egy "tússzal.

? "Madeirán ásatta el egy "tússzal a kalózvezér a rabolt kincseket.

?? "Madeirán ásatta egy "tússzal el a kalózvezér a rabolt kincseket.

??? "Madeirán ásatta el a kalózvezér egy "tússzal a rabolt kincseket.

...

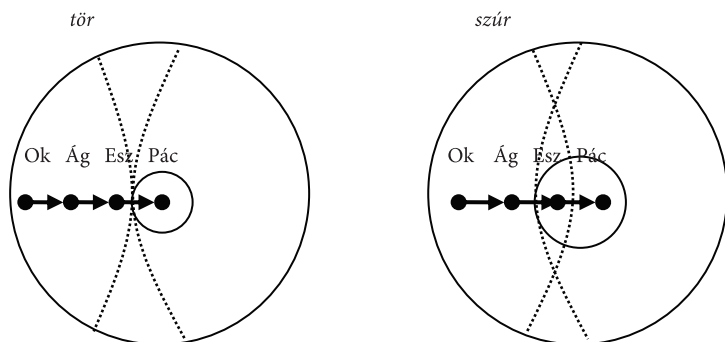
4.2. A polaritásos hatásláncrendszerek

A ℜeALIS élethossziglani jellegével összhangban áll az a felfogás, hogy az interpretáló a régensek jelentését az őt érő nyelvi impulzusok hatása alatt teljes vonzatszerkezetváltozat-családokat jellemző **polaritásos hatásláncrendszerek** (Alberti 1997a; 2006) kiépítésével ragadja meg és tárolja. Az említett cikkeimben kifejtem, hogy ezek szerkezetét hogyan lehet kiszámítani bizonyos vonzatszerkezetek meglétéből kiindulva, hogy aztán további vonzatszerkezet-változatok jól

vagy nem jól formáltságára következtethessünk, továbbfejlesztve a (kissé megbízhatatlan) **thematikus szerepekre** alapított lexikai–szemantikai elméleteket (Komlósy 1992). Ehelyütt némi szemléltetésre keríték sort, amivel talán ismét próbára teszem a lexikai szemantika iránt kevésbé érdeklődő szintakták türelmét. Teszem mindezt azért, mert a (13) táblázatot követő bekezdésben kifejtett megközelítést elméletileg jelentős és a számítógépes alkalmazásban hasznos tudományos eredménynek tartom, külön szálaikon futó kutatások találkozási pontjának. Azt, hogy egyetlen szerves rendszer részeként adhatunk számot egyfelől arról, hogy milyen vonzatok jelennek meg a régens mellett és milyen morfológiai **esetben**; másfelől arról, hogy milyen **hatóköri sorrendet** és milyen topik, kvantor vagy fókusz **információs** funkciót vesznek fel; továbbá mindezt milyen **determináltságú** főnévi kifejezések révén (13); és hogy mindebből milyen szórendi és intonációs változatok adódnak (14).

A (14) példa magyarázata megköveteli a polaritásos hatáslánc-rendszerekkel való alaposabb megismerkedést: az *ás-ét* (16) három másikkal fogjuk összevetni (15)–(16) elsősorban Alberti (2006) alapján, de új vizuális megjelenítéssel. A belső kör a vizsgált jelentéskör **primitív magját** jelöli, aminek kalkulációs jelentőségét most nem fejthetem ki, de jelzem, hogy ez a megközelítés igazi újdonsága. A nyilak a **hatásláncot** ábrázolják: a ható szereplőtől a behatott felé mutatnak. Egy tranzitív esetkeretben csak a „ható” lehet alany és a „behatott” tárgy; a fordított szereposztás ki van zárva. A tranzitív keretbeli alanyi/tárgyi megjelenésnek azonban előfeltétele még a **polaritás** is: a pontsorról leválasztott bal oldali/jobbi oldali zónában található az előbbi, illetve az utóbbi szerepre alkalmas argumentumszereplők.

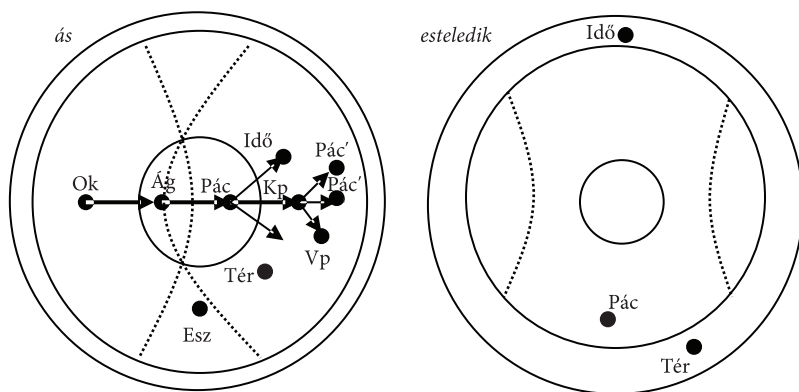
(15) **Összevetve a *tör* és a *szúr* vonzatszerkezetváltozat-családjá**

<i>tör</i>	Centrális esetkeret	<i>szúr</i>
Betört egy ablak.	⟨Páciens⟩	—
Ez a kalapács még vastagabb ablakot is betörne.	⟨ Eszköz , Páciens⟩	Egy szög megszurta a kezemet.
—	⟨ Ágens , Eszköz⟩	Péter beleszúrt egy szöget az abroncsba.
Péter betörte az ablakot egy kalapáccsal.	⟨ Ágens , Páciens⟩	Péter kiszúrta az abroncsot egy szöggel.
—	⟨ Okozó , Eszköz⟩	Mari beleszúrattott egy szöget az abroncsba.
Mari betörette az ablakot (Péterrel/egy kalapáccsal).	⟨ Okozó , Páciens⟩	Mari kiszúratta az abroncsot (Péterrel/egy szöggel).
—	⟨ Okozó , Ágens⟩	—

Előtanulmányként az *ás* szövevényes családjához (16), vessük össze a *tör* és a *szúr* családját (15), ami primán szemlélteti, hogy miközben ugyanaz a négy thematikus szerep működik a vonzatszerkezeteikben, eltérő vonzatszerkezet-változatok lesznek jól formáltak, ahogyan azt a bal és a jobb oldali oszlop mutatja. A különbségről (és a hasonlóságról) nem az amúgy is megbízhatatlan thematikus szerepek csiszolgatásával adok számot, hanem a polaritások hatásláncainak kiszámításával. A döntő különbség: a *szúr* családjában az *Eszköz* nemcsak alanyi, de tárgyi polaritást is mutat, ezért van eltérés a táblázat 3. és 5. sorában. A thematikus szerepek nevét **címkeként** megőriztem, de a szerep karakterét a polaritások hatáslánc definiálja. Felhívom még a figyelmet a táblázat utolsó sorára: az *Ágens* egyik családban sem mutat tárgyi polaritást. Az *ás* családjában viszont (16) éppen a tárgyi polaritás határára kerül az *Ágens*, a táblázat utolsó sorának példája ezt tanúsítja (16.11).

Az *ás* családjában a jelentésbővülés különféle irányai igen gazdag polaritások hatásláncrendszer alakítanak ki; az alábbi ábra nem is a teljességet mutatja. A gödörásás jelentésmozganata például eltérő irányokban bővíthet aszerint, hogy milyen funkciót lát el a gödör (16.6–8). Nem is tudunk eltérő thematikus szerep-címkével ellátni minden potenciális szerepet (például a *kincs* az *elásás* során ugyanúgy Páciensnek tekintendő, mint a *kiásás* során, pedig ez két eltérő szerep). Szerencsére a lexikai–szemantikai jellemzés a polaritások hatásláncrendszer feladata, így a címkézés csupán jelölés, ezért például vesszős változatokkal operálhatunk (Páciens', Páciens''). Az *esteledik* igealak körül viszont csak szabad határozók bukkanhatnak fel (Idő, Tér), és egy érdekes páciensi jellegű vonzat, de az sem centrális (azaz alanyi vagy tárgyi) funkcióban.

(16) Összevetve az *ás* és az *esteledik* vonzatszerkezetváltozat-családja

Centrális esetkeret	esteledik/ás
< > (Páciens, Idő, Tér)	1. Esteledett./Ránk esteledett (8-kor a tóparton).
<Ágens, Páciens>	2. A kalózok (kétségbeesetten) ásták az agyagos földet.
<Ágens, Idő>	3. A kalózok végigásták a napot.
<Ágens, Tér>	4. A kalózok felásták a szigetet.
<Ágens, Kezdőpont>	5. A kalózok ástak egy mély gödröt.
<Ágens, Végpont>	6. A kalózok ástak egy sírt.
<Ágens, Páciens'>	7. A kalózok elástak egy értékes kincset.
<Ágens, Páciens''>	8. A kalózok kiástak egy értékes kincset.
<Ágens, Eszköz>	9. —
<Okozó, ...>	10. A vezér ásattott egy gödröt/elásatta a kincset/ kiásatta a kincset/...
<Okozó, Ágens>	11. ?? A vezér (álló nap) ásatta az embereit.

Nyilván felmerül a kérdés, hogy mi határozza meg a családok gazdagságát és karakterét. Azt állítom (Alberti 2006), hogy univerzális megszorítások szabnak korlátokat (tehát elsősorban bizonyos változatok rosszul formáltságára nézve tehetünk falszifikálható állításokat); a korlátok között pedig erős tendenciák működnek, a nyelvhasználóknak az aktuális világhoz való alkalmazkodását segítve. A belső körben ábrázolt primitív mag kialakulását azonban nyelvtörténeti véletlenek is befolyásolják, amit tematikus szerepekkel megragadható tartalmuk alapján nem lehet megjósolni.

4.3. Centralizálás: az alanyi (és a tárgyi) funkció kiosztása

Visszatérve a (14) elemzéshez, az *ás* polaritásos hatáslánca (az interpretálói információállapot részeként) két σ -paraméternél játszik szerepet egy olyan mondat

morfoszintaktikai jellemzőinek meghatározásában, amely ezt az igét tartalmazza: egy argumentum számára **szerepcímkrét** és **esetprominenciát** kell kijelölni. A példában négy argumentumot próbálok a predikátumreferens mellé társítani; sorszámozásuk jelentőségét majd később világítom meg. Az 1. argumentumé lesz az Okozói (műveltetői) szerep, a 3.-é az elásandó dolog Páciens' címkéjű szerepe, a 4.-é pedig az Ágens címkéjű szerep (ő az, aki ténylegesen ás). A 2. argumentum említését azért hagytam a végére, mert a **szabad** helyhatározó szerepét kívánom hozzátársítani, tehát nem egy vonzatszerpet. Ez az argumentumlista olyan jellegű kibővítést igényli afféle „kvázivonzatként” kezelt szabad határozókkal, amit a HPSG is szükségesnek ítél (Szécsényi 2009). Egy érv a megoldás mellett: a kibővített argumentumlista tagjai egyenrangúak a topik/kvantor/fókusz információ-szerkezeti funkciók elnyerése tekintetében. Nem minden szabad határozó kaphat azonban argumentumstátuszt: a *sajnos* kifejezés például nem, mert alkalmatlan az iménti információszerkezeti funkciókra (**Sajnos kaptam meg az influenzát.*)

Az **esetprominencia** háromféle paraméterértékével (13) az argumentumszerepre kijelölt szereplők között fontossági sorrendet határozhatunk meg: a centrális szerepre (→) kiválasztott szereplőt előtérbe állítjuk azáltal, hogy a magyar nyelvben kitüntetett alany- vagy tárgyesettel jelöljük meg. A választási szabadság azonban csupán arra terjed ki, hogy egy vagy két szereplő számára kérjük a centrális megjelenítést (a világ bármely nyelvében), annak morfoszintaktikai megvalósulását már a polaritások hatáslánc determinálja (és az, hogy az adott nyelvben mik a kitüntetett esetek). A (14a–b) példában az Okozó és a Páciens' van centrális megjelenítésre kijelölve. A (16) polaritások hatáslánc alapján ez megvalósítható, de a hatásirány alapján csakis azon a módon, hogy az Okozó kapja az alanyi funkciót, a Páciens' pedig a tárgyat (*a kalózvezér ... a rabolt kincseket*).

Két érvet említek ehelyütt e megközelítés mellett. Az egyik a vonzatszerkezetváltozat-családok kutatásának (Alberti 1997a; 2006; 2009) döntő tanulsága: pontosan abból adódik e családok univerzálisan gazdag burjánzási tendenciája, hogy mindenféle szereplő előtérbe állítása lehetséges legyen. Nyelvenként két (esetleg egy vagy három) **centrális** eset áll rendelkezésre. Nem a konkrét morfológiai eset tehát a lényeges, hanem maga az elvont centralizálási szándék. Egy **ergatív** nyelvben például (17a) a tranzitív igealak mellett nem az Ágens kapja a hangtanilag jelöletlen esetet, hanem a Páciens; eltérően az **akkuzatív** magyar nyelvtől. Ez a különbség azonban irreleváns felszíni variációvá redukálódik, ha az Ágens (→) és a Páciens (→) együttes centralizálását szabjuk ki, nyelvfüggetlenül. Releváns alternatívát csak az alábbi (17b) pontban szemléltetett **invertálási** képzés jelent: a krí nyelvben olyan (topikalizálás jellegű) kitüntetettséget élvez az 1Sg (Croft 2001, 319), hogy ha egy másik szerepcímkrét társítunk hozzá, attól nem változik prominenciájának megjelölése, hanem azt közli egy képzőmorféma, hogy

ezúttal fordítva mutatja az ige a mögöttes hatásláncirányt (\leftarrow) (*ibid.*, 134, 286). A (13) táblázatot tehát ezzel az **inverz** jelöléssel lehetne még kiegészíteni.

(17) **A yuwaalaraay ergatív (\rightarrow) és a krí inverz (\leftarrow) igealakja**

- a. duyu-gu nama dayn- \emptyset yi:-y
 kígyó-erg az férfi-abs mar-nfut
 'A kígyó_{Ágens} megmarta a férfit_{Páciens}.'
- b. ni-wapam-a-wak ni-wapam-ikw-ak
 I-see-dir-3pl I-see-inv-3pl
 'Én_{Experiens} látom őket_{Stimulus}.' 'Ők_{Experiens} látnak engem_{Stimulus}.'

A centralizáláson (és nem konkrét esetkeret közvetlen megadásán) alapuló megközelítés mellett a másik érv az előbbiből fakad: a nyelvek közötti átjárás, vagyis a tartalmat optimálisan közvetítő fordítás így válik lehetségessé. Az iménti példákon túl még azt is érdemes számításba venni, hogy egy argumentumot többféleképpen is előtérbe állíthatunk: a centrális eset odaitélésén kívül a **topikalizálás** (mint pusztán a szórendet módosító művelet) is hasonló célt szolgál. Mivel a nyelvek lehetőségei némileg eltérnek e tekintetekben, az optimális fordítás még két akkuzatív nyelv között sem feltétlenül az, hogy az alanyt az alanynak, a tárgyat pedig a tárgynak feleltetjük meg. A (18c–d) példapárban a Páciens a magyarban topikalizálással állíthatjuk előtérbe (meghagyva tárgyi funkciójában), míg az angolban úgy, hogy egyedül hagyjuk a centrális keretben – eltávolítva onnan az Ágenst, ami azzal jár, hogy a Páciens nyeri el az alanyi grammatikai funkciót.

4.4. Információs szerepek és hatóköri hierarchiák

Böngésszük tovább a (14) példát! A σ eventualitásfüggvény paramétervektorának feladata az is, hogy egyes argumentumokhoz **információs** szerepet társítson (T: topik, K: kontrasztív topik, Q: kvantor, F: fókusz), míg más argumentumok esetében jelezze, hogy azokhoz nem társul információs szerep (C: „komplementum”). A (13) táblázatban az M az igekötői/igemódosító szerepre utal (ami az aspektusért felelős), a jobb oldalon közölt formula pedig azt rögzíti, hogy a magyarban a társargumentumok hatóköri sorrendje hogyan korlátozza az információs szerepek felvételét: nulla, egy vagy több („*”) topikféleséget nulla, egy vagy több olyan argumentum követhet hatóköri tekintetben – ami nem feltétlenül esik egybe a szórenddel, mint hamarosan kiderül –, amely fókusz vagy kvantor szerepű; ezt követheti a hatóköri sorrendben az igemódosítói szerep.

Nem célja ennek a cikknek a megadott magyar információs szerkezet alaposabb tárgyalása. Annyit szeretnék csak megjegyezni, hogy a „klasszikus” T * Q * F

sorrenden (É. Kiss 1992) túlléptünk (Alberti–Medve 2000; Alberti et al. 2010a) azoknak a kutatásoknak a tükrében (pl. É. Kiss 1995), amelyek a fókusz utáni kvantorok és újabb fókuszok lehetőségét megmutatták (pl. *Csak mi írunk [csak az olimpiáról]/[minden sportágról].*), beleértve a tükörfókusz is. A jelen megközelítésben az információs szerepsorrend azért is adható meg ilyen egyszerű képlettel (13), mert a logikai–szemantikai viszonyrendszert megragadni hivatott hatóköri sorrend el van különítve a rangparaméteres szomszédossági formulákra bízott tényleges szósorrendtől, ami jóval nehezebben ragadható meg, az alternatívákból adódóan. Most ezt fogjuk tárgyalni a fenti (14a–b), valamint az alábbi (18a) és (19a–b) példák segítségével.

A (14a) példa három szórendi szabályt szemléltet. Az F szerepű argumentum erős ranggal az igető közvetlen megelőzője és egyben hangsúlyvivője kíván lenni, felülírva az igekötő hasonló igényét. A T szerepű argumentum gyengébb ranggal próbál az igető közvetlen megelőzője lenni, és nem kíván a hangsúlyvivőjévé válni. Az argumentumok eredendően **valamennyien** az igető mögé vannak rendelve – olyan gyengébb ranggal, amit a T és F szerepűekre vonatkozó iménti szabályok felülbírnak.

E három szabály az igető előtti szórendet egyértelművé teszi, az igető mögöttit viszont nem. A C szerepű argumentumoknak egyértelmű hatóköri besorolást adtam, ugyanakkor viszont úgy tekintem, hogy hatóköri csereberéjük üres szemantikai művelet, igető mögötti sorrendjük pedig szintén nincs szabályozva a hatókör által. A (14a) táblázat alatt felsorolok néhány megengedett lehetőséget. Saját megítélésem szerint ezek valóban lehetnek a megadott argumentumkiosztáshoz tartozó szórendek. Preferencia-sorrendjük pontosabb és megbízhatóbb meghatározását, valamint az azt finomra hangolva leíró szabályrendszer felállítását (a (14a) utáni példák esetében is) jövőbeli kutatásokra hagyom; egyelőre annyit állítok, hogy a ÆALIS rangparaméteres, absztrakt szórendi szabályokon alapuló megközelítése kecsgetőbb megoldást kínál az azonos jelentéstartalmú szósorok problémájának a megoldására, mint az olyan megközelítések, amelyekben minden egyes szósorhoz konkrét frázisstruktúra-fát kell rendelni, és arról leolvasni a jelentéstartalmat.

A fenti (14b) példa egy **tükörfókusz**-konstrukció esetében szemlélteti a szórendi alternatívák kérdését, Alberti–Medve (2000) felfogásában. Korrigáló reakcióként hangozhat el (*Na, én mást hallottam! ...*) egy ilyen kijelentésre: *A kalózvezér elásatta velem a rabolt kincseket egy lakatlan szigeten*). Az erre vonatkozó szabálycsoport megengedi mindenekelőtt, hogy egy F szerepű argumentum **pár**nak jusson (nem **duplafókusz** konstrukcióról van ugyanis szó, ahol két F szerep van). A két argumentum közül a magasabb hatókörű valósíthatja meg azt a követelést, hogy az igető közvetlen megelőzőjévé váljon. A másiktól

ezek szerint azt jósoljuk, hogy az általános argumentumszabály érvényesüléséből adódóan az igető mögé kerül, elvileg tetszőleges helyre. A szórendi változások preferencia-sorrendje és a szabályrendszer finomhangolása ezúttal is jövőbeli feladatként említhető, de annyit most is előnynek tekinthetünk, hogy a megközelítésből alternatív szórendek adódnak, amelyek közül talán mindegyik megsért valamilyen (még feltáratlan) „finomszabályt”.

Az alábbi (18a) argumentum-kiosztás az M szerepbe kerülő argumentum és a Q szerepű argumentum szórendi helyzetét szemlélteti. Ha nincs jelen F szerep, akkor az M szerepű argumentum válik az igető közvetlen megelőzőjévé és egyben hangsúlyának viselőjévé. A Q szerepű argumentumra pedig ugyanolyan ranggal vonatkozik az a szabály, ami az igető elé rendeli (a fókusznál gyengébben), mint az általános argumentumszabály, ami az igető mögé hívja az argumentumokat. Ez szórendi alternatívákat enged, amit a (18a) táblázat alatti mondatváltozatok meg is mutatnak a *minden éjjel* helyének tekintetében.

(18) További argumentum-kiosztások az *ás* predikátumreferens mellett

a. <i>ás</i>	Hatókör	Szerepcímke	Esetprom.	Inf. szerep	Ref. okozat	SAP
+ref	1	Idő	o	Q	+ref., -spec	3Pl
+ref, -spec	2	Kp	→	M	+exp, -ref	3
+ref	3	Ok	→	C	∅	Arb(3Pl)
+ref	4	Ág	•	C	+hat	1Pl

¹Minden ¹éjjel ¹gödrot ¹ásattak ⁽¹⁾velünk./¹Gödrot ¹ásattak ⁽¹⁾velünk ¹minden ¹éjjel./
^{??1}Gödrot ¹ásattak ¹minden ¹éjjel ⁽¹⁾velünk.

b. <i>ás/dig</i>	Hatókör	Szerepcímke	Esetprom.	Inf. szerep	Ref. okozat	SAP
+ref (+spec) _T	1	Ág	→	T	+hat	3Sg
+ref, -spec	2	Kp	→	C	+ref, -spec	3Sg

A ¹kalóz ¹ásott egy ¹mély ¹gödrot./The pirate dug a deep hole.

c. <i>ás</i>	Hatókör	Szerepcímke	Esetprom.	Inf. szerep	Ref. okozat	SAP
+ref, (-spec) _F	1	Kp	→	T	+hat	3Sg
(+ref) _F	2	Ág	→	F	+exp, -ref	3Sg

↑ A ¹mély ¹gödrot ¹becsületes matröz ásta.↑ /

↓ The deep hole was dug by an honest sailor.

a mély gödör volt ásva által egy becsületes matröz ↓

d. <i>dig</i>	Hatókör	Szerepcímke	Esetprom.	Inf. szerep	Ref. okozat	SAP
+ref, (-spec) _F	1	Kp	→	T	+hat	3Sg
(+ref) _F	2	Ág	•	F	+ref, -spec	3Sg

Alább a (19a–b) illusztráció még világosabban mutatja, hogy a kvantor kétféle egyenértékű elhelyezése hogyan ad számot egyfelől az adott argumentum-kiosztáshoz tartozó szórendi változatokról, másfelől arról, hogy ugyanahhoz a szórendhez többféle argumentum-kiosztás, azaz hatóköri alternatíva tartozhat. A (19a) hatóköri változat ugyanis nemcsak azt engedi meg, hogy a két kvantor az ígető előtt álljon hatóköri sorrendjüknek megfelelően, hanem azt is, hogy bármelyik kvantor, vagy akár mindkettő, az ígető mögött foglaljon helyet, ott pedig már tetszőleges sorrendben. Egyetlen rossz megoldás tehát az, amikor a két kvantor az ígető előtt áll, de hatóköri sorrendjüknek ellentmondó sorrendben. A (19b) hatóköri változatról szó szerint ugyanez mondható el; és akkor ezek szerint pontosan két egyértelmű szórend van (ahol a két kvantor az ígető előtt áll), a másik négy szórend pedig kétértelmű, azaz kétféle argumentum-kiosztás realizációja is lehet. A tárgyalt megközelítés hűségesen számot ad a forma és a jelentés „több a többhöz” típusú megfeleltetéséről.

(19) **Kvantorok hatóköri sorrendje és szórendi helye(i)**

a.

<i>imád</i>	Hatókör	Szerepcímke	Esetprom.	Inf. szerep	Ref. okozat	SAP
(+ref) 1	Sti	→	Q	+hat	1Sg	
(+ref) 2	Exp	→	Q	+hat	3Pl	

↑ 'Engem is 'mindhárom 'lány 'imád./ 'Engem is 'imád 'mindhárom 'lány./ 'Mindhárom 'lány 'imád 'engem is./ 'Imád 'engem is 'mind3 'lány./ 'Imád 'mind3 'lány 'engem is. ↑

↑ *'Mindhárom 'lány 'engem is 'imád. ↑ / ↓ *'Engem is 'mindhárom 'lány 'imád. ↓

↓ 'Mindhárom 'lány 'engem is 'imád./ 'Engem is 'imád 'mindhárom 'lány./ 'Mindhárom 'lány 'imád 'engem is./ 'Imád 'engem is 'mind3 'lány./ 'Imád 'mind3 'lány 'engem is. ↓

b.

<i>imád</i>	Hatókör	Szerepcímke	Esetprom.	Inf. szerep	Ref. okozat	SAP
(+ref) 1	Exp	→	Q	+hat	3Pl	
(+ref) 2	Sti	→	Q	+hat	1Sg	

A fenti (18b–d) példasor kapcsán azt szeretném bemutatni, hogy a predikátum-referens kijelölése korlátok közé szorítja egyes argumentumok **referencialitási fokozatának** (13) megválasztását, az információs szerepek azonban módosíthatnak egyes korlátozásokat (Alberti 1997b; Alberti et al. 2010a). Ezen a területen az argumentumokra vonatkozó általános szabály azt írja elő, hogy mindegyikük legyen **referenciális**. Egy argumentum alapvető diskurzus–szemantikai szerepe ugyanis az, hogy „horgonyozzon” az információtartalma révén, ahelyett, hogy új állítást tenne. Ezt be is írtam a táblázatokban az ígetővek alatti oszlopba. Magasabb rangú szabályok írják azonban elő az egyedi követeléseket. Egy topik (T)

szerepű argumentumról azt tartjuk (pl. É. Kiss 1992), hogy preferáltan határozott, vagy legalábbis specifikus (18b). Ha nem az, akkor jobb az érintett argumentumot C szerepben hagyni: *Egyszer ásott egy kalóz egy mély gödröt*. A létrejövés jelentésmozzanatát hordozó argumentumszerep viszont nem-specifikusságot kíván meg. Ezért befejezett olvasat mellett csak a (18b) változat fogadható el, a következő nem: **A kalóz ásta a mély gödröt*.

Egy F szerep megjelenése azonban kétféle módon is feloldja a referencialitási korlátozásokat. A téma gazdag tárgyalását a magyar generatív szakirodalomban Alberti (1997b) bemutatja; ezúttal csak arra szeretnék rámutatni, hogy a σ függvény paramétervektorára vonatkozó megszorításként valamennyi releváns szabály könnyedén kimondható (nyilvánvalóan az előző bekezdésben említettek is). Visszatérve tehát a fókuszra, ilyen információszerkezeti szerepben (valamint K, Q és M szerepben is) törlődik a referencialitásra vonatkozó általános követelmény ((18c): *becsületes matróz*). Egy fókusz szerepű argumentum társargumentumáról viszont eltűnik az előző bekezdésben említett nem-specifikussági követelés ((18c): *a mély gödröt*). Mindennek diskurzus-szemantikai motivációját Alberti et al. (2010a) bővebben tárgyalja; most valóban csupán annak belátását kérem az olvasótól, hogy az öt szóba került referencialitási szabályt elegánsan kezelhetjük a σ paramétervektorára vonatkozó, bizonyos mértékig nyelvspecifikus, de univerzális általánosítási lehetőségeket készségesen kínáló megszorítások gyanánt.

A fenti (18c–d) pontokban bemutatott fordítás már szóba került, de az előzőekben tárgyaltak fényében érdemes újra átgondolni annak tanulságát. Egy korábban már megemlített mély gödörrel kívánunk állítást tenni. Az új információ pedig, ami F szerepet kíván meg, az, hogy az Ágens nem kalóz volt, hanem matróz. A magyar változat (18c) tükörfordítása rosszul formált: **The deep hole honest sailor dug*. Vajon miért?

A magyar lényegében nem korlátozza a szórenddel jelzett T és F szerep társítását az argumentumokhoz, nyilván annak köszönhetően, hogy a két centrális eset világosan elkülönül egymástól és a többi grammatikai funkciótól, az esetragok révén. Itt az első különbség: az angol többnyire csak a szórenddel jelöli meg a tárgyat. A T és a F egyfajta megjelölésére is a szórendet használja: a T a mondat éléhez, a F pedig a mondat végéhez társul, megfelelő intonációval. A Kp és az Ág címkéjű argumentumokhoz ennek alapján úgy lehetne rendre a T, illetve az F szerepet társítani, ha az előbbi a mondat élén, az utóbbi pedig a mondat végén állhatna. Ezt pedig az esetprominencia paraméterével szabályozhatjuk így, az Ágenst megfosztva a centrális szereptől, miáltal a Kp alanyesetbe kerül, a mondat élére.

Még egy különbséget kell szóvá tenni: az angolban nincs megengedve a '–ref', azaz csupasz megjelenítés a megszámlálható jellegű argumentum számára; jobb híján tehát határozatlan névelővel kell fordítanunk a (18c) mondatot.

4.5. A beszédaktus-prominencia és az implicit referencialitási fokozat

Az alábbi utolsó példa (20) a Croft (2001, 319) által SAP-ként ('beszédaktus-prominencia') említett argumentum-meghatározó paramétert érinti (13). Lényegében a szám és személy figyelembe vételéről van szó, ami az idézett szerző nyelvtipológiai kutatásai szerint erős korrelációban áll például az információs szerkezettel (17b). Az SAP paraméter a magyar nyelvben nyilván összefügg az \emptyset , azaz implicit referencialitási fokozat választásával, ami például a (ŒeALIS-modellben a κ kurzorral megragadott) **topikőrzés** jele is (Pléh 1982). A (20) azonban egy másik közkeletű megfigyelést hivatott szemléltetni: az *imádlak* ragozott alak a *téged* és a *titeket* tárggyal egyaránt jól van ugyan egyeztetve, elhagyni azonban csak az egyes számú alakot lehet. A (20) táblázatban megjelenített argumentum-kiosztásnak tehát nincsen jól formált megvalósítása, a 2Pl tárgy \emptyset megjelenítésének követelményét fenntartva (az *Imádlak titeket* változat természetesen csak ennyiben rosszul formált):

(20) **Az implicit argumentum kiválasztása**

<i>imád</i>	Hatókör	Szerepcímke	Esetprom.	Inf. szerep	Ref. okozat	SAP
(+ref) 1		Exp	→	C	\emptyset	1Sg
(+ref) 2		Sti	→	C	\emptyset	2Pl

*¹Imádlak./*¹Imádlak titeket.

A magyarázatot a (13) táblázatban felvázolt SAP-hierarchiára alapíthatjuk, alkalmazva azt a kézenfekvő metaelvet, hogy egy hangalak „lehetőleg” legyen egyértelmű, grammatikai hierarchiákra építve az egyértelműsítést. Az adott esetben a *-lAk* személyrag kétféle számú tárgyat is megenged, az \emptyset alak pedig nem közli a számot, így hát az \emptyset alakú megjelenítést csak a preferált számmal engedi a grammatika.

5. Összefoglalás

A fentiekben egy olyan szintaxist mutattam be, ahol a releváns grammatikai jegyek egy absztrakt háttérmechanizmus révén „ellenőrzik” egymást, vagy más-képpen megfogalmazva „unifikálódnak”; így tulajdonképpen nincs is szükség „szintaktikai reprezentációra” – ami pedig a legtöbb szintaktikai cikk fő témája.

Ezek után ennek a cikknek az lett a fő témája, hogyan jutunk el ide.

Kiindulópontom a ŒeALIS nevű elmélet, amelyet a formális szemantika legalapvetőbb törekvései alapján dolgoztam ki, olyan módon összehangolva őket,

hogy bizonyos makacs alapproblémákat el lehessen kerülni (1–2. szakasz). A kott elmélet lényegénél fogva nem semleges a beleillesztendő morfoszintaktikai modul karakterének tekintetében, hanem azt az imént felvázolt módon eliminálja (3. szakasz). Az utolsó (4.) szakasz ezek után azt kívánta igazolni számos olyan területen, ahol a magyar generatív szintaktikai iskola rengeteg érdekes nyelvi összefüggést tárt fel, hogy ezeket az összefüggéseket a ReALIS paramétereinek absztrakt manipulációja révén is kiválóan meg tudjuk ragadni, egy egységes rendszer szerves részeként.

Irodalom

- Alberti, Gábor 1997a. Argument selection (Metalinguistica 5). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Alberti, Gábor 1997b. Restrictions on the degree of referentiality of arguments in Hungarian sentences. *Acta Linguistica Hungarica* 44: 341–362.
- Alberti, Gábor 2000. Lifelong Discourse Representation Structures. *Gothenburg Papers in Computational Linguistics* 00-5: 13–20.
- Alberti Gábor 2006. Generatív grammatikai gyakorlókönyv III. A háttérelmélet. HEFOP pályázatra készült tananyag, jelenleg kézirat, PTE Nyelvtudományi Tanszék.
- Alberti, Gábor 2008. Paul D. Elbourne: Situations and individuals [review article]. *Acta Linguistica Hungarica* 55: 427–439.
- Alberti Gábor 2009. A szóképzéssel együttjáró vonzatszerkezet-változások egy polaritásérzékeny rendszere. In: Fancsaly Éva (szerk.): Tanár és tanítvány. Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére (2002–2007). *Studia Linguistica*. Budapest/Pécs: Dialóg Campus. 122–145.
- Alberti Gábor megj. előtt. ReALIS: interpretálók a világban, világok az interpretálóban. <http://lingua.btk.pte.hu/realispapers>.
- Alberti, Gábor – Kata Balogh – Judit Kleiber 2002. GeLexi Project: Prolog Implementation of a Totally Lexicalist Grammar. In: Dick de Jongh – Hendrik Zeevat – Anna Nilssenova (szerk.): *Proceedings of the Third and Fourth Tbilisi Symposium on Language, Logic and Computation*. Amsterdam & Tbilisi: ILLC & University of Tbilisi.
- Alberti Gábor – Dóla Mónika – Kántor Gyöngyi – Kleiber Judit – Ohnmacht Magdolna 2007. ReALIS: a „reális” interpretációs rendszer. In: Alberti Gábor – Fóris Ágota (szerk.): *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 139–156.
- Alberti, Gábor – Judit Kleiber 2010. The grammar of ReALIS and the implementation of its dynamic interpretation. *Informatica (An International Journal of Computing and Informatics)* 34: 103–110.
- Alberti Gábor – Károly Márton – Kleiber Judit 2010a. A mondatoktól a hatóköri relációkig – és vissza. *Kézirat*.
- Alberti, Gábor – Márton Károly – Judit Kleiber 2010b. The ReALIS model of human interpreters and its application in computational linguistics. In: *Proceedings of ICSOFT 2010, 5th Int. Conference on Software and Data Technologies, Greece, Vol. 2*. Athens: SciTePress. 468–474.

- Alberti, Gábor – Anna Medve 2000. Focus constructions and the “scope–inversion puzzle” in Hungarian. In: Gábor Alberti – István Kenesei (szerk.): *Approaches to Hungarian 7: Papers from the Pécs conference*. Szeged: JATEPress. 93–118.
- Archangeli, Diana – Terence D. Langendoen 1997. *Optimality Theory: An introduction*. Cambridge MA & Oxford: Blackwell.
- Asher, Nicholas – Alex Lascarides 2003. *Logics of conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartos, Huba 1999. *Morfoszintaxis és interpretáció: a magyar inflexiók jelenségek szintaktikai háttere*. Doctoral dissertation, Eötvös Loránd University (ELTE), Budapest.
- Barwise, Jon – Robin Cooper 1981. Generalized quantifiers and natural language. *Linguistics and Philosophy* 4: 159–219.
- Bene Annamária 2005. *Az igék bennható–mediális–tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában*. Doctoral dissertation, Eötvös Loránd University (ELTE), Budapest.
- Brody, Mihály 1995. *Towards Perfect Syntax (Working Papers in the Theory of Grammar 2/4)*. Budapest: Theoretical Linguistics Programme, Budapest University (ELTE) and RIL/HAS.
- Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam 1995. *The minimalist program*. Cambridge MA: MIT Press.
- Croft, William 2001. *Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Dekker, Paul 2000. Coreference and representationalism. In: Klaus von Heusinger – Urs Egli (szerk.): *Reference and anaphoric relations*. Dordrecht: Kluwer. 287–310.
- Dowty, David R. 1996. Toward a minimalist theory of syntactic structure. In: Harry Bunt – Arthur van Horck (szerk.): *Discontinuous constituency*. Berlin: Mouton de Gruyter. 11–62.
- Dowty, David R. – Robert E. Wall – Stanley Peters 1981. *Introduction to Montague semantics*. Dordrecht: Reidel.
- É. Kiss, Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer (1992, 79–177).
- É. Kiss, Katalin 1995. Többszörös fókuszos magyar mondat szerkezetben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 37: 47–66.
- Elbourne, Paul D. 2005. *Situations and individuals*. Cambridge MA: MIT Press.
- Farkas Judit 2009. *A finn nyelv (indexelt) generatív szintaxisa*. Doctoral dissertation, PTE, Pécs. (Megj. Kassai Ilona (szerk.) *Nyelvtudományi doktori értekezések* 2. Pécs: PTE).
- Grice, H. Paul 1975. Logic and conversation. In: Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.): *Syntax and semantics, vol. 3: Speech acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof 1990. Dynamic Montague grammar. In: László Kálmán – László Pólos (szerk.): *Papers from the second symposium on logic and language*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 3–48.
- Kálmán, László 1994. Strong compositionality (Working Papers in the Theory of Grammar 2/3). Budapest: Theoretical Linguistics Programme, Budapest University (ELTE) / RIL HA. (Újra megjelent in: Paul Dekker – Martin Stokhof (szerk.) 1996. *Proceedings of the Tenth Amsterdam Colloquium*. Amsterdam: ITLI, University of Amsterdam. 465–478).
- Kálmán, László – Ági Kurucz – Miklós Erdélyi Szabó 2004. Propositional logic for natural language semantics. In: László Hunyadi – György Rákosi – Enikő Tóth (szerk.): *Preliminary papers of the Eighth Symposium on Logic and Language*. Debrecen: University of Debrecen. 95–106.

- Kálmán László – Rádai Gábor 2001. Dinamikus szemantika. Budapest: Osiris.
- Kamp, Hans – Josef van Genabith – Uwe Reyle 2011. Discourse representation theory. In: Dov Gabbay – Franz Guentner (szerk.): Handbook of philosophical logic. Berlin: Springer. Vol. 15: 125–394.
- Karttunen, Lauri 1976. Discourse referents. In: James D. McCawley (szerk.): Notes from the Linguistic Underground (Syntax and Semantics 7). New York: Academic Press. 363–385.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992. Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Komlósy András 1992. Régecskék és vonzatok. In: Kiefer (1992, 299–527).
- Langacker, Ronald W. 2007. Cognitive grammar. In: Dirk Geeraerts – Hubert Cuyckens (szerk.): The Oxford handbook of cognitive linguistics. Oxford: Oxford University Press. 421–462.
- Lehmann, Christian 1988. On the function of agreement. In: Michael Barlow – Charles A. Ferguson (szerk.): Agreement in natural languages. Approaches, theories, descriptions. Stanford, CA: CSLI Publications. 55–65.
- Montague, Richard 1970/1974. English as a formal language. In: Formal philosophy. Selected papers of Richard Montague. New Haven & London: Yale University Press. 188–221.
- Pléh, Csaba 1982. Subject and topic in Hungarian: Some psycholinguistic evidence to increase the confusion. In: Ferenc Kiefer (szerk.): Hungarian general linguistics (Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe 4). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 447–466.
- Searle, John R. 1969. Speech acts. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szécsényi Tibor 2009. Lokális és argumentumöröklés. A magyar infinitívuszi szerkezetek leírása HPSG keretben. Doctoral dissertation, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Szilágyi, Éva 2008. The rank(s) of a totally lexicalist syntax. In: Kata Balogh (szerk.): Proceedings of the 13th European Summer School in Logic, Language and Information, Student Session. 175–184. http://staff.science.uva.nl/~kbalogh/StuS13/StuS13_Proceedings.pdf.
- Zadrozny, Wlodek 1994. From compositional to systematic semantics. Linguistics and Philosophy 17: 329–342.

ReALIS, or the decomposition of syntax

Abstract: ReALIS is a successor of Kampian discourse semantics. However, we would like to go beyond DRT's syntax neutrality, rejecting that it is possible (and necessary) to distinguish the set of phenomena whose perfect solution would result in some Perfect Syntax from those whose solution would provide Perfect Semantics. Instead, Perfect Grammar should be constructed, which would provide solutions to every linguistic phenomenon, by rendering perfect (the directly compositional) cooperation between syntax and semantics.

The paper, starting from this metatheoretical perspective and continuing through the syntactic principles and practice of ReALIS, attains the discussion of particular questions of current Hungarian formal syntax, intending to adjust to the perspective of generative syntacticians. What I minimally expect is that radical suggestions of ReALIS may provoke interesting ideas even in those thinking in traditional frameworks.

Keywords: Hungarian generative syntax, information structure, discourse semantics, argument structure families

Magyar mondat szerkezeti jelenségek elemzése HPSG-ben*

Szécsényi Tibor

*Szegedi Tudományegyetem, Általános Nyelvészeti Tanszék, Szeged
szecsényi@hung.u-szeged.hu*

A tanulmány a Fejlesztőpontú Frázisstruktúra-nyelvtant (HPSG) használva mutatja meg, hogyan lehet a magyar mondat szerkezetét leírni. Az egyszerű mondatok szerkezetét a klasszikus diskurzuskonfigurációs modellekhez hasonlóan hierarchikus bal perifériával és lapos ige utáni szerkezettel elemzi. Mivel az elmélet csak egyetlen szerkezeti reprezentációt használ, a bal periférián megjelenő összetevők nem mozgatóval kerülnek a helyükre, és a kvantifikált kifejezések hatókörének megállapításánál sem alkalmaz rejtett mozgásokat. Az egyszerű mondatoknál használt megoldások lehetővé teszik, hogy az infinitívuszt tartalmazó mondatoknál megfigyelhető egyszerű és összetett mondati tulajdonságok külön megfogalmazott szabályok nélkül levezethetők legyenek.

Kulcsszavak: HPSG, szintaxis, diskurzuskonfigurációs szerkezet, hatókör, infinitívuszi szerkezet

A természetes nyelvek leírására használt elméletek különbözőek. Különböznek a felépítésükben, különböznek az eszközkészletükben. Ez a különbözőség lehetőséget nyújt a nyelvészeknek, hogy egy-egy jelenséget többféleképpen, más-más szempontokat figyelembe véve elemezhesenek, magyarázhasanak. Mivel azonban a vizsgálat tárgya, a nyelv, a nyelvi jelenség ugyanaz, az elemzések is sokszor konvergálnak, így az egyik elmélet által nyújtott elemzés inspirálhatja a többi elméletet, azok átemelhetik, újrafogalmazhatják azokat saját formanyelvükön. És ez nemcsak az egyes jelenségek leírás módjára vonatkozik, hanem az elméletek felépítésének, eszközkészletének a változására is. Így terjedhetett el például a nyelvelméletek között az utóbbi időben a lexikalizmus vagy a jegyek használata.

Tanulmányomban a Fejlesztőpontú Frázisstruktúra-nyelvtant (Head-driven Phrase Structure Grammar, HPSG, lásd: Pollard–Sag 1994) használva mutatom meg, hogyan lehet a magyar mondat szerkezetét leírni. A HPSG a magyar nyelv leírásában még nem elterjedt elmélet, ezért ennek a tanulmánynak – a tényleges elemzéseken túl – az is a célja, hogy bemutassa az elmélet működésének alapjait,

* Szeretnék köszönetet mondani a tanulmányhoz értékes megjegyzéseket nyújtó lektoroknak.

megoldásait. Mindezen túl azonban remélem, hogy a javasolt megoldások más elméleti keretben dolgozó nyelvészek érdeklődését is felkeltik.

Az első szakaszban az összetevős szerkezetek kialakításának legalapvetőbb típusát mutatom be, amelyben egy szerkezet feje összekapcsolódik az ő komplementumaival. Ez a szerkezet alkalmas az olyan magyar mondatok leírására, amelyek nem tartalmazznak ige előtti összetevőt. A szakasz a HPSG-elemzés alapjaival ismerteti meg az olvasót.

A második szakaszban azokkal az összetevőkkel foglalkozunk, amelyek az elvárt helyüktől távol jelennek meg – a transzformációs nyelvtanok esetében az összetevő mozgatása miatt. Mivel a mozgatás művelete komputációs szempontból problémát jelent – hiszen egy mozgatás kiindulópontja és célpontja egymástól távol helyezkedik el, és így nincsenek lokális kapcsolatban egymással –, a HPSG kizárólag lokális eszközökkel írja le a jelenséget. Az eszköz használatával a magyar egyszerű mondatok szerkezetét az É. Kiss (1987) által javasolthoz hasonló módon, hierarchikus bal perifériával és lapos ige utáni szerkezettel lehet elemezni. Ebben a szakaszban láthatjuk, hogy a más elméletek által nyújtott megoldások hogyan implementálhatók a HPSG-ben.

A harmadik szakaszban a hatókör-értelmezéssel foglalkozunk. A HPSG a jelenséget nem konfigurációs fogalmakkal magyarázza, ezért nincs szükség benne láthatatlan mozgatásra, helyette a kvantorok hatókörének meghatározásánál az összetevőknek csak a kérdéses (kvantor)jegyeit szivároztatja fel a mondat szerkezetben egészen odáig, ahol már egyszerű sorbarendezéssel kezelhető a probléma. Így az összetevő az eredeti helyén maradván is megkapja a megfelelő grammatikai funkciót. A használt mechanizmus Cooper-tároló néven ismert az irodalomban (Cooper 1983).

A magyarban azonban a kvantifikált összetevők nem feltétlenül maradnak eredeti, ige utáni pozíciójukban, hanem az ige előtti bal periférián is megjelenhetnek, mégpedig a hatóköri erőssorrendjük által meghatározott sorrendben. Ez több problémát is felvet, mivel az elmélet általános elvei szerint az összetevők hatóköri erejét nem azok pozíciójával hozza összefüggésbe, mégis biztosítani kell valahogy, hogy az összetevőknek a bal perifériás sorrendje egyezzen meg az összetevők hatókörének a sorrendjével. A harmadik szakasz tehát bemutatja a HPSG kvantorkezelési mechanizmusát, bemutat egy (másik elmélet által már megoldott) olyan magyar nyelvi jelenséget, amely az elméletnek látszólag problémát okoz, majd megoldja a problémát.

A negyedik szakaszban a magyar infinitívuszi szerkezetek egyszerű- és összetett mondati tulajdonságából fakadó problémákat (lásd: É. Kiss 1989) oldjuk meg HPSG-ben. Az infinitívuszt tartalmazó mondatok egyszerű mondatnak tűnnek, hiszen az infinitívusz, annak saját argumentumai és a mátrixige argu-

mentumai szabadon keveredhetnek, mintha mind a ragozott ige argumentumai lennének. Ugyanakkor ezeknél a mondatoknál található olyan jelenségeket is, amelyek az összetett mondatot támasztják alá, vagyis mintha az infinitívuszi szerkezet egy alárendelt mondat lenne. Ennek legerőteljesebb megnyilvánulása, hogy az infinitívuszi igének lehet saját bal perifériája, és ennek a bal perifériának a szerkesztettsége hasonló (de nem azonos) az egyszerű mondat bal perifériájához. Ez a kettősség a transzformációs nyelvtanok által nehezen magyarázható, problémásan elemezhető.

A negyedik szakasz megmutatja, hogy a HPSG-ben pusztán a lexikai elemek helyes reprezentációjának megválasztásával könnyűszerrel megoldható a probléma: az infinitívuszi összetevőt alkot a saját bal perifériás argumentumaival, a „maradék” komplementumait pedig örökíti a mátrixige argumentumai közé. Mindehhez ráadásul nincs is szükség olyan szintaktikai megszorításokra, amelyek kimondottan az infinitívuszi szerkezetekre vonatkoznak.

A tanulmány célja tehát kettős: egyrészt szeretném bemutatni a HPSG elméletét és elemzési potenciálját, másrészt a magyar mondat szerkezet leírásának egy alternatívájával kívánom megismertetni az olvasókat.

1. Fej–komplementum szerkezetek

A HPSG-ben a legalapvetőbb összetevős szerkezetek, a *head-complement* szerkezetek uniformizált módon, közvetlenül a fej lexikai leírása alapján adhatók meg. A lexikai információk alapján projektált szerkezet természetesen nem csak ebben az elméletben van jelen, de következetes használata igen figyelemre méltó. Hogyan is működik ez a gyakorlatban?

1.1. Az argumentumszerkezet lexikai leírása

A lexikai egységek leírásában az alapvető szintaktikai és szemantikai tulajdonságokon túl megjelenik még a lexikai egység argumentumszerkezetét kifejtő leírás is. Ez a leírás tartalmazza az adott egységhez tartozó függő elemek, komplementumok számát, az azoktól megkövetelt szintaktikai tulajdonságokat, valamint azok szintaktikai és szemantikai szerepét is. A függő elemek a fej kötelező és (aktuálisan megjelenő) fakultatív vonzatai, továbbá az egyéb szabad bővítményei, vagyis azok az egyéb összetevők, amelyeknek az adott lexikai egység mellett megjelenhetnek, hogy azokkal a lexikai egység egy teljes jólformált frázist alkotasson. Ezek a komplementumok a lexikai egység leírásában egy lista, a *COMPS*

lista elemeiként vannak felsorolva. A listán elfoglalt pozíció határozza meg az adott függő elem szintaktikai szerepét (ige esetében a lista legelső eleme az alany, a második a tárgy stb.; a legkevésbé függő elemtől kezdve a legfüggőbbig). A szemantikai szerep azonosítását – ha van egyáltalán szemantikai szerepe – a COMPS listán szereplő elem releváns részének a lexikai egység szemantikai leírásában való megjelenítése biztosítja.

Nézzünk néhány egyszerű példát! A *fut* ige COMPS listája egy egyelemű lista, rajta az ige egyetlen vonzatának, az alanynak a megkívánt tulajdonságaival:¹

- (1)
$$\left[\begin{array}{ll} \text{PHON} & \textit{fut} \\ \text{HEAD} & \textit{verb}[\textit{fin}] \\ \text{COMPS} & \langle \text{NP}[\textit{nom}]_{[1]3\text{sg}} \rangle \\ \text{CONT|NUCL} & \textit{run}(\underline{1}) \end{array} \right]$$

A *fut* ige tehát egy olyan vonzatot kíván maga mellé, amely főnévi csoport kategóriájú, alanyesetű és egyes szám harmadik személyű. Arra az individuumra, amelyet az alany kifejez, a mondatban mindig egyes szám harmadik személyű kifejezéssel referálhatunk majd, tehát ez az információdarabka, amelynek a jelölése itt $\underline{1}$, az individuum azonosítására is szolgál: ez az individuum lesz az, akire a *run* predikátumot alkalmazzuk, vagyis aki fut.

A *bízik* ige COMPS listája ezzel szemben egy kételemű lista:

- (2)
$$\left[\begin{array}{ll} \text{PHON} & \textit{bízik} \\ \text{HEAD} & \textit{verb}[\textit{fin}] \\ \text{COMPS} & \langle \text{NP}[\textit{nom}]_{[1]3\text{sg}}, \text{NP}[\textit{ine}]_{[2]} \rangle \\ \text{CONT|NUCL} & \textit{trust}(\underline{1}, \underline{2}) \end{array} \right]$$

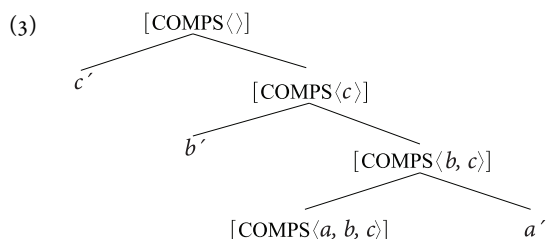
Ennek az igének két vonzata van, egy egyes szám harmadik személyű alanyesetű főnévi csoport, valamint egy inessivusi főnévi csoport (amelynek a száma és a személye tetszőleges).

1.2. Az összetevős szerkezet kialakítása

Ha egy ilyen lexikai fejnek a COMPS listáján egynél több függő elem is szerepel, akkor: ha azok a frázisba bináris szerkezetként – vagy legalábbis nem egy

¹ A HPSG által a reprezentációban használt jegy-érték párokból álló mátrixok (*attribute-value matrix*, AVM) nagybetűs része a jegyek nevét adja, a dőlt betűs része pedig az adott jegy értékét. A példában szereplő PHON a kifejezés fonológiai megjelenését mutatja, a HEAD jegy azokat az információkat tartalmazza, amelyeken egy frázis esetében az anya és annak a fejleánya osztoznak, a CONT, pontosabban a CONTENT pedig kifejezés jelentését.

szinten – kerülnek be, akkor a lexikai fej először egy olyan kifejezéssel alkot egy összetevőt, amely megfelel a fej legfüggőbb kiegészítőjével szemben támasztott követelményeknek. Az így kapott szerkezet még nem teljes kifejezés, hiányoznak belőle a kevésbé függő elemek, vagyis ennek a szerkezetnek is vannak hiányzó összetevői, amelyek megegyeznek a lexikai fej függő elemei közül a szerkezetben még meg nem jelenőkkel. Egy háromelemű COMPS listával rendelkező lexikai egység tehát például a következőképpen lehet feje egy jólformált frázisnak:

A (3) példában a COMPS listában jelen levő a és a szerkezetben megtalálható a' leírások kompatibilis információkat tartalmaznak, HPSG terminológiával unifikálhatók, vagyis az a' összetevő eleget tesz a lexikai fej által tett megszorításoknak. Ez azt jelenti, hogy a COMPS listán ugyanolyan típusú, csak nem teljesen specifikált kifejezések találhatók, mint az összetevős szerkezetben.

Arról, hogy egy jólformált szerkezetben a nem fej-leányok és a COMPS jegyek az imént leírt módon viselkedjenek, az alkategorizációs elv (*Subcategorization Principle*) gondoskodik, amely kimondja, hogy ha egy frázisnak van feje (azaz a DTRS² jegy értéke *headed-structure*), akkor a fej-leány COMPS jegyének értékének unifikálhatónak kell lennie a komplementum-lányok és az anya COMPS jegyének az egymás után fűzésével, azaz a konkatenációjával. A \oplus jel a konkatenáció jele (l. (4)).³

Az alkategorizációs elv biztosítja azt, hogy a lexikai fejen megadott argumentumok mindegyike megjelenjen – de azokon kívül egyetlen más elem sem –

² A DTRS jegy értéke a frázisok esetében azt az információt kódolja, hogy a frázis milyen összetevőkből áll, mik a leányai. Az összetevős szerkezetet jegy-érték mátrixként adjuk meg, ami teljesen egyenértékű a fa-gráfként való reprezentációval, s így a lexikai egységeket, a nagyobb nyelvi kifejezéseket és a nyelvtan részét alkotó szabályokat, elveket és megszorításokat is egységes formalizmussal fogalmazhatjuk meg.

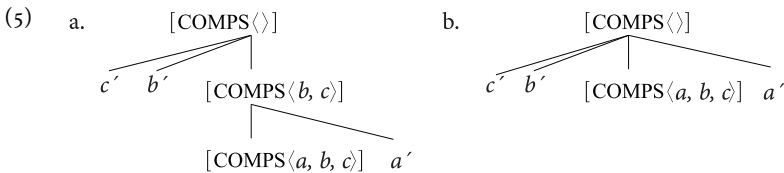
³ Egy frázis összetevőinél a DTRS jegyen belül megkülönböztetjük a frázis fejét (HEAD-DTRS), a fejhez csatlakozó komplementumokat (COMP-DTRS), illetve a később tárgyalandó kiegészítőket (FILLER-DTRS). A példákban az összetevős szerkezeteket a könnyebb áttekinthetőség miatt fa-gráfként ábrázolom, ahol az összetevők szerepét a *head*, *comp*, *filler* címkékkel jelölöm majd. Az ebben az elvben szereplő DEPS jegy COMPS-ként értelmezendő.

abban a frázisban, amelynek a feje az adott lexikai elem: a frázis felépítése során a komplementum-testvérek megjelenésével párhuzamosan kiürül a COMPS lista.

(4) **Alkategorizációs elv** (Pollard–Sag 1987, 71)

$$\begin{array}{c} [\text{DTRS}_{\text{headed-structure}}[\]] \\ \downarrow \\ \left[\begin{array}{l} \text{COMPS}[\] \\ \text{DTRS} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD-DTR} \mid \text{DEPS} [\] \oplus [\] \\ \text{COMP-DTRS} [\] \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array}$$

Az alkategorizációs elvnek való megfelelés csak szükséges, de nem elegendő feltétele a frázis jólformáltságának. Az elv alkalmazásával többfajta eloszlással/szerkezettel hozhatunk létre ugyanolyan szórendű frázist, például:

Az (5a) példában a fej először egy komplementumával társul, majd az így kialakult nem teljes frázishoz egyszerre csatlakozik a maradék két komplementum. (5b)-ben a lexikai fej egyetlen lépésben veszi fel argumentumait. A testvérösszetevők tényleges sorrendjét nem határozza meg az alkategorizációs elv, azt más lineáris megelőzési elvek szabályozzák.

Azt, hogy a potenciális összetevős szerkezetek közül melyek a grammatikusak, az ún. közvetlen dominancia szabályok vagy sémák (*immediate dominance schema*, *ID schema*) határozzák meg: egy lokális összetevős szerkezet (amely az anyából és az általa közvetlenül dominált leányokból áll) jólformált, ha egy közvetlen dominancia szabálynak megfelel. Az X' elméletnek megfelelő szerkezetet két ID szabály biztosítja. Az első, a fej–alany séma, jólformáltnak minősít egy lokális szerkezetet, ha az egy fejből és annak egyetlen komplementumából áll. Ezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy egy frázis jólformált, ha az anya COMPS listája üres, a fej–leány COMPS listája pedig egy elemű:

(6) **Head–subject séma**⁴

$$\begin{array}{c} [\text{COMPS}\langle \rangle] \\ \mid \text{head} \\ [\text{COMPS}\langle [\] \rangle] \end{array}$$

⁴ A [] itt egy teljesen alulspecifikált AVM, bármi lehet, a fontos az, hogy legyen valami.

A séma csak az anya és a fej-leány tulajdonságaira hivatkozik. Azt, hogy a fejen kívül milyen komplementum-leányok vannak még a szerkezetben, ha egyáltalán vannak, az alkategorizációs elv szabályozza.

A *head-subject* sémának megfelel a (3) példa legfelső lokális szerkezete, mivel ott az anya COMPS listája üres, a feje pedig egyelemű. Az (5) példa egyetlen lokális szerkezete sem illeszkedik a *head-subject* sémához, mert ott az üres COMPS listájú anya feje kettő, illetve háromelemű fej-leánnyal bír.

Az X' elméletnek megfelelő összetevős szerkezetek leírásához szükséges másik ID séma a *head-complement* séma:

(7) ***head-complement* séma**

$$\begin{array}{c} [\text{COMPS} \langle [] \rangle \\ | \\ \text{head} \\ \text{lex} \end{array}$$

Ez a séma azokat a lokális szerkezeteket engedélyezi, amelyekben az anya COMPS listája egyetlen elemet tartalmaz, vagyis olyan szerkezetnek lehet a domináló csomópontja, amely egy lexikai fejből áll, valamint a fej alanyon kívüli komplementumaiból.

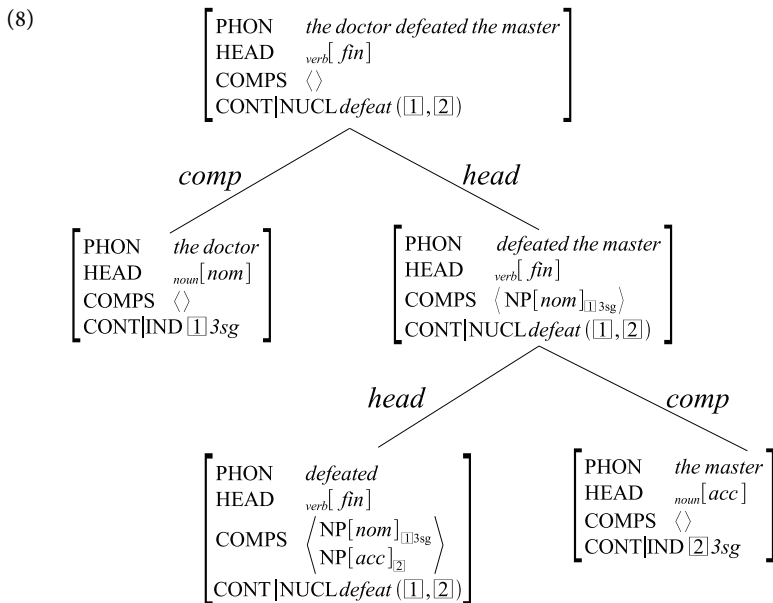
A korábbi, (3) példában a középső lokális szerkezetet írja le a *head-complement* séma, mivel egyedül ott szerepel a domináló csomópontnál egyelemű COMPS lista. Összességében azonban a (3) összetevős szerkezet nem grammatikus, mivel nem mindegyik lokális szerkezet illeszkedik a megismert két sémához, csak a két felső – és valóban, a szerkezet nem felel meg az X' sémának.

E két séma alkalmas a konfigurációs nyelvek egyszerű mondatainak a leírására, így például az angol *The doctor defeated the master* 'A doktor legyőzte a mestert' mondat elemzése látható a (8) példában.

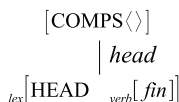
Az olyan nem konfigurációs nyelvekre azonban, mint amilyen a magyar is, más sémára van szükség.

1.3. A magyar fej-komplementum mondat szerkezet

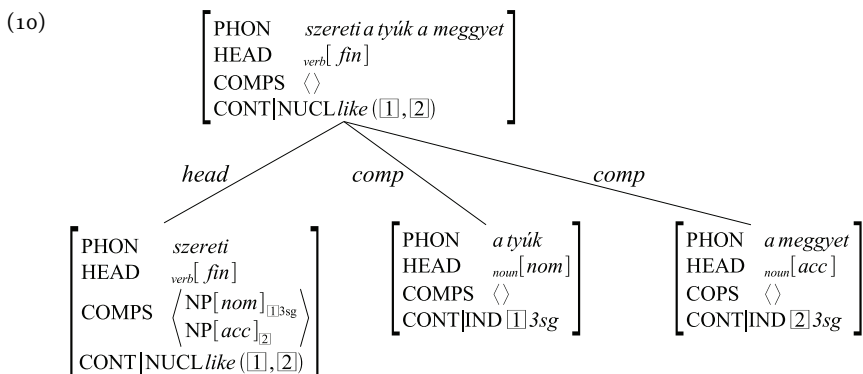
É. Kiss (1987) diskurzuskonfigurációs modelljének megfelelően a magyar mondatok két részre bonthatók: a topikot, a kvantifikált kifejezéseket és a fókusz tartalmazó bal perifériára, és az igével vagy annak az igemódosítójával kezdődő mondat szakaszra. A bal periféria összetevőivel a következő szakaszban foglalkozunk, most olyan mondatokat tekintünk, amelyek igével kezdődnek! Ekkor a mondatban az ige és az ő komplementumai találhatóak, mégpedig oly módon, hogy az ígét követő összetevők sorrendje szabad. Ezt egy újabb séma bevezetésével írhatjuk le (9).

(9) **Diskurzuskonfigurációs head–complement séma**

Ez a séma jólformálnak minősíti az olyan lokális szerkezeteket, amelyekben a ragozott igét tartalmazó lexikai fejet domináló csomópont COMPS listája üres, vagyis az ige valamennyi komplementuma az ige testvéreként jelenik meg. A *Szereti a tyúk a meggyet* mondat elemzése így a következő:

A (9) séma megszorítottságában különbözik a korábbi sémáktól, csak ragozott igei fejú frázisokat minősít grammatikusnak. Ennek az az oka, hogy bár a magyar nyelvben a mondatok, vagyis a ragozott igei fejú szerkezetek diskurzuskonfigurációk, nem minden szerkezet ilyen szabad szerkezetű: a főnévi csoportok, határozói szerkezetek stb. a klasszikus X' séma szerint épülnek fel, sőt később látni fogjuk, hogy az infinitívuszi fejú szerkezeteket sem ez a séma engedélyezi.

Elemzésemben a semleges mondatban az igét megelőző igemódosítók, igekötők is ebben a szerkezetben, a lexikai ige testvéreként jelennek meg. Azt, hogy semleges mondatban az ige komplementumai közül melyik helyezkedik el az ige előtt, azaz hogy mi lesz a VP első eleme, amelyre a VP hangsúlya esik, vagyis hogy mi az igevivő a mondatban (Kálmán–Rádai 1996; 1998), a lexikai ige CAR jegye mutatja meg. A CAR jegy a COMPS lista egyik elemére mutat, ha az az igevivő.⁵ Ez általában egy igekötő vagy igemódosító. Az ige igekötő/igemódosító komplementumai nem válnak automatikusan igevivővé, hiszen ilyenből egynél több is lehet egy mondatban:

(11) A gyilkos kocsmban ismerkedett meg az áldozataival.

Azokban az esetekben, amikor az ige maga viselkedik igevivőként, a CAR jegy értéke *itself*. Ha a mondat nem semleges intonációjú, akkor nincs igevivő, a CAR jegy értéke *none*.⁶

A következőkben nézzük meg, hogyan kezelhető a HPSG-ben a mondatok másik szakasza, a bal periféria!

2. A bal periférián megjelenő összetevők

A HPSG egyszintű nyelvtan, azaz csak egyetlen reprezentáció tartozik minden egyes mondatához, nem pedig reprezentációk sora, mint ahogy a transzformációs

⁵ A CAR jegy alapvetően a Kálmán és Rádai (1996; 1998) által használt hasonló jegyre vezethető vissza, bár technikailag attól eltérően viselkedik: náluk a semleges intonációjú mondat igei csoportjának első, hangsúlyos elemét jelölte bináris jegyként, itt ugyanezen jegy az ige jelenik meg, azonosítja az igevivőt.

⁶ A lexikonból CAR jegyűkre specifikált elemek kerülnek ki. A hierarchikus lexikonban a legtöbb ige alulspecifikált CAR jeggyel rendelkezik, amelyet lexikai szabályok pontosíthatnak, így alakítva ki az igei igevivős szerkezetekben, a valódi (igemódosítói) igevivős szerkezetekben vagy a nem semleges intonációjú mondatokban szereplő igéket. Kivételt képeznek ez alól a hangsúlykérő és a hangsúlykerülő igék, amelyek lexikailag rögzítetten viselik a CAR *itself*, ill. a CAR [] jegyeket.

nyelvtanokban.⁷ Ez azt jelenti, hogy nincs kiinduló szerkezete a mondatoknak, amelyből transzformációkkal, mozgások sorával létre lehetne hozni a felszíni szerkezetet, majd azon további transzformációkat végezve a mondat logikai formáját. Helyette egyetlen szerkezet tartozik a mondathoz, amely az összetevőket megjelenési sorrendjükben tartalmazza. Mindez összhangban áll a HPSG reprezentációs szemléletével is, szemben a transzformációs nyelvtenok derivációs grammatikafelfogásával.

2.1. A távoli függőség kezelése

A HPSG-ben az összetevők többféle módon kapcsolódhatnak össze egymással egy nagyobb frázissá. A legáltalánosabb szerkezet a *head-complement* szerkezet, amelyben az ige először a legfüggőbb vonzataival alkot egy frázist, majd az így kapott kifejezés a kevésbé függőkkel; vagyis az alannyal kapcsolódik össze legkésőbb. Azonban szükség van egy olyan szerkezetre is, amely a várható helyüktől távol megjelenő összetevőket kezeli. Ilyen összetevők az angolban a kérdő kifejezések, a topikalizált összetevők stb. (Pollard–Sag 1994, 157 példái):

- (12) a. Sandy loves Kim.
Sandy szeret Kim
'Sandy szereti Kimet.'
- b. Kim, Sandy loves ____.
'Kimet szereti Sandy.'
- c. I wonder [who Sandy loves ____].
én kíváncsi ki Sandy szeret
'Kíváncsi vagyok, kit szeret Sandy.'
- d. This is the politician [who Sandy loves ____].
ez van a politikus aki Sandy szeret
'Ez az a politikus, akit Sandy szeret.'

A HPSG az ilyen jelenségeket a GPSG-ből (Gazdar et al. 1985) kölcsönzött, eredetileg a kategoriális nyelvtenokra (Steedman 1996) visszavezetett SLASH jegy segítségével elemzi.

A *slash*, azaz „/” a kategoriális nyelvtenban valamiféle hiányt jelöl: ha egy kifejezés X kategóriájú lenne, ha nem hiányozna mellőle/belőle egy Y kategóriájú

⁷ Az egyszintű reprezentáció olyannyira egyszintű, hogy itt még a szintén nem derivációs lexikális funkcionális nyelvtenokban előforduló, egymással párhuzamosan meglévő többszintű ábrázolás sem található meg. A nyelvi kifejezések egyetlen reprezentációja együtt tartalmazza a fonológiai, szintaktikai, szemantikai és kontextuális információkat is.

összetevő, akkor X/Y kategóriájú lesz. Az egyargumentumú igék így S/NP kategóriájúak: ha lenne mellettük még egy főnévi csoport (NP), akkor együtt mondatot alkotnának (S). A (12b–d) mondatokban a *Sandy loves* kifejezés ez alapján S/NP[acc] kategóriájú lesz, azaz olyan kifejezés, amely mondat lenne, ha nem hiányozna mellőle egy tárgyestű főnévi csoport.

A HPSG a távoli függőség (*unbounded dependency*) jelenségét mutató kifejezéseket egy háromfázisú technikával elemzi.⁸ Az első fázisban a helyüktől távol megjelenő összetevőket eredeti helyükön elraktározza egy összetevő-tárolóba (SLASH), majd a második fázisban az eltárolt összetevőket összegyűjti, és fölfelé örökíti a mondat szerkezet magasabb részeire, végül a harmadik fázisban a hiányzó összetevő egy *filler-head* szerkezetben kapcsolódhat a mondat szerkezetbe, miközben eltünteti őket a tárolóból.

Ahhoz, hogy a bal periférián megjelenő összetevő ne lehessen jelen az ige mögötti komplementum pozícióban is, egy lexikai szabálynak biztosítani kell, hogy a SLASH jegyek között levő kifejezés eltűnjön a lexikai egység COMPS listájáról.⁹ Ez a lexikai szabály felelős azért is, hogy a lexikai egység COMPS listájáról eltűnő argumentum egyúttal megjelenjen a SLASH jegyek között is – vagyis a HPSG-ben a bal perifériás összetevők már az ige lexikai leírásában így szerepelnek.

Hogy azonban a lexikai egységek ilyen módon lebomló COMPS listája ellenére mégis megmaradjon az eredeti argumentumszerkezetet jellemző információ, a lexikonban ez az információ kezdetben kettőzve szerepel: a kezdeti COMPS listával teljes mértékben megegyező tartalmú ARG-ST lista a lexikai szabály akár többszöri alkalmazása után is tájékoztat az eredeti argumentumszerkezetéről. Erre többek között a kötési jelenségek helyes leírásához van szükség. Nézzük tehát az argumentumokat az örökítendő SLASH listára áthelyező lexikai szabályt!

⁸ A HPSG reprezentációs elmélet, vagyis a nyelvi kifejezések leírásául szolgáló AVM-ek nem deriváció, levezetés során keletkeznek, hanem a nyelvtanban megfogalmazott szabályok és elvek együttes és egyidejű alkalmazása tesz jólformálttá egy kifejezést – ebben nagy hasonlóságot mutat más megszorítás alapú nyelvtanokkal, mint például a konstrukciós nyelvtannal. Így az említett háromfázisú technika sem három egymás utáni lépés jelent, hanem az ilyen jelenséget felmutató nyelvi kifejezések egyetlen reprezentációján megfigyelhető három lényeges részlet meglétére utal. A magyarázatoknál meglévő kvázi-derivációs megfogalmazás csak a könnyebb érthetőséget szolgálja – mint ahogy egy csatajelenetet ábrázoló festmény leírásához is állítások lineáris sorát használjuk.

⁹ A nyelvtan és a szótár szétválasztása miatt a nyelvtan reprezentációs jellegének nem szükséges a lexikonban is érvényre jutnia. A lexikai szabályok értelmezésem szerint (bizonyos megszorításokkal) egymás után alkalmazhatók, s így ők csak termelik a szintaxis számára a szükséges lexikai egységeket.

- (13)
- Komplementum-kiemelő lexikai szabály**
- (Pollard–Sag 1994, 378 alapján)
- ¹⁰

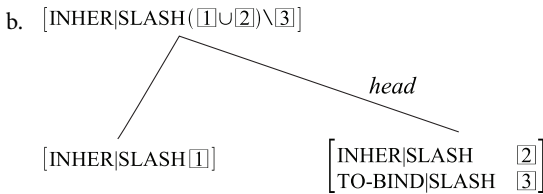
$$\begin{array}{c} \left[\begin{array}{l} \text{ARG-ST } \langle \dots, \boxed{1}, \dots \rangle \\ \text{COMPS } \langle \dots, \boxed{1}, \dots \rangle \\ \text{INHER|SLASH } \boxed{2} \end{array} \right] \\ \downarrow \\ \left[\begin{array}{l} \text{COMPS } \langle \dots, \dots \rangle \\ \text{INHER|SLASH } (\boxed{1} \cup \boxed{2}) \end{array} \right] \end{array}$$

A (13) lexikai szabály bemenetként egy olyan lexikai egységet vesz, amelynek a COMPS és az ARG-ST listáján egyaránt megtalálható egy eleme (vagyis egy még nem kiemelt elem: $\boxed{1}$), a kimenet pedig egy olyan új lexikai egység, amelynek a COMPS listájáról már hiányzik ez az elem (az ARG-ST lista változatlan marad), ugyanakkor hozzáíródik az örökítendő SLASH elemekhez.

A SLASH halmaz elemei tehát a lexikai egységeken jelennek meg először. Ezek a SLASH jegyek aztán továbböröklődnek a szerkezetben, a frázisok rendelkeznek az ő közvetlen összetevőik SLASH értékeivel, hiszen még mindig hiányzik a szerkezetből a várt helyétől távol megjelenő elem. Az egyetlen kivétel az a frázis, amelyben majd megjelenik ez az elem. Hogy leválaszthassuk ezt az elemet a továbbörökítendő SLASH halmazból, az ilyen elemek megjelennek egy ideiglenes SLASH halmazban is, a TO-BIND|SLASH halmazban. A SLASH jegyek örökítését a (14)-ben megfogalmazott Nemlokális jegyek elve szabályozza:

- (14) a.
- Nemlokális jegyek elve**
- (Pollard–Sag 1994, 400 alapján)

Fejjel rendelkező frázisok esetében a INHERITED|SLASH jegy értéke megegyezik az őt alkotó összetevők INHERITED|SLASH jegyeinek az uniójával, kivéve a fej összetevő TO-BIND|SLASH jegyének értékeként szereplő elemeket.
azaz

Látszik, hogy az anya összegyűjti a leányokról érkező összes INHER|SLASH jegyet ($\boxed{1}$ és $\boxed{2}$) és kivézi közülük azokat, amelyek a fej testvéreként megjelennek ($\boxed{3}$).

¹⁰ Az INHER|SLASH (vagy a rövidebb írásmód kedvéért: INH|SLASH) jegy azokat az összetevőket tartalmazza, amelyek öröklődnek egy összetevőről az anyára, vagyis amelyek még nem lettek felhasználva az összetevőben. A mindjárt sorra kerülő TO-BIND|SLASH ezzel szemben azokat tartalmazza, amelyek éppen felhasználásra kerültek, azaz kötve lettek.

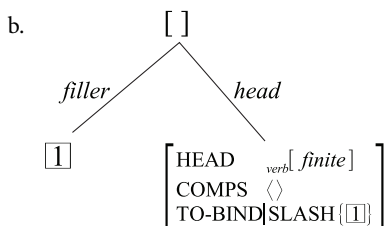
Ez a bal periférián megjelenő összetevők kezelésének a második fázisa, az öröklés.

A harmadik fázisban a bal periféria elemei ténylegesen megjelennek az összetevős szerkezetben. Mivel azonban ezek nem a fej argumentumszerkezeti jegyei alapján választódnak ki, hanem a SLASH jegyei alapján, nem *head-complement* szerkezetet fogunk kapni, hanem *filler-head* szerkezetet. A szerkezetet engedélyező séma a következő:

- (15) a. **Filler-head séma** (Pollard-Sag 1994, 403 alapján)

Filler-head szerkezetben a *filler* összetevő jegyeinek azonosnak kell lenni az üres argumentumlistájú ragozott igei alapkategóriájú fej összetevő TO-BIND|SLASH halmazában levő egyetlen elemmel.

azaz

Az ábrán látható, hogy a távoli összetevő csak olyan igei alapkategóriájú összetevőhöz kapcsolódhat, amelynek a COMPS listája üres. Ez akkor fordulhat elő, ha az lexikailag üres, azaz nincsenek argumentumai a fejnek, vagy pedig ha a fej már összekapcsolódott az argumentumaival.

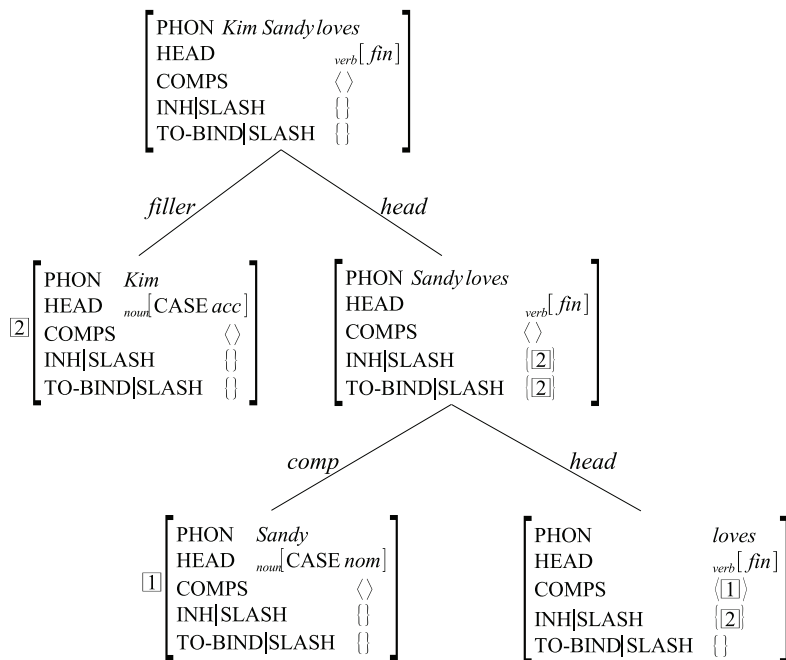
A *Kim, Sandy loves* — mondat szerkezete ezzel az elemzéssel a (16) példában látható szerkezet lesz.

A távoli függőség jelenségének nyom nélküli kezelésének előnyeiről Sag-Fodor (1994), Bouma et al. (2001) és Sag (2005) nyújt bővebb tájékoztatást.

2.2. A magyar mondatok bal perifériája

A magyar mondatokban az ige/igevivő előtt megjelenő összetevők pontosan ugyanolyan módon kerülnek a helyükre, mint azt az előző részben leírtuk. A lexikai ige komplementumai közül átkerülnek a SLASH halmazba, majd onnan felszivároghva *filler* leányként épülnek be a szerkezetbe. Míg azonban több *filler* összetevő esetében a korábban ismertetett eszközök nem szabályozták azoknak az egymáshoz viszonyított sorrendjét, a magyarban ezen összetevők sorrendje nem tetszőleges: ha van fókuszos elem az ige előtti mondatszakaszban, akkor an-

(16)

nak közvetlenül az ige előtt kell megjelennie, a többi bal perifériás összetevő csak ez elé kerülhet. Hogyan lehet ezt a jelenséget a HPSG-ben leírni?

Az első felmerülő kérdés az, hogy hogyan különböztetjük meg a fókusz-összetevőt a többitől. A fókuszértelmezés részleteit nem boncolgatva most egyszerűen írjuk le úgy a fókuszált kifejezéseket, hogy rendelkeznek egy FOCUS jeggyel, aminek az értéke +, szemben a nem fókuszált kifejezésekkel, amelyeknek a FOCUS jegyük – értékű. A FOCUS + jegy lehet lexikailag rögzített, mint pl. a kérdőszavak esetében, vagy megjelenhet a lexikai egységeken valamilyen opcionális lexikai szabály alkalmazása során is.

A fókuszaltság azonban nem önálló tulajdonság, amely vagy megvan egy összetevőnek, vagy nincs, a fókuszált kifejezés mindig valaminek, egy igei kifejezésnek a fókusza. A fókuszaltság tehát relációs tulajdonság, mint azt Brody (1990) megmutatta. Ez a relációsság bizonyos nyelvtanokban úgy nyilvánul meg, hogy az ige adja a fókuszjegyet a fókuszált összetevőnek, vagy pedig hogy az F fejbe mozgatott kifejezés (ige) ellenőrzi az FP specifikálójában elhelyezkedő fókuszált kifejezés fókuszjegyét. A HPSG-ben Szécsényi (2009) alapján egyszerűen csak jelezzük, hogy egy igeinek mik a fókusza. Erre a célra az F-GIVE jegyet használok, amely arra a terminusra utal, mintha az ige „adná” a fókuszjegyet a fókuszált kifejezésnek. Mivel az igeinek nem csak egy fókusza lehet, hanem a fókuszpozí-

cióban meglevőn kívül az ige mögött is előfordulhatnak fókuszált kifejezések, az F-GIVE jegy értéke nem egyetlen érték, hanem egy lista, a COMPS listához hasonló lista. Ragozott ige esetében, ha ez a lista nem üres, akkor az ige nek az igevivője eltűnik, az igemódosító az ige mögött jelenik meg, ezért az igevivőt jelölő CAR jegy a *none* értéket vesz fel. Az F-GIVE listán levő összetevők közül egy (vagy infinitívusz esetén akár több) elemnek az ige előtt kell megjelennie, ezért ennek az elemnek az INH|SLASH halmaz elemei között is szerepelnie kell. A *Bendegúz tegnap ijesztett meg csak egy banyát* többszörös fókuszos mondat igéjének a lexikai leírása például a következő:

(17)	<table style="border-collapse: collapse; width: 100%;"> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">PHON</td> <td style="padding: 2px 10px;"><i>ijesztett</i></td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">HEAD</td> <td style="padding: 2px 10px;"><i>verb</i>[<i>fin</i>]</td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">ARG-ST</td> <td style="padding: 2px 10px;">⟨[1]NP[<i>nom</i>], [2], [3], Adv[<i>meg</i>]⟩</td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">COMPS</td> <td style="padding: 2px 10px;">⟨[2], Adv[<i>meg</i>]⟩</td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">CAR</td> <td style="padding: 2px 10px;"><i>none</i></td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">F-GIVE</td> <td style="padding: 2px 10px;">⟨[2]NP[<i>acc</i>, FOCUS+], [3]AdvP[FOCUS+]⟩</td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px 10px;">INH SLASH</td> <td style="padding: 2px 10px;">[1], [3]</td> </tr> </table>	PHON	<i>ijesztett</i>	HEAD	<i>verb</i> [<i>fin</i>]	ARG-ST	⟨[1]NP[<i>nom</i>], [2], [3], Adv[<i>meg</i>]⟩	COMPS	⟨[2], Adv[<i>meg</i>]⟩	CAR	<i>none</i>	F-GIVE	⟨[2]NP[<i>acc</i> , FOCUS+], [3]AdvP[FOCUS+]⟩	INH SLASH	[1], [3]
PHON	<i>ijesztett</i>														
HEAD	<i>verb</i> [<i>fin</i>]														
ARG-ST	⟨[1]NP[<i>nom</i>], [2], [3], Adv[<i>meg</i>]⟩														
COMPS	⟨[2], Adv[<i>meg</i>]⟩														
CAR	<i>none</i>														
F-GIVE	⟨[2]NP[<i>acc</i> , FOCUS+], [3]AdvP[FOCUS+]⟩														
INH SLASH	[1], [3]														

Az ige nek négy argumentuma van, ennyi elemből áll az ARG-ST jegyének az értéke. Ezek rendre az alany (jelölése: [1]), a tárgy ([2]), egy időhatározó¹¹ ([3]) és a *meg* igekötő. Ezek közül a tárgynak és az időhatározónak fókuszjegyet ad, ők megtalálhatók az F-GIVE listában is. Mivel fókuszjegyet ad nekik, FOCUS jegyük értéke + kell hogy legyen. Mivel az F-GIVE lista nem üres, neki nincs szüksége igevivőre, s így az ige CAR jegyének az értéke *none*. A fókuszált elemek egyike, az időhatározó, nem az ige mellett fog megjelenni komplementumként, hanem a VP mellett *filler*-leányként. Emiatt az argumentum nem is jelenik meg az ige

¹¹ A figyelmes olvasónak feltűnhet, hogy az ige argumentumai között a tipikusan nem argumentum időhatározó is szerepel. Ennek az az oka, hogy a HPSG újabb változataiban (Noord–Bouma 1994; Bouma et al. 2001; Bouma 2003) argumentumon nemcsak azokat az összetevőket értik, amelyeknek az ige (mint fej) tematikus szerepet ad, hanem mindent, ami az ige révén bekerülhet a szerkezetbe. Tulajdonképpen három különböző vonzatlista jelenik meg a lexikai leírásokban: az ARG-ST az ige tényleges vonzatait tartalmazza, az ebből lexikai szabállyal levezetett DEPS lista ezen kívül az adjunktumokat, szabad bővítményeket is felsorolja, végül a szintén lexikai szabállyal származtatott COMPS lista ezen elemek közül csak azokat tartalmazza, amelyek eredeti helyükön, a lexikai igei fej mellett jelennek meg. Azonban – mint azt később az infinitívusz argumentumainak öröklésekor látni fogjuk – az ARG-ST lista sem kizárólag a lexikai fejhez grammatikailag közvetlenül kapcsolódó elemeket tartalmazza.

Mivel a tanulmány szempontjából nem lényeges, hogy az ige nek milyen „hozományai” szerepelnek a példákban, a jelenség részletes tárgyalásától eltekintek, a használt ARG-ST jegy pedig az előbb említett ARG-ST és DEPS jegyek kombinációjaként értendő.

COMPS jegyei között, így az csak három elemet tartalmaz, megjelenik viszont az ige INH|SLASH jegyében, csakúgy, mint a topikalizált alany is.

Az ige bármely argumentuma lehet fókusz, azaz az ige az ARG-ST lista bármelyik elemének adhat fókuszjegyet. Az F-GIVE jegy feltöltését lexikai szabály végzi:

(18) **Fókusz kiválasztó lexikai szabály** (Szécsényi 2009, 87)

$$\begin{array}{l}
 \left[\begin{array}{ll}
 \text{COMPS} & \langle \dots, \boxed{1}[\text{FOCUS } -], \dots \rangle \\
 \text{F-GIVE} & \boxed{2} \\
 \text{CONTENT} & \alpha
 \end{array} \right] \\
 \Downarrow \\
 \left[\begin{array}{ll}
 \text{COMPS} & \langle \dots, \boxed{1}[\text{FOCUS } +], \dots \rangle \\
 \text{CAR} & \textit{none} \\
 \text{F-GIVE} & \boxed{2} \oplus \langle \boxed{1} \rangle \\
 \text{CONTENT} & \beta
 \end{array} \right]
 \end{array}$$

A lexikai szabály olyan lexikai egységeket alakíthat át, amelyeknek az egyik ($\boxed{1}$) komplementuma még nincs fókusznak jelölve (FOCUS -). Ugyanezen argumentum az átalakítás után már rendelkezik fókuszjeggyel (FOCUS +), miközben az ige elveszíti igevivőjét (CAR *none*), és az átváltoztatott argumentum is megjelenik a lexikai egység F-GIVE listáján. Mivel a fókusz szemantikáját nem kívánom megadni, csak jelöltem, hogy a lexikai szabály az ige jelentését is megváltoztatja valahogyan, α -ról β -ra. Ez a szabály rekurzívan alkalmazható, így egynél több elem is megjelenhet az F-GIVE listán, ezáltal olyan ige jön létre, amely többszörös fókuszos mondatban szerepelhet. Mivel a lexikai szabály nem változtatja meg az INH|SLASH jegy értékét, a fókusz kiválasztó lexikai szabály nem biztosítja azt, hogy a kiválasztott elem meg is jelenjen a bal periférián. Erre azonban nincs is szükség, hiszen nem minden fókusz kerül az ige elé.

Ezután még azt kell biztosítani a fókuszos ige lexikai egységének a leírásához, hogy a (13) komplementum-kiemelő lexikai szabály segítségével a COMPS listáról áttegyünk elemeket, amelyek így az ige előtt fognak megjelenni. Mivel azonban ez a lexikai szabály nem kizárólag a fókuszált kifejezéseknek a COMPS listáról való eltávolításáért és a SLASH jegyek közötti megjelenéséért felelős, külön ellenőrizni kell még azt is, hogy legalább egy fókuszált összetevő legyen az ige előtt is. Ezt egy jólformáltsági feltétel, a **fókuszpozíció elve** biztosítja:

(19) **A fókuszpozíció elve** (Szécsényi 2009, 88)

- a. Azon lexikai egységek esetében, amelyeknél a CAR jegy értéke *none*, az INH|SLASHalmaz elemei között kell lenni legalább egy olyanak, amely fókuszjeggyel rendelkezik. formalizálva

$$\begin{array}{l}
 \text{b.} \quad \text{lex}[CAR \textit{none}] \\
 \quad \quad \downarrow \\
 \quad \quad \left[\begin{array}{l} \text{F-GIVE} \langle \dots, \boxed{1}, \dots \rangle \\ \text{INH|SLASH} \{ \dots, \boxed{1}, \dots \} \end{array} \right]
 \end{array}$$

Most már csak az maradt hátra, hogy a mondat szerkezetbe is beillesszük a fókuszjegyet adó ígét. Elemzésünkben VP alatt csak az ige és az őt követő összetevők találhatók, az ígét megelőző összetevők viszont *filler* összetevőként jelennek meg az így kialakult frázishoz.

Ragozott ígés mondatban azonban csak egyetlen fókusz lehet az ige előtt, mégpedig közvetlenül megelőzve azt, még a többi *filler*-leány megjelenése előtt. Annak biztosítására, hogy nehogy egynél több fókusz legyen egy mondat bal periferiáján, vagy egy fókusz és az ige között más *filler* összetevő megjelenjen, az **egyszeres fókusz elvét** fogalmazzuk meg (Szécsényi 2009, 90). Ebben a (14) **nemlokális jegyek elvének** azt a tulajdonságát használjuk ki, hogy egy *filler-head* szerkezetben az anya NONLOCAL jegyei közül hiányzik az az elem, amely *filler*-leányként összetevője:

(20) **Egyszeres fókusz elve**

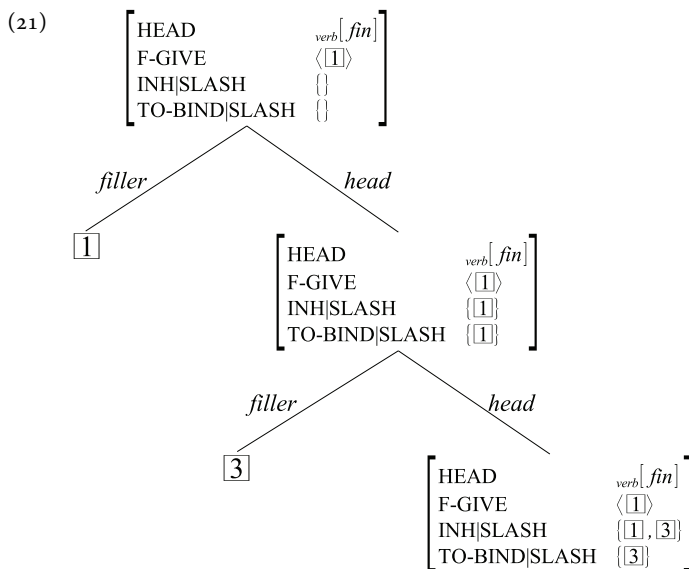
- a. A ragozott igei fejú *filler-head* szerkezetekben az anya INH|SLASH jegyének értékei között nem lehet fókuszált kifejezés. formalizálva

$$\text{b.} \quad \left[\begin{array}{ll} \text{HEAD} & \text{verb}[\textit{fin}] \\ \text{F-GIVE} & \langle \dots, \boxed{1}, \dots \rangle \\ \text{INH|SLASH} & \{ \dots, \boxed{1}, \dots \} \\ \text{DTRS} & \textit{head-filler-struct} \end{array} \right] \rightarrow \perp$$

A \perp egy speciális leírás, olyan amit semmi mással nem lehet egyesíteni, vagyis a szabály bal oldalán szereplő leírás nem fordulhat elő.

Az elv megengedi, hogy a mondat egyik fókusz-összetevője megjelenjen az ige előtti pozícióban. Ekkor ugyan *filler-head* szerkezetet alkot a fókusz az őt követő mondat szakasszal, de legfelső fókuszként ő már nem szerepel az anya SLASH jegyei között. Azt azonban már tiltja, hogy az őt követő mondat szakaszban is legyen *filler-head* szerkezet.

A (21) példában a fókusz fej-testvére ilyen nem engedélyezett *filler-head* szerkezet.

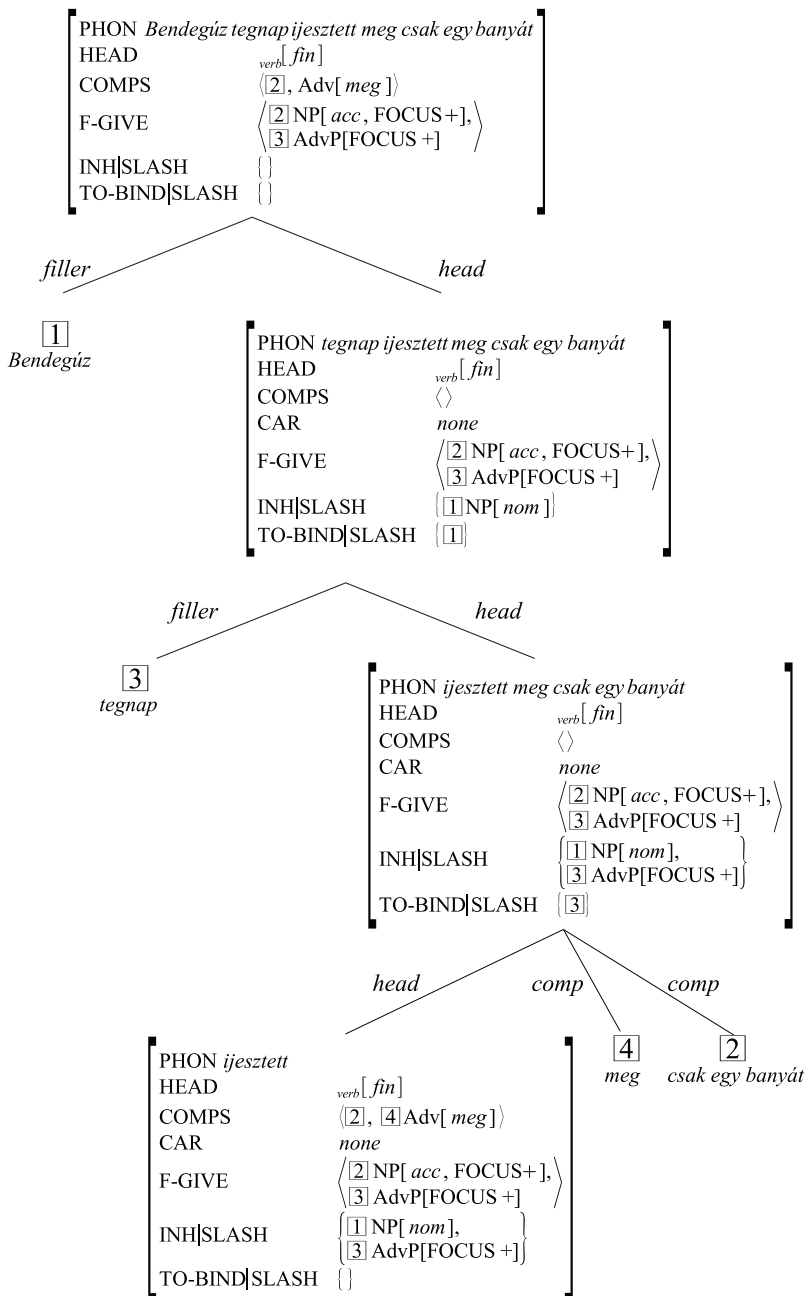
A már említett *Bendegúz tegnap ijesztett meg csak egy banyát* mondat elemzését (22) mutatja.

3. A kvantorok hatóköre

A HPSG-ben a kvantorok hatókörének a meghatározása a mondatszerkezettől független módon történik. Ennek az az oka, hogy a HPSG-ben egyszintű a reprezentáció, azaz minden mondatához csak egyetlen szerkezetet rendel, a „felszíni” szerkezetet. Ebben az elméletben tehát nincs lehetőség arra, hogy a kvantifikált összetevők rejtetten olyan pozícióba kerüljenek, amely megfelelő lenne a hatóköri viszonyoknak a transzformációs nyelvtanoknál megszokott módon történő kezelésére. Ehelyett a HPSG a Cooper (1983) által leírt kvantortárolási mechanizmust használja,¹² amelynek vázlatos működési elve a következő.

¹² A HPSG újabb változataiban egy, a korábitól eltérő szemantikai leírást használnak, melynek neve: *Minimal Recursion Semantics* (Copestake et al. 2005). A hatóköri többértelműségről ebben a keretben (Bouma 2003) ír.

(22)

3.1. Hatókörértelmezés lokális eszközökkel

A kvantorok hatóköre nem a kvantifikált összetevő megjelenési helyén kerül meghatározása. Itt a kvantorok csak bekerülnek egy kvantortárolóba, amely arra szolgál, hogy összegyűjtse az adott kifejezésben – mondatban – előforduló kvantorokat. Az így összegyűjtött kvantorok a mondatszerkezet egy megfelelő csomópontján átkerülnek egy rendezett kvantorlistára. Ez a rendezés adja meg a kvantorok hatóköreinek a sorrendjét. Nézzük meg részletesebben ezt a mechanizmust!

A HPSG-ben minden nyelvi jel – lexikai egység, frázis – rendelkezik egy QSTORE jeggyel, amely az adott egységben található, még hatókörrel nem rendelkező kvantorokat¹³ tartalmazza, így a jegy értéke egy kvantorokat tartalmazó halmaz. Új kvantorokat a lexikai egységek vezethetnek be: a determinánsok (pl. *minden, egy, sok*) és az önmagukban kvantifikált kifejezések (pl. *mindenki, valahol, sokszor*). A kvantorok ezekben az esetekben megegyeznek a jel CONTENT jegyének, azaz a szemantikai leírásának az értékével. Ez a szemantikai leírás tartalmazza az INDEX jegy értékeként a logikai kvantor által lekötött individuumváltozót, a RESTR jegy értékeként pedig determináns utáni pusztá főnév predikátum–argumentum szerkezetét. A HPSG-ben kvantorként használt kifejezések tehát teljes főnévi csoportok, azaz általánosított kvantoroknak tekinthetők, mivel nemcsak a kvantorszó leírása, hanem a kvantorszó által determinált főnév leírása is megtalálható benne, s így jelölete individuumhalmazok halmaza (Barwise–Cooper 1981; Gyuris et al. 2008). A legtöbb lexikai egység QSTORE jegyének az értéke az üres halmaz: $\{\}$. Néhány főnévi csoport leírását láthatjuk a következő példákban:

(23) a. minden gombóc

$$\left[\begin{array}{l} \text{CONTENT} \quad \boxed{\text{I}} \left[\begin{array}{l} \text{INDEX} \quad x \\ \text{RESTR} \quad \forall x(\text{dumpling}(x) \rightarrow \text{P}(x)) \end{array} \right] \\ \text{QSTORE} \quad \boxed{\text{I}} \end{array} \right]$$

b. egy banya

$$\left[\begin{array}{l} \text{CONTENT} \quad \boxed{\text{I}} \left[\begin{array}{l} \text{INDEX} \quad x \\ \text{RESTR} \quad \exists x(\text{witch}(x) \wedge \text{P}(x)) \end{array} \right] \\ \text{QSTORE} \quad \boxed{\text{I}} \end{array} \right]$$

¹³ Logikai kvantornak nevezem a predikátumlogikában használt hagyományos kvantorokat (univerzális, egzisztenciális stb.), kvantornak a HPSG által QSTORE-ba helyezett objektumokat, kvantifikált kifejezésnek pedig azokat a szintaktikai összetevőket, amelyek CONTENT jegyének értéke megtalálható a QSTORE-ban.

Az igei alapkategóriájú összetevők – lexikai egységek, frázisok – CONTENT jegyének értéke, azaz szemantikai szerkezete különbözik a kvantifikált összetevőkétől: az igék CONTENT jegyének az értéke tartalmazza az ige predikátum–argumentum szerkezetét (NUCLEUS), valamint az igét hatókörükbe vonó kvantorok listáját. Ez utóbbi lista a QUANTS jegy értéke, amelyen a kvantorok hatókörük szerint sorrendbe szedve található: a listán előbb található kvantoroknak nagyobb a hatókörük, mint az őket követőknek:

(24) fut: fut(x)

$$\left[\begin{array}{ll} \text{QUANTS} & \langle \rangle \\ \text{NUCLEUS} & \text{fut}(x) \end{array} \right]$$

(25) minden gombóc eltalál egy banyát

a. $\forall x(\text{gombóc}(x) \rightarrow \exists y(\text{banya}(y) \wedge \text{eltalál}(x, y)))$

$$\left[\begin{array}{ll} \text{QUANTS} & \left\langle \left[\begin{array}{ll} \text{INDEX} & \boxed{1} \\ \text{RESTR} & \forall \boxed{1}(\text{dumpling}(\boxed{1}) \rightarrow \text{P}(\boxed{1})) \end{array} \right], \left[\begin{array}{ll} \text{INDEX} & \boxed{2} \\ \text{RESTR} & \exists \boxed{2}(\text{witch}(\boxed{2}) \wedge \text{P}(\boxed{2})) \end{array} \right] \right\rangle \\ \text{NUCLEUS} & \text{hit}(\boxed{1}, \boxed{2}) \end{array} \right]$$

b. $\exists y(\text{banya}(y) \wedge \forall x(\text{gombóc}(x) \rightarrow \text{eltalál}(x, y)))$

$$\left[\begin{array}{ll} \text{QUANTS} & \left\langle \left[\begin{array}{ll} \text{INDEX} & \boxed{2} \\ \text{RESTR} & \exists \boxed{2}(\text{witch}(\boxed{2}) \wedge \text{P}(\boxed{2})) \end{array} \right], \left[\begin{array}{ll} \text{INDEX} & \boxed{1} \\ \text{RESTR} & \forall \boxed{1}(\text{dumpling}(\boxed{1}) \rightarrow \text{P}(\boxed{1})) \end{array} \right] \right\rangle \\ \text{NUCLEUS} & \text{hit}(\boxed{1}, \boxed{2}) \end{array} \right]$$

A *minden gombóc eltalál egy banyát* kifejezés hatóköri kétértelmősége a QUANTS listán megjelenő elemek sorrendjének különbözőségéből, nem pedig a mondat összetevős szerkezetének többféle kialakításának lehetőségéből ered.

De hogyan kerülnek a kvantifikált kifejezésekben szereplő kvantorok az igei alapkategóriájú összetevők QUANTS listájára? Egyszerűen: a több összetevőből álló kifejezésekben az anya-csomópontban összegyűlnek a bennük szereplő kvantorok, így a frázisok QSTORE jegyei az őket alkotó összetevők QSTORE jegyeinek az uniójaként állnak elő. Ettől eltérő módon csak azon frázisok QSTORE jegye határozódik meg, amelyeknél a tényleges hatókör-hozzárendelés megtörténik: az igei alapkategóriájú frázisoknál lehetőség van arra, hogy a leány-összetevők kvantortárolójában található kvantorok ne kerüljenek be az őket közvetlenül domináló (anya) csomópont kvantor tárolójába, hanem helyette annak kvantor-hatóköri

listáján, a QUANTS listán jelenjenek meg. A QUANTS lista a leányok QSTORE halmazán még előfordul, de az anyáén már meg nem jelenő kvantorokból álló lista és a fej-leány QUANTS listájából áll elő. A QSTORE-ból kikerülő elemek egy RETRIEVED (röviden: RETR) listán foglalnak helyet. Ez a lista egy ideiglenes tároló, célja csak az, hogy a QSTORE halmazból kikerülő rendezetlen kvantorokat sorba rendezze. Az egész kvantortárolás–kvantorértelmezés kísértetiesen hasonlít a távoli függőség HPSG-beli kezeléséhez: a QSTORE megfelel az INH|SLASH jegynek, a RETR jegy a TO-BIND|SLASH jegynek, a távoli összetevő *filler*-leányként való megjelenése pedig a kvantor QUANTS listán való megjelenésének.

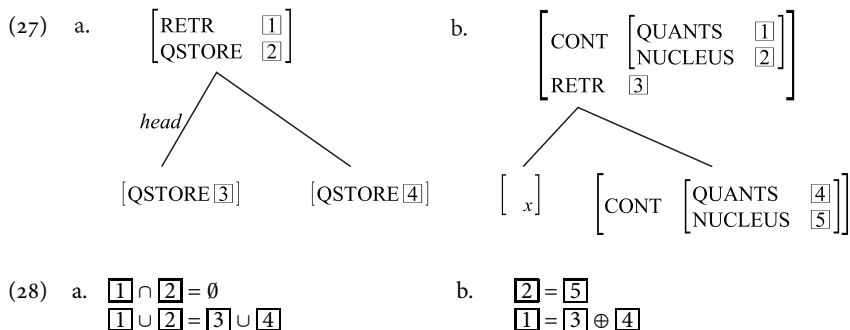
A HPSG-ben tehát a kvantorok hatókörének a meghatározása három fázisban történik. Az első fázisban a kvantorok megjelennek a lexikai egységeken a QSTORE-ban: ez az elraktározási szakasz. A második fázisban a kvantorok fölfelé öröklődnek a mondaszerkezetben a közbülső QSTORE jegyek segítségével: ez a tárolási szakasz. A harmadik fázisban a kvantorok kikerülnek a kvantortárolóból, és elfoglalják a helyüket egy igei alapkategóriájú kifejezés QUANTS listáján: ez a felhasználási szakasz. Bár a kvantifikáció három fázisban történő leírása azt sugallja, hogy ezek három egymást követő művelet eredményei, a HPSG a következő elv megfogalmazásával mégsem derivációként kezeli a hatókörmeghatározást:

(26) **Szemantikai elv** (Pollard–Sag 1994, 401 alapján)

- a. Egy frázis RETR jegyének az értéke egy olyan lista, amely lista elemeiből álló halmaz diszjunkt a frázis QSTORE jegyének értékétől, és amely két halmaz uniója megegyezik a frázist alkotó összetevők QSTORE jegyeinek az értékének az uniójával.
- b. Az igei alapkategóriájú frázisoknál az anya NUCLEUS jegyének az értéke megegyezik a fej NUCLEUS jegyének az értékével, a QUANTS jegyének az értéke pedig az anya RETR jegyének az értékének és a fej QUANTS jegyének az értékének a konkatenációjával. Nem igei alapkategóriájú frázisoknál az anya RETR jegyének az értéke üres lista, CONTENT jegyének az értéke pedig a fej CONTENT jegyének értékével azonos.

Az (26a) elv azt fogalmazza meg, hogy egy frázis összetevőinek kvantorai továbbadódnak az anya felé, kivéve azokat, amelyek a kikerülnek a kvantortárolóból: ezek a RETR listára kerülnek át. Az (26b) elv ezeknek a RETR jegybe került kvantoroknak a további sorsát mondja el: a kvantorokhoz hatókör rendelődik, azaz sorba rendeződnek a kvantortárolóból már kivett kvantorok.

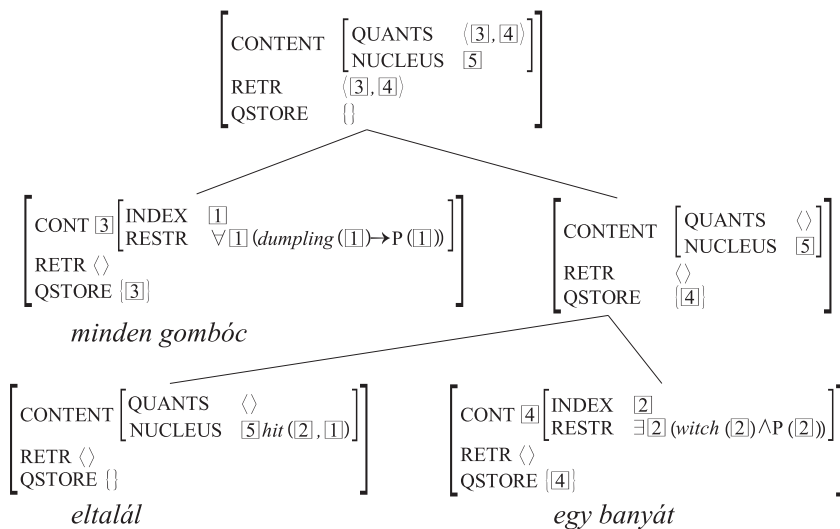
Ha az [1], [2], [3], [4] és [5] kifejezések egy frázisban a (27a–b) ábra szerinti jegyek értékei, akkor a szemantikai elv következtében közöttük a (28)-ban leírt összefüggések figyelhetők meg.

Az elv megfogalmazásából kitűnik, hogy a HPSG nem műveletként fogja fel a hatókör hozzárendelését a kvantorhoz: az elv csak azt mondja meg, hogy milyennek kell lennie egy jólformált frázisnak. Ez összhangban áll azzal, hogy a HPSG nem derivációs, hanem reprezentációs nyelvtan.

A *minden gombóc eltalál egy banyát* mondatot hierarchikus szerkezetűnek feltételezve a kvantifikációban szereplő jegyek a következőképpen alakulnak:

(29) a hatóköri sorrend megegyezik a szórenddel: a tárgy szűk hatókörű

nyelvtanok strukturális relációkon alapuló hatókör-értelmezése – bár a használt formalizmus első pillanatra bonyolultabbnak tűnhet.

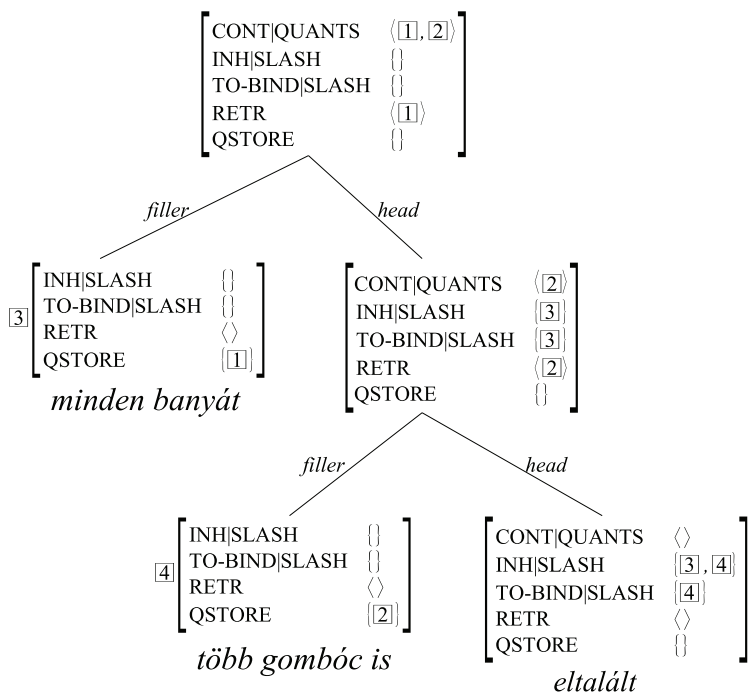
3.2. Szórend és hatókör összefüggése a magyarban

A HPSG a fent ismertetett módszerrel a mondat szerkezettől független módon tetszőleges hatóköri sorrendet elő tud állítani. Ez előnyös azokban a nyelvekben, amelyekben a kvantorok hatóköri sorrendje független az összetevők mondatbeli sorrendjétől. Ilyen nyelv az angol, ahol a szórend kötött. A magyarban azonban a szórend nem kötött – legalábbis nem az argumentumszerkezethez kötött –, a kvantorok hatóköre pedig ehhez az előre nem rögzített szórendhez igazodik: az ige előttelőbbre levő összetevőnek nem lehet kisebb a hatóköre, mint egy őt követő másik, szintén az ige előtti összetevőnek.

A kvantortárolási mechanizmus beiktatásának a célja éppen az volt, hogy a rögzített pozícióban levő összetevő hatóköre ne legyen ehhez a rögzített pozícióhoz kötve, hanem lehessen nagyobb hatókörű is. A magyarban azonban korlátozni kell valahogyan a tárgy hatókörű olvasat megjelenésének a lehetőségét, és ennek a korlátozásnak éppen a szabad szórend kialakításában részt vevő bal periferiás összetevőket kell érinteni. Hogy a magyar nyelvben az ige előtti összetevők hatókörére vonatkozó megszorítást megadhatunk, nézzük meg, hogyan kellene alakulnia a releváns jegyeknek egy mondat esetében (31).

A (31) mondat legalsó szintjén található a lexikális igei fej, aminek nincs komplementum-testvére, az argumentumai mind az INHERITED|SLASH halmazban helyezkednek el. Ezek nem komplementumként, hanem *filler*-leányként fognak megjelenni. Ennek a SLASH jegynek az értékei megjelennek a szerkezetben magasabban is, az őket domináló frázisok INHERITED|SLASH vagy TO-BIND|SLASH jegyének értékeként. A *minden banyát* és a *több gombóc is* kifejezések *filler* összetevőként kerülnek a szerkezetbe, így megegyeznek a fej-testvérük TO-BIND|SLASH jegyének értékével. Ezek az összetevők ezen kívül kvantifikált összetevők is, így a CONTENT jegyük itt nem részletezett értéke megjelenik a QSTORE halmazukban. Ahhoz, hogy a tárgy nagyobb hatókörű legyen, mint a szerkezetben alacsonyabban megjelenő alany, a legfelső csomópont QUANTS listáján a tárgy [1] kvantorának meg kell előznie az alany [2] kvantorát. Az [1] csak a legfelső lokális szerkezetben jelenik meg. Ha a [2] kvantor is jelen lenne ugyanennek a lokális szerkezetnek valamely összetevőjének (a fejnek) a QSTORE halmazában (azaz felöröklődne a *több gombóc is eltalált* kifejezésbe), akkor a legfelső csomópont RETR listáján nem biztosíthatnánk az ⟨[1], [2]⟩ sorrendet, vagyis nem lenne a tárgynak nagyobb hatóköre. Ezt viszont csak úgy érhetjük el, hogy a [2] kvantor már rögz-

(31) Minden banyát több gombóc is eltalált.

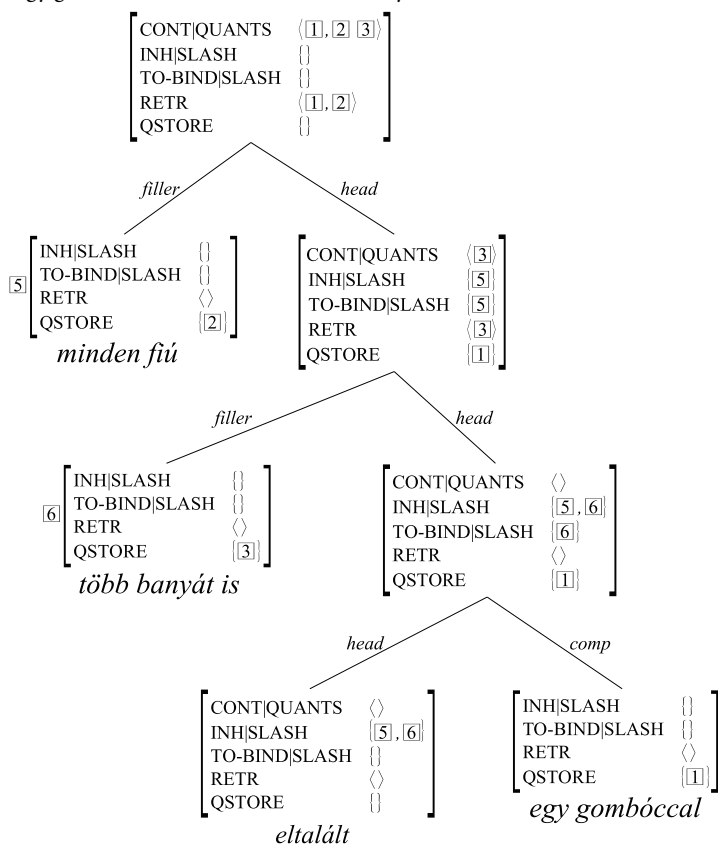
tön az alsó lokális szerkezetben megjelenik az anya QSTORE listáján, azaz az ige előtti kvantifikált kifejezések QSTORE jegye nem kerül be az őket közvetlenül domináló kifejezés kvantortárolójába, hanem azoknak a RETR listáján tűnnek föl. A QUANTS listán ennek megfelelően a *minden banyát* kvantora előrébb található, mint a *több gombóc is* kvantora.

E mondat és mondat szerkezet alapján a keresett szabály, amely a hatókör és a szórend között a magyarban megfigyelhető összefüggést megadja, az, hogy olyan frázis esetében, amely *filler-head* szerkezetet dominál, a QSTORE jegy értékének üres halmaznak kell lennie. Ez azt a megállapítást fejezi ki, hogy a kimozgott összetevők kvantorai nem tárolódhatnak el, hanem rögtön a kvantorlistára, a QUANTS-ra kell kerülniük. Ez a szabály azonban nem megfelelő azokban az esetekben, amelyekben az ige mögött is található kvantifikált összetevő, mégpedig tág hatókörű. Ekkor ugyanis ezen összetevő kvantorának *filler* összetevő fölött kell kikerülnie a kvantortárolóból, vagyis lehet olyan *filler-head* szerkezet, ahol az anya összetevő QSTORE jegyének nem szabad üresnek lennie.

- (32) Minden fiú több banyát is eltalált egy gombóccal.
- minden fiú > több banyát is > egy gombóccal
 - minden fiú > egy gombóccal > több banyát is
 - egy gombóccal > minden fiú > több banyát is

A (32) mondat többértelmű. Az *egy gombóccal* kifejezés lehet szűk hatókörű, mint a (32a)-ban látható: ekkor minden fiú az általa eltalált banyákat más-más gombóccal találta el. A (32b) olvasat szerint az *egy gombóccal* lehet nagyobb hatókörű, mint a tárgy, de kisebb, mint az alany: egy-egy fiú ugyanazzal a gombóccal talált el több banyát is, de minden egyes fiú másikkal. Végül a (32c) olvasatban, amelyben az *egy gombóccal* kifejezés hatóköre nagyobb a másik két kvantifikált kifejezés hatókörénél: van egy olyan gombóc, amelyre igaz az, hogy azzal minden fiú több banyát is eltalált. Ennek az olvasatnak megfelelő szerkezeti leírás látható a (33) ábrán.

- (33) Minden fiú több banyát is eltalált egy gombóccal.
(egy gombóccal > minden fiú > több banyát is)

A felső *filler-head* szerkezetben az anya QSTORE jegye üres, mint az imént megadott szabályunk el is várja. Azonban az *egy gombóccal* kvantora ($\boxed{6}$) csak ebben a csomópontban kerül a RETR listára, s így a QUANTS listára is, mivel ott csak így kerülhet a *minden fiú* kvantora ($\boxed{2}$) elé. Ehhez viszont jelen kell lennie a fej kvantor-tárolójában, amely egyben egy *filler-head* szerkezet szülőcsomópontja is. Így tehát nem kielégítő az a szabály, hogy minden *filler-head* szerkezet szülőcsomópontjában a QSTORE jegy értéke az üres halmaz.

A keresett szabálynak tehát csak azt kell kimondania, hogy *filler-head* szerkezet esetében a *filler* összetevő QSTORE jegye nem szerepelhet az anya QSTORE jegyei között, azaz:

(34) **Hatóköri szabály (az ige előtti összetevőkre)** (Szécsényi 2005; 2009)

a. *Filler-head* szerkezet esetén a szülőcsomópont és a *filler* összetevő QSTORE jegyeinek diszjunktak kell lenni.

formalizálva

b. [QSTORE $\boxed{1}$]

$$\begin{array}{c} | \\ \textit{filler} \quad \rightarrow \quad \boxed{1} \cap \boxed{2} = \emptyset \\ | \\ \text{[QSTORE}\boxed{2}\text{]} \end{array}$$

Ez az új szabály csak azon összetevők kvantorainak tiltja meg a kvantortárolóban maradáást, amelyek *filler* összetevőként jelentkeznek a mondatban, az ige utáni, azaz *complement* összetevőknek megengedi azt.

4. A magyar infinitívuszi szerkezetek leírása

É. Kiss (1989) hívja fel a figyelmet arra, hogy az infinitívuszi kifejezést is tartalmazó mondatok mutatnak csak egyszerű mondatokra jellemző tulajdonságokat is, de megfigyelhetők bennük olyan jelenségek is, amelyek az összetett mondatként való elemzést teszik szükségessé.

Az összetett mondatként való elemzés azt jelenti, hogy a mondatban a főnévi igenév egy külön mondat igéjeként viselkedik, saját (láthatatlan) alannyal, vonzatokkal. A teljes mondat így két, egymásnak alárendelt mondatkategóriát tartalmaz: a ragozott igei fejú mondatot, valamint az infinitívuszi fejú mondatot, mint a ragozott ige vonzatát. Ekkor a teljes mondatban elkülönülve egyetlen összetevőt alkotnak az infinitívusz és az argumentumai. Az infinitívuszos mondatok összetettmondatságára utaló jel lehet, ha az infinitívusz környezetében olyan funkcionális pozíciót találunk, amely csak mondatokban található meg.

4.1. Az infinitívuszt tartalmazó mondatok egyszerű mondatok

Ha egyszerű mondatként kívánjuk az infinitívuszt tartalmazó mondatokat elemezni, akkor az infinitívuszos rész nem önálló mondat, és nem is alkot összetevőt az ige az argumentumaival. Ilyen elemzés szerint a ragozott ige nek nem egy infinitívuszi fejtő mondat a vonzata, hanem csak a puszta főnévi igenév, valamint azzal egyenrangú vonzatok még az infinitívuszos vonzatai is. Így a két ige vonzatai lapos szerkezetet alkotnak. Az egyszerűmondatokra utaló jel lehet, ha a főnévi igenéven vagy az ő argumentumain olyan műveletek végezhetők el, amelyek műveletek csak a ragozott ige argumentumai számára elérhetők.

Az infinitívuszos mondatok egyszerű mondat jellegét olyan példák támasztják alá, amelyekben az infinitívuszi kifejezés nem különül el feltétlenül a főmondattól, hanem a két rész elemei keveredhetnek:

- (35) a. A banyát akarta Bendegúz az erdőben megijeszteni.
 b. Az erdőben akarta Bendegúz a banyát megijeszteni.
 c. Megijeszteni akarta Bendegúz az erdőben a banyát.

Az infinitívuszos argumentumai természetesen nem csak fókuszpozícióba kerülhetnek, hanem topik- (36a–b) és kvantorpozícióba is (36c), csakúgy, mint a ragozott ige argumentumai:

- (36) a. A banyát Bendegúz akarta megijeszteni az erdőben.
 b. Az erdőben Bendegúz akarta megijeszteni a banyát.
 c. Bendegúz minden banyát megpróbált megijeszteni.

Ugyanakkor nem csak az ige elé kerülhetnek az infinitívuszos rész alkotóelemei, hanem a ragozott ige után is keveredhetnek a ragozott ige vonzataival:

- (37) a. Bendegúz óhajtotta a banyát megijeszteni.
 b. Tegnap óhajtotta a banyát Bendegúz megijeszteni.

A (37a) mondatban az infinitívuszos tárgy, az *a banyát*, a ragozott igei kifejezés és az infinitívuszos közé került. Ez különbözik a (35) és a (36) példától, hiszen az infinitívuszos argumentuma nem a ragozott ige mondat operátorpozícióját foglalja el. Ugyanakkor nem utal határozottan arra sem, hogy a mondat egyszerű mondat lenne, hiszen a tárgy pozíciója lehetne az infinitívuszos mondat operátorpozíciójában is.

A (37b) azonban már egyértelműen azt mutatja, hogy a tárgy nem lehet abban a frázisban, amelynek az infinitívuszos a feje. Ekkor ugyanis a tárgy és az

infinitívusz között található alanyak is ebben a frázisban kellene helyet foglalnia. Az alany azonban egyértelműen nem az infinitívusz argumentuma, hanem a ragozott igéé, mivel a ragozott ige tehet rá tematikus megszorításokat:

(38) [?]Tegnap szeretett volna a pite ropogósra sülni.

Ekkor azonban az alany nem szakíthatja meg azt az összetevőt, amelynek az infinitívusz a feje.

További érv még az alanyi kontrollos szerkezetek egyszerű mondati sajátosságai mellett, hogy bennük a ragozott ige határozottságban egyezik az infinitívusz tárgyával, még ha az nem a ragozott ige előtt található is:

- (39) a. A banya akarta/*akart megenni a gombócot.
b. A banya *akarta/akart megenni minden gombócot.

Mindezeket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a főnévi igenevet tartalmazó mondat egyszerű mondatként viselkedik.

4.2. Az infinitívuszt tartalmazó mondatok összetett mondatok

É. Kiss (1989) rámutat arra is, hogy az infinitívuszt tartalmazó mondatoknak vannak összetett mondati tulajdonságai is, pontosabban, hogy az infinitívusz a feje egy teljes értékű mondatnak.

A magyar mondatoknak vannak olyan pozíciói, amelyek csak mondatokban fordulnak elő. Ezeket a pozíciókat hagyományosan topikpozíciónak, kvantorpozíciónak és fókuszpozíciónak nevezzük. É. Kiss (1989) megmutatja, hogy az alanyi kontrollos szerkezetekben az infinitívusz előtt, de még a ragozott ige után megtalálhatók ugyanezek a funkcionális pozíciók, ezért az infinitívuszi rész is (tag)mondatnak minősítendő:

- (40) a. Mindenki szeretné a banyát megijeszteni.
b. Mindenki szeretne mindent megtudni a gyilkosságról.
c. Mindenki szeretne nem más ágyában ébredni reggelente.
d. Mindenki szeretne csak a tanulmányaival foglalkozni.

A (40a) mondatban az infinitívusz argumentuma az ige előtt topikpozícióban látszik lenni, a (40b) mondatban a tárgy kvantorpozícióban, a (40c, d) mondatokban pedig az infinitívuszt közvetlenül megelőző fókuszpozícióban található az ige tagadott argumentuma és *csak*-os vonzata.

Szécsényi K. (2007; 2009a;b) részletesen megvizsgálja az infinitívuszi szerkezetekben a főnévi igenév funkcionális pozícióiban megjelenő összetevők lehetséges sorrendjeit, és meglepő jelenségeket tapasztal. Az infinitívusz bal perifériáján ugyanis nemcsak a ragozott ige előtt megszokott sorrendben jelenhetnek meg a kifejezések, hanem az infinitívusz és annak fókuszja között más összetevő is lehet. Már É. Kiss (1989) is tárgyalja, hogy az igekötő fókusz jelenlétében is az ige előtt maradhat:

(41) Péter szeretné csak kedden meghallgatni az előadást.

Ennél érdekesebb azonban, hogy az igekötőn kívül az infinitívusz más kvantifikált argumentuma is a fókusz és a főnévi igenév közé kerülhet:

(42) Mindenki szeretne csak kedden több előadást meghallgatni.

Nem kerülhet azonban bármilyen kifejezés a fókusz és az infinitívusz közé. Nem kerülhet oda az infinitívusz nem kvantifikált argumentuma (43a) vagy a mondat alanya (43b), illetve ez utóbbi is csak akkor, ha kvantifikálva van (43c):

- (43) a. *Péter szeretné csak kedden Marit meghallgatni.
 b. *Az előadást szeretné csak kedden egy lány meghallgatni.
 c. Az előadást szeretné csak kedden sok érdeklődő meghallgatni.

Az a jelenség, hogy a fókuszhoz nem kell közvetlenül az infinitívusz előtt állnia, nem magyarázható azzal, hogy igazából nem is az infinitívusz fókuszja, hanem a ragozott ige hátravetett fókuszja, hiszen ilyen esetekben nincs megszorítás a posztverbális fókusz és az infinitívusz közötti összetevőre:

(44) Csak Péter próbálta meg csak kedden Marit meghallgatni.

Megfigyelhető még, hogy a fókusz–kvantor–infinitívusz sorrendű kifejezésekben a kvantifikált kifejezés hatóköre kisebb a fókusz hatókörénél, míg ugyanezen összetevők kvantor–fókusz–infinitívusz sorrendjénél a hatókörök ennek pont a fordítottjai:

- (45) a. Mindenki szeretne csak kedden több előadást is meghallgatni.
 b. Mindenki szeretne több előadást is csak kedden meghallgatni.

A hatóköri különbség bemutatására helyezzük a (45) mondatokat kontextusba! Tegyük fel, hogy egy többnapos fesztiválon a nagy érdeklődésre való tekintettel az előadások több napon egymás után is meghallgathatók. Ekkor a hallgatóságoknak

lehetősége van arra, hogy egy-egy előadást többször is meghallgasson. Abban a szituációban, ahol a hallgatóság úgy dönt, hogy kedd lenne a megfelelő nap arra, hogy egynél több előadást is meghallgasson, más napokon viszont csak egyet-egyét, a (45a) mondat hangozhat el. Ha viszont az előadás-hallgatási szándékok úgy alakulnak, hogy az előadások közül több olyan is van, amely nem keltette föl az érdeklődést annyira, hogy kedden kívül máskor is meghallgassák, akkor a (45b) mondat helyénvaló. Természetesen előfordulhat olyan szituáció is, amikor mind a két mondat elhangzása helyénvaló, de akad olyan is, ahol csak az egyik, vagy a másik.

A kvantifikált kifejezésnek a (45a) példában látható szűk hatókörű olvasata infinitívuszt nem tartalmazó mondatok esetében csak akkor lehetséges, ha az ige utáni pozícióban található:

(46) Péter csak kedden hallgatott meg több előadást.

Ugyanennek a mondatnak azonban megvan a tág hatókörű olvasata is, ami a (45a) mondatnak nincs meg.

Összefoglalva: az infinitívuszt tartalmazó mondatokban az infinitívusz és az argumentumai összetett mondatokra jellemző tulajdonságokat is mutatnak, az összetevők sorrendje azonban nem feltétlenül azonos a ragozott igés mondatok összetevőinek sorrendjével. A magyar infinitívuszt tartalmazó mondatok kétarcúságát a következők jellemzik:

- (47) a. Az infinitívusznak van bal perifériája, és az ott található elemekkel az infinitívusz egy összetevőt alkot, oda nem keveredhet sem a mátrixige valamely összetevője, sem az infinitívusz nem bal perifériás összetevője.
- b. Az infinitívusz nem bal perifériás argumentumai szabadon keveredhetnek a mátrixige ige utáni komplementumaival, illetve a mátrixige bal perifériáján is megjelenhetnek.

4.3. A magyar infinitívuszi szerkezetek elemzése HPSG-ben

A magyar infinitívuszos mondatokat É. Kiss (1989) úgy elemzi, hogy a mondat-hoz párhuzamosan két szerkezetet is rendel: egy egyszerűmondat-szerkezetet, amely az egyszerű mondati tulajdonságokért, az argumentumok keveredéséért és a tárgyi egyeztetésért felel, valamint egy összetettmondat-szerkezetet, amely az infinitívusz bal perifériájának a kialakítását és az argumentumok teljesen szabadon való keverhetőségének a korlátozását hivatott megmagyarázni. Azonban, mint azt Szécsényi (1997; 2005; 2009) megmutatta, ez a kettős szerkezet nem tartható, mivel a (48) mondat mindkét elemzése agrammatikus lenne.

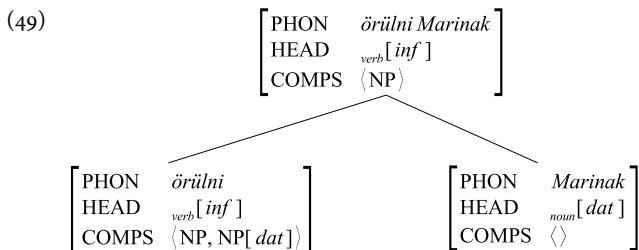
(48) Ma még szeretne csak a könyvről beszélni Péter Marival.

É. Kiss (1999) elemzésében az infinitívuszi szerkezetek először mellékmondatként jelennek meg a mondat szerkezetben, majd az újraelemzés művelete után az infinitívuszi tagmondat elemeit a mátrixmondatban egy összetevővé összefogó kategóriák transzparenssé válnak, így az infinitívusz és az argumentumai a mátrixige testvérei lesznek, s ezért azokkal szabadon keveredhetnek. Az újraelemzés után azonban teljesen eltűnnének az infinitívusz mellékmondatként megszerzett tulajdonságai, így nem lehetne biztosítani, hogy az infinitívusz bal perifériája ténylegesen az infinitívusz előtt jelenjen meg a felszíni szerkezetben.

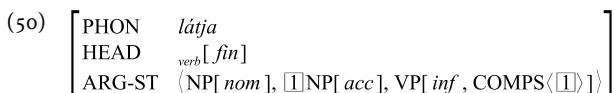
Szécsényi K. (2007; 2009a;b) szintén az összetett mondati szerkezetből vezeti le az egyszerű mondati szerkezetet, azonban az É. Kiss (1999) által használt újraelemzés helyett nála az infinitívusz és az argumentumai mozgatással kerülnek a mátrixmondat keveredési mezőjébe, ahol a mátrixige saját argumentumainak a keveredése is történik. Itt azonban nem keveredhetnek teljesen szabadon az infinitívusz argumentumai a mátrixige argumentumaival, mivel feltételezi, hogy a tagmondaton belül kialakult hatóköri viszonyoknak a keveredési mezőben is meg kell jelenniük: az infinitívusz bal perifériájának hatóköri relációi a mátrixmondatban parciális rendezésként szolgálnak.

A HPSG-ben a lexikai egységek explicit módon tartalmazzák az argumentumszerkezetük leírását. Ez a leírás nemcsak az argumentumok számát, hanem azok elvárt tulajdonságait is megadja: milyen kategóriájúak, milyen vonásszámúak legyenek stb. A *fut* ige például egyetlen argumentumot kíván, amelynek főnévi alapkategóriájú alanyesetű teljes frázisnak kell lennie. A teljes frázis a HPSG-ben azt jelenti, hogy már nincs szüksége komplementumra, vagyis a COMPS listája üres. Ez azt jelenti, hogy az argumentumszerkezet leírásakor a lexikai egység hozzáfér az argumentumainak az argumentumszerkezetéhez is, előírhatja azt, hogy az egy üres lista legyen, vagy hogy egyelemű legyen, vagy akár azt is, hogy annak valamely argumentuma milyen tulajdonságú legyen. Esetünkben az infinitívuszi argumentumot kívánó fejen lehet hivatkozni arra, hogy az infinitívusz milyen tulajdonságokat követeljen meg az ő saját (a mondatban meg nem jelenő) alanyától. Az infinitívuszi frázist vonzó ige számára így elérhető lesz ez az információ is.

Az angol emelő ige leírásában (lásd például Pollard–Sag 1994) az emelő ige nem teljes infinitívuszi mondatot vár maga mellé vonzatként, hanem csak infinitívuszi VP-t. Az infinitívuszi VP egy olyan *inf* jegyű szerkezet, amelyben nincs jelen az ige alanya. Mivel az ige vonzatigénye így nincs teljesen kielégítve, a szerkezet COMPS listája nem üres, megtalálható még rajta a hiányzó alany elvárt tulajdonságainak a leírása esetspecifikáció nélkül:

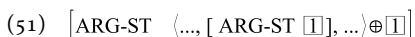

Az emelő igék tehát egy ilyen VP-t vonzanak, de nemcsak az infinitívuszi VP szemantikus leírása szerepel a COMPS listájukon, hanem a saját alanyuké is, valamint egy, csak az emelő igékre jellemző összetevő: az infinitívuszi VP egyelemű vonzatlistájáról átemelt alany. Az egyetlen kikötés ezzel az argumentummal szemben az, hogy tárgyesetű legyen. A *Bendegúz látja a banyát közeledni* mondatban szereplő *látja* emelő ige lexikai leírása a következő:

Az igének három vonzata van: az alanya, egy infinitívuszi VP, amelynek a vonzatlistája egyelemű, és egy tárgyesetű kifejezés. A tárgyesetű kifejezésnek meg kell egyeznie az infinitívusz vonzatlistáján levő elemmel, ezt fejezi ki a mindkét helyen meglevő azonos [1] tag. Az infinitívusz alanyi komplementuma így átemelődik a *látja* ARG-ST listájára.

Az explicit argumentumszerkezeti leírás lehetővé teszi, hogy ne csak egyetlen argumentumot örököljön egy lexikai egység, hanem többet is, akár előre meg nem határozott számút is. A konkatenáció műveletével, amely két listát egymás után köt, az argumentumszerkezetet egyesíteni lehet a benne szereplő egyik kifejezés argumentumszerkezetével:

Így egy infinitívuszt vonzó ige saját argumentumszerkezetét kiegészíthetjük az infinitívusz argumentumaival, így téve lehetővé az argumentumok keveredését. Hasonló megoldást javasol a német modális segédigék leírására Hinrichs–Nakazawa (1990), a német passzív szerkezetek kezelésére Kathol (1994) és Pollard (1994), valamint a holland adjunktumok hatókörét vizsgáló cikkében Bouma (2003).

Az infinitívuszt tartalmazó magyar mondatok (47)-ben megadott tulajdonságai a HPSG-ben könnyen magyarázhatók. A mondatok bal perifériáján megjelenő összetevőket korábban úgy jellemeztük, hogy azok a lexikai igei fejnek az ARG-ST listáján megtalálhatók, de ugyanennek a lexikai egységnek a COMPS listáján nem, mivel a (13) komplementum-kiemelő lexikai szabály alkalmazása során az ige SLASH jegyében jelennek meg. A bal perifériás összetevők végül *filler*-leányként kerülnek be a mondat szerkezetbe. A (47a) tulajdonság ekkor úgy írható le, hogy az infinitívusz szerepelhet *filler-head* szerkezet fejeként, vagyis az infinitívusznak lehet saját, összefüggő bal perifériája. A magyar mondatok nem bal perifériás összetevői ugyanakkor nem *filler*-leányként kerülnek a mondat szerkezetbe, hanem komplementum-leányként, vagyis ezek az összetevők a lexikai fej COMPS listáján szerepelnek. Mivel az infinitívuszi szerkezetben a nem bal perifériás összetevők nem kapcsolódnak szorosan az infinitívuszhoz, azt kell mondanunk, hogy az infinitívusz nem lehet fej-komplementum szerkezet feje. Ugyanakkor, mivel az infinitívusz ezen összetevői szabadon keveredhetnek az infinitívuszt vonzó ige bővítményeivel, az infinitívusz teljes COMPS listája öröklődik a mátrixige argumentumszerkezetét leíró listájára, mégpedig az ARG-ST listára. Ennek oka az, hogy a mátrixigének nemcsak a komplementumai között jelenhetnek meg az infinitívusz komplementumai, hanem a bal perifériáján is.

Az általam javasolt elemzés a következő. Az infinitívusz ugyanolyan argumentumszerkezettel kerül ki a szótárból, mint a ragozott ige. Az ARG-ST lista tartalmazza az ige lexikailag meghatározott vonzatait, adjunktumait. Az ARG-ST lista némelyik eleme fókuszként vagy kvantorként (esetleg topikként) jelölődik meg, miáltal megjelenik az infinitívusz SLASH jegyei között. Az ARG-ST lista maradék része átkerül az infinitívusz COMPS listájára. Maga az infinitívusz azonban nem alkot fej-komplementum szerkezetet a COMPS listáján szereplő összetevőkkel, ezt az egyszer már bemutatott, itt megismételt diskurzuskonfigurációs fej-komplementum séma nem is teszi lehetővé:

(9) **Diskurzuskonfigurációs *head-complement* séma**

$$\begin{array}{c} [\text{COMPS}\langle \rangle] \\ | \textit{head} \\ \textit{lex}[\text{HEAD} \quad \textit{verb}[\textit{fin}]] \end{array}$$

A séma megfogalmazásakor csak ragozott igei fejű fej-komplementum szerkezetet engedélyeztünk, így a ragozott igés mondatokat engedélyező séma a főnévi ige neves szerkezetek esetében nem alkalmazható.

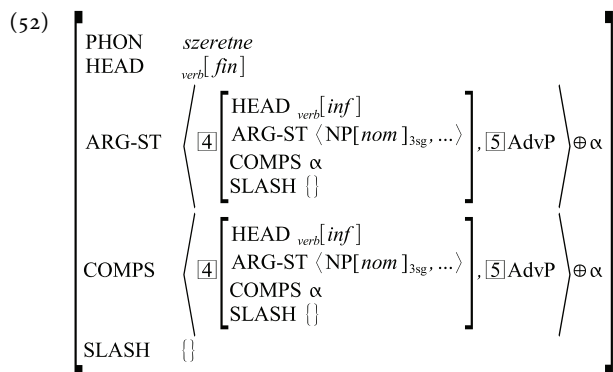
Az infinitívusz ezután egyenként *filler-head* szerkezetet alkot a SLASH listán levő argumentumaival, de a COMPS listája mindeközben érintetlen marad. Az így

kialakult szerkezetben szerepel az infinitívusz, valamint minden olyan kifejezés, amellyel az *filler-head* szerkezetet alkot, miközben benne egyetlen komplementumleány sem jelenik meg.

Ahhoz, hogy az infinitívuszt vonzó ige saját argumentumának tekintse az infinitívusznak a vele összetevőt nem alkotó komplementumait, a mátrixige ARG-ST jegyei között szerepelnie kell egy olyan infinitívusznak, amelynek a SLASH jegyei üresek, valamint ugyanezen infinitívusz COMPS listájának. A mátrixigének azért az ARG-ST listáját alakítjuk ki így, mert így lehetővé válik, hogy a rajta megjelenő infinitívusz-argumentumok a mátrixige komplementumaiként vagy a bal perifériáján is megjelenhessenek.

Nézzük meg például a *Holnap mindenkinek szeretne Péter csak egy dalt énekelni* mondat lexikai elemeit, valamint a mondat szerkezet kialakítását!

Az infinitívuszt vonzó *szeretne* ige kiinduló lexikai leírása tehát a következő:¹⁴

A lexikai egység argumentumszerkezeti leírása már tartalmaz egy nem kötelező határozói bővítményt – ez azonosítja majd a *holnap* módosítót. Az a tetszőleges lista lehet, a rajta szereplő elemek száma és tulajdonságai nem meghatározottak. Aktuálisan egy kételemű lista is lehet, ezt a két teljesen alulspecifikált elemet jelöljük [1]-gyel és [3]-mal. Ezután a (13)-ban ismertetett komplementum-kiemelő

¹⁴ A *holnap* határozó a mátrixige argumentumlistáján szerepel (lásd: 11. lj), jelezve ezzel, hogy nem az éneklés idejére vonatkozik, hanem a *szeretne* ige által kifejezett állapot idejére. Így szerepelhet pl. a következő kontextusban:

Péter holnap mindenkinek énekelni fog, és úgy tervezi, hogy mindenkinek három dalt is el fog énekelni. Amilyenek azonban én ismerem őt, akkorra már nagyon fáradt lesz. (Szerintem) holnap (már) mindenkinek szeretne Péter csak egy dalt énekelni.

A nyakatekert kontextus célja csupán az, hogy a mátrix igének ne csak az egyetlen alanyi argumentuma legyen.

lexikai szabály segítségével a COMPS listáról a [3] és [5] elemeket a SLASH halmazba mozgatjuk, ezek a ragozott ige előtt jelennek majd meg:

(53)

PHON	<i>szeretne</i>												
HEAD	$\text{verb}[fin]$												
ARG-ST	$\langle [4], [5], [1], [3] \rangle$												
COMPS	<table style="border-collapse: collapse; display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr> <td style="padding-right: 5px;">$\langle [4]$</td> <td style="padding: 0 5px;"> <table style="border-collapse: collapse; display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr> <td style="padding-right: 5px;">HEAD</td> <td>$\text{verb}[inf]$</td> </tr> <tr> <td>ARG-ST</td> <td>$\langle \text{NP}[nom]_{3sg}, \dots \rangle$</td> </tr> <tr> <td>COMPS</td> <td>$\langle [1], [3] \rangle$</td> </tr> <tr> <td>SLASH</td> <td>$\{ \}$</td> </tr> </table> </td> <td style="padding: 0 5px;">$\rangle, [1]$</td> </tr> </table>	$\langle [4]$	<table style="border-collapse: collapse; display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr> <td style="padding-right: 5px;">HEAD</td> <td>$\text{verb}[inf]$</td> </tr> <tr> <td>ARG-ST</td> <td>$\langle \text{NP}[nom]_{3sg}, \dots \rangle$</td> </tr> <tr> <td>COMPS</td> <td>$\langle [1], [3] \rangle$</td> </tr> <tr> <td>SLASH</td> <td>$\{ \}$</td> </tr> </table>	HEAD	$\text{verb}[inf]$	ARG-ST	$\langle \text{NP}[nom]_{3sg}, \dots \rangle$	COMPS	$\langle [1], [3] \rangle$	SLASH	$\{ \}$	$\rangle, [1]$	
$\langle [4]$	<table style="border-collapse: collapse; display: inline-table; vertical-align: middle;"> <tr> <td style="padding-right: 5px;">HEAD</td> <td>$\text{verb}[inf]$</td> </tr> <tr> <td>ARG-ST</td> <td>$\langle \text{NP}[nom]_{3sg}, \dots \rangle$</td> </tr> <tr> <td>COMPS</td> <td>$\langle [1], [3] \rangle$</td> </tr> <tr> <td>SLASH</td> <td>$\{ \}$</td> </tr> </table>	HEAD	$\text{verb}[inf]$	ARG-ST	$\langle \text{NP}[nom]_{3sg}, \dots \rangle$	COMPS	$\langle [1], [3] \rangle$	SLASH	$\{ \}$	$\rangle, [1]$			
HEAD	$\text{verb}[inf]$												
ARG-ST	$\langle \text{NP}[nom]_{3sg}, \dots \rangle$												
COMPS	$\langle [1], [3] \rangle$												
SLASH	$\{ \}$												
SLASH	$\{ [3], [5] \}$												

Az *élelnelni* igenek egyetlen balperifériás összetevője lesz, a tárgya; a komplementum-kiemelő lexikai szabály alkalmazása után a lexikai egység leírása a következő:

(54)

PHON	<i>élelnelni</i>	
HEAD	$\text{verb}[inf]$	
ARG-ST	$\langle [1] \text{NP}, [2] \text{NP}[acc], [3] \text{NP}[dat] \rangle$	
COMPS	$\langle [1], [3] \rangle$	
SLASH	$\{ [2] \}$	

A három argumentuma sorrendben a *Péter*,¹⁵ az *egy dalt* és a *mindenkinek* lesz.

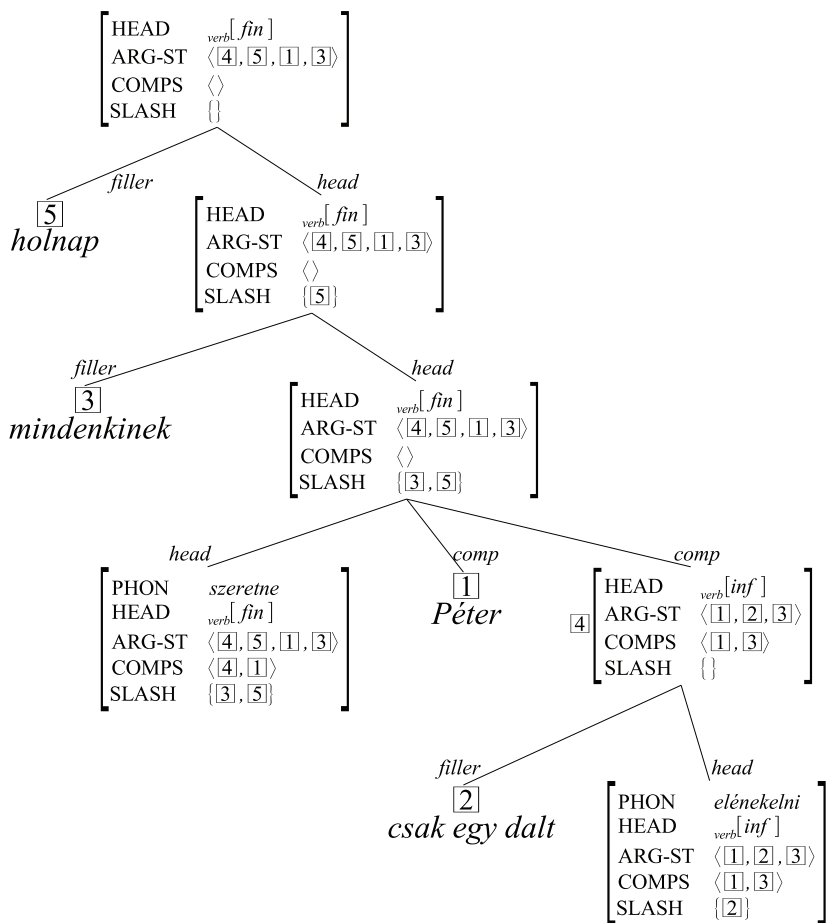
Ez az infinitívusz magában nem felel meg a ragozott ige által tett megszorításoknak, mivel a SLASH halmaza nem üres: először a tárgyával *filler-head* szerkezetet kell alkotnia, azaz a tárgya megjelenik az infinitívusz előtti fókuszpozícióban. Az infinitívusz maradék komplementumai felöröklődnek a ragozott ige ARG-ST listájára, és a mondatban vagy a mátrixige komplementumaként, vagy annak bal perifériáján jelennek meg. A kapott mondat szerkezetet (55) mutatja.

5. Összefoglalás

Tanulmányomban bemutattam, hogyan lehet a magyar egyszerű mondatokat elemezni a HPSG-ben. A kapott szerkezet hasonlít az É. Kiss (1987)-ben java-

¹⁵ Az argumentumszerkezet leírásában nem várjuk el, hogy az alany alanyesetű legyen, mivel az infinitívusz nem ad esetet. A nominatívuszi esetet a ragozott ige kívánja, ez jelölve is van a *szeretne* lexikai egységen

(55) Holnap mindenkinek szeretne Péter csak egy dalt elénekelni.

solt szerkezethez, vagyis lapos ige utáni szerkezetet és hierarchikus bal perifériát tartalmaz, ugyanakkor különbözik attól a használt eszközök tekintetében: nem mozgatással kerülnek az összetevők a bal perifériára, hanem kizárólag lokális műveleteket alkalmazva.

Az infinitívuszt tartalmazó mondatok elemzésénél egy eddig nem javasolt szerkezetet mutatok be, amelyben az infinitívusz összekapcsolódik a saját balperifériás argumentumaival, a maradék komplementumokat pedig a mátrixige argumentumai közé örökíti, így teremtve meg azt a lehetőséget, hogy azok a mátrixige argumentumaiként viselkedjenek.

Irodalom

- Barwise, Jon – Robin Cooper 1981. Generalized quantifiers and natural language. *Linguistics and Philosophy* 4: 159–219.
- Bouma, Gosse 2003. Verb clusters and the scope of adjuncts in Dutch. In: Pieter A. M. Seuren – Gerard Kempen (szerk.): *Verb constructions in German and Dutch*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 5–42.
- Bouma, Gosse – Robert Malouf – Ivan A. Sag 2001. Satisfying constraints on extraction and adjunction. *Natural Language and Linguistic Theory* 19: 1–65.
- Brody, Michael 1990. Remarks on the order of elements in the Hungarian focus field. In: István Kenesei (szerk.): *Approaches to Hungarian 3 (Structures and arguments)*. Szeged: JATE. 95–121.
- Cooper, Robin 1983. *Quantification and syntactic theory*. Dordrecht: Reidel.
- Copestake, Ann – Dan Flickinger – Carl Pollard – Ivan Sag 2005. Minimal recursion semantics: An introduction. *Research on Language and Computation* 3: 281–332.
- É. Kiss, Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Dordrecht/Budapest: Reidel/Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss Katalin 1989. Egy főnévi igeneves szerkezetről. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17: 153–169.
- É. Kiss, Katalin 1999. Strategies of complex predicate formation and the Hungarian verbal complex. In: István Kenesei (szerk.): *Crossing boundaries: Advances in the theory of Central and Eastern European languages*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 91–114.
- Gazdar, Gerald – Ewan H. Klein – Geoffrey K. Pullum – Ivan A. Sag 1985. *Generalized phrase structure grammar*. Oxford: Blackwell.
- Gyuris, Beáta – Maleczki Márta – Varasdi Károly 2008. *Formális szemantika (Második, javított kiadás)*. Szeged: JATEPress. (Első kiadás: Bölcsész Konzorcium/Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2006.).
- Hinrichs, Erhard W. – Tsuneko Nakazawa 1990. Subcategorization and VP structure in German. In: Shaun Hughes – Joe Salmons (szerk.): *Proceedings of the Third Symposium on Germanic Linguistics*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Kálmán László – Rádai Gábor 1996. Megszakított összetevők a magyarban konstrukciós nyelvtani szempontból. *Néprajz és Nyelvtudomány* 37: 83–119.
- Kálmán, László – Rádai Gábor 1998. Word order variation in Hungarian from a constructionist perspective. In: Casper de Groot – István Kenesei (szerk.): *Approaches to Hungarian 6: Papers from the Amsterdam conference*. Szeged: JATEPress. 141–181.
- Kathol, Andreas 1994. Passives without lexical rules. In: Nerbonne et al. (1994, 237–272).
- Nerbonne, John – Klaus Netter – Carl Pollard (szerk.) 1994. *German in Head-driven Phrase Structure Grammar*. Stanford: CSLI.
- Noord, Gertjan van – Gosse Bouma 1994. Adjuncts and the processing of lexical rules. In: *Proceedings of the 15th International Conference on Computational Linguistics (COLING)*. Kyoto: Kyoto University. 250–256.
- Pollard, Carl 1994. Toward a unified account of passive in German. In: Nerbonne et al. (1994, 273–29).
- Pollard, Carl – Ivan A. Sag 1994. *Head-driven Phrase Structure Grammar*. Chicago & Stanford: University of Chicago and CSLI.

- Sag, Ivan A. 2005. Adverb extraction and coordination: A reply to Levine. In: Stefan Müller (szerk.): The Proceedings of the 12th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar. Stanford: CSLI. 322–342.
- Sag, Ivan A. – Janet Dean Fodor 1994. Extraction without traces. In: Raul Aranovich – William Byrne – Susanne Preuss – Martha Senturia (szerk.): Proceedings of the West Coast Conference on Formal Linguistics 13. Stanford: CSLI. 365–384.
- Steedman, Mark 1996. Surface structure and interpretation. Cambridge MA: MIT Press.
- Szécsényi Krisztina 2007. Egy tagmondat vagy kettő? Infinitívuszi szerkezetek a magyarban. In: Sinkovics Balázs (szerk.): LingDok 6. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai. Szeged: JATE-Press. 189–220.
- Szécsényi, Krisztina 2009a. An LF-driven theory of scrambling in Hungarian infinitival constructions. Doctoral dissertation, SZTE, Szeged.
- Szécsényi, Krisztina 2009b. On the double nature of Hungarian infinitival constructions. *Lingua* 119: 592–624.
- Szécsényi, Tibor 1997. On complements of complements in Hungarian. *Working Papers in the Theory of Grammar* 4: 83–93.
- Szécsényi Tibor 2005. Sorrend és hatókör a magyarban: HPSG elemzés. *Nyelvtudomány* 1: 171–202.
- Szécsényi Tibor 2009. Lokalitás és argumentumöröklés. A magyar infinitívuszi szerkezetek leírása HPSG keretben. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.

Hungarian sentence structure in HPSG

Abstract: The paper describes Hungarian sentence structure in the framework of Head-driven Phrase Structure Grammar (HPSG). The structure of simple sentences is analysed with a hierarchical left periphery and a flat postverbal structure, like in classical discourse configurational models. Since the theory uses only one level of representation, the components on the left periphery do not occupy these positions as the result of movement transformations, and the scope of quantified elements is not determined by covert movement either but with the help of QSTORE mechanisms. The analysis proposed for simple sentences can be applied to infinitival constructions as well, also accounting for the observation that they have properties of simple sentences and compound sentences at the same time.

Keywords: HPSG, Hungarian sentence structure, discourse configurationality, scope, infinitival constructions

II. rész
Modulok és kapcsolódásaik

Frázisstruktúra és prozódia: interfész vagy közös kognitív alapok?*

Hunyadi László

*Debreceni Egyetem, Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Debrecen
hunyadi@ling.arts.unideb.hu*

A tanulmány a szintaxis és a prozódia kapcsolatát vizsgálja percepciós kísérletekre támaszkodva azon feltevés alapján, hogy a prozódiának léteznek olyan lényeges tulajdonságai, amelyek a konkrét nyelvi anyagtól függetlenek. Absztrakt vizuális, absztrakt prozódiai elemeken, továbbá konkrét nyelvi anyagon vizsgálva a csoportosítást arra a következtetésre jut, hogy a csoportosítás a nyelvtől független lényegi kognitív tulajdonság. A prozódiai elemeket ugyanazon elveket követve csoportosítjuk, mint a nem-prozódiai, absztrakt vizuális elemeket. Ezen elvek: inherens csoportosítás és szimmetria. Absztrakt és nyelvi anyagok összevető vizsgálata alapján megfogalmazzuk, hogy a szintaktikai és a prozódiai frázisalkotás hasonlóságnak az az oka, hogy a csoportosítás azonos elveire támaszkodnak. Különbségük opcionálitása arra vezethető vissza, hogy a kettő között nem interfész-viszony van, hanem a csoportosítás általános, nem nyelvspecifikus elveit opcionálisan alkalmazzák.

Kulcsszavak: szintaxis–prozódia megfelelés, csoportosítás, prozódia és megismerés, rekurzió, ritmus

1. Bevezetés

A prozódiának, itt is elsősorban a beszéddallamnak, az időtartamnak és az intenzitásnak szembetűnő szerepe van egy gondolatnak a beszélő által való kifejezésében. A beszédhangnak számos olyan tulajdonsága van, amelyek alapján felismerhető és azonosítható a beszélő (az előbbieik kombinációjából adódó beszédtempó, ritmus és hangsúly, valamint ezen túlmenően az alaphang és felhangjai sajátos együttállása által meghatározott hangszín alapján), de részben ugyanezek alapján felismerhető – ami egy sikeres kommunikációban igen fontos szerepet tölt be – a beszélő szándéka, érzelmi állapota és a közlendő egyéb pragmatikai meghatározottsága is. Ezen jellegzetességek pontos leírása és a leírások kellő szintű

* Ezúton mondok köszönetet számos kollégának, mindenek előtt Varga Lászlónak, É. Kiss Katalinnak, Csépe Valériának, Bánréti Zoltánnak és Harry van der Hulstnak az ezen tanulmányban ismertetett kutatásaimhoz nyújtott értékes tanácsaikért. Ugyancsak köszönöm a két anonim bírálóknak hasznos és gondolatébresztő megjegyzéseikért. A munkát az alábbi pályázatok támogatták: OTKA 69042, IKUT-0009.

általánosítása fontos mind a kommunikációnak a résztvevők általi teljesebb értelmezésében, mind az ilyen kommunikációt reprezentáló nyelvtechnológiai alkalmazásokban. Anélkül, hogy egy teljesebb áttekintését adnánk a legfontosabb kutatási eredményeknek, ki kell emelnünk, hogy a magyar nyelvre legrészletesebben és a legáltalánosabb igénnyel Varga László dolgozta ki a prozódia funkcionális rendszerét, finom distinkciókat téve a beszéddallam rendszerszerű leírásában (vö. Varga 1981; 1993; 2002; 2008a;b). A prozódia nyelvtechnológiai szempontú feltérképezése mindenekelőtt Olasz Gábor (és munkatársai) nevéhez fűződik (vö. Olasz 2002; 2006; 2007a;b) azzal a céllal, hogy a beszéd (ezen belül egyre hangsúlyozottabban a prozódia) olyan tulajdonságait írják le, amelyek parametrizálva élethű technológiai alkalmazásokban jelenhetnek meg.

A prozódia bármennyire elválaszthatatlannak tűnik is a beszédétől, a beszélőtől és a konkrét nyelvtől, mégis erős lehet az intuíciónk, hogy vannak olyan tulajdonságai, amelyek – elvonatkoztatva a felszíni különbségektől – mégis valami egészen általános felé mutatnak. Ezen absztrakciós szinten már nem Hz-ről, dB-ről és ms-ről beszélünk, hanem arról, ami szerkezetükben összeköti és nem elválasztja a felszínen akár jelentősen is különböző alakzatokat. A fentebb hivatkozott funkcionális általánosításon túlmenően intuíciónk szerint lehetséges egy olyan általánosítás is, amely megragadja az egymástól több lényeges szempontból is különböző nyelvek közös prozódiai tulajdonságait, mindezt pedig nem a performancia, hanem a grammatikai kompetencia szintjén. Úgy vélhetjük, hogy mivel a prozódia formájának kellő megválasztása jelentősen hozzájárul egy közlés megértéséhez, a prozódia elvezet egyben a közlés mögötti mondat struktúrájának azonosításához is. Az itt következőkben azt vizsgáljuk, meddig juthatunk el ezen általánosítás során: azaz elérhető-e a prozódia olyan absztrakciója, amelynek alapján a szintaxis és a prozódia mint a kompetencia egyenrangú komponensei találkoznak, vagy a kettő valamilyen mértékben rendszerszerű különbséget mutat a nyelv struktúrájában. E kérdés feltevésében a szintaxis–prozódia interfész hosszabb múltra visszatekintő kutatásához csatlakozunk és olyan kísérleteket ismertetünk, amelyeknek az eredményei ezen interfész megismerését új megvilágításba helyezhetik.

2. A szintaxis–prozódia interfész vizsgálatát motiváló néhány megközelítés

2.1. A „laposabb prozódia” elmélete

A Chomsky-féle generatív grammatika történetében viszonylag korán megjelent egy, a prozódia státusával összefüggő olyan elméleti kérdés, amely különbözik

annak a beszédben megjelenő funkcionalitásától. A kérdés az, milyen összefüggés van a szintaxis és a prozódia között, része lehet-e a prozódia a szintaxis-alapú grammatikának. Chomsky–Halle (1968) bemutatja, hogy a szintaxis és a prozódia frázishatárai nem esnek egybe, azaz a kétféle szerkezet között van egy bizonyos fokú nem-megfelelés, vö. (1) (a példába általunk beillesztett függőleges vonalak a fonológiai frázishatárokat mutatják):

- (1) [[This is [the dog |that chased [the cat | that killed
 ez van a kutya ami kergette a macskát ami megölte
 [the rat |that ate [the malt |that lay in
 a patkányt ami megette a malátát ami volt prep.
 [the house that Jack built.]]]]]]]
 a ház amit Jack épített

'Ez az a kutya, amit az a macska kergetett, ami megölte azt a patkányt, ami megette azt a malátát, ami abban a házban volt, amit Jack épített.'

A szerzők úgy általánosítanak, hogy ez a nem-megfelelés annak az eredménye, hogy itt két, egymástól különböző struktúrának egyidejű érvényesüléséről van szó, ahol az interfész (szintaxis–prozódia) két oldalán nem feltétlenül azonos szabályok működnek.

Nespor–Vogel (1982), valamint Selkirk (1984), majd az ezt követő szakirodalom túlnyomóan azt a véleményt osztotta, hogy az (1)-ben bemutatott nem-megfelelés annak a következménye, hogy a prozódia „laposabb”, mint a szintaxis, bár a prozódiai hierarchia létét nem kérdőjelezzik meg. Nespor–Vogel (1986) szerint ez a hierarchia az alábbi elemekből áll:

mora > szótag > láb > prozódiai szó > klitikus csoport > fonológiai csoport >
 intonációs csoport > fonológiai kijelentés

A prozódia „laposságának” okát Selkirk úgy fogalmazza meg a Szigorú Szintek Hipotézisében (*Strict Layer Hypothesis*), hogy a hierarchia egy adott szintjének tartományába csak egy, a hierarchia következő, alacsonyabb szintjén levő tartomány tartozhat. Ez azt jelenti, hogy e feltevés szerint az a szabály, amely a szintaxist és a prozodiát egymástól megkülönbözteti, az a rekurzió: míg a szintaxis végtelen mélységét a rekurzió biztosítja, a Szigorú Szintek Hipotézise éppen e rekurzió alkalmazását nem teszi lehetővé. Így lehet a szintaxissal szemben a prozódia véges mélységű, azaz laposabb. (Természetesen egy kizárólagosan funkcionális, a beszédprodukciót előtérbe helyező magyarázat érvelhetne másképpen: ezek szerint ha egy rekurzív beágyazás egyben mélyebb intonálást is jelent – erre majd fogunk példát látni a későbbiekben –, akkor egy rekurzív módon végrehajtott végtelen beágyazás prozódiai megvalósítása abba az akadályba ütközne, hogy

a beszédhang nem lehet „végtelenül mély”. A magyarázatot azonban az elméleti keret megválasztása eleve meghatározza: ha a grammatikát, és így a szintaxist elméleti konstrukciónak tekintjük, amely a kompetencia része, akkor egy, a performanciához kapcsolódó magyarázat az előbbivel nem lehet kompatibilis.)

A fenti nézetet, amely szerint a prozódia nem rekurzív, némileg korlátozza Ladd (1986; 1992; 1996; 2008), aki leírja, hogy ugyanolyan típusú frázisok határain különböző határoló erősség figyelhető meg, vö. (2) és (3):

(2) [A és B [de C]]

(3) [A [de B és C]]

Ennek alapján bevezeti az Összetett Prozódiai Tartomány (*Compound Prosodic Domain*) fogalmát és megengedi, hogy ilyen és csakis ilyen típusú szerkezetekben egy *X* típusú prozódiai tartomány állhasson ugyanilyen *X* típusú közvetlen összetevőkből.

Ito és Mester (2007) úgy fogadják el a Selkirk (1984), Nespor–Vogel (1986) és Selkirk (2002)-ben meghatározott prozódiai hierarchiát, hogy bizonyos mértékben ugyancsak megengedik a rekurziót: a fonológiai frázist és az intonációs frázist egyetlen rekurzív kategóriában egyesítik.

Selkirk (1995) és Peperkamp (1997) azon a vélemény vannak, hogy fenntartható, hogy a prozódia alapjában nem rekurzív, ha megengedjük, hogy vannak olyan megszorítások, amelyek kötelezővé teszik a rekurzió tiltásának a megsértését. Ezt a véleményt elfogadja Truckenbrodt (1999) is a kimatuumbi (bantu nyelv) adatai alapján.

Ladd fentebbi alapgondolatát és példáját követve Wagner (2005) rekurzív szintaktikai frázishatárokat időben kifejezett prozódiai frázishatárokkal (szünetekre) fordított le és bemutatta, hogy az így létrehozott és észlelt prozódiai frázishatárok egybeesnek a kiindulási alapul szolgáló szintaktikai frázishatárokkal. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a megfigyelés csupán azt jelzi, hogy lehetséges a szintaktikai frázishatárok idővel történő prozódiai leképezése, de azt nem, hogy közvetlen megfelelés van a kétféle frázisszerkezet között. Ez utóbbit támasztja alá Clifton et al. (2002) is, akik felteszik, hogy az időn kívül további prozódiai tényezői is lehetnek a szintaktikai beágyazás észlelésének és értékelésének. Végül Watson és Gibson (2004) azt mutatják be, hogy a szünet nem feltétlenül az intonációs frázis határán jelenik meg, továbbá, egy szintaktikai szerkezet önmagában nem határozza meg a szünet nagyságát. E kutatási eredményekben (Chomsky és Halle 1968-as művétől kezdve) az a közös, hogy elsősorban a szintaktikai frázishatárokon feltételezett szünet megfigyelésin alapulnak, és az eredmények azt

sugallják, hogy a prozódiai frázisstruktúra nem kötelezően képezi le a szintaktikai frázisstruktúrát. Bár a nem-megfelelés okának feltehető az, hogy a prozódia nem rekurzív, a frázishatárok szünettel való jelölése alapján tett bizonyos megfigyelések (l. Ladd fentebb) e feltevést gyengítik.

2.2. A prozódia helye a nyelvképesség vizsgálatában

A szintaxis–prozódia interfész vizsgálatának új lendületet és aktualitást adott egy újabb vizsgálati szempont felmerülése Hauser, Chomsky és Fitch tanulmánya (Hauser et al. 2002) nyomán. Eszerint tovább lehet finomítani a kompetencia–performancia (és ennek megfelelően a szintaxis és a prozódia) viszonyának vizsgálatát azáltal, hogy – feltevésük szerint – a szűkebb értelemben vett nyelvképesség (FLN, *Faculty of Language in the Narrow Sense*) nem más tartalmat, mint a rekurzió képességét. Továbbá, a rekurzió csak a szintaxisban jelenik meg, bármilyen egyéb nyelvi és nem-nyelvi szinten levő megjelenési formája nem hozható vele összefüggésbe. Kísérletek sorával sikerült igazolnunk (Hunyadi 2006; 2009; 2010), hogy a prozódia valóban rekurzív és nem csupán a többek között Ladd-féle korlátozott szerkezetekben, hanem olyan alapvető szintaktikai szerkezetekben is, mint a többszörös beágyazás és a beékelés. Ugyanitt azt is sikerült feltárni, hogy a frázishatároknál nem feltétlenül az idő (a szünet) az, amit határoló elemnek tekinthetünk (így lényegében megválaszolva a szünet ilyen szerepére vonatkozó, Watson–Gibson (2004) által jelzett, fentebb említett gondokat). Végül feltárva a prozódia néhány általános, nyelven túlmutató szabályát, azt a kérdést is más megvilágításba helyezhetjük, vajon mennyire kell elvárnunk azt, hogy a prozódia a szintaxis leképezése legyen. (Mindezekről részletesen szólunk a 3. pontban.)

2.3. A prozódiai eszközök multimodalitása

Még egy további szempontból került új megvilágításba a szintaxis–prozódia interfész problematikája, mégpedig az ember–ember és ember–gép kommunikáció/interakció általános elveinek tanulmányozása során (vö. Hunyadi 2010; megj. alatt). Az ember–gép interakció technológiai megvalósítása során egyre inkább tért nyert a multimodalitás elve, azaz az, hogy valamely, a kommunikációban/interakcióban megnyilvánuló funkció kifejezésére számos eszköz áll rendelkezésre és ezek az eszközök multimodálisak (egyszerre és opcionálisan több modalitásban, elsősorban a beszédben és a gesztusok több formájában jelennek meg). Az, hogy mikor melyik modalitás (és azon belül melyik eszköz) kerül előtérbe, igen

sok, de elsősorban a megjelenítendő esemény alapstruktúrájától nem meghatározott tényezőtől függ (a beszélők szándéka, háttérismerete, maga a pragmatikai helyzet, stb.). Valójában a konkrét nyelvi megnyilatkozások vizsgálata során is azt fogjuk látni, hogy a frázishatárok jelölése is multimodálisan történik: az ilyen határokat nem szükségszerűen szünet jelöli, egyéb prozódiai eszközöket is használunk. Ennek fényében lesz igazán izgalmas az a kérdés, hogy ha a szintaxist úgy fogjuk fel, mint egy formális invariáns szerkezetet és annak derivációit, akkor megengedhető-e, hogy a prozódia feltételezett formális szerkezetét opcionális derivációkkal (opcionálisan választható modalitásokkal és azok kombinációival) állítsuk elő. Ez a kérdés nem kisebb fontosságú, mint a rekurzió prozódiai státusáé.

Mindezt együttvéve, nyelvészeti szempontból a legfontosabb kérdés továbbra is az, vajon minden hasonlóságuk mellett a prozodiát tekinthetjük-e a grammatika (és így a kompetencia) részének, vagy az, különösen az egyéni variabilitás miatt, a performanciához sorolandó, és így nem része a grammatikának. A kérdést az teszi különösen érdekessé, amitől túlmutat a szintaxis–prozódia interfész problematikáján. Mint a 3. pontban látni fogjuk, a prozodiának el tudjuk különíteni bizonyos, az egyéni (egyetlen beszélőn belüli és különböző beszélők közötti) változatosságon túlmutató általános elveit és szabályosságait, amelyek túlmutatnak a nyelven, így magán a grammatikán is. Tehát felmerülhet annak a lehetősége is, hogy bár a beszédben tetten érhető prozódia nem független a nyelv grammatikájától, egyben olyan, nem az emberi nyelvre specifikus elveket jelenít meg, amely elvek egyébként a grammatikában is jelen vannak. Azaz lehetséges feltenni, hogy mind a prozódia, mind a grammatika valamilyen általánosabb, kognitív megalapozottságú elvekre épül, és a kettő találkozása ezen közös kognitív interfészen keresztül valósul meg. Ez indokolhatja mind az azonosságot, mind az eltérést a grammatika és a prozódia között.

Ilyen kérdésekre kívánunk a jelen tanulmányban válaszolni. Ennek során először bemutatjuk a prozódia azon elveit, amelyeket a nyelven túlmutató kognitív elvekként azonosíthatunk, majd megvizsgáljuk ezen elvek érvényesülését konkrét nyelvi anyagon. Külön figyelmet fogunk fordítani olyan, a mondat nagyobb egységeit érintő műveletekre, mint a beágyazás és a beékelés, majd a frázisstruktúra kisebb összetevő csoportjaiban figyeljük meg a szintaxis és a prozódia összefüggéseit.

Megfigyeléseinket és következtetéseinket produkciós kísérletek eredményeire alapozzuk.

3. A prozódia alapvető kognitív jellemzői

Abból kiindulva, hogy – mint láttuk – egy mondat szintaktikai és prozódiai fráziszerkezete nem feltétlenül esik egybe (mások lehetnek a frázishatárok és a prozódiai hierarchia nem végtelenül mély), feltehetjük, hogy a prozódiát olyan szabályok korlátozzák, amelyek részben különböznek a szintaxis korlátozó szabályoktól. Az ilyen specifikus szabályok feltárásához ugyanakkor meg kell ragadnunk azokat a tulajdonságokat is, amelyek a kétféle szerkezetben feltétlenül közösek. Ami feltétlenül közös, az nem más, mint az – akár a szintaxisban és a prozódiában egyaránt – elengedhetetlen **csoportosítás**. A szintaxisban az egyes (alapértelmezetten lexikális) elemek valamilyen összetevős szerkezetben egyesülve képeznek szintaktikai csoportot, a prozódiában az egyes fonológiai szavak rendeződnek prozódiai csoporttá. Mindkét szerkezet típusra jellemző, hogy a minimális csoportok további, e csoportokat magukba foglaló nagyobb csoportot képezhetnek. Mivel azt a feltevést kívánjuk igazolni, hogy a prozódiai csoportalkotásnak lehetnek olyan jellemzői, amelyek túlmutatnak magán a nyelvi anyagon (és ennek bemutatásával indokolhatóvá válhat a szintaxis és a prozódia bizonyos fokú nem-megfelelése), olyan kísérleteket végeztünk, amelyek középpontjában ugyan a nyelvi prozódia alapvető paramétereit (ezen belül az időtartam, az F0 és kisebb mértékben az intenzitás) állnak, konkrét lexikális nyelvi anyagra azonban nem támaszkodnak. A prozódia szabályainak feltárására kísérletek két típusát végeztük nem-nyelvi anyagon: absztrakt vizuális elemekkel és absztrakt prozódiai elemekkel. Megfigyeléseink a csoportosítás, továbbá a beágyazás prozódiai megvalósítására irányultak. A kísérletek részletesebb bemutatására vö. Hunyadi (2006; 2009; 2010); Hunyadi–Bíró (2009).

3.1. Csoportosítás absztrakt vizuális elemekkel: az idő (szünet) szerepe

Arra voltunk kíváncsiak, vajon felismerik-e, és ha igen, milyen mértékben és milyen módon jelzik vissza a kísérleti alanyok absztrakt elemek vizuálisan jelölt csoportosítását. A kísérlet csoportosítandó elemeiként pöttyöket (●) alkalmaztunk és a közöttük levő strukturális viszonyt zárójelekkel jelöltük. Az alanyoknak a számítógép képernyőjén bemutatott szerkezetek felismerését és értelmezését az egérrel való kattintással kellett visszajelezniük. A kattintások kapott időpontjait a számítógép 1 ms pontossággal rögzítette, majd az adatokat statisztikailag elemeztük. (A kísérleteket Macintosh számítógépen futó PsyScope program és USB ButtonBox alkalmazásával végeztük. A kísérletben 50 egyetemi hallgató vett részt.

A feladatot előzetes tréning nélkül végezték el, csupán arra hívtuk fel a figyelmüket, hogy a zárójeleknek szerkezetjelölő funkciójuk van, hasonlóan más környezetekben való alkalmazásukhoz.)

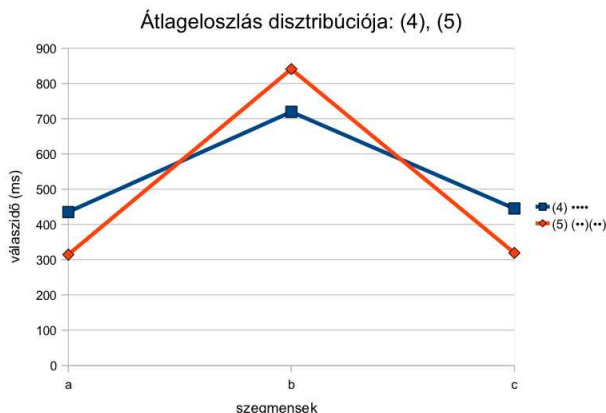
A számos elemzett mintázat közül itt az alábbi kettőt mutatjuk be:

(4) ●●●●

(5) (●●)(●●)

Amint látjuk, (4)-ben a kísérleti alany előtt nem jelent meg előre meghatározott csoportosítás, míg (5)-ben a zárójelekkel azt jelöltük, hogy az első két elem és a második két elem önállóan egy-egy csoportot alkotnak. Két egymást követő kattintás között eltelt időket mértünk, így a négy elemből álló mintázatban három szakaszt (szegmenst) különíthettünk el. Ezeket az 1. ábrán *a*, *b* és *c* betűkkel jelöljük.

Várható volt, hogy az (5) mintában zárójelekkel jelölt csoportosítást a kísérleti alanyok felismerik és azt a közöttük levő szünettel jelölik is. Így kaphattuk a *b* szakaszra a nagyobb időtartamot, megfelelően a 2. és 3. elem között tartott nagyobb szünetnek. Meglepetés volt ugyanakkor számunkra, hogy a (4) mintázatot, ahol semmilyen csoport nem volt zárójelekkel jelölve, ugyancsak úgy értelmezték, mint ahol az első és az utolsó két-két elem önálló csoportot képez:

1. ábra

Mivel a (4) mintázat ilyen reprezentációját statisztikailag relevánsnak találtuk, bizonyítva láttuk, hogy a csoportosítás nem lehet a véletlen műve. E jelenséget elneveztük **inherens csoportosításnak**. Általánosítva az inherens csoportosítás azt jelenti, hogy megismerésünkben létezik egy olyan kognitív szabály, amely

alapértelmezetten csoportokba rendezi a (tetszőleges természetű) elemeket. Arról, hogy az inherens csoportosítás szabálya már kisgyermekkorban is létezik és azt nem-nyelvi elemek nagyobb sorozatára is alkalmazzuk, egy további kísérletünk tanúskodik (vö. Hunyadi–Bíró 2009). A feladat az volt, hogy 4–5 éves gyerekek tekintsenek meg olyan mintázatokat, ahol kutyák mindenben azonos képei azonos távolságra vannak egy sorban elhelyezve, és minden egyes képre egyet tapsoljanak. Azt találtuk, hogy 5–6 elemszámig a kísérleti alanyok ugyancsak alkalmazták az inherens csoportosítást, hasonlóan a felnőttek fentebb ismertetett kísérletéhez. (Az elemszám további növekedésével az inherens csoportosítás egyre kevésbé volt megfigyelhető, ami leginkább a memóriakapacitással függ össze.) Mivel itt a feladat az volt, hogy az észlelt szerkezetet tapsolással adják vissza, megfigyelhető volt az idő mellett az intenzitás változásával való szerkezet-kiemelés is. Azt is tapasztalhattuk, hogy az idő és az intenzitás változása ugyanazon szerkezet kifejezésére nem volt föltétlenül szinkronban egymással. Ez arra utal, hogy itt a szerkezeti jelölés két, egymástól független módjáról van szó és az egybeesésük lehet opcionális.

Az 1. ábra ráirányítja a figyelmünket még egy jelenségre: az *a* és a *c* szakasz (azaz az első két elem között mért távolság és az utolsó két elem között mért távolság) lényegében azonos hosszúságúnak tűnik. Ezzel a prozódia időkomponensére az inherens csoportosítás mellett megfogalmazzuk a **szimmetria** elvét is. A szimmetria elve azt a kognitív törekvést jelzi, hogy az inherens csoportosítást úgy valósítsuk meg, hogy ezáltal lehetőleg időben azonos hosszúságú (vagy térbeli csoportosítás esetén térben azonos módon jellemezhető) csoportokat alkossunk. (A szimmetriának a ritmussal való nyilvánvaló kapcsolatát lentebb, a 3.4. pontban tárgyaljuk.)

3.2. Csoportosítás absztrakt prozódiai elemekkel: az idő (szünet) szerepe

E kísérlet felépítése hasonló volt az előzőhöz annyiban, hogy itt is absztrakt, azaz lexikális nyelvi elemekhez nem kötődő elemek csoportosítását kellett értelmezni. Ezúttal azonban már lehetőség nyílt arra is, hogy az idő mellett a prozódia F0-változásban kifejezett beszéddallam-összetevőjét is vizsgáljuk. A csoportosítás elemei ezúttal nyomtatott betűk formájában jelentek meg, míg a csoportosítást újra zárójelekkel jelöltük. A feladat az volt, hogy a struktúrákat a betűk egymás utáni megnevezésével reprezentálják. Mérési adatként az egyes elemek megnevezésének kezdő időpillanatait jelöltük meg. A kísérletben 23 egyetemi hallgató vett részt. A kísérletet itt sem előzte meg tréning és az instrukciók megegyeztek

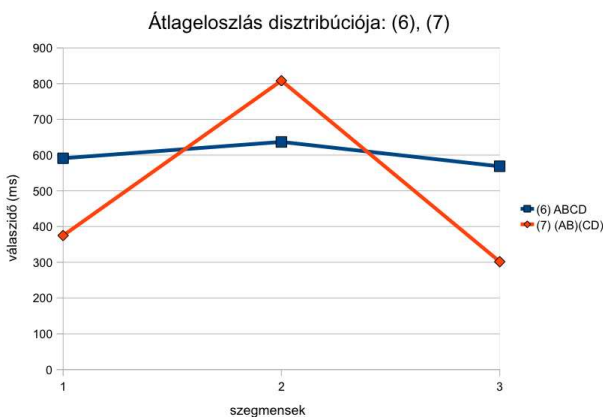
az előző kísérletben adottakkal. A mérésekhez a Praat programot használtuk és a hanghullámot vizsgálva jelöltük ki a megfelelő időértékeket.

Az itt bemutatandó mintázatok a következők:

(6) A B C D

(7) (AB)(CD)

azaz szerkezetileg (6) megfelel (4)-nek, (7) pedig (5)-nek.

2. ábra

Mint az ábrából kitűnik, a (7) mintázatban a felszínen megjelölten megjelenő csoportosítást várható módon megfelelően tükrözi a prosódiai (időbeli) csoportosítás. Ugyanakkor az is látható, hogy a felszíni jelölés által nem csoportosított (6) mintázatot az alanyok ugyancsak inherensen csoportosították (ha kisebb mértékben is), hasonlóan az absztrakt vizuális (4) mintázathoz.

A (4)-re és (6)-ra adott reprezentációk hasonlóságát arra vezetjük vissza, hogy az idő és az alaphanggal (F0) való beszéddallam-variáció egyaránt lehet az inherens csoportosítás eszköze. (A gyerekekkel végzett kísérletek – mint említettük – azt mutatják, hogy ilyen eszköz lehet az intenzitás is.) A (4)-re és (6)-ra adott reprezentációk közötti különbség esetében (amely szerint az idővel történő inherens csoportosítás kevésbé artikulált (6)-ban, azaz amikor a reprezentálandó mintázat absztrakt prosódiai elemekből áll) arra gondolhatunk, hogy ebben a beszéddallammal történő csoportosításnak valamilyen kiemelt szerepe játszhat közre. A továbbiakban a beszéddallam ilyen szerepét kívánjuk feltárni.

Ezért a következőkben azt mutatjuk be, hogyan jelenik meg az absztrakt prosódiai elemek beszéddallammal történő csoportosítása.

3.3. Csoportosítás absztrakt prozódiai elemekkel: a beszéddallam (F0) szerepe

A 3.2-ben bemutatott kísérlet eredményeit az F0-variáció szempontjából vizsgálva a következő változatokat és eloszlásokat találjuk, megnevezve az egyes elemek jellemző dallamirányát (zárójelben az adott mintázat előfordulásának száma):

- (6) *A B C D*
- a. emelkedő emelkedő emelkedő eső (14)
 - b. ereszkedő ereszkedő ereszkedő eső (6)
 - c. emelkedő ereszkedő emelkedő eső (2)
 - d. ereszkedő emelkedő ereszkedő eső (1)

A (6) mintázatnak egyszerű belső szerkezete van, hiszen benne nem jelenik meg belső csoportosítás. Ugyanakkor a reprezentációk négy változatát is megfigyeltük. Közös bennük a természetesen várható frázisvégi eső intonáció. Az első két változatban az a közös, hogy – akár emelkedő, akár ereszkedő dallammal – egyfajta felsorolást fejeznek ki, azaz nem jelölnek belső csoportosítást. Ezzel szemben mind a c., mind a d. változathoz világosan kitűnik, hogy belső csoportosítást tartalmaznak, azaz megjelenik az inherens csoportosítás.

- (7) *(AB)(CD)*
- a. ereszkedő emelkedő ereszkedő eső (15)
 - b. emelkedő ereszkedő ereszkedő eső (5)
 - c. magas_szintentartó magas_szintentartó mély_szintentartó mély_szintentartó (2)

Kitűnik, hogy valamilyen módon a dallammal minden alany reprezentálta a felszínen is jelölt csoportosítást. A legtöbben úgy, hogy a belső csoportot emelkedő intonáció jelölte (a. típus), kevesebben (b. típus) úgy, hogy a belső határon a második ereszkedő dallam jelentősen alacsonyabban indult, mint az azt megelőző ereszkedő dallam. Végül 2 esetben (c. típus) azt figyeltük meg, hogy a csoportot a tonális fekvés és nem az irány megváltozása jelölte.

Általánosságban megállapíthatjuk tehát, hogy a prozódianak egyik alapvető, általánosságban meglévő elve a csoportosítás. A csoportosításnak több eszközt is megfigyeltük (idő, beszéddallam, intenzitás). Mivel idővel mind absztrakt vizuális elemekből, mint absztrakt prozódiai elemekből álló mintázatok esetén csoportosítunk, míg a dallammal való csoportosítás az absztrakt vizuális mintázatok esetében nem releváns, az időt általánosabb csoportosítási eszköznek kell

tekintenünk, mint a dallammal való csoportosítást. Ugyanakkor az absztrakt prozódiai mintázatok csoportosításánál az is kitűnt, hogy némileg kisebb szerepe van az idővel való csoportosításnak, mint az absztrakt vizuális mintázatok esetében. Feltesszük, hogy ennek az az oka, hogy az absztrakt prozódiai elemek csoportosításánál a dallamnak az idővel szemben magasabb prioritása van. Ezt követve és általánosítva azt is feltesszük, hogy a csoportosítás olyan kognitív művelet, amely virtuálisan bármilyen típusú (modalitású), egynemű elemekből álló mintázat esetén fellép és úgy, hogy egy adott modalitás rendelkezik egy, az adott modalításra jellemző alapértelmezett csoportosítási eszközzel. Ennek az alapértelmezett csoportosítási eszköznek az alkalmazása kötelező, míg egyéb eszközé választható. Ezzel magyarázható, hogy az absztrakt vizuális elemek esetében ott, ahol csak az idővel lehet csoportosítani (egérkattintás), a csoportthatárok kijelölésében az idő szerepe elsőrendű. Viszont ha az absztrakt vizuális elemeket intenzitással is csoportosíthatjuk (l. a gyerekek körében végzett kísérletnél a tapsolást), opcionálisan az intenzitás is szerepet kaphat. Az absztrakt prozódiai mintázatokkal végzett kísérletek tanúsága szerint itt az alapértelmezett csoportosítási eszköz a beszéddallam, míg az idő másodlagos szerepet kap. Fontos azonban megfigyelnünk, hogy az idő olyan mértékben sosem szorulhat háttérbe, hogy ellentmondjon az alapértelmezett beszéddallammal való csoportosításnak. Továbbá, míg az idővel végeredményben csak egyféle módon csoportosíthatunk (a szünet hosszát növelhetjük vagy csökkenthetjük úgy, hogy a csoportthatáron mindig hosszabb a szünet, mint a csoporton belüli elemek között), a dallammal való csoportosításnak több módja is lehet: a csoportthatárt lehet mind a dallam irányának, mind fekvésének a megváltoztatásával jelölni. Ebből fakad az, hogy mind az explicit, mind az inherens csoportosítás ((6) és (7) mintázatai) esetében a csoportosítás többféle változatban valósult meg.

Míg a csoportosítás kézenfekvően a legalapvetőbb kognitív funkciók közé tartozik, érdemes megvizsgálunk bizonyos csoportokkal végzett alapvető műveletek prozódiai megvalósítását. Kísérleteket végeztünk szerkezeti beágyazással és beékeléssel, és megfigyeltük, milyen módon fejeződnek ki e szerkezetek az idő és a beszéddallam segítségével. E kísérletekben ugyancsak absztrakt, lexikális nyelvi elemeket nem tartalmazó mintázatokat vizsgáltunk. Az alábbiakban az erre vonatkozó eredményeket ismertetjük.

3.4. Beágyazás absztrakt vizuális mintázatokban: az idő (szünet) szerepe

A csoportokon alapvetően kétféle műveletet lehet végezni: mellérendelést és alárendelést. Vizsgálatunk szempontjából e kettő közül különösen az alárendelésnek

van jelentősége: a beágyazás formájában megjelenő alárendelés rekurzív alkalmazásával lehet ugyanis egy szintaktikai szerkezetet végtelen mélységig bővíteni, míg a rekurzió prozódiai korlátozását – ami magyarázhatja a prozódia viszonylagos laposságát – pontosan a prozódiai szerkezeten végzett beágyazás korlátozásával lehet ellenőrizni. Az ilyen irányú vizsgálódás szempontjából feltétlenül alkalmas eszköz lehet a lexikális nyelvi elemeket nem tartalmazó prozódiai mintázat vizsgálata.

Az alábbiakban bemutatjuk a 3.1. pontban ismertetett, absztrakt vizuális elemekkel végzett csoportosítási kísérlet beágyazásos mintázataira kapott időbeli reprezentáció eredményeit. Az alábbi mintázatok reprezentációját vizsgáltuk:

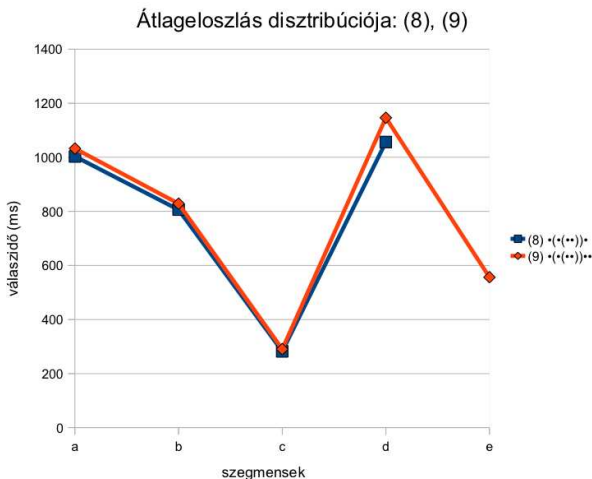
(8) •(•(••))•

(9) •(•(••))••

A két mintázatban közös, hogy az első pötty után beágyazás következik, majd a második pötty után újabb beágyazást találunk, azaz a beágyazás rekurzív módon valósul meg. Ugyancsak közös a mintázatokban, hogy a második beágyazás egy kéttagú csoportot érint. Végül megegyeznek abban is, hogy a két, egymást követő beágyazás után, az utolsó zárójelet követő pötty az elsővel azonos hierarchikus szintre kerül (a **kiágyazás** pozíciójában van). Amiben a két mintázat különbözik, az az, hogy (9)-ben van még egy hatodik pötty is a kiágyazás után, aminek azonban nincs jelölve strukturális viszonya a megelőző komplex szerkezettel. Így vizsgálhatjuk egyrészt azt, hogyan fejeződik ki az idővel egy azonos csoportba tartozó elemek közötti mellérendelés (példánkban a 3. és a 4. pötty viszonya), továbbá az alárendelés (beágyazás) az 1. és a 2., valamint a 2. és a 3. pötty között, egyben azt is, hogy az egymást követő két beágyazás jelölése között van-e időbeli különbség (azaz a beágyazás relatív mélységét jelzi-e különbség a határoló szünetek hosszában). Végül arra a kérdésre is kereshetünk választ, vajon a „szerkezeten kívüliségnek” (6. pötty) van-e időben kifejezhető jele.

E kérdésekre válaszként tekintsük meg a 3. ábrát. A betűk a következő szakaszokat (szegmenseket) jelölik: $a = 1-2.$ pötty, $b = 2-3.$ pötty, $c = 3-4.$ pötty, $d = 4-5.$ pötty, $e = 5-6.$ pötty (ez utóbbi csak a (9) mintázatban).

Az előzetesen feltett kérdésekre válaszolva látható, hogy a legrövidebb szünet a csoporthatáron belüli elemek között van (3–4. pötty, a legmélyebben beágyazott csoport). Továbbá: a beágyazást egy, a mellérendelésnél feltétlenül hosszabb szünet jelzi, ráadásul úgy, hogy az egymást követő beágyazások csoporthatárai egyre rövidebb szünettel követik egymást (azaz a b szakasz rövidebb, mint az a szakasz). Ezzel szemben az is szembetűnő, hogy a kiágyazást (d szakasz) egy, az első beágyazásnál is hosszabb szünet jelöli. Külön érdekesség az e szakasz (az

3. ábra

előzményekkel strukturális kapcsolatban nem álló 5–6. pötty távolsága (9)-ben hossza: ez olyan értéket vesz fel, amely semmiképpen nem illeszkedik a beágyazások, de akár a mellérendelés sorába sem, ezektől teljesen függetlennek tűnik.

A 3. ábra azt tanúsítja tehát, hogy az absztrakt vizuális mintázatokban történő beágyazást és kiágyazást az idő mint prozódiai eszköz egyértelműen kifejezi, és jól megkülönbözteti mind a mellérendeléstől, mind a struktúrán kívüliségtől.

A továbbiaknak nézzük meg, hogyan fejezi ki az idő a beágyazást absztrakt prozódiai szerkezetekben.

3.5. Beágyazás absztrakt prozódiai mintázatokban: az idő (szünet) szerepe

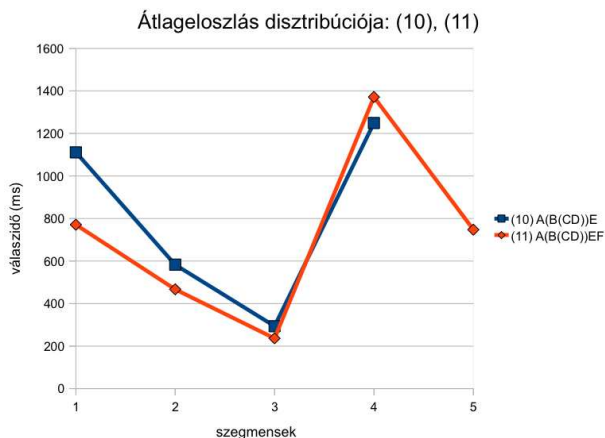
A fenti (8) és (9) mintázatnak az absztrakt prozódiai elemek csoportosítása szerint (10) és (11) felel meg:

$$(10) \quad A(B(CD))E$$

$$(11) \quad A(B(CD))EF$$

A szegmenshatárokat a 4. ábra mutatja. Feltűnik, hogy valamiféle ritmikus rendben vannak elrendezve az egyes hangsúlyos elemek, azonban ez a rend egy további szabályszerűséget mutat, ami egyértelműen struktúrafüggő. A nyelvi anyagot tartalmazó prozódiai szerkezetekre általunk megfogalmazott ritmusszabály,

amely szerint az F0 a fonológiai csoportok baloldali határát jelzi, valójában az általunk korábban megfogalmazott és nem csak prozódiai mintázatokra érvényes univerzális szimmetria-elvet követi¹ (vö. (4)–(5)). Itt azonban, hasonlóan az absztrakt vizuális mintázatok csoportosításához, a határoló szünetek nem azonosak; l. 4. ábra:

4. ábra

Amint kitűnik, a beágyazás az absztrakt vizuális elemek mintázataihoz hasonlóan az absztrakt prozódiai mintázatokban is a határoló szünetek rövidülésével jár, továbbá az egyre mélyebb beágyazást egyre rövidebb határoló szünet jelzi.² A kiágyazás a csoporthatároló szünet növekedésével jár. Az azonos csoporton belüli mellérendelés itt is rövidebb szakaszban valósul meg, mint a beágyazás, végül a struktúrán-kívüliséget olyan időszakasz jelöli, ami nem illeszkedik a szerkezetiség időbeli rendszerébe. Így a 4. ábra azt mutatja, hogy a prozódiaira korábban általánosnak vélt ritmusszabály (vö. a fentebb említett Gussenhoven 1991; 2005; Shattuck-Hufnagel et al. 1994) valójában erősen struktúrafüggő. Kísérle-

¹ Valójában ez az elv érvényesül egy másik prozódiai eszköz, a hangsúly alkalmazásával is. Lexikális elemekre alkalmazva a hangsúlyos szótag prozódiai csoporthatárt jelöl, és ezek sorozata egy nagyobb ritmikai egységet hoz létre (vö. Gussenhoven 1991; 2005; Shattuck-Hufnagel et al. 1994) vagy azonos távolságban alternáló mintázatot hoz létre (euritmia; vö. Hayes 1984).

² Mint a kézirat egyik anonim bírálója is megjegyezte, e két mintában nem a rövidülés mértéke, hanem annak aránya tűnhet konstansnak. Feltűnik ugyanakkor, hogy az ábra alapján a kiágyazás abban a mintában a nagyobb mértékű, ahol a beágyazást jelző rövidülés kisebb mértékű volt. E fordítotttnak tűnő viszony valóságos meglétét azonban csak további vizsgálatok igazolhatják.

tünkől egyértelműen kitűnik, hogy az alanyok a rekurzív szerkezetet az idő (a szegmenshatáron elhelyezett szünet) rekurzív alkalmazásával (rekurzív rövidítésével/nyújtásával) valósították meg. Így tehát egy absztrakt, rekurzív prozódiai szerkezet idővel történő megvalósítása is rekurzív, azonban itt nem a ritmusszabály többszörös megvalósításáról van szó – ellentétben Schreuder–Gilbers (2004a;b) természetes nyelvi anyagok alapján tett megállapításával –, hanem a szünetnek a hierarchikus szerkezetet követő rekurzív rövidítéséről/nyújtásáról.

Érdekességként említjük, hogy a 3. és a 4. ábrát összevetve az absztrakt vizuális mintázatokhoz képest az absztrakt prozódiai mintázatok adatai ugyanúgy „pontatlanabbak”, mint az inherens csoportosítás vizsgálatánál (vö. 1. és 2. ábra). E jelenségre itt is ugyanazt a lehetséges magyarázatot adjuk: az absztrakt prozódiai mintázatoknál a csoportosítás alapértelmezett eszköze a dallam, így megengedhető a nagyobb variabilitás a másodlagos eszköz (itt az idő) tekintetében.

3.6. Beágyazás absztrakt prozódiai mintázatokban: a beszéddallam (F0) szerepe

A 3.3. pontban bemutatott kísérletek során a beágyazás prozódiai jelölését is vizsgáltuk. Eredményül az alábbi változatokat kaptuk:

- (12) $A(B(CD))E$
- emelkedő emelkedő ereszkedő emelkedő eső (12)
 - emelkedő emelkedő ereszkedő ereszkedő eső (6)
 - emelkedő ereszkedő ereszkedő ereszkedő eső (3)
 - ereszkedő emelkedő ereszkedő ereszkedő eső (2)

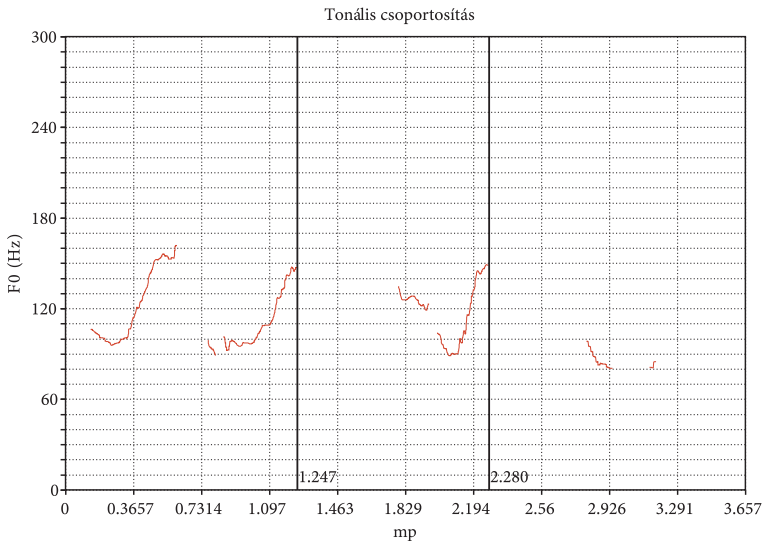
A leggyakoribb prozódiai mintázat az (a) típus volt, ahol minden egyes nemvégső csoporthatárt emelkedő dallam jelölte. Figyelemre méltó, hogy az emelkedés egyre magasabb értéken ért véget és legmagasabb a kiágyazás fő csoporthatárán volt. Ebben annak vagyunk a tanúi, hogy a rekurzív szerkezeti beágyazás rekurzív prozódiai eszközzel, az egyre magasabb szakaszvégpontot elérő emelkedő dallamokkal volt kifejezve.

Kiemeljük, hogy a legmélyebb, kételemű csoport dallama ereszkedő-emelkedő, azaz az adott csoport első eleme, lévén nem csoporthatár, a csoporthatárt jelölő emelkedő dallammal ellenkező irányú dallamot vesz fel. A legmélyebben beágyazott csoport jobboldali csoporthatára pedig úgy jelzi azt, hogy itt a legfelső

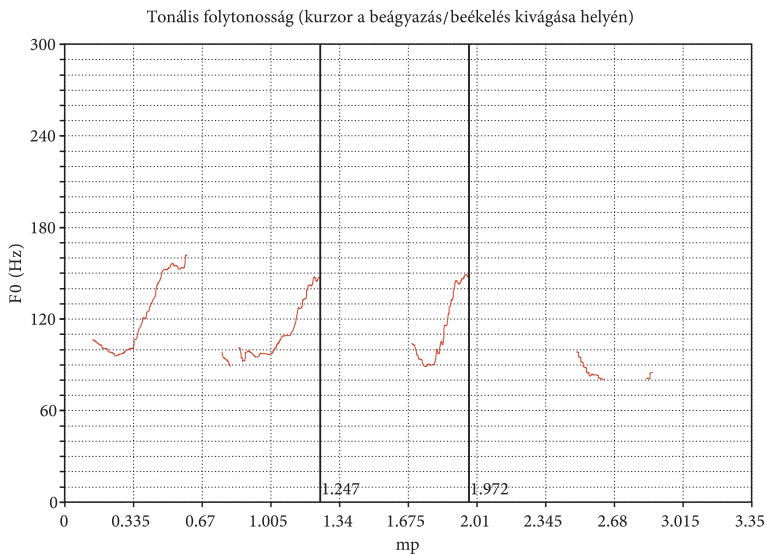
szintre való visszatérés következik, hogy e határon az emelkedés az előzményekénél is meredekebb, vagy magasabb F0-t ér el. A prozódia ezen absztrakt szabályszerűségét lentebb az 5. ábra is jól mutatja (a második kurzor a legmélyebb csoport kiagyazásának helyét (*D* végét) mutatja).

(A teljességhez tartozik, hogy – mint (12) többi változata is mutatja – a csoporthatárt többféle dallamirány is jelölhette. Hasonlóan azonban ahhoz, hogy a csoporthatárokat jelölő, egymást követő emelkedő dallamok egyre magasabb F0-t értek el, az ereszkedő dallammal jelzett csoporthatárok rendre egyre alacsonyabb F0-t értek el.)

Megelőlegezünk itt még egy megfigyelést, ami a következő pontban külön szerephez fog jutni. (12) leggyakoribb megvalósításának mintázatán ((a) változat) elvégeztünk egy átalakítást: a legmélyebben beagyazott csoport ereszkedő dallamú elemét (*C*) kivágva azt tapasztaltuk, mintha ezen elem nélkül is „teljes” lenne a prozódiai kifejezés, azaz teljes folytonosságot vehetünk észre *B* és *D* között, vö. a kivágás nélküli dallamot mutató 5. és a kivágást tartalmazó 6. ábrát (a kurzorok a *B* és a *D* jobboldali határán állnak). Az itt megfigyelt folytonosságot a következő alpontban, lexikális nyelvi anyagon fogjuk értelmezni és általánosítani.

5. ábra. (12a) A(B(CD))E

6. ábra. (12a) $A(B([\dots]D))E$

3.7. Beágyazás konkrét nyelvi prozódiai mintázatokban: az idő és a beszéddallam (F0) szerepe. Tonális folytonosság

Elérkeztünk odáig, hogy megvizsgáljuk, milyen módon valósul meg a beágyazás valós, konkrét nyelvi anyagon. Példánk (13):

(13) A macska, amit a kutya, ami megveszett, megharapott, elszaladt.

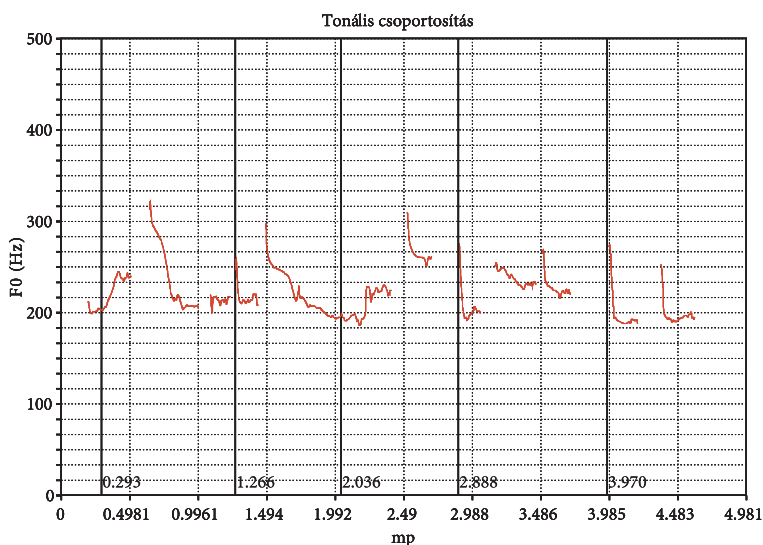
A kísérletben 25 egyetemi hallgató vett részt. A bemondásokra az után került sor, hogy a bemondó előzetesen elolvasta és megfelelően értelmezte a mondatokat.

Ez a mondat tulajdonképpen két egymást követő, azaz rekurzív beágyazást, és ugyancsak két, egymást követő, azaz rekurzív kiágyazást tartalmaz:

A macska(, amit a kutya(, ami megveszett), megharapott), elszaladt.

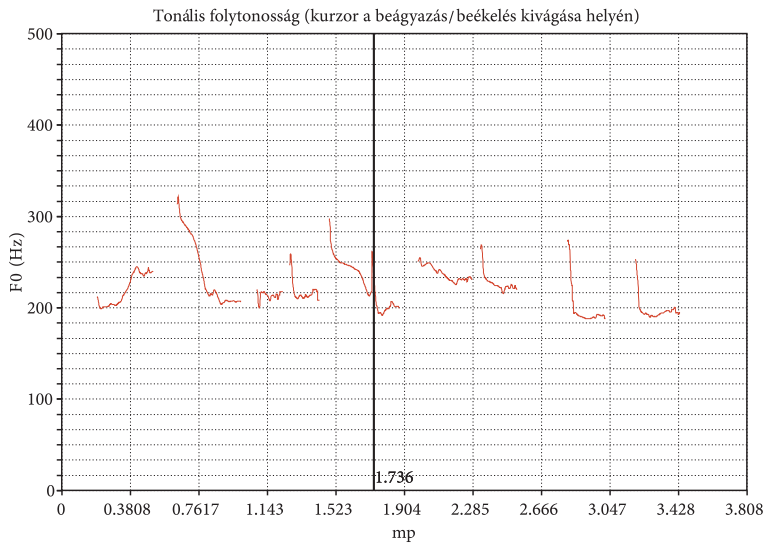
Ami a beágyazás időbeli kifejezését illeti, azt tapasztaltuk, hogy – kimért, „ünnepélyes” bemondás esetén – a csoporthatárok ugyanazokat a szünetviszonyokat tükrözik, mint amit az absztrakt prozódiai elemek beágyazását tartalmazó mintázatoknál láttunk (l. 3.4. pont). Kevésbé kimért vagy „ünnepélyes” bemondás esetén azonban az idő kevesebb rendszerességet mutatott, egészen odáig, hogy a bemondó egyes határokon akár nem is tartott szünetet. Korábbi, fentebb ismertetett eredményeink alapján azonban már sejthetjük, hogy ennek oka az, hogy

az ilyen bemozdásokban a prozódia beszéddallam-elemének van prioritása. Valóban, a beszéddallamot vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a beágyazás mindig az F0 egy alacsonyabb fekvésében valósul meg, a kiágyazás (az előző hierarchikus szintre térés) pedig visszatérést jelent az F0 korábbi fekvésére. Az ilyen felvételeket – kivágva belőlük a beágyazásokat – meghallgatva egyértelműen azt tapasztaljuk, hogy a szintaktikailag egy csoportot képező, de a beágyazás miatt elválasztott összetevő elemek a beszéddallam szempontjából teljesen folytonosak. Ezt a jelenséget nevezzük **tonális folytonosságnak**. A tonális folytonosság a prozódia egyik eszköze, amivel a lineárisan nem-folytonos összetevők szerkezeti összetartozását jelöljük. A következő, 7. ábrán (13) F0-ra, intenzitásra és PET-re kitérő változatát mutatjuk, ahol a kurzorok rendre a *macska*, *kutya*, *megveszett*, *megharapott*, *elszaladt* szavak kezdeteit jelölik. (Érdeemes megfigyelnünk, hogy a kurzorok tagolása is utal arra, hogy a szegmenshatárok hossza a beágyazás mélyülésével csökken, a kiágyazás felé pedig növekszik, hasonlóan ahhoz, amit az absztrakt vizuális és absztrakt prozódiai mintázatok esetében megfigyeltünk.)

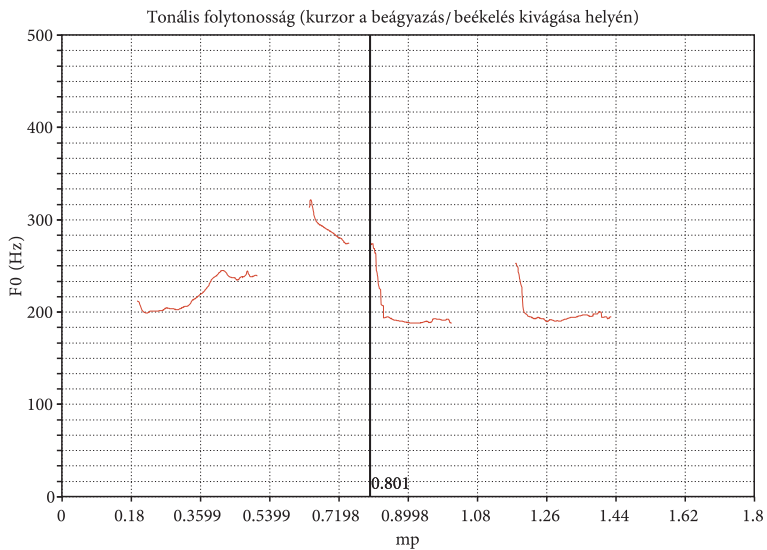

7. ábra. (13) *A macska, amit a kutya, ami megveszett, megharapott, elszaladt.*

A 8. ábra a (13) azon részletének (13a) a dallamgörbéjét mutatja, amelyből kivágtuk a legbelső beágyazást (*ami megveszett*). Figyeljük meg, az így egymás mellé került távoli összetevők a tonális folytonosság hatásaként ugyanazon dallammintra részeivé válnak (a kurzor a vágás helyén). A 9. ábra további kivágást mutat.

8. ábra. (13a) *A macska, amit a kutya [...] megharapott, elszaladt.*

9. ábra. (13b) *A macska [...] elszaladt.*

A 8. és 9. ábrából kitűnik az, ami a megvágott felvételek meghallgatásával a percepció szintjén is egyértelművé válik: a beágyazás eredményeként nem folytonos összetevők megőrzik eredeti tonális összetartozásukat, azaz a tonális folytonosság a prozódia fontos és általános eszköze lehet a formális szintaktikai szerkezet megjelenítésének.

Összefoglalva az itt ismertetett kísérletek eredményeit, a prozodiának a következő általános, lexikális nyelvi formához nem feltétlenül kötődő, absztrakt vizuális és prozódiai mintázatokban megfigyelt elveit különítjük el: inherens csoportosítás, szimmetria, tonális folytonosság. Olyan modalitásokban, ahol a csoportosításnak többféle eszköze is lehetséges, ezen eszközök egyike mint alapértelmezett csoportosítási eszköz szerepel, a többi részvétele a csoportosítás jelölésében opcionális. Feltesszük, hogy a prozódia ezen általános elvei érvényesülnek a szintaxis–prozódia interfészben is.

A továbbiakban olyan újabb kísérleteket és azok eredményeit mutatjuk be, amelyek – támaszkodva az eddigi eredményekre – ezen elveknek az alsóbb szintű szintaktikai szerkezetekben való megvalósítását kívánják feltárni.

4. A szintaxis–prozódia interfész vizsgálata a frázisstruktúra szintjén

4.1. A rekurzió iránya és a szintaktikai komplexitás prozódiai kifejezése

Hét bemondó (öt nő és két férfi) felolvasásában az alábbi mondatot és annak különböző variációit vizsgáltuk:

- (14) A szomszéd tegnap, a viharos idő miatt ledőlt, pedig nagy gonddal ültetett fája alatt megsérült a felesége kedvenc, minden, akár ismeretlen látogatóval is nagyon kedves és nyájas, ritka pedigrével rendelkező kutyája.

A bemondók kellő időt kaptak a mondatok előzetes, a bemondást megelőző elolvasására és értelmezésére. Ezt a szövegek összetett volta, továbbá a minták időnkénti hasonlósága/különbsége egyaránt indokolta és szükségessé tette.

A mondat láthatóan egy meglehetősen összetett szerkezetből áll, középpontjában az igével. Mind az ige előtt, mind az ige után egy-egy hasonlóan összetett birtokos szerkezetet találunk, olyat, amelyben a birtok rekurzív módon többszörösen bővítve van. A rekurzív bővítések („tegnap ... ledőlt ... fája alatt” és „kedvenc, ... kedves és nyájas, ritka pedigrével rendelkező kutyája” mellett be-

ékelést is találunk: „... pedig nagy gonddal ültetett ...” és „... akár ismeretlen látogatóval is”. Ez a mondat és különböző változatai alkalmasak arra, hogy – szigorúan a felolvasás speciális körülményei között – vizsgálja a rekurzió, a beékelés és a felsorolásban tetten érhető mellérendelés specifikus prozódiai megjelenítését. Az itt következőkben ezen szerkezeti műveletek prozódiai megvalósítását fogjuk vizsgálni.

4.2. A baloldali rekurzív bővítés kapcsolata a szintaktikai megjósolhatósággal és ennek prozódiaja

Az első, ami szembetűnik, az, hogy a kísérleti alanyok közül többen is megakadtak az igétől balra lévő szerkezet felolvasása során, míg az igét követő szakaszban erre nem volt példa, ott könnyedén és határozottan szegmentálva olvastak fel. Ennek oka származhat magának a felolvasásnak a természetéből, leginkább abból, hogy a baloldali rekurzív szerkezetben a rekurzív bővítés során egészen az ige előtti csoportjáráig (az *alatt* névutóig) még a szintaktikai szerkezet sem volt a maga teljességében megjósolható. Így miközben a felolvasás során előre kellett tervezni a prozódiai szerkezetet a csoport feje irányában, a fej ismerete nélkül maga az eredményezett prozódiai szerkezet sem lehetett teljesen kifejező. A felolvasás több esetben így olyan – meglehetősen monoton – bemondásokat eredményezett, ahol a felolvasás nem tükrözte kellőképpen a mögöttes szintaktikai szerkezet hierarchiáját. Az ige mögötti mondatszakaszban ilyen problémával nem találkoztunk: igaz, hogy itt is voltak balra történő rekurzív bővítések, azonban a „felesége kedvenc...” szakasz után könnyen megjósolható volt, hogy itt birtokos szerkezet következik és annak prozódiaja a birtokos szerkezet fejének azonosításáig felépíthető volt.

(14)-et módosíthatjuk úgy is, hogy valódi jobboldali rekurziót tartalmazzon, mint (15):

- (15) A szomszéd ledőlt fája alatt megsérült a felesége kedvenc kutyája, ami minden, akár ismeretlen látogatóval is nagyon kedves és nyájas volt, és ami ritka pedigrével rendelkezett.

Azzal, hogy a *kutyája* bővítését nem baloldali, hanem jobboldali beágyazással (*a kutyája, ami...*), továbbá mellérendeléssel (*kedves és nyájas volt, és ami...*) értük el, a felolvasás produkcióját azonnal könnyeddé tette. A könnyedség praktikusán azt jelentette, hogy a szintaktikai határoknál a prozódiai csoportosítás elveit sokkal inkább artikulálták. Megjegyezzük, hogy ezekben az esetekben – hasonlóan az absztrakt prozódiai mintázatok reprezentációjánál – a dallammal való csoportosításnak volt prioritása az idővel történővel szemben. A 3.3. pontban be-

mutatottaknak megfelelően a csoportok prozódiai határait vagy emelkedő, vagy ereszkedő dallammal jelölték (azaz az irány opcionális volt), de az mindenképpen teljesült, hogy a prozódiai határon a két csoport csatlakozó elemei viszonylatában a határ jelölése a dallam irányának vagy fekvésének a megváltozásával járt.

Az ige előtt egy jól meghatározható csoporthatár (az igen komplex határozói csoport határa) van. Várható, hogy az ige előtti eme fontos szintaktikai határt a prozódia is jelöli. Esetünkben azt látjuk (és ez megerősíti a prozódiai csoportosításra tett általánosításainkat az alapértelmezett csoportosítási eszközt illetően), hogy e csoporthatárt a dallam (az alapértelmezett csoportosítási eszköz) minden esetben jelöli, míg az idő csak opcionálisan. Egyes esetekben a csoporthatár bal oldalán jelentős F0-emelkedést látunk, amit jelentősebb szünet követ. Másutt ugyanitt a beszéddallam nem emelkedik, inkább ereszkedik, amivel összhangban az ige dallama egy, az előzőnél magasabb F0-ról induló, ugyancsak ereszkedő dallam lesz – úgy, hogy eközben a csoporthatáron érzékelhető szünetet nem találunk. A lényeg tehát az, hogy e szintaktikai szempontból lényeges szerkezeti határt a prozódia is kifejezi, mégpedig úgy, hogy ehhez kötelezően az alapértelmezett csoportosítási eszközt, a beszéddallamot használja fel. Vagy úgy, hogy a csoporthatár két oldalán ellenkező irányú dallamszegmenst találunk (emelkedő + ereszkedő), vagy úgy, hogy az irányok azonosak ugyan (mindkettő ereszkedő), azonban a második csoport kezdetét egy magasabb F0-ról induló dallamesés jelöli. Mindez teljes mértékben megfelel a 3.3. pontban a prozódia nem-nyelvi (legalábbis grammatika nélküli) struktúrákban megfigyelhető, csoporthatárok F0-variációval való jelölési módjának. Azaz a fenti példák tanúsága szerint a prozódia nem nyelvre specifikus szabályai érvényesülni látszanak a szintaktikai szerkezetek prozódiai megvalósításában is.

4.3. Csoportosítás, hangsúly és prozódiai paraméterek

Az alábbiakban a fenti (14) mondat mint alapmondat bizonyos részcsoportjait fogjuk vizsgálni és azt megnézni, vajon mennyire érvényesülnek a prozódiaira az absztrakt prozódiai mintázatok alapján megállapított megszorítások (inherens csoportosítás, szimmetria, tonális folytonosság). Külön figyelmet fogunk fordítani a csoporthatárok multimodális jelölésére.

Mint fentebb, a 3. pontban láttuk, az absztrakt prozódiai mintázatok esetében a csoporthatárok elsődleges (alapértelmezett) jelölője az F0-variáció (a beszéddallam), ugyanakkor bizonyos és nem elhanyagolható szerepe van az időnek is. Említettük azt is, hogy ugyancsak szerepe lehet a prozódia harmadik lényegi paraméterének, az intenzitásnak. Most azt fogjuk vizsgálni, hogyan függ össze e

három prozódiai paraméter mint a csoporthatár alapértelmezett, illetve opcionális jelölője a különböző mintázatokon keresztüli megvalósításban. Figyelembe fogjuk venni azt is, hogy a percepció szintjén a csoporthatárt leggyakrabban **hangsúlyosnak** érezzük. A hangsúlyérzet önmagában is összetett jelenség, ráadásul „érzet” voltából következően szubjektívnek is tekinthetnénk. Az itt következőkben úgy fogjuk kezelni a hangsúly „érzetét”, hogy igyekszünk formálisan megragadni, mégpedig a fenti három prozódiai paraméter összefüggéseként. Ennek alapján szándékunk az, hogy úgy mutassuk be a prozódiai paraméterek együttes részvételét a csoporthatárok jelölésében, hogy egyúttal formálisan kezelhető legyen a hangsúly „érzete” is.

A hangsúly és a hangsúlyos pozíciók bemutatásában Hunyadi (2002)-t fogjuk követni. Eszerint a hangsúlyt felfoghatjuk az alaphang (F0) és az intenzitás változásának időben kifejezett relatív viszonyaként. Hangsúlyról akkor beszélhetünk, ha e két paraméter közötti viszony (legegyszerűbben a különbségük) változik, azaz ha – egy hosszabb periódus alatt, azaz viszonylagosan sok mintavételi pont értékét és értékváltozását figyelembe véve – az F0 és az intenzitás különbsége nem nulla. Ha az F0–intenzitás különbség pozitív, ez azt jelenti, hogy az F0-változásnak relatív prominenciája van. Ha ez a különbség negatív, eszerint az intenzitás-változásnak van relatív prominenciája. A megfigyelések azt mutatják, hogy egy elsődleges hangsúly az F0 egy rövid ideig tartó relatív prominenciájával kezdődik, ami átvált az intenzitás hosszabban tartó prominenciájává, majd a hangsúly végére ez a két paraméter közötti viszony újra kiegyenlítődik.

A hangsúlyosság mértékét a PET fejezi ki (*Pitch and Energy over Time*) mindig adott mintavételi pontokban mért, eredetileg Hz-ben kifejezett F0 és dB-ben kifejezett intenzitás- (más megközelítésben energia-)értékek 100-ra normalizált értékeinek a különbségeként. Egy hosszabb szakaszon megjelenő pozitív PET-érték tehát azt jelzi, hogy ott az F0-nak (a beszéddallamnak) nagyobb a relatív jelentősége, mint az intenzitásnak, és ezzel elsődleges hangsúly meglétére utal. Ha ugyanitt negatív PET-értékek sorozatát találjuk, ez azt jelzi, hogy ott az intenzitásnak van nagyobb prominenciája, ami másodlagos hangsúly jelenlétére utal. Ha egy hosszabb időszakaszban (mintavételi pontok sorozatában) az F0 és az intenzitás különbsége nulla, akkor ott valójában e két paraméter részvétele a prozódia (és így a hangsúly) alakításában azonos, azaz hangsúlyról nem beszélhetünk. (Meg kell jegyeznünk, hogy az artikulációs fonetikai tényezőknek nagy jelentőségük van a PET-értékek megfelelő funkcionális (hangsúlyosságra vonatkozó) értelmezésében. Így nyilvánvalóan egy zárhang esetében megnövekszik az intenzitás, ami a PET-értéket a negatív irányba mozdíthatja el (intenzitás-prominenciát mutathat). Az ilyen, igen rövid szegmentumokban megfigyelhető intenzitás-növekedés azonban jól megkülönböztethető a magánhangzók hang-

súlya esetén megfigyelhető, nagyobb időtartamú intenzitás-növekedéstől.) Így az elkövetkezőkben is megfigyelt PET-értékek jól eligazíthatnak bennünket a hangsúly percepciójának formális detektálásában azáltal, hogy az a prozódia három alapvető paraméteréből, az F0 (azaz a beszéddallamot kitevő alaphang), az intenzitás és az időtartam relatív viszonyából áll elő.

4.4. Szintaktikai csoportosítás a főnévi csoportban és prozódiai megvalósítása

A szintaktikai frázis szerkezet prozódiai leképezésének bizonyos esetekben alapvető jelentősége van, vö. (16):

(16) János és Kati gyerekei

E frázisnak két olvasata is van és mindegyiknek más és más lesz a prozódiai csoportosítása, vö. (16a) és (16b), ahol zárójellel jelöljük a prozódiailag egy csoportba tartozó elemeket:

(16) a. János és (Kati gyerekei)

b. (János és Kati) gyerekei

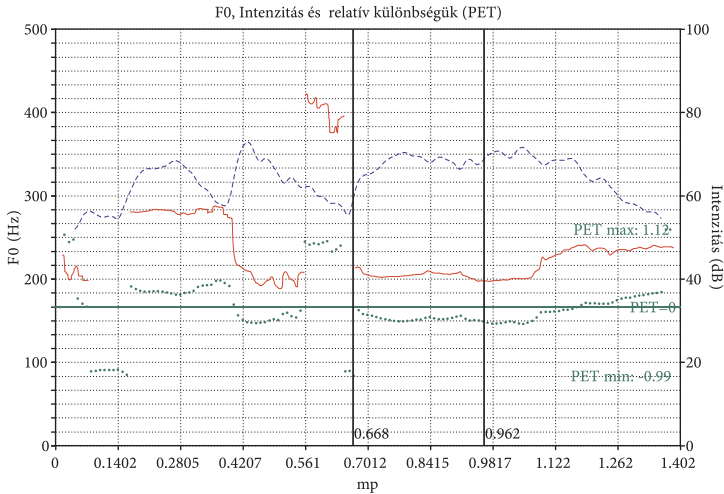
A 3. pontban ismertetett prozódiai csoportosítási elvek alapján várhatóan e két változat között lesz különbség a prozódiai határok jelölésében: (16a)-ban *János* után prozódiai határ van (emelkedő vagy félig ereszkedő F0 és opcionálisan egy elnyújtott szünet), míg (16b)-ben ilyen határ nem lesz. (Érdekes, hogy (16b)-ben nem kötelező a *Kati* utáni frázishatár-jelölés – ennek okára vonatkozóan megfigyelhetjük a lejjebb következő (17) mondat prozódiai elemzését.)

Míg a (16)-ban bemutatott frázis prozódiailag csak akkor lesz egyértelmű, ha a szintaktikai határokon e határoknak megfelelő prozódiai határoló jeleket helyezünk el, lehetnek olyan esetek, amikor a prozódiainak nagyobb szabadsága van. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, vajon önkényesen él-e a prozódia az ilyen lehetőséggel, vagy e szabadságot is valamilyen szabályok korlátozzák. Vegyük a (15) mondat egy egyszerűsített változatát (17)-ben:

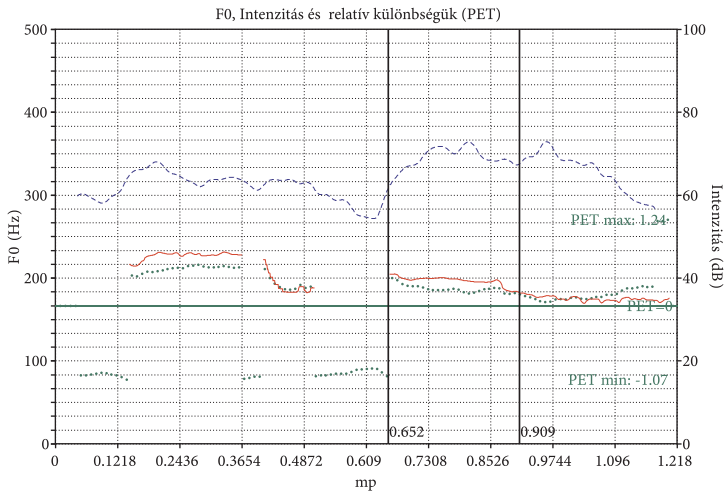
(17) A szomszéd fája alatt megsérült a felesége kutyája.

E mondatból tekintsük csak a névutóval ellátott birtokos NP-t (*a szomszéd fája alatt*). Ha nagybetűkkel helyettesítjük a fonológiai szavakat (*szomszéd* = A, *fája* = B, *alatt* = C), akkor a szintaxisnak megfelelően az (AB)C csoportosítást várnánk.

Ennek a 2. pontban megfigyelték alapján leginkább két prozódiai szerkezet felülhet meg: (emelkedő + ereszkedő) + emelkedő, vagy (emelkedő + ereszkedő) + ereszkedő. A kísérleti eredmények ugyanakkor inkább ezt mutatják: ereszkedő + (ereszkedő + emelkedő), vagy ereszkedő + (ereszkedő + ereszkedő), azaz az *A(BC)* csoportosítást. Fontos, hogy *B* és *C* között sem a beszéddallam megszakításával, sem egy szünet betoldásával nem jelölnek csoporthatárt ott, ahol a szintaxis ezt megkívánná. A két fenti változatra vö. a 10. és a 11. ábrát:

10. ábra. a szomszéd fája alatt

11. ábra. a szomszéd fája alatt

Itt és a következő ábrákban a folytonos vonal az F0-t, a szaggatott az intenzitást jelöli, míg a pontozott a PET-értékeket. A függőleges vonalak (kurzorok) a baloldali szóhatárokon állnak. A két kurzor jelen esetben: a *fája* és az *alatt* kezdete.

Követve a folytonos vonalat láthatjuk, hogy a 10. ábrában az *alatt* névutó emelkedő dallamú, míg a 11. ábrában félig ereszkedő. Mindkét változat lehetséges jelölője a csoportthatárnak. A szaggatott vonalat követve azt is láthatjuk, hogy a szótagok mindegyike kap egy nagyobb intenzitást (az első kurzor előtt az *a szomszéd* fonológiai szó szótagonként egyet, összesen hármat (természetesen a névelő a legkevesebbet). Látható, hogy a névutó sem az F0, sem az intenzitás szempontjából nem kap egy, az előzményétől megkülönböztető, attól elválasztó induló értéket. Így a 10. ábrán a pontozott vonallal jelölt PET azt jelzi, hogy a *fája* kezdetén van, az *alatt* kezdetén nincs csoportthatár, végül ugyanitt a PET emelkedése azt jelzi, hogy az F0 relatív prominenciája fokozatosan, de nem egy hangsúlyra jellemző éles eltéréssel növekszik. Ez abból áll elő, hogy az intenzitás a csoport végén fokozatosan csökken (szünet következik), míg az F0 kis mértékben, de fokozatosan emelkedik (a csoportthatárt jelölendő). A 11. ábrán ugyancsak nem találunk csoportthatárra utaló jelet a PET vonalát követve, ugyanakkor a kis mértékű emelkedése az *alatt* névutón azt jelzi, hogy az intenzitás nagyobb mértékben csökken a csoportthatár vége felé közeledve, mint az F0-é (ami szintén, ha kisebb mértékben is, csökken).

Jogosan merül fel a kérdés, vajon a prozódia miért jelöli az $A(BC)$ típusú és nem a szintaxisnak megfelelő $(AB)C$ típusú csoportosítást. A választ megkaphatjuk, ha még egy pillantást vetünk mindkét ábrára. Észrevehetjük, hogy a *fája* mindkét felvételen nagyjából a felvétel közepére esik, oda, ahol a prozódia határt jelöl. Ez arra utal, hogy a szintaktikai csoportosítás helyett a prozódiai csoportosítás egyik alapvető szabálya érvényesül, az inherens csoportosítás, ami pedig a szintén általános érvényű és a nyelvi mintázatokon túlmutató szimmetria elvén alapszik. Így a vizsgált névutós birtokos NP prozódiai megvalósítása megsérti ugyan a szintaktikai frázisalkotást, azonban a prozódia szempontjából mégsem szabálytalan, ellenkezőleg: a prozódia egyik alapjául is szolgáló általános, nyelven túlmutató elvet, a szimmetria elvét követi. Megelőlegezzük, hogy ezt meg is teheti anélkül, hogy alapot adna a szintaktikai frázis hibás értelmezésének azáltal, hogy a szintaktikai frázis-értelmezést a morfológia kényelmesen támogatja.³

³ Míg tehát a szintaxis és a prozódia közötti fenti különbséget azzal magyarázzuk, hogy a prozódia itt a szimmetriának a nyelven is túlmutató, általánosabb elvét követi, Varga váltótömb-elmélete (Varga 1993; 2002) erre a prozódiai mintázatra nyelven belüli magyarázattal szolgál, a magyarban jobbról balra ható dallami összefüggések alapján.

A (16) *János és Kati gyerekei* típusú frázis, mint láttuk, többértelműséget rejt magában. Most a (14) alapmondatnak vizsgáljuk meg egy olyan változatát, ami-
ben a névszói csoport a mintázatánál (*kedvenc kutyája*) nagyobb összetettséggel rendelkezik; vö. (18):

- (18) A szomszéd tegnap, a viharos idő miatt ledőlt, pedig nagy gonddal ültetett fája alatt megsérült a felesége kedvenc, nagyon kedves és nyájas kutyája.

E mondatnak az alábbi részletét fogjuk vizsgálni: „... kedvenc, nagyon kedves és nyájas kutyája...”.

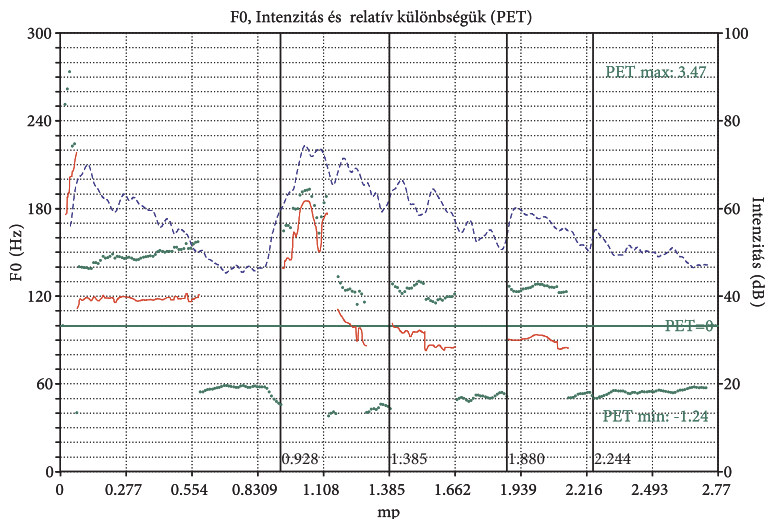
Látható, hogy a *kutyája* három jelzővel is el van látva: *kedvenc*, *kedves* és *nyájas*. A kétértelműség abban rejlik, hogy vajon mire terjed ki a *nagyon* kvantor. Így, ismét a prozódiai csoportosítás zárójelező konvencióját használva a következő prozódiai értelmezéseket várhatjuk:

- (18) a. *kedvenc(nagyon(kedves és nyájas))kutyája*
b. *kedvenc((nagyon kedves) és nyájas)kutyája*

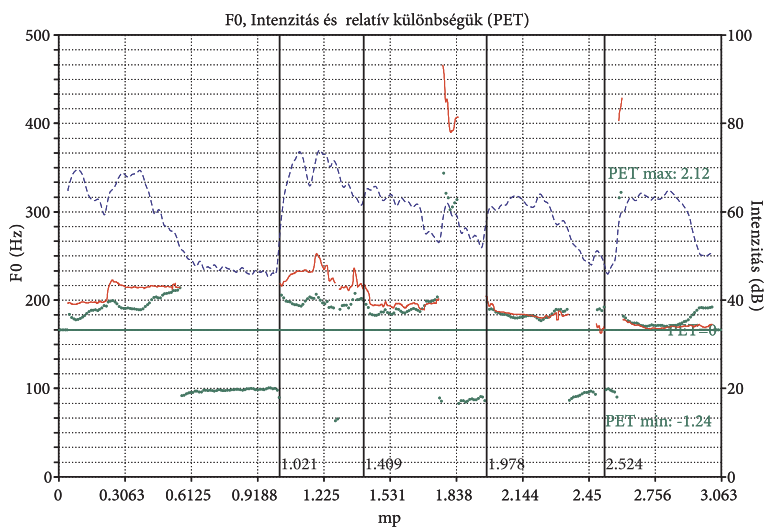
Mint a zárójelezés is mutatja, (18a)-ban a *kedvenc* és a (*nagyon(kedves és nyájas)*) egymással mellérendelő viszonyban vannak, míg ugyanitt a (*kedves és nyájas*) alá van rendelve a *nagyon*-nak. (18b)-ben a *kedvenc* és a (*(nagyon kedves) és nyájas*) ugyancsak mellérendeltek, de a (*(nagyon kedves) és nyájas*) két közvetlen össze-
tevéje egymásnak ugyancsak mellérendelt.

Kérdéses természetesen, vajon a kísérleteinkben a prozódia e kétféle értelmezési lehetősége megvalósul-e. Azt találtuk, hogy a (18a)-féle értelmezés volt többségben (7-ből 5 esetben) és 2 esetben kaptuk a (18b)-féle változatot. Mindkettőre hozunk példát a 12. és a 13. ábrában (a kurzorok rendre a következő szavak elejét jelölik: *nagyon, kedves, nyájas, kutyája*).

A két ábra összevetéséből látható, hogy a *kedvenc* szó végén nagyon hasonló csoportthatár van mindkét bemondónál: mind a (18a) értelmezést megvalósító férfi bemondó (12. ábra), mind a (18b)-t megvalósító női bemondó (13. ábra) megegyeznek abban, hogy a *kedvenc* szót csoportthatár követi. A PET pontozott vonalát követve azt láthatjuk, hogy mindkét esetben a szóhatár (és egyben csoportthatár) felé közeledve az F0 prioritásának relatív emelkedése figyelhető meg. Ez egyrészt alátámasztja az absztrakt prozódiai mintázatokon végzett csoportosítási kísérletünk azon általánosítását, miszerint a csoportthatárt alapesetben egy ellenkező irányú F0-mozgás jelöli a határ két oldalán, másrészt a PET adatai azt húzzák alá, hogy ezen emelkedés leginkább az F0 és az intenzitás kölcsönös összefüggésében ragadható meg. Látható ugyanis, hogy míg a *kedvenc* szón a 13. ábra szerint valóban emelkedő dallam, addig a 12. ábra szerint inkább szintentartó

12. ábra. kedvenc nagyon kedves és nyájas kutyája

13. ábra. kedvenc nagyon kedves és nyájas kutyája

dallam van. Mindkettőben közös azonban, hogy a PET az F0 relatív prominenciájának az emelkedését jelzi, ami még a 12. ábra szerint is megragadható abban, hogy a szintentartó F0 mellett az intenzitás jelentősen esik a szó (és a csoportthár) vége felé.

Ugyancsak megfigyelhetjük mindkét felvételen, hogy a *kedvenc* szót jelentős szünet követi. Ez szorosan összefügg azzal, hogy e szünetet egy további, komplex, alárendelést tartalmazó csoport követi és ez a rekurzió egy újabb, az előzőkben nem vizsgált szempontjára hívja fel a figyelmet. Észrevehetjük, hogy a (*nagyon (kedves és nyájas)*) és a ((*nagyon kedves*) és *nyájas*) szintaktikai szerkezetek prozódiai megvalósítása jól követi a beszéddallam és az idő csoportjelölő funkcióját (a szintaktikai csoportthatáron prozódiai határ van: (18a) esetében a *nagyon* és a *kedves* között nagyobb, mint a *kedves* és a *nyájas* között, míg (18b)-ben e határ nagyobb a *kedves* és a *nyájas*, mint a *nagyon* és a *kedves* között. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy mind (18a)-ban, mind (18b)-ben a *kedvenc* szót egy mellérendelő csoportthatár követi, e csoportthatár mégis hosszabb időtartammal van jelölve, mint az alárendelést jelölő csoportthatár akár (18a)-ban, akár (18b)-ben. Ez arra utal, hogy a strukturális határokon egyre rövidülő idővel vagy egyre alacsonyabb F0-val induló dallammal a prozódia nemcsak rekurzíve mélyülő beágyazást jelöl, hanem – általánosabb értelemben – **rekurzíve növekvő szerkezeti komplexitást**. (Bár a fenti kísérletek alapján tudjuk, hogy az időbeli csoportosításnak a prozódiában kisebb a szerepe – nem az idő az alapértelmezett csoportosítási eszköz, hanem a beszéddallam –, a jelenlétét e példákban is érzékelhetjük.)

A *kedvenc* szót követő összetett szerkezetekben is tapasztalhatjuk a prozódia csoportjelölő szerepét. Míg a csoportthatár-növekedés a beágyazás mélységét jelöli, az F0-val történő prozódiai frázisalkotás az egy csoportba tartozást szolgálja. Így a 12. ábrán a *nagyon* magasról induló F0-ját követően a két jelző, a *kedves* és a *nyájas* F0-ja közel azonos és egyaránt alacsonyabb a *nagyon* kezdő F0-jánál. Ez a tonális eszköz fejezi ki a belső csoportosítást: *nagyon (kedves és nyájas)*. Ezzel szemben a 13. ábrán azt láthatjuk, hogy a *nagyon* és a *kedves* F0-ja egy folyamatos dallamegységet képez, miközben a *kedves* kissé emelkedő, majd az azt követő *nyájas* ereszkedő dallama egyfajta csoportthatárt jelez, összhangban a 13. ábra (18b) értelmezésével, azaz (*nagyon kedves*) és *nyájas*. A prozódia kétféle csoportalkotási jelölését támasztja alá a PET is, aláhúzva, hogy itt valójában újra csak az F0 és az intenzitás relatív viszonya játssza a meghatározó szerepet: míg a 12. ábra szerint a *kedves* és a *nyájas* PET-értékei vannak egymáshoz közel (és együttesen távolabb a kvantor *nagyon*-étől (és így hozva létre a (18a)-szerű értelmezést), a 13. ábra PET-ábrája szerint is a *nagyon* és a *kedves* értékei alkotnak egy egységet és közösen különböznek a *nyájas*-tól.

A *nagyon kedves és nyájas kutyája* szerkezetben tehát bemutattuk a *nagyon kedves és nyájas* frázis-szintű kétértelműségének a prozódiai leképezését. Azt is láttuk, hogy a *kedves*-t követő jelentős szünet egyértelműen jelzi, hogy egy csoportthatár következik (ráadásul összevetve hosszúságát az ezt követő csoporttha-

tárok hosszúságával az is kiderül, hogy ez egy magas szintű csomópontot jelöl, amelybe a *nagyon kedves és nyájas* be van ágyazva. Mi jelöli azonban a kiágyazást (azaz azt, hogy a *kedvenc* és a *kutyája* egyetlen csoport megszakított közvetlen összetevői)? Erre szolgálhatna az idő is (ahogy az absztrakt vizuális mintázatok tárgyalásánál láttuk), azonban a kísérletek azt tanúsítják, hogy mindegyik bemondó az F0 és az intenzitás kombinációját használta elhatároló eszközként: (legalábbis relatíve) emelkedő F0 a *nyájas*-on és egy gyorsan (az intenzitásnál relatíve gyorsabban) csökkenő F0 a *kutyája* szón. Ezzel a prozódia jelzi, hogy a *kutyája* nem része az azt megelőző csoportnak (*nagyon kedves és nyájas*), másrészt egyesíti is a nem-folytonosan közvetlen összetevőjeként hozzá tartozó *kedvenc* szóval (18) mindkét olvasatában.

4.5. Szintaktikai csoportosítás az igei csoportban és prozódiai megvalósítása

Az alábbiakban az eredeti (14) példa prozódiai megvalósításának olyan változatát fogjuk vizsgálni, amely kellően összetett ahhoz, hogy benne más prozódiai jelenségektől meg tudjuk különböztetni a szintaktikai topik realizációját, továbbá meghatározhatjuk, mennyire tükröződik a prozodiában a VP feje, maga az ige. Tekintsük az alábbi mondatot:

- (19) A szomszéd tegnap, a viharos idő miatt ledőlt, pedig nagy gonddal ültetett fája alatt megsérült a felesége kedvenc kutyája.

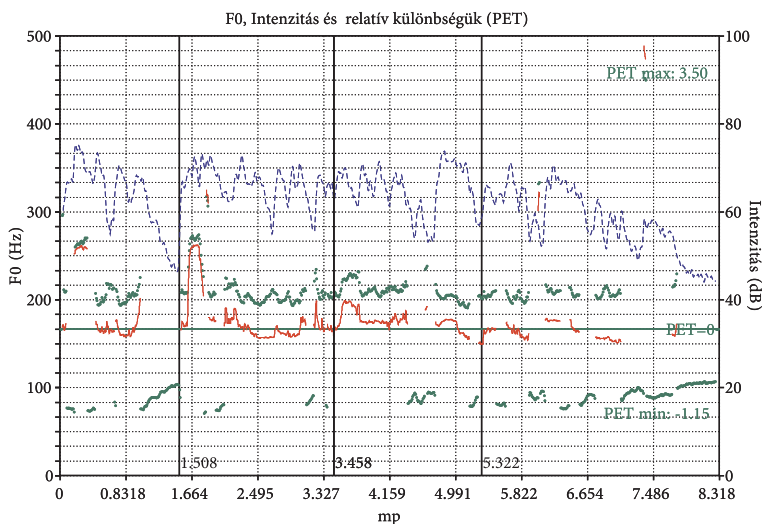
Az ábrákban az alábbi szavak kezdetén helyeztünk el egy-egy kurzort: *viharos*, *nagy*, *megsérült*, és megfigyeltük a mondat eleji *tegnap* mint topik prozodiáját is.

Amit várhattunk, az az volt, hogy a *tegnap* topiknak kirajzolódik egy, a topikra jellemző kontúrja (a topik, különösen a kontrasztív topik szintaxisáról és intonációjáról vö. Szabolcsi 1981; É. Kiss 1987 és további munkáit; valamint Gyuris 2009). Ez mind a hét bemondónál emelkedő dallammal valósult meg, úgy, hogy előtte a *szomszéd* szó ereszkedő intonációjú. Mindkét dallamforma hibátlanul megfelel a prozódia frázishatár-jelölő módjának, hiszen a *szomszéd + tegnap* nem azonos szintaktikai csomópont közvetlen összetevői (közvetlen, de távoli összetevők: *szomszéd...fája*). Elválasztásukra azért is szükség van, mert a *tegnap* további szintaktikai művelet kiindulópontja (itt kezdődik az az önmagában is összetett beágyazás (*a viharos idő miatt ledőlt, pedig nagy gonddal ültetett*), ami elválasztja a távoli *fája*-tól, amivel egy csomópontot képez.

Így a *tegnap* emelkedő intonációja nem feltétlenül csak a topik-funkcióval, hanem magával a csoportthatárral is magyarázható. Ez azonban lehetőséget nyújt

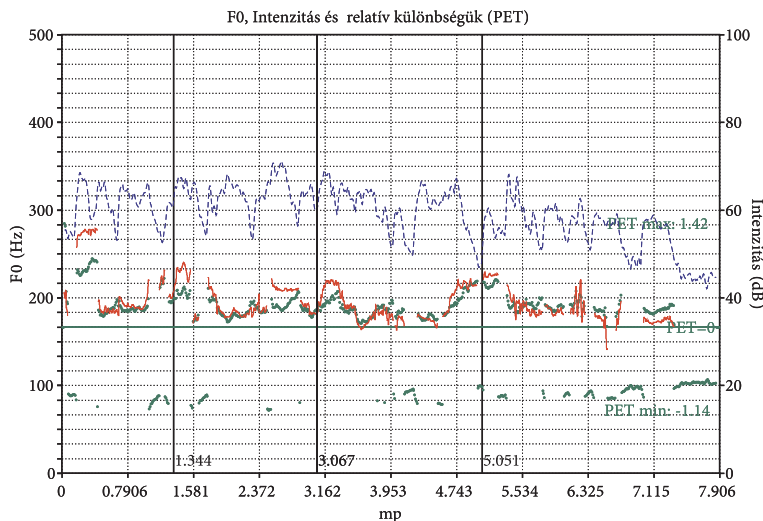
arra, hogy megfontoljuk, valójában elválasztható-e a topik-funkció a csoportthartástól. A válaszunk az, hogy a topik szintaktikailag is olyan csomópont, amely alapvetően megkülönböztetendő a mondat további részeitől (különösen szembe-tűnő ez a baloldali diszlokáció esetén), így önmagában olyan elkülönült csoportot képvisel, amelynek a határát a prozódia általános, absztrakt, igazából a nyelven is túlmutató rendje alapján pontosan olyan intonációval kell megvalósítani, mint ami a topikra jellemző (opcionálisan, de leggyakrabban emelkedő, ritkábban félig ereszkedő dallammal). Így feltehetjük, hogy a topik speciálisnak tűnő prozódiaja nem funkciójából, hanem formai meghatározottságából következik.

Azt várhatnánk, hogy a VP feje, az ige speciális „figyelmet”, azaz valamilyen formai kiemelést kap a prozodiától. Azt olvassuk ki azonban a kísérleti eredmények elemzése során nyert adatokból, hogy pl. egy jelentősebb szünet az ige előtt olyannyira opcionális, hogy a hét esetből csak egyszer fordult elő. A hangsúlyvaló kiemelés sem igazán jellemző: összevetve az előzményként hangsúlyosnak várt *viharos* (*viharos idő miatt*) és *nagy* (*nagy gonddal ültetett*) hangsúlyával, ilyen kiemelést sem tekinthetünk jellemzőnek. Figyeljük meg a következő két ábrát:

14. ábra

Itt két különböző artikulációt látunk: az utolsó kurzor helyén találjuk az ige kezdetét (*megsérült*), ami láthatóan kiemelkedik a 15., és nem emelkedik ki a 14. ábrában. Így ezen adatok alapján azt kell feltennünk, hogy a prozódia nem feltétlenül vállalja fel a mégoly fontos szintaktikai frázisjelölést, a VP igei fejének a jelölését. Ha ezt nem teszi meg, akkor ennek egyetlen alapvető oka lehet (feltéve, ha

15. ábra

nem tekintjük önkényesnek a prozódiai megvalósítást). Az, hogy – a (17) mondat elemzése során megfogalmazott feltevést alkalmazva – a szintaktikai szerkezet egyértelmű értelmezését a morfológia itt is támogatja (láthattuk, hogy ahol ilyen támogatás nem volt kéznél, a prozódia felvállalta az egyértelműsítést; vö. a (18) mondat – a prozódia figyelembe vétele nélküli – kétféle olvasatát). E fenti ok következményeként felszabadul a prozódia szintaktikai jelölő „kötelezettsége” és lehetővé válik, hogy a prozódia specifikus, akár nyelvtől is független, valamilyen strukturát jelölő szabályai életbe lépjenek.

Ezen megfigyelések alapján kiterjeszhetjük Ladd (1996)-nak az intonáció funkciójáról tett megállapítását. Míg Ladd megkülönbözteti a beszélt nyelv intonációjának grammatikai (nyelvi) és érzelmi (paralingvisztikai) funkcióit, a kísérleteink általánosításával e felosztást így módosítjuk: a prozódianak (beleértve az intonációt is, de nem korlátozva rá) van strukturális és nem-strukturális funkciója egyaránt. A strukturális funkció tovább osztható egy univerzális, a nyelven kívüli modalitásokra is jellemző, továbbá egy csak nyelvi, grammatikai funkcióra. A prozódia nem-strukturális funkciója ugyanakkor azonosítható paralingvisztikai szerepével.

A csoportosítás univerzális strukturális elvének érvényesülését tapasztaljuk a fenti példában is: mint az ábrák is jól mutatják, érvényesül a csoportosítás egyik alapszabálya, a prozódiai mintázat szimmetrikus felosztása közel egyenlő (ritmikus) részekre. Feltehetjük, hogy minden bizonnyal a metrikus fonológia ritmikai alapelve mögött ugyanez a csoportosítás megvalósítását előíró kognitív szabály áll.

Egy utolsó összegző gondolat e mintázatok elemzése kapcsán. Nemcsak azt állíthatjuk, hogy vannak a prozódianak olyan, nyelven kívül is működő szabályai, amelyeket a prozódia a nyelvi anyagon is bevethet, ha egyéb modalitásokon keresztül (ilyen például a morfológia) a szintaktikai szerkezet nem egyértelműsíthető. Azt is állíthatjuk, hogy a prozódianak úgy van alapértelmezett csoportosítási eszköze (az F0-variáció), mint ahogy minden egyéb modalitásnak van valamilyen specifikus csoportosítási eszköze. Feltesszük, hogy a nyelvnek (pontosabban: a grammatikának) az alapértelmezett csoportosítási eszköze a szintaktikai hierarchia-képzés. A szintaktikai szerkezet felszíni megvalósítása magának a szintaktikai szerkezetnek (a hierarchiának) az értelmezésén keresztül történik. Mivel a felszínen a mondatot alkotó szavak lineárisan vannak elrendezve akkor is, amikor a közöttük levő viszonyok hierarchikusak, a hierarchiát (és így a szintaktikai szerkezet értelmezését) ezen linearitáson keresztül kell megvalósítani. Alapvetően szintaktikai eszközökkel (hiszen ez a grammatika alapértelmezett csoportosítási eszköze), de e feladathoz egyéb modalitások is hozzájárulnak vagy hozzájárulhatnak, beleértve a morfológiát és a prozódiát is. A fenti 14. és 15. ábrák a prozódia szabadságát mutatták be, a 12. és 13. ábrák ugyanakkor a prozódia kötöttségét, hozzájárulását a linearitás hierarchiává való átkonvertálásához.

Az itt következőkben a prozódia további, szintaxissal összefüggő szerepét tekintjük át a beágyazott vonatkozó mellékmondatok és a beékelés példáján.

4.6. Szintaktikai beágyazás és prozódiai megvalósítása

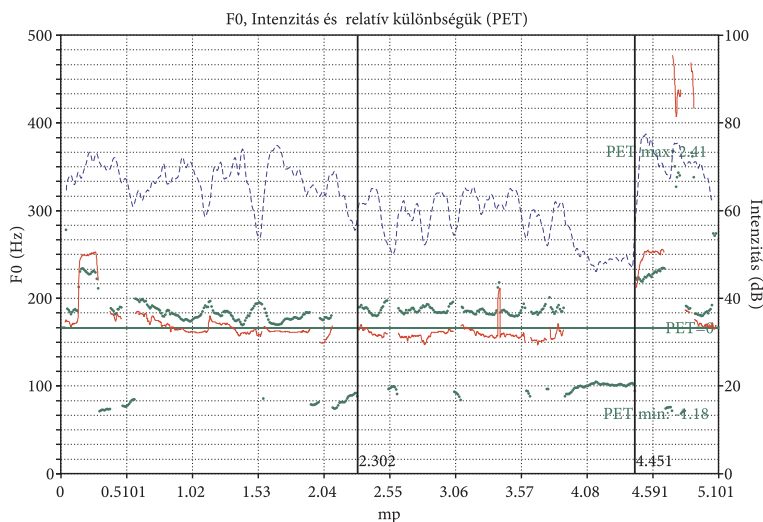
Az alábbiakban a (14) példamondat egy olyan változatának prozódiai megvalósítását fogjuk vizsgálni, ahol rekurzív bővítés helyett beágyazás áll, azaz „... a viharos idő miatt ledőlt, pedig nagy gonddal ültetett fája alatt megsérült ...” helyett: „... a viharos idő miatt ledőlt fája alatt, amit pedig nagy gonddal ültetett, megsérült ...”

A megfigyelések minden bemondás esetében alátámasztják azt, amit már az absztrakt prozódiai mintázatok prozódiai megvalósítása során is megállapítottunk, azaz azt, hogy a prozódia alapértelmezett csoportosítási eszköze (az, amitől ez a modalitás egyáltalán specifikus lehet) az F0-variáció (a beszéddallam). Látható az is, hogy a másik két alapvető prozódiai eszközzel, az idővel és az intenzitással valóban opcionálisan élnek a bemondók.

A prozódiai csoportosítás speciális esetének, a beágyazásnak az absztrakt mintázatok vizsgálata alapján meghatározó elve a tonális folytonosság. Ez, mint a 3.6. pontban bemutattuk, abban nyilvánul meg, hogy a strukturális (a hierarchikus szerkezetben megjelenő) beágyazás prozódiaileg is ki van fejezve: a beágyazott rész alacsonyabb F0-val jelenik meg. A beszéddallamot követve ez úgy

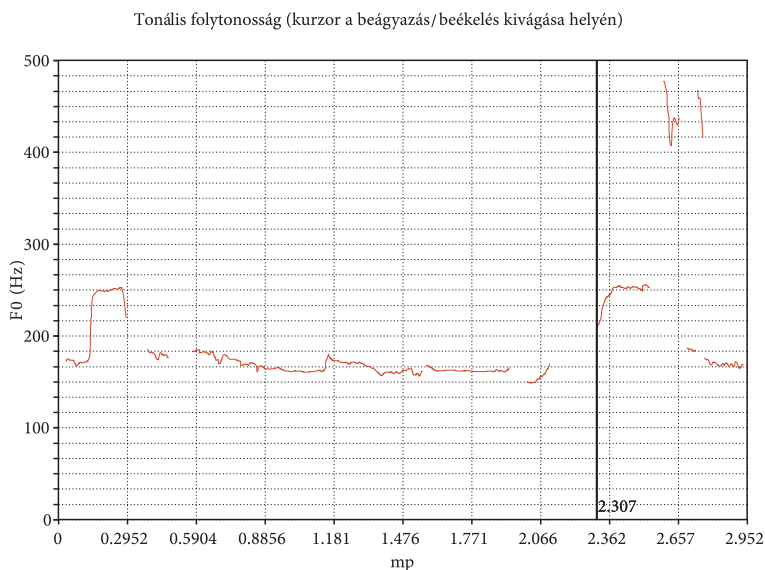
jelenik meg, hogy a beágyazás által elválasztott szerkezeti egységek virtuálisan egy tonális egységet képeznek, azaz a beágyazás alacsonyabb F0-n való megvalósulása után a kiágyazás szakasza mintegy folytatja a beágyazás előtti dallam-mintát.

A következő ábrák bemutatják egyrészt a dallamnak mint alapértelmezett csoportosítási eszköznek a jelenlétét, másrészt az intenzitásnak és az időnek a csoportosításban játszott opcionálisát, végül pedig a tonális folytonosság mint a szerkezeti beágyazás prozódiai jelölését.

16. ábra

A 16. ábrán látható (kurzorok: *amit* és *megsérült*), hogy ez a női bemondó a beágyazott tagmondatot (*amit pedig nagy gonddal ültetett*) tonálisan beágyazta, és ezen túlmenően a tagmondat tonális tere (az F0-mozgások kiterjedése) jóval kisebb, mint a környezetéé. A PET igen kicsi mozgása is utal arra, amit a mérések is alátámasztanak, hogy ugyanő aktívan használta az intenzitást is, mint csoportosítási eszközt: a beágyazás jóval kisebb intenzitású, mint a környezete. Az intenzitás-csökkenésén kívül még az is megfigyelhető, hogy az intenzitás tere (az intenzitás változásának kiterjedése) ugyancsak csökkent. E kettős körülményt (kisebb tonális tér és kisebb – egyben kevésbé ingadozó – intenzitás) fejezi ki a láthatóan kisebb variabilitást mutató PET-görbe a beágyazott szakaszon. E bemondó az adott mondat felolvasásánál használta még a harmadik, ugyancsak opcionális csoportosítási eszközt, az időt is: a beágyazás szakasza jóval kisebb, mint a kiágyazásé.

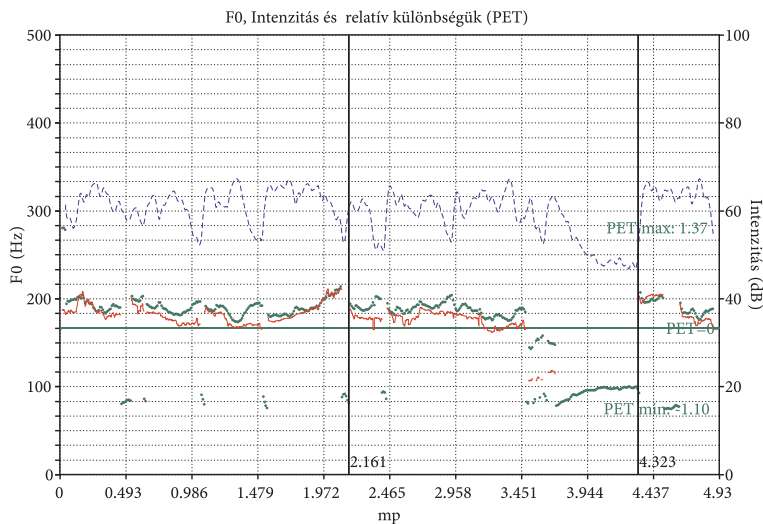

17. ábra

A 17. ábrán ugyanezen beszélő ugyanezen felvételének az F0-görbéje látható, annak is a beágyazott tagmondat nélküli részlete (az ábrát a beágyazott tagmondatot az egészből kivágva készítettük – a kurzor a kivágás helyén áll). Kétségtelen, hogy a két hangsúlyos szó megemelkedett F0-ja (*viharos*, *megsérült*) közel azonos magasságú, a nem hangsúlyos részek pedig láthatóan ugyancsak közel azonos F0-szinten vannak. Azaz ha figyelembe vesszük, hogy a beszéd során egy folyamatosan ereszkedő intonációval számolhatunk (különösen egy kijelentő mondatban), akkor a valószínűleg egymástól a beágyazással elválasztott és a beágyazott szakasz hosszúságát is figyelembe véve jelentős távolságban levő azonos F0-szintek valóban egy olyan tonális folytonosság összetevői, amely a szerkezeti beágyazás prozódiai jelölőjének tekinthető.

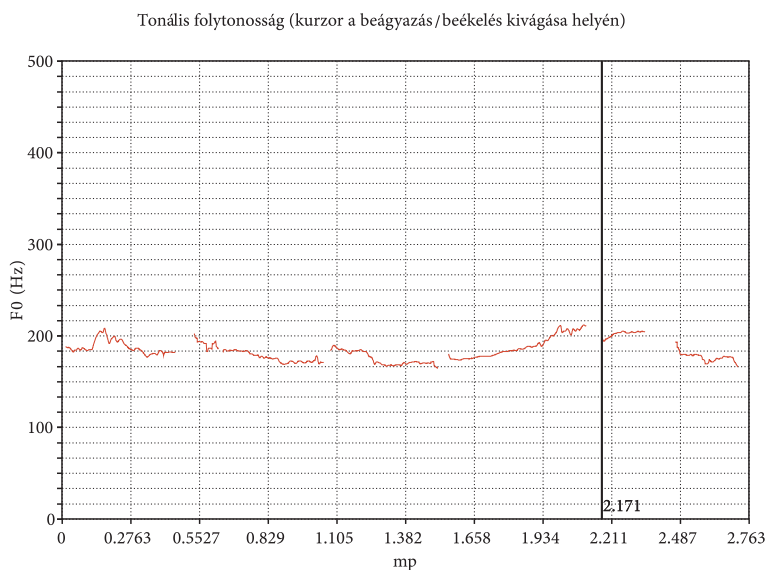
Mindezt összegezve azt mondhatjuk, hogy az itt bemutatott felvétel bemondója a prozódiai csoportosítás mindhárom eszközét használta, az alapértelmezett beszéddallamon kívül az opcionális intenzitást és időt is. Végül jól kivehetően érvényesítette a tonális folytonosság elvét.

A következő két ábrán egy olyan felvételt mutatunk be, ahol a bemondó kevesebb eszközt alkalmaz a beágyazás prozódiai megvalósításához. A 18. ábra tanúsága szerint a beágyazott tagmondat tonálisan be van ágyazva, azaz az F0-ja alacsonyabb értékkel kezdődik és alacsonyabb tonális térben is mozog. Ebben az esetben nem figyeltünk meg csökkenő intenzitást. Ami az idő szerepét illeti, itt is hosszabb a kiágyazás, mint a beágyazás, azaz ez a beszélő két eszközt alkalmazott

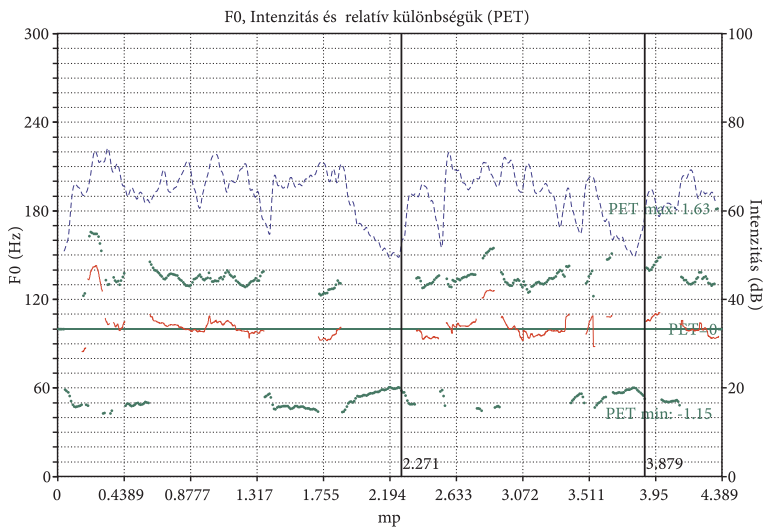
18. ábra

a csoportosításnál, a beszédallam mellett az opcionális időt (szünetet) is. A 19. ábra jól mutatja, hogy a beágyazott tagmondat kivágása után a korábban elválasztott összetevők ugyanazon dallammintában találkoznak. Ez egy jellegzetes és szemléletes példája a tonális folytonosságnak.

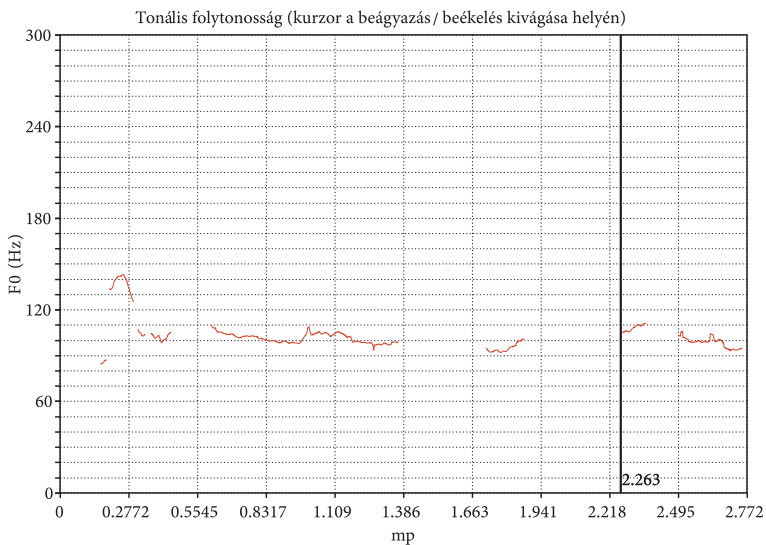

19. ábra

A 20., 21. ábra egy férfi felolvasó felvételét mutatja be, újabb variációval.

20. ábra

21. ábra

Míg a 21. ábra jól mutatja a tonális folytonosság meglétét ennél a beszélőnél is, és a 20. ábra szerint – ha kisebb mértékben is, de – megfigyelhető nála is a to-

tonális beágyazás, az idővel való csoportosítás eszközt azonban nem használja: a beágyazást és a kiágyazást jelölő szünetek közel azonosak. Ugyancsak nem használja az intenzitást a beágyazás prozódiai kifejezésére. Az absztrakt mintázatok prozódiai megvalósításához hasonlóan azt tapasztaljuk, hogy a beszélő prozódiailag megfelelően járt el azáltal, hogy alkalmazta az alapértelmezett eszközzel, a dallammal való csoportosítást, és ugyancsak alkalmazta a kötelezőnek tűnő tonális folytonosság elvét. Ezzel szemben a szintaktikai szerkezet jelölésében nem alkalmazott redundanciát, azaz nem használta a rendelkezésre álló további eszközöket, az időt és az intenzitást. Ezen opcionális eszközök részei az egyéni megvalósításnak, a személyfüggő performanciának, míg a kötelezően itt is alkalmazott elv (tonális folytonosság) és eszköz (beszéddallam) jelenlétének felismerésével a prozódia személytől független szabályrendszerét láthattuk megvalósulva.

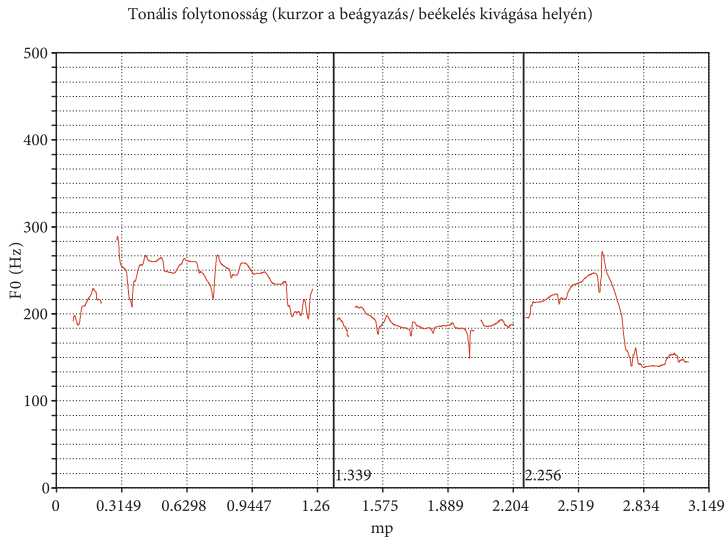
4.7. Szintaktikai beékelés és prozódiai megvalósítása

A szintaktikai beékelés abban különbözik a beágyazástól, hogy az utóbbitól eltérően a beékelés helye strukturálisan nem meghatározott (és valójában csak igen speciális esetekre korlátozódik). Korábban bemutattuk (Hunyadi 2006; 2010), hogy a szintaktikai beékelés prozódiai megvalósítása lényegében ugyanazt az alapvető elvet alkalmazza, mint a szintaktikai beágyazás: a tonális folytonosság elvét. Azaz a valamilyen szintaktikai módon egymástól elválasztott összetevők szintaktikai összetartozását prozódiailag az fejezi ki, hogy ezen összetevők virtuálisan egyetlen prozódiai frázist alkotnak. Erre példa (20) és F0-görbéje a 22. és a 23. ábrán (az előbbin a kurzor a beékelte mondat határait, az utóbbin a beékelte mondat kivágásának a helyét jelzi, azaz azt a helyet, ahol a tonális folytonosság fellép).

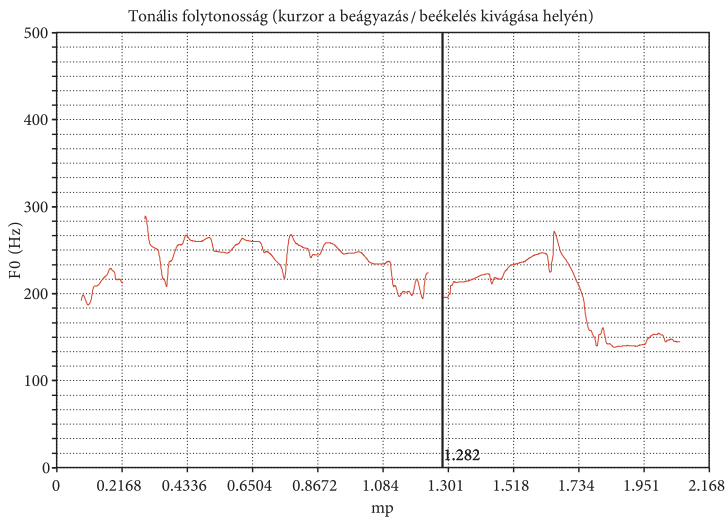
(20) Meg tudnád mondani, hogy – az én óram megállt – hány óra van?

A 23. ábra jól mutatja, hogy a beékelés – ami egyben alacsonyabb F0-tartományban való megvalósítást is jelent – nem befolyásolja a távoli összetevők tonális folytonosságát.

Most azt mutatjuk be, hogy a beékelésre is általánosságban érvényes tonális folytonosság elvének és a csoportosítás eszközeinek (beszéddallam, idő és intenzitás) az érvényesülését mennyiben befolyásolja az a szintaktikai információ, amelyhez a példamondatot beolvadó személy a beékelésig érve a szavak lineáris sorának szintaktikai elemzésével hozzáfér. A két példamondat (21) és (22).

22. ábra

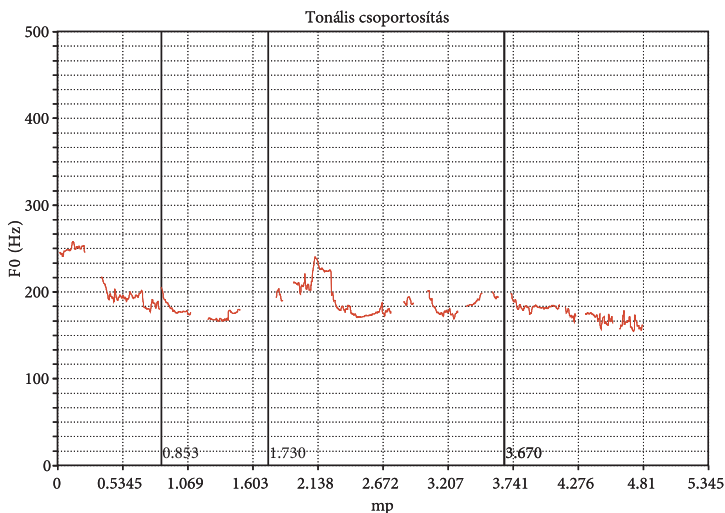

23. ábra

- (21) A szomszéd ledől fája alatt megsérült a felesége – aki ezt nehezen viselte el – kedvenc kutyája. (7 bemondó)
- (22) A szomszéd ledől fája alatt megsérült a feleségének – aki ezt nehezen viselte el – a kedvenc kutyája. (6 bemondó)

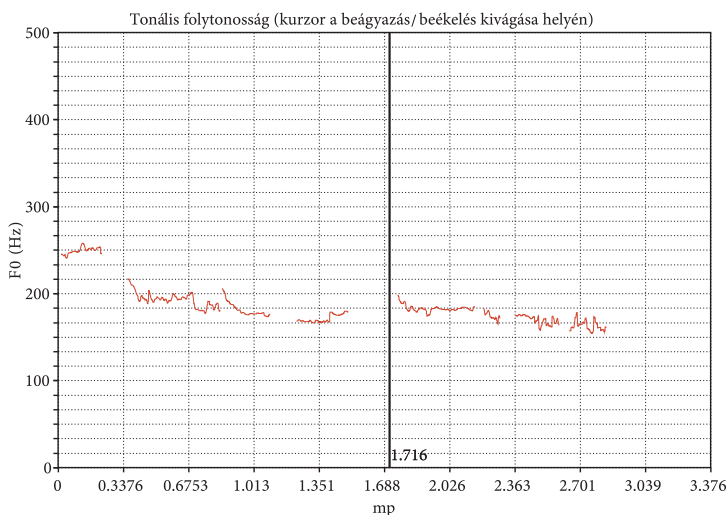
A felolvasások során a gyakorlatban is tapasztalhattuk, hogy (21)-et általában nehezebb volt produkálni, mint (22)-t. Az oka nyilvánvalóan az volt, hogy (21)-et csak a beékelésig olvasva a mondatfeldolgozás a *felesége* szóalakot elsődlegesen a mondat alanyaként értelmezi. A mondatfeldolgozás ezen a ponton a beékelést alapértelmezetten jobboldali (azaz visszatérés nélküli) beágyazásként tekinti (egy ilyen szegmentálást csak a beékelést követően lehet felülbírálni). Ezzel szemben a (22) mondatban a beékelésig a *feleségének* szóalak nem kap szintaktikai értelmezést, azaz az *aki* vonatkozó névmás eleve jelzi, hogy itt beékelés következik (tehát számítani kell a beékelésből való visszatérésre). E lényegi különbség feltételezésünk szerint befolyásolja a prozódia tervezését, ami a megvalósításából is kitűnhet.

A 24. ábra a (21) mondat következő szegmensét mutatja: „... megsérült a felesége – aki ezt nehezen viselte el – kedvenc kutyája”. A 25. ábra a (21) mondat alábbi szegmensét mutatja: „... megsérült a felesége [...] kedvenc kutyája”. A kursorok a következő szavak kezdetére mutatnak: *felesége*, *aki*, *kedvenc*.

24. ábra

A megfigyeléseink a várakozásnak megfelelnek. Mint a 24. ábrán bemutatjuk, a (21) mondatot a beszélő úgy valósítja meg, hogy az *aki* vonatkozó névmás után némi hezitáció van (bizonyára a szintaktikai elemzés során való visszacsatolás miatt). Arra, hogy a beszélő a mondatot nem tekinti beékelésnek (vagy akár beágyazásnak), jelzi, hogy a beékelés szünete hosszabb, mint a kiékelésé (a kurzorok a következő szavak kezdetét jelzik: *felesége, aki, kedvenc*). Ugyanakkor a 25. ábra azt mutatja, hogy ugyanezen bemondás a tonális folytonosságot fenntartja (itt kivágtuk a beékelte mondatot – *A felesége [...] kedvenc kutyája* – és a kurzor a kivágás helyét mutatja):

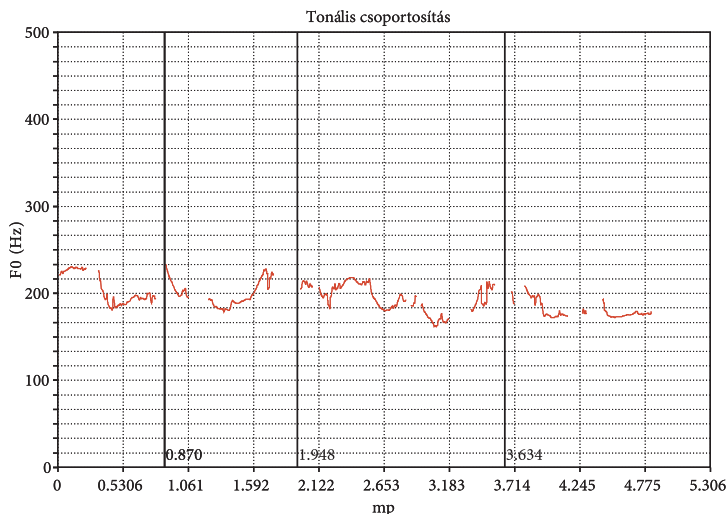

25. ábra

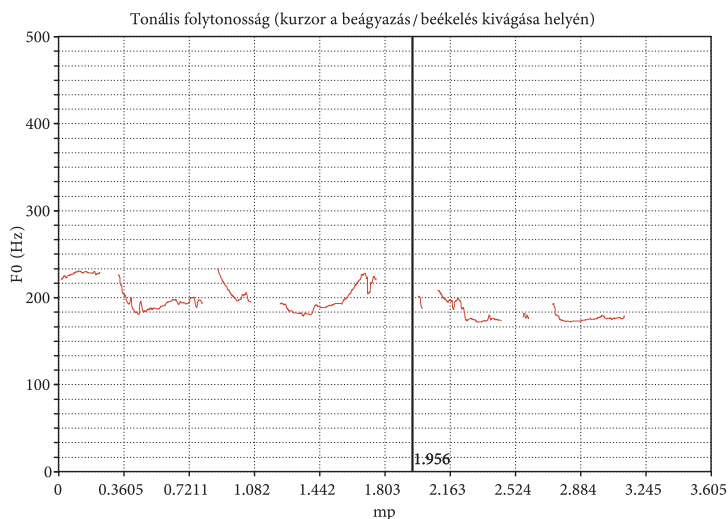
Ezzel szemben a (22) mondat, amely a bemondás során végrehajtott szintaktikai elemzés eredményeként jelzi, hogy a vonatkozó névmás egy központi beékelés/beágyazás kezdetét jelzi (azaz azt is jelzi, hogy a beékelés/beágyazás után visszatérés következik), a bemondás során érvényesülnek a prozódia itt elvárható szabályai; vö. 26. és 27. ábra.

A 26. ábra a (22) mondat alábbi szegmensét mutatja: „... megsérült a feleségének – aki ezt nehezen viselte el – a kedvenc kutyája”. A 27. ábra a (22) mondat alábbi szegmensét mutatja: „... megsérült a feleségének [...] a kedvenc kutyája”. A kurzorok a 26. ábrán a következő szavak kezdetére mutatnak: *feleségének, aki, kedvenc*, míg a 27. ábrán a kivágás helyét jelölik.

Azaz a 26. ábra szerint a beékelés kezdő F0-ja szorosan követi az előzmény végső F0-ját, alapvetően laposabb, továbbá a kiékelést egy kis szünet követi (mi-

26. ábra

27. ábra

közben a beékelés szünet nélkül következett), úgy, ahogyan ezt a dallamra és az időre vonatkozó megszorítások előírják. A tonális folytonosság is jelen van, amit a 27. ábra mutat (a kurzor ott áll, ahol a beékelte mondatot kivágtuk).

A kísérleti alanyok minden bemondását összegezve azt találtuk, hogy a beékelés előtt szintaktikailag nem értelmezhető (22) típusú mondatok bemondása prozódiailag sokkal sikeresebb volt, mint azoké, amelyekben legalább egy szín-

taktikai értelmezésre volt lehetőség a beékelés előtt is (ez a (21) típus). A (21) típusnál több hezitációt vagy botlást is találtunk (minden bizonnyal a szintaktikai elemzés – mondatfeldolgozás – során jelentkező visszacsatolás miatt), tonális beágyazás (alacsonyabb F0, kisebb tonális tér használata) több esetben nem volt jellemző, végül az esetek egy részében az idővel való csoportosítás sem felelt meg a beágyazás/beékelés során elvártaknak. Az egyéni változatokat és választásokat annak tudjuk be, hogy az olvasás – továbbolvasás – során lehetőség nyílt a szintaktikai szerkezet teljes értelmezésére, amivel egyes bemondók éltek, mások nem. Mindegyik esetben azonban közös volt az, hogy alkalmazták a tonális folytonosság elvét. Ennek az a magyarázata, hogy mire a kiékelés/kiágyazáshoz ért az olvasó, a szintaktikai értelmezés is teljessé vált, így helyénvaló lett a tonális folytonosság alkalmazása.

Ezek a példák azt sugallják, hogy a prozódiai szerkezet kialakítását nagyban befolyásolja a szintaktikai szerkezet értelmezése/értelmezhetősége. Ennek során is kitűnik, hogy a prozódia alapértelmezett csoportosítási eszközt, a dallamot (F0-variációt) minden esetben alkalmazzák (ez leginkább a tonális folytonosságban, de a tonális beékelésben/beágyazásban is kitűnik), míg az opcionális eszközöket – az időt, és különösen az intenzitást – jóval kevésbé alkalmazták, hasonlóan a felolvasás során szintaktikailag jól értelmezhető beágyazás esetéhez.

5. Összefoglalás: a prozódia szintaktikai kötöttsége és kötetlensége

A dolgozatban azt az immár klasszikus kérdést jártuk körbe, hogy mennyire függ a prozódia a szintaxistól. Közelebbről, hogy a megfigyelt, bizonyos fokú nem-megfelelésnek vajon az-e az oka, hogy itt két különböző rendszerről van szó, amelyek nem azonos szabályok alapján működnek, vagy a prozódia nem is része az általános grammatikának és így a nyelvi kompetenciának, sokkal inkább része a performanciának, aminek következtében a fenti kérdés az összehasonlíthatóság hiányában el is veszti jelentőségét. A kérdésre úgy kerestünk választ, hogy az absztraktság különböző fokozatain kísérleteket végeztünk és ezek eredményeit általánosítottuk.

Támaszkodva korábbi és legújabb kísérleteinkre, az első, amit megállapíthattunk, az, hogy a prozódia (egészen pontosan a beszéddallamnak, az intenzitásnak és az időnek) olyan szabályszerűségei vannak, amelyek visszavezethetők a lexikális nyelvi anyagot nem tartalmazó mintázatok reprezentációjára. A szabályszerűségek legmélyén az **inherens csoportosítás** elve van, ami bármilyen abszt-

rakt, vizuális vagy prozódiai (de lexikális elem nélküli) mintázat reprezentációjában megjelenik. Ez az elv leggyakrabban a **szimmetria** formájában valósul meg. A szimmetria tehát azt a kognitív törekvést jelzi, hogy az inherens csoportosítást úgy valósítsuk meg, hogy ezáltal lehetőleg időben azonos hosszúságú (vagy térbeli csoportosítás esetén térben azonos módon jellemezhető) csoportokat alkossunk. Az absztrakt prozódiai mintázatokat vizsgálva azt is megfigyeltük, hogy az azonos csoportba való tartozást elsődlegesen azonos dallamcsoportba való tartozás jelzi. Ezt a **tonális folytonosság** elve biztosítja.

A csoportosítás mindig valamilyen szerkezetet tételez fel, ami lehet mellérendelés vagy alá- és fölérendelés egyaránt. A hierarchikus szerkezetek kötelezően tartalmazzák ez utóbbi szerkezeteket. Végtelenné akkor válik egy hierarchikus csoportosítás, ha azon a rekurzió elvét alkalmazzuk. Kísérletekkel bemutattuk, hogy rekurzív csoportosítás végezhető mind absztrakt vizuális, mind absztrakt prozódiai szerkezeteken, amelyekben a nyelvhez kötött szintaxis hatása kizárható. Így azt állapíthatjuk meg, hogy a nyelvészetben lényegében a szintaxishoz kötött rekurzió megjelenik más kognitív rendszerekben is. Hauser et al. (2002) azon feltevésével szemben, hogy a nyelvképesség lényege a rekurzió, de ez a rekurzió lényegében a nyelvre specifikus, kísérleti általánosításunkra támaszkodva azt állítjuk, hogy az inherens és rekurzív csoportosításnak éppen az absztrakt vizuális és az absztrakt prozódiai mintázatok reprezentációjában talált általános, ezen mintázatokénál is feltehetően általánosabb kognitív elve az, amire a szintaktikai csoportosítás és rekurzió is visszavezethető. Ha e feltevésünk helyes, akkor ezzel magyarázatot adhatunk a szintaxis és a prozódia számos ponton való megfelelésére („együttjárására”). Ugyanez a feltevés magyarázhatja a két szerkezet közötti különbséget is. Ehhez azonban fel kell tennünk (és a dolgozatban több helyen hangsúlyoztuk is), hogy a különböző modalitások, amilyen egy absztrakt vizuális mintázat, egy lexikális nyelvi elemekhez nem köthető, absztrakt prozódiai mintázat, vagy maga a grammatika is, rendelkeznek egy alapértelmezett, az adott modalításra specifikus csoportosítási eszközzel. Ezen eszköz az, aminek a használata az adott modalitást megkülönbözteti más modalitásoktól; ezen eszköz alkalmazása kötelező, míg másoké opcionális. Így lehet az, hogy a közös kognitív alap megteremti a szintaktikai és a prozódiai csoportosítás számos, lényeges pontokon megfigyelhető egybeesését, míg lesznek olyan esetek is, amikor a két tónak nem kell egybeesnie és nem is esnek egybe. Az egybeesés (pontosabban: az, hogy a prozódia háttérbe szorítja minden egyéb esetleges funkcióját) leginkább akkor várható, ha a szavak lineáris elrendezése nem elegendő a szintaktikai szerkezet percepció általi feltáráshoz vagy egyértelműsítéséhez. A prozódia azonban egyéb esetekben is éppúgy követi a kognitív csoportosítás elvét, mint a szintaxis, azaz egybeesésük ekkor is lehetséges.

A szintaxis–prozódia interfész tárgyalásánál a nem-megfelelés legerősebb érve az, hogy – szemben a szintaxisal – a prozódia „laposabb”, azaz nem tud végtelen mélységű rekurzív műveletet reprezentálni. Kísérleteink alapján megállapítottuk, hogy a rekurzió kifejezésében a prozódia egyaránt használja mind a három alapvető fonológiai paramétert: az F0-variációt (a beszéddallamot), az intenzitást (az energiát) és az időt (a szünetet). Elméletileg nincs akadálya annak, hogy egy egyre mélyülő beágyazást egyre mélyebb F0-val és egyre kisebb tonális térrel, vagy egyre csökkenő intenzitással és kisebb intenzitás-kitérésekkel, vagy a frázishatárokon tartott egyre kisebb szünetekkel jelöljünk. Ebben megegyezik a szintaxisal, ahol ugyancsak nincs akadálya, hogy egy műveletet, akár egy beágyazást rekurzív módon végtelen sokszor megismételjünk. A végtelenségnek az akadálya a performanciában keresendő, ott is a kognitív memóriakapacitás az, ami határt szab a rekurzió végtelenségének. Kísérleteink tervezése során tapasztaltuk, hogy háromnál többszöri szintaktikai beágyazás már leginkább csak akkor tűnt elfogadhatónak, ha a művelet rekurzív ismétlésekor (mint amilyen a többszöri beágyazás) legalább annak típusa megváltozott. Ez pedig azt jelzi, hogy a memória reális mennyiségi akadályokat gördít egy szintaktikai szerkezetnek már az értelmezése elé is, ami éppúgy tükröződik az adott szerkezetek rekurzív prozódiai megvalósításában is. Mindezek mellett nem feledkezhetünk meg a prozódia megvalósításának fizikai korlátairól sem: könnyen belátható, hogy jól meghatározható kognitív határa van az egyre kisebb időbeli, vagy F0-beli, vagy intenzitásbeli különbségek észlelésének (vö. Hunyadi 2009).

Mindezek a kognitív alapú érvek azonban nem azt szolgálják, hogy megindokoljuk, miért nem teljes a megfelelés a szintaxis és a prozódia között. Ellenkezőleg, a dolgozatban azt kívántuk kísérletekkel alátámasztani, hogy mind a szintaxis, mind a prozódia ugyanazon, mindkettőnél általánosabb kognitív elveket követ. Ennek alapján várható bármilyen megfelelésük, míg az, hogy e két modalitásnak egymásétól különböző alapértelmezett csoportosítási eszköze van, megengedi a különbségeket is. A rekurzív csoportosítás **elve** egyik modalitásban sincs korlátozva, **megvalósítását** azonban mindkét modalitásban kognitív megszorítások korlátozzák. Így azt a feltevést, hogy a prozódiai szerkezet „laposabb”, mint a szintaktikai, valójában a szerkezet, az elvek általános szintjén nem tudjuk alátámasztani. Ott pedig, ahol a prozódia „laposabbnak” tűnik (a performancia szintjén), a szintaktikai szerkezetek kognitív értelmezése éppúgy akadályokba ütközik. Ezek a megfigyelések és érvek így azt sugallják, hogy nem tételezhetünk fel közvetlen szintaxis–prozódia leképezést: a prozódiaiban feltárt szerkezetalkotó elvek (inherens csoportosítás, szimmetria és ezek rekurzív alkalmazása), melyeknek a szerepét modalitás-specifikusan a szintaxisban is felfedezhetjük, a szintaxisnál általánosabb, kognitív elveknek felelnek meg.

Irodalom

- Chomsky, Noam – Morris Halle 1968. *The sound pattern of English*. New York: Harper & Row.
- Clifton, Jr., Charles – Katy Carlson – Lyn Frazier 2002. Informative prosodic boundaries. *Language and Speech* 45: 87–114.
- É. Kiss, Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Dordrecht/Budapest: Reidel/Akadémiai Kiadó.
- Gussenhoven, Carlos 1991. The English rhythm rule as an accent deletion rule. *Phonology* 8: 1–35.
- Gussenhoven, Carlos 2005. Procliticized phonological phrases in English: Evidence from rhythm. *Studia Linguistica* 59: 174–193.
- Gyuris, Beáta 2009. *The semantics and pragmatics of the contrastive topic in Hungarian*. Budapest: Lexica.
- Hauser, Marc D. – Noam Chomsky – W. Tecumseh Fitch 2002. The faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve? *Science* 298: 1569–1579.
- Hayes, Bruce 1984. The phonology of rhythm in English. *Linguistic Inquiry* 15: 33–74.
- Hunyadi, László 2002. *Hungarian sentence prosody and Universal Grammar*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Hunyadi, László 2006. Grouping, the cognitive basis of recursion in language. *Argumentum* 2: 67–114.
- Hunyadi, László 2009. Experimental evidence for recursion in prosody. In: Marcel den Dikken – Robert M. Vago (szerk.): *Approaches to Hungarian 11: Papers from the New York conference*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 119–144.
- Hunyadi, László 2010. Grouping, the cognitive basis of recursion in language. In: Harry van der Hulst (szerk.): *Recursion and human language (Studies in Generative Grammar 104)*. Berlin: De Gruyter Mouton. 343–370.
- Hunyadi, László megj. alatt. *Multimodal human–computer interaction technologies – Theoretical modeling and application in speech processing*. Working Papers in Language Technology. Debrecen: Argumentum.
- Hunyadi, László – Éva Biró 2009. Experimental evidence for inherent grouping in preschool children. Poszter az ICSH9 konferencián, Debrecen.
- Ito, Junko – Armin Mester 2007. Categories and projections in prosodic structure. Előadás az OCP4 konferencián, Rodosz.
- Ladd, D. Robert 1986. Intonational phrasing: The case for recursive prosodic structure. *Phonology* 3: 311–340.
- Ladd, D. Robert 1992. An introduction to intonational phonology. In: Gerard J. Docherty – D. Robert Ladd (szerk.): *Papers in laboratory phonology*. Vol. II: *Gesture, segment, prosody*. Cambridge: Cambridge University Press. 321–334.
- Ladd, D. Robert 1996. *Intonational phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ladd, D. Robert 2008. *Intonational phonology*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nespor, Marina – Irene Vogel 1982. Prosodic domains of external sandhi rules. In: Harry van der Hulst – Norval Smith (szerk.): *The structure of phonological representations*. Dordrecht: Foris. 225–255.

- Nespor, Marina – Irene Vogel 1986. *Prosodic phonology*. Dordrecht: Foris.
- Olaszy, Gábor 2002. The most important prosody patterns of Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 49: 277–306.
- Olaszy Gábor 2006. *Hangidőtartamok és időszerkezeti elemek a magyar beszédben* (Nyelvtudományi Értekezések 155). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Olaszy Gábor 2007a. *Beszédstratégiák a prozódia tükrében*. *Magyar Tudomány* 168: 58–61.
- Olaszy Gábor 2007b. *Mássalhangzó-kapcsolódások a magyar beszédben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Peperkamp, Sharon 1997. *Prosodic words* (HIL Dissertations 34). The Hague: Holland Academic Graphics.
- Schreuder, Maartje – Dicky Gilbers 2004a. Recursive patterns in phonological phrases. In: Bernard Bel – Isabelle Marlien (szerk.): *Proceedings of speech prosody*. Nara: ISCA (SproSig). 341–344.
- Schreuder, Maartje – Dicky Gilbers 2004b. The influence of speech rate on rhythm patterns. In: Dicky Gilbers – Maartje Schreuder – Nienke Knevel (szerk.): *On the boundaries of phonology and phonetics*. Groningen: University of Groningen. 183–202.
- Selkirk, Elisabeth O. 1984. *Phonology and syntax. The relation between sound and structure*. Cambridge MA: MIT Press.
- Selkirk, Elisabeth O. 1995. Sentence prosody: Intonation, stress and phrasing. In: John A. Goldsmith (szerk.): *The handbook of phonological theory*. Cambridge MA & Oxford: Blackwell. 550–569.
- Selkirk, Elisabeth O. 2002. The syntax–phonology interface. In: Neil J. Smelser – Paul B. Baltes (szerk.): *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*. Oxford: Pergamon. 15407–15412.
- Shattuck-Hufnagel, Stephanie – Mari Ostendorf – Ken Ross 1994. Stress shift and early pitch accent placement in lexical items in American English. *Journal of Phonetics* 22: 57–388.
- Szabolcsi, Anna 1981. Compositionality in focus. *Folia Linguistica* 15: 141–161.
- Truckenbrodt, Hubert 1999. On the relation between syntactic phrases and phonological phrases. *Linguistic Inquiry* 30: 219–255.
- Varga László 1981. A magyar intonáció – funkcionális szempontból. *Nyelvtudományi Közlemények* 83: 313–339.
- Varga László 1993. A magyar beszéd dallamok fonológiai, szemantikai és szintaktikai vonatkozásai (Nyelvtudományi Értekezések 135). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Varga, László 2002. *Intonation and stress: Evidence from Hungarian*. New York: Palgrave Macmillan.
- Varga László 2008a. A stilizált ereszkedő hanglejtés az újabb kutatások tükrében. *Nyelvtudományi Közlemények* 105: 105–134.
- Varga, László 2008b. The calling contour in Hungarian and English. *Phonology* 25: 469–497.
- Wagner, Michael 2005. *Prosody and recursion*. Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology.
- Watson, Duane – Edward Gibson 2004. The relationship between intonational phrasing and syntactic structure in language production. *Language and Cognitive Processes* 19: 713–755.

Phrase structure and prosody: An interface, or common cognitive grounds?

Abstract: The paper studies the relation between syntax and prosody based on perception experiments and assumes that prosody has essential properties independent of the concrete linguistic material. It studies grouping of abstract visual and prosodic elements and concrete linguistic material, and concludes that grouping is an essential cognitive property. Prosodic elements are grouped following the same principles as non-prosodic, abstract visual elements. These principles are: inherent grouping and symmetry. A contrastive comparison of abstract and linguistic material suggests that similarity between syntactic and prosodic phrasing is due to their following the same principles of grouping. The optionality of their difference is based on the fact that they are in no interface-relation; instead, they optionally use the general, non-language-specific principles of grouping.

Keywords: syntax–prosody mapping, grouping, prosody and cognition, recursion, rhythm

A szintaktikai rekurzivitás afáziában*

Bánréti Zoltán – Mészáros Éva

Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, Budapest
banreti@nytud.hu; meva@nytud.hu

Azt vizsgáljuk, hogy az afáziás nyelvi korlátozottság milyen viszonyban van a szintaktikai rekurzióval és a tudatelméleti beágyazással. Tesztsorozatot végeztünk öt magyar anyanyelvű afáziás személlyel és huszonegy fős kontrollcsoporttal. Mindennapi élethelyzeteket ábrázoló fényképekre vonatkozó, meghatározott szintaktikai szerkezetű kérdéseket tettünk fel. A 4. kérdéstípus esetében a szerkezetileg illeszkedő válasznak beágyazott tagmondatot kell tartalmaznia. Az afáziás személyek elkerülni törekedtek a szintaktikai-szerkezeti rekurziót úgy, hogy egyszerű kijelentéseket produkáltak, melyek tartalma a képen szereplő személyek mentális állapotát, érzelmeit közvetítette, egyes szám első személyben. A képleíró nézőpontot tehát felcserélték a képen szereplő egyik személy nézőpontjára, közvetlenül az ő tudattartalmaikat mondták el. Ezt tudatelméleti beágyazásnak nevezzük. A szintaktikai-szerkezeti rekurzió helyett sok ilyen egyszerű kijelentést produkáltak. Ugyanezen tesztben egy hatodik afáziás személy felépülése során azt tapasztaltuk, hogy a szintaktikai-szerkezeti rekurzió visszanyerésével párhuzamosan minimalizálódik a tudatelméleti beágyazást közvetítő kijelentések aránya. Következtetéseket vonunk le a nyelvi-szintaktikai és a tudatelméleti beágyazás interakciójára vonatkozóan, mely megteremti a lehetőséget a szintaktikai-szerkezeti rekurzió elkerülésére a tudatelméleti következtetések tartalmi segítségével. Felvetjük annak lehetőségét, hogy az afáziában a szintaktikai reprezentációk leválnak a rekurzív mechanizmusokról, miközben a tudatelméleti következtetések elérik a rekurzív műveletek modulját.

Kulcsszavak: emberi nyelv, szintaktikai rekurzió, afázia, tudatelmélet

1. Bevezetés

1.1. Bar-Hillel (1953) művétől kezdődően számtalan tanulmány érvelt amellett, hogy a rekurzió az az eszköz, amely lehetővé teszi, hogy az emberek potenciálisan végtelen számú, különböző mondatot hozzanak létre. Ha a nyelveket a kifejezések jól formált halmazaiként értjük, akkor ezek a halmazok végtelenek, és nincsen nyelvtani korlátja a lehetséges nyelvi kifejezések hosszúságának (nincsen „leghosszabb” mondat). Ám a rekurziót a nyelvészetben, a kognitív pszichológiában, a matematikában, vagy éppen a számítógép-tudományokban nem azonos módon definiálják, és a neurobiológiai kutatások is új szempontokat vetettek

* A kutatást az OTKA támogatta: NK 72461 projektum. Köszönettel tartozunk Csúri Máriának, Gárdonyiné Kocsi Ilonának, Hoffmann Ildikónak, Szűcs Mártának, Örley Zitának és Zsitvai Mihálynak a tesztelések során végzett munkájáért.

fel (pl. Brisco 2009; Tallerman et al. 2009; Bickerton–Szathmáry 2009). Amint Tomalin (2007), van der Hulst (2010a) és Koschmann (2010) összefoglalják, a nyelvészet keretein belül is többféleképpen definiálták a rekurziót, a neki tulajdonított szerep változásokon ment át az elmúlt ötvenhét évben. Ennek analízise nem célja tanulmányunknak. A következőkben az empirikus vizsgálataink során alkalmazott rekurziófogalmat szeretnénk jellemezni. Az általunk használt specifikus rekurziófogalom Chomsky (2007, 5–6) által ajánlott megközelítésen alapul. Chomsky szerint a nyelv komputációs műveletei rekurzívan konstruálnak szintaktikai objektumokat a szelektált lexikai egységekből és a már megformált szintaktikai objektumokból. Például a Merge művelete számára kétféle nyelvi egység szolgálhat inputként: (i) lexikai egységek, és (ii) a Merge korábbi alkalmazásai által létrehozott frázisok. Mivel a Merge használhatja saját korábbi outputjait inputként, a szabály rekurzív. Egyúttal a szabály kategóriaszemleges, tehát a minimalista elméleti keretben minden nagyobb frázison belül előforduló frázis mutatja a szabály rekurzivitását. A szintaktikai objektumok (nyelvi kifejezések) „kisebb” szintaktikai objektumok kombinációjaként definiálhatók. Az ilyen „hierarchikus csoportosítás” értelmében vett rekurzió **megengedi** a specifikus rekurzió fogalmát, melyet mi is alkalmazunk: egy szintaktikai-szerkezeti összetevő ismételtető beágyazását **azonos típusú** szerkezeti összetevőbe, pl. vonatkozó mellékmondat beágyazását vonatkozó mellékmondatba, főnévi szerkezet beágyazását főnévi szerkezetbe, vagy hogy egy szót komponenseként tartalmazhat egy összetett szó stb.

A szerkezeti (formális) rekurzivitás a szavak, a frázisok és a mondatok szintjein tehát egyaránt megjelenhet. Az összetett szó lehet rekurzív műveletek eredménye, mivel olyan szó, amely maga is szavakat tartalmaz, például: *készít–(ijeszt–madár) → madárijesztő–készítő*. Rekurzív főnévi szerkezet: *Vali barátnője öccse kutyájának a labdája*, rekurzív infinitívuszos szerkezet: *Ő most akar elkezdni énekelni tanulni*. Rekurzív tagmondat-beágyazás: *Vali tudja, hogy én észrevettem, hogy te mosolyogtál*. Többféle szintaktikai szabály szervezi ezeket a műveleteket, ennek részleteire nem térünk ki. A nyelvekben vannak nem rekurzív szintaktikai részrendszerek is. Ilyenek az emotívumok: *Ó, az a mázlista! Neked Ica gazdag? Ödönt elnöknek?*, vagy az ún. fényképmondatok: *A kutya a macskával a kertben. Mari Rómában*. Ezek nem tartalmaznak finit (ragozott) igét, és egymásba nem ágyazhatók, nem rekurzívak: **Ödön mint menedzser, hogy Ödönt elnöknek?*

Evans–Levinson (2009) és Everett (2009) a nyelv szemantikáját és pragmatikáját tartják a rekurzivitás forrásának. Mivel összetett proposíciók, beágyazott következtetések egyetemesen kifejezhetők a nyelvekben, ekkor a nyelvi rekurzió alapját egyes kognitív képességek adhatják. Így egyszerű mondatok szekvenciáját tudjuk úgy interpretálni, hogy egy állítás maga tartalmaz egy másik állítást,

ami szemantikai tekintetben vett rekurziót jelenthet: *Mari bement a boltba. Egy porszívót vásárolt. Végre tisztaságot akart a lakásban. Folyton tüszögött a portól.*

1.2. A természetes nyelv szintaxisának rekurzivitását Hauser et al. (2002) és Fitch et al. (2005) az emberi nyelv specifikumának tekintik. E híres cikkek legfontosabb állításai nem ellentmondásmentesek. Hauser, Chomsky és Fitch azt állítja, hogy a rekurzió a velünk született nyelvi képesség alapvető összetevője, és a szenzomotoros rendszerrel, valamint a konceptuális rendszerrel alkotott interfésszel együtt adja a szűkebb értelemben vett nyelvi képességet. Azt is állítják, hogy a rekurzió képességétől megkülönböztethető más mentális képességek, melyek specifikusan szolgálják a nyelvet, és amelyek a rekurzióval együttesen alkotják a széles értelemben vett nyelvi képességet, az állatvilágban is megfigyelhetők (pl. emlékezeti rendszerek, figyelem, motiváció, fejlett hangadási szisztéma stb.), de a rekurzió maga már nem, mivel az emberi specifikum. Pinker – Jackendoff (2005) ezt megkérdőjelezi, mondván, hogy azok a rendszerek, melyek specifikusan a nyelvet szolgálják, részei kell legyenek azon mentális képességeknek, melyek „közös metszete” éppen a velünk született nyelvi képességhez vezet. Ez utóbbinak tehát többet és mást is kell tartalmaznia, mint a rekurzió képességét. A harmadik alapállítás az, hogy a rekurzió univerzális, minden emberi nyelvben jelen van. Ezt vitatják, többek között Everett beszámolója a piraha nyelv rendszeréről, melyek szerint a pirahában nincsen szintaktikai-szerkezeti rekurzió (Everett 2009). Végül Hauser et al. (2002) azt is állítja, hogy a rekurzió az emberi elme egyedülálló vonása. Ezt is megkérdőjelezték, már a madarak tekintetében is; Gentner et al. (2006) kimutatta, hogy az európai seregélyek pontosan felismernek olyan akusztikus mintákat, melyeket rekurziót tartalmazó, kontextusfüggetlen nyelvtan definiál. Felismerik az ilyen nyelvtan által definiált új mintákat és megkülönböztetik tőlük az „agrammatikus” hangmintázatokat. Ezt számosan vitatják (pl. Friederici 2009). De Chomsky (2007) és Hauser et al. is megengedik, hogy az állatok tájékozódási kapacitása rekurzív lehet. Ebből viszont az következik, hogy a rekurzió mégsem csak az emberi elmére korlátozódik.

Kérdés az is, hogy az emberi nyelvben megjelenő rekurzió tükrözője-e az emberi elme általánosabb rekurzív műveleti képességének, vagy pedig léteznek a természetes nyelv sajátjaként működő rekurzív műveletek. A nyelvi intonációs szerkezet mintázatát például determinálhatja a rekurzív beágyazás, illetve a hierarchikus csoportosítás (Hunyadi 2010; Wagner 2007). Amint Hunyadi (2010) bemutatja, a tagmondat-beágyazás által megszakított szerkezeteknek a megszakítás előtti és a megszakítás utáni elemei közti tonális kontinuitás (a beágyazott szakasz eltérő dallama mellett) emlékeztető-könyvjelző effektust mutat, mintegy megjelöli, hol „hagytuk abba” a mátrixszerkezetet, és honnan „folytatódik” a be-

ágyazással korábban megszakított mátrixszerkezet építése. A rekurzív beágyazás kezdetét alacsonyabb tónus, a végét (a „kiágyazást”) magasabb tónus jelöli, a beágyazás előtt rövidebb, a befejeződése után hosszabb szünet van, és ez többszörös beágyazásnál a hierarchikus szinteken ismétlődik. Hunyadi (2010) értelmében a könyvjelzőeffektus inkább tekinthető az elme rekurzív művelete komponensének, mintsem specifikus nyelvtani szabálynak.

Everett a piraháról szóló írásaiban felveti: lehetséges, hogy a morfológiai ismétlődés (*egy madár (egy fa ágán (a hegy tetején))*) és a nyelvi intonációs (tonális) jegyek használata konvencionálizáltan kifejezheti a konceptuális szerkezetek rekurzivitását (Everett 2007; 2008; 2009). Ha ezt elfogadjuk, akkor a szintaktikai szerkezeti rekurzió csak az egyik, és nem az egyetlen kifejezője konceptuális szerkezetek rekurzivitásának.

1.3. Az a mechanizmus, amely az egyik nyelvi szerkezetet beágyazza a másikba, fontos lehet más kognitív rendszerek számára is. Hauser et al. (2002) szerint például a matematika területén rekurzív rendszer feltételezése szükséges ahhoz, hogy megértsük: tetszőleges nagyságú számot tudunk előállítani úgy, hogy valamely számhoz 1-et adva egy másik számot hozunk létre. A vizuális megismerésben a látványt, képet elemző műveletek rekurzív jellegűek lehetnek (pl. a „kép a képben” jelenség: egy kép saját összetevőjeként ismétlődve tartalmazhatja önmagát: Parker 2006; Levine 2007), számosan vélik úgy, hogy a zene komplex hierarchiában szerveződik és rekurzív szintaxisa van (Hofstadter 1980; Parker 2006; Katz–Pesetsky 2009).

A „szociális intelligencia” (Jackendoff–Pinker 2005), közelebbről a „tudatelméleti” képesség, melyekkel specifikus mentális állapotokat tulajdonítunk másoknak, egy hiedelemnek egy másikba történő, rekurzív beágyazásán alapul. Ez a nyelvben szintaktikai-szerkezeti rekurzióval kódolható: *mi úgy gondoljuk, hogy egy második személy úgy gondolja, hogy egy harmadik személy azt gondolja...* Harminc év idevágó kutatásait elemezve Tomasello–Call (2008) azt állítja, hogy a tudatelméleti képességek egy megszorított változata kifejezetten emberi képességünk, mellyel saját hiedelmeink komponensévé tudjuk tenni mások hiedelmét, vágyait, értékrendszerét és ehhez illeszkedő cselevéseit. Ez a képesség nagyon „erős” lesz a rekurzió-modul elérésével. Látnunk kell, hogy a rekurzivitás jelen van a képesség mentális tartalmában és nyelvi szintaktikai-szerkezeti kódolásában egyaránt.

Az alábbiakban ismertetendő kutatás azt vizsgálja, hogy az afázias nyelvi korlátozódás miképpen érinti a nyelvi-szerkezeti rekurziót és miképpen a rekurzív tudatelméleti képességeket. A két rendszer lehetséges szétválásainak mintáza-

ai alapján következtetési lehetőségeket keresünk arra, hogy feltételezhető-e esetleg számukra közös rekurzió-modul, avagy két terület két „saját” rekurzív rendszeréről van szó.

2. A rekurzió az afázia feltételei között

2.1. Az agyi katasztrófák, sérülések következtében előálló nyelvi korlátozottságok, afáziák esetében releváns föltételezés, hogy ezek valamilyen módon okozhatják a rekurzív műveletek lehetséges korlátozódását. A rekurzió vizsgálata az afázia feltételei között új problémákat vet fel. Zimmerer és Varley (2010) az elsők között vizsgálta a nyelvi és egyes rekurziót mutató mentális műveletek viszonyait agrammatikus afáziás személynél. A vizsgált 62 éves, angol nyelvű férfi CT-je agyi érkatasztrófa által okozott, nagykiterjedésű, a baloldali homloklebeny hátul-só tekervényét, a kérgi és kéreg alatti területeket, továbbá a halántéklebeny felső területét egészen a fali lebeny határáig érintő léziót mutatott. A teszteket az agyi katasztrófa megtörténte után 7 évvel folytatták. Zimmerer és Varley leírja, hogy a vizsgálati személy stabil nyelvi mintázatot mutatott: nyelvi produkciójában a gyakori lexikai egységeket és a gyakori (föltehetően lexikalizált) frázisszerkezeteket alkalmazta. A nyelvi értésben a szavak jelentését helyesen kódolta, az egyszerű mondatokét is, viszont nem volt képes interpretálni azokat a mondatokat, melyek jelentése nem volt kinyerhető pusztán a mondat által tartalmazott szavak szemantikai tartalmából. Például nem volt képes korrekten interpretálni a feltételes mondatokat, sem hangzó, sem vizuális modalításban. A nyelvi produkciót felmérő tesztfeladatokban alacsony teljesítményt nyújtott, viszont kifejezetten jó teljesítményt nyújtott a lexikai megértést, a beszélt és az írott szavaknak és képeknek a párosítását kívánó feladatokban és a szinonimák megítélésében. A szintaktikai szerkezeti feldolgozást értékelő tesztfeladatokban találgatás szintű teljesítményt nyújtott. Zimmerer és Varley szerint ez az összképből adódik: a vizsgálati személy nem mutatott bizonyítékot arra, hogy rekurzív műveleteket alkalmazna a nyelvi szintaxisában. Ennek ellenére kommunikációja alkotó jellegű volt, kézi gesztusai, leírt szavai és rajzai gazdagok, változatosak voltak, sokféle témáról tudott információkat adni, beleértve az oksági viszonyokat, több ágenst magukba foglaló, összetett eseményeket is.

Ugyanez a vizsgálati személy egészen más teljesítményt nyújtott azokban a tesztben, melyeket Varley et al. (2005) a matematikai képességek értékelésére dolgoztak ki. Nem mutatott korlátozottságot az egész számok és a tizedes számok megértésében, sem az alapvető számtani műveletekben. Képes volt kiszá-

molni olyan kifejezések eredményét, melyek szintaktikai zárójeleket tartalmaztak, többszörös beágyazást jelölve, például: $[50 - ((4 + 7) \times 4)]$. Ezek a kifejezések a számolás hierarchikus jellege miatt rekurzív műveleteket kívánnak. Ugyanezen vizsgálati személy képes volt helyesen megoldani olyan tesztfeladatokat, melyek a tudatelméleti képességeket mérik fel. (Például az elsőrendű hamis hiedelem feladatokat.) Amíg ezt a vizsgálati személyt a triviálisnak tűnő, elsőrendű tudatelméleti képességekre tesztelték, addig Apperly et al. (2006) egy másik, súlyosan agrammatikus afáziás személynél teljesen ép másodrendű tudatelméleti képességeket talált (*x azt gondolja, hogy y úgy látja, hogy w úgy gondolja, hogy...* típusú tartalmak felfogását). Megjegyzendő, hogy általános tapasztalat: az agrammatikus afáziások jól megértik mások mentális állapotát.

2.2. Zimmerer–Varley (2010) következtetése az, hogy az agrammatikus afáziás személy ugyan korlátozott nyelvi kompetenciával bírt, ennek ellenére a nem-nyelvi területeken rekurzív műveleteket végzett, rekurzívan gondolkozott. Szerintük ez a különbség a nem-nyelvi rekurzió függetlenségét mutatja a nyelvi szintaxistól. Hasonlóképpen ahhoz, amit Everett műveiben feltételez a piraha beszélőkről: nincsen a nyelvükben tagmondat-beágyazás, de a diskurzusadatok szerint a piraha nyelv kódolja a rekurzív gondolkodást a diskurzus-kijelentések szekvenciái révén. A nyelvi szintaktikai rekurzió és a nem nyelvi rekurzivitás viszonyát tekintve Zimmerer–Varley (2010) két értelmezési lehetőséget mérlegel. Az egyik az, hogy a nyelvi szintaktikai rekurzió az elme fejlődésében (az egyén érése során) fontos, mert ez az új rekurzív eljárásoknak a „kitermelő helye”. Amint a rekurzió más területeken is alkalmazhatóvá válik, az egyén érése függetleníti azt a nyelvi szintaxistól. A rekurzió „szülője” tehát a nyelvi szintaxis, de ha az érett elmében sérült lesz a nyelvi szintaxis, ez már nincsen hatással más területek rekurzív műveleteire.

A másik értelmezési lehetőség Pinker és Jackendoff (2005) javaslata. Feltételezésük szerint a rekurzió az emberi elme általános tulajdonsága, a rekurzív műveletek minden olyan komplex kognitív területen megjelennek, ahol ez előnyös, így, más rendszerek mellett, a nyelvben is. A rekurzió valamennyi típusa egy nagyon gyakori neuronális architektúra különböző megtestesülése.

3. Vizsgálataink magyar anyanyelvű beszélőkkel

Az afáziás nyelvi tüneteknek lehetnek olyan mintázatai, melyek tanulmányozásán keresztül bepillantás nyerhető az egyetemes nyelvtani elvek korlátozódásába, például az egyeztetés, az ellipszis vagy a kötéselvek tartományaiba (Bánréti 2006;

2009; 2010). A magyar nyelv szerkezetében a rekurzivitás a szavak, a frázisok és a mondatok szintjein egyaránt megjelenhet, amint fentebb az 1.1. pontban láttuk.

Kérdés, hogy az afáziás nyelvi sérülés pontosan milyen módokon érintheti a rekurzív szerkezeti műveleteket, a közepesen súlyos vagy enyhe afázia körülményei között. Mivel a rekurzív módon épített szerkezetek komplexitása általában nagyobb, mint a nem-rekurzívaké, azt gondolhatjuk, hogy a szerkezeti összetettség ilyen növelését kerülni fogják az afáziás beszélők. Ám a probléma nem ilyen triviális. Az afáziásokkal és kontrollcsoporttal végzett, alábbiakban ismertetendő kutatásaink Zimmerer és Varley (2010) megközelítésétől eltérő belátásokhoz vezettek. Azt fogjuk látni, hogy a nyelvi és a nem-nyelvi rekurzió interaktív viszonyban marad a sérült nyelvi rendszer körülményei között is. A szintaktikai kompetencia sérülése olyan folyamatokat is elindít, melyekben a szintaktikai rekurziót mintegy helyettesíti a nem-nyelvi rekurzió úgy, hogy ennek is van nyelvi kontrollja.

4. Tesztjeink

A nyelvi rekurzivitás afáziabeli korlátozódását teszteltük 5 afáziás személy és 21 kontrollszemély részvételével. A tesztekben a mindennapi élet szituációit ábrázoló fényképek tartalmára vonatkozóan kérdéseket tettünk fel. A tesztben 208 fénykép volt, melyek Stark (1998) tesztanyagából származtak, a feltett nyelvi kérdések szisztémáját magunk hoztuk létre. A kérdések négyféle szerkezeti típushoz tartoztak:

Az 1. kérdéstípus: a képen látható *X mit csinál?* Ez a típus nem írja elő, hogy a rá adott válasz szerkezetében ismétlődjön a kérdés valamely összetevője, és így nem determinálja a válasz nyelvi szerkezetét. Például egyaránt lehet rá válaszolni tárgyragos főnévvel (pl. *Kávét*), finit igével (pl. *Síel*), szó szerkezettel (pl. *Olvas egy könyvet*), tagmonddal (pl. *A férfi és nő táncolnak*), összetett mondattal (pl. *Vár a buszra, de az nem jön*).

A 2. kérdéstípus (a képen látható *X mit utál/szeret/akar... /délutánonként... /a munkahelyén... ?* stb.) a válasz igei és tárgyi részét szorítja meg. A szerkezetileg illesztett válasz lehet: (i) tárgyi alárendelt tagmondat, rekurzív művelettel, melyet alárendelő kötőszó jelöl (pl. *X azt utálja, hogy kávé kell főzni(e)*); (ii) az ige és infinitívuszi tárgya (*X utál kávé főzni*); (iii) határozott névelős, tárgyesetű főnévi szerkezet (*A kávéfőzést*).

A 3. kérdéstípus (a képen látható *X-nek mi lehet a legszórakoztatóbb/legkellemetlenebb/legsürgősebb/legfárasztóbb?* stb.) a válaszmondat alanyi és topik részét szorítja meg. A szerkezetileg illesztett válasz lehet: (i) alanyi alárendelt tag-

mondat, rekurzív művelettel, melyet az alárendelő kötőszó jelöl (*X-nek az a legszórakoztatóbb, hogy/ha verseket olvas*); (ii) puszta infinitívusz-alany (*Olvasni*); (iii) határozott névelős főnévi szerkezet (*Az olvasás*).

A 4. kérdéstípus (a képen látható *X mit mondhat/mire gondolhat, X mire figyelmeztetheti/kérheti Y-t* stb.) esetében a szerkezetileg illesztett válasz: mondatbevezető formula alá rekurzív művelettel beágyazott tagmondat, ahol a beágyazást az alárendelő kötőszó jelöli (*Azt mondta, hogy kéri a kulcsot. Arra figyelmeztetheti, hogy keljen fel* stb.).

A fenti példák a kérdésekhez szerkezetileg illesztett válaszokat illusztrálják. A tesztanyagban külön kezeltük a szerkezetileg nem illesztett, egyéb válaszokat. Az utóbbiak nyelvtani szerkezetük, jegyeik miatt nem tekinthetők a kérdéstípusra adott válasznak. Példák a szerkezetileg nem illesztett, egyéb válaszokra:

Az 1. kérdéstípusnál (a képen látható *X mit csinál?*) szerkezetileg nem illesztett, egyéb válaszok például: *Olvasás. Nagyon erős*. A 2. kérdéstípusnál (a képen látható *X mit utál/szeret/akar... /délutánonként.../a munkahelyén?*) szerkezetileg nem illesztett, egyéb válaszok például: *Kivasal egy ruhát. Sétálnak*. A 3. kérdéstípusnál (a képen látható *X-nek mi lehet a legszórakoztatóbb/legkellemetlenebb /legsürgősebb/legfárasztóbb?*) szerkezetileg nem illesztett, egyéb válaszok például: *Biciklizik. Sétáltatja a kutyát*. A 4. kérdéstípusnál (a képen látható *X mit mondhat/mire gondolhat, X mire figyelmeztetheti/kérheti Y-t?*) szerkezetileg nem illesztett, egyéb válaszok például: *Felébreszti. Pénzt kér kölcsön*. A szerkezetileg nem illesztett, egyéb válaszokat az afáziás személyek produkálták, a kontrollcsoport tagjai nem. Ezeknek a válaszoknak egy része jól formált, más része rosszul formált mondat volt.

A kérdéstípusok egymástól eltérő módon determinálják a lehetséges válaszok nyelvtani tulajdonságait. Az 1. kérdéstípus szemantikailag szorítja meg a választ, cselekvésre referáló választ kíván. A 2. és a 3. kérdéstípus a szerkezetileg illesztett válaszok tekintetében választási lehetőségeket hagy a rekurzív és a nem-reakurzív szerkezetű válaszok között, a tárgyi, illetve az alanyi rész tekintetében. A 4. kérdéstípusra szerkezetileg illesztett válasz a rekurzív tagmondat-beágyazás lehet, amely alárendelő kötőszóval kezdődik (... *hogy keljen fel*).

A tesztet három ülésben vettük fel. Egy ülésben egy bizonyos képre mindig csak egy kérdéstípust alkalmaztunk, egyébként minden kérdéstípust minden ülésen felhasználtunk, az egyes kérdéseket random módon elrendezve. Az 5 afáziás személy és a 21 kontrollszemély válaszait a következőképpen osztályoztuk:

- (i) a kérdéshez szerkezetileg illesztett és grammatikus,
- (ii) a kérdéshez szerkezetileg illesztett és nyelvtani hibát tartalmazó,

- (iii) egyéb válasz és grammatikus,
- (iv) egyéb válasz és nem grammatikus.

5. Eredmények

A következőkben a CT-k és a WAB-tesztek eredményei alapján tipizált, három, közepesen súlyos Broca-afáziás (K.M., P.I. és S.H.) és két közepesen súlyos Wernicke-afáziás (K.J. és S.T.) tesztbeli teljesítményét mutatjuk be,¹ azt, hogy a válaszuk szerkezetében mennyire voltak képesek alkalmazkodni a kérdés szerkezetéhez. A teszteket 21 ép kontrollszeméllyel is elvégeztük, az ő teljesítményüket mutatják a kontrolladatok az 1. táblázatban.

Az alábbi 1. táblázat az **összes** válaszokon belül a kérdéstípushoz szerkezetileg illesztett válaszok arányait mutatja, százalékban. Zárójelben: az összes válaszban belül a szerkezetileg illesztett válaszok, aláhúzva: a szerkezetileg illesztett és grammatikus válaszok aránya. A táblázatban a dőlt betűvel jelzett *S.T.* és *K.J.* Wernicke-afáziás személyek, míg a félkövér kezdőbetűvel jelölt **P.I.**, **K.M.** és **S.H.** agrammatikus Broca-afáziás személyek.

Néhány fontosabb jellegzetesség rögtön látható. A három Broca-afáziás mindegyike lényegesen több válasszal próbálkozott, mint a Wernicke-afáziások, viszont a Wernicke-afáziások jobb arányt mutattak a válaszaik grammatikusságában. K.M. adta relatíve a legkevesebb választ a Broca-afáziások között, bár ő is jóval többet, mint a Wernicke-afáziások; a jól formált válaszainak aránya közel állt a Wernicke-afáziásokéhoz. A grammatikus válaszok arányát illetően látható, hogy a 2. és a 3. kérdéstípus nehezebb volt: a válasz tárgyi részét determináló 2. kérdéstípusnál (*mit szeret, mit utál?* stb.) és a válasz alanyi részét determináló 3. kérdéstípusnál (*neki mi lehet a legkellemesebb, legszórakoztatóbb?* stb.) – S.T.-t kivéve – az

¹ A vizsgálati személyek klinikai-logopédiai diagnózisai a CT-felvételek, valamint a WAB-teszt (Kertesz 1982; Osmanné Sági 1991) szerint: **P.I.**: 32 éves, jobbkezes férfi, nagy kiterjedésű ischaemiás vascularis laesio bal oldalon az arteria cerebri media ellátási területének megfelelően, domináns tünetek: Broca-afázia. **K.M.**: 67 éves, jobbkezes nő, bal oldali arteria cerebri media területi ischaemia, domináns tünetek: Broca-afázia. **S.H.**: 32 éves nő; bal oldali craniectomia, kiterjedt fronto-temporo-parietalis, az insula-t és a törzsdúcokat ill. a capsulákat is magába foglaló definitív állománykárosodás, domináns tünetek: agrammatikus Broca-afázia. **S. T.**: 45 éves, jobbkezes férfi, bal oldali parietalis lebenyi állományi vérzés oedemával, középvonalai áttolódással. A vérzés a bal oldali oldalkamrában, a III. agykamrában látható és a IV. agykamrába is betört. Domináns tünetek: Szenzomotoros afázia motoros túlsúllyal. **K.J.**: 32 éves, jobbkezes férfi, traumás eredetű haematoma a bal oldali temporális lebeny területén, domináns tünetek: fluens, Wernicke-afázia (gyenge beszédértés).

Kérdés	Személy					
	S.T.	K.J.	P.I.	K.M.	S.H.	Kontroll
1. típusú kérdés	(61,4) <u>50,0</u>	(76,2) <u>51,5</u>	(40,4) <u>28,7</u>	(71,0) <u>64,5</u>	(57,5) <u>43,7</u>	(100,0) <u>100,0</u>
Összes válasz	44	63	94	76	87	1117
2. típusú kérdés	(53,6) <u>53,6</u>	(38,5) <u>27,1</u>	(22,6) <u>20,2</u>	(61,3) <u>52,0</u>	(27,4) <u>22,6</u>	(100,0) <u>99,1</u>
Összes válasz	41	70	87	75	84	1115
3. típusú kérdés	(61,9) <u>40,5</u>	(58,9) <u>28,2</u>	(13,9) <u>10,5</u>	(45,3) <u>40,0</u>	(33,3) <u>17,9</u>	(100,0) <u>98,5</u>
Összes válasz	42	78	87	75	78	1139
4. típusú kérdés	(83,3) <u>72,2</u>	(50,0) <u>50,0</u>	(59,5) <u>37,8</u>	(66,6) <u>63,3</u>	(54,8) <u>35,7</u>	(100,0) <u>100,0</u>
Összes válasz	36	40	74	60	84	387

1. táblázat. Az összes válaszon belül a szerkezetileg illesztett válaszok aránya zárójelben, a grammatikus válaszok zárójelen kívül, aláhúzva

afáziás személyeknél csökkent a szerkezetileg illeszkedő és a grammatikus válaszok aránya az 1. és a 4. kérdéstípusnál adott grammatikus válaszok arányához képest. S.T.-nél is ezt látjuk a 2. kérdéstípus esetében a szerkezetileg illeszkedő összes válasza, a 3. kérdéstípus esetében pedig a grammatikus válaszok aránya marad el az 1. kérdéstípusnál adothoz képest, és a legjobb teljesítményt nyújtotta a 4. kérdéstípusnál. Érdekes módon a 4. kérdéstípus (*mit mondhat, mire figyelmeztetheti?* stb.), amely a válaszban rekurzív tagmondat beágyazást kíván, a grammatikus válaszok részesedését tekintve nem volt nehezebb, mint az 1. kérdés (*mit csinál?*), sőt S.T. és P.I. a 4. kérdéstípusnál jobb teljesítményt nyújtott, mint az 1. kérdéskor, K.J. és K.M. grammatikus válaszainak aránya közel áll az 1. kérdés esetében mutatotthoz, csak S.H.-nál csökkent kismértékben ez az arány.

Miképp lehetséges, hogy azok a kérdések, melyek a válaszok számára szerkezeti alternatívákat kínáltak (2. és 3. kérdés) rosszabb teljesítményt váltottak ki, mint a válasz tekintetében csak szemantikai megszorítást adó 1. kérdés és a rekurzív tagmondat-beágyazásos szerkezetet megkívánó 4. kérdés? A 4. kérdéskor tapasztalt teljesítmény miképpen haladhatja meg több személynél is az 1. kérdéskor mutatottat? Azt váránk, hogy a mondattani szerkezetek rekurzív építése bizonyul a legnehezebbnek. A válaszokhoz a teszteredmények elemzésével juthatunk közelebb. A következőkben kérdéstípusonként áttekintjük a szerkezetileg illesztett válaszokban a vizsgálati személyek által alkalmazott nyelvtani szerkezeteket.

5.1. Az 1. kérdéstípus

A kérdéstípusra az afáziás személyek (P.I., K.M. és S.H.: agrammatikus, Broca-afáziások, míg S.T. és K.J.: Wernicke-afáziások), valamint a kontrollcsoport

válaszainak megoszlását az alábbi, 2. táblázat mutatja. Ebben a feltett kérdéshez szerkezetileg illeszkedő (grammatikus vagy nem grammatikus) válaszok összességének megoszlását mutatjuk be a nyelvtani kategóriák szerint.

Kategóriák	Személy					
	S.T.	K.J.	PI.	K.M.	S.H.	Kontroll
Ige	(37) <u>33,3</u>	(43,8) <u>35,4</u>	(50,0) <u>39,5</u>	(59,3) <u>55,6</u>	(26,0) <u>26,0</u>	(41,3) <u>41,3</u>
Igei csoport	(63) <u>48,1</u>	(35,4) <u>22,9</u>	(42,1) <u>26,3</u>	(38,9) <u>33,3</u>	(16,0) <u>16,0</u>	(56,5) <u>56,5</u>
Főnévi szerkezet tárgyesetben	—	(14,5) <u>8,3</u>	(7,9) <u>5,3</u>	(1,9) <u>1,9</u>	—	—
Egyszerű mondat	—	(4,2) <u>4,2</u>	—	—	(55,7) <u>34,0</u>	(1,3) <u>1,3</u>
Alárendelő kötőszós tagmondat	—	(2,1) <u>2,1</u>	—	—	(2,3) —	(1,0) <u>1,0</u>

2. táblázat. Az 1. kérdéstípusra adott, szerkezetileg illeszkedő válaszok megoszlása nyelvtani kategóriák szerint. Zárójelben az adott nyelvtani kategória részesedése az összes szerkezetileg illeszkedő válaszon belül, zárójelen kívül, aláhúzva: ezek közül a grammatikus válaszok hányada

A táblázat azt mutatja, hogy a szerkezetileg illesztett válaszok nagy többségét az igék és igei szerkezetek adják. Nyílt alanyú, egyszerű mondatokat főként S.H. adott, és K.J.-vel együtt néhány alárendelő kötőszóval bevezetett tagmondatot is produkált. A nyelvtani hibák a VP-n belüli főnevek ragjaival és az igei egyeztetéssel kapcsolatosak. A kontrollcsoport válaszainak mintázata hasonlít az afáziasokéhoz, mivel a válaszok 97,6%-át itt is az igei szerkezetek adják, a különbség a grammatikus válaszok eltérő arányaiban van.

5.2. A 2. kérdéstípus

A 2. kérdéstípus megengedi a szerkezetileg illesztett, nem-rekurzív választ. Azt látjuk, hogy a vizsgálati személyek éltek is ezzel a lehetőséggel és elkerülték a rekurzív szerkezeteket a válaszokban (l. a 3. táblázatot).

Azt látjuk, hogy a válaszok nagy többségét a tárgyi funkciójú infinitívusok és infinitívuszos szerkezetek adják. K.J. esetében hasonló a tárgyragos puszta főnévi szerkezetek részesedése. Az igei csoportok, melyek a kérdő mondat igéjét ismételték (*szert olvasni*), már jóval kisebb mértékben voltak jelen, ahogy a nyílt alanyt tartalmazó egyszerű mondatok is, melyeket csak két személy használt. A válaszok közös vonása, hogy nincsenek bennük rekurzív szerkezetek, tagmondat-beágyazások.

Kategóriák	Személy					
	S.T.	K.J.	P.I.	K.M.	S.H.	Kontroll
Pusztá infinitívusz	—	(11,1) <u>7,4</u>	—	(63,0) <u>63,0</u>	(56,5) <u>43,5</u>	—
Infinitívuszos szerkezet	(68,1) <u>68,1</u>	(37,0) <u>29,6</u>	(63,1) <u>52,6</u>	(26,0) <u>15,2</u>	—	(42,0) 42,0
Pusztá főnév, tárgyeset	(9,2) <u>9,2</u>	(40,7) <u>29,6</u>	(5,2) <u>5,2</u>	(8,7) <u>4,3</u>	—	—
Névelős főnév, tárgyeset	(9,1) <u>9,1</u>	—	—	—	(13,0) <u>13,0</u>	(4,0) <u>4,0</u>
Igei csoport	(13,6) <u>13,6</u>	(11,2) <u>3,7</u>	(26,3) <u>26,3</u>	(2,2) <u>2,2</u>	(13,0) <u>8,7</u>	(38,0) <u>37,0</u>
Egyszerű mondat	—	—	(5,3) <u>5,3</u>	—	(17,4) <u>17,4</u>	(13,0) <u>13,0</u>
Alárendelő kötőszós tagmondat	—	—	—	—	—	(3,0) 3,0

3. táblázat. A 2. kérdéstípusra adott, szerkezetileg illeszkedő válaszok megoszlása nyelvtani kategóriák szerint. Zárójelben az adott nyelvtani kategória részesedése az összes szerkezetileg illeszkedő válaszon belül, zárójelen kívül, aláhúzva: ezek közül a grammatikus válaszok hányada

A kontrollcsoport válaszáinak mintázata eltérő: a csoport egésze egymáshoz közelálló arányban használt infinitívuszos szerkezeteket és finit igét tartalmazó szerkezeteket. Az infinitívuszos szerkezetek és az igei csoportok közel egyenlő arányban vannak jelen a válaszokban. Az igei csoport és az egyszerű tagmondat együttes előfordulása pedig már meghaladja az infinitívuszos szerkezetét. A kontrollcsoport produkált rekurzív tagmondat-beágyazásokat is, bár csak az összes válaszuk 3%-ában.

5.3. A 3. kérdéstípus

Ez a kérdéstípus is megengedi a szerkezetileg illesztett, nem rekurzív választ. Az afáziás vizsgálati személyek, egy személyt kivéve, éltek is ezzel a lehetőséggel és nem-rekurzív válaszokat adtak. A kontrollcsoport válaszmintázata eltért az afáziások többségétől. Tekintsük a 4. táblázatot.

A táblázat azt mutatja, hogy három személynél (S.T., P.I., K.M.) a válaszok többségében ismét az infinitívuszokat és az infinitívuszos szerkezeteket találjuk. Az igei szerkezetek és egyszerű tagmondatok részesedése ettől messze elmarad. K.J. esetében az alanyi funkciójú, határozott névelős főnévi szerkezetek adják a válaszok többségét, S.H. esetében pedig az alárendelő kötőszóval bevezetett tag-

Kategóriák	Személy					
	S.T.	K.J.	P.I.	K.M.	S.H.	Kontroll
Pusztá infinitívusz	(34,6) <u>30,8</u>	(21,7) <u>15,0</u>	(25,0) <u>25,0</u>	(58,0) <u>58,0</u>	—	(12,0) <u>12,0</u>
Infinitívusz szerkezet	(19,2) <u>7,7</u>	(19,5) <u>15,2</u>	(33,3) <u>16,6</u>	(29,4) <u>26,4</u>	(23,1) <u>19,2</u>	(6,0) <u>6,0</u>
Névelős nominalizáció	—	—	—	(8,8) —	—	(27,0) <u>26,0</u>
Névelős főnévi szerkezet	(30,8) <u>15,4</u>	(58,7) <u>17,3</u>	—	—	(23,1) <u>23,1</u>	(8,0) <u>8,0</u>
Egyszerű mondat	(7,7) <u>7,7</u>	—	(25,0) <u>25,0</u>	(3,2) <u>3,2</u>	—	(17,0) <u>16,5</u>
Igei szerkezet	—	—	(16,7) <u>8,3</u>	—	—	(7,0) <u>7,0</u>
Alárendelő kötőszós tagmondat	(7,7) <u>3,8</u>	—	—	—	(53,9) <u>11,5</u>	(23,0) <u>23,0</u>

4. táblázat. A 3. kérdéstípusra adott, szerkezetileg illeszkedő válaszok megoszlása nyelvtani kategóriák szerint. Zárójelben az adott nyelvtani kategória részesedése az összes szerkezetileg illeszkedő válaszon belül, zárójelen kívül, aláhúzva: ezek közül a grammatikus válaszok hányada

mondatok. De mindkét esetben a grammatikus válaszok részesedése már alacsony, jóval elmaradnak a grammatikus infinitívusz, illetve grammatikus főnévi szerkezetek részesedése mögött. A Wernicke-afáziás S.T. szerkezetileg illesztett válaszai között is előfordul alárendelő kötőszót követő tagmondat. Ezúttal a kontrollcsoport válaszmintázata három sajátosságban eltér az afáziásokétól. Nincsen egyetlen domináns válaszkategória, minden releváns kategóriát használnak. Ugyanakkor csak a kontrollcsoport volt képes az igéből képzett, jól formált névelős nominalizációra (26,0%) és hasonló arányban az alárendelő kötőszós grammatikus tagmondatok produkálásra (23,0%).

5.4. Összevetés

Az 1–3. kérdéstípusokra adott válaszmintázatokat összevetve a következőt találjuk. Az afáziás személyek a 2. és a 3. kérdéstípus esetében kevesebb grammatikus választ tudtak produkálni, mint az 1. kérdéstípusnál. Amint „nehezedett” a megválaszolendő kérdéstípus szerkezete, az afáziások és a kontrollcsoport válaszmintázata egyre jobban különbözött. Az 1. kérdéstípus esetében mindkét csoport válaszait az igei szerkezetek többsége jellemezte. A 2. kérdéstípusnál az

afáziásokét alapvetően az infinitívuszos válaszok túlsúlya, a kontrollcsoportét pedig az infinitívuszos és a finit igét tartalmazó válaszok egyensúlya jellemezte.

A 3. kérdéstípusnál a két csoport válaszmintázata eltérő. Az ép személyek a határozott névelős nominalizáció válaszlehetőséget is kihasználták, az afáziások ezt nem tették. Az afáziás csoport **grammatikus** válaszainak többsége ismét infinitívuszos, de az egyik Wernicke-afáziás válaszainak több mint a fele határozott névelős főnévi csoport volt (bár többségében nem grammatikus). Az afáziás és a kontrollcsoport válaszmintázata csak egy ponton mutat hasonlóságot: a rekurzív tagmondat-beágyazás mint opció mindkét csoportnál megjelent. Az egyik Broca-afáziás válaszainak több mint a fele alárendelő kötőszóval bevezetett tagmondat volt; ám ezeknek csak töredéke volt grammatikus, és az egyik Wernicke-afáziás is produkált tagmondat-beágyazást. Három afáziás személy egyáltalán nem próbált szintaktikai-szerkezeti rekurziót tartalmazó választ adni a 3. kérdéstípusra. A kontrollcsoport alkalmazta a szintaktikai-szerkezeti rekurziót mint a szerkezetileg illesztett, grammatikus választ eredményező műveletek egyikét. Az ép személyek válaszai mutatják, hogy nyelvi intuíciónk szerint a szintaktikai-szerkezeti rekurzió egyike a releváns válasz-szerkezeteknek a 3. kérdéstípusnál. Az afáziás csoport a szintaktikai-szerkezeti rekurzió tekintetében korlátozottságot mutat, ugyanis ha egyáltalán megkíséreltek szintaktikai-szerkezeti rekurziót tartalmazó válaszokat, akkor azoknak csak kis töredéke volt grammatikus, három személy pedig egyáltalán nem adott szintaktikai rekurziót tartalmazó választ.

5.5. A 4. kérdéstípus

A 4. kérdéstípusra (a képen: *X mit mondhat/mire gondolhat, X mire figyelmeztetheti/kérheti Y-t?*) adandó válasz beágyazott, alárendelt tagmondat-szerkezet rekurzív megépítését kívánja. Az 5. táblázat mutatja a szerkezetileg illeszkedő válaszok megoszlását.

6. Szituatív mondatok, tudatelméleti beágyazás

6.1. Az 5. táblázat azt mutatja, hogy a Broca-afáziások közül P.I. és K.M. egyáltalán nem produkált alárendelő kötőszós tagmondatot tartalmazó választ. S.H. válaszaiban nagyon csekély arányban volt alárendelő kötőszóval kezdődő, leíró tagmondat. A Brocások közül csak K.M. adott olyan válaszokat, melyekben az egyszerű (alárendelő kötőszó nélküli) mondatban az ige kötőmódban volt, ez egy lehetséges (itt el nem végzett) szintaktikai-szerkezeti beágyazás egyik nyelvtani jegye.

Kategóriák	Személy					
	S.T.	K.J.	P.I.	K.M.	S.H.	Kontroll
Egyszerű leíró mondat	—	—	—	—	—	(12,0) 12,0
Szituatív mondat	(73,3) <u>53,3</u>	(20,0) <u>20,0</u>	(100,0) <u>63,6</u>	(70,0) <u>65,0</u>	(52,2) <u>52,2</u>	(31,0) <u>31,0</u>
Egyszerű mondat kötőmódban	(6,7) <u>6,7</u>	(20,0) <u>20,0</u>	—	(30,0) <u>30,0</u>	—	—
Alárendelő kötőszós szituatív mondat	(20,0) <u>20,0</u>	—	—	—	(43,4) <u>26,0</u>	(12,0) <u>12,0</u>
Alárendelő kötőszós leíró tagmondat	—	(60,0) <u>60,0</u>	—	—	(4,3) <u>4,3</u>	(45,0) <u>45,0</u>

5. táblázat. A 4. kérdéstípusra adott, szerkezetileg illeszkedő válaszok megoszlása nyelvtani kategóriák szerint. Zárójelben az adott nyelvtani kategória részesedése az összes szerkezetileg illeszkedő válaszon belül, zárójelen kívül, aláhúzva: ezek közül a grammatikus válaszok hányada

A Wernicke-afáziások közül S.T. már produkált alárendelő kötőszóval kezdődő leíró tagmondatokat, és K.J. is alkalmazta az alárendelő kötőszós tagmondat opcióját. Mindketten produkáltak egyszerű (alárendelő kötőszó nélküli) mondatot, amelyben az ige az alárendelést jelölő kötőmódban volt.

A Broca-afáziások szerkezetileg illesztett és grammatikus válaszai, valamint a Wernicke-afáziások fennmaradó és grammatikus válaszai egyező típusúak voltak: olyan kijelentéseket produkáltak, melyek nem leíró jellegűek voltak, hanem a kérdés témáját adó fényképen szereplő egyik személy nézőpontját vették át, azt, hogy milyen lehet a „tudatállapota”, és mintegy az illető nevében, a megnyilatkozását idézve válaszoltak a kérdésre. Ezeket **szituatív mondatoknak** nevezzük. Közös bennük, hogy az ige inflexiója nem 3. személyű, hanem 1. személyű (vagy a szituációbeli partnerre utaláskor 2. személyű), valamint az, hogy jelentésükben erősen eltérnek a leíró mondatoktól, mivel az „idézett” szereplő gondolatát, mentális állapotát közvetlenül jelenítik meg. A szituatív mondatok produkcióját a tudatelméleti beágyazás művelete nyelvi kódolásának tekintjük. A képeken látható személyek az ágens, experiens (átélő), illetve a páciens szerepeit hordozták az adott szituációban. Az afáziás személyek azon döntései, hogy melyikük nézőpontját fejezik ki a szituatív mondatban, a feltett nyelvi kérdés szerkezetétől függött, attól, hogy a kérdés az ágensre és szándékára vonatkozott-e (pl. *Mit mond X a képen? Mit kér X Z-től a képen?*), vagy pedig az experiensre (pl. *Mire gondolhat X a képen?*). Szituatív mondataikban az afáziás személyek korrekten értelmezték a képi szituáció szereplőit és a nézőpontjukat. (Ugyanez igaz természetesen a kontrollcsoportra is.)

6.2. Példák a tesztanyagból

6.2.1. Tudatelméleti beágyazás szituatív mondatokban

- (1) P.I. (Broca-afáziás):
A képen: *A lány a mérlegen áll.*

Kérdés: *Mire gondolhat a lány?*
P.I. válasza: *Úristen! Ennyi kiló!*
Példa egy lehetséges rekurzív válaszra:
(*Arra gondol,*) *hogyan hány kiló lehet.*

- (2) K.M. (Broca-afáziás):
A képen: *A férfi elkéri a kulcsot a portástól.*

Kérdés: *Vajon mit kér a férfi a portástól?*
K.M. válasza: *Kulcsot ide! Kulcsot ide!*
Példa egy lehetséges rekurzív válaszra:
Arra kéri, hogy adja oda a kulcsot.

- (3) S.H. (Broca-afáziás):
A képen: *A lány megkéri a fiút, hogy vágjon kenyeret.*

Kérdés: *Vajon mire kéri a lány a fiút?*
S.H.: *Vágj szeletet!*
Példa egy lehetséges rekurzív válaszra: *Arra kéri, hogy vágjon egy szeletet.*

- (4) S.T. (Wernicke-afáziás):
A képen: *A lány megmutatja a se-
bét a fiúnak.*

Kérdés: *Vajon mire gondol a fiú?*
S.T.: *Mingyá rosszu leszek.*
Példa egy lehetséges rekurzív vá-
laszra: *Arra gondol, hogy mind-
járt rosszul lesz.*

- (5) K.J. (Wernicke-afáziás):
A képen: *A férfi megszidja a
lányt.*

Kérdés: *Mit mondhat a férfi a
lánynak?*
K.J.: *Oda figyeljél rá!*
Példa egy lehetséges rekurzív vá-
laszra: *A férfi azt mondja a lány-
nak, hogy figyeljen rá.*

6.2.3. Alárendelő kötőszót követő szituatív mondatban tudatelméleti beágyazás

- (6) S.T. (Broca-afáziás):
A képen: *Az apa figyelmezteti a lányt, hogy ne dohányozzon.*

Kérdés: *Mire figyelmeztetheti az apa a lányt?*
S.T. válasza: *Hogy... ne bagózzál.*
Példa egy lehetséges, leíró rekurzív válaszra: *(Arra figyelmezteti), hogy ne bagózzon.*

6.2.4. Alárendelő kötőszót követő, többszörös tudatelméleti beágyazás

- (7) S.H. (Broca-afáziás):
A képen: A fiú felébreszti a lányt.

Kérdés: Mit mondhat a fiú a lánynak?

S.H.: Azt mondja, hogy... hé, te miért vagy szomorú?...
Nagyon fáj a fejem például?

Példa egy lehetséges rekurzív válaszra: Megkérdezi, hogy miért szomorú.

A (7)-ben S.H. válasza a tudatelméleti beágyazás műveleti ismétlődését mutatja, mivel első válasza a képen szereplő fiú feltételezett tudatállapotát tartalmazza (*hé, te miért vagy szomorú*), míg a második tagmondata azt tartalmazza, hogy a fiú mit feltételez a képen szereplő lány tudatállapotáról („*Nagyon fáj a fejem például?*”)

6.2.5. Egyszerű, leíró mondat, az ige kötőmódban

- (8) KM (Broca-afáziás):
A képen: Az anya megkéri a fiút, hogy söpörjön össze.

Kérdés: Vajon mire kéri az anya fiút?

K.M. válasza: Szedje össze, szedje össze a... söprűt.

Lehetséges rekurzív válasz: (Arra kéri), hogy szedje össze a szemetet/hogy söpörjön össze.

6.2.6. Egyszerű, szándékleíró mondat

- (9) K.J. (Wernicke-afáziás):
A képen: *A lány megmutatja a csokit a fiúnak.*

Kérdés: *Vajon mit gondolhat a fiú?*

K.J. válasza: *Csokit adna.*

Lehetséges rekurzív válasz: *(Arra gondol), hogy csokit ad neki a lány.*

6.2.7. Leíró tagmondat rekurzív beágyazása, grammatikus válaszok

- (10) K.J. (Wernicke-afáziás):
A képen: *Az apa figyelmezteti a lányt, hogy ne dohányozzon.*

Kérdés: *Mire figyelmeztetheti az apa a lányt?*

K.J.: *Hogy nem szabad cigarettázni.*

- (11) K.J. (Wernicke-afáziás):
A képen: *A lány megkéri a fiút, hogy vágjon kenyeret.*

Kérdés: *Vajon mire kéri a lány a fiút?*

K.J.: *A kenyérből szeretne, hogy adjon neki kenyeret.*

6.2.8. Leíró tagmondat rekurzív beágyazása, agrammatikus fragmentumokkal

(12) S.H. (Broca-afáziás):

A képen: *A férfi megparancsolja a fiúnak, hogy vigye ki a szemetet.*

Kérdés: *Mit mondhat az apa a fiúnak?*

S.H.: *Az apa azt monda a fiúnak... *szemetes vinni kell.*

A rekonstruálható grammatikus változat: *Az apa azt mondja a fiúnak, hogy a szemetet ki kell vinni.*

6.3. A szituatív mondatok alkalmazása sikeres stratégia volt. Három személynél majdnem minden ilyen mondat grammatikus volt (K.J., K.M., S.H.), egy személynél (S.T.) voltak agrammatikus szituatív mondatok, ő viszont produkált alárendelő kötőszóval bevezetett, grammatikus szituatív mondatokat is. P.I. esetében a szituatív mondat-válaszok kevesebb, mint kétharmada volt grammatikus, ám itt valamennyi válasz szituatív mondat volt. S.T. mellett csak S.H.-nál fordultak elő alárendelő kötőszóval bevezetett, szituatív mondatok (ott is kisebbségben), de a szituatív mondatok túlnyomó többsége nem tartalmazott alárendelő kötőszót.

K.J.-t kivéve valamennyi vizsgálati személynél csak a 4. kérdésre adott válaszokban tapasztalható a szituatív mondatok magas aránya, annál a kérdéstípusnál, ahol egyébként feltételezhető lett volna a szintaktikai-szerkezeti rekurzió. Ehelyett alapvetően a tudatelméleti beágyazás nyelvi kódolására támaszkodtak a vizsgálati személyek. A szituatív mondatok egy kis töredékénél a nyelvi-szintaktikai rekurzió egyes komponensei is megjelennek: az alárendelő kötőszó, illetve a kötőmód. De ezek négy-ötszörösét adják azok az egyszerű szituatív mondatok, melyeket izoláltan adnak a vizsgálati személyek, ahol tehát csakis a tudatelméleti beágyazás nyelvi explikálását választják (lásd a 6. táblázatban). Mindezt támogatta az is, hogy a 4. típusú kérdések egyébként is a képek alapján megtett következtetések levonását kívánják meg. A grammatikus szituatív mondat-válaszok önmagukban természetesen nem tekinthetők valamilyen nyelvi korlátozottságnak, inkább egy stratégiának a szintaktikai-szerkezeti rekurzió elkerülésére. A kontrollcsoport is ad ilyen válaszokat, csak más arányban. Az ép személyek

válaszainak csak kevesebb, mint egyharmada szituatív mondat, míg a Broca-afáziások összes válaszában több mint kétharmada. A vizsgálati személyek száma csak tendenciák jelzését engedi meg, de így is figyelemreméltónak látjuk a Broca- és a Wernicke-afáziások közti különbséget, összevetve a kontrollcsoport produkciójával. Ezt foglalja össze a 6. táblázat:

Kategoriák	Személy		
	Wernicke-afázias	Broca-afázias	Kontroll
Egyszerű leíró mondat	—	—	(12,0) <u>12,0</u>
Pusztá szituatív mondat	(46,7) <u>36,7</u>	(74,0) <u>60,3</u>	(31,0) <u>31,0</u>
Egyszerű mondat kötőmódban	(13,4) <u>13,4</u>	(10,0) <u>10,0</u>	—
Alárendelő kötőszós szituatív mondat	(10,0) <u>10,0</u>	(14,5) <u>8,7</u>	(12,0) <u>12,0</u>
Alárendelő kötőszós leíró tagmondat	(30,0) <u>30,0</u>	(1,4) <u>1,4</u>	(45,0) <u>45,0</u>
Tagmondatok szerkezeti beágyazásai összesen	(40,0) <u>40,0</u>	(15,9) <u>10,1</u>	(57,0) <u>57,0</u>

6. táblázat. A 4. kérdéstípusra adott, szerkezetileg illeszkedő válaszok megoszlása nyelvtani kategóriák szerint az afázia típusaiban és a kontrollcsoportnál. Zárójelben az adott nyelvtani kategória részesedése az összes, szerkezetileg illeszkedő válaszon belül, zárójelen kívül, aláhúzva: ezek közül a grammatikus válaszok hányada

A fenti táblázatban látható, hogy az ép és a Broca-afázias személyek válaszainak mintázata erős kontrasztot mutat. A Broca-afáziasok válaszaiban több mint kétszer annyi részesedése van a szituatív mondatoknak, mint a kontrollcsoport válaszaiban (74,0 illetve 31,0). A kontrollcsoport összes válaszában 57,0%-a tagmondatok szerkezeti beágyazásait tartalmazza, addig ugyanez a Broca-afáziasoknál csak 15,9%, és ezek nagy része is kötőszóval bevezetett szituatív mondat. Ilyen tekintetben a Wernicke-afázias személyek válaszmintázata a két előző csoport között helyezkedik el.

A 6. táblázat alapján feltehető, hogy a Broca-afázia esetében érintett súlyosabban a szintaktikai-szerkezeti rekurzió. Ezt mutatja, hogy a három Broca-afázias válaszában csak 1,4%-a volt alárendelt, leíró és 14,5%-a alárendelő kötőszós szituatív tagmondat, miközben a válaszok 74,0%-a volt pusztá szituatív mondat. A két Wernicke-afázias válaszaiban ez kiegyensúlyozottabb képet mutat: ezek 30,0%-a volt alárendelő kötőszóval bevezetett, leíró tagmondat, 10,0%-a alárendelt szituatív tagmondat, és a válaszok 46,7%-a volt pusztá szituatív mondat.

A kontrollcsoport mindkét afáziás csoporthoz képest több alárendelő kötőszóval bevezetett leíró tagmondatot és kevesebb szituatív mondatot használt. E két kategória részesedése a kontrollcsoport válaszaiban közel áll egymáshoz: a válaszok 45,0%-a kötőszóval bevezetett leíró tagmondat, míg a pusztán szituatív mondat és a kötőszós szituatív mondat együttes részesedése: 43,0%. Vagyis a képekre feltett kérdésekre a külső szemlélő nézőpontját alkalmazó, leíró jellegű válaszokat is adtak, és a képen szereplő karakter nézőpontját átvevő válaszokat is produkáltak. A Broca-afáziás csoportnál a szituatív mondatok dominanciája inkább kényszerű választásnak tekinthető, a képen látható cselekvő vagy átélő személy nézőpontját választva elkerülték a külső szemlélő, leíró nézőpontját és egyben a szintaktikai-szerkezeti rekurzió opcióját is. A két csoport közé esnek a Wernicke-afáziások válaszaik megoszlási adatai, ami összhangban áll azokkal a megfigyelésekkel, melyek a szintaktikai folyamatok korlátozódását elsősorban a Broca-afáziához kötik és a Wernicke-afázia grammatikai hibáit a lexikai folyamatok sérülése következményeinek tekintik (vö. Grodzinsky–Santi 2008).

7. Esetleírás: a szintaktikai rekurzió eszköztárának felépülése agrammatikus afáziás személynél

7.1. Amennyiben azt találjuk, hogy egy agrammatikus afáziás személy felépülése során javul a nyelvi teljesítménye a szintaktikai-szerkezeti rekurzió produkciójában, és ezzel párhuzamosan erősen csökken a szituatív mondatok részesedése a válaszokban, akkor korábbi feltételezéseinket egy másik irányból is motiválni tudjuk.

Sokoldalúan leírt jelenség a non-fluens afáziához, illetve a háttérben álló agyi sérüléshez társuló, agrammatikus beszéd, amelyben megjelennek szintaktikai szabályokat sértő, illetve azokat elkerülő agrammatikus produktumok. (A kiterjedt irodalom értelmezésére l. Bánréti (2006), Grodzinsky–Santi (2008) és Fedor et al. (2009) műveit.) Jóval kevesebb tanulmány foglalkozik azzal, hogy az afáziából való felépülés során miképpen enyhülhet az agrammatizmus, hogyan változik meg a szintaktikai-nyelvi teljesítmény. Friedmann (2005) az afáziából történő felépülés vizsgálata során azt találta, hogy az alany-ige egyeztetés képessége tért vissza leghamarabb, a beágyazott mondatok produkciójáé pedig a legkésőbb. A páciens a stroke után 18 hónappal is csak mondat-kiegészítési feladatban volt képes alárendelő mondatokat produkálni. Más tanulmányok is arról számolnak be, hogy a mondatbeágyazás képessége a felépülés viszonylag késői

szakaszában jelenik meg (Thompson et al. 1997; Thompson–Shapiro 1994). Arra vonatkozóan azonban eddig nem találtunk adatokat, hogy a szintaktikai rekurzió képességének esetleges felépülése vagy javulása közelebbről milyen folyamat keretében történik. Ezt vizsgálja az alábbi esetleírás, amely egy agrammatikus afáziásnak a fentiekben körvonalazott tesztben, négy különböző időpontban felvett mondatprodukciónak eredményeit mutatja be. A teszt azonos volt az előző pontokban ismertetettel.

A vizsgált személy: D.E. 29 éves nőbeteg. A CT vizsgálat a bal oldali frontális és temporális területeket érintő hypodensitást mutatott. A mondatprodukción és a beszédértés képességét a Western afázia szűrőtesztel, ill. a Token beszédértést vizsgáló teszttel mértük fel. A WAB-értékek szerint a páciens Broca-afáziásnak minősült, amelyhez súlyos agrammatizmus és anómia társult.

A szintaktikai rekurzív szerkezetek produkciójának képességét mérő tesztet négy alkalommal, négy különböző időpontban vettük fel. A vizsgálatok között eltelt idő három hónap volt, a tesztek időpontjai a következők voltak: 2009-06-09; 2009-09-24; 2009-12-20; 2010-04-3. Az agykárosodás kialakulása és az utolsó tesztvizsgálat időpontja között a páciens komplex, nyelvi terápiás programban vett részt az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézetben és a Fővárosi Önkormányzat Károlyi Sándor Kórházának 1. sz. rehabilitációs osztályán. A vizsgálati személy állapotának folyamatos javulását a WAB- és a TOKEN-tesztben elért, egyre jobb eredményei mutatták. Ezeket a 7. táblázat foglalja össze.

	WAB	TOKEN
1. vizsgálat	22.6	8
2. vizsgálat	64.8	19.5
3. vizsgálat	73.2	25.6
4. vizsgálat	89.0	30.5

7. táblázat. WAB–TOKEN eredmények a négy vizsgálat során

7.2. A következőkben a 3. kérdéstípusra (*Mi lehet neki a legpihentetőbb/legártalmasabb/legjobb?*) és a 4. kérdéstípusra (*X mit gondolhat/kérhet Y-tól?*) adott válaszokat elemezzük, mivel ezek a kérdések azok, amelyek megengedik, ill. megkívánják a rekurzív szerkezet produkcióját.

Először a válaszok típusait mutatjuk be a két kérdéstípusnál, majd ezek megoszlását a négy vizsgálatban. Nem tekintettük hibás válasznak a fonológiai vagy szemantikai parafáziát tartalmazó válaszokat, ha a szerkezetük egyébként megfelelt a tesztkérdés szintaktikai megszorításának.

7.2.1. A 3. kérdéstípusra adott válaszok

Korábban vázoltuk, hogy a *Mi lehet neki a legjobb/legélvezetesebb/legfárasztóbb* kérdéstípus a válasz alanyi összetevőjének nyelvi megformálását kívánja meg. A szerkezetileg illeszkedő válaszok szintaktikai szerkezete lehet infinitívusz, határozott főnévi csoport, vagy alanyi alárendelést tartalmazó összetett mondat. A vizsgálat során adott, szerkezetileg illeszkedő válaszok két csoportot alkotnak: az elsőbe tartoznak a rekurzív szerkezetet nem tartalmazók, a másodikba pedig a rekurzív szerkezetet tartalmazók. A páciens által produkált szerkezetek közül leggyakoribb az infinitívusz, illetve olyan igei szerkezet, amelyben az infinitívusz az ige vonzata. Néhány példa a válaszokra.

- (13) A képen: A nő gitározik.
A kérdés: Mi lehet neki a legélvezetesebb?
Vizsgálati személy: *Gitározni.*
- (14) A képen: A lány egy hóembert épít.
A kérdés: Télen mi lehet neki a legszórakoztatóbb?
Vizsgálati személy: *Szeret hóembert építeni.*
- (15) A képen: A lány teregeti a ruhát a kertben.
A kérdés: Mi lehet neki a legunalmasabb?
Vizsgálati személy: *Teregetnie kell.*

A rekurziót nem tartalmazó válaszok közül a teljesebbek azok, amelyekben a kérdő mondat datívuszragos, névmási *experiense* és a predikátum is jelen van (lásd (16) és (17)):

- (16) A képen: Egy fiú szánkózik.
A kérdés: Mi lehet neki a legélvezetesebb?
Vizsgálati személy: *Neki a legélvezetesebb szánkózni.*
- (17) A képen: A képen egy férfi dohányzik.
A kérdés: Mi lehet neki a legártalmasabb?
Vizsgálati személy: *Neki a legártalmasabb a dohányzás.*

Az első és a második tesztelés során még nem adott szintaktikai-szerkezeti rekurziót tartalmazó válaszokat a vizsgálati személy. Azonban a harmadik, majd a negyedik tesztelés során már produkált szintaktikai-szerkezeti rekurziót tartalmazó válaszokat. Ezek közös jellemzője a *hogy* kötőszó jelenléte, amelyet gyakran megelőz a kérdés releváns elemeinek (ragos névmás + predikátum) megismétléséből álló főmondat (pl. *Neki a legfárasztóbb, hogy...*). Az alárendelő tagmondat

igei csoportja tartalmazhat kijelentő módú puszta igét ill. igét és tárgyi vonzatát (l. (18) és (19), kötőmódban álló igét (20), modális igét infinitívuszi vonzatával (21):

- (18) A képen: A férfi és a nő táncol.
A kérdés: Mi lehet neki a legnagyobb öröm?
Vizsgálati személy: *A legnagyobb öröm, hogy táncolnak.*
- (19) A képen: A fiú ugrál.
A kérdés: Mi lehet neki a legszórakoztatóbb?
Vizsgálati személy: *Neki a legszórakoztatóbb, hogy ugrálgat.*
- (20) A képen: A nő (telefonfülkéből) telefonál.
A kérdés: Mi lehet neki a legsürgősebb?
Vizsgálati személy: *Neki a legsürgősebb, hogy telefonáljon.*
- (21) A képen: A férfi festi a falat.
A kérdés: Mi lehet neki a legfárasztóbb?
Vizsgálati személy: *Neki a legfárasztóbb, hogy festeni kell.*

7.2.2. A 4. kérdéstípusra adott válaszok

A 4. kérdéstípushoz (*ő vajon mit mondhat/gondolhat/kérhet* stb.) szerkezetileg illeszkedő válasznak tárgyi alárendelést kell tartalmazni, amely a szintaktikai rekurzió egy formája.

Az első, a második és a harmadik tesztelés alkalmával a leggyakoribb választípus a tudatelméleti beágyazást kifejező szituatív mondat volt, de a negyedik tesztelés időpontjában már nem. A szituatív mondatok egyik érzékletes példája a (22)-beli válaszmondat, amely valójában kettős tudatelméleti beágyazást tükröz: a páciens a kép két szereplőjének tudatállapotait dialógus formájában jeleníti meg.

- (22) A képen: A lány nem ad a fiúnak csokit.
A kérdés: Vajon mit mondhat a lány a fiúnak?
Vizsgálati személy: *Nem akarok! Adjál!*

A szituatív mondatok ritkábban, de előfordultak mondatbevezető mellett is, ezt példázza a (23).

- (23) A képen: A férfi gyógyszert ad a fiúnak.
A kérdés: Vajon mire gondolhat az apa?
Vizsgálati személy: *Hogy fiam szedd be a gyógyszeredet.*

A kötőmód megjelenése a szerkezeti beágyazás egyik jegye. Az elemzés azt mutatja, hogy jelenléte akkor a leggyakoribb, ha a beágyazó mondat maga is jelen van a válaszban (24):

- (24) A képen: A kisfiú ébreszti az apját.
 A kérdés: Mi a szándéka a fiúnak?
 Vizsgálati személy *A kisfiú szándéka, hogy ébredjenek fel.*

A szerkezetileg kapcsolatos válaszok egy további csoportjában az alárendelő kötőszó egy leíró mondatot vezet be (l. (25)). A *remél* igeen kívül, amely kizárólag kijelentő módú *hogymód* alárendelő mondatot engedélyez (Kenesei 1992), általában a *gondol* ige mellett találunk leíró alárendelt mondatokat, amelyekben a finit ige kijelentő módban van.

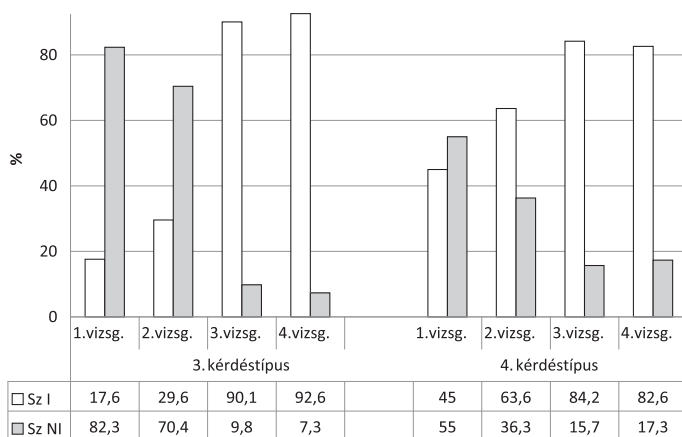
- (25) A képen: A lány pénzért nyújtja a kezét a fiúnak.
 A kérdés: Miben reménykedik a lány?
 Vizsgálati személy *A lány azt reméli, hogy hátha visszaadja a pénzét.*

7.3. A szintaktikai felépülés folyamatának nyelvi jelei a négy tesztvizsgálat során

A vizsgálati személlyel 11 hónap alatt négy alkalommal, átlag három hónapos szünetekkel vettük fel a tesztet. (Mint említettük, az időpontok: 2009-06-09; 2009-09-24; 2009-12-20; 2010-04-3 voltak.) A WAB- és a TOKEN-teszt mutatói (7. táblázat) szerint a lefedett időtartam során a vizsgálati személy nyelvi teljesítménye folyamatosan javult, és a negyedik vizsgálat idejére előrehaladt felépülési folyamatot mutatott. Ez a teszteredményekben is tükröződött.

A négy tesztvizsgálat eredményének összehasonlítása a szerkezetileg illeszkedő válaszok arányának növekedését mutatja (1. ábra). A mintázat a két kérdéstípusnál eltérő. Amíg a válasz alanyi részét megszorító kérdéseknél (3. kérdéstípus) a szerkezetileg illeszkedő válaszok aránya a harmadik tesztvizsgálatnál meredeken növekszik, addig a tárgyi részre vonatkozó 4. kérdéstípusnál ez a növekedés egyenletes. A legnagyobb változást, felépülést a második és a harmadik tesztvizsgálat eredményei közti különbség mutatja.

Az alábbi 8. táblázat (l. 218. oldal) a 3. és a 4. kérdéstípusra adott, szerkezetileg illeszkedő válaszok nyelvtani kategóriáinak és százalékos arányainak változásait mutatja az első, a második, a harmadik és a negyedik vizsgálat során nyert adatok szerint.

1. ábra. A 3. és 4. kérdéstípusra adott szerkezeti illeszkedő és a szerkezeti nem illeszkedő válaszok százalékos arányának megoszlása a négy vizsgálatban. (Sz I = szerkezeti illeszkedő válaszok, Sz NI = szerkezeti nem illeszkedő válaszok)

7.4. A válaszok mintázatainak változásai a négy vizsgálat során

A 8. táblázatban a válaszok sokfélesége jelzi, hogy az afáziában egy szerkezet használata nem feltétlenül zárja ki egy másikat. A lehetséges, szerkezeti illeszkedő formák közül többfajta is megjelenik a kérdéstípusokra adott válaszokban (például a harmadik és a negyedik tesztvizsgálatban van szituatív mondat is, és alárendelő szerkezet is). Mégis vannak jól látható tendenciák.

A 3. kérdéstípus esetében azt találjuk, hogy az első és a második vizsgálat során nem produkált rekurzív szerkezeteket a vizsgálati személy, viszont a harmadik és a negyedik vizsgálatban ezek jelentős arányban megjelentek, tehát a szintaktikai-szerkezeti rekurzió eszköztára egyre inkább elérhetővé vált. Miképpen érintette ez a szituatív mondatok részesedését a válaszokban? A 4. kérdéstípusra adott válaszokban az első és a második tesztvizsgálat során szinte csak szituatív mondatokat találtunk. Majd a harmadik és a negyedik tesztvizsgálat során ezek aránya csökkent, és a harmadik vizsgálatból megjelentek a szintaktikai-szerkezeti rekurzió eszköztárának elemei, az alárendelő kötőszó, a beágyazó kifejezések stb. Vagyis, azzal párhuzamosan, ahogy a harmadik és a negyedik vizsgálatban az afáziás képessé vált a szerkezeti rekurzió műveletének elvégzésére, úgy szorult vissza a szituatív mondatok részesedése a 4. kérdéstípusra adott válaszokban. Amíg az első, súlyos afáziás állapotban felvett tesztnél 55,5%, a második és a harmadik tesztvizsgálatban 71,4%, illetve 40% volt, addig az utolsó vizsgálatban már csak 6,6%-ot tett ki a szituatív mondatok részesedése.

	3. kérdéstípus				4. kérdéstípus			
	1.V	2.V	3.V.	4.V	1.V.	2.V.	3.V.	4.V.
Szerkezeti rekurziót nem tartalmazó válaszok								
Pusztá INF	(75,0) <u>66,6</u>	(62,5) <u>62,5</u>	(1,8) <u>1,8</u>	(7,8) <u>7,8</u>				
INF az ige vonzata	(8,3) <u>8,3</u>	(6,2) <u>6,2</u>	(5,4) <u>3,6</u>	(13,1) <u>13,1</u>	(11,1) <u>11,1</u>			(2,6) <u>2,6</u>
Névelős főnévi szerkezet	(8,3) <u>8,3</u>		(1,8) <u>0</u>					
Névelős nominalizáció	(8,3) <u>0</u>	(25,0) <u>6,2</u>	(1,8) <u>0</u>	(10,5) <u>10,5</u>				
Predikátum +infinitívusz			(14,5) <u>14,5</u>					
Predikátum +névelős nominalizáció/ főnévi szerkezet			(9,0) <u>0</u>					
Névmás + predikátum+infinitívusz			(1,8) <u>1,8</u>	(7,8) <u>7,8</u>				
Névmás + predikátum+névelős nominalizáció			(1,8) <u>1,8</u>	(13,1) <u>13,1</u>				
Szituatív mondat					(55,5) <u>55,5</u>	(71,4) <u>71,4</u>	(40,0) <u>40,0</u>	(5,2) <u>5,2</u>
Szerkezeti rekurziót tartalmazó válaszok								
V-kötőmód						(21,4) <u>14,2</u>		
Alárendelő kötőszó + szituatív mondat						(7,1) <u>7,1</u>	(26,6) <u>26,6</u>	(2,6) <u>2,6</u>
Alárendelő kötőszó + S-leíró		(6,2) <u>6,2</u>	(1,8) <u>1,8</u>		(22,2) <u>22,2</u>		(13,3) <u>13,3</u>	(10,5) <u>7,8</u>
Alárendelő kötőszó + V-kötőmód			(1,8) <u>1,8</u>	(2,6) <u>2,6</u>			(13,3) <u>13,3</u>	(13,1) <u>13,1</u>
Főmondat+ alárendelő kötőszó + szituatív mondat								(2,6) <u>2,6</u>
Főmondat+ alárendelő kötőszó + S-leíró			(41,8) <u>40,0</u>	(31,5) <u>31,5</u>	(11,1) <u>11,1</u>			(34,2) <u>28,9</u>
Főmondat+ alárendelő kötőszó + V-kötőmód			(7,2) <u>3,6</u>	(13,1) <u>13,1</u>			(6,6) <u>6,6</u>	(28,9) <u>28,9</u>
Főmondat+ alárendelő kötőszó + MOD+INF			(9,0) <u>9,0</u>	(13,1) <u>13,1</u>				

8. táblázat. A 3. és 4. típusú kérdésekre adott, szerkezetileg illeszkedő válaszok kategóriáinak százalékos aránya az első, a második, a harmadik és a negyedik tesztvizsgálatban (V = vizsgálat). A nyelvtani kategóriák: INF = infinitívusz, V-kötőmód = kötő módú ige, MOD = modális ige, S-leíró = kijelentő módú ígét tartalmazó mondat). Zárójelben az adott nyelvtani kategória részesedése az összes, szerkezetileg illeszkedő válaszon belül, zárójelen kívül, aláhúzva: ezek közül a grammatikus válaszok hányada

Ha az agrammatizmus háttérében szintaktikai deficitet feltételezünk, amelyek egyik következménye a szintaktikai-szerkezeti rekurzió korlátozódása, akkor azt mondhatjuk, hogy a 4. kérdéstípusra adott válaszokban a szituatív mondatok túlsúlya az afáziás személy tudatelméleti beágyazásra vonatkozó képességének épségét tükrözik, a szintaktikai-szerkezeti beágyazás szelektív deficitje mellett. Bár a szituatív mondatok használatának preferenciája az első és a második tesztvizsgálatban különösen erős, ez a választípus megtalálható még a későbbi tesztvizsgálatoknál is, de már mint beágyazott tagmondat (l. 8. táblázatban az *Alárendelő kötőszó + szituatív mondat*, *Főmondat + alárendelő kötőszó + szituatív mondat* választípusokat).

A *hog*y alárendelő kötőszó a szintaktikai beágyazás egyik jelölőjeként kifejezetten a harmadik és a negyedik tesztvizsgálat válaszait jellemzi. Az alárendelt mondat kijelentő módú igéje (vonzatával együtt) a képen látható eseményt írja le (l. a 8. táblázatban az *Alárendelő kötőszó + S-leíró*, *Főmondat + alárendelő kötőszó + S-leíró* választípusokat). Ezekben a beágyazott szerkezetekben az ige módjegye nem változik meg a beágyazás során, megegyezik az egyszerű leírást tartalmazóéval (*Nem jön a busz.* vö. *Neki a legunalmasabb, hogy nem jön a busz*). Vannak azonban olyan predikátumok, amelyek nem engednek kijelentő módú igét az alárendelt tagmondatban, ilyen a *legsürgősebb* melléknévi kifejezés is (26). Ezek a mondatok szerkezetileg illeszkednek a kérdéshez, de nyelvtanilag mégsem tökéletesek. Az igemód megváltoztatása viszont elfogadhatóvá teszi őket (27).

(26) Vizsgálati személy: [?]*Neki a legsürgősebb, hogy öntözi a füvet.*

(27) Vizsgálati személy: *Neki a legsürgősebb, hogy megöntözte a füvet.*

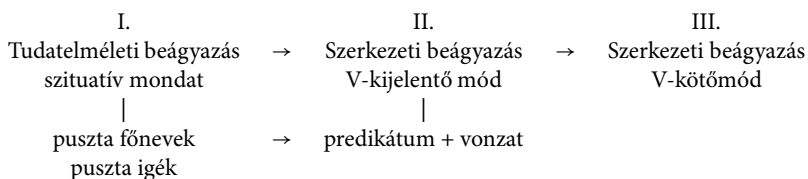
Az, hogy milyen igemód jelenhet meg a beágyazott mondatban, a predikátum jegyeinek a feldolgozásától függ. Ez viszont a szemantikai és a morfoszintaktikai (igemódválasztási) folyamatok épségét kívánja meg, márpedig éppen ezeknek a feldolgozó folyamatoknak diszfunkcióját feltételezik az agrammatikus nyelvhasználat háttérében.

Szemantikailag és szintaktikailag is azok a legteljesebb válaszok, amelyekben a kérdés egy része megismétlődik (l. a 8. táblázatban a *Főmondat + alárendelő kötőszó + S-leíró*, *Főmondat + alárendelő kötőszó + V-kötőmód*, *Főmondat + alárendelő kötőszó + MOD + INF* választípusokat). Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a kérdő mondati predikátum megismétlésével elérhetővé válik annak argumentumstruktúrája és vonzatkerete, és ez megkönnyíti a vonzat szerepű *hog*y kötőszós tagmondat megjelenését, ill. morfoszintaktikai tulajdonságainak realizálódását. A kérdés releváns részeinek újraaktiválása szorosan kapcsolódik

a verbális munkamemória ép működéséhez (King–Just 1991; Miyake et al. 1994; Friedmann–Givon 2003). Nem véletlen, hogy ezek a kifejezések csak a harmadik és a negyedik tesztvizsgálatban jelennek meg, egy időben azzal, hogy a WAB-teszt mondatismétlést vizsgáló része lényeges javulást jelez az első és a második tesztvizsgálathoz képest.

A kötőmódban álló ige a szintaktikai-szerkezeti beágyazás egyik jelölője lehet. Egy kivételtől eltekintve ez az igemód a negyedik tesztvizsgálatban jelenik meg a legmagasabb arányban (l. a 8. táblázatban a *V-kötőmód*, *Alárendelő kötőszó + V-kötőmód*, *Főmondat+ alárendelő kötőszó + V-kötőmód* választípusokat). A válaszok általában nyílt főmondati összetevőt is tartalmaznak az alárendelő tagmondat mellett. Ezek a kifejezések tekinthetők szintaktikailag a legkomplexebbeknek, mivel produkciójukat nemcsak maga az alárendelő szerkezet, de az igemorfológia is megnehezíti. Ennek tudható be viszonylag alacsony arányuk a többi alárendelő szerkezetet tartalmazó válaszhoz képest.

Ha figyelembe vesszük a szintaktikai-szerkezeti rekurziót tartalmazó válaszoknak és a szintaktikai rekurziót nem tartalmazó válaszoknak a részesedését, százalékos arányait az első–negyedik tesztvizsgálatok során, (l. a 8. táblázatban), akkor a szintaktikai képesség felépülésének, benne a szerkezeti rekurzió felépülésének egy lehetséges sorrendje rajzolódik ki. Ezt foglalja össze a 2. ábra:

2. ábra. A szintaktikai beágyazás felépülésének lehetséges állomásai

A 2. ábra a következőket jelenti. A tesztvizsgálatok idői sorrendjét tekintve a szintaktikai-szerkezeti beágyazást időben megelőzi az egyszerű mondatban kódolt, tudatelméleti beágyazás, amelyet a szituatív mondatok jelölnek. Ebben a szakaszban nincsenek teljes mondatszerkezetek, sem a spontán beszédben, sem pedig az elicitált képmegnevezésben. A válaszok fragmentált kifejezések, puszta főnevek, illetve nominalizált kifejezések. Jellemző erre a szakaszra, hogy a páciens az *ő mit csinál* típusú kérdésekre a hívókép egy részletének megnevezésével válaszolt (például ha a képen egy telefonáló férfi van, akkor a válasz: *telefon*).

A felépülés egy további állomása a szintaktikai-szerkezeti beágyazás formai jegyeinek megjelenése, amely egybeesik a kérdő mondat igéjének megismétlésével. A mondatbevezető és a predikátum együtt jelenik meg a válaszok túlnyomó többségében. A kérdés megismétlése a predikátum szubkategorizációs keretéhez

való hozzáférést biztosítja. Ez teszi lehetővé, hogy egy addig önálló kifejezés vonzata legyen a kérdés predikátumának. A „vonzattá válás” érinti az infinitívuszt, a nominalizált kifejezéseket és a mondatokat is. Ezt támasztják alá a 3. kérdéstípus válaszai, amelyben az infinitívusz az ige vonzataként egy VP-ben, a pusztán egy DP-ben, a szituatív mondat pedig egy *hogy* kötőszót követően jelenik meg, idézetszerűen.

A leíró mondatok beágyazása olykor „furcsának” tűnt (pl. *neki a legfontosabb, hogy tölti a pezsgőt a pohárba*). Egy lehetséges magyarázat, hogy a szerkezeti rekurzió felépülésének ez olyan közbülső állomása, ahol a beágyazás formai eszközei már rendelkezésre állnak, meg is jelennek a válaszokban, de a komplexebb szerkezetek konstrukciója még sikertelen. Például a *hogy* kötőszó beillesztése a predikátum és a leíró mondat közé általában tökéletes alárendelő szerkezetet eredményez, kivéve, ha a predikátum az alárendelő mondatban kötőmódú igét engedélyez. Lehetséges, hogy az igemód megváltoztatására és a szerkezeti rekurzió komputációjára egyidejűleg még nem képes a mondatfeldolgozó rendszer. Ezt támaszthatják alá a (28), (29) agrammatikus mondatok:

- (28) A képen: A férfi egy polcot készít.
A kérdés: Mi lehet neki a legfontosabb?
Vizsgálati személy: **Neki a legfontosabb, hogy kész legyen valamit.*
- (29) A képen: Az apa mutatja a fiúnak a teli szemetes ládát.
A kérdés: Mit mondhat az apa a fiúnak?
Vizsgálati személy: **le levigyen a szemetést, szemét szemétet*

A felépülés harmadik állomását jelenti a kötőmód megjelenése. A nyelvi produkciós rendszer számára ez a legkomplexebb szerkezet, ezért azok az alárendelő szerkezetek jelennek meg legkésőbb, amelyekben kötőmódú ige található. Ezt látjuk a negyedik tesztvizsgálatban. Ebben a szakaszban is találunk szituatív mondatokat, de arányuk csekély. Helyüket felváltja a szintaktikai-szerkezeti rekurzió.

7.5. Összefoglalva: az esetleírás a szintaktikai-szerkezeti rekurzió képességének felépülési fázisait mutatja az agrammatikus afáziás esetében. Azt találtuk, hogy az agrammatizmus mérséklődésével változik a rekurzió jellege. A kezdeti tudatelméleti (tehát nem-nyelvi) rekurzivitást a formai eszközök gazdagodásával felváltja a szintaktikai-szerkezeti rekurzió használatának preferenciája. A változás nem elszigetelt, párhuzamosan halad az egyre komplexebb szintaktikai szerkezetek használatával. Az esetleírás megerősíti azon feltételezésünket, hogy a 4. kérdéstípusnál kapott válaszmintázatokat, nevezetesen a szituatív mondatok nagy

mennyiségét a nyelvi szintaktikai-szerkezeti rekurzió afáziabeli korlátozottsága és ennek az afáziás személy általi „kezelése”, kompenzálása okozhatja.

8. Következtetések

A tudatelméleti rekurzivitás Broca-afáziában szelektív módon épen maradhat a szintaktikai-szerkezeti rekurzió korlátozódása mellett. A szituatív mondatokkal az afáziás személyek a tudatelméleti beágyazás nyelvi kódolását használták fel a szintaktikai-szerkezeti rekurzió helyett a 4. kérdéstípusnál. Ezt elősegíthette az a körülmény, hogy a kérdések és a képek mentális állapotok tulajdonítását kívánták meg. A szituatív mondatok egyik komponense az egyes szám első személy jegy használata, melyet gyerekkorban előbb sajátítunk el, mint a többi személyjegyet (vö. MacWhinney 1976; Pléh 2006). Mégsem valószínű, hogy a szituatív mondatok megjelenése az afáziás válaszokban valamilyen regressziós jelenség lenne (az egyes szám első személy jegy mintegy ellenállóbb lehetne az afáziás nyelvi zavar feltételei között). Ha így volna, akkor a képekre vonatkozó minden kérdéstípusnál a válaszokban nagyjából egyenletesen kellene megjelennie a szituatív mondatoknak. De ez nincs így, a szituatív mondatok magas aránya csakis a 4. kérdéstípusnál jelenik meg a válaszokban. Az afáziás személyek meglehetősen komplex mentális állapotokat rekonstruáltak a nyelvi kérdés és a kép kontextusában. A tudatelméleti képességeik tehát éppnek bizonyultak, azonban a külső szemlélő, leíró perspektíváját és a képen látható karakter nézőpontját nem váltogatták „szabadon” (ahogyan az ép személyek csoportja tette), hanem a képen szereplő nézőpontjához kötődtek. Ennek során, rekurzív művelettel, hiedelmeik komponensévé tették azokat a felfogásokat, melyeket a képen szereplő karaktereknek tulajdonítottak, és ezeket egyszerű szituatív kijelentések nyelvi formájában kódolták. Ezt – paradox módon – éppen a szintaktikai-szerkezeti rekurzió korlátozottsága válthatta ki. Az utóbbi művelet ugyanis megkerülhető azzal, hogy első személyben közvetítjük az egyébként feltételezett mentális állapotokat.

Azt, hogy a 4. kérdéstípusra adott válaszoknál a szituatív mondatok nagy mennyiségét a nyelvi szintaktikai-szerkezeti rekurzió korlátozottsága okozta, más oldalról alátámasztja az az esetleírás, amellyel egy afáziás személy felépülését kísértük nyomon. A felépülés során fokozatosan javult a vizsgálati személy teljesítménye a szintaktikai-szerkezeti rekurzió produkciójában, ugyanakkor ezzel párhuzamosan minimalizálódott a szituatív mondatok aránya, részesedése a tesztválaszokban.

A fentiekben vázolt megközelítés alternatívája annak a felfogásnak, amely szerint a rekurzió művelete olyan általános megoldás, melyet a különféle komplex, kognitív rendszerek egyaránt alkalmaznak összetett funkciók teljesítésére.

Vázolt megfigyeléseink valószínűsítik, hogy a szintaktikai-szerkezeti rekurzió és a tudatelméleti műveletekben jelen levő rekurzió nem azonosak, de nem is függetlenek egymástól. A hiedelmekbe beágyazott hiedelmeket számos nyelvben rekurzív szintaktikai szerkezet kódolja. Ilyen esetekben a nyelvi-szerkezeti rekurzió nem forrása a tudatelméleti beágyazásnak, hanem a kontrollálója lehet: például a szintaktikai alárendelő-beágyazó forma, a személy-számjegyek, az időjegyek és más nyelvi vonások együttesen teszik explicitté a beszélő és a hallgató számára a perspektíva kiválasztását és megváltoztatását, melyekből nézve a mentális állapotokat megjelenítik. Az afáziás nyelvi korlátozottság adatai mutatják, hogy felnőtt beszélőknél tudatelméleti beágyazás nyelvi rekurzió nélkül is produkálható, ezt a nyelvi kontextushoz (a tesztkérdéshez) és a nem nyelvi kontextushoz (a nézett képhez) kapcsolódó, nem-leíró kijelentések, szituatív mondatok közvetíthetik. A kontextusban a szituatív mondatok jelentése és nyelvtani jegyei megjelölik, hogy kinek, mely nézőpontja jelenik meg, erre utal a nyelvtani első személy jegye, a partnerre referáló második személy jegye, a kötőmód, az igeidő, más esetben a finit ige hiánya stb. Vagyis a tudatelméleti beágyazáshoz is társul nyelvi kontroll. Ehhez a nyelvi kontrollhoz akkor fordult az afáziások egy része, amikor a szintaktikai-szerkezeti rekurzió műveletét próbálta elkerülni úgy, hogy **felcserélte** a leíró, megfigyelő nézőpontot egy képen látott szereplő nézőpontjára és az utóbbit közvetítette a szituatív mondat formai jegyeivel és jelentésével. A megváltoztatott nézőpont és nyelvi kontrollálójaként a szituatív mondatok **interakcióban állnak** a szerkezeti rekurzió elkerülésével. Valószínűsítjük, hogy a nyelvi rekurzió és a tudatelméleti beágyazás közötti ilyen viszony alapját egy közös rekurzió-modul szolgáltatja, amely a nyelvi-szintaktikai és a nem-nyelvi tudatelméleti folyamatok számára egyaránt, interaktív módon elérhető.

Irodalom

- Apperly, Ian A. – Dana Samson – Naomi Carroll – Shaza Hussain – Gly Humphreys 2006. Intact first- and second order false belief reasoning in a patient with severely impaired grammar. *Social Neuroscience* 1: 334–348.
- Bar-Hillel, Yehoshua 1953. On recursive definitions in empirical science. In: *Proceedings of the 11th International Congress of Philosophy, Brussels*. Vol. 5. Amsterdam: North-Holland. 160–165.
- Bánréti Zoltán 2006. Neurolingvisztika. In: Kiefer – Siptár (2006, 653–725).
- Bánréti, Zoltán 2009. Restrictred discrimination between local and global economy in agrammatic aphasia. In: Kai Alter – Merle Horne – Magnus Lindgren – Mikael Roll – Janne von Koss Torkildsen (szerk.): *Brain talk: Discourse with and in the brain*. Papers from the first Birgit Rausing Language Program Conference in Linguistics. Lund: University of Lund. 49–60.
- Bánréti, Zoltán 2010. Recursion in aphasia. *Clinical Linguistics & Phonetics* 24: 906–914.

- Bickerton, Derek – Eörs Szathmáry (szerk.) 2009. *Biological foundations and origin of syntax*. Cambridge MA: MIT Press.
- Brisco, Ted 2009. What can formal or computational models tell us about how (much) language shaped the brain? In: Bickerton – Szathmáry (2009, 369–385).
- Chomsky, Noam 2007. Approaching UG from below. In: Uli Sauerland – Hans-Martin Gärtner (szerk.): *Interfaces + recursion = language?* Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 1–29.
- Evans, Nicholas – Stephen C. Levinson 2009. The myth of language universals. *Behavioral and Brain Sciences* 32: 429–448.
- Everett, Daniel L. 2007. Cultural constraints on grammar in Pirahã: A reply to Nevins, Pesetsky, and Rodrigues (2007). <http://ling.auf.net/lingBuzz/000427>.
- Everett, Daniel L. 2008. *Don't sleep, there are snakes: Life and language in the Amazonian jungle*. New York: Pantheon Books.
- Everett, Daniel L. 2009. Pirahã culture and grammar: A response to some criticisms. *Language* 85: 405–442.
- Fedor, Anna – Csaba Pléh – Jens Brauer – David Caplan – Angela Friederici – Balázs Gulyás – Peter Hagoort – Tatjana Nazir – Wolf Singer 2009. What are the brain mechanisms underlying syntactic operations? In: Bickerton – Szathmáry (2009, 299–321).
- Fitch, Tecumseh W. – Marc D. Hauser – Noam Chomsky 2005. The evolution of the language faculty: Clarifications and implications. *Cognition* 97: 179–210.
- Friederici, Angela D. 2009. The brain differentiates hierarchical and probabilistic grammars. In: Juan Uriagereka – Pello Salaburu (szerk.): *Of minds and language: A dialogue with Noam Chomsky in the Basque country*. Oxford: Oxford University Press. 184–194.
- Friedmann, Naama 2005. Degrees of severity and recovery in agrammatism: Climbing up the syntactic tree. *Aphasiology* 19: 1037–1051.
- Friedmann, Naama – Avian Givón 2003. Sentence comprehension and working memory limitation in aphasia: A dissociation between semantic-syntactic and phonological reactivation. *Brain and Language* 86: 23–39.
- Gentner, Timothy Q. – Kimberly Fenn – Daniel Margoliash – Howard Nusbaum 2006. Recursive syntactic pattern learning by songbirds. *Nature* 44: 1204–1207.
- Grodzinsky, Yosef – Andrea Santi 2008. The battle for Broca's region. *Trends in Cognitive Sciences* 12: 474–480.
- Hauser, Marc D. – Noam Chomsky – W. Tecumseh Fitch 2002. The faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve? *Science* 298: 1569–1579.
- Hofstadter, Douglas 1980. *Gödel, Escher, Bach: An eternal golden braid*. London: Penguin.
- Hulst, Harry van der 2010a. Re: Recursion. In: van der Hulst (2010b, xv–lii).
- Hulst, Harry van der (szerk.) 2010b. *Recursion and human language (Studies in Generative Grammar 104)*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Hunyadi, László 2010. Grouping, the cognitive basis of recursion in language. In: van der Hulst (2010b, 343–370).
- Jackendoff, Ray – Steven Pinker 2005. The nature of language faculty and its implication for evolution of language. *Cognition* 97: 211–225.
- Katz, Jonah – David Pesetsky 2009. The recursive syntax and prosody of tonal music. *Előadás a Conference on Recursion keretében, University of Massachusetts, Amherst, 2009. május 26–28.*

- Kenesei István 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79–176.
- Kertesz, Andrew 1982. The Western Aphasia Battery. New York: Grune & Stratton.
- Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) 2006. Magyar nyelv. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- King, Jonathan – Marcel Adam Just 1991. Individual differences in syntactic processing: The role of working memory. *Journal of Memory and Language* 30: 580–602.
- Koschmann, Timothy 2010. On the universality of recursion. *Lingua* 120: 2691–2694.
- Levine, John 2007. Machines, languages and computation. Előadás a University of Strathclyde-n, 2007. november 19.
- MacWhinney, Brian 1976. Hungarian research on the acquisition of morphology and syntax. *Journal of Child Language* 3: 397–410.
- Miyake, Akira A. – Patricia Carpenter A. – Marcel Adam Just 1994. A capacity approach to disorders: Making normal adults perform like aphasic patients. *Cognitive Neuropsychology* 11: 671–717.
- Osmanné Sági Judit 1991. Az afázia diagnózisa és klasszifikációja. *Ideggyógyászati Szemle* 44: 339–362.
- Parker, Anna R. 2006. Evolving the narrow language faculty: Was recursion the pivotal step? In: Angelo Cangelosi – Andrew D.M. Smith – Kenny Smith (szerk.): *The evolution of language*. London: World Scientific. 239–246.
- Pinker, Steven – Ray Jackendoff 2005. The faculty of language: What's so special about it? *Cognition* 95: 201–236.
- Pléh Csaba 2006. A gyermeknyelv. In: Kiefer – Siptár (2006, 753–781).
- Stark, Jacqueline 1998. Everyday life activities photo series. Wien: Verlag Peter Pösch.
- Tallerman, Maggie – Frederick Newmeyer – Derek Bickerton – Denis Bouchard – Edith Kaan – Luigi Rizzi 2009. What kinds of syntactic phenomena must biologists, neurobiologists, and computer scientists try to explain and replicate? In: Bickerton – Szathmáry (2009, 135–160).
- Thompson, K. Cynthia – Lewis P. Shapiro 1994. A linguistic-specific approaches to treatment of sentence production deficits in aphasia. *Clinical Aphasiology* 22: 307–323.
- Thompson, K. Cynthia – Lewis P. Shapiro – Kirrie J. Ballard – Beverly J. Jacobs – Sandra S. Schneider 1997. Training and generalized production of *wh*- and NP-movement structures in agrammatic aphasia. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 40: 228–244.
- Totalin, Marcus 2007. Reconsidering recursion in syntactic theory. *Lingua* 117: 1784–1800.
- Tomasello, Michael – Joseph Call 2008. Does the chimpanzee have a theory of mind? 30 years later. *Trends in Cognitive Sciences* 12: 187–192.
- Varley, Rosemary A. – Nicolai Klessinger – Charles Romanowski – Michael Siegal 2005. Agrammatic but numerate. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA* 102: 3519–24.
- Wagner, Michael 2007. Prosody and recursion in coordinate structures and beyond. Kézirat, Cornell University.
- Zimmerer, Vitor – Rosemary A. Varley 2010. Recursion in severe agrammatism. In: van der Hulst (2010b, 393–405).

Syntactic recursion in aphasia

Abstract: This study investigates how aphasic impairment impinges on syntactic recursivity of language and theory of mind type embeddings. A series of tests has been conducted with the participation of five Hungarian-speaking aphasic subjects and twenty-one control subjects. Photographs representing simple situations were presented to subjects and questions were asked about them. With respect to Type 4 questions, the responses are supposed to involve formal structural recursion. Broca's aphasics avoided syntactic structural recursion in the responses. They answered as if they were in the mental state of the characters seen in the photograph, rather than being purely descriptive. These responses are called 'theory of mind' type embeddings. Another test showed that ultimate recovery from aphasia could manifest itself in the ability to use a variety of syntactic structural recursion while situational statements were avoided. We conclude that syntactic representations are disconnected from the mechanism of recursion in agrammatic aphasia while theory-of-mind type reasoning can still gain access to the mechanism of recursion. Syntactic recursion can be substituted for by theory of mind embedding on the basis that linguistic system and social cognition system interact within one recursion module.

Keywords: human language, syntactic recursion, aphasia, theory of mind

Kvantorok és fokmértékre vonatkozó kérdések*

Abrusán Márta

Somerville College, University of Oxford, Oxford
abrusan@alum.mit.edu

Jelen dolgozat a kvantorok által okozott gyenge szigetek egy újabb lehetséges szemantikai elemzését mutatja be. Az elemzés kiindulópontja a maximális informativitás elve (Fox – Hackl 2007; Abrusán 2007), és fő állítása, hogy bizonyos kvantorok azért okoznak gyenge szigeteket, mert ezekben az esetekben nem adható az adott kérdésre maximálisan informatív válasz. Vizsgálódásunk egy érdekes eredménye, hogy az itt vázolt elmélet nagyfokú kontextusérzékenységet jósol, amely – legalábbis sok esetben – helyes jóslatnak tűnik.

Kulcsszavak: gyenge szigetek, intervenció, kvantorok, kérdések szemantikája, fokmértékek szemantikája

1. Bevezetés

Jelen dolgozat bizonyos kvantoros kérdések tulajdonságait vizsgálja. A középpontban azok a mértékre kérdező kérdések állnak majd, amelyekben kvantoros kifejezések is szerepelnek. Néhány példa ilyen kérdésre:

- (1) a. Milyen magas minden diák?
- b. [?]Hány pontot ért el néhány lány?
- c. Hány gyereke nincs egy nőnek se?
- d. [?]Milyen gyorsan futott háromnál kevesebb fiú?

A fenti példákban szereplő kvantorok némelyikét (1c, d) hagyományosan ún. „gyenge szigeteket” okozó elemeknek tartották (l. Rizzi 1990; Cinque 1990). A „gyenge sziget” elnevezés olyan szintaktikai tartományt jelöl, amelyből bizonyos elemeket, például a fokozható melléknevek mértékére kérdező szót, vagy bizonyos határozókat, nem lehet kimozgatni. Rizzi elképzelése szerint ilyen szigeteket okoznak a „negatív színezetű” (*downward entailing*) kvantorok. Ugyanakkor, mint arra többen is rámutattak (l. Swart 1992; É. Kiss 1993; Szabolcsi–

* A dolgozat távoli gyökerei 2007-es disszertációmban találhatók. Köszönöm Danny Fox, Irene Heim és két anonim lektor hasznos kommentárjait. A dolgozat kétségtelenül jobb lenne, ha lett volna lehetőségem felhasználni a lektorok összes javaslatát.

Zwarts 1993), egyrészt bizonyos nem-negatív színezetű kvantorok is okozhatnak intervenciót (vagyis létrehozhatnak gyenge szigeteket), másrészt a negatív színezetű kvantorok sem feltétlenül okoznak intervenciót. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a fenti kérdések releváns interpretációjának az elfogadhatósága (vagy épp nem elfogadhatósága) nagyfokú érzékenységet mutat a szövegkörnyezetre, amelyben a kérdés elhangzik.

A kvantorok által okozott gyenge szigetek úttörő szemantikai elemzését adta Szabolcsi–Zwarts (1993; 1997). Ez az elemzés algebrai szemantikai módszereket használ annak megmagyarázására, hogy miért okoz némelyik kvantor intervenciót, szemben más kvantorokkal. Jelen dolgozat célja, hogy megvizsgálja: a gyenge szigetek egy újabb szemantikai elemzése, amely a maximális informativitás elvére épít (l. Fox–Hackl 2007; Abrusán 2007), milyen predikciókat tesz a kvantorok által okozott intervencióval kapcsolatban. Cikkünk első felében vázlatos áttekintést adunk a kvantorok kérdésekben való értelmezésének lehetőségeiről. Természetesen ez a rövid összefoglaló nem tekinthető kimerítő jellegűnek, csupán arra szolgál, hogy némi háttérrel biztosítson az általunk tárgyalt problémához. A cikk második felében azt vizsgáljuk, hogy milyen predikciókat tesz az egyes kvantorok hatására a maximális informativitás elve. Egyik érdekes eredménye ennek a vizsgálódásnak az lesz, hogy ez az elmélet nagyfokú kontextusérzékenységet jósol, amely – legalábbis sok esetben – helyes jóslatnak látszik. Fontos azonban megemlíteni, hogy a jelen dolgozat még folyamatban lévő munkát mutat be.

2. Kvantoros kérdések

2.1. Funkcionális kérdések, kérdéscsoportok

A konstituens-kérdések legnagyobb részében a válasz egy individuumot jelöl meg:

- (2) A: Kit csodál Péter?
B: A királynőt.
- (3) 'Melyik x -re igaz, hogy Péter csodálja x -et?'

A kérdések hagyományos, Hamblin (1973)-féle szemantikája a kérdések jelentését a rájuk adható válaszok (propozíciók) összességéként határozza meg. E halmazt illusztrálja néhány lehetséges válasz a fenti kérdésre (4a)-ban. De precízebben is

megadhatjuk ezt a halmazt, és így a kérdés jelentését, a halmaz karakterisztikus függvényének segítségével, lásd (4b).

- (4) a. { 'Péter csodálja Marit', 'Péter csodálja Julit', 'Péter csodálja a királynőt', ... }
 b. $\lambda p. \exists x [\text{személy}(x) \ \& \ p = \lambda w'. \text{Péter csodálja } (x)\text{-et } w'\text{-ben}]$

Nézzünk most egy olyan kérdést, amely univerzális kvantort is tartalmaz:

- (5) A: Kit csodál minden angol férfi?
 B: A királynőt.
- (6) 'Melyik x -re igaz, hogy minden angol férfi csodálja x -et?'

A kérdések Hamblin (1973)-féle szemantikája a fent illusztrált jelentést eredményezi. Azért csak ezt az olvasatot kapjuk, mert az univerzális kvantor a kérdőszó által bevezetett egzisztenciális kvantor hatókörében van.

- (7) a. { 'Minden angol férfi csodálja Marit', 'Minden angol férfi csodálja Julit', 'Minden angol férfi csodálja a királynőt', ... }
 b. $\lambda p. \exists x [\text{személy}(x) \ \& \ p = \lambda w'. \forall y [\text{angol férfi}(y) \rightarrow \text{csodálja } (y, x\text{-et}) \ w'\text{-ben}]$
 'Melyik x -re igaz, hogy minden angol férfi csodálja x -et?'

A fenti kérdésnek ugyanakkor egyéb olvasata is létezik. Ezt az olvasatot illusztrálja az alábbi válasz:

- (8) B': Az anyját.

Ezt az olvasatot Engdahl (1986) tárgyalta először részletesen, aki kimutatta, hogy nem lehet olyan elemzéssel leírni, melyben a kérdés individuumok fölött kvantifikál. Ennek az az oka, hogy a válaszban (impliciten) egy kötött névmás található, melyet a Hamblin (1973)-féle reprezentáció nem tud leírni. Úgy tűnik, hogy a kérdés ebben az esetben nem individuumokra kérdez rá, hanem egy függvényre: arra a függvényre, mely minden angol emberhez egy bizonyos személyt társít. Vagyis egy olyan $\langle e, e \rangle$ típusú függvény a kérdésre a válasz, mely individuumokhoz individuumokat társít:¹

- (9) a. 'Melyik az a függvény f , melyre igaz, hogy minden angol férfi x csodálja $f(x)$ -et?'
 b. $\lambda p. \exists f [p = \lambda w'. \forall x [\text{angol férfi}(x) \rightarrow \text{csodálja } (x, f(x)\text{-et}) \ w'\text{-ben}]$
 ahol f egy $\langle e, e \rangle$ típusú függvény

¹ Korábbi munkájában Engdahl (és Reinhart) választó-függvényes (*choice function*) elemzést adta ennek az olvasatnak.

Ilyennek tekinthető például az a függvény, amely minden emberhez a saját anyját párosítja:

- (10) $f_1 = \text{Béla} \rightarrow \text{Béla anyja}$
 $\text{János} \rightarrow \text{János anyja}$
 $\text{Géza} \rightarrow \text{Géza anyja}$

Bizonyos kvantoros kérdéseknek azonban további olvasatai is léteznek. Vegyük például a következő kérdés-válasz párt:

- (11) A: Kit csodál néhány férfi?
 B'': Béla Marit csodálja, Péter Julit csodálja stb.

Ez az olvasat az úgynevezett pár-lista, vagy más néven a **tág hatókörű olvasat**, és így lehetne körülírni: 'Mondd meg néhány férfiről, hogy kit csodál!' Ennek az olvasatnak az egyik lehetséges reprezentációja az, ahol a fent vázolt funkcionális kérdések mintájára a kérdés szintén függvények fölött kvantifikál (l. Engdahl 1986; Chierchia 1993). Ennek az elméletnek az egyik egyszerű verziója szerint a tág olvasat reprezentációja ugyanaz, mint a fenti példában, azzal a különbséggel, hogy a függvényt most nem lehet egy egyszavas predikátummal leírni, csak egy felsorolással:

- (12) $f_1 = \text{Béla} \rightarrow \text{Mari}$
 $\text{Péter} \rightarrow \text{Juli}$

- (13) $\forall x[\text{csodálja}(x, f_1(x)) = \text{csodálja}(\text{Béla, Marit}) \ \& \ \text{csodálja}(\text{Péter, Julit})]$

Mint Chierchia (1993) rámutat azonban, a fenti reprezentáció nem elégséges. Az általa bemutatott több problémából itt csak egyet emelünk ki: bizonyos kvantoroknak nincs tág, vagyis pár-lista olvasata (l. Groenendijk–Stokhof 1984). Ilyen például az alábbi kérdésben található *kevesebb mint két* kvantor:

- (14) a. Kit csodál kevesebb mint két férfi?
 b. $\lambda p \exists f[p = \lambda w'. \text{kevesebb mint két férfi } x, \text{ csodálja}(x, f(x)\text{-et}) w'\text{-ben}]$

Feltételezhetjük, hogy a kérdés értelmezése a (14b)-ben megadott leírás. Tegyük fel, hogy a kérdéses szituációban *a* csodálja *b*-t és *b* csodálja *a*-t. Ebben az esetben van olyan függvény, amely megadja az igaz választ:

- (15) $f_1 = a \rightarrow b$
 $b \rightarrow a$

Ennek ellenére a (14a)-ban található kérdésnek nincsen pár-lista olvasata. Ez azt mutatja, hogy a pár-lista kérdések funkcionális kérdésként való értelmezése túlgenerál, vagyis nem ad magyarázatot arra, hogy miért hiányzik ez az olvasat bizonyos kvantorok esetében.

A tág olvasat leírásának egy másik módja azonban, legalábbis bizonyos kvantorok esetében, magyarázatot tud adni a pár-lista olvasat hiányára. Ez a mód a tág olvasatot **kérdéscsoportként** írja le (l. például Groenendijk–Stokhof 1984; Higginbotham–May 1981; Chierchia 1993). Ez az elmélet a (16a)-ban szereplő kérdést a (16b)-ben illusztrált kérdéscsoportként írja le:

- (16) a. Kit szeret két ember?
 b. Kit szeret ez a két ember? Kit szeret az a két ember? Kit szeret az a másik két ember? Stb.

Jelen esetben a kérdések csoportjában annyi kérdés található, ahány kétfős csoportot lehet alkotni az adott szituációban. Az elmélet szerint egy kérdéscsoport akkor került megválaszolásra, ha az egyik eleme meg lett válaszolva.

Általánosabban, és kissé leegyszerűsítve, a kérdések csoportjában annyi kérdés található, ahány olyan minimális (vagyis legkisebb létszámú) csoportot lehet alkotni az adott kvantor esetében, mely igazzá tehetné a kvantoros állítást. Az olyan kérdések esetében, mint (14a), a probléma az, hogy a legkisebb csoport, amely igazzá tehetné a kvantoros mondatot, az üres halmaz; hiszen például ha senki nem csodálja Marit, akkor is igaz, hogy kevesebb mint két férfi csodálja Marit. Ezért a kérdések csoportja csak a következő abszurd kérdést fogja tartalmazni: Mondd meg az üres halmazról, hogy kit csodál? Ezért nem létezik a tág olvasat. Továbbá: ez a probléma minden „negatív színezetű” kvantor esetén fennáll, ezért ezek az elméletek meg tudják jósolni, hogy az ilyen kvantorok esetében miért nincs pár-lista olvasat.

2.2. Kvantorok és intervenció

Régi megfigyelés, hogy bizonyos kvantoros kérdéseknek egyáltalán nincsen elfogadható olvasata. Különösen igaz ez, ha a kérdés **negatív színezetű** (*downward entailing*) kvantort tartalmaz (l. pl. Szabolcsi–Zwarts 1993; Rullmann 1995):

- (17) *Milyen magas kevesebb mint két fiú?
 (18) Milyen magas minden fiú?

A fokozható melléknevek mértékére és egyéb melléknevekre kérdező kérdésekre gyakran igaz, hogy nincs elfogadható olvasatuk, ha negatív kvantort is tartalmaz-

nak. Amint de Swart (1992) és É. Kiss (1993) rámutatott, a probléma ezekben az esetekben az, hogy egyrészt (mint fentebb láttuk) a negatív kvantoros kérdéseknek gyakran nincs tág olvasata, másrészt a mértékre és melléknevekre kérdező kérdések esetében a szűk olvasat sem elérhető.

(19) Milyen magas kevesebb mint két fiú?

- a. [#]Mondd meg kevesebb mint két fiú x -ről, hogy milyen magas mindegyik x ?
- b. [#]Melyik az a mérték n , amelyikre igaz, hogy kettőnél kevesebb fiú (legalább) n -magas?

Állításuk szerint a mértékre és melléknevekre kérdező kérdések esetében általánosan igaz, hogy amennyiben ezek kvantort is tartalmaznak, a szűk olvasat nem létezik. Az ilyen kérdések esetében a negatív és pozitív színezetű kvantoros mondatok közötti különbség tehát csak abban van, hogy – független okokból – a tág olvasat a negatív kvantorok esetében nem elérhető, így nincs egyetlen épkezláb olvasatuk se. Tehát – a szintaktikai irodalomban gyakori állítással szemben, l. Rizzi (1990) és mások munkáit – nem egyszerűen arról van szó, hogy a mellékneves és fokmértékes kérdések esetében a negatív színezetű kvantorok intervenciót okoznak, és ezért az ilyen mondatok elfogadhatatlanok. Inkább arról van szó, állítja de Swart (1992) és É. Kiss (1993), hogy az ilyen kérdések esetében a szűk hatókörű olvasat egyáltalán nem elérhető, akármelyik kvantorról legyen is szó. De Swart (1992) és É. Kiss (1993) fontos megfigyelése volt tehát, hogy a szűk olvasat még az olyan kérdések esetében sem létezik, mint a (20): az univerzális kvantornak nincs szűk olvasata (l. (20b)), csak a tág olvasat létezik.

(20) Milyen magas minden fiú?

- a. 'Mondd meg minden fiú x -ről, hogy milyen magas x .'
- b. [#]Melyik az a mérték n , amelyikre igaz, hogy minden fiú (legalább) n -magas?

Tegyük fel, hogy a kérdéses szituációban három fiú van, akik egyenként 170, 175 és 180 cm magasak. Ebben a szituációban a legnagyobb mérték, amelyre igaz, hogy minden fiú legalább olyan magas, a 170 cm. A szűk olvasat hiánya azt jelenti, hogy a fenti kérdésre ebben a helyzetben nem lehet válasz az, hogy minden fiú 170 cm magas. Ha elfogadjuk Groenendijk–Stokhof (1984) megoldását a tág hatókörű olvasat hiányára, a megoldandó probléma az, hogy miért nincs a kvantort is tartalmazó mellékneves és fokmértékes kérdéseknek szűk hatókörű olvasata. Érdekes módon a szűk olvasat csak a fokmértékes és mellékneves kérdések esetében kizárt. Amint (2)-vel kapcsolatban láttuk, az individuumokra vonatkozó kérdések esetében nincs ilyen probléma.

2.3. Szabolcsi–Zwarts (1993)

Szabolcsi és Zwarts szerint de Swart (1992) általánosítása nem pontos: szerintük bizonyos kvantorok, mint például a pozitív egzisztenciális kvantorok nem okoznak intervenciót, vagyis megengedik a szűk olvasatot:

- (21) a. Milyen magas néhány fiú?
 b. 'Melyik az a mérték n , amelyekre igaz, hogy néhány fiú (legalább) n -magas?'

Szabolcsi és Zwarts ezért olyan elméletet dolgozott ki, mely meg tudja jósolni az egyes kvantorok közötti különbséget abból a szempontból, hogy szűk olvasatuk elérhető-e a fokmértékes és mellékneves kérdések esetében. Elméletük lényege, hogy a kvantorok akkor okoznak kérdésekben intervenciót, ha a kérdőszó értelmezési tartománya nem zárt a kvantorhoz tartozó logikai műveletre nézve. Például a mértékekhez és számokhoz tartozó értelmezési tartomány egy olyan rész-háló, melyen az univerzális kvantorhoz tartozó művelet, a metszet eredménye néha a struktúrához nem tartozó elem. Ugyanakkor az egzisztenciális kvantorhoz tartozó művelet, az egyesítés olyan művelet, amelyre nézve ezek a struktúrák zártak, ezért az egzisztenciális kvantorok nem okoznak intervenciót. Az individuumok tartománya viszont egy olyan teljes háló, amely minden műveletre nézve zárt, ezért az ilyen kérdések nem érzékenyek az intervencióra.

3. Intervallumok és a maximális informativitás

Fox és Hackl (2007) (Dayal 1996-os javaslatát kiterjesztve) amellet érvelt, hogy minden kérdés előfeltételezi, hogy a rá adható lehetséges válaszok között van egy maximálisan informatív igaz válasz, vagyis egy olyan igaz válasz, melyből következik minden egyéb esetleges igaz válasz is.

(22) **A Maximális Informativitás Hipotézise (MIH)**

Minden kérdés előfeltételezi, hogy a lehetséges válaszai között van egy maximálisan informatív igaz válasz.

Vegyünk egy példát:

- (23) a. Ki telefonált tegnap?
 b. {'**Kati telefonált**'; 'Mari telefonált'; '**Jancsi telefonált**'; 'Kati és Mari telefonált'; '**Kati és Jancsi telefonált**'; 'Mari és Jancsi telefonált'; 'Kati, Mari és Jancsi telefonált'}

Tegyük fel, hogy a kontextus három releváns személyt tartalmaz: Katit, Marit és Jancsit, továbbá, hogy az igaz válasz a kérdésre az, hogy Kati és Jancsi telefonált. Ebben az esetben a kérdés Hamblin-denotációjában három igaz válasz van, ezeket vastag betűkkel szedtük a (23b)-ben.² Az igaz válaszok között van egy, amelyből a másik két igaz válasz következik: hogy Kati és Jancsi telefonált. Ez tehát egyszersmind a maximálisan informatív igaz válasz az adott kontextusban. Vegyük észre továbbá, hogy a fent felsorolt lehetséges válaszok között nincs más maximálisan informatív igaz válasz. A (23) esetében tehát az MIH teljesül.

Ez azonban nincs minden kérdés esetében így. Fox–Hackl (2007) és Abrusán (2007; megj. előtt) amellet érveltek, hogy az intervenciók bizonyos esetei, így például a tagadás, faktív igék vagy a kérdőszavak által létrehozott intervenció azzal magyarázható, hogy ezekben az esetekben a fenti előfeltétel nem tud teljesülni. A jelen cikkben arra keressük a választ, hogy a maximális informativitás elmélete milyen predikciókat tesz a kvantoros intervenció esetében, tud-e magyarázatot adni arra, hogy miért hiányzik bizonyos kvantorok esetében a szűk hatókörű értelmezés.

A cikk további részében a fokmértékes kérdésekre koncentrálnunk. A fokozható melléknevekre vonatkozóan azzal a feltételezéssel élünk, hogy ezek egy individuum és egy intervallum közötti relációt jelölnek (l. Schwarzschild–Wilkinson 2002; Schwarzschild 2004; Heim 2006). E szerint az elmélet szerint például a *magas* fokozható melléknév denotációja (24), míg a magasság mértékére kérdező kérdés Hamblin-denotációja (25):

$$(24) \quad \llbracket \text{magas} \rrbracket = \lambda I_{(d,t)}. \lambda x_e. x \text{ magassága} \in I$$

$$(25) \quad \llbracket \text{Milyen magas János?} \rrbracket^w = \lambda p. \exists I [I \in D_I \wedge p = \lambda w'. \text{ János magassága} \in I\text{-nek } w'\text{-ban}]$$

'Melyik az az I intervallum, amelyre igaz, hogy János magassága I-ben van?'

A fenti kérdés Hamblin-denotációjában a következő formájú propozíciók találhatóak: *János magassága I₁-ben van*, *János magassága I₂-ben van*, *János magassága I₃-ban van*, és így tovább minden intervallumra a kontextuálisan adott tartományban. Tegyük fel, hogy János magassága 175 cm. Ekkor igaz az, hogy János magassága a [175, 175] (vagyis pontszerű) intervallumban van. De ez is igaz: János magassága a [170, 180] intervallumban van. Továbbá minden olyan intervallumra, mely tartalmazza a 175-ös pontot, igaz, hogy János magassága abban az intervallumban van. Így a fenti kérdés Hamblin-denotációja nagyon sok igaz választ tartalmaz. Van-e ezek között olyan, melyből minden más igaz válasz következik?

² Fontos megjegyezni, hogy a Hamblin-denotációban szereplő lehetséges válaszok nem fókuszált mondatok, így az egyes lehetséges válaszok nem az exkluzív olvasatukkal értendők.

Igen, mégpedig az a propozíció, mely szerint János magassága a $[175, 175]$ intervallumban van. Ebben az esetben tehát teljesül az a feltétel, hogy a kérdésnek kell, hogy legyen egy olyan lehetséges igaz válasza, melyből a Hamblin-denotációban található összes igaz válasz következik.

Mint alább látni fogjuk, a kvantoros kérdések esetében azonban ez a feltétel nem minden esetben teljesül. Predikciónk az, hogy akkor nincs a kvantoros kérdésnek szűk hatókörű olvasata, ha a **maximális informativitás** feltétele nem teljesül.

3.1. Minden

Amint a korábbiakban tárgyaltuk, de Swart (1992), É. Kiss (1993) és Szabolcsi-Zwarts (1993) rámutatott, hogy a (26a)-ban található kérdésnek nincs szűk hatókörű olvasata, vagyis a (26b)-ben leírt olvasat nem elérhető:

- (26) a. Milyen magas minden fiú?
 b. *Melyik az a d magasság, melyre igaz, hogy minden fiú legalább d -magas?

A fokozható melléknevek hagyományos szemantikája (von Stechow 1984) nem tudja megmagyarázni, hogy a fenti olvasat miért nem létezik. Hiszen, mint fentebb már utaltunk rá, ha például az adott kontextusban három fiú van, akik 170, 175 és 180 cm magasak, akkor a maximálisan informatív válasz az lesz, amely a 170 cm-t tartalmazza, vagyis az a propozíció, hogy minden fiú legalább 170 cm magas.

A fokozható melléknevek intervallum-alapú szemantikája azonban mást jósol.

- (27) a. Milyen magas minden fiú?
 b. Melyik az az I intervallum, amelyre igaz, hogy minden fiú magasságát tartalmazza?

Ebben az esetben is igaz, hogy a maximálisan informatív válasz az lesz, amely a legkisebb olyan intervallumot tartalmazza, amelyben minden fiú magassága benne van. Ha minden fiú magassága egyforma, pl. 175 cm, akkor a maximálisan informatív válasz az, hogy minden fiú magassága a $[175, 175]$ intervallumban van, vagyis hogy minden fiú magassága 175 cm. A fenti szituációban, amelyben a fiúk magassága 170-től 180-ig terjed, ez az intervallum a $[170, 180]$ intervallum. Így ebben a helyzetben a kérdésre egy lehetséges válasz, hogy *minden fiú magassága 170 és 180 cm között van*:

(28) —————[170 — 175 — 180]—————

Bár nem a legtermészetesebb, úgy tűnik, hogy a fenti kérdésnek valóban lehet ilyen olvasata. Érdekes módon viszont az intervallum-elmélet, szemben a fokozható melléknevek hagyományos elemzésével, nem jósolja lehetséges válasznak azt a propozíciót, mely szerint minden fiú legalább 170 cm, vagyis helyesen zárja a (26b)-ben bemutatott olvasatot.³

3.2. Pozitív egzisztenciális kvantorok

Mint fentebb tárgyaltuk, a pozitív egzisztenciális kvantorok intervenció-generáló hatása kissé bizonytalan. Míg de Swart (1992) szerint ezek a kvantorok is intervenciót okoznak (lásd még Honcoop 1998), Szabolcsi–Zwarts (1993) szerint az egzisztenciális kvantorok nem okoznak intervenciót.

(29) ??Milyen magas néhány lány?

A maximális informativitás hipotézisén alapuló elmélet azt jósolja, hogy az egzisztenciális kvantort tartalmazó fokmértékes kérdéseknek csak akkor lesz elfogadható szűk hatókörű olvasata, ha abban a csoportban, amely igazzá teszi a kvantoros állítást, csak olyan individuumok találhatók, akik egyforma mértékben rendelkeznek a kérdéses tulajdonsággal. Ebben az esetben viszont a szűk hatókörű olvasat egybeesik a specifikus tág hatókörű olvasattal. Nézzünk egy példát. A fokozható melléknevek intervallum-szemantikáját véve alapul a fenti kérdés szűk hatókörű olvasata a következő:

(30) Melyik az az I intervallum, melyre igaz, hogy $\exists X : \forall x \in X. I$ tartalmazza x magasságát?

Ugyanúgy, mint az előbb, ha egy I intervallum teljesen lefedi K intervallumot, akkor annak a propozíciónak az igazságából, amely szerint *néhány lány magassága* $\in K$ -nak, következik, hogy *néhány lány magassága* $\in I$ -nek. A maximálisan informatív igaz válasz tehát az lesz, amely a legkisebb olyan intervallumról szól, amely tartalmazza néhány lány magasságát. Viszont ha a lányok különböző magasságúak, akkor nem lesz maximálisan informatív válasz. Tegyük fel például,

³ A helyzet azonban kissé összetettebb képet mutat, ha elfogadjuk, hogy az intervallum-olvasat nem a kérdés alapvető olvasata, csupán egy olyan olvasat, melyet egy ún. Π -operátorral kapunk (l. Schwarzschild 2004; Abrusán–Spector 2011). Az intervallum-elméletnek ebben a változatában továbbra is fennáll, hogy a (26)-ban bemutatott olvasatnak léteznie kéne.

hogya a kontextuálisan adott szituációban öt lány van, akik 165, 170, 175, 182 és 185 cm magasak. Ebben az esetben igaz válasz az, hogy néhány lány magassága a [160, 170] intervallumban van. Igaz válasz az is, hogy néhány lány magassága a [175, 182] intervallumban van. Ezek között az intervallumok között nincs átfedés, és egyik propozícióból sem következik a másik. Továbbá, mivel a kisebb intervallumokból lehet következtetést levonni a nagyobb intervallumokra vonatkozólag, abból a propozícióból, hogy néhány lány magassága a [160, 182] intervallumban van, nem következik egyik előzőleg említett propozíció sem. Az intervallum-szemantika tehát azt jósolja, hogy a pozitív egzisztenciális kvantorok is intervenciót okoznak, legalábbis bizonyos kontextusokban. Érzésünk szerint a fenti szituációban a kérdésnek valóban nincs szűk hatókörű olvasata. (Hasonló véleménnyel van az angoloról Honcoop (1998), valamint az általunk megkérdezett angol anyanyelvi beszélők.)

Érdekes megfigyelni, hogy a fenti elmélet az individuumokra vonatkozó kérdések esetében is azt jósolja, hogy csak bizonyos esetekben van maximálisan informatív igaz válasz a Hamblin-denotációjukban, mégpedig akkor, ha az egzisztenciális kvantor specifikus olvasatát vesszük:

(31) [?]Kiket hívott meg néhány ember?

- a. Melyik az az y individuum, $\exists X: X$ meghívta y -t?
- b. $\{ \exists X: X$ meghívta a -t; $\exists X: X$ meghívta b -t; $\exists X: X$ meghívta $a + b$ -t, ... $\}$

Tegyük fel, hogy néhány ember meghívta a -t, és néhány ember meghívta b -t is. Azoknak a propozícióknak az igazságából, hogy néhány ember meghívta a -t, és hogy néhány ember meghívta b -t, nem következik az, hogy néhány ember meghívta $a+b$ -t. Ebben az esetben ismét az a helyzet, hogy nincs maximálisan informatív propozíció a Hamblin-denotációban található alternatívák között. Dayal (1996) és Fox–Hackl (2007) előfeltétele csak akkor teljesül, ha feltételezzük, hogy mindenkit ugyanaz a néhány ember hívott meg. Ebben az esetben viszont a szűk hatókörű olvasat egybeesik a specifikus tág hatókörű olvasattal.

A jóslatunk tehát az, hogy a pozitív egzisztenciális kvantort tartalmazó fokmértékes kérdéseknek csak bizonyos kontextusban van elfogadható olvasata: akkor, ha az egzisztenciális kvantort specifikusan értjük. Ez a jóslat tehát egybeesik É. Kiss (1993) és de Swart (1992) megfigyelésével, és ellentétes Szabolcsi–Zwarts (1993) állításával. Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy mivel az olvasatokkal kapcsolatos ítéletek nem könnyűek ezekben az esetekben, további empirikus vizsgálatokra lenne szükség annak eldöntésére, hogy valójában mely olvasatok léteznek, és melyek nem.

3.3. A negatív színezetű kvantorok

Mint azt már fentebb említettük, a negatív színezetű kvantorokat, mint *senki*, *kevesebb mint 3* stb. hagyományosan olyan kvantorokként tartják számon, melyek intervenciót teremtenek (l. Rizzi 1990). Ugyanakkor ez az általánosítás nem teljesen állja meg a helyét: például a *legfeljebb 3*, bár negatív színezetű (*downward entailing*), mégis megengedi a szűk hatókörű olvasatot, legalábbis Szabolcsi–Zwarts (1993) szerint. Ebben a részben részletesebben megvizsgáljuk a negatív színezetű kvantorokat, és arra a megállapításra fogunk jutni, hogy ezek nem egyforma módon viselkednek. Bizonyos kontextusokban ezek a kvantorok valóban nem teremtenek intervenciót. A legtöbb kontextusban (és a legtermészetesebbekben) azonban igen.

3.3.1. *Senki*

A szakirodalomban elterjedt nézet ellenére a *senki* és *soha* kvantorok gyakran nem okoznak intervenciót:

$$(32) \quad \llbracket \text{Hány pontot nem ért el egy diák sem?} \rrbracket^w \\ = \lambda p. \exists I [I \in D_I \ \& \ p = \lambda w'. \neg \exists x [\text{diák}(x) \wedge x \text{ által elért pontok száma} \in I \ w' \text{-ben}]]$$

Képzeljünk el egy olyan játékot, melyben egytől végtelen számú pontot lehet szerezni. Néhány diák egy pontot szerzett, néhány kettőt, megint néhányan hármat vagy négyet, de öt vagy több pontot senki sem kapott. Ebben a helyzetben a kérdés elfogadható és a válasz nyilvánvalóan *5 vagy több*. Ezt a predikciót teszi az intervallum-alapú szemantika is. Ebben az esetben azt a maximális intervallumot keressük, mely nem tartalmazza egyetlen diák pontszámát sem. Az eddigi pozitív esetekkel ellentétben most a legnagyobb intervallumot keressük, melyre igaz a kérdésre választ adó állítás, hiszen ha egy I intervallum nem tartalmaz egy d pontot, akkor minden I által lefedett kisebb K intervallumra is igaz lesz, hogy nem tartalmazza d pontot. Viszont az I -t lefedő nagyobb N intervallumokról ez már nem mondható el: abból, hogy I nem tartalmazza d pontot, nem következik, hogy az $öt$ lefedő N intervallum sem tartalmazza d -t. A jelen helyzetben például igaz válasz, hogy egyik diák pontszáma sincs az $[5, 5]$ intervallumban, és az is igaz válasz, hogy egyik diák pontszáma sincs a $[6, 6]$ intervallumban, és így tovább. A maximálisan informatív igaz válasz viszont az lesz, hogy egyik gyerek pontszáma sincs az $[5, \infty)$ intervallumban. Így ebben a kontextusban a kérdés teljesíti a Dayal által megkívánt előfeltételt.

(33) 1–2–3–4– [—————→ ∞)

Egy másik szituáció, amelyben ez az előfeltétel szintén teljesül, az lehetne, ha egy játékban például csak 1 és 5 közötti pontszámot lehetne szerezni, és senki nem ér el 4 pontot, de minden egyéb pontszámra akad legalább egy diák, aki annyi pontot ért el. Tehát például Jancsi 1 pontot ért el, Gábor és Mari 2 pontot stb., de senki nem ért el pontosan 4 pontot:

(34) $1_{(\text{Jancsi})} - 2_{(\text{Gábor, Mari})} - 3_{(\text{Péter})} - 4_{(\text{senki})} - 5_{(\text{Juli})}$

Ebben az esetben a pontok tartománya egytől ötig terjed, és a maximális intervallum, amely tartalmazza azt a pontszámot, amelyet senki sem ért el, a $[4, 4]$; így tehát ebben a kontextusban is van a kérdésre adható maximálisan informatív válasz. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy bizonyos kérdések és kontextusok esetében nagyon nehezen lehet maximálisan informatív választ találni. Vegyük például a következő kérdést:

(35) Milyen gyorsan nem ment senki az autópályán?

A jóslatunk az, hogy a kérdés csak akkor lesz elfogadható, ha minden egyes d sebességre egy bizonyos s sebesség alatt akad egy vagy több autó, amely pontosan d -gyorsan ment, de senki se ment s -gyorsan vagy gyorsabban. Tegyük fel, hogy $s = 135$ km/h. Azt jósoljuk, hogy a kérdés akkor lesz elfogadható, ha van valaki, aki pontosan 1 km/h sebességgel hajtott, valaki, aki pontosan 2 km/h sebességgel, megint más 3 km/h sebességgel ment, és így tovább egészen 134 km/h-ig. Viszont nincs olyan ember, aki 135 km/h sebességgel hajtott, vagy annál gyorsabban. Ez viszont meglehetősen valószínűtlen és természetellenes feltétel, ezért a fenti kérdés speciális kontextus nélkül nem hangzik elfogadhatónak.

3.3.2. Kevés, legfeljebb és a fókusz

Nézzük most meg, hogy mi történik az olyan negatív kvantorok esetében, mint a *kevés*, *kevesebb mint n*, *legfeljebb n*. Ezek a kérdések, legalábbis kontextus nélkül, nem tűnnek elfogadhatónak:

- (36) a. $^{??}$ Hány pontot ért el kevés lány?
 b. $^{??/*}$ Milyen gyorsan futott háromnál kevesebb lány?
 c. $^{??}$ Hány pontot gyűjtött össze legfeljebb 3 lány?

Érdekes módon viszont, ha fókuszáljuk vagy a *csak* partikulával módosítjuk a szóban forgó kvantorokat, a fenti kérdések gyakran jelentősen javulnak:

- (37) a. ^{???}Hány pontot ért el kevés lány?
 b. Hány pontot ért csak kevés lány el?
- (38) a. ^{??/*}Milyen gyorsan futotta le a távot kevesebb mint 3 fiú?
 b. ^{??}Milyen gyorsan futotta csak kevesebb mint 3 fiú le a távot?
- (39) a. ^{???}Hány pontot gyűjtött össze legfeljebb 3 lány?
 b. [?]Hány pontot gyűjtött (csak) legfeljebb 3 lány össze?

Hasonló javulást tapasztalhatunk az olaszban is:⁴

- (40) a. ^{*2}Quanto poche ragazze hanno segnato?
 mennyit kevés lány birt.segédige ért-el
 b. [?]Quanto solo poche ragazze hanno segnato?
 mennyit csak kevés lány birt.segédige ért-el?
 'Hány pontot ért (csak) kevés lány el?'

Nézzük most meg, hogy mit jósol elméletünk a fenti adatokra, amelyek első látásra kissé rejtélyesnek tűnnek. Vegyük először az (41)-ben szereplő kérdést:

- (41) ^{??}Hány pontot ért el háromnál kevesebb lány?
 Melyik az az I, amelyre $\neg \exists X : |X| \geq 3 \ \& \ \forall x \in X, I$ tartalmazza x pontszámát?

Ebben az esetben azt jósoljuk, hogy van olyan kontextus, amelyben lehet maximálisan informatív igaz választ találni, ezért az ilyen kontextusokban a kérdés elfogadható lesz. Tegyük fel, hogy bármennyi pontot el lehet érni a játékunkban, de nem könnyű sok pontot elérni. Most képzeljük el azt a helyzetet, hogy legalább három lány elért 1 pontot, legalább három lány elért 2 pontot, legalább három lány elért 3 és 4 pontot is, de csak háromnál kevesebben értek el 5 vagy annál több pontot. Ebben az esetben az $[5, \infty)$ intervallum az a maximális intervallum, amelynek minden d elemére igaz, hogy csak kevesebb mint három lány ért el d pontot. Ezért a fenti szituációban a *kevesebb mint három lány ért el 5 vagy több pontot* propozíció a maximálisan informatív igaz válasz. Mint az előzőekben, itt is elképzelhetőek még egyéb olyan szituációk is, melyekben a kérdésre adható maximálisan informatív igaz válasz.

Az egyik lehetséges magyarázat a (36)–(39)-ben található tényekre az, hogy a fókusz nélküli kérdések is elvben elfogadhatóak, de csak nagyon speciális kontextusban, és ez a kontextus nem reprodukálható könnyen a kontextusból kiragadott mondatok esetében. Ha, mint fentebb, az a kontextus, amelyben van ma-

⁴ Az olasz példákat Giorgio Magri (személyes beszélgetés) szolgáltatta.

ximálisan igaz válasz a kérdésre, részletesen be van vezetve, az általunk vizsgált kérdések is rögtön elfogadhatóbbnak tűnnek. A fókusz szerepe pedig az, hogy a kiugróbbá, könnyebben elérhetővé teszi éppen ezeket a kontextusokat.

4. Összefoglalás

Ebben a rövid és vázlatos cikkben néhány empirikus megfigyelést tettünk a fokmértékes kérdésekben előforduló kvantorok értelmezéséről. Azt is megvizsgáltuk, hogy milyen predikciókat tesz a maximális informativitás elmélete ezekben az esetekben. Mint láttuk, gyakran ezek a predikciók helyesnek tűnnek, bár maradt még néhány megválaszolatlan kérdés is. Az univerzális kvantorokkal kapcsolatban az elmélet, úgy tűnik, helyes jóslatot tesz, bár a Π -operátor szerepe még további vizsgálatot igényel. Azt is láttuk, hogy a jelen elmélet (Szabolcsi és Zwarts 1993-es elméletével szemben) a pozitív egzisztenciális kvantorokat is az intervenciót okozó kvantorok közé sorolja. Végül azt is láttuk, hogy bár elméletünk nem jósolja elfogadhatatlannak a negatív kvantoros mérték-kérdéseket, ezek elfogadhatósági feltételei csak nagyon speciális és ritka kontextusokban teljesülnek, ezért az ilyen kérdések speciális kontextus nélkül furcsának hatnak. A megfelelő speciális kontextusok viszont könnyebben elérhetővé válnak, ha a kvantor fókuszálva is van.

Irodalom

- Abrusán, Márta 2007. *Contradiction and grammar: The case of weak islands*. Doktori értekezés, MIT.
- Abrusán, Márta megj. előtt. *Presuppositional and negative islands: A semantic approach*. *Natural Language Semantics*.
- Abrusán, Márta – Benjamin Spector 2011. *A semantics for degree questions based on intervals: Negative islands and their obviation*. *Journal of Semantics* 28: 107–147.
- Chierchia, Gennaro 1993. *Questions with quantifiers*. *Natural Language Semantics* 1: 181–234.
- Cinque, Guglielmo 1990. *Types of A-dependencies*. Cambridge MA: MIT Press.
- Dayal, Veneeta 1996. *Locality in WH quantification*. Boston: Kluwer.
- É. Kiss, Katalin 1993. *Wh-movement and specificity*. *Natural Language and Linguistic Theory* 11: 83–120.
- Engdahl, Elisabet. 1986. *Constituent questions: The syntax and semantics of questions with special reference to Swedish*. Dordrecht: Reidel.
- Fox, Danny – Martin Hackl 2007. *The universal density of measurement*. *Linguistics and Philosophy* 29: 537–586.

- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof 1984. Studies on the semantics of questions and the pragmatics of answers. Doktori értekezés, University of Amsterdam.
- Hamblin, Charles 1973. Questions in Montague English. *Foundations of Language* 10: 41–53.
- Heim, Irene 2006. Remarks on comparative clauses as generalized quantifiers. Kézirat, MIT. <http://semanticsarchive.net/Archive/mJiMDBlN>
- Higginbotham, James – Robert May 1981. Questions, quantifiers, and crossing. *The Linguistic Review* 1: 41–80.
- Honcoop, Martin 1998. *Dynamic excursions on weak islands*. The Hague: Holland Academic Graphics.
- Rizzi, Luigi 1990. *Relativised minimality*. MIT Press: Cambridge MA.
- Rullmann, Hotze 1995. Maximality in the semantics of *wh*-constructions. Doktori értekezés, University of Massachusetts, Amherst.
- Schwarzschild, Roger 2004. Scope-splitting in the comparative. *Kiosztvány a 2004. október 15-i MIT-kollokviumról*. <http://www.rci.rutgers.edu/~tapuz/MIT04.pdf>
- Schwarzschild, Roger – Karina Wilkinson 2002. Quantifiers in comparatives: A semantics of degree based on intervals. *Natural Language* 10: 1–41.
- Stechow, Arnim von 1984. Comparing semantic theories of comparison. *Journal of Semantics* 3: 1–77.
- Swart, Henriëtte de 1992. Intervention effects, monotonicity and scope. In: Chris Barker – David Dowty (szerk.): *Proceedings of SALT 2*. Ithaca: Cornell University/Cascadilla Press. 387–406.
- Szabolcsi, Anna – Frans Zwarts 1993. Weak islands and algebraic semantics for scope taking. *Natural Language Semantics* 1: 235–284.
- Szabolcsi, Anna – Frans Zwarts 1997. Weak islands and an algebraic semantics for scope taking. In: Anna Szabolcsi (szerk.): *Ways of scope taking (SLAP 65)*. Dordrecht: Kluwer. 217–262.

Quantifiers in degree questions

Abstract: This paper presents a new analysis of weak islands caused by certain quantificational interveners. Its starting point is the assumption that questions need to have a most informative true answer (cf. Dayal 1996; Fox–Hackl 2007; Abrusán 2007). It is argued that the reason why certain quantifiers create weak islands in questions is because the condition that there be a maximally informative true answer is not met in these cases. An interesting result of the present inquiry is that it predicts a high degree of context sensitivity – a prediction that seems to be borne out by the facts.

Keywords: weak islands, intervention, quantifiers, question semantics, degree semantic

III. rész

A fókusz kérdésköre

Szerkezetileg kódolt előfeltevés a magyar mondat szerkezetben*

É. Kiss Katalin

Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, Budapest;
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Elméleti Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba
ekiss@nytud.hu

A fókuszos mondat szerkezetben nemcsak a fókusz kap sajátos jelentéstartalmat, hanem a háttér is: míg a fókuszhoz [kimerítő] jegy, a háttérhez [előfeltételezett] jegy társul. Ugyanakkor a strukturális előfeltételezettség nem szükségszerűen kapcsolódik a kontextuális adottsághoz; a strukturálisan előfeltételezett rész új – de tudottnak vagy tudandónak gondolt vagy tényként beállított – információt tartalmazhat. Ha a magyar fókusz–háttér szerkezetű mondatokat specifikációs állításokként elemezzük, mind a fókusz [kimerítő] jegye, mind a háttér [előfeltételezett] jegye szemantikai következményként adódik, tehát nem kell őket stipulálnunk. A javasolt elemzésből a fókuszos mondatokkal kapcsolatos számos olyan probléma megoldása levezethető, melyet az alternatív fókuszelméletek (Szendrői 2003; Horvath 2005; 2007) nem tudnak kezelni.

Kulcsszavak: fókusz, előfeltevés, specifikációs predikáció

1. Bevezetés

Szabolcsi (1980) óta a magyar nyelvészek többsége osztja azt a nézetet, hogy a magyar mondat fókusz összetevője kimerítő felsorolást fejez ki. Az angolban a meglehetősen ritka *cleft* és *pseudo-cleft* szerkezetek fókusza hordozza ezt a jelentést. A szerkezeti fókusz azonban egy nagyságrenddel gyakoribb a magyarban, mint a *cleft* szerkezet az angolban.¹ Kérdés, mi lehet ennek az oka; vajon a magyarban a fókuszos mondat szerkesztés valóban csak a fókusz kimerítő jegyének kódolását szolgálja-e.²

* Köszönetet mondok cikkem lektorainak hasznos megjegyzéseikért és tanácsaikért.

¹ Nagy (2010) egy magyar regény 50 fókuszos mondatát vetette össze a mondatok angol fordításával, valamint egy angoltól fordított magyar regényszöveg 50 fókuszos mondatát hasonlította össze a mondatok angol eredetijével. A magyarról fordított angol szövegben 50 magyar fókuszos szerkezetre öt angol *it-cleft* és négy *pseudo-cleft* szerkezet jutott. Amikor az angol képviselte az eredeti szöveget és a magyar a fordítást, még rosszabb volt az arány: a magyarra szerkezeti fókusszal fordított 50 angol mondat között mindössze egy *it-cleft* szerkezet és két *pseudo-cleft* szerkezet fordult elő.

² Ez a kérdés Wedgwood et al. (2006)-ban is felmerül.

Vannak, akik azzal magyarázzák a magyar és az angol, német stb. kimerítő fókusz gyakorisága között tapasztalt aszimmetriát, hogy a magyar szerkezeti fókusz valójában az angol prozódiai fókusz funkcionális megfelelője; ugyanúgy a hangsúlyos új információ hordozására szolgál; kimerítő jegye legfeljebb pragmatikai implikátúra (l. pl. Szendrői 2003; Wedgwood 2005).

Írásomban megmutatom, hogy a magyar mondatban a fókusz–háttér szerkezet kiépítése gyakran sem a fókuszált összetevő újdonságával, sem [kimerítő] jegyével nem magyarázható. A fókusz nem mindig fejez ki új információt, de az is előfordul, hogy az egész fókuszos mondat új információt közöl. Bár a magyar szerkezeti fókusz mindig [kimerítő] jegyű, kimerítő értelmezése sokszor kikerülhetetlen pragmatikai szükségszerűség, ilyen esetben tehát a kimerítőség szerkezeti kódolása redundáns volna. Amellett fogok érvelni, hogy a fókusz–háttér szerkezet általában a fókuszált összetevő és a háttér közötti szintaktikai predikációs viszony (pontosabban specifikációs predikáció) megteremtését, bizonyosfajta mondatokban pedig a háttér [előfeltételezett] jegyének kódolását szolgálja.

A fókuszt kiegészítő háttér előfeltételezettsége Kiefer Ferenc előfeltevéseket elemző monográfiájából (1983), van Leusen–Kálmán (1993), Szabolcsi (1994) és mások munkáiból is ismert. Az elemzendő példák azonban pontosítani fogják e jegy pragmatikai tartalmát: a háttér előfeltételezettsége nem okvetlenül kontextuális adottságot, hanem az információ 'tudott' vagy éppen 'tudandó' voltát, tényként való prezentálását jelenti.

A tanulmány a következőképpen épül fel. A 2. részben röviden áttekintem a magyar fókuszos mondatszerkezetekre vonatkozó újabb elméleteket: Szendrői (2003) prozódiai motivációjú fókuszelméletét és Horvath (2005; 2007) kimerítő azonosítást végző operátort is feltételező megközelítését. A 3. részben olyan szerkezeti fókuszt tartalmazó mondatokat mutatok be, melyeket e két elmélet nem tud kezelni. A 4. részben a magam Higgins elméletére (Higgins 1973) támaszkodó fókuszfelfogását ismertetem. E felfogás keretében a 3. részben idézett példák is megoldást nyernek.

2. Kurrens fókuszelméletek

Íme egy tipikus, fókuszt is tartalmazó magyar mondatszerkezet:

- (1) ÉVÁT hívtuk meg a konferenciára.

Egy fókuszelméletnek legalábbis az alábbi tényekről kell számot adnia: (i) a fókuszösszetevő, bármi legyen a mondatrészi szerepe, közvetlenül az ige előtt áll;

az igemódosító követi az igét. (ii) A fókusz kimerítő felsorolást fejez ki, azaz, az (1) alatti mondat csak olyan helyzetben lehet igaz, amikor Éva egy releváns halmazban kimeríti az általunk a konferenciára meghívottakat. (iii) A fókusz főhangsúlyos, és kiirtja az őt követő ige hangsúlyát. A háttér szerepű mondatzszakasz hangsúlyai többnyire – de nem mindig – redukálódnak. (iv) A fókuszot követő mondatzszakasz, az úgynevezett háttér előfeltevésként funkcionál. (Azokban a mondatokban, amelyek topikot is tartalmaznak, a topik – kiindulás szerkezeti nyoma, azaz az igei kifejezésen belüli kópiája révén – szintén része a háttérnek.) A háttér előfeltételezett voltának bizonyítéka, hogy tagadáskor is konstans marad, azaz mind az (1) alatti példából, mind annak (2) alatti tagadott változatából az következik, hogy létezik egy olyan x (személy vagy csoport), akit/amelyet meghívtunk a konferenciára.

(2) Nem ÉVÁT hívtuk meg a konferenciára.

A legismertebb kurrens fókuszelméletek az alábbi módon vezetik le a fókuszot tartalmazó magyar mondatok sajátságait.

2.1. A fókusz mint prozódiai jelenség: Szendrői (2003)

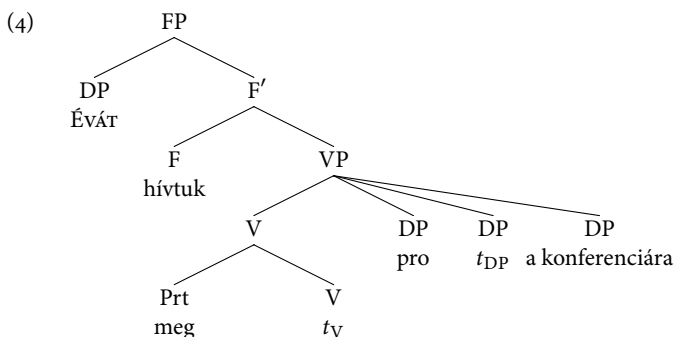
Szendrői célja az angol típusú prozódiai fókusz és a magyar típusú szerkezeti fókusz egységes keretben való elemzése. Az elemzés a hangsúly–fókusz megfelelést Reinhart (1995) és Zubizarreta (1998) javasolta elvén alapszik. Eszerint:

(3) A mondat fókusza az az összetevő, amely tartalmazza az intonációs frázisnak a hangsúlyszabály által meghatározott főhangsúlyát. [The focus of a clause is a(ny) constituent containing the main stress of the intonational phrase, as determined by the stress rule.]

(Szendrői 2003, 47)

Míg az angol típusú nyelvekben a hangsúly–fókusz megfelelést a hangsúlynak a fókuszálni szándékozott összetevőre való áthelyezésével lehet elérni, a magyarban a fókuszálni szándékozott összetevőt mozgatjuk a főhangsúly helyére. Szendrői a magyar mondatot VP-ként elemzi. A VP az igekötős igével kezdődik; a topikok a VP-hez csatolt adjunktumok. A főhangsúly a mondat bal szélére, pontosabban az igekötős igére esik; a topikok extrametrikus elemek, melyeket „nem lát” a hangsúlyszabály. Ha nem az igekötős igét akarjuk fókuszálni, igemozgatással egy VP fölötti funkcionális projekciót kell létrehoznunk. Ennek specifikálójá kapja a főhangsúlyt, és a hangsúly–fókusz megfelelés elvéből következően ennek specifikálóját értelmezzük fókuszként.

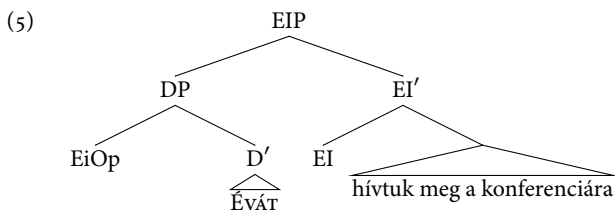
Szendrői (2003) tehát az alábbi szerkezetet rendelné az (1) alatti mondatához (az FP címke nem fókuszos, hanem funkcionális frázist jelent).

Az elmélet csupán a fókusz szórendi helyéről és prozódijáról kíván számot adni; a fókusz sajátos jelentéstartalmára csak utalást tesz (Szendrői 2003, 37). Eszerint a fókusz az az összetevő, amire rákérdeznénk – tehát lényegében az új információ hordozója. Az elmélet a magyar fókusz kimerítő voltának nem tulajdonít jelentőséget; ez az ára a magyar szerkezeti fókusz és az angol prozódiai fókusz párhuzamos elemzésének.

2.2. A fókusz mint kimerítő azonosítást végző operátorral ellátott összetevő: Horvath (2005; 2007)

Szendrői fókuszelméletére reagálva Horvath (2005; 2007) olyan alternatív fókuszelméletet javasolt, mely a hangsúly–fókusz megfelelés elvének fenntartása mellett a magyar szerkezeti fókusz kimerítő jegyét is magyarázza. Horvath szerint a magyar szerkezeti fókusz olyan kifejezés, melynek specifikálja egy kimerítő azonosítást végző láthatatlan operátort (*Exhaustive Identification Operator*, EIOP) tartalmaz. Az EI operátorral ellátott kifejezés egy EIP-nek nevezett funkcionális projekció specifikálójába mozog az EI fej [kimerítő] jegyének ellenőrzése céljából. Az EI operátor – a *csak*-hoz, *is*-hez hasonlóan – a prozódiai fókusszal társul. E felfogás keretében az (1) alatti mondat a következőképpen elemzendő:

Ez az elmélet tehát a szerkezeti fókusz kimerítő értelmét is magyarázza. A háttér előfeltételezett voltával nem foglalkozik, de semmi sem zárja ki, hogy a háttérhez [előfeltételezett] jegyet rendeljen. Ugyanakkor az elmélet a [kimerítő] jegy ellenőrzésében látja a fókuszmozgató indítékát.

3. Magyarázandó tények

Szendrői elméletével kapcsolatban már Horvath (2005; 2007) is kimutatott problémákat. A legnyilvánvalóbb probléma, hogy az elmélet azáltal, hogy az angol típusú prozódiai fókusz és a magyar szerkezeti fókusz ugyanazon jelenség kétféle megnyilvánulásának tartja, elmossa a kétféle fókusz közötti értelmezésbeli különbséget. Az alábbi mondatok azonban nem azonos jelentésűek:

- (6) a. Éva JÁNOST hívta meg.
b. Eve invited JOHN.

Míg a magyar mondat akkor és csak akkor igaz, ha az adott szituációban János kimeríti az Éva által meghívottak halmazát (l. Szabolcsi 1980), a (6b) mondatra ez nem áll. Szendrői elméletében nem következik semmiből, hogy a szerkezeti fókusz – a pusztán prozódiai fókusszal ellentétben – kimerítő azonosítást fejez ki.

Mint Horvath (2005) rámutatott, az ige előtti szerkezeti fókusz a mondat leghangsúlyosabb összetevőjével való azonosítása, a fókuszmozgatósnak a fókusz–főhangsúly megfelelés szükségességével való magyarázata is problematikus, hiszen a magyar fókusz nem szükségszerűen hangsúlyos. Ha a fókusz a mondat komment részében más összetevők, például kvantor, határozószó vagy tagadószó előzik meg, hangsúlyát vesztheti, ahogy ez az alábbi párbeszédek válaszmondataiban is történik:

- (7) a. – [TopP Évát [FocP JÁNOS hívta meg]]
– ENGEM IS [FocP János hívott meg]
b. – Gyanítom, hogy [FocP JÁNOS késett el]
– VALÓBAN [FocP János késett el]
c. – [FocP JÁNOS késett el]?
– Nem. [NegP NEM [FocP János késett el]]

Szendrői elméletében az az összetevő funkcionál fókuszként, melyre rákérdezőnk, azaz: „I take a felicitous question-answer pair to indicate that the *focus* of

the answer is the constituent that is questioned” (Szendrői 2003, 37). Az (1) alatti mondat például a *Kit hívtatok meg a konferenciára?* kérdésre válaszol, és szerkezeti fókusza valóban a *kit* kérdőszónak megfelelő *Évát*. Az elméletből az következik, hogy a *Mi újság?*, *Mi történt?* típusú kérdésekre mindig szerkezeti fókusz nélküli mondattal felelünk, hiszen a szerkezeti fókusz csupán egyetlen összetevőre kiterjedő új információt jelentene, ezekben az esetekben viszont a mondat egésze új információt közöl. Ez a predikció azonban nem mindig teljesül, amint ezt az alábbi példa mutatja:

- (8) – Mi újság?
– KOMOROWSKIT választották meg Lengyelország elnökének.

E példa tanúsága szerint a szerkezeti fókuszt tartalmazó mondatban a háttér szerepű mondatrész is hordozhat új, a kontextusban korábban elő nem forduló információt. Ezt megpróbálhatnánk azzal magyarázni, hogy a háttér hordozta információ csak az adott szöveggörnyezetben új; feltehetőleg a beszélő és a hallgató számára egyaránt ismert tény, hogy Lengyelországban a közelmúltban választás volt, következésképp van egy olyan személy, akit megválasztottak Lengyelország elnökének. Wedgwood et al. (2006) számos, a Magyar Nemzeti Szövegtárból gyűjtött példája azonban arra utal, hogy ez nincs szükségszerűen így; a háttér közölhet minden szempontból új, a világról való tudásunk alapján sem akkomodálható információt. Például:

- (9) Mert a nemzet szellemiségét mindenkor a középiskolák alakították ki. Nem véletlen, hogy az elnyomó, enyhébben fogalmazva a szellemiséget kordában tartó hatalom mindig a KÖZÉPISKOLÁKRA tette rá a kezét.

E mondatban éppen a fókuszban álló összetevő, *a középiskolákra* ismert az előzményből; a háttér (*az az x, melyre az elnyomó, enyhébben fogalmazva a szellemiséget kordában tartó hatalom rátette a kezét*) hordoz teljesen új információt.

A (9) alatti példát akár szerkezeti fókusz nélkül is meg lehet fogalmazni (*Nem véletlen, hogy az elnyomó, enyhébben fogalmazva a szellemiséget kordában tartó hatalom mindig rátette a kezét a középiskolákra*) – bár ekkor elvész a *középiskolák* [kimerítő] jegye. Olyan mondat típus is van azonban, melyben lényegében kötelező a kontextusból már ismert információt fókuszként, az új információt pedig háttérként megfogalmazni – még abban az esetben is, ha a fókusz inherensen kimerítő értelmű, tehát kimerítő voltának grammatikai kódolására nincs is szükség. Például:

- (10) a. Ki volt Fleming? / Mit tudsz Flemingről?
b. Ő / FLEMING fedezte fel a penicillint.

- (11) a. Mit tudsz Tendzing Norgajról?
 b. TENDZING NORGAJJAL / VELE mászta meg Hillary 1953-ben a Mount Everestet.
- (12) a. Miről híres Ópusztaszer?
 b. ÓPUSZTASZEREN / OTT tartották a honfoglaló magyarok az első országgyűlést.
- (13) a. Mi történt 1989. október 23-án?
 b. 1989. OKTÓBER 23-ÁN / AKKOR kiáltották ki a Magyar Köztársaságot.

Az efféle kérdés–felelet párokban Szendrői fókuszdefiníciójával ellentétben mindig a kérdésben már adott elem vagy egy arra visszautaló névmás kerül fókuszbba, és abból lesz háttér, amire rákérdeztünk, ami az új információt közli.

Cikkem egyik lektora arra hívja fel a figyelmemet, hogy az ilyen mondatpárookra Szendrői fókuszdefiníciója nem alkalmazható; az efféle kvízkérdésekre adott válaszok nem számítanak megfelelő (*felicitous*), vagy Stechow (1989) terminológiájával: kongruens válaszoknak; csupán a kérdésekre való lehetséges reakciók. (10a) esetében például a kongruens válasz ilyesmi lehetne: *Fleming AZ volt, aki felfedezte a penicillint*. Cikkem másik lektora úgy véli, az ilyen mondatokban a mondatvégi hangsúlyos elem képviseli a fókuszt. E megjegyzések nem érintik azt a tényt, hogy Szendrői elméletéből nem vezethető le, hogy a (10)–(13) típusú kérdés–felelet párokban miért kell a kérdésben szereplő kifejezésnek, illetve egy vele koreferens névmásnak vagy névmási határozónak az ige előtti szerkezeti fókuszpozícióba kerülnie; miért volna elfogadhatatlan a lektorom által megfogalmazott kongruens válasz.

Szendrői elméletéből az a második lektorom által megfigyelt tény sem vezethető le, hogy az ilyen mondatokban az ige előtti összetevő mellett az ige utáni mondatszakasz is hangsúlyt kap, sőt, a mondatvégi hangsúly akár erősebb is lehet az ige előtti hangsúlynál. Ugyanakkor az efféle hangsúlyos háttér sajátságaira a második lektorom által neki tulajdonított fókuszt szerep sem ad magyarázatot. A fókuszt szerep például ellentmondana annak a ténynek, hogy az ilyen háttér is előfeltevésként funkcionál, hiszen tagadáskor konstans marad. Az alábbi mondatok nem tagadják, hogy van valaki, aki felfedezte a penicillint, van valaki, akivel Hillary 1953-ban megmászta a Mount Everestet, van egy hely, ahol a honfoglaló magyarok az első országgyűlést tartották, és van egy időpont, amikor kikiáltották a Magyar Köztársaságot:

- (14) a. Nem FLEMING fedezte fel a penicillint.
 b. Nem TENDZING NORGAJJAL mászta meg Hillary 1953-ban a Mount Everestet.
 c. Nem ÓPUSZTASZEREN tartották a honfoglaló magyarok az első országgyűlést.
 d. Nem 1989. OKTÓBER 23-ÁN kiáltották ki a Magyar Köztársaságot.

Az ilyen típusú fókuszos szerkezetek háttér szakasza pontosan olyan értelmű előfeltevésként funkcionál, mint az angol *it*-cleft szerkezetek alárendelt mellékmondata. Ennek pragmatikai szerepét Prince (1978) és Declerck (1984), majd Delin és Oberlander (1995), valamint den Dikken (2006b) vizsgálta. Prince (1978) megfogalmazásában az *it*-cleft szerkezet háttér szerepű alárendelő mondata **tudott** információt közöl. A tudott információ olyan információ, melyet a beszélő tényként, méghozzá bizonyos személyek által már tudott tényként prezentál.³ Nem szükséges azonban, hogy a hallgató is a tényt tudó személyek közé tartozzék.

A (10)–(13) alatti válaszok nem csupán a [+ új] és [– új] jegyek nem várt megoszlása miatt problematikusak Szendrői elmélete számára, hanem azért is, mert az elmélet helytelenül adja meg a fókuszmozgatás kiváltó okát. Ezekben a mondatokban nem azért mozgatjuk a fókuszot, hogy főhangsúlyt kapjon, hanem azért hozzuk létre a fókusz–háttér szerkezetet, hogy a háttér szakasz [előfeltételezett], pontosabban [tény, tudott dolog] értelmezést nyerjen.

Horvath (2005; 2007) fókuszelméletében a fókuszmozgatást egy [kimerítő azonosítás] jegyű funkcionális fej (EI) váltja ki. A hagyományosan fókuszként elemzett összetevőhöz kimerítő azonosítást végző operátor csatlakozik, és a fókuszhoz azért kell az EI projekció specifikálójába mozognia, hogy az EI fej [kimerítő azonosítás] jegyét ellenőrizze.

Horvath elmélete azonban Szendrői fókuszelméletének problémái közül csak egyet old meg: a magyar szerkezeti fókusz és az angol prozódiai fókusz közötti értelmezési különbséget magyarázza. A többi fent említett kérdésre nem ad választ, sőt, újabb problémákat is felvet. Az alábbi mondat esetében például a Horvath javasolta keretben a *JÁNOST* fókuszösszetevőt kimerítő azonosítást végző operátorral látjuk el; ugyanakkor a *többek között* kifejezéssel semlegesítjük az azonosítás kimerítő voltát. Nem tűnik gazdaságosnak, hogy egy mondatszerkezeti egység jelentését egy adott művelet bevezetésével és egyidejű semlegesítésével adjuk meg.

(15) Többek között JÁNOST hívtam meg. / JÁNOST hívtam meg többek között.

Horváth elméletét feltételezve az is meglepő, hogy a magyarban olyan összetevőket is fókuszálnunk kell, melyek jelentése eleve kimerítő. Például:

³ Prince (1978) megfogalmazása az alábbi újságnyelvi példatípusra is illik (melyre egyik lektorom hívta fel a figyelmemet):

(i) ELTÉ-s DIÁK nyerte meg a „Ki tud többet Fregéről?” versenyt.

Az újságcím fókuszos megszerkesztésének nyilván az a célja, hogy tényként közölje, hogy volt egy „Ki tud többet Fregéről?” verseny, és a versenynek volt egy győztese is.

- (16) a. Kovács Jánosnak SZABÓ MÁRIA volt az anyja.
 b. ÉVA tanulta meg a leghosszabb verset.
 c. PÉTER szakította át a célszalagot.

E mondatok mind olyan szituációkat, eseményeket írnak le, melyek csak egyetlen szereplőről állíthatók (például, ha megnevezzük valakinek az anyját, akkor szükségszerűen kimerítően azonosítjuk is).⁴ Redundánsnak, gazdaságtalannak tűnik az összetevő kimerítő voltát külön operátorral is kifejezni.

Az elmélet azt sem magyarázza meg kielégítően, hogy miért nem látható el az univerzális kvantor kimerítő azonosítást végző operátorral; miben különbözik a (17) alatti mondat a (16) alattiaktól.

- (17) *MINDEN FIÚT hívtam meg.

Sem Szendrői, sem Horvath nem tudja magyarázni azt a jelenséget, hogy puszta főnévi argumentum csak fókuszként szerepelhet a mondatban.⁵ Nem világos, hogyan menthet meg egy egyébként elfogadhatatlan puszta főnévi vonzatot a kimerítő azonosítást végző operátor vagy a főhangsúly:

- (18) a. *Évát felkérte szőke fiú.
 b. Évát [_{FocP} SZŐKE FIÚ kérte fel]

4. A problémák megoldása

A fentebb ismertetett problémák, amelyekre sem a fókusz új információként való felfogása, sem a fókusz kimerítő azonosítást végző operátorként való elemzése nem adott magyarázatot, a fókuszt specifikáló állítmányként értelmező elmélet keretében nyernek megoldást.

⁴ Egyik lektorom a (16b) és (16c) példák esetében nem látja egyértelműnek az alany kimerítő-ségét. Véleményem szerint a kimerítőséget a (b) példa esetében a predikátumban rejlő felsőfok, a (c) esetben pedig a 'célszalag átszakítása' biztosítja. Az alanyok inherens [kimerítő] jegye tesztelhető is: nem módosíthatók *csak* partikulával, ami annak a jele, hogy a predikátum maximum egyetlen individuumról (szélsőséges esetben, például két egyformán hosszú vers esetében, egyetlen csoportról) állítható. Vö.

(i) *Csak ÉVA tanulta meg a leghosszabb verset.
 (ii) *Csak PÉTER szakította át a célszalagot.

⁵ Ez a megfigyelés nem vonatkozik a téma vagy célpont szerepű vonzatokra, melyek puszta főnévi igemódosítóként is állhatnak.

Az általam vallott fókuszfelfogás (É. Kiss 2006) az angol kiszakított fókusz, az úgynevezett *pseudo-cleft* szerkezet Higgins (1973)-féle elemzésén alapul.⁶ Higgins elméletében a (19) alatti mondat típus olyan predikációs szerkezetet képvisel, melynek fókusza specifikációs szerepű névszói állítmányként funkcionál.

- (19) Who I have invited is Mary.
'Akit meghívtam, az Mari.'

E mondatban a vonatkozó mellékmondat képviseli az alanyt és a vonatkozó mellékmondatból kiszakított, fókusz szerepű összetevő (*Mary*) az állítmányt. Specifikációs predikáció esetén sem az alany, sem az állítmány nem referáló kifejezés;⁷ az alany egy halmazt határoz meg, és az állítmány e halmazt azonosítja referenciálisan, a halmaz elemeinek felsorolásával. A specifikációs funkcióból a szerkezet sajátos jelentéskomponensei is következnek. Az állítmány, azaz a fókusz azért lesz kimerítő, mert egy halmaz referenciális azonosítása csak elemeinek kimerítő felsorolásával végezhető el; az állítás alanya pedig azért előfeltételezett, mert csak egy létező halmaz azonosítható referenciálisan.

Feltevésém szerint a magyarban – és feltehetőleg más szerkezeti fókuszt alkalmazó nyelvekben is – a fókuszmozgatás célja egy specifikációs állításként értelmezhető állítmány–alany tagolású szerkezet létrehozása. A fókuszmozgatás révén a TP fölött olyan szerkezet épül ki, amely megfelel a névszói állítmányt tartalmazó mondatokban kimutatható predikációs szerkezetnek – lásd a predikatív szerkezetek általános és magyar szintaxisát (den Dikken 2006a, illetve Ürögdi 2006 és Kádár 2006 munkáit). Den Dikken (2006a) amellet érvel, hogy az alany és az állítmány egy PredP-nek nevezett szerkezetben kapcsolódik össze egy relátornak nevezett funkcionális fej közvetítésével. Az alany és az állítmány e relátor specifikálói, illetve bővítményi pozícióit foglalják el – azonban az alany–állítmány viszony „iránya” nincs megkötve, akár az alany állhat a specifikálói pozícióban és az állítmány a bővítmény helyén, akár fordítva. Elemzésemben a magyar mondat szerkezetben a TP-re épülő FocP azonos a den Dikken-féle PredP-vel: a Spec,FocP-ben álló fókusz képviseli az állítmányt, és a Foc fej bővítménye (az igével kezdődő, itt non-neutrális frázisnak nevezett háttér) képviseli az alanyt. A fókusz elé emelt kvantor és/vagy topik kiindulás szerkezeti kópiája révén van jelen a háttérben. (Derivációs felfogásban megfogalmazva: a fókusz–háttér tagolás

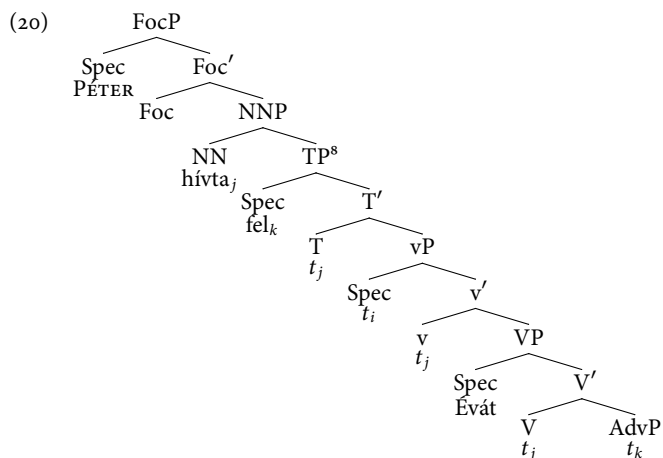
⁶ Higgins (1973) elméletének számos újabb változata is van. Az ő nyomán elemzi az angol, német, svéd, holland stb. szétszakított (*cleft* és *pseudo-cleft*) szerkezetet többek között Huber (2000), Mikkelsen (2004) és den Dikken (2006b) is.

⁷ Mikkelsen (2004) ugyanakkor amellet érvel, hogy specifikációs állításban az állítmány inkább referenciális, mint az alany.

megkonstruálásakor a háttér még tartalmazza a később kvantoremeléssel és topicalizációval kiemelendő összetevőket.) A fonológiailag üres fókuszfej képviseli a relátort. A háttéralkotó nyitott mondat halmazt határoz meg, és a fókusz e halmazt azonosítja referenciálisan. A háttér által meghatározott halmaz referenciális azonosítása a halmaz elemeinek kimerítő felsorolását vonja maga után. A halmaz referenciális azonosítása feltételezi a halmaz létezését, tehát az elemzésből a háttér előfeltételezett volta is következik.

A szerkezeti fókuszot tartalmazó mondat specifikációs állításként való felfogása a fentebb felmerült problémák mindegyikére megoldást ad.

E megközelítésben a fókuszmozgatás kiváltó oka nem a fókusz–főhangsúly megfeleltetés igénye, de nem is a [kimerítő] jegy ellenőrzésének szükségessége. A fókuszot azért kell kiemelni, hogy olyan predikációs szerkezet jöjjön létre, melyben az állítmány és az alany kölcsönösen m-vezérlik egymást (azaz, ugyanazon maximális projekció, a FocP specifikálóját és bővítményét alkotják). A szerkezet létrehozása két lépésben történik: először igemozgatással létrehozzuk a predikáció alanyát (a háttéralkotó projekciót, melyet – Olsvay (2000) terminusát alkalmazva – non-neutrális frázisnak (NNP-nek) nevezek, majd a fókusz kiemelésével létrehozjuk a fókusz és a háttér között predikációs viszonyt teremtő FocP projekciót. Például:

A (20) alatti szerkezet tehát specifikációs predikációt valósít meg. A predikáció állítmánya a fókusz, azaz Péter, alanya pedig a háttér (NNP) alkotta nyitott mon-

⁸ A T(ense)P projekció azonos az É. Kiss (2008)-ban PredP-nek nevezett projekcióval. A TP elnevezéssel Surányi (2009) terminológiáját követem, amely jobban tükrözi a magyar és az univerzális mondszerkezet közös vonásait.

dat ((*aki felhívta Évát*). A fókusz specifikációs predikátum szerepének következtében [kimerítő] jegyű; a háttér pedig a specifikációs predikátum alanyaként [előfeltételezett]. A szerkezet nem társít [+ új], illetve [- új] jegyet sem a fókusszal, sem a háttérrel. Az [előfeltételezett] jegy pragmatikai tartalma megfelel az angol *it*-cleft szerkezet háttér szakaszával kapcsolatban megfigyelteknek: az [előfeltételezett] tartalom tudott vagy tudni valónak vélt, tényként prezentált információt jelent.

A javasolt szerkezet a 3. részben felsorolt valamennyi problémára magyarázatot ad. A problémák többségének megoldása a háttér [előfeltételezett] jegyében rejlik. Ez a jegy nem tévesztendő össze a [kontextuálisan adott]/[- új] jeggyel. Mint a specifikációs predikáció, pontosabban a *cleft* szerkezetek szakirodalmi megmutatta, e szerkezetekben sem az állítmánynak, sem az alanyaknak nincs szükségszerűen [+ új] vagy [- új] jegye; akár a fókusz, akár a háttér képviselhet kontextuálisan új vagy kontextuálisan adott információt. A fókusz és a háttér egyszerre is lehet új. Ez a helyzet a (8) alatti, itt újra idézett, *Mi újság?* kérdésre felelő példával is:

- (21) – *Mi újság?*
– KOMOROWSKIT választották meg Lengyelország elnökévé.

A válaszmondat fókusz–háttér tagolású, és fókusza [kimerítő] jegyű (az adott időszakban csak Komorowskit választották elnökké Lengyelországban). A mondat azért adekvát kontextus nélkül is, például újságcikk címeként, mert elvárható, hogy a művelt beszélgetőtárs/olvasó tudjon az esedékes lengyelországi elnökválasztásról; így a mondat háttéréhez, szerkezeti előfeltevéséhez, az 'az, akit elnökké választottak Lengyelországban' jelentésű kifejezéshez a pragmatikai [előfeltételezett] jegy is hozzárendelhető.

Hasonlóan magyarázhatók azok a mondatok is, például a kvízkérdésre válaszoló, (22b) alatt megismételt (10b), melyekben a fókusz kontextuálisan adott, és a háttér képviseli az új információt.

- (22) a. Ki volt Fleming? / Mit tudsz Flemingről?
b. Ő / FLEMING fedezte fel a penicillint.⁹

A javasolt megközelítés választ ad rá, hogy miért a *Fleming/ő* összetevőt kell fókuszálnunk, jöllehet a mondatban az képviseli az adott elemet. (10b)/(22b) tipikus specifikációs állítás: a háttér (*aki felfedezte a penicillint*), egy tudottnak feltétele-

⁹ Delin–Oberlander (1995) hasonló információs szerkezetű angol szétszakított mondatokat vizsgált. Ők a kiszakított (*cleft*) elemet topikként, a változót tartalmazó mondatot kommentként elemzik, és ezt a mondattípust *comment-clause cleft*nek nevezik.

zett halmazt határoz meg, és a fókusz ennek referenciális azonosítására szolgál. Mint fentebb megállapítottuk, a specifikációs predikációval kapcsolatban nincs olyan kikötés, hogy a predikáció alanyát adó halmaznak kontextuálisan adottnak kell lennie, a halmaz elemeit felsoroló állítmánynak pedig új információt kell közölnie; lehet ez fordítva is, ahogy (22b) esetében tapasztaljuk.¹⁰

Az új információt közlő háttérben természetesen nem megy végbe a kontextuálisan adott elemeket érintő hangsúlyredukció. Ugyanakkor az ilyen, kontextuálisan új információt közlő háttér is rendelkezik [előfeltételezett] jeggyel: tudottnak vagy legalábbis tudandónak gondolt információt kell tartalmaznia. Ezt mutatja az alábbi minimális pár is:

- (23) a. Ki az a Lee Harvey Oswald?
 Ő lőtte le John Kennedyt.
 b. Ki az a John Smith?
 *Ő lőtte le a szomszédját.

A (23a) alatti kérdés címzettje azért fogalmazhatja a választ fókusz–háttér szerkezetben, mert úgy gondolja, hogy általánosan tudott vagy tudandó az '(aki) lelőtte John Kennedyt' halmaz létezése. (23b) esetében viszont a háttér (az '(aki) lelőtte a szomszédját' kifejezés) szerkezetileg adott [előfeltételezett] jegyét előzmény nélkül nem tudjuk sem kontextuálisan adottként, sem elvárt tudásként értelmezni.

Az a tény, hogy a kvízkérdésekre lényegében csak az azonosítandó individuum nevének fókuszálásával és a róla szóló információ háttérként való bemutatásával válaszolhatunk, arra utal, hogy a magyarban grammatikalizálódott, hogy az olyan tudott vagy tudandó információt, mely kimerítően azonosít egy individuumot, háttérként kell megfogalmazni.

A (24)–(25) alatti minimális pár rejtett, de tagadással kimutatható szerkezeti különbsége is hasonlóképpen magyarázható:

- (24) a. Az apád kék szemű volt?
 b. Nem, nem kék szemű volt.
 (25) a. Az apád gazdag volt?
 b. Nem, nem volt gazdag.
 cf. c. *Nem, nem gazdag volt.

¹⁰ A predikáció alanyát adó halmaz [előfeltételezett] jegye nem azonos a [kontextuálisan adott] jeggyel. Az [előfeltételezett] jegy azt jelenti, hogy az adott információ valakik által tudott, tudandónak gondolt, tényként prezentálható. Az [előfeltételezett] jegyű információ nem kell, hogy kontextuálisan adott, a hallgató által is ismert legyen.

(24a)-ban a *kék szemű* fókuszként, (25a)-ban viszont a *gazdag* igemódosítóként viselkedik. Ezt a tagadó válaszok bizonyítják: igemódosító mondatban a tagadószó az igemódosítón keresztül magához vonzza az igét, fókuszos mondatban viszont az ige a tagadott fókusz mögött marad. Azaz:

- (24) a'. [TopP Az apád [FocP kék szemű [NNP volt]]]?
 b'. Nem, [NegP nem [FocP kék szemű [NNP volt]]].
- (25) a'. [TopP Az apád [TP gazdag volt]]?
 b'. Nem, [NegP nem volt [TP gazdag]].

A (24a,b) alatti mondatok háttérét a kopula, a topik kópiája és a fókusz által kötött nyom alkotja. E nyomot változóra és restriktorra bontva és a restriktor kópiáját a háttérben kiejtve az alábbi specifikációs predikációt kapjuk:

- (26) a. 'Igaz, hogy kék az, amilyen szemű János apja volt?'
 b. 'Nem, nem kék az, amilyen szemű János apja volt.'

Mint hogy a szemszín egy ember inherens tulajdonsága, a *János apja x szemű volt* háttér tudottnak tekinthető információt tartalmaz, így tulajdonítható neki [előfeltételezett] jegy, ezért megfogalmazható háttérként. (Ez azonban nem kötelező; bár számomra kevésbé természetes volna, (24a) is tagadható TP-ként: *Nem, nem volt kék szemű.*) (25a) háttére viszont nem tartalmaz tudott, azaz, előfeltételezhető információt (a beszédpartnerek legfeljebb afféle üres előfeltevéssel élhetnének, hogy Péter apja *x* tulajdonságú volt).¹¹ (24) esetében természetesen a fókuszhoz rendelt [kimerítő] jegy is megfelel a világról való tudásunknak (a *kék* minden bizonnyal kimerítően jellemzi János apjának szemszínét).

A 'fókusz-háttér' szerkezet 'háttér' összetevőjének [előfeltételezett] jegye a határozatlansági korlátozással kapcsolatban is szerepet játszik. Mint Szabolcsi (1986) megfigyelte, a nem-specifikus témát kívánó igék határozatlansági kívánalma érvényét veszti, ha a mondat fókusz tartalmaz:

¹¹ Egyik lektorom felveti, hogy a fentiek szerint a *Péter apja gazdag volt* mondat esetében is akkomodálhatónak kellene lennie a *Péter apjának volt valamilyen anyagi helyzete* előfeltevésnek. A (24a) és (25a) alatti mondatpár – ezidáig magyarázatlan – szerkezeti különbsége arra utal, hogy egy-egy előfeltevés akkomodálhatóságát pragmatikai tényezők is befolyásolják. További vizsgálatot igényelne, hogy a *Péter apjának volt valamilyen anyagi helyzete* vajon azért nem előfeltételezhető, mert az anyagi helyzet nem a szemszínhez vagy hajszínhez hasonló inherens tulajdonsága az embernek, vagy azért nem, mert az anyagi helyzetet kifejező tulajdonságok (például *gazdag, jómódú, tehetős, átlagos anyagi helyzetű, szűkölködő, szegény, nélkülöző, nincstelen, koldus* stb.) nem alkotnak a szemszínhez és hajszínhez hasonló zárt halmazt.

- (27) a. *A vendég érkezett.
 (vö. b. Egy vendég érkezett.)
 c. A vendég MOST/VONATTAL érkezett.

E jelenséget már a korábbi szakirodalom (É. Kiss 1995; részletesebben pedig Peredy 2009) is a fókusz kiegészítő előfeltevésre vezette vissza. Mint Szabolcsi megállapította, a határozatlansági korlátozás olyan igék témájára vonatkozik, amelyek téma szerepű argumentumuk létrejövését, létrehozását vagy létezését állítják. A korlátozás magyarázata, hogy ugyanazon referens létrejövése vagy létezése nem állítható és előfeltételezhető egyidejűleg. Az olyan mondatokban, amelyekben a létrejövés, létezés valamely körülményét azonosító fókusz képviseli a fő állítást, a téma referensének létezése vagy létrejövése az előfeltételezett háttérbe tartozik, tehát nincs már olyan ok, ami miatt ne lehetne határozott, illetve specifikus.

Az általam javasolt fókuszfelfogás nemcsak a háttérrel, hanem a fókusszal kapcsolatos megoldatlan kérdésekre is választ ad. Így magyarázatot kapunk a szerkezeti és a prozódiai fókusz, például a magyar (6a) és az angol (6b) jelentésbeli különbségére. A [kimerítő] jegy a fókuszmozgatással létrehozott specifikációs szerkezet következménye, ezért az angol prozódiai fókusszal nem jár együtt. A javasolt keretben nem szerepel sem kimerítő azonosítást végző operátor, sem [kimerítő] jegynek ellenőrzését kívánó funkcionális fej. Minthogy a fókusz–háttér szerkezetet nem a [kimerítő] jegy ellenőrzése teszi szükségessé (hanem olykor például a háttér [előfeltételezett] jegye kódolásának igénye), nem jelent problémát, ha a [kimerítő] jegyet semlegesíti egy *többek között*-szerű kifejezés, mint a (28) alatt megismételt (15) alatti példában.¹² E példában nem az történik tehát, hogy egy összetevőt ellátunk egy kimerítő azonosítást végző operátorral, majd visszavonjuk az operátor hatását, hanem az adott szerkezeti konfigurációban automatikusan előálló kimerítő jegyet semlegesítjük – azáltal, hogy a háttér által meghatározott halmaz elemeit egy tulajdonnév (*Jánost*) mellett egy határozatlan számú egyénre utaló névmásszerű kifejezéssel (*többek között*) azonosítjuk.

¹² Egyik lektorom megállapítása szerint ha a fókuszpozícióban lévő kifejezés egy halmazt jelöl, és a posztverbális kifejezés szintén, a fókuszálás pedig azonosítást, és ezt a jelentéskomponenst a Foc fejhez rendeljük, akkor a *többek között* kifejezés beillesztése csak úgy értelmezhető, hogy az azonosítás visszavonódik, és helyette azt állítjuk, hogy a fókusz kifejezés és a posztverbális kifejezés denotációi között részhalmaz-reláció áll fenn. Nem értek egyet ezzel az értelmezéssel. A *többek között* kifejezést a fókusz adjunktumaként (bár a fókuszról extraponálható adjunktumként) fogom fel. A (28) alatti példában tehát fókusz kifejezés a 'többek között János', melynek denotációja a Jánosból és többekből álló halmaz; ez a halmaz azonosítódik az általam meghívottak halmazával.

(28) Többek között JÁNOST hívtam meg. / JÁNOST hívtam meg többek között.

A (16) alatti példák inherens [kimerítő] jeggyel bíró összetevőjét sem azért fókuszáljuk, hogy a pragmatikailag szükségszerű kimerítő jegyet egy külön operátorral is megerősítsük. A fókuszos szerkezet a specifikációs predikáció szerkezeti megvalósítását szolgálja.

A javasolt keretben arra is magyarázatot kapunk, hogy miért nem fókuszálható univerzális kvantor – lásd (17)/(29). Azért nem, mert – mint Giannakidou–Quer (1997) megmutatta – univerzális kvantor nem használható névszói állítmányként.

(29) *MINDEN FIÚT hívtam meg.

Puskás (2000, 342) szerint ugyan ez az általánosítás nem lehet érvényes a magyarra, az alábbi típusú példák miatt:

(30) EMŐKE (volt) minden örömöm.

Véleményem szerint – és a szintaktikai predikációs viszony den Dikken (2006a)-féle felfogása szerint is – e példában *Emőke* képviseli az állítmányt, és a *minden örömöm* képviseli az alanyt. Az *Emőke* állítmány voltának jele, hogy csak fókuszként szerepelhet a mondatban. Egyik lektorom ezzel nem ért egyet, szerinte a *minden örömöm* viseli a főhangsúlyt, tehát az az állítmány. Valójában a *minden örömöm* hangsúlya a nagy hatókörű kvantifikált kifejezésekre eső kötelező hangsúly, és független az *Emőke* szerkezeti fókusz voltától. Az *Emőke* az ige előtt csak fókusz vagy igemódosító lehetne, de referencialitása az utóbbi elemzést kizárja. A *volt* könnyű ige, mely nem állhat a komment élén, ezért az *Emőke* a (30) alatti példában semmiképp nem elemezhető topikként. Ha alanyként funkcionálna, és topicalizálhatnánk, akkor a (31a) alatti mondatnak helyesnek kellene lennie.

(31) a. *Emőke minden örömöm volt.

b. Minden örömöm EMŐKE volt.

A (31b) alatti mondatváltozat szinonim a (30) alattival. Ez a tény szintén azt bizonyítja, hogy az *Emőke* fókusz, a *minden örömöm* pedig a FocP-hez akár jobbról, akár balról hozzacsatolható kvantor.¹³

¹³ Kádár (2006) a névszói állítmánnyal foglalkozó disszertációjában eldönthetetlennek mondja, hogy az ilyen mondatokban mi az alany és mi az állítmány.

Annak a problémának, hogy miért helyes az egyébként elfogadhatatlan pusztza főnévi argumentum fókusz helyzetben, l. (18)/(32), triviális a magyarázata:

- (32) a. *János felkért szőke lányt
 b. János SZŐKE LÁNYT kért fel.

A pusztza főnévi kifejezés argumentumnak nem alkalmas, azonban predikátumként szerepelhet – és a fókusz predikátum. Szabolcsi (1986) elemzése azt is megmagyarázza, mi teszi lehetővé, hogy specifikációs állítmány legyen: ilyen esetben egy rögzített tulajdonságcsoportnak a többi tulajdonsággal szembeállított egyik tagját képviseli, s ezáltal mintegy individualizálódik.

Végül röviden érintsük a fókusz hangsúlyának problémáját! A vázolt keretben nincs egyenes összefüggés a hangsúlykiosztás és a szerkezeti fókusz között. A magyarban a kifejezéshangsúly a kifejezések bal szélére kerül. Egy hangsúlyredukciós szabály is működik, amely mérsékeli a kontextuálisan adott összetevők hangsúlyát. Ha a magyar mondatban a FocP specifikálójában álló fókusz kvan torok és/vagy határozók előzik meg, rájuk is esik kifejezéshangsúly. Ugyanakkor az erős hangsúlyú összetevők bármelyike hangsúlyát vesztheti, ha kontextuálisan adott információt hordoz. Ez történik a fókusszal a (7) alatti példákban.

5. Összefoglalás

A tanulmány azt mutatta meg, hogy a fókuszos mondat szerkezetben nemcsak a fókusz kap sajátos jelentéstartalmat, hanem a háttér is: míg a fókuszpozícióba emelt összetevőhöz [kimerítő] jegy, a háttérhez [előfeltételezett] jegy társul. Ugyanakkor a strukturális előfeltételezettség nem szükségszerűen kapcsolódik a kontextuális adottsághoz; mint azt cikkemben bemutattam, bizonyos kontextusokban a strukturálisan előfeltételezett rész új – de tudottnak vagy tudandónak gondolt vagy tényként beállított – információt tartalmazhat. Ha a magyar fókusz–háttér szerkezetű mondatokat az angol, német és svéd *pseudo-cleft*, illetve *cleft* mondatok mintájára, specifikációs állításokként elemezzük, mind a fókusz [kimerítő] jegye, mind a háttér [előfeltételezett] jegye szemantikai következményként adódik, tehát nem kell ilyen jegyeket, sem kimerítő azonosítást végző operátort stipulálnunk. A javasolt elemzésből a fókuszos mondatokkal kapcsolatos számos olyan probléma megoldása levezethető, amelyet az alternatív fókuszelméletek (Szendrői 2003; Horvath 2005; 2007) nem tudnak kezelni.

Irodalom

- Declerck, Renaat 1984. The pragmatics of it-clefts and wh-clefts. *Lingua* 64: 251–289.
- Delin, Judy – Jon Oberlander 1995. Syntactic constraints on discourse structure: The case of *it*-clefts. *Linguistics* 33: 456–500.
- Dikken, Marcel den 2006a. Relators and linkers: The syntax of predication, predicate inversion, and the copula. Cambridge MA: MIT Press.
- Dikken, Marcel den 2006b. Specificational copular sentences and pseudoclefts. In: Martin Everaert – Henk van Riemsdijk (szerk.): *The Blackwell companion to syntax*. Malden MA & Oxford: Blackwell. IV. 292–409.
- É. Kiss, Katalin 1995. The definiteness effect revisited. In: István Kenesei (szerk.): *Approaches to Hungarian 5: Levels and structures*. Szeged: JATEPress. 63–88.
- É. Kiss, Katalin 2006. Focussing as predication. In: Valéria Molnár – Susanne Winkler (szerk.): *The architecture of focus (Studies in Generative Syntax 82)*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 169–193.
- É. Kiss, Katalin 2008. Topic and focus: Two structural positions associated with logical functions in the left periphery of the Hungarian sentence. *Acta Linguistica Hungarica* 55: 287–296.
- É. Kiss, Katalin (szerk.) 2009. Adverbs and adverbial adjuncts at the interfaces (*Interface explorations* 20). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Giannakidou, Anastasia – Josep Quer 1997. Two mechanisms for the licensing of negative indefinites. In: Leslie Gabriele – Debra Hardison – Robert Westmoreland (szerk.): *Proceedings of the 6th Annual Meeting of the Formal Linguistics Society of Mid-America (FLSM 6)*. Bloomington: Indiana Linguistics Club. 103–114.
- Higgins, Roger F. 1973. The pseudo-cleft construction in English. *Doktori értekezés*, MIT.
- Horvath, Julia 2005. Is “focus movement” driven by stress? In: Christopher Piñón – Péter Siptár (szerk.): *Approaches to Hungarian 9: Papers from the Düsseldorf conference*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 131–158.
- Horvath, Julia 2007. Separating focus movement from focus. In: Simin Karimi – Vida Samiiian – Wendy K. Wilkins (szerk.): *Phrasal and clausal architecture: Syntactic derivation and interpretation*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 108–145.
- Huber, Stefan 2000. *Es-Clefts und det-Clefts. Zur Syntax, Semantik und Informationsstruktur von Spaltsätzen im Deutschen und Schwedischen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Kádár Edit 2006. A kopula és a nominális mondat a magyarban. *Doktori értekezés*, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Leusen, Noor van – László Kálmán 1993. *The interpretation of free focus (ILLC Prepublication Series CL-93-01)*. Amsterdam: University of Amsterdam, ILLC.
- Mikkelsen, Line H. L. 2004. Specifying who: On the structure, meaning, and use of specificational copular clauses. *Doktori értekezés*, University of California Santa Cruz.
- Nagy Alexandra 2010. *A magyar fókusz angol megfelelői (TDK dolgozat)*. Piliscsaba: PPKE BTK.
- Olsvay Csaba 2000. Formális jegyek egyeztetése a magyar nemsemleges mondatokban. In: Büky László – Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV*. Szeged: JATEPress. 119–152.

- Peregy, Márta 2009. Obligatory adjuncts licensing definiteness effect constructions. In: É. Kiss (2009, 197–230).
- Prince, Ellen 1978. A comparison of WH-clefts and IT-clefts in discourse. *Language* 54: 883–906.
- Puskás, Genoveva 2000. Word order in Hungarian. The syntax of A-bar positions. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Reinhart, Tanya 1995. Interface strategies (OTS Working Papers in Theoretical Linguistics). Utrecht: OTS.
- Ürögdi, Barbara 2006. Predicate fronting and dative case in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 53: 291–332.
- Stechow, Arnim von 1989. Focusing and backgrounding operators (Technical Report 6). Konstanz: Fachgruppe Sprachwissenschaft, Universität Konstanz.
- Surányi, Balázs 2009. “Incorporated” locative adverbials in Hungarian. In: É. Kiss (2009, 39–74).
- Szabolcsi Anna 1980. Az aktuális mondattagolás szemantikájához. *Nyelvtudományi Közlemények* 82: 59–82.
- Szabolcsi, Anna 1986. From the definiteness effect to lexical integrity. In: Werner Abraham – Sjaak de Meij (szerk.): *Topic, focus, and configurationality*. Amsterdam: John Benjamins. 321–348.
- Szabolcsi, Anna 1994. All quantifiers are not equal: The case of focus. *Acta Linguistica Hungarica* 42: 171–187.
- Szendrői, Kriszta 2003. A stress-based approach to the syntax of Hungarian focus. *The Linguistic Review* 20: 37–78.
- Wedgwood, Daniel 2005. *Shifting the focus. From static structures to the dynamics of interpretation*. Amsterdam: Elsevier.
- Wedgwood, Daniel – Gergely Pethő – Ronnie Cann 2006. Hungarian ‘focus position’ and English *it*-clefts: Semantic underspecification of ‘focus’ readings. *Kézirat*. University of Edinburgh.
- Zubizarreta, Maria-Luisa 1998. *Prosody, focus, and word order*. Cambridge MA: MIT Press.

Structurally encoded presupposition in Hungarian sentence structure

Abstract: The paper shows that in a Hungarian focus construction not only the focus constituent encodes a semantic feature but also the background: whereas the focus is [exhaustive], the background is [presuppositional]. Structural presuppositionality does not necessarily mean also contextual givenness; the structural background can contain information that is new but is considered to be known, or is presented as a fact. If Hungarian sentences consisting of a focus and a background are analyzed as cases of specificational predication, both the [exhaustive] feature of the focus and the [presuppositional] feature of the background fall out, i.e., they need not be stipulated. The proposed analysis provides a solution to several problems that alternative focus theories (Szendrői 2003; Horvath 2005; 2007) cannot handle.

Keywords: focus, presupposition, specificational predication

A kimerítő felsorolás értelmezésű fókusz: válasz*

Bródy Mihály^{1, 2} – Szendrői Kriszta²

¹Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, Budapest

²University College London

brody@nytud.hu; k.szendroi@ucl.ac.uk

Javaslatunk szerint bizonyos kérdés–válasz párok kimerítő operátorokat tartalmaznak, amelyek közül az utóbbi felelős a válasz kimerítő értelmezéséért. Ennek az operátornak a jelenlétéért pedig az előbbi operátor a felelős. A fókuszált elemek egy csoportját kimerítően értelmezzük. Ezek válaszok a nekik megfelelő – implicit – kérdésekre és a szintaxisuk azonos velük. Az, hogy a kimerítő felsorolás jelensége a kérdés–válasz párokkal van kapcsolatban, világosan látható az olyan szerkezetekben, mint az angol *cleft*-kérdések és a rájuk adott válaszok; illetve az olyan nyelvekben, mint a magyar, ahol a kérdőszavak kijelölt felszíni helye a válaszokban és a kimerítő felsorolásos fókuszos mondatokban (amelyek a mi megközelítésünkben implicit kérdésekre adott válaszok) ugyanaz a preverbális pozíció. Más típusú fókuszos szerkezetek – ezek között mozgatott fókuszú tartalmazók is, mint amilyen az angol topikalizáció – nem megfelelő válaszok és a szintaxisuk is más, mint a kérdés–válasz pároké.

Kulcsszavak: fókusz, kérdés–válasz pár, kimerítő értelmezés

1. Fókusz-konstrukciók – a fókusz mint válasz

Sok nyelvben találunk olyan fókusz-konstrukciót, amelyben a fókuszált elem perifériális pozícióba mozog. A magyar speciálisnak tűnik ezek között, mivel itt a fókusz értelmezése kimerítő. Más nyelvekben, mint például az angolban, az olaszban és a finnben, a mozgatott fókuszokat kontrasztívan értelmezzük. Javaslatunk szerint a magyar fókuszos szerkezet kimerítő felsorolásos értelmezése annak tudható be, hogy szintaktikai és szemantikai tulajdonságai azonosak a neki megfelelő konstituens-kérdés tulajdonságaival. Pontosabban azt javasoljuk, hogy bizonyos kérdés–válasz párok kimerítő felsorolás operátorpárt tartalmaznak, amelyek közül a második az oka a válasz kimerítő értelmezésének. Nem gondoljuk ezt szigorúan nyelvspecifikus jelenségnek, az angol *cleft*-ek ugyanilyen tulajdonságokat mutatnak.

* A szerzők köszönettel tartoznak az ICSH9 (Debrecen, 2009. augusztus 30–szeptember 1), illetve a ZAS kollokvium (Berlin, 2010. május 30) szervezőinek a meghívásért, illetve a közönségnek kérdéseikért és megjegyzéseikért, különösen Tóth Ildikónak, Daniel Büiringnek és Malte Zimmermann-nak. A cikk az AHRC 119403-as számú „A flexible theory of topic and focus” című pályázata által támogatott együttműködés eredménye.

Tekintsük a következő kérdés–válasz párt:

- (1) a. K: What was it that you brought to the party?
mi volt az ami te hoz-múlt prep a buli
'Mi volt az, amit a bulira hoztál?'
- b. V: It was wine and cheese that I brought.
az volt bor és sajt ami én hoz-múlt
'Bor és sajt volt, amit hoztam.'
- c. V': *It was cheese that I brought. (ugyanabban a helyzetben, mint (1b))
az volt sajt ami én hoz-múlt
'Sajt volt, amit hoztam.'

Az (1b) teljes válasz, míg az (1c) csak részleges. Egy kérdésre pragmatikailag kimerítő választ kell adni (Groenendijk–Stokhof 1984). Más szóval, csak a kimerítő felsorolós válasz tekinthető elfogadható válasznak. Feltételezzük, hogy mind a *cleft*-kérdés, mind a neki megfelelő teljes válasz kimerítő operátort tartalmaz – a továbbiakban EXH, l. még Groenendijk–Stokhof (*ibid.*). Ez az operátor a felelős a válaszok kimerítő értelmezéséért. A kérdések ezen kívül általában egy Q-operátort is tartalmaznak, ebből következően a *cleft*-kérdések a kimerítő felsorolós konstrukciók altípusának tekinthetők.

Amint azt (2) mutatja, a *cleft*-kérdésre adott válasz kimerítő marad akkor is, ha ő maga nem *cleft*-konstrukció – feltéve, hogy fókuszhangsúlyt visel.

- (2) a. K: What was it that you brought to the party?
mi volt az ami te hoz-múlt prep a buli
'Mi volt az, amit a bulira hoztál?'
- b. V'': I brought WINE AND CHEESE.
én hoz-múlt bor és sajt
'BORT és SAJTOT hoztam.'
- c. V''': *I brought CHEESE. (ugyanabban a helyzetben, mint (2b))
én hoz-múlt sajt
'SAJTOT hoztam.'

A (2b) kimerítő felsorolós értelmezését nem tekinthetjük a *cleft*-konstrukció következményének, mivel (2b) nem tartalmaz *cleft*-konstrukciót. Nem tekinthető a kimerítő felsorolós értelmezés a fókusz következményének sem, amint azt látni fogjuk a jelen alfejezet végén, a (6)–(8) példákban. Mindez határozottan azt sugallja, hogy a kimerítő felsorolós értelmezés, amit itt megfigyelhetünk, a kérdés–válasz párok tulajdonsága.

A magyarban általánosabban is ez a helyzet. Mind a *cleft*, mind a nem-*cleft* kérdések esetében kimerítő válaszra van szükség. (A posztverbális, részleges

„válaszokat” alább tárgyaljuk, l. (16)–(17)). A magyarban is igaz, hogy *cleft*-kérdés esetében a válasznak nem kell *cleft*-nek lennie.

- (3) a. K: Mi volt az, amit hoztál a buliba?
 b. V: #(Bor és) sajt volt, amit hoztam.
 c. V': #(Bort és) SAJTOT hoztam.
- (4) a. K: Mit hoztál a buliba?
 b. V: #(BORT ÉS) SAJTOT hoztam.

Javaslatunk szerint az angol *cleft* kérdés–válasz párok, és a magyar kérdés–válasz párok általában, az EXH szemantikai operátort tartalmazzák, és ez felelős a szigorú kimerítő felsorolós értelmezésért (l. Horvath 2000; 2007; 2010).

A magyarban mind a kérdésekben, mind az (egész mondatos) válaszokban preverbális pozícióba való nyílt mozgásnak kell történnie. (A posztverbális eseteket lentebb tárgyaljuk, l. (16).)

- (5) a. K: Mit hoztál a buliba?
 b. V: BORT ÉS SAJTOT hoztam.
 c. V': #Hoztam bort és sajtot.

Az EXH-operátor tehát nyílt mozgást látszik kiváltani a magyarban. Az angolban a Q igen, de az EXH önmagában nem vált ki nyílt mozgást. Amint azt a következő részben tárgyaljuk, az ige előtti mozgató célpozíció (3)–(4)-ben megfelel a magyar kanonikus fókuszcsoportnak (Horvath 1986; Brody 1995a). Ez is közeli kapcsolatot sugall a kérdés–válasz párok és a fókuszcsoport között. Természetesen módon tudjuk ezt kifejezni, ha feltételezzük, hogy az EXH fókuszcsoportérzékeny, ugyanabban az értelemben, amelyben a Q *wh*-érzékeny.

Nem mondhatjuk azonban, hogy minden fókuszcsoport válasz. Ámbár ez igaz a kimerítő fókuszcsoport esetében, különböző más típusú fókuszcsoportos szerkezetek is léteznek. Például annak ellenére, hogy a (6)–(8) példák mozgatót tartalmazzák, kontrasztíván, és nem kimerítő felsorolást tartalmazóan értjük őket. Tehát nem tartalmazhatnak EXH operátort. (Az előrevitt összetevő kontrasztív fókuszcsoport, amit az is mutat, hogy a kifejezés egyedüli kontrasztív hangsúlyát viseli.)

- (6) A: I thought you liked beans.
 én gondol-múlt te szeret-múlt bab
 'Úgy tudtam, hogy szereted a babot.'
- B: No. BROCCOLI I like.
 nem brokkoli én szeret
 'Nem. A BROKKOLIT szeretem.'

- (7) A: Gianni ma dice che hai letto il suo libro. *olasz*
 János nekem mond-múlt hogy aux.2sg olvas-múlt az ő könyv
 'János azt mondta nekem, hogy olvastad az ő könyvét.'
- B: Il TUO libro ho letto (, non il suo).
 a te könyv aux.1sg olvas-múlt nem az övé
 'A TIEDET olvastam, nem az övét.'
- (8) a. Pekka lensi Tukholmaan. *finn (Molnár–Winkler 2010, 1399 (15))*
 Pekka repült Stockholmba
 'Pekka elrepült Stockholmba.'
- b. Eihän, vaan ... REYKJAVIKIIN Pekka lensi.
 nem, de Reykjavíkba Pekka repült
 'Nem igaz. Pekka REYKJAVÍKBA repült.'

Amint a (9)–(11) párbeszéddek mutatják, ezek a szerkezetek nem adnak megfelelő választ a hozzájuk tartozó konstituens-kérdésekre. Az ilyen fókuszmozgatásnak a szintaxisa is más, mint a konstituens-kérdéseké. Egy kérdésre pragmatikailag (illetve, amint fentebb már állítottuk, a magyarban szemantikailag is) kimerítő választ kell adni (Groenendijk–Stokhof 1984). A kontrasztív fókusz azonban csak akkor alkalmazható, ha a diskurzusban szerepel egy előre meghatározott kontraszthalmaz, ami nem áll fönn (9)–(11) esetében. Ezért nem megfelelőek a (9)–(11)-ben található kérdés–válasz párok.

- (9) A: I am thinking of dinner on Thursday evening.
 én aux.1sg gondol prep vacsora prep csütörtök este
 What kind of greens do you like?
 mi féle prep zöldek aux te szeret
 'A csütörtöki vacsorával kapcsolatban: milyen zöldséget szeretsz?'
- B: #BROCCOLI I like.
 brokkoli én szeret
 'BROKKOLIT szeretek.'
- (10) A: Che cosa hai letto? *(Rizzi 1997, 5)*
 mi dolog aux.2sg olvas-múlt
 'Mit olvastál?'
- B: #Il tuo libro ho letto.
 a te könyv aux.1sg olvas-múlt
 'A te könyvedet olvastam.'
- (11) A: Mitä Mikko näki? *(Newson–Maunula 2006)*
 mit Mikko látott
 'Mit látott Mikko?'

- B: *Liisan Mikko näki.
 Liisát Mikko látta
 'Mikko Liisát látta.'

Ugyanakkor azt sem állítjuk, hogy minden kérdés–válasz pár szemantikai kimerítő felsorolást tartalmaz. A szokásos angol kérdés–válasz párokban megjelenik ugyan a kimerítő felsorolás pragmatikai implikaturája, azonban ebben a nyelvben a kimerítő felsorolás csak a *cleft*-szerkezetekben „szemanticizálódik”, egy EXH operátor formájában. A különbség az, hogy a szokásos angol kérdés–válasz pár pragmatikai kimerítő felsorolás implikaturája implicite törölhető, és nem befolyásolja az igazságérték-alapú jelentést, míg a szemantikai kimerítő felsorolás csak explicit módon törölhető és befolyással van a mondat igazságértékére. (Lásd a következő részt.)

Összefoglalva: azt állítjuk, hogy bizonyos kérdés–válasz párok kimerítő operátorokat tartalmaznak, amelyek közül az utóbbi felelős a válasz kimerítő értelmezéséért. A fókuszált elemek egy csoportját kimerítően értelmezzük. Ezek válaszok a megfelelő (implicit) kérdésekre és a szintaxisuk azonos velük. Az, hogy a kimerítő felsorolás jelensége a kérdés–válasz párokkal van kapcsolatban, világosan látható az olyan szerkezetekben, mint az angol *cleft*-kérdések és a rájuk adott válaszok; illetve az olyan nyelvekben, mint a magyar, ahol a kérdőszavak kijelölt felszíni helye a válaszokban és a kimerítő felsorolásos fókuszos mondatokban (amelyek a mi megközelítésünkben válaszok implicit kérdésekre) ugyanaz a preverbális pozíció. Más típusú fókuszos szerkezetek, ezek között mozgatott fókusz tartalmazók is, mint amilyen az angol topikalizáció, nem megfelelő válaszok és a szintaxisuk is más, mint a kérdés–válasz pároké.

2. A magyar fókusz kimerítő volta

Amint a (12) példa mutatja, a fókusz a magyarban a közvetlenül az ige előtti pozíciót foglalja el. Az igekötők, amelyek egyébként itt jelennének meg, ilyenkor ige utáni pozíciót vesznek fel (Horvath 1986).

- (12) a. Péter meghívta Marit a buliba.
 b. Péter MARIT hívta meg a buliba.

A fókuszmozgatás keresztezhet mondathatárokat, de engedelmeskedik a komplex-NP és a határozói szigeteknek (viszont a *wh*- és az alany–mondat szigetmegszorításokat nem tartja be). Ciklikusan alkalmazzuk és engedélyezi a parazita

űröket (Horvath 1986; É. Kiss 1987 és még sokan mások). A fókuszmozgatás tehát A' -mozgatás.

A szerkezet standard leírása feltételez egy egycélú funkcionális fejet, a Fókusz-fejet, amelyet a mondat bal perifériáján projektálunk, és amely a fókuszösszetevőt a saját *spec*-pozíciójába, az igét pedig a saját fejpozíciójába vonzza (Brody 1995a; l. még Rizzi 1997 és sok más későbbi javaslatot különféle nyelvekre).

Szabolcsi (1981) észlelte, hogy a magyar fókuszot kimerítően értelmezzük, amit a mondat logikai következményeire való hatása is mutat.¹

- (13) a. Balázs és Péter eljött tegnap. → Balázs eljött tegnap.
 b. [BALÁZS ÉS PÉTER] jött el tegnap. → [BALÁZS] jött el tegnap.

Továbbá, amint azt Szabolcsi (1981, 519–520) hangsúlyozta, a fenti logikai következmények azt mutatják, hogy a kimerítő felsorolás szemantikai hatás, része az igazságfeltételes jelentésnek.² Feltételezte (1981-ben), hogy ez nyelvspecifikus tulajdonság, azon az alapon, hogy a megfelelő angol példák nem mutatják ezt a vi-

¹ Pontosabban Kenesei (1986), és őt követve Leusen–Kálmán (1993) és Szabolcsi (1994) azt javasolták, hogy a fókuszos kifejezések egzisztenciális preszuppozícióval járnak, és a fókusz azonosítja a maximális halmazt, amelyre a propozíció igaz.

(i) Péter és Balázs jött el.

Preszuppozíció: Van egy A maximális halmaz, amely olyan, hogy A minden eleme eljött. Állítás: A elemei {Péter, Balázs}.

² Ez keresztülhúzni látszik Beaver és Onea (megj. előtt) pragmatikai alapú megközelítését. Ezt a fajta példát ők nem tárgyalják, de felsorolnak érveket a szemantikai alapú megoldás ellen – ezek legtöbbször É. Kiss (2010) meggyőzően cáfolta és további érveket is szolgáltatott a magyar fókusz szemantikai kimerítő felsorolásos értelmezése mellett (l. még Horvath 2000; 2005 érveit). Mindazonáltal a mi javaslatunk és az övék ugyanazon az intuíción alapul, tudniillik, hogy a kimerítő értelmezés forrása a kérdés–válasz pár.

Ami az általuk végzett idevágó kísérletet illeti, egyetértünk a szerzőkkel abban, hogy az a tény, hogy a sima fókuszos esetben a válaszadók több mint 70%-a kimerítő felsorolásra értelmezésre utaló választ adott, míg a párhuzamos német kísérletben ez a szám csak 50%, egyértelműen mutatja, hogy a magyarban a kimerítő felsorolás grammatikalizálódott. Ráadásul a magyar válaszadók 25%-a olyan választ adott, amelyet Beaver és Onea maga is szemantikai tartalomra utalónak tart. A német válaszadóknak csupán kb. 3%-a adott ilyen választ. Szerintünk e különbség oka pontosan az, hogy a magyarban a kimerítő felsorolásos értelmezés a szemantikai jelentés része. Annak pedig, hogy a válaszadók nem mindig ilyen választ adtak, konkrét módszertani okai vannak. Mivel a kísérleti feladat az volt, hogy meg kell határozni: egy megadott mondat igaz-e egy adott képen látható helyzetben, a kísérleti alany eleve motiválva volt, hogy olyan diskurzushelyzetet akkomodáljon, amelyben az állítás igaz. Ez azért van így, mert – legalábbis információhiányos helyzet esetén, amilyen a kísérleti helyzet, mivel a kísérleti mondat nem volt előzetes diskurzusba ágyazva – kooperatív és hatékony beszédstratégia feltételezni, hogy a mondat igaz, amíg ezzel ellentétes bizonyíték nem merül fel (Lewis 1983; Szendrői et al. 2010).

selkedést, ahogyan (14)-ben látjuk. Ugyanakkor, amint azt Szabolcsi szintén észlelte, az angol *left*-ekben az értelmezés párhuzamos a magyar fókuszos esettel, amint a fentebbi (1) és (2) mutatják. Mi másképp értelmezzük ezeket a tényeket, amennyiben a szemantikai kimerítő felsorolás jelenségét (bizonyos típusú) kérdés–válasz párokhoz kötjük.

- (14) BALÁZS AND PÉTER came here yesterday.
Balázs és Péter jött ide tegnap
→ BALÁZS came here yesterday.
Balázs jött ide tegnap
- (15) a. Who was it that came? It was BALÁZS AND PÉTER who came.
ki volt az aki jött az volt Balázs és Péter aki jött
'Ki volt az, aki jött? BALÁZS ÉS PÉTER volt az, aki jött.'
→ It was BALÁZS who came.
az volt Balázs aki jött
'BALÁZS volt az, aki jött.'
- b. Who came here yesterday? BALÁZS ÉS PÉTER came here yesterday.
ki jött ide tegnap Balázs és Péter jött ide tegnap
'Ki jött ide tegnap? BALÁZS ÉS PÉTER jött ide tegnap.'
→ BALÁZS came here yesterday.
Balázs jött ide tegnap
'BALÁZS jött ide tegnap.'

A mi javaslatunk eltér a magyar fókusz szintaxisa és szemantikája közötti viszony standard megközelítésétől. A standard megközelítés szerint a magyar fókuszos szerkezet egy kijelölt funkcionális pozícióba, a Fókuszba való mozgatással jár. Brody (1995a) alapvetően szintaktikai javaslata agnosztikus a kimerítő szemantika eredetének kérdésében. Mások (l. például Horvath 2000; É. Kiss 1998 [vö. azonban É. Kiss 2006; 2010]; Surányi 2003; 2007) feltételezték, hogy a fókusz szintaxisa így vagy úgy felelős a szemantikai értelmezéséért.

Nekünk azonban úgy tűnik, hogy sem a fókuszált elem, sem a mozgatás célpozíciója nem lehet közvetlen oka a kimerítő értelmezésnek. Amint a (14) angol példa mutatja, maga a fókuszált elem nem szükségszerűen kimerítő. Továbbá, amint az előző részben tárgyaltuk a (6)–(8) példákkal kapcsolatban, a fókuszos elem mozgatása sem kell, hogy kimerítő értelmezéssel járjon. Tehát a speciális értelmezés oka nem lehet a Fókusz-fej, azaz a mozgatás célpozíciója.

Legalábbis a fókuszos elemek általános célpozíciója nem lehet ezért felelős. Tegyük fel, hogy mégis megpróbálnánk megvédeni azt az állítást, hogy a célpozíció felelős a kimerítő értelmezésért, oly módon, hogy azt állítanánk, hogy a nem-kimerítő fókuszok mozgatási célpozíciói szisztematikusan különböznek a

kimerítő fókuszok célpozícióitól. Azonban ha nem tudunk független jellemzést adni a kétfajta célpozícióról, akkor ez tautológia („a mozgató kimerítő fókuszok kimerítő fókusz pozícióba mozognak”), és ebből következőleg legjobb esetben haszontalan átírása az eredeti problémának: mi a kimerítő értelmezés eredete. Mindez nem jelenti azt, hogy a megközelítésünket nem lehet egy kartográfiai keretben kifejezni. A kérdés akkor az volna, hogy egy ilyen lépés tud-e valamit hozzátenni a javaslat magyarázó erejéhez.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy egy konstituens-kérdésre persze lehet olyan állítással is reagálni, amely nem-kimerítő felsorolást tartalmaz, jelezve, hogy a beszélő nem képes vagy nem hajlandó (teljes) választ adni. A magyarban erre a célra azt a szerkezetet használjuk, ahol a fókuszált elem ige utáni pozíciójában, helyben marad. Terminológiai kérdés csupán, hogy egy ilyen reakciót válasznak tekintünk-e. (Szendrői 2003 amellet érvelt, hogy az ilyen esetek VP-fókusz tartalmaznak, és mint ilyenek, nem adnak olyan választ, amelyben egy fókuszált összetevő megfeleltethető a kérdőszónak.)

(16) K: Mit adott Mari Jeremiásnak?

V: Mari adott Jeremiásnak (például) egy tollat és egy borítékot.
→ Mari adott Jeremiásnak (például) egy borítékot.

Az angolban, amint (2)-ben láttuk, *cleft*-es kérdés esetében a válasz kimerítő, függetlenül attól, hogy a válasz maga *cleft* vagy sem, feltéve, hogy a kérdőszóra válaszoló konstituens fókuszhangsúlyt visel. Az angol esetek, amelyek a magyar (16)-nak felelnek meg, szintén semleges hangsúlyt (és feltehetően VP-fókusz) tartalmaznak.

(17) a. K: What was it that Mary gave to Jeremiah?
mi volt az amit Mari adott prep Jeremiás
'Mi volt az, amit Mari Jeremiásnak adott?'

b. V: Mary gave a pen and an envelope to Jeremiah. →
Mari adott egy tollat és egy borítékot prep Jeremiás
'Mari adott egy tollat és egy borítékot Jeremiásnak.'

Mary gave a pen to Jeremiah.
Mari adott egy tollat prep Jeremiás
'Mari adott egy tollat Jeremiásnak.'

Utolsóként ebben a részben, szeretnénk még egy fontos megfigyelést említeni: a magyarban nem csak a fókuszok, hanem a kérdőszavak is a közvetlenül az ige előtti pozíciót foglalják el (18). Az igekötők és a fókuszok, amelyek szokásosan

ebben a pozícióban jelennek meg, ilyenkor az ige után helyezkednek el. A közvetlenül az ige előtti pozícióban kiegészítő megoszlást találunk a kérdőszó és a fókusz között.

(18) Kit hívott meg Péter a buliba?

Lipták (2001) szerint az, hogy mind a fókusz, mind a kérdőszó ugyanabban az ige előtti pozícióban jelenik meg, annak tudható be, hogy a kérdőszavaknak van egy fókusz-jegyük is (l. még Haida 2007; azonban vö. Cable 2008). Következésképpen a kérdőszavak a kijelölt fókuszpozícióba mozognak. Egy ilyen stipulatív feltétel azonban nem igazán magyarázza meg a fókusz és a kérdőszó kapcsolatát.

Ezzel szemben a jelen javaslat magyarázatát óhajtja adni mind a magyar előrevitt fókusz kimerítő értelmezésének, mind annak, hogy a fókusznak a kérdőszóval közös a mozgatósi célpozíciója. Emlékezzünk vissza a korábbi (5) példára, amely megmutatta, hogy a válaszok a magyarban előrevitt fókuszt tartalmaznak. Feltételezzük, hogy az ilyen példák nyíltan mutatják a fókusz és a kérdés–válasz párok közötti összefüggést. Javaslatunk lényege tehát, hogy a kimerítő fókusz szemantikailag és szintaktikailag a kérdés–válasz szerkezettel van kapcsolatban. Ezt a kapcsolatot a kimerítő operátor, az EXH fejezi ki mindkét szerkezetben. Ennyiben átvesszük Horvath (2000) javaslatát. Mivel mi a kimerítő fókuszos szerkezetet mindig válasznak tekintjük egy implicit vagy explicit konstituens-kérdésre, ennek is tartalmaznia kell EXH-operátort. Az EXH szükségszerű jelenléte a magyar fókusz-szerkezetben tehát kimerítő olvasattal jár. Így meg is magyarázzuk Horvath (2000) javaslatát, amely szerint a magyar fókusz a kimerítő felsorolást okozó, kijelölt pozícióba való mozgatóst tartalmaz. Amint azt ebben a részben korábban tárgyaltuk, miután nem-kimerítő mozgatót fókuszok is léteznek, egy olyan megközelítés, amely kijelölt kimerítő felsorolás pozíciót feltételez, legalábbis önmagában vagy tényszerűen helytelen, vagy nem bír magyarázó erővel.

Összefoglalva: javaslatunk eddig az alábbi következményekkel jár: (i) általános kapcsolatot létesítettünk bizonyos kérdés–válasz és fókuszos szerkezetek között; (ii) megmagyarázzuk (az EXH operátor feltételezésével, amely mozgatóst indukál) a magyar fókuszmozgatóst és az angol *cleft* kimerítő értelmezését; (iii) megjósoljuk (helyesen), hogy a jelöletlen válaszok a magyarban – az angol típusú nyelvekkel ellentétben – fókuszmozgatóst tartalmaznak; és végül (iv) közvetlenül következik javaslatunkból a szintaktikai párhuzam a magyar fókusz- és kérdőszómozgatóst, és a párhuzam hiánya az angol fókusz- és kérdőszómozgatóst között.

3. Két különbségről kérdések és válaszok között

Az első különbség a szigetmegszorításokat érinti. Feltételezzük, hogy az EXH nyílt vagy láthatatlan szintaktikai mozgatóást okoz. Azonban, amint Horvath (2005) rámutatott, úgy tűnik, hogy a magyar fókusz szintaktikai szigetekben is megjelenhet: (19). Továbbá, amint (20) mutatja, a (19) angol *cleft*-megfelelője ugyanúgy lehetséges kimerítő felsorolásos értelemben.

(19) A pincér [A BARACKPÁLINKÁT követelő vendégektől]_i ijedt meg t_i .

(20) It was the guests who ordered APRICOT BRANDY
 az volt a vendégek akik rendelték barackpálinkát
 that the waiter was afraid of.
 amiktől a pincér volt megijedve prep
 'A BARACKPÁLINKÁT követelő vendégek voltak azok, akiktől a pincér megijedt.'

Konstituens-kérdés megjelenése viszont lehetetlen ugyanebben a szerkezetben. A (21) és (22) példák csak visszakerdezőként értelmezhetők, amelyek – mint tudjuk – nem szigetérzékenyek.³

(21) A pincér [a mit követelő vendégektől]_i ijedt meg t_i ?

(22) It was the guests who ordered what
 az volt a vendégek akik rendelték mit
 that the waiter was afraid of?
 amiktől a pincér volt megijedve prep
 'A mit követelő vendégek voltak azok, akiktől a pincér megijedt?'

Úgy tűnik, a releváns különbség az, hogy EXH-et, szemben Q-val, nem kell szelektálni, tehát bármely operátorpozícióban megjelenhet; semmi sem akadályozza meg, hogy EXH elfoglaljon egy szigeten belüli pozíciót:

(23) A pincér [EXH a BARACKPÁLINKÁT követelő vendégektől] ijedt meg.

(24) It was [EXH the guests who ordered APRICOT BRANDY]
 az volt a vendégek akik rendelték barackpálinkát
 that the waiter was afraid of.
 amiktől a pincér volt megijedve prep
 'A BARACKPÁLINKÁT követelő vendégek voltak azok, akiktől a pincér megijedt.'

³ Egy bíráló hívta fel figyelmünket arra, hogy meglepő módon egyes kérdések, mint például (i) és (ii), nemcsak visszakerdezőként nem szigetérzékenyek. Legjobb tudomásunk szerint erre nincs az irodalomban elérhető magyarázat. Mi sem tudjuk az okát.

(i) Milyen színű könyveket olvasó diákok ülnek a padon?

(ii) Hány könyv elolvasása után tudunk átmenni a vizsgán?

Egy további különbség a kérdések és válaszok és a kimerítő fókuszos szerkezetek között a következő. Emlékezzünk vissza, hogy megközelítésünkben bizonyos kérdések és válaszaik egy alapvető szemantikai tulajdonságot hordoznak, amely szintaktikai láncképzést vált ki. Ehhez képest a (25) példa meglepő különbséget mutat, amelyet már Varga (1982) megfigyelt. Amint látni fogjuk, az általunk javasolt keretben ez az érdekes rejtvény nemcsak hogy természetes megoldást nyer, de a megoldás általánosan is alkalmazható a kvantorokra.

A probléma az, hogy (25), amelyben a beágyazott mondat egy mozgatott fókuszú és egy kérdőszót is tartalmaz, miért jól formált, miközben ugyanez a szerkezet a főmondat nélkül helytelen (26). Vegyük észre, hogy (26) mutatja az általánosan elvárt viselkedést, amint fentebb a 2. részben megjegyeztük ((18) példa). Szokásosan kiegészítő megoszlás van az ige előtti pozícióban a kérdőszó és a fókusz között.

(25) AZT szeretném tudni, hogy MARIT ki hívta fel.

(26) *MARIT ki hívta fel?

Megfigyelhetünk továbbá itt egy eltérést a kérdőszavak és a nem-kérdőszó fókuszok viselkedése között. Amint azt (27)–(28) mutatja, az utóbbiak nem mutatják a Varga-féle jelenséget.⁴

(27) *Azt mondtam, hogy MARIT PÉTER hívta fel.

(28) *MARIT PÉTER hívta fel.

Lipták (2001) további különbséget vett észre a kérdőszó és a fókusz között, tudniillik, hogy univerzális kvantorok csak az utóbbit előzhetik meg.

(29) a. *Minden ember kit hívott meg?

b. Minden ember JÁNOST hívta meg.

Valójában ez a jelenség általánosabb: semmilyen olyan kvantor, amely máskülönben egy balszélső pozícióba mozogna, nem előzhet meg egy előrevitt kérdőszót, annak ellenére, hogy egy nem-kérdőszó fókuszú megelőzhet.

(30) a. *Péter is / *legalább hat fiú kit hívott meg?

b. Péter is / legalább hat fiú JÁNOST hívta meg.

⁴ Megjegyezzük, hogy egyes esetekben a „kettős fókusz” jól formált. Ezekről bővebben Kenesei (2005) írt.

Amint már Lipták (2001) feltételezte, ennek az az oka, hogy az univerzális kvantor megakadályozza a kérdőszó és Comp közötti lokális lánc létrejöttét, amely szükséges ahhoz, hogy a mondat kérdésként értelmeződjön: $C_Q \dots * \forall \dots wh$.

A megoldás első lépéseként vegyük észre, hogy (25) jelentése (31a), nem pedig (31b). Más szóval, a (25)-beli kérdés olyan választ vár, amely azok kimerítő felsorolását tartalmazza, akik felhívták Marit, és nem pedig azokét, akik csak Marit hívták föl, lásd (32). Tehát, az előrevitt fókusz-DP (*Marit*) a beágyazott kérdésen kívül vesz hatókört.

- (31) a. Létezik egy és csakis egyetlen egy ember x akiről tudni szeretném, hogy ki hívta fel x -et.
 x Mari.
 b. $\#$ Tudni szeretném, hogy ki hívta fel az egyetlen embert, x -et. x Mari.
- (32) A: Pétert felhívta Zsuzsi és Szilvi.
 B: Jó, de én AZT szeretném tudni, hogy MARIT ki hívta föl?
 A: Gábor és Zsuzsi. (= a maximális halmaza azon individuumoknak, akik felhívták Marit)
 A': $\#$ Gábor. (= a maximális halmaza azon individuumoknak, akik csak Marit hívták fel)

Ez azt sugallja, hogy a beágyazás azért segít, mert menekülő útvonalat biztosít az előrevitt fókusz számára az LF-szinten: a fókusz LF-ben továbbmozoghat, és a főmondat igéje felett vehet fel hatókört. (25) jólformáltsága így már következik, hiszen azzal, hogy a fókusz a főmondatban értelmeződik, LF-ben helyreáll a lokális kapcsolat a beágyazott kérdőszó és a Comp-ban található Q operátor között.

Valójában a főigének nem is kell jelen lennie, egy kontextuálisan jelzett performatívum is megteszi:

- (33) A: Zsuzsit felhívta Péter és János.
 B: Jó, de MARIT ki hívta fel?

Feltehetjük a kérdést, hogy ugyanez az LF menekülő útvonal elérhető-e általában is kvantorok számára. Elvileg azt várjuk, hogy azon kvantorok, melyek kvantifikációs természete lexikálisan jelölt, nem lesznek képesek hasonlóképpen tagmondatukat elhagyni. Azon az alapon gondoljuk ezt, hogy ha ezek az elemek a nyílt szintaxisban mozognak, akkor a felszíni pozíciójuk meghatározza a maximális hatókörüket, fenntartva ezzel egy bizonyos párhuzamot, illetve átláthatóságot az LF és a nyílt szintaxis között (vö. Brody 1995b; Reinhart 2006). Szemben a fókusszal, a *mindenki*, *Péter is*, *legalább hat fiú* mindannyian inherens kvantorok. Ennek megfelelően, amint azt az átláthatósági elv alapján várjuk, a (34)-beli példák rosszul formáltak.

(34) *Azt szeretném tudni, hogy mindenki / Péter is / legalább HAT fiú kit hívott föl.

Ezzel szemben a (35)-beli példák tökéletesen jól formáltak, párhuzamot mutatva a (25)-beli fókuszos példákkal:

- (35) a. Minden nap megjegyeztük, hogy minden sütit ki kóstolt meg.
- i. ...hogya ki a mohó (azaz ki > minden)
 - ii. ...hogya ki mit szeret (azaz minden > ki)
- b. Megjegyeztük, hogy minden sütit ki kóstolt meg.
- i. ...hogya ki a mohó (azaz ki > minden)
 - ii. *...hogya ki mit szeret (azaz minden > ki)

Tehát általában azt mondhatjuk, hogy az átláthatósági elv befagyasztja a hatókört, de egy kvantor hatókörjelölőként szolgálhat más kvantorok számára, feltéve, hogy azok ugyanolyan típusúak. Ez tökéletesen megfelel az átláthatósági elv szellemének, amely a mozgatótt inherens kvantoroktól megköveteli, hogy maximális hatókörüket már a nyílt szintaxisban megmutassák. Nem meglepő, hogy ezt a követelményt nemcsak olyan kvantorok tudják teljesíteni, amelyek nyíltan hatóköri pozíciójukba mozognak, hanem olyanok is, amelyek egy alternatív, releváns hatókörjelölővel rendelkeznek.

4. Összefoglalás

Azt javasoltuk tehát, hogy bizonyos kérdés–válasz párok kimerítő operátorpárt tartalmazzanak, s ezen operátorpár második eleme okozza a válaszok kimerítő értelmezését. A fókuszok egy részét kimerítően értelmezzük. Ezek válaszok a nekik megfelelő (implicit) kérdésekre, és szintaxisuk e kérdések szintaxisával azonos. A magyarban az EXH-operátor nyílt mozgatótt vált ki. A javasolt keretben azt várjuk, hogy a magyar fókuszmozgatótt és a magyar kérdőszómozgatótt egyforma szintaktikai és szemantikai mintázatot mutasson, mivel mindkettő EXH-mozgatótt. Végül megmutattuk, hogy ebben a megközelítésben természetes megoldást adhatunk egy Varga (1982) által észlelt érdekes jelenségre.

Irodalom

- Beaver, David – Edgar Onea megj. előtt. Hungarian focus is not exhausted. In: Satisho Ito – Ed Cormany (szerk.): Proceedings of the 19th Semantics and Linguistic Theory (SALT) Conference 2009. Ithaca, NY: CLC Publications.
- Brody, Michael 1995a. Focus and Checking Theory. In: István Kenesei (szerk.): Approaches to Hungarian 5: Levels and structures. Szeged: JATEPress. 29–43.
- Brody, Michael 1995b. Lexico-logical form. Cambridge MA: MIT Press.
- Cable, Seth 2008. Wh-fronting (in Hungarian) is not focus-fronting. Kézirat. University of British Columbia.
- É. Kiss, Katalin 1987. Configurationality in Hungarian. Dordrecht/Budapest: Reidel/Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss, Katalin 1998. Identificational focus versus information focus. *Language* 74: 245–273.
- É. Kiss, Katalin 2006. Focussing as predication. In: Valéria Molnár – Susanne Winkler (szerk.): The architecture of focus (Studies in Generative Syntax 82). Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 169–193.
- É. Kiss, Katalin 2010. Structural focus and exhaustivity. In: Malte Zimmermann – Caroline Féry (szerk.): Information structure. Theoretical, typological and experimental perspectives. Oxford: Oxford University Press. 64–88.
- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof 1984. Studies on the semantics of questions and the pragmatics of answers. Doktori értekezés, University of Amsterdam.
- Haida, A. 2007. The indefiniteness and focusing of wh-words. Doktori értekezés, Humboldt University.
- Horvath, Julia 1986. FOCUS in the theory of grammar and the syntax of Hungarian. Dordrecht: Foris.
- Horvath, Julia 2000. Interfaces vs. the computational system in the syntax of focus. In: Hans Bennis – Martin Everaert – Eric Reuland (szerk.): Interface strategies. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences/HAG. 183–207.
- Horvath, Julia 2005. Is “focus movement” driven by stress? In: Christopher Piñón – Péter Siptár (szerk.): Approaches to Hungarian 9: Papers from the Düsseldorf conference. Budapest: Akadémiai Kiadó. 131–158.
- Horvath, Julia 2007. Separating “focus movement” from focus. In: Simin Karimi – Vida Samiian – Wendy K. Wilkins (szerk.): Phrasal and clausal architecture: Syntactic derivation and interpretation. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 108–145.
- Horvath, Julia 2010. “Discourse features”, syntactic displacement and the status of contrast. *Lingua* 120: 1346–1369.
- Kenesei, István 1986. On the logic of Hungarian word order. In: Werner Abraham – Sjaak de Meij (szerk.): Topic, focus, and configurationality. Amsterdam: John Benjamins. 143–159.
- Kenesei István 2005. Kettős fókuszt és kettős tagadást a magyarban. *Magyar Nyelv* 101: 178–196.
- Leusen, Noor van – László Kálmán 1993. The interpretation of free focus (ILLC Prepublication Series CL-93-01). Amsterdam: University of Amsterdam, ILLC.
- Lewis, David 1983. Scorekeeping in a language game. In: David Lewis (szerk.): Philosophical papers. Vol. 1. Oxford: Oxford University Press. 233–249.

- Lipták, Anikó 2001. On the syntax of *Wh*-items in Hungarian. Doktori értékezés, LOT, Leiden.
- Molnár, Valéria – Susanne Winkler 2010. Edges and gaps: Contrast at the interfaces. *Lingua* 120: 1392–1415.
- Newson, Mark – Vili Maunula 2006. Word order in Finnish: Whose side is the focus on? *The Even Yearbook* 7: 1–33. (<http://seas3.elte.hu/delg/publications/even/>)
- Reinhart, Tanya 2006. *Interface strategies*. Cambridge MA: MIT Press.
- Rizzi, Luigi 1997. The fine structure of the left periphery. In: Liliane Haegeman (szerk.): *Elements of grammar*. Dordrecht: Kluwer. 281–337.
- Surányi, Balázs 2003. Multiple operator movements in Hungarian. Utrecht: LOT.
- Surányi, Balázs 2007. Focus structure and the interpretation of multiple questions. In: Kerstin Schwabe – Susanne Winkler (szerk.): *On information structure, meaning and form*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 229–253.
- Szabolcsi, Anna 1981. The semantics of topic–focus articulation. In: Jeroen Groenendijk – Theo Janssen – Martin Stokhof (szerk.): *Formal methods in the study of language*. Amsterdam: Mathematisch Centrum. 503–540.
- Szabolcsi, Anna 1994. All quantifiers are not equal: The case of focus. *Acta Linguistica Hungarica* 42: 171–187.
- Szendrői, Kriszta 2003. A stress-based approach to the syntax of Hungarian focus. *The Linguistic Review* 20: 37–78.
- Szendrői, Kriszta – Iris Mulders – Ignace Hooge 2010. Resolving focal ambiguity with only online: evidence from response times and eye tracking. Kézirat. UCL, Utrechti Egyetem.
- Varga László 1982. Két szintaktikai pozícióról. *Magyar Nyelv* 78: 150–169.

Exhaustive focus is an answer

Abstract: We propose that certain question–answer pairs involve a pair of exhaustive operators, the second of which gives rise to the exhaustive interpretation of answers. The first operator is responsible for the presence of the second. Some foci are interpreted exhaustively. These are answers to corresponding (implicit) questions and have the same syntax. The claim that exhaustivity is related to question–answer pairs can be seen clearly in constructions like English cleft questions and their answers, or in languages like Hungarian where the designated surface position of *wh*-words, in answers and exhaustive foci (in our approach, answers to implicit questions) is the same preverbal slot. Other types of foci, even moved ones, must be interpreted non-exhaustively, typically contrastively. These focus constructions, like the English focus movement usually referred to as topicalisation, are not appropriate answers and do not share the syntax of question–answer pairs.

Keywords: focus, question–answer pair, exhaustive interpretation

A szintaktikailag jelöletlen fókusz pragmatikája*

Surányi Balázs

Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, Budapest;
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Elméleti Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba
suranyi@nytud.hu

A dolgozat a mindeddig a preverbális fókuszhoz képest kevesebb figyelemben részesülő, szintaktikailag jelöletlen posztverbális fókusz főbb szemantikai–pragmatikai vonásait vizsgálja, különös tekintettel a kimerítőség tulajdonságára. A tanulmány mellett érvel, hogy kérdés–válasz párok alapján információs fókusznak tekinthető posztverbális kifejezések kimerítőségi tulajdonságait (1) a kongruens módon megválaszolt kérdés „Említsd mindet!” vagy „Említs legalább egyet!” értelmezési lehetőségén túlmenően (2) a fókuszmegválasztás (szűk fókusz és fókusztagítás), valamint (3) a fókuszjelölés alternatív lehetőségeinek elérhetősége befolyásolja.

Kulcsszavak: információs fókusz, kimerítőség, társalgási implikátúra, Épp Tárgyalt Kérdés, pragmatika

1. Bevezetés

A világ nyelveiben, mint az a tipológiai kutatásokból jól ismert, számos különböző stratégia létezik a fókusz jelölésére. A nyelvek bármely fő nyelvtani komponens eszköztárát alkalmazhatják erre a célra: jelölhetik a fókuszt fonológiai, morfológiai vagy szintaktikai eszközzel, és e megoldások kombinációi is gyakoriak. Egy jellemző prozódiai eszköz a prozódiai prominencia (a hangsúllyal rendelkező nyelvekben a hangsúly) manipulálása, beleértve annak áthelyezését, mértékének növelését és/vagy csökkentését. A szintaktikai jelölés egyik gyakori – bár nem kizárólagos – módja a fókuszált elem (vagy egy azt tartalmazó szintaktikai összetevő) áthelyezése a mondatban egy, az adott összetevő kanonikus helyzetétől eltérő pozícióba (*ex situ* fókusz). A fókusz szintaktikai áthelyezése bizonyos esetekben lehet kötelező, de lehet fakultatív is.

É. Kiss (1998) munkája nyomán széles körben elfogadottá vált az a nézet, amely szerint a magyar nyelvre egyrészt az jellemző, hogy a fókusz egy meghatározott típusát (az azonosítást végző fókuszt) szintaktikai áthelyezéssel jelöli, és ez

* Köszönettel tartozom mindkét névtelen lektoromnak lelkiismeretes munkájáért, kritikai észrevételeiért és hasznos tanácsaiért. Munkámat részben az OTKA NF-73537 sz. pályázata, részben a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

a szintaktikai jelölés kötelező; másrészt az, hogy a magyar az új (nem preszupponált) információt képviselő, az előbbi típustól különböző fókuszot nem jelöli szintaktikai áthelyezéssel, és e szintaktikai jelöletlenség szintén kötelező. É. Kiss (1998) – Szabolcsi és Kenesei korábbi elemzéseire építve – azt feltételezi, hogy az azonosító szerepű fókusz, szemben az új információt képviselő, szintaktikailag jelöletlen fókusszal, kimerítő. A magyar fókuszálásnak ez az elemzése a mai napig nagy hatást gyakorol a fókusz szemantikai és pragmatikai összetevőinek és ezek szintaktikai jelöltségének összehasonlító jellegű kutatásaira.

A magyar szintaktikailag jelölt fókusz elemzésével mára tekintélyes terjedelműre nőtt szakirodalom foglalkozik, amellyel összevetve a szintaktikailag jelöletlen fókuszok tanulmányozása mindeddig viszonylag kevés és bizonytalan eredményt hozott. E rövid írás a magyar szintaktikailag jelöletlen fókuszot állítja a középpontba, s ezen belül is kiváltképp olyan egyetlen fókuszot tartalmazó mondatokkal foglalkozik, melyekben a fókusz az ige utáni tartományban jelenik meg.¹ E szintaktikai fókusz típus főbb szemantikai–pragmatikai vonásainak részletesebb tanulmányozásához igyekszem hozzájárulni, ezen belül a kimerítőséget vizsgálva behatóan. A dolgozatban emellett érvelek részletesen, hogy a posztverbális fókusz kimerítő ségi tulajdonságait a fókuszmegválasztás és fókuszjelölés alternatív lehetőségeinek elérhetősége befolyásolja.

A fogalmi háttér és néhány empirikus általánosítás felvázolása (2. pont) után, a 3. pont 3.1–2. részében a szintaktikailag jelöletlen, posztverbális fókusz új információt hordozó státuszáról, esetleges kontrasztivitásáról és kimerítő ségéről ejtek szót. A dolgozat fennmaradó része az ige utáni fókusz kimerítő ségének tulajdonságát vizsgálja: a 3.3–5. a kérdésjelentés, a 3.6. a fókusztagítás, és a 3.7. az alternatív fókuszjelölésekből eredő blokkolási hatás összefüggésében. Végezetül a 3.8. alpontban a preverbális fókusz szemantikai kimerítő ségének tézise ellen gyakran felhozott adattípusról mutatom meg, hogy valójában nem jelent érvet e tézis ellen. A dolgozatot a 4. pont rövid összefoglalója zárja.

2. Fókusz és fókuszjelölés

A legismertebb olyan nyelvekben, amelyek fókuszáthelyezést alkalmaznak (legalább fakultatívan), a fókuszra a semleges (nem-fókusz) elemekhez képest nagyobb prozódiai prominencia esik, s ez a prominencia a fókuszált konstituens

¹ A posztverbális tartományban álló fókusz mellett előfordulnak más szintaktikailag jelöletlen fókuszok is – ezekre azonban itt nem térek ki. Az alábbiakban minden esetben, hacsak expliciten másként nem jelzem, egyetlen fókuszot tartalmazó mondatokról lesz szó.

nem kanonikus pozícióban lévő előfordulására is jellemző, azaz a szintaktikai jelölés nem iktatja ki a prozódiait. A különböző grammatikai fókuszjelölési módok egy nyelven belüli együttes megjelenése közül a magyarra is épp ez utóbbi jellemző: főhangsúly és áthelyezés. Az (1a) kérdésre válaszolva az (1b) mondatban a tárgyi szerepű fókusz kanonikus ige mögötti pozíciójából az ige elé kerül, és főhangsúlyt visel.² Ugyanerre a kérdésre (1c) is megfelelő választ ad ((1b) és (1c) különbségére a 3. és 4. pontban még visszatérünk). Itt a tárgyi fókusz az ige mögötti alaphelyzetében marad, és szintén főhangsúlyt visel.

- (1) a. Mit olvastál fel nekik elalvás előtt?
 b. A Hamupipókéét olvastam fel.
 c. Felolvastam a Hamupipókéét.

A főhangsúlynak mind (1b)-ben, mind (1c)-ben legalább fonológiaifrázis-hangsúlynak kell lennie. A kurrens magyar prozódiai szakirodalomban eltérnek a vélemények abban a tekintetben, hogy ez a főhangsúly akár (1b)-ben, akár (1c)-ben az elemzés szintjén egyszersmind mondathangsúly-e. Az egyik prominens nézet szerint a magyarban nincs unikális mondathangsúly (Varga 1983; 1996; Kálmán–Nádasdy 1994). Egy másik megközelítés ennek ellenkezőjét tételezi fel, azt állítva, hogy a mondathangsúly a mondat (nukleáris részének) bal szélén található (pl. É. Kiss 1988; 1994; 2002; Szendrői 2003); e nézet szerint az (1b)-féle mondatokban a mondathangsúly az ige előtti fókuszra esik. Nem világos, hogy – az utóbbi megközelítést feltételezve – az (1c)-féle mondatok fókusza mondathangsúlyt kap-e, de fonológiai frázis szintű (fő)hangsúllyal mindenképp rendelkezik. Az (1b)-féle és az (1c)-féle fókuszok hangsúlyának empirikus kérdése egyelőre nem tekinthető kísérletes eszközökkel kellően tisztázottnak (bár l. Hunyadi 2002), ezért itt részletesebben nem foglalkozunk vele (a 3.6–7. részben még visszatérünk a kérdésre).

A fókusz előfordulásainak jelentés alapú osztályozása a kezdetektől vitatott kérdéskör: a mai napig több különböző, gyakran egymást részint átfedő taxonómia van forgalomban. É. Kiss (1998) egy nagy hatású tanulmányában, részben magyar adatokra alapozva, részletesen érvel amellett, hogy a magyarban és számos más nyelvben meg kell egymástól különböztetni az ún. **azonosító fókuszt** és az **információs fókuszt**. É. Kiss (*ibid.*) informálisan megfogalmazott definíciója az azonosító fókuszt tartalmazó mondatot azonosító állításnak tekinti, amely a

² A finit tagmondatokban a szintaktikai jelölés részét képezi az ige és igező (illetve igemódosító elem) inverziója is. Az ige invertálása nem-finit tagmondatokban azonban nem kötelező (ennek egy transzformációs generatív elemzéséhez l. pl. Brody 1995). Az ige-inverziót a jelen dolgozat szempontjából a szintaktikai jelölés részének tekintjük, és a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk.

fókusz testvércsomópontja jelentésének (nevezzük ezt **hátternek**) megfelelő halmazt egy – részben a szintaktikai, részben a pragmatikai kontextus által meghatározott – (alternatíva)halmaz egy alhalmazával azonosítja. E megközelítés szerint a fenti (1b) mondat például azt állítja, hogy azoknak a dolgoknak a halmaza, amelyeket felolvastam nekik, azonos a Hamupipőkéet tartalmazó egyelemű halmazzal; s ez utóbbi alhalmaza annak a kontextuálisan meghatározott halmaznak, melyet azok a dolgok alkotnak, amiket potenciálisan felolvashattam nekik.

A preverbális azonosító fókusz jelentésének ez a leírása a fókusz két megközelítését ötvözi. Az a feltételezés, amely szerint a fókusz értelmezésében mindig **alternatívák** egy halmaza játszik központi szerepet – amely alternatívák közül a fókuszként funkcionáló az egyik – elsősorban Rooth (1985; 1992) nevéhez köthető. A fókuszos mondat **azonosító állításként** való kezelése a generatív irodalomban a magyar adatokat vizsgáló Kenesei (1986) és Szabolcsi (1981; 1994) munkáira, ezek pedig Chomsky (1971; 1976)-ra és Akmajian (1970)-re nyúlnak vissza.

É. Kiss (1998) – Kenesei és Szabolcsi eredményei nyomán megfogalmazott – definíciója szerint az azonosító fókusz által végzett azonosítás **kimerítő** (vö. Szabolcsi 1981).³ (1b) azonosító fókuszt tartalmaz, és ezért (1b)-nek következménye, hogy a Hamupipőkén kívül nem létezik más olyan dolog (a kontextuálisan releváns halmazon belül), amelyet felolvastam nekik. (1b) fenti, határozott leírást tartalmazó parafrázisa (amely a magyarra a Kenesei (1986) által javasolt fókuszjelentést tükrözi) preszupponálja egy olyan unikális, maximális dolog létezését, amelyre a háttér által képviselt predikátum igaz (vö. Kenesei 1986; Szabolcsi 1994). (1b) ezt az unikális, maximális dolgot azonosító állítást fejez ki. A kimerítőség a mondott preszuppozícióból adódik. Bár az ige előtti fókusz kimerítő-sége néhány éve újra viták középpontjában áll, É. Kiss (2010) és Bende-Farkas (2006) munkái (és Wedgwood 2007 1.2.2. pontja is) Kenesei (1986) és Szabolcsi (1994) szemantikai elemzését erősítik meg a közelmúltbeli problémafelvetésekkel s a pragmatikai megközelítésekkel szemben (pl. Wedgwood 2005; 2007; Onea 2009). A vita nem jutott nyugvópontra: egyrészt a közelmúltban olyan empirikus eredmények láttak napvilágot (Onea–Beaver 2009), amelyek a szemantikai kimerítőség tézise számára nehézséget jelentenek, másrészt a korábbi, szemantikai kimerítőség elleni érveket sem sikerült még maradéktalanul cáfolni. E kihívások közül egy közkeletűre még röviden visszatérek a 3.8. pontban.⁴ Mivel erősebb

³ Bár a cikk későbbi részében, más nyelvek adatainak tárgyalásakor É. Kiss (1998) beszél nem kimerítő azonosító fókuszokról is.

⁴ Onea és Beaver (2009) egy olyan kísérlet eredményeiről számolnak be, amelyben az (i)-ben illusztrált típusú mondatokra reagáló három lehetséges kijelentés közül kellett választani:

(i) Marci fogott meg egy lepkét.

érvek látszanak szólni a mellett az általánosítás mellett, amely szerint a magyar preverbális fókusz szemantikailag kimerítő értelmezésű, a jelen dolgozatban is ezt feltételezem.

Kenesei (1986) a magyar azonosító fókusz jelentése elválaszthatatlan részének tekinti az azonosítás mellett a **kizárást** is. Ezt a jelentésmozzanatot É. Kiss (1998) a kontrasztivitással azonosítja. Rámutat, hogy az azonosító fókuszok az egyes nyelvekben lehetnek egyszersmind kontrasztívák is (bizonyos nyelvekben kötelezően azok), de ez utóbbi az azonosító fókusznak szerinte nem inherens tulajdonsága. Például a magyarban az azonosító fókusz nézete szerint opcionálisan kontrasztív. É. Kiss (1998) meghatározása szerint **kontrasztív fókusz** az a fókusz tekinthető, amelynek az alternatívahalmaza véges és annak elemei a diskurzusrésztvevők számára ismertek. Ebben az esetben ugyanis a fókusz által jelölt halmaznak az alternatívahalmazon belüli komplementer halmaza szintén véges, és az elemei szintén ismertek, így az azonosító állításból az az inferencia adódik, hogy a háttér által képviselt predikátumot a komplementer halmazra, illetve annak elemeire alkalmazva hamis állítást kapunk.⁵ Az inferencia feltétele, hogy az alternatívák halmaza legalább kételemű legyen.

Egy, a szakirodalomban ennél elterjedtebb szóhasználat a *kontrasztív* terminus használatát szűkebb körre korlátozza: az explicit kontrasztot tartalmazó kontextusokban szereplő fókusz számára tartja fenn, míg az implicit kontrasztot

Ezek – (i) esetében – a következők: (a) *Igen, és Peti is megfogott (egyet)*, (b) *Igen, de Peti is megfogott (egyet)*, és (c) *Nem, Peti is megfogott (egyet)*. A szerzők érvelése szerint, ha a preverbális fókusz szemantikailag kimerítő volna, akkor a (c) választ várnánk elfogadhatónak. Ezzel szemben – leegyszerűsítéssel élve – a tesztalanyok eltérő arányban ugyan, de mindhárom választ elfogadhatónak találták. Kérdéses azonban, hogy ez a kísérleti eredmény cáfolja-e a preverbális fókusz szemantikai kimeritőségét. Nem egyértelmű ugyanis, hogy az (a) és (b) igenlő válaszai az (i) kijelentés jelentésének melyik részét erősítik meg. A preverbális fókusz ugyanis nem **állítja** a kimeritőséget (azaz azt, hogy a háttér további alternatívákra hamis): a kimeritőség egy unikális maximális individuum egzisztenciális **preszuppozíciójának** köszönhető. (Összehasonlításul: a *csak*-os fókuszt tartalmazó mondatokban ezzel szemben a kizárólagosság magának az állításnak része.)

⁵ Szigorúan véve, ehhez az így kapott alternatív állításokban a komplementer halmazbéli alternatíváknak szintén kimerítően azonosító fókuszra kell lenniük. Például (i.b) nem lehetett olyan inferenciát, amely szerint a többi expliciten megadott alternatívára hamis volna az az állítás, amelyet úgy kapunk, hogy (i.b) háttér részét (azaz a *megbukott* állítmány által kifejezett tulajdonságot) az adott alternatívára alkalmazzuk. Ellenkezőleg: ha (i.b) igaz, akkor *Megbukott két diák* és a *Megbukott egy diák* mondatok is igazak. A (ii.c)-ben szereplő, preverbális fókuszt tartalmazó állítások viszont valóban hamisak.

- (i) a. Egy, két vagy három diák bukott meg a vizsgán?
 b. Három diák bukott meg.
 c. Két diák bukott meg. Egy diák bukott meg.

magában foglaló kontextusokban előforduló fókusz nem nevezi kontrasztívnak. A korrekciót kifejező mondatok (mint pl. (2a–b), vagy ezek párbeszédese változatai) **korrektív fókuszai** általában explicit kontrasztra épülnek.

- (2) a. A Hamupipókéét olvastam fel, (és) nem (pedig) a Csipkerózsikát.
b. Nem a Csipkerózsikát, hanem a Hamupipókéét olvastam fel.

Az explicit kontrasztot tartalmazó kontextusokban előforduló azonosító fókusz É. Kiss (1998) meghatározása szerint is mindig kontrasztív, lévén hogy az azonosító fókuszként funkcionáló elemből és az azzal explicit kontrasztba állított elem(ek)ből mindig konstruálható egy véges alternatívahalmaz, melynek elemei a beszélgetőpartnerek számára ismertek.

Rooth (1992) megközelítése szerint a fókusz értelmezése minden esetben alternatívák legalább kételemű halmazát tételezi fel, amelyek közül az adott mondat adott helyén az egyik alternatíva áll; éppen ezért minden fókusz legalább impliciten kontrasztív. Rooth fókuszfogalmát feltételezve a *kontrasztív* melléknév használata a fókusz jellemzésére „expliciten kontrasztív” értelemben nem redundáns. Az alábbiakban, ha külön nem egyértelműsítjük, a kifejezést ez utóbbi értelemben használjuk.

Az (1b)-beli fókusz ebben az értelemben nem kontrasztív. (É. Kiss (1998) definíciója alapján attól függ, hogy az-e, hogy a kontextuálisan releváns alternatívák halmazának (mondjuk az otthoni mesekönyvek halmazának) elemei ismertek-e a diskurzus résztvevői számára.) A (3a) mondat fókusza szintén nem kontrasztív (míg É. Kiss definíciója alapján annak számít), ahogyan (3b) fókusza szintén nem az (utóbbi É. Kiss definíciója alapján sem számít kontrasztívnak, ha nem ismerjük az iskolai matekversenyen részt vevő tanulók halmazának elemeit).

- (3) a. A lányaim közül Marinak olvastam fel egy mesét.
b. A lányom iskolájában a lányom legjobb barátja nyerte meg a matekversenyt.

A fókusz fogalmának egy teljesen más változata az újdonság, nem-adottság vonásán alapszik. E fókuszfogalom szerint, amelyet az alábbiakban **újdonság-fókusz**nak nevezünk (*newness focus*), egy elem akkor fókusz, ha új, azaz ha a megelőző diskurzusban nincs jelen (és nem is vezethető le belőle logikai következményként) (vö. Halliday 1967; Sgall et al. 1986). Az újdonság-fókusz a szakirodalom gyakran az információs fókusz fogalmával ekvivalensnek tekinti (így tesz pl. É. Kiss 1998 is). Világos, hogy a preverbális fókusznak nem kell „új” diskurzusstátuszúnak lennie.

Az **információs fókusz** egy más meghatározás szerint egy (explicit vagy implicit) kérdő mondat kérdő kifejezésének feleltethető meg, s arra adja meg a

választ, ezáltal járulva hozzá a közös tudásbázis (*common ground*) alakításához (pl. Roberts 1996). Az alábbiakban az ennek a fókuszfogalomnak megfelelő szintaktikai egységet **válaszkonstituensnek** is fogjuk nevezni (vö. Jackendoff 1972). Egy adott kérdés jelentésstanilag lehetséges válaszait épp az határolja be, hogy a kérdő mondat kérdő elemének a **kongruens** válaszban megfelelő válaszkonstituensnek fókusz státuszúnak kell lennie (= **kérdés–válasz kongruencia**).⁶ A kérdő mondatra alternatív kongruens válaszok adhatók: az információs fókusz tehát alternatívák közül választott elem. Ez az információs fókusz-fogalom tehát az alternatívahalmaz alapú (Rooth-féle) fókuszfogalom körébe tartozik.

Ebben az értelemben véve a magyar preverbális azonosító fókusz információs fókusz szerepű. Drubigot (1994) és Krifkát (2006) követve az egész preverbális fókusz kifejezést tekintem információs fókusznak (válaszkonstituensnek).⁷

3. A szintaktikailag jelöletlen fókusz

Térjünk most rá a szintaktikailag jelöletlen, posztverbális fókusz tárgyalására, az előző rész szempontjait felhasználva.

3.1. Újdonság és kontrasztivitás

Mint említettük, É. Kiss (1998) szerint az egy fókuszt tartalmazó mondatok posztverbális fókusza információs fókusz. Közelebről, É. Kiss megfogalmazása szerint a posztverbális fókusz új, nem preszupponált információt hordoz. Így például a (4a)-ra válaszoló (4b)-ben az *Olaszországban* kifejezés a diskurzusban új információt kifejező fókusz.

- (4) a. Hol jártál a nyáron?
b. Jártam Olaszországban és Spanyolországban.

É. Kiss (1998) nem teszi teljesen explicitté, milyen értelemben tekinthető újnak a posztverbális, információs fókusz; ugyanakkor világosan elhatárolja azt a prever-

⁶ A fókusz szerepéről a kérdés–válasz kongruenciában l. Halliday (1967). A kérdő kifejezéseket fókusznak tekintve úgy fogalmazhatunk, hogy a kérdés fókusz–háttér szerkezete és a rá válaszoló kongruens válasz fókusz–háttér szerkezete meg kell, hogy egyezzen (vö. pl. Krifka 2004; von Stechow 1991). Ez nem jelenti azt, hogy a diskurzusban kérdést kapó beszélő kizárólag olyan választ adhat, amely kongruens. Erre a lehetőségre a 3.4. pontban még visszatérünk.

⁷ Ez a konstituens felel meg Selkirk (1995) FOC(us)-konstituensének is.

bális, identifikációs fókusztypustól. Világosnak látszik azonban, hogy a posztverbális fókusz szerepű kifejezés „új” információs státusza itt nem az **adott** (*given*, régi) státusszal szembeállítva értendő: azaz nem kötelező a kifejezésnek nem-adottnak, újdonság-fókusz státuszúnak lennie. Ezt az (5)-beli diskurzus szemlélteti:

- (5) a. Olaszország, Spanyolország és Görögország közül hol jártál a nyáron?
b. Jártam Olaszországban és Spanyolországban.

Ami a(z) egzisztenciális preszupponáltságot illeti: mint (6)-ból kiténik, az ige utáni fókuszált elemnek nem kell (egzisztenciálisan) preszupponálnak lennie. Az előző (5a–b) fényében azonban nem állíthatjuk azt sem, hogy nem **lehet** preszupponált.

- (6) a. Mit főzöl majd ebédre?
b. Főzök egy finom húsleveset.

A posztverbális fókusz tehát se nem szükségszerűen nem-adott, se nem szükségszerűen nem-preszupponált.

Amennyiben a posztverbális fókusz információs fókuszként kívánjuk meghatározni, akkor az új, illetve preszupponált státuszának a definícióba történő beépítése helyett megfelelőbbnek tűnik, ha információs fókuszának az egy (explicit vagy implicit) kérdés kérdő kifejezésének megfelelő válaszkonstituenseket tekintjük (vö. 6. lábj.). Ezt a potenciálisan implicit kérdést nevezi Roberts (1996; 2004) **Épp Tárgyalt Kérdésnek** (ÉTK; *Question Under Discussion*; l. még Buring 2003). Általánosabban fogalmazva, Roberts (1996) fókuszelmélete szerint egy mondat fókuszszerkezete előfeltételez egy olyan típusú kérdést, amelyre a mondat válaszként szolgálhat (Roberts megközelítésének továbbfejlesztését l. Beaver–Clark 2008).

A kérdések szemantikájának Hamblin–Karttunen-féle megközelítésére építő elemzések – és az itt szándékolt tág értelemben a 3.4. pontban említett Groenendijk–Stokhof-féle elemzés is ide sorolható – megegyeznek abban, hogy a kérdések jelentése **alternatív válaszok** halmazainak segítségével írható le. Az alternatív válaszok halmazát megkaphatjuk úgy, hogy a kérdő kifejezés helyére az összes olyan modellbeli elemet jelölő (kontextuálisan releváns) kifejezést behelyettesítjük, amelynek típusa a kérdő kifejezés (vagy az az által kötött változó) jelölétének típusával megegyezik. Egy, az ÉTK-ra adott válaszban található fókusz tehát mindig alternatívák közötti választás eredménye. A posztverbális fókusz ezért – a preverbális fókuszhoz hasonlóan – az alternatívahalmaz alapú

fókusz fogalmi típusába tartozik.⁸ Ez a megközelítés megragadja azt is, hogy egy ilyen fókuszhoz mennyiben kell új információt hordoznia: mivel az ÉTK – definíció szerint – a diskurzusból még nem megválaszolt kérdést takar, az ÉTK megválaszolása a közös tudásbázist új információval gazdagítja (Roberts 1998, 126).⁹

Vizsgáljuk meg most azt, hogy a posztverbális fókusz, hasonlóan a preverbális azonosító fókuszhoz, **lehet-e** kontrasztív. A (7)-ben olvasható dialógusról elmondható, hogy mind az alternatívahalmaz, mind ennek komplementer halmaza véges, valamint mindkét halmaz ismert elemekből áll. Így (7b) első tagmondatának fókusza az É. Kiss (1998) által használt definíció szerint kontrasztív. Ezenfelül a kifejezés az **expliciten kontrasztív** értelemben is kontrasztívnek minősül.

- (7) a. Olaszország, Spanyolország és Görögország közül hol jártál a nyáron?
 b. Jártam Olaszországban és Spanyolországban, viszont nem jártam Görögországban.

3.2. Kimerítőség

Lehet-e **kimerítő** a posztverbális fókusz? Amint É. Kiss (1998) megállapítja, a (4a)-ra adott válaszként elhangzó (4b)=(8) típusú válaszok fókusza – mely nem expliciten kontrasztív – lehet nem kimerítő.

- (8) Jártam Olaszországban és Spanyolországban.

Ugyanakkor ebben a kontextusban (8) lehet kimerítő válasz is – azaz mondható olyan helyzetben is, amelyben más országban a beszélő nem járt. Sőt, az általam megkérdezettek többsége számára (8) kimerítő olvasata prominensebb a

⁸ Mivel a preverbális fókusz ugyanígy alternatívahalmaz alapú jelentéssel bír, és ezen túlnőleg azonosító funkciója, a preverbális fókusszal kifejezett jelentés ebben az értelemben a posztverbális fókusszal kifejezett jelentés speciális esetének mondható. Az utóbbi állítás, más-más módon, megtalálható Roberts (1998), Horvath (2000), Kenesei (2006) és Bende-Farkas (2006) munkáiban is. Roberts szerint mind az ige előtti, mind az ige utáni fókusz válaszkonstituens, amelyek csak a kimerítőség tekintetében különböznek egymástól. Horvath a különbséget a kimerítő azonosításban látja. Kenesei szerint mindkét szintaktikai fókusz-típus azonosítást végez, eltérésük pedig abban áll: a preverbális fókusz ezt kontrasztívan teszi.

⁹ Itt nem foglalkozom állást arról, hogy az újdonság-fókusz fogalma része kell-e hogy legyen az információszerkezet modelljének (erről l. Selkirk 2008). Ami a magyar pre- és posztverbális fókuszokat illeti, mindkettőnek lehet újdonság-fókusz státusza, de ez egyikük számára sem kötelező. Mivel úgy tűnik, hogy a magyarban nem az újdonság státusz határozza meg a fókuszjelölési alternatívák közötti választást, ebben a dolgozatban többet nem foglalkozunk vele.

nem kimerítónél (egyesekek számára a kimerítő olvasat az egyedüli; a nem kimerítő olvasaton itt azt az értelmezést értjük, amely szerint a válaszoló további ország(ok)ban is járt). Az alternatívákat expliciten megadó (5a)=(7a) kérdésre válaszolva a kimerítő értelmezés (8)-nak egyenesen a domináns (és az általam megkérdezett beszélők nagyobb része számára egyedüli) olvasata. A (9)-beli eldöntendő kérdésre adott válaszként (8)-nak mind a kimerítő, mind a nem kimerítő értelmezése hozzáférhető; s egyik olvasat sem nehezen elérhető. Végül minden általam megkérdezett beszélő számára az alábbi (10a)-ra felelő (10b) esetében a nem kimerítő olvasat könnyebben elérhető, mint a (4a)–(8) párbeszéd válaszában (a (9)-féle eldöntendő és a neki megfelelő (4a)-féle kiegészítendő kérdések interpretációjának, valamint az egyikre illetve másokra adott kongruens válaszok fókuszának kapcsolatáról l. pl. Kiefer 1980, 103–105).¹⁰

- (9) Jártál valahol a nyáron?
- (10) a. Nem tudod, hol járt a főnök a nyáron?
b. Járt Olaszországban és Spanyolországban.

3.3. A kimerítőség mint implikatúra

A fókusz kimerítőségének egy széles körben alkalmazott megközelítése szerint a kimerítő olvasat általában **társalgási implikatúra** eredménye. Tág értelemben implikatúrájának tekinthetők az olyan, a beszélő(k) tudattartalmára vonatkozó inferenciák, amelyekhez az elhangzott mondatok alapján jutunk el. A kimerítő olvasatot jellemzően **skaláris implikatúrájának** tartják. A skaláris implikatúrák a neo-grice-i megközelítésekben (pl. Gazdar 1979) a Grice-féle Mennysiségi Maxima alapján abban az esetben állnak elő, ha az alternatív mondatok a logikai

¹⁰ Ebben a pontban és a tanulmány fennmaradó részében a posztverbális válaszkonstituentekre vonatkozóan saját informális tesztelés során nyert ítéletekről számolok be, amelyben a megkérdezettek többségükben (két naiv beszélő kivételével) nyelvészetet hallgató diákok voltak. Az elicitáció során az informánsokat kontextusba helyezett kérdés–válasz párok megítélésére kértem aszerint, hogy a válasz mennyire elfogadható egyértelműen kimerítő (azaz teljes), illetve egyértelműen nem-kimerítő (részleges) válaszként, avagy olyan válaszként, amely kimerítőség szempontjából nem egyértelmű.

Az ítéletek relatív mintázata a megkérdezettek körében nagyjából egységes képet mutat, kisebb mértékbeli különbségekkel (ezeket az egyéni különbségeket lentebb egyes válaszmondatok előtt zárójelben szereplő kérdőjel hozzáadásával tüntetem fel). A megkérdezettek egy jelentős része a posztverbális fókuszot tartalmazó (8) választ (ill. (10b)-t) a (9) kérdés kivételével minden fenti kérdés kontextusában többé-kevésbé jelöltnek érzi. Ezekhez képest, a (9)–(8) párbeszéd és a (7a–b) dialógus is viszonylag magas elfogadhatósági értékű. Erre a 3.6–7. pontban térünk vissza.

következmény viszony által rendezett halmazt alkotnak (mely Horn-skála néven ismert, Horn 1972).¹¹ E pragmatikai elemzés szerint a (7b) által leírt helyzetben, ha a beszélő (8)-at állítja (11) (vagy valamely (11)-gyel ekvivalens mondat) helyett, akkor a hallgató arra következtet, hogy (11) igazságfeltételei a beszélő szerint nem állnak fenn. Ha fennállnának, akkor a beszélő a Mennyiségi Maxima alapján a (11)-beli (vagy egy azzal igazságfeltételeiben megegyező) választ adott volna, lévén hogy (11) informatívabb, azaz erősebb állítás, melynek (8) logikai következménye.

(11) Jártam mindhárom országban.

Amint arra többen rámutattak, a kimerítőség implikaturája ezen a módon csak akkor áll elő, ha azzal az ártatlannak egyáltalán nem mondható feltételezéssel élünk, hogy a hallgató úgy tekinti, hogy a beszélőnek egy M mondat kimondásakor véleménye (tudomása) van arról, hogy az M mondatnak az M mondat fókusza által generált skaláris alternatívái egyenként igazak-e vagy hamisak. Bár (8) esetében, amely a beszélő saját utazásairól szól, ezt joggal tételezhetjük fel, e segédhipotézis általános érvényessége erősen kétséges. Soames (1982) amellett érvel, hogy az olyan esetekben, amelyekben a segédhipotézis nem alkalmazható, csak **gyengébb implikaturát** generálhatunk (l. még Sauerland 2004). Például ha a (10)-beli párbeszédben nem tételezzük fel, hogy a kérdezettnek biztosan tudomása van a főnök összes utazásáról, akkor az erős „A beszélő azt gondolja, hogy a főnök nem járt más országban is” implikatura helyett a gyengébb „A beszélő nem gondolja azt, hogy a főnök járt más országban is” implikaturát tekinthetjük elfogadhatónak. Eszerint a beszélő nem hamisnak tartja az erősebb állításokat, hanem nem tudja, igazak-e vagy hamisak. Ennek alapján (10b) csak abban az értelemben „kimerítő”, hogy a beszélő nem tudna olyan (10b)-nél erősebb releváns állítást tenni, melyről tudná, hogy igaz. Ugyanakkor (10b) kimondásával a beszélő nem zárja ki, hogy a főnök más országokban is járt. A (10a)-ra válaszoló (10b)-t a megkérdezettek kisebb-nagyobb nehézséggel, de képesek voltak valóban kimerítően is értelmezni. Ez azt jelentheti, hogy tudtak hozzá konstruálni olyan kontextust, melyben a megkérdezett a főnök utazásairól jól informált.

Mindez még mindig nem ad számot néhány lényeges megfigyelésünkről. Először is nem érthető, hogyan lehet egyáltalán (4a) kontextusában nem kimerítően értelmezni (8)-at, illetve ehhez hasonlóan, hogy a (9) és (8) alkotta kérdés-válasz diskurzusban (8) miért nem feltétlenül kimerítő. Mivel a beszélő feltehe-

¹¹ A grice-i Mennyiségi Maxima a következőképpen fogalmazható meg: Egy közlés legyen annyira – és csak annyira – informatív, amennyire szükséges.

tőleg tudja, hogy hol járt a nyáron, vagyis tudja azt is, hogy a teljes válasznál erősebb állítások hamisak, Soames (1982) fenti gyenge implikatúrája kizárható; az erős „A beszélő szerint a válasz által tett állításnál logikailag erősebb állítások hamisak” implikatúrájának kellene előállnia. Hogyan lehetséges mégis, hogy (8)-nak van nem kimerítő olvasata? Az sem teljesen világos a skaláris implikatúra alapú elemzés alapján, hogy miből fakad, hogy amikor (4a)-ra ad választ, (8)-nak a kimerítő olvasata valamelyest prominensebb a nem kimerítőnél, míg ha (5a)/(7a)-ra válaszol, (8) kimerítő olvasata dominánssá (vagy egyenesen kizárólagossá) válik.

Roberts (1996) és Beaver és Clark (2008) – a kérdések szerepére vonatkozó, a 2.1. pontban már idézett – nézetét követve az alábbiakban amellet érvelek, hogy mindezek magyarázata azoknak a kérdéseknek az értelmezésében keresendő, melyekre a mondatok válaszolnak. Hogy ezt beláthassuk, előbb a kérdések jelentéséről kell néhány szót ejtenünk.

3.4. Kérdésjelentések

A kérdésjelentés kurrens megközelítéseinek közös pontja, hogy a lehetséges válaszokat képező alternatív propozíciók (vagy a nekik megfelelő szemantikai objektumok) halmazából indulnak ki (Hamblin 1958). Mivel mondandónk több kérdés-szemantikával is kompatibilis, itt nem is szükséges egyik vagy másik mellett állást foglalnunk. A szemantikailag lehetséges válaszoknak tekintsük az egyszerűség kedvéért a kongruens válaszokat.

A (főmondati, nem-retorikus) kérdések szemantikai–pragmatikai elméleteinek körében prominensnek mondható az a nézet, amely szerint a kérdések jelentésének részét képezi, hogy alapesetben teljes, kimerítő választ követelnek meg; ezt a jelentést „**Említsd mindet!**” értelmezésnek is nevezik.¹² Ugyanakkor – ha így van is – az, hogy a kérdések jelentésének ez részét képezi, nem feltétlenül **kényszeríti ki** a hallgatótól a teljes válasz megadását – több okból.¹³

¹² Groenendijk és Stokhof (1984) (= G&S) ezt a tulajdonságot a szemantika körébe vonja be egy, a válasza alkalmazott EXH operátor formájában. Más, a válaszok alapvető kimerítőségét grammatikalizáló, de azt pragmatikailag levezető megközelítések szintén kimerítősségi, illetve maximalizációs operátorokat alkalmaznak a válaszokra (pl. van Rooij 2002; Fox–Hackl 2007). A válaszok alapvető kimerítőségének formalizált, grice-i alapokról történő levezetését l. van Rooij–Schulz (2004) és Spector (2006). A kevésbé formalizált pragmatikai megközelítések is többnyire arra hivatkoznak, hogy a grice-i maximák alapján a válasznak – az adott megközelítéstől függően – teljesnek, illetve a lehető leginformatívabbnak, illetve optimálisan informatívnak kell lennie.

¹³ Ennek a lehetőségnek egy itt nem tárgyalt esetét képezik az olyan diskurzuslépések, ame-

Ha a beszélő nem tud (vagy nem akar) teljes választ adni, lehetséges (de tegyük hozzá: általában erősen jelölt opció) egy kérdésre **részlegesen válaszolni**: a kérdést (pl. *Hol járt János?*) **alkérdésekre** bontva, csak az alkérdések (pl. *Járt-e János Olaszországban? Járt-e János Spanyolországban?* stb.) egy részét megválaszolni. Általánosabban fogalmazva: előfordul, hogy a kérdezett beszélő megnyilatkozása nem az expliciten feltett kérdésre felel: ehelyett a beszélő „módosítja” az Épp Tárgyalt Kérdést, és arra ad választ.¹⁴

Ez utóbbinak egy esete a **túl informatív** válaszadás is. Egy túl informatív válasz egy olyan kérdésre válaszolhat, amely a feltett kérdés **fölöttes kérdése** (*super-question*), s amelynek megválaszolása informatívabb a feltett kérdésre adható kongruens válasznál (l. Büring 2003). Például (12b)-ből, amely (12c)-re ad kongruens választ, a (12a)-ra adandó válasz levezethető. A (12c) kérdés (12a)-nak fölöttes kérdése; (12c) jelentése olyan (12a)-hoz hasonló alkérdések halmazaként is leírható, amelyekben a kérdés fókuszaként más-más releváns hely áll (vö. pl. Kiefer 1980, 104). Ehhez hasonló a fenti (9)–(8) dialógus esete is, ahol az eldöntendő explicit kérdésre posztverbális válaszkonstituenst tartalmazó válasz felel. Mint az imént említettük, a válaszadó módosíthatja az ÉTK-t az explicit kérdés egy alkérdésére is. A válasz részlegességét rendszerint valamely elem(csoport) kontrasztivitása jelzi – legyen az kontrasztív topik (vö. Büring 2003; a magyar tekintetében l. Gyuris 2003), mint pl. a (12c) kérdésre felelő (12d)-ben, vagy kontrasztív fókusz, mint a (12a)-ra felelő (12e)-ben.

- (12) a. Budapestről jöttetek?
 b. Szegedről jöttünk.
 c. Honnan jöttetek?
 d. Én Budapestről jöttem.
 e. Csak én jöttem Budapestről.

Létezik a kérdéseknek egy olyan csoportja is, amelyek a beszélőpartnertől nem igényelnek kimerítő választ: az „**Említs legalább egyet!**” kérdések (l. Groenendijk–Stokhof 1984, 6. fejezet). Ilyenek az alábbiak például:¹⁵

lyek nem is maguk adják meg a (részleges) választ, hanem csupán inferencia útján érhető el belőlük kiindulva a(z) alkérdések egy részére felelő) válasz. Például ilyen a *Ki volt ott az ülésen?* kérdésre adott *Épp külföldön volt a bizottság fele egy konferencián* válasz.

¹⁴ Roberts (1996) javaslata szerint egy adott M megnyilatkozás (prozódiai) fókuszának preszuppozíciója, hogy M az aktuális ÉTK-ra adott kongruens válasz. Az ÉTK mindig egy veremként működő ÉTK-készlet tetején található (Roberts 1998). Amikor egy válaszként használt M a feltett, az ÉTK-t meghatározni szándékozó explicit kérdéssel nem kongruens, de annak egy alkérdésével igen, akkor tulajdonképpen preszuppozíció-akkomodáció történik, s így kerül az alkérdés az ÉTK-készlet tetejére, az új ÉTK-vá válva.

¹⁵ Az „Említs legalább egyet!” kérdésjelentés elérhetőségét részben pragmatikai és világismere-

- (13) a. Kinek van egy százasa?
 b. Hogyan juthatunk el a Nyugatihoz?

Ezeket egy olyan kérdés-szemantika, mint G&S-é, amely a kérdésjelentés részeként stipulálja a kimerítőséget, nem tudja minden további nélkül kezelni.

A grice-i mennyiségi maximára épülő pragmatikai megközelítések számára, amelyek szerint a kérdés szemantikája nem tartalmazza a kimerítőség kritériumát, az „Említs legalább egyet!” kérdések nem okoznak problémát, hiszen a válasznak csak annyira kell informatívna lennie, amennyire szükséges (vö. 11. lábj.; l. pl. Beck–Rullmann 1999, 8.3. fejj.) Mások a válaszok kimerítőségét a minőségi maximából vezetik le (pl. Sevi 2005), megint mások pedig, mint pl. a jelenség részletes formális elemzését adó van Rooij (2002), a relevancia maximájából (l. még van Rooij 2003; 2004). A van Rooij (2002)-féle javaslat szerint a szemantikai ábrázolásban a válaszokra (azok egészére) egy grice-i **relevancia** alapú EXH operátor alkalmazódik. Van Rooij EXH operátora a válasz fókuszában álló kifejezés jelölétébe tartozó elemek közül egy olyan alternatívát választ ki, amely magának a **kérdésnek a megválaszolása szempontjából** a legrelevánsabb, a válasszal kompatibilis proposíciót adja. Egy olyan válasz, amely a kérdés szempontjából főlegesen információt tartalmaz, kevésbé releváns, mint egy olyan, amely ilyen információt nem tartalmaz.¹⁶ Van Rooij megközelítése szerint – a Roberts-féle elgondolás szellemével összhangban – a válasz kimerítősege kontextusfüggő: magától a megválaszolendő kérdéstől függ. Mivel egy normál kiegészítendő kérdés esetén a logikailag legerősebb alternatíva a legrelevánsabb, G&S elméletéhez hasonlóan, van Rooij EXH operátort a válaszra alkalmazva egy normál kiegészítendő kérdés esetén kimerítő fókusz értelmezéshez jutunk. Az „Említs legalább egyet!” kérdések esetében több, vagy akár az összes alternatíva felsorolása nem eredményez relevánsabb választ, ezért helyesen jósolja meg van Rooij elemzése, hogy e kérdésekre válaszolhatunk egyetlen példa említésével.

Több alternatíva felsorolása is lehetséges egy „Említs legalább egyet!” kérdésre adott válaszban, illetve az összes alternatíva megadása is elképzelhető – bár ezek a választípusok a szükségesnél informatívabbak. Az összes alternatíva megadása esetén nem kizárható, hogy a beszélő az implicit ÉTK-t, amelyre a mondata válaszol, kimerítő választ kívánó kérdésre módosította. A válaszadó ezen kívül

ti tényezők befolyásolják. Az ilyen kérdésekben gyakran található modális jelentésmozzanat (mint pl. (13b)-ben).

¹⁶ Van Rooij (2002; 2004) azt a választ tekinti relevánsabbnak, amely több cellát eliminál a kérdés által felállított alternatíva-partícióban (vö. G&S 1984). Lényeges, hogy az „Említs legalább egyet!” kérdések által definiált partíció eltér a normál kiegészítendő kérdések partíciójától. A modell formális részleteit itt nem mutatom be, ezekhez lásd az idézett műveket.

értelmezhetette magát a kérdést normál kérdésként, amely kimerítő választ igényel (pl. (13b) esetben egy ismeretekre rákérdező kvízzjáték kontextusában).

Az „Említs legalább egyet!” és a kimerítő „Említsd mindet!” olvasat közötti látszólagos kétértelműség magyarázható úgy, hogy az előbbit tekintjük alapvetőnek, s az utóbbit további tényezőkből vezetjük le (Heim 1994; Rullmann 1995), vagy megfordítva (l. Dekker 2006, aki szerint az „Említs legalább egyet!” kérdésekre adott válaszok egyszerűen részleges válaszok, melyek egy, a szó szerinti kérdésjelentés mögötti **döntési problémát** oldanak meg; ez elleni érveket l. van Rooij 2004), vagy pedig kiindulhatunk a kérdésjelentésnek a releváns tekintetben való alulspecifikáltságából (l. van Rooij 2003, aki szerint az alulspecifikált jelentést a kimerítőség tekintetében a kontextus specifikálja, kiemelten ide értve az információcsere céljait). A kimerítőséget elérhetjük pragmatikai inferencia útján, vagy egy, a válaszokra alkalmazott, grammatikalizált pragmatikai operátor által.¹⁷

E vitás kérdések messze túlmutatnak a jelen dolgozat keretein, s velük kapcsolatban itt nem is szükséges állást foglalnunk. Az „Említs legalább egyet!” és a kimerítő, „Említsd mindet!” kérdésolvasatokat a továbbiakban (is) pusztán leíró kategóriákként használjuk. Lényeges azonban, hogy e megközelítések közös jellemzője, hogy a fókusz kimerítősege a megválaszolt kérdés függvénye. Nevezük a szóban forgó kimerítősegtípust **pragmatikai kimerítőseggnek**. A magyar preverbális fókuszok kimerítősege nem ilyen: ezek minden körülmények között kimerítők, azaz kimerítőségük szemantikai tulajdonság (l. 2. pont).

¹⁷ A kérdések jelentésének a kimerítőség szempontjából vett potenciális többértelműsége feloldhatja azt az (egyik bírálóm által felvetett) látszólagos ellentmondást, amely az alábbi feltevételezések között feszül.

- (i) A preverbális fókusz szemantikailag kimerítő, a posztverbális fókusz nem az.
- (ii) Egy kérdés és kongruens válasza párhuzamos fókuszszerkezetűek.
- (iii) Ugyanazon kiegészítendő kérdés kongruens válasza lehet preverbális fókuszot tartalmazó mondat vagy posztverbális fókuszot tartalmazó mondat.

Hogyan lehetséges (iii), ha (i) és (ii) fennállnak? A pragmatikailag kimerítő válaszok nem okoznak gondot, ha (ii)-nek a pragmatikai kimerítővé erősítés (pl. pragmatikai EXH operátor alkalmazása) után teljesülnie. A problémát a kifejezetten nem-kimerítő (részleges) válaszok jelentik, ahol (iii)-at figyelembe véve a válasz háttérének preverbális fókusz esetén része lesz a kimerítősege, posztverbális fókusz esetén pedig nem lesz része. Az ellentmondás feloldható (ii) gyengítésével, megengedve a válasz háttérének kismértékű eltérését a kérdésétől, hogyha ez függetlenül is szükségesnek tűnik. Ehelyett azonban a jelen pontban tárgyaltak alapján (iii) gyengítését javasolhatjuk: ha egy kérdésre lehet akár teljes, akár részleges kongruens választ adni, az azt jelenti, hogy maga a kérdés többértelmű; azaz a két válasz esetén más-más kérdésjelentéssel van dolgunk.

3.5. A válaszok kimerítősege: Az „Említsd mindet!” és az „Említs legalább egyet!”

Visszatérve most már a (9)–(8) alkotta diskurzushoz, azt mondhatjuk, hogy (8) a (9) alatti kérdésre túl informatív választ ad. (9) eldöntendő, és nem kiegészítendő kérdés: ebben az értelemben tekinthetjük (8)-at túl informatívnak. Ennek megfelelően (8) fókuszára vonatkoztatva (9) jelentésének nem is lehet része a kimerítőség követelménye. Viszont nem egyértelmű, hogy a beszélő mire módosította az Épp Tárgyalt Kérdést, amikor a (8) állítást teszi. Egyrészt lehetséges, hogy a (9)–(8) alkotta párbeszédben a válaszoló az ÉTK-t az eldöntendő kérdést hallva „Említs legalább egyet!” típusú kérdésre változtatta, amely informatívabb választ igényel, mint amilyet maga az explicit kérdés.¹⁸ Ez magyarázatát nyújtja annak, hogy (8) ebben a kontextusban miért lehet nem kimerítő olvasatú annak ellenére, hogy a beszélő nyilvánvalóan tudja, hogy a (8)-ban kifejezettnél erősebb alternatív proposíciók igazak-e vagy hamisak. Másrészt, ahogy említettük, ugyanebben a kontextusban (8)-at lehet kimerítő válaszként is értelmezni. A fent vázolt keretek között ez nem meglepő, hiszen a válaszadó (9) elhangzásakor a mögöttes ÉTK-t nem csak „Említs legalább egyet!” típusú, hanem normál, „Említsd mindet!” típusú kérdésre is módosíthatja.

Az „Említsd mindet!” kérdésjelentés a (4a) normál kiegészítendő kérdés elsődleges jelentése – akár szemantikailag (mint G&S-nél), akár pragmatikailag áll ez elő. Az „Említs legalább egyet!” értelmezés (4a) esetén a megkérdezett beszélők többsége számára csak nehezen, néhány beszélő számára pedig egyáltalán nem elérhető. Így (4a) kontextusában (8) fókusza elsődlegesen (ill. egyes beszélők esetében kizárólag) kimerítően interpretálható. Nem állítható azonban, hogy egy (4a) típusú kérdést ne lehetne megfelelő pragmatikai körülmények között „Említs legalább egyet!” kérdésként értelmezni – (4a) (14)-beli variációját például lehet.¹⁹

(14) Tudom, hogy rengeteget utazol a tengerentúlra. Hol jártál már?

¹⁸ Az Épp Tárgyalt Kérdés szemantiko-pragmatikai objektum; nem kell, hogy egy-egy adott nyelvben grammatikailag jól formált kérdő mondatlall kifejezhető legyen. Más szóval: a beszélő az ÉTK-t nem feltétlenül arra a kérdésre módosította, amely a nyelviileg megformálható (4a) kérdés (*Hol jártál a nyáron?*) (egyik) jelentésének felel meg. Ez csak az olyan – az általam megkérdezettek között kisebbségben lévő – beszélők esetében lehet így, akik számára (4a) kétértelmű, s a normál jelentés mellett társítható hozzá „Említs legalább egyet!” jelentés is (vö. a (9) feletti megjegyzéssel).

¹⁹ Beck és Rullmann (1999) szerint elvileg minden kérdés értelmezhető „Említs legalább egyet!” kérdésként, ha ez expliciten jelölve van; vö. pl. *Hol jártál a nyáron például?*

Mindebből a (5a)/(7a)–(8) alkotta párbeszédre nézve az a – plauzibilis – következtetés adódik, hogy az alternatívákat expliciten és kimerítően felsoroló (5a)/(7a) kérdésre válaszolva a beszélő csak nagy nehézséggel (vagy egyáltalán nem) értelmezheti a kérdést „Említs legalább egyet!” jelentésüként. Azaz, ha az alternatívák halmaza véges és szűk, és elemei a kérdésfeltevő és a válaszadó számára is ismertek, akkor a kérdés elsődlegesen (vagy kizárólag) kimerítő választ igénylőként értelmezhető.

3.6. Kimerítőség és fókusztagítás

Eddig azt vettük számba, hogy egy posztverbális fókusz kimerítő vagy nem kimerítő értelmezését hogyan befolyásolhatja annak az explicit vagy implicit kérdésnek a típusa, közelebbről az „Említsd mindet!” ill. az „Említs legalább egyet!” kérdéstípus, amelyre a fókusz tartalmazó mondat választ ad. Ennek során rámutattunk, hogy az explicit kérdés nem korlátozza teljesen a válaszadót: az implicit Éppen Tárgyalt Kérdés, amelyre a válaszadó mondata valójában válaszol, eltérhet a diskurzusban elhangzó explicit kérdéstől (l. főként a 3.4. pontot). Most amellet fogok érvelni, hogy a 3.1–2. pont példáinak válaszaiban a kimerítőként értelmezett, a kérdőszóra felelő, posztverbális válaszkonstituensek azért kapnak kimerítő értelmezést, mert maga a válasz nem a feltett explicit kérdésre, hanem egy attól információszerkezetében eltérő ÉTK-ra felel. Ez a lehetőség azért elérhető (bár nem minden beszélő számára egyformán jelöletlen, vö. 10. lábj.), mert az erre az eltérő ÉTK-ra adott válaszból következik a válasz magára a feltett kérdésre is. Közelebbről az állítom, hogy a fenti kimerítően értelmezett válaszok tágabb fókuszúak, mint amit a kérdés–válasz kongruencia megkívánna. A *hol* kérdőszóval kezdődő kérdések szigorúan véve szűk, helyhatározói fókusz kívánnak meg a kongruens válaszban; a fenti válaszok azonban állítmányi (VP) fókusz tartalmaznak.

Ha a kérdés–válasz kongruenciának a 2. pont végén definiált hagyományos fogalmából indulunk ki, amely szerint a kérdés kérdő elemének meg kell felelnie a válasz fókuszának (illetve a kérdés és a válasz fókusz–háttér szerkezetének meg kell egyeznie, vö. 6. lábj.), akkor világos, hogy a kongruencia feltételét a válaszadó bizonyos esetekben megsértheti – ennek néhány esetét már illusztráltuk a 3.4. pontban. Úgy tekintettük, hogy ezekben az esetekben a kongruencia sérülése valójában látszólagos: a válaszadó nem az explicit, hanem egy attól eltérő implicit kérdésre válaszol. Ennek a jelenségnek az egyik, kevésbé vagy egyáltalán nem jelölt típusa a túl informatív válasz, amelyből levezethető a válasz az explicit kérdésre is (pl. (6a–b), (9)–(8)). A szigorúan értelmezett kongruencia feltételét az

is megsérti, ha a kérdés fókuszánál szűkebb vagy tágabb a válasz fókusza. Az előbbi (15) illusztrálja, ahol a tág mondatfókuszú (15a) kérdésre a szűk tárgyi fókuszú (15b) felel.²⁰ Utóbbi a (16)-beli és a (17)-beli párbeszéd példázzák. (16)-ban a szűkebb, birtokos-fókuszú (16a) kérdésre a teljes birtokos főnévi szintagmát fókuszáló válasz következik.²¹ (17)-ben a határozói fókuszú kérdésre igei állítmányi (VP) fókusz válaszol.

- (15) a. Nem láttam a tegnapi fordulót a tévében. Mi történt benne?
 b. Váratlan dolog. A közönség Melindát ejtette ki a versenyből, és nem a kevésbé esélyesnek tartott Renátát.
- (16) a. Kinek olvastad el a könyvét?
 b. János könyvét olvastam el.
- (17) a. Milyen poszton szerepel az együttesben Mari?
 b. Mari vokálozik az énekes mellett.

Utóbbi esetekben tehát a válasz **fókusztagítást** alkalmaz: az explicit kérdéssel kongruens válasz fókuszkonstituensénél nagyobb, annál tágabb fókuszkonstituenset tartalmaz. Mielőtt ezt a 3. pont fentebbi részeiben tárgyalt válaszok fókuszaiával összevetnénk, vizsgáljuk meg, hogy lehetséges-e fókusztagítás ige előtti fókusz (vö. (16)) vagy ige-fókusz (vö. (17)) nem tartalmazó válaszmondatokban is. Tekintsük a (18) és (19) párbeszédet.

- (18) a. Kit értesített a balesetről?
 b. Hagytam egy üzenetet a férjemnek és az apámnak.
- (19) a. Ki szerepelt az előbb a műsorban?
 b. Elénekelt egy Beatles-számot az utolsó versenyző.

A (18a)-ra adandó kongruens válasznak szűk argumentum-fókuszúnak kellene lennie; ehelyett (18b), amely implikálja a kongruens választ (18a)-ra, VP-fókusz

²⁰(15b) különbözik az (i)-féle példáktól (l. É. Kiss 1998; Kenesei 2006), ahol a posztverbális konstituensekre is esnie kell főhangsúlynak. Kenesei (1998) az ilyen prozódiajú mondatokat VP fókuszúnak (más terminológiával: mondatfókuszúnak) tekinti.

(i) Jelcint választották meg elnöknek az orosz választásokon.

²¹(16a–b) kérdése és válasza nem pusztán szintaktikai szerkezeti szempontból térnek el: a preverbális fókusz tartalmazó mondatokban az egész preverbális fókusz kifejezés funkcionál válaszkonstituensként (ez felel meg Drubig 1994 és Krifka 2006 „fókuszfrázisának”). Ezt támasztja alá az alábbi mondatpár is:

(i) A gyerekek közül csak [Jancsikának] jelent meg az apja a szülői értekezleten.

(ii) [?]A gyerekek közül csak [Jancsika apja] jelent meg a szülői értekezleten.

tartalmaz. Ugyanez elmondható (19)-ről is. A szűk fókusz VP-fókusszá váló tagítása a válaszban lehetséges tehát olyan megnyilatkozásokban is, melyekben nincs preverbális fókusz (és fókuszuk nem is maga az ige). Ezekben a válaszokban a kérdőszónak megfelelő válaszkonstituens a posztverbális mezőben helyezkedik el.

Ezzel el is érkeztünk a 3.1–2-ben tárgyalt mondatokhoz, amelyekben az őket megelőző kérdés alapján szintén posztverbális fókuszt tételeztünk fel. (15)–(19) fényében azonban felmerül a lehetőség, hogy ezekben a párbeszédekben is történhet fókusztagítás. Vegyük például az itt (20)-ként megismételt (4) dialógust (= (4a)–(8)).

- (20) a. Hol jártál a nyáron?
b. Jártam Olaszországban és Spanyolországban.

Ha, mint láttuk, egy argumentumra vonatkozó kiegészítendő kérdésre szűk fókuszú, kongruens válasz helyett lehetséges egy tág, VP-fókuszú feleletet is adni, amely egy kongruens választ implikál, akkor semmi sem zárja ki ugyanezt (4), valamint a szintén 3.1–2-beli (5) és (10) esetében. Ezekről a példáról is elmondható ugyanis, hogy a VP-fókuszúként értelmezett felelet ugyanúgy implikál egy kongruens választ a szűk fókuszú explicit kérdésre.

Míg (17), (18) és (19) esetében a tág, VP fókusz a kérdéshez képest megváltozott lexikális tartalomtól egyértelművé válik, (4) és társai esetében ezt lexikai eszköz nem jelzi. Ennek megfelelően a (4b)-hez hasonló válasz információszerkezetileg kétértelmű: lehet szűk fókuszú, az explicit kérdéssel kongruens, illetve a VP-re kérdező, módosított Épp Tárgyalt Kérdésre felelő, tág fókuszú. Az alapvető kétértelműség ellenére az explicit kérdés ezzel ellentétes hatású lexikai fogódzó hiányában inkább a szűk fókuszú, kongruens válaszként való értelmezést erősíti. E preferenciára, s a két olvasat különbségére alább még visszatérünk.

Jegyezzük meg, hogy az, hogy a VP tartalmaz **adott** elemet is (itt: az ige), nem jelenti, hogy a mondat válaszkonstituensként definiált fókuszának szűkebbnek kell lennie a VP-nél. Az „adott” státusz miatt a prefokális elem(ek) (itt: az ige) prozódiaileg kevésbé prominens(ek) a mondatfonológia szintjén, mint az ő(ke)t követő (itt: helyhatározói) válaszkonstituens. A VP fókuszt Selkirk (1984; 1995) fókuszprojekció-szabályainak megfelelően a válaszkonstituens prozódiai prominenciája teszi lehetővé: az egyik fókuszprojekció-szabály alapján egy ige (belső) argumentumának prominenciája engedélyezi az őt tartalmazó VP fókuszként történő (jelölését és) értelmezését.²²

²² Ismeretes, hogy a fókuszprojekciót a nem a default mondathangsúly-pozícióban található főhangsúly nem engedélyezi. Kevésbé ismert tény, hogy a fókuszprojekció akkor sem engedélyezett, ha a főhangsúly típusa egy csak a szűk fókuszra jellemző fokális főhangsúly – feltéve, hogy az megkülönböztethető a tág fókusz által tartalmazott prominens főhangsúlytól;

Selkirk (*ibid.*) általános fókuszprojekció-szabályai szerint az adjunktumok nem képesek ugyanerre. Mint Kenesei (1998) megmutatta, a fókuszprojekció engedélyezésének hiánya a magyarban szűkebb körben érvényesül: a szabad határozók nem referenciális alosztályát jellemzi. Ha a posztverbális válaszkonstituent tartalmazó válaszok VP-fókuszúak, és ezt a 3.1–2-beli párbeszédekben a Selkirk-féle fókuszprojekció alapján a válaszkonstituensre eső prominencia engedélyezi, akkor azt várjuk, hogy hasonló dialógusok válaszában az ige utáni nem referenciális adjunktum ne engedélyezzen VP-fókusz értelmezést. Az adatok megerősíteni látszanak ezt a várakozást: mint (21) illusztrálja (amely egy egyszeri múltbeli esemény körülményére kérdez rá), kiegészítendő kérdésre felelő válaszkonstituensként nem állhat a szintaktikailag jelöletlen posztverbális pozícióban egy nem referenciális (referenciális elemet nem tartalmazó) adjunktum úgy, hogy VP-fókusz értelmezést tenne elérhetővé a válasz számára.

- (21) a. Miért maradtak távol az utolsó üléstől?
 b. ^{??(?)}Távolmaradtak sértődésből.

Abból, hogy a fókuszprojekció szabályai (21)-ben nem teszik elérhetővé a VP-fókusz értelmezést, természetesen nem következik, hogy e mondatnak a szűk (adjunktum)fókuszos olvasata nem lehetséges. A következő pontban amellet fogok érvelni, hogy ez az olvasat általánosabban valóban létezhet ((21)-ben azonban csak marginálisan elérhető, amint a válaszmondat előtti ^{??(?)} szimbólum jelzi; e marginalitásról is szólunk majd).

Mielőtt a szűk fókuszú olvasatra térnénk, még egy megfigyelést érdemes tennünk a két értelmezés prozódiai megvalósulása közti eltérésről. Az egyértelműen tág fókuszú válasz nagyjából „semleges” ejtésű: a válaszkonstituens főhangsúlyos szótagját nem kíséri extra intenzitás, a megelőző igéhez képest a hangmagassága lejjebb van léptetve (*downstep*), és dallamának esése nem meredek. Az egyértelműen szűk fókuszú válaszokban maga a szűk fókuszilem prozódiailag prominens (általában a főhangsúlyos szótagját extra intenzitás és újrapozicionált magasság (teljes *pitch reset*), és meredek esés jellemzi), míg a posztfokális rész hangmagassága és intenzitása a „semleges” változathoz képest redukált,

ez nehezebb a németben vagy az angolban, mint az olaszban, a bengáliban vagy az európai portugálban. Az angolban például a prefokális főhangsúlyok hiánya szűk fókuszhangsúlyként azonosíthatja a mondathangsúlyt (Gussenhoven 1999, 46; a főhangsúlyokat kiskapitális betűtípus jelzi):

- (i) What's going on? 'Mi történik?'
 (ii) John's tickling Mary with a FEATHER. 'János egy tollal csiklandozza Marit.'
 (iii) JOHN's tickling MARY with a FEATHER. 'János csiklandozza Marit egy tollal.'

s a prefokális ige tipikusan platóként valósul meg és/vagy főhangsúlyos szótagja relatíve alacsony maximumot ér el.²³ A különbséget az (egyes és többes számot szándékoltan diszjunktívan tartalmazó) (22) kérdés kontextusában (23a–b) ábrázolja (' főhangsúlyokat, " emfatikus főhangsúlyt jelöl).

(22) Milyen számot vagy számokat énekel el a műsorban Csaba?

(23) a. ^(?)Elénekli a 'legjobb 'dalát. (fókusz: VP)
H*L H*L H*L-L%

b. ^{?(?)}Elénekli a "legjobb (')dalát. (fókusz: *legjobb*)
L*/H* H*L (H*L-)-L%

Mint látjuk, várakozásainknak megfelelően tág fókuszú ejtéssel és értelmezéssel a (23a) válasz elfogadható (bár egyes beszélők számára kismértékben csökkent elfogadhatóságú, amit az magyaráz, hogy (23a) a tág fókusz okán nem kongruens (22)-vel, és ezt nem jelzi sem szintaktikailag, sem lexikailag semmi). Az eddigiekből nem következik viszont az, hogy a szűk fókuszú (23b) válasz erősen marginális.²⁴ Erre szintén a következő alpontról térünk ki.

Végül figyeljük meg, hogy a VP fókuszot tartalmazó (17b), (18b), (19b) válaszok elsődleges értelmezése kimerítő. A 3.4–5. pont fényében ez annak köszönhető, hogy a kiegészítendő kérdések alapértelmezésben (ezzel ellentétes pragmatikai, kontextuális vagy lexikális jelzőeszközök hiányában) „Említsd mindet!” típusúak, azaz a rájuk adott válasz kimerítő interpretációt kap. Úgy tűnik, a válasz kimerítőként történő értelmezése független attól, hogy a válasz az explicit kérdés tekintetében a szigorú kongruencia feltételének eleget tesz-e (hiszen ezek a fókusztagítást alkalmazó válaszok az explicit kérdéssel nem kongruensek): elég, hogy a válaszkonstituenst a válasz fókusza (reflexíven) tartalmazza (Zondervan 2009).²⁵

Miután nincs lexikai fogódzó, amely a VP-fókusz interpretációt favorizálná, (4), (5) és (10) válaszaik információszerkezetileg kétértelműek: lehet szűk, illet-

²³ Nem világos, hogy az utóbbi, egyértelműen szűk fókuszú megvalósításhoz elégséges fonetikai jegyek milyen mértékben **szükségesek** is a szűk fókuszú interpretáció eléréséhez.

²⁴ A szűk fókuszú ejtés főhangsúlyáról tudjuk, hogy nem engedélyezi a tág fókuszú olvasatot (l. 21. l. ábr.), így (23b)-ben más olvasat nem merül fel.

²⁵ A kimerítő értelmezés a fókuszon kívül álló elemekre nem terjed ki. Például, bár kontextus nélkül (i) prominens olvasata szerint Jánosnak pontosan két gyereke van (a kimerítő olvasat), ha (i) a (ii) kérdésre válaszol, s ha (ii)-ben a tárgy nem fókusz szerepű, akkor a nem kimerítő (legalább két gyereke) olvasat lesz elsődleges (van Rooij 2002; a magyar megfelelőkre ugyanez érvényes).

(i) John has two children. 'Jánosnak van két gyereke.'

(ii) Who has two children? 'Kinek van két gyereke?'

ve tág fókusszal is értelmezni őket. A beszélő persze prozódiai eszközökkel szűk fókuszúvá egyértelműsítheti válaszáat a közvetlenül (22) fölött leírt, ott (23b)-re vonatkoztatott fonetikai jegyeket alkalmazva. Ilyen, egyértelműen szűk fókuszú prozódiai megvalósítással (4b), (5b) és (10b) elfogadhatósága köztes státuszúra (?/??) csökken, míg amennyiben a válasz tág fókusszal érthető, elfogadhatósága viszonylag jó, hasonlóan (17b)–(18b)–(19b) elfogadhatóságához. Mivel a VP-fókuszú értelmezés az explicit válasszal nem kongruens, és nincs lexikailag jelölve, a szűk fókuszú interpretáció ezekben az esetekben (ha más tényezőktől elvonatkoztatunk) elsődlegesnek tekinthető. Egyes beszélők számára a tág fókuszú értelmezés, azaz a fókusztagítás, ezekben a lexikailag nem jelölt esetekben csak nehezen elérhető. Feltételezésem szerint ez az egyik oka annak, hogy a (4b), (5b) és (10b) mondatokat a beszélők egy része jelölt válaszoknak ítéli (vö. 10. láb.).²⁶

3.7. Alternatív fókuszjelölések és blokkolás

Az előzőekben amellet érveltem, hogy a (4), (5) és (10) párbeszédok válaszai – több-kevesebb nehézséggel – értelmezhetők az explicit kérdéshez képest tágabb, VP fókusszal. Ebben az esetben, az explicit kérdések normál „Említsd mindet!” jelentésénél maradvá, a válaszok kimerítő értelmezésűek lesznek. Most vizsgáljuk meg, mi történik kongruens, szűk fókuszú válaszerőtelmezés esetén!

Vegyük először a (22)–(23b) párbeszédet, melyben (23b) fent leírt prozódija szűk fókuszúvá egyértelműsíti a választ! (22) kontextusában (23b) marginális elfogadhatóságú. Hasonló prozodiával a (24a)-ra felelő (24b) megítélése gyakorlatilag elfogadhatatlan (a kontextus egy tehetségkutató verseny, melyben (24a) egyetlen, a kérdésben foglalt predikátumot kielégítő társénekest előfeltételez).

(24) a. Melyik másik énekeskel énekelt el a számot Csaba az előző alkalommal?

b. ^{?*/*}Elénekelte az ^{''}öccsével. (szűk fókusz)

A (22) és (24a) kérdések eltérnek abban, hogy a bennük kifejezett predikátumot kielégítő, általuk egzisztenciálisan előfeltételezett elem tovább osztható-e olyan

²⁶ Szendrői (2003) a magyar fókuszról szóló tanulmánya, amely a fókusz ige elé mozgatójának tisztán prozódiai kiváltóokra épülő, igen vonzó elemzését kínálja, utolsó részében kitér a posztverbális fókusz kérdésre is, ahol amellet érvel – elsősorban prozódiai alapon –, hogy a magyarban nem létezik posztverbális konstituensfókusz (köszönöm egyik bírálómnak, hogy emlékeztetett Szendrői tanulmányának erre a részére). A jelen dolgozat – a kérdés-válasz értelmezés és a kimerítőség oldaláról érkező el a problémához – szintén arra a következtetésre jut, hogy a posztverbális fókuszt tartalmazónak vélt mondatoknak egy része valójában VP fókuszt tartalmaz – de fenntartja, hogy más részük szűk konstituensfókuszú.

részekre, amelyek szintén kielégítik a kérdésben kifejezett predikátumot: (24a)-ban nem osztható, tehát pontosan egy ilyen elem van, míg (22)-be nincs beépítve ilyen korlátozottság. Ha ezt a korlátot (és a deskriptív névszói restriktíót) kiiktatjuk a (24a) kérdésből, a kimerítőként értelmezett (és továbbra is a (23b)-nél leírt prozodiával ejtett, szűk fókuszú) válasz elfogadhatósága javul, bár így is többé-kevésbé alacsony szintű marad:

- (25) a. Kivel énekelte már el ezt a számot Csaba eddig? (Ne hagyj ki senkit, ha többen vannak!)²⁷
 b. ^{??(?)}Elénekelte (ˈ)már az ˈöccsével. (szűk fókusz)

Véleményem szerint a (25b)- és (23b)-féle válaszok köztes elfogadhatósági státuszának, valamint a (24b)-féle válaszok elfogadhatatlanságának kulcsát a preverbális fókusz tartalmazó alternatív válaszmondatok elérhetősége jelenti. (25b) és (26) alternatív válaszok (25a) kérdésre:

- (26) Az öccsével énekelte már el.

Mint a 2. pontban már szoltam róla, a preverbális fókusz értelmezésének tekintetében azt a nézetet követem, amely szerint a preverbális fókusz szemantikailag kimerítő értelmezésű, s ez a tulajdonsága független attól is, hogy „Említsd mindet!” vagy „Említs legalább egyet!” kérdésre adott válaszban jelenik meg. Épp ebben különbözik a poszterverbális fókuszról, melynek értelmezése pragmatikailag lehet kimerítő (l. 3.3–4).

Állításom a következő: (25a) kérdésre válaszolva a preverbális fókusz tartalmazó (26) elérhetősége blokkolja a pragmatikailag kimerítő (25b) válasz elérhetőségét. Lássuk, mi magyarázza ezt a blokkolási hatást! Az eddigiekből adódó releváns feltételezéseket a következőképp foglalhatjuk össze (nem végleges felsorolás):

- (27) a. (25b) és (26) ugyanarra a kérdésre: (25a)-ra válaszolnak, és mindkét mondat szűk fókuszú ugyanaz az elem.
 b. (25a) normál, „Említsd mindet!” jelentésű kérdésként értelmezett.
 c. (25b) fókusz (25a) kérdés kontextusában pragmatikailag kimerítő értelmezést nyer.
 d. (26) fókusz szemantikailag kimerítő.

(25b)-nek (26) által való blokkolása valójában nem váratlan: egy adott nyelvi kontextusban egy jelöltebb formából (fókuszmozgatás) és erősebb jelentésből (sze-

²⁷ A kérdések ebben az alpontban „Említsd mindet!” jelentésben szerepelnek ott is, ahol ez külön nincs explicitté téve.

mantikai kimerítőség) álló, „specifikusabb” nyelvi kifejezés blokkolja a jelöletlenebb formából és gyengébb jelentésből álló, kevésbé „specifikus” nyelvi kifejezést. Másfelől közelítve ez a blokkolási hatás Reinhartnak (1983) a pragmatikai koreferencia stratégiára vonatkozó korlátozásával, illetve Grodzinsky és Reinhart (1993) „Rule I” szabályával mutat párhuzamot. A „Rule I” általánosítás értelmében, ha egy mondatban két elem közt a koreferencia (amely a diskurzuskomponensben állhat elő, vö. Reuland 2001) és a változó kötés (amely a logikai szintaxisban, ill. a szemantikában van kódolva) egymástól nem megkülönböztethető értelmezésekhez vezet, úgy a koreferencia lehetősége blokkolódik. Levinson (1983) amellett érvel, hogy ez a hatás a grice-i Mennyiségi Maximával magyarázható (Reinhart 1983 maga a Mód (*Manner*) Maximára hivatkozott: „Légy annyira explicit, amennyire lehet!”); míg Reuland (2001) a feldolgozási költségesség fogalmára építi magyarázatát. A „Rule I” lényege: a nyelvtan a szemantikai változókötetést preferálja a pragmatikai koreferenciával szemben.

Ugyanez történik (25b) és (26) esetében: a nyelvtan a szemantikai kimerítőséget preferálja a pragmatikai kimerítőséggel szemben. Nevezzük ezt az általánosítást a **kimerítőség I-szabályának** (melyet informálisan (28) fogalmaz meg), nyitva hagyva, hogy miként vezethető le.

(28) **A kimerítőség I-szabálya**

Ha A és B mondatok értelmezése más tekintetben egymástól nem megkülönböztethető, és A mondat fókusza szemantikailag kimerítő, míg B mondat fókusza pragmatikailag kimerítő, úgy B mondatban a pragmatikai kimerítőség blokkolódik.²⁸

Mivel (25b) és (26) fókusza megegyezik, a szemantikai kimerítőség, illetve pragmatikai kimerítőség alkalmazásával kapott értelmezések valóban egybeesnek. (25b)-ben a Kimerítőség I-szabálya értelmében a pragmatikai kimerítőség blokkolódik (tehát a fenti (27c) hamis). (25b) degradációja épp abból fakad, hogy a kimerítő választ igénylő (25a) kérdésre nem felel kimerítően. A pragmatikai kimerítőség blokkolása után fennmaradó egyedüli értelmezés a **szigorúan nem-kimerítő** értelmezés: amennyiben (25b) marginálisan elfogadható, azt implikálja, hogy van még a kérdésben szereplő predikátumot kielégítő elem (azaz olyan további személy, akivel Csaba már elénekelt e számot).

A marginális elfogadhatóság tehát abból ered, hogy a (25b)-féle mondatok (s ide sorolható a nem referenciális adjunktumot tartalmazó (21b) is) részleges

²⁸ Ez az informálisan kimondott elv átfogalmazható az alternatív forma-értelmezés párok optimalitását értékelő Bidirekcionális Optimalitáselmélet blokkolási jelenségekre (is) alkalmazott eszköztárának igénybevételével (Blutner 2000). Ehhez azzal a feltételezéssel élénk, hogy a kimerítőség szemantikai eszközzel való elérése „gazdaságosabb” a pragmatikai úton történő elérésénél.

választ adnak egy kimerítő választ váró kérdésre, még hozzá anélkül, hogy ezt akár lexikailag, akár szintaktikailag, akár prozódiailag jelölnék. A prozódiai jelölés egyik módja az eső-emelkedő dallam magán a posztverbális válaszkonstituen-sen. Egyes beszélők számára a részleges választ valamivel elfogadhatóbbá teszi, ha a válasz részleges voltát jelzi a fókusz kifejezés által viselt eső-emelkedő dallam.²⁹

(25b) tág fókusz értelmezésű, a (29)-ben sematizált prozódiával ejtett megfelelője, mely alapesetben kimerítő válaszként értelmezett, elfogadható (*mutatis mutandis* ugyanez áll (24b)-re is). Ez pontosan az, amit a 3.6. pontból kiindulva várunk.

(29) ^(?)Elénekelte (ˈ)már (a ˈdalt) az ˈöccsével. (tág fókusz)

A tág fókuszú (29) válasz kimerítő értelmezését a preverbális fókuszt tartalmazó (26) elérhetősége ez esetben láthatóan nem blokkolja (függetlenül a tárgy megjelenésétől). Ezt a Kimerítőség I-szabálya alapján nem is várnánk: a tág fókuszú értelmezés és a preverbális, szűk fókuszú értelmezés egymástól eltérnek, más-más ÉTK-ra válaszolnak, így nem esnek a Kimerítőség I-szabálya alá.

A tág, VP fókuszú (29), bár az explicit kérdésre levezethető belőle kongruens válasz, maga nem kongruens a (25a) kérdéssel, helyette egy módosított ÉTK-ra válaszol. Emiatt, (23a)-hoz hasonlóan, ez a tág fókuszú válaszerőtelmezés a beszélők egy része számára enyhén csökkent elfogadhatóságú. A csak prozódiajukban eltérő tág fókuszú (29) és szűk fókuszú (25b) között nehezen húzható fonetikailag éles határ, különösen az „adott” státusz független prozódiai következményei miatt (l. a 3.6. pontban mondottakat). (25b) megítélését ez az interferencia kedvezően befolyásolhatja. Ugyanennek az interferenciának (23b)-ben kisebb az esélye, a benne megvalósulható posztfokális redukció megkülönböztető ereje folytán.

Amint (24)-ben illusztráltuk, a posztverbális szűk fókusz gyakorlatilag elfogadhatatlan olyan kérdésekre adott válaszokban, amelyek előfeltételezik, hogy a kérdés predikátumát kielégítő elemből pontosan egy van.³⁰ Világos, miért van

²⁹ Ha a választ a *például* határozó módosítja, mint (i)-ben, akkor ez az Éppen Tárgyalt Kérdést, melyre a mondat válaszol, „Említs legalább egyet!” értelmezésüként jelöli. Az erre a kérdésre adott válaszként a mondat teljesen elfogadhatóvá válik. Az ÉTK persze külön jelölés nélkül is módosítható (az explicit kérdés utáni instrukció ellenére) „Említs legalább egyet!” értelmezésűre; s ez is hozzájárulhat a (25b)-féle mondatok elfogadhatóságához.

(i) ˈElénekelte már (ˈ)például az ˈöccsével.

³⁰ Horvath (2005) az alábbi példát hozza, a jelzett itélettel, hozzátéve, hogy (az „Említs legalább egyet!” kérdéseket most félretéve) a mondathangsúlyt viselő posztverbális elemek egysége-sen nem kimerítőek (ami megfelel É. Kiss 1998 állításának):

így: az ige utáni szűk fókusz a blokkolási hatás miatt csak szigorúan nem-kimerítő interpretációval rendelkezhet, ez az értelmezés azonban inkompatibilis a kérdésként mondott előfeltevésével. A posztverbális fókuszot tartalmazó (24b) válasz azt implikálja, hogy a fókuszként funkcionáló individuumon kívül van még olyan énekes típusú individuum, amelyre a (24a) kérdés predikátumát alkalmazva igaz proposíciót kapunk, azaz olyan énekes, akivel Csaba legutoljára elénekelt a számot. Ez az implikáció azonban ellentmond a kérdés előfeltevésének, amely szerint ilyen énekes pontosan egy van.

Ezen a ponton érdemes visszapillantani a posztverbális adjunktum válaszkonstituenseket tartalmazó (21)-es példára. Az imént mondottak alapján az várjuk, hogy bár a VP fókuszot tartalmazó, pragmatikailag kimerítő értelmezés nem lehetséges, a szűk fókuszú, nem-kimerítő értelmezés elérhető marad – kivéve, ha a kérdés, melyre a mondat válaszol, (24) esetéhez hasonlóan, egyetlen olyan entitást előfeltetelez, amely a kérdésbeli predikátumot kielégíti. Amennyiben (21a)-t az utóbbi módon értjük, (21b) nem elfogadható. (21b) egyedüli lehetséges értelmezése a nem-kimerítő, részleges válasz (vö. *Távolmaradtak sértődésből. Szerintem félig sértődésből, félig érdekből.*)

Mielőtt összefoglalnám a dolgozat fő állításait és eredményeit, kitérek még egy, a preverbális fókusz szemantikailag kimerítő azonosító állítmány státuszával szemben felhozott közkeletű érvre.³¹ Mivel a blokkolási hatásra épülő fenti elemzés azt feltételezi, hogy a preverbális fókusz értelmezése szemantikailag kimerítő,

(i) Kinek mutattad be Jánost?

(ii) *Bemutattam Jánost AZ UNOKAHÚGOMNAK.

(ii) azonban csak akkor elfogadhatatlan, ha a kérdést úgy értelmezzük, hogy az előfeltételezi, hogy pontosan egy olyan személy van a kontextusban, akinek Jánost a beszélgetőtárs bemutatta. Mivel a *ki* kérdő névmás számsemleges, ez a preszuppozíció (i) számára nem kötelező. Másrészt a mondathangsúly eshet akkor is egy posztverbális elemre, ha az őt megelőző elemek mind „adottak” (vagy funkcióelemek). Ez, amint a 3.6. pontban láttuk, VP fókusz esetén is lehetséges. Mivel a VP fókusz eredményezhet pragmatikailag kimerítő értelmezést, nem tűnik tarthatónak, hogy a mondathangsúlyt viselő posztverbális elemek egységesen nem kimerítőek.

Horváth (*ibid.*) szerint egyébként nincs szó szigorú nem-kimerítőeségről: a posztverbális mondathangsúly jelölhet olyan elemet is, amelyről a beszélő nem kívánja implikálni, hogy az állítás kifejezetten nem-kimerítően érvényes rá (azaz, hogy más elemekre is érvényes), csak nincs megfelelő tudása ahhoz, hogy az állítást kimerítően (s ennek megfelelően preverbális fókuszot használva) fogalmazza meg.

³¹ A többszörös kérdésekre adott válaszokat ebben a dolgozatban nincs mód részletesen tárgyalni (a magyar többszörös kérdések két típusának információszerkezetéről l. Surányi 2007). Megjegyzem azonban, hogy az angolhoz hasonló mintázatú többszörös kérdésekre adott válaszban – várakozásainknak megfelelően – mindkét válaszkonstituens lehet posztverbális.

az alábbi ellenvetésről azzal együtt is érdemes itt szót ejteni, hogy a preverbális fókusz típus azonosító állítmány interpretációja és kimerítősege az irodalomban prominens nézetnek mondható.

3.8. A preverbális fókusz kimerítőségéhez

Bár az ige előtti fókusz szemantikailag kimerítő azonosító állítmányként való elemzése empirikusan jól motiváltnak tekinthető, ez a megközelítés a közelmúltban többféle kritikával is szemben találta magát (a hivatkozásokat l. a 2. pontban). Itt egy olyan problémafelvetésről szólok most, amely a preverbális fókusz tartalmazó mondatok preszuppozícióját érinti. Kenesei (1986) és Szabolcsi (1994) nyomán viszonylag széles körben elfogadott álláspont, hogy a magyar ige előtti fókusz egzisztenciális preszuppozícióval jár együtt: a mondat egyrészt preszupponálja egy olyan unikális, maximális dolog létezését, amelyre a háttér által képviselt predikátum igaz, másrészt az ezt az unikális, maximális dolgot azonosító állítást fejezi ki. Rendre előkerülnek azonban példák, amelyek esetében az egzisztenciális preszuppozíció megléte nem teljesen egyértelmű. Fontos a kérdés röviden tisztázni, mert maga a kimerítősege az egzisztenciális preszuppozíció jelenlététől függ.

Az első említendő példatípusban az adott ige előtti fókusz tartalmazó mondat értelmezése nem különbözik világosan attól az alternatív mondatétól, melyben az adott mondatban ige előtti fókuszban található elem a posztverbális tartományban áll. Ezt az esetet illusztrálja (30), melynek mindkét mondata prezentatív értelmezésű:

- (30) a. Takarítás közben hirtelen egy pillangó repült be az ablakon.³²
 b. Takarítás közben hirtelen berepült egy pillangó az ablakon.

Vegyünk ehhez rögtön hozzá egy következő mondat típust is, amelynek preverbális összetevője Kálmán et al. (1986) nyomán **hókusz**ként, újabban pedig (stilisztici-

³² Ez a mondat Gécszeg Zsuzsa személyes közlésben említett példáján alapszik. A minket érdeklő értelmezés feltétele, hogy a fókusz utáni hangsúlyredukció ne terjedjen a mondat végéig; azaz, legyen legalább egy főhangsúlyos összetevő a posztverbális mezőben (ellenkező esetben a fókusz kontrasztív–kimerítő értelmű). Ebben hasonlít ez a mondat típus a tág fókuszúként értelmezett mondatokhoz (pl. (i)), melyeket Kenesei (1998) elemez behatóan. Lehetséges, hogy a fenti mondat típus, vagy annak egy része, redukálható a tág fókuszú mondatok esetére (azaz egy másik, a kimerítősege kérdésétől független problémára). Ugyanakkor a posztverbális fő összetevők főhangsúlyának jelenléte betudható nem-adott státuszuknak.

(i) János a HAMLETBŐL olvasott fel a KERTBEN, nem pedig ZONGORÁZOTT.

kai sajátosságai miatt) **sajtófókusz**ként is ismert (e mondattípusban is főhangsúlyosak a posztverbális fő összetevők; a sajtónyelv-beli használatot a közelmúltban Molnár (2009) vizsgálta a kimerítőség összefüggésében is).³³

- (31) a. A házmester talált rá a holttestre.
 b. Rátalált a holttestre a házmester.
 c. A tegnapi viharban országszerte cserepek hullottak le a háztetőkről.
 d. ^{*2}A tegnapi viharban országszerte lehullottak cserepek a háztetőkről.

A sajtófókusz (31a) és (31c)-féle példáinak különlegessége, hogy a sajtó főcímeiben, egymondatos híreiben gyakran szerepel, ahol egzisztenciális preszuppozíciót a kontextus biztosan nem hoz létre. Ennek ellenére állíthatjuk, hogy például (31a) előfeltételezi, hogy „Valaki rátalált a holttestre”, és azt állítja, hogy „Az a valaki, aki rátalált a holttestre, a házmester”. Az egzisztenciális preszuppozíció ugyan nem része a megnyilatkozást megelőző társalgási univerzumnak, de egyértelmű, hogy akkomodációval (Lewis 1979) létrehozható. S épp az akkomodáció kényszere okozza egyes esetekben a sajtófókusz használatának jelöltségét (más esetek, mint amilyen (31c) is, kevésbé vagy egyáltalán nem jelöltek, köszönhetően annak, hogy az alternatív, neutrális szórend független okokból nem elfogadható, vö. (31d)). Az ilyen preszuppozíciót a szakirodalomban informatív preszuppozíciónak is nevezik (pl. Fintel 2000; Simons 2003), lévén hogy a megnyilatkozást tevő a preszuppozíció kényszerű akkomodációja által is információt közöl. Roberts (2004) szerint kifejezetten jó beszélői stratégia lehet úgy választani meg egy-egy közlést, hogy az optimális számú inferenciát váltson ki a hallgatóban.

A (30a)-féle mondatok is elemezhetők ezzel analóg módon. Például (30a) akkomodált preszuppozíciója és az általa kifejezett állítás együtt a következőként parafrázálható: „Hirtelen valami berepült az ablakon, és ami berepült az ablakon, az egy pillangó volt”. A preszuppozíció akkomodációjának elvégzése után az azonosítás már kimerítő. Ennek megfelelően (30a) párbeszédes folytatásaként a tagadással kezdődő (32) problémátlan: a tagadással korrekciót végzünk az állításon. (30b) folytatásaként (32) azonban jelölt, illetve csökkent elfogadhatóságú, lévén, hogy (30b)-ből legfeljebb egy pragmatikai kimerítőségi implikaturát tudnánk visszavonni, melyhez azonban a tagadás túlzottan erős.³⁴

- (32) Nem, egy darázs is berepült – láttam.

³³ Érdemes megjegyezni, hogy (31a)-tól elkülöníthető az alábbi mondattípus, melyben egzisztenciálisan értelmezett, igemódosítóként viselkedő elem előzi meg közvetlenül az igét, amely szemantikailag az igei állítmányba inkorporálódik (vö. Komlósy 1994).

(i) A hazaúton házigörényt gázolt a villamos.

³⁴ Ez a teszt Farkas Donkától származik (É. Kiss 1998, 251; személyes közlés).

Mind a sajtófókuszos, mind a prezentatív értelmezésű fókuszos mondatokban jelen van tehát az egzisztenciális preszuppozíció, amely nélkül nem állna elő a szemantikailag kimerítő értelmezés sem.

4. Összefoglalás

Ebben a dolgozatban a mindeddig a preverbális fókuszhoz képest viszonylag kevésbé jól leírt posztverbális fókusz főbb szemantikai–pragmatikai vonásait tanulmányoztam, különös tekintettel a kimerítőség tulajdonságára.

Az ige utáni mezőben álló, szintaktikailag jelöletlen fókusz típusa a szintaktikailag jelölt preverbális fókuszhoz hasonlóan lehet új vagy adott. Lehet (expliciten) kontrasztív. Lehet (az explicit kérdéssel pontenciálisan egybeeső) Éppen Tárgyalt Kérdés válaszfókusz (ha a mondat egyetlen fókuszt tartalmaz, akkor annak **kell** lennie).

Amellett érveltem, hogy a posztverbális fókusz kimerítősegi tulajdonságait a kérdés részben pragmatikailag meghatározott „Említsd mindet!” vagy „Említs legalább egyet!” alapértelmezésén túlmenően a fókuszmegválasztás (szűk fókusz vagy fókusztagítás) és a fókuszjelölés alternatív lehetőségeinek elérhetősége befolyásolja. A preverbális szűk fókuszt szemantikailag kimerítőnek tekintetem. A posztverbális szűk fókusz kimerítőségét a kimerítősegre adaptált I-szabály szigorúan nem-kimerítővé teszi. Ez azt jelenti, hogy a posztverbális szűk fókuszú mondatok a nekik megfelelő (explicit vagy implicit) szűk kérdőfókuszú kérdésre csak részleges választ adnak. Hogyha a kérdés maga „Említsd mindet!” értelmezésű, és a válasz részlegessége sem szintaktikailag (pl. kontrasztív topicalizálással), sem lexikailag, sem prozódiaileg nem jelölt, akkor a válaszmondat erősen lecsökkent elfogadhatóságú. Az ugyanerre a konstituenskérdésre felelő, de kongruens módon valójában egy tágabb kérdőfókuszú implicit kérdésre válaszoló, s a szűk posztverbális fókuszú mondatról prozódiaileg megkülönböztethető, tág (VP) fókuszú mondatokról azt állítottam, hogy értelmezésük megengedi a pragmatikai felerősítést, egészen a pragmatikailag kimerítő olvasatig. Végül, amennyiben a kérdés preszupponálja, hogy a benne kifejezett predikátumot pontosan egy elem elégíti ki, úgy a szűk posztverbális fókuszú válasz nem elfogadható, mert ilyen preszuppozícióval rendelkező kérdésre nem lehetséges részleges választ adni.

Az elért eredmények természetesen részlegesek (s természetesen az adatok is kiterjedtebb és több különféle vizsgálati módszert alkalmazó empirikus tesztesítésre várnak), de remélem, alkalmasak lehetnek arra, hogy további, mélyebb vizsgálatához szolgáltatassanak alapot.

Irodalom

- Abraham, Werner – Sjaak de Meij (szerk.) 1986. *Topic, focus, and configurationality*. Amsterdam: John Benjamins.
- Akmajian, Adrian 1970. *Aspects of the grammar of focus in English*. Doktori értekezés, MIT.
- Aloni, Maria – Alastair Butler – Paul Dekker 2006. *Questions in dynamic semantics*. Amsterdam: Elsevier.
- Beaver, David – Brady Clark 2008. *Sense and sensitivity*. Malden MA & Oxford: Blackwell.
- Beck, Sigrid – Hotze Rullmann 1999. A flexible approach to exhaustivity in questions. *Natural Language Semantics* 7: 1–50.
- Bende-Farkas, Ágnes 2006. Comparing English and Hungarian focus. *Kézirat, Stuttgarter Egyetem*.
- Blutner, Reinhard 2000. Some aspects of optimality in natural language interpretation. *Journal of Semantics* 17: 189–216.
- Büring, Daniel 2003. On D-trees, beans, and B-accent. *Linguistics and Philosophy* 26: 511–45.
- Brody, Michael 1995. Focus and Checking Theory. In: István Kenesei (szerk.): *Approaches to Hungarian 5: Levels and structures*. Szeged: JATEPress. 29–43.
- Chomsky, Noam 1971. Deep structure, surface structure, and semantic interpretation. In: Danny D. Steinberg – Leon A. Jakobovits (szerk.): *Semantics, an interdisciplinary reader*. Cambridge: Cambridge University Press. 183–216.
- Chomsky, Noam 1976. Conditions on rules of grammar. *Linguistic Analysis* 2: 303–351.
- Dekker, Paul 2006. Optimal inquisitive discourse. In: Aloni et al. (2006, 83–10).
- Drubig, Hans Bernhard 1994. Island constraints and the syntactic nature of focus and association with focus (*Arbeitspapiere des Sonderforschungsbereichs 340, № 51*). Tübingen: University of Tübingen.
- É. Kiss Katalin 1988. Még egyszer a mondat intonációjáról és hangsúlyozásáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 89: 1–52.
- É. Kiss, Katalin 1994. Sentence structure and word order. In: É. Kiss – Kiefer (1994, 1–90).
- É. Kiss, Katalin 1998. Identificational focus versus information focus. *Language* 74: 245–273.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- É. Kiss, Katalin 2010. Structural focus and exhaustivity. In: Malte Zimmermann – Caroline Féry (szerk.): *Information structure. Theoretical, typological and experimental perspectives*. Oxford: Oxford University Press. 64–88.
- É. Kiss, Katalin – Ferenc Kiefer (szerk.) 1994. *The syntactic structure of Hungarian (Syntax and semantics 27)*. New York: Academic Press.
- Fintel, Kai von 2000. What is presupposition accommodation? *Kézirat, MIT*. (<http://mit.edu/fintel/fintel-2000-accomm.pdf>)
- Fox, Danny – Martin Hackl 2007. The universal density of measurement. *Linguistics and Philosophy* 29: 537–586.
- Gazdar, Gerald 1979. *Pragmatics: Implicature, presupposition, and logical form*. New York: Academic Press.
- Grodzinsky, Yosef – Tanya Reinhart 1993. The innateness of binding and coreference. *Linguistic Inquiry* 24: 69–101.

- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof 1984. Studies on the semantics of questions and the pragmatics of answers. Doktori értekezés, University of Amsterdam.
- Gussenhoven, Carlos 1999. On the limits of focus projection in English. In: Peter Bosch – Rob van der Sandt (szerk.): Focus: Linguistic, cognitive, and computational perspectives. Cambridge: Cambridge University Press. 43–55.
- Gyuris, Beáta 2003. The semantics of contrastive topics in Hungarian. Doktori értekezés, Eötvös Loránd University (ELTE), Budapest.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood 1967. Notes on transitivity and theme in English (part 2). *Journal of Linguistics* 3: 199–244.
- Hamblin, Charles Leonard 1958. Questions. *Australasian Journal of Philosophy* 36: 159–168.
- Heim, Irene 1994. Interrogative complements of *know*. In: Rhonna Buchalla – Anita Mittwoch (szerk.): Proceedings of the 9th Annual IATL Conference and of the 1993 IATL Workshop on Discourse. Jerusalem: Akademon. 28–144.
- Horn, Larry 1972. On the semantic properties of logical operators in English. Doktori értekezés, UCLA.
- Horvath, Julia 2000. Interfaces vs. the computational system in the syntax of focus. In: Hans Bennis – Martin Everaert – Eric Reuland (szerk.): Interface strategies. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences/HAG. 183–207.
- Horvath, Julia 2005. Is “focus movement” driven by stress? In: Christopher Piñón – Péter Siptár (szerk.): Approaches to Hungarian 9: Papers from the Düsseldorf conference. Budapest: Akadémiai Kiadó. 131–158.
- Hunyadi, László 2002. Hungarian sentence prosody and Universal Grammar. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Jackendoff, Ray 1972. Semantic interpretation in generative grammar. Cambridge MA: MIT Press.
- Kálmán László – Nádasdy Ádám 1994. A hangsúly. In: Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia. Budapest: Akadémiai Kiadó. 393–467.
- Kálmán, László – Gábor Prószéky – Ádám Nádasdy – C. György Kálmán 1986. Hocus, focus, and verb types in Hungarian infinitive constructions. In: Abraham – de Meij (1986, 129–142).
- Kenesei, István 1986. On the logic of Hungarian word order. In: Abraham – de Meij (1986, 143–159).
- Kenesei, István 1998. Adjuncts and arguments in VP-focus in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 45: 61–88.
- Kenesei, István 2006. Focus as identification. In: Molnár – Winkler (2006, 137–168).
- Kiefer, Ferenc 1980. Yes-no questions as *wh*-questions. In: John R. Searle – Ferenc Kiefer – Manfred Bierwisch (szerk.): Speech act theory and pragmatics. Dordrecht: D. Reidel. 97–120.
- Komlósy, András 1994. Complements and adjuncts. In: É. Kiss – Kiefer (1994, 91–178).
- Krifka, Manfred 2004. The semantics of questions and the focation of answers. In: Chungmin Lee – Matthew Gordon – Daniel Büring (szerk.): Topic and focus: A cross-linguistic perspective. Dordrecht: Kluwer. 139–151.
- Krifka, Manfred 2006. Association with focus phrases. In: Molnár – Winkler (2006, 105–136).
- Levinson, Stephen C. 1983. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, David 1979. Scorekeeping in a language game. *Journal of Philosophical Logic* 8: 339–359.
- Molnár Cecília Sarolta 2009. Szintaxis és/vagy szemantika? Néhány magyar mondattani jelenség vizsgálata. Szakdolgozat, ELTE, Budapest.

- Molnár, Valéria – Susanne Winkler (szerk.) 2006. The architecture of focus (Studies in Generative Syntax 82). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Onea, Edgar 2009. The myth of Hungarian focus. In: Manghyu Pak (szerk.): Current issues in unity and diversity of languages. Collection of the papers selected from the CIL18. Seoul: Korea University. (http://www.cil18.org/new_html/10_publications/publications_01.php)
- Onea, Edgar – David Beaver 2009. Hungarian Focus is not exhausted. Előadás az International Conference on the Structure of Hungarian (ICSH9) konferencián. Debrecen, 2009. aug. 30.
- Reinhart, Tanya 1983. Anaphora and semantic interpretation. London: Croom Helm.
- Roberts, Craige 1996. Information structure in discourse: Towards an integrated formal theory of pragmatics. In: Jae Hak Yoon – Andreas Kathol (szerk.): OSU Working Papers in Linguistics 49: Papers in Semantics. Columbus: The Ohio State University. 91–136.
- Roberts, Craige 1998. Focus, the flow of information and universal grammar. In: Peter Culicover – Louise McNally (szerk.): The limits of syntax (Syntax and Semantics 29). San Diego: Academic Press. 109–160.
- Roberts, Craige 2004. Context in dynamic interpretation. In: Laurence R. Horn – Gregory Ward (szerk.): The handbook of pragmatics. Oxford & Malden MA: Blackwell. 197–220.
- Rooij, Robert van 2002. Relevance implicatures. Kézirat, ILLC, Amsterdam. (<http://semanticsarchive.net/Archive/WIyOWUyO/Implicfinal.pdf>).
- Rooij, Robert van 2003. Questioning to resolve decision problems. *Linguistics and Philosophy* 26: 727–763.
- Rooij, Robert van 2004. Utility of mention some questions. *Research on Language and Computation* 2: 401–416.
- Rooij, Robert van – Katrin Schulz 2004. Exhaustive interpretation of complex sentences. *Journal of Logic, Language and Information* 13: 491–519.
- Rooth, Mats 1985. Association with focus. Doktori értekezés, University of Massachusetts, Amherst.
- Rooth, Mats 1992. A theory of focus interpretation. *Natural Language Semantics* 1: 75–116.
- Rullmann, Hotze 1995. Maximality in the semantics of *wh*-constructions. Doktori értekezés, University of Massachusetts, Amherst.
- Sauerland, Uli 2004. Scalar implicatures in complex sentences. *Linguistics and Philosophy* 27: 367–391.
- Schwabe, Kerstin – Susanne Winkler (szerk.) 2007. On information structure, meaning and form. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Selkirk, Elisabeth O. 1984. Phonology and syntax. The relation between sound and structure. Cambridge MA: MIT Press.
- Selkirk, Elisabeth O. 1995. Sentence prosody: Intonation, stress and phrasing. In: John A. Goldsmith (szerk.): The handbook of phonological theory. Cambridge MA & Oxford: Blackwell. 550–569.
- Selkirk, Elisabeth O. 2008. Contrastive focus, givenness and the unmarked status of “discourse-new”. *Acta Linguistica Hungarica* 55: 331–346.
- Sevi, Aldo 2005. Exhaustivity. A semantic account of ‘quantity’ implicatures. Doktori értekezés, Tel Aviv University.
- Sgall, Petr – Eva Hajičova – Jarmila Panenova 1986. The meaning of the sentence and its semantic and pragmatic aspects. Dordrecht: Reidel.

- Simons, Mandy 2003. Presupposition and accommodation: Understanding the Stalnakerian picture. *Philosophical Studies* 112: 251–278.
- Soames, Scott 1982. How presuppositions are inherited: A solution to the projection problem. *Linguistic Inquiry* 13: 483–545.
- Spector, Benjamin 2006. Scalar implicatures: Exhaustivity and Gricean reasoning. In: Aloni et al. (2006, 229–254).
- Stechow, Arnim von 1991. Current issues in the theory of focus. In: Arnim von Stechow – Dieter Wunderlich (szerk.): *Semantik/Semantics. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin: de Gruyter. 804–825.
- Surányi, Balázs 2007. Focus structure and the interpretation of multiple questions. In: Schwabe – Winkler (2007, 229–253).
- Szabolcsi, Anna 1981. The semantics of topic–focus articulation. In: Jeroen Groenendijk – Theo Janssen – Martin Stokhof (szerk.): *Formal methods in the study of language*. Amsterdam: Mathematisch Centrum. 503–540.
- Szabolcsi, Anna 1994. All quantifiers are not equal: The case of focus. *Acta Linguistica Hungarica* 42: 171–187.
- Szendrői, Kriszta 2003. A stress-based approach to the syntax of Hungarian focus. *The Linguistic Review* 20: 37–78.
- Varga, László 1983. Hungarian sentence prosody: An outline. *Folia Linguistica (Acta Societatis Linguistica Europaeae)* 17: 117–151.
- Varga, László 1996. Hungarian intonation contours. *The Even Yearbook* 2: 111–144.
- Wedgwood, Daniel 2005. Shifting the focus. From static structures to the dynamics of interpretation. Amsterdam: Elsevier.
- Wedgwood, Daniel 2007. Identifying inferences in focus. In: Schwabe – Winkler (2007, 207–227).
- Zondervan, Arjen 2009. Experiments on QUD and focus as a contextual constraint on scalar implicature calculation. In: Uli Sauerland – Kazuko Yatsushiro (szerk.): *Semantics and pragmatics. From experiment to theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 94–110.

On the pragmatics of syntactically unmarked focus

Abstract: The paper investigates the pragmatics of syntactically unmarked post-verbal focus in Hungarian, a focus type that has received much less attention in the literature than syntactically marked pre-verbal focus, with special consideration given to its (non-)exhaustivity. It is argued that the exhaustivity properties of post-verbal expressions identified as information focus based on question–answer pairs are determined (1) by the availability of a “Mention all!” or a “Mention some!” reading to the question that receives a congruent answer containing the focus, (2) by the choice of focus (narrow focus or focus widening), and (3) by the availability of an alternative way of focus marking.

Keywords: information focus, exhaustivity, conversational implicature, Question Under Discussion, pragmatics

IV. rész
Elemzések, alkalmazások

A fragmentumok mondattana a magyarban*

Lipták Anikó

Leiden University Centre for Linguistics, Leiden
A.Liptak@hum.leidenuniv.nl

Ebben a cikkben a magyar fragmentumok szintaktikai viselkedésével foglalkozom. Megmutatom, hogy a fragmentumok ellipszissel vezethetők le teljes mondatokból, a zsilipelés műveletéhez hasonlóan. Annak ellenére azonban, hogy egy zsilipelte mondat felszíni reprezentációja teljesen megegyezik a fragmentumokéval, a két típus jelentős mértékben eltér a szigetekben való viselkedését illetően: míg a fragmentumok engedelmessé válnak bizonyos szigetmegszorításoknak, a zsilipelés nem teszi ezt. A különbséget az ellipszist tartalmazó mondat és antecedense közt fennálló kötelező párhuzamosság jelenségéből vezetem le.

Kulcsszavak: ellipszis, fragmentum, fókusz, párhuzamosság, szigetmegszorítások oldása

1. Mik azok a fragmentumok és miért érdemes velük foglalkoznunk?

Fragmentumnak nevezzük azokat a frázisszintű, de mondatértelmű kifejezéseket, amelyek olyan szintaktikai környezetben jelennek meg, mint a teljes mondatok (Hankamer 1979; Stainton 1995; Merchant 2004). A fragmentumoknak sokféle típusa van. Gyakran találkozunk fragmentumokkal kérdőszavas és eldöntendő kérdésekre adott válaszokban, korrekciókban vagy helyeslésekben, mint például a következő mondatokban:

- (1) – Hol a vacsora?
– A sütőben. (A sütőben van a vacsora).
- (2) – A hűtőben van a vacsora?
– Nem, a sütőben. (Nem, a sütőben van a vacsora).

* E cikk elkészítésében segítségemre volt Andrés Saab, Enrico Boone és két névtelen bíráló, amiért mind a négyüknek hálás köszönettel tartozom. A magyar nyelvi példák helyességét saját magam és a következők ítéleteire alapozom: Bíró Tamás, Gervain Judit, Hegedűs Vera, Jánosi Adrienn, Juhász Katalin, Iványi Zoltán, Kalmár Éva, Komáság Léna, Lipták György, Liszi Katalin, Szerencsi Katalin. A munkámat az NWO (Holland Tudományos Kutatási Alap) 276-70-016-os projektje támogatta.

- (3) – A hűtőben van a vacsora?
 – Nem, nem a hűtőben. (Nem, nem a hűtőben van a vacsora).
- (4) – A hűtőben van a vacsora.
 – Nem, a sütőben. (Nem, a sütőben van a vacsora).
- (5) – A hűtőben van a vacsora.
 – Igen, a hűtőben. (Igen, a hűtőben van a vacsora).

Amint azt a zárójelbe tett megfelelők is mutatják, az itt látható fragmentumok olyan rövidített mondatok, melyek jelentésüket és használatukat tekintve teljes mondatokkal állnak rokonságban. Azokkal ellentétben azonban a kiejtett formájuk csak a mondat (előző mondatához képest nyújtott) új elemét tartalmazza: a mondat szintaktikai fókuszát.¹ Ez az elem, amint a 2. pontban részletesen bizonyítjuk majd, nemcsak információs értékét, de szintaktikai helyzetét tekintve is fókuszált.

A fent adott definíció alapján – amely szerint a fragmentumok mondatértelemmel rendelkező lexikális frázisok – fragmentumnak kell tekintenünk az olyan kifejezéseket is, amelyek egy határozatlan névmást vagy frázist azonosítanak, vagy ezekre kérdeznek rá egy teljes kérdő mondat helyett:

- (6) – Valami van a sütőben.
 – Igen? Mi? (Mi van a sütőben?)
- (7) – Valami van a sütőben.
 – Igen, a vacsora. (Igen, a vacsora van a sütőben).

Bár a szakirodalom az utóbbi jelenséget külön névvel, a **zsilipelés** kifejezéssel illeti (Ross 1967; Merchant 2001; Bánréti 2007), ezek is mondatszintű fragmentumoknak számíthatnak, és csak az előzményük típusában térnek el az általunk előbb felsorolt fragmentumoktól: a zsilipelés mindig határozatlan frázisokra vonatkozik (*valami*), míg a kérdésekre adott válaszok, illetve kijelentésekre adott korrekciók nem feltétlenül.

A fragmentumoknak vannak olyan fajtái is, amelyek új információval szolgálnak, de szintaktikailag nem a mondat fókuszában állnak. Ilyenek az *is*-es kifejezések, illetve a kontrasztív topikok, amelyeket általában tagadás követ:

¹ A fragmentumot bevezető *nem* illetve *igen* elemek, amelyek vesszővel elválasztva jelennek meg a fragmentum mellett, az előzménymondatot tagadják, illetve erre adnak helyeslő választ, s nem részei szoros értelemben a fragmentumnak. Szintaktikai szerepükkel a továbbiakban nem foglalkozunk.

- (8) – Mari a sütőbe rakta a vacsorát.
 – Péter is. (Péter is a sütőbe rakta a vacsorát).
- (9) – Mari a sütőbe rakta a vacsorát.
 – Péter nem. (Péter nem a sütőbe rakta a vacsorát).

A fragmentumok nyelvész számára legizgalmasabb tulajdonsága az általuk vi-selt propozicionális tartalom. Rövidségük ellenére jelentésük nem csak az általuk kifejtett mondatösszetevő jelentése, hanem egy egész mondaté. A (2) alatti mondatpárban az *A sütőben* kifejezés nem csupán egy helyhatározó predikátum, hanem maga *A sütőben van a vacsora* mondat. Minden ennél „kisebb” szintű jelentés ki van zárva, és ki van zárva minden, a fentebbi mondattól eltérő jelentés is (így például az olyan mondatok, mint *A sütőben van egy hal*; *A sütőben kellene megnézni*; *A sütőben valami elégett*). A fragmentumok felszíni (kiejtett) alakja tehát jóval rövidebb, mint az általuk kifejezett tartalom, ami felveti a kérdést, hogy milyen a hiányzó mondattartalom **szintaktikai** reprezentációja: van-e egyáltalán egy ilyen jelentést hordozó szintaktikai elem, vagy nincs? Ha van, akkor ezekhez a kifejezésekhez ugyanúgy rendelünk jelentést, mint a teljesen kiejtett mondatokhoz; ha nincs, akkor a nyelv szemantikai komponense kell, hogy elszámoljon a tapasztalt többletjelentéssel, ami viszont feltétlenül bonyolultabbá teszi a szintaktikai struktúra szemantikába való leképezésének általában feltételezett mechanizmusát. A fragmentumok szakirodalmában (amelynek jó összefoglalását adja Merchant 2004) kétfajta megközelítésről olvashatunk. Vannak, akik szerint a hiányzó mondattartalomnak nincsen szintaktikai reprezentációja (Stainton 1995), és vannak, akik szerint van (Ross 1967; Merchant 2004).

Én a továbbiakban az utóbbi táborhoz csatlakozom. A mellett fogok érvelni, hogy a fragmentumok nem kívánnak meg semmilyen különös szemantikai eljárást, mert a felszínen meg nem jelenő mondattartalmat ki nem ejtett szintaktikai reprezentáció formájában magukban hordozzák. Azaz a fragmentumok szintaktikailag teljes mondatok, amelyekben a PF csak a mondat egy összetevőjét ejti ki, a szintaktikai struktúra többi része **ellipszis** alá esik.

Ennek bizonyítására az alábbiakban megmutatom, hogy a fragmentumok szintaktikai tulajdonságai (esetjelölésük, referenciális és hatóköri tulajdonságaik) egyértelműen arra utalnak, hogy a fragmentumok teljes mondatok részei. Jelentésükből és a megjelenésükből arra következtünk majd, hogy a felszíni szintaxisban a mondat fókuszmegőzőjébe mozognak, amely alatt semmi nem kerül kiejtésre. A felszíni mozgatásukat bizonyítja majd az a tény is, hogy a fragmentumok engedelmeskednek a szigetmegszorításoknak. Azon típusaik, amelyek ezt nem teszik, a zsilipelés formái, és annak eredményeképpen képesek a szigetmegszorításokat megszegni, hogy az előzményük is meg tudja szegni a szigetmegszorításokat.

A fragmentumok szintaxisának tanulmányozása végett a fentebb felsorolt fragmentumtípusok közül az (1)–(5) példákban található **fókuszált** fragmentumokat vetjük tüzetesebb vizsgálat alá. A tárgyalás fő menete ezek közül is a kontrasztív és helyeslő fragmentumokra szorítkozik ((2), (3), (4), (5)). Meggyőződésünk, hogy az (1) példában bemutatott kérdőszavas kérdésre válaszoló típus viselkedése főbb vonalakban egyezik a kontrasztív/helyeslő fragmentumokéval, ezért ezeket majd csak akkor említjük, amikor eltérő viselkedésmintákat mutatnak. A zsilipelés típusára a 3. pontban térünk rá. A (8)–(9) példákban bemutatott fragmentumokkal ezen cikk keretei között nem foglalkozunk, ezek viselkedése ugyanis olyan nagy mértékben eltér a fókuszált fragmentumokétól, hogy külön tanulmányt igényelnek.

2. A fragmentumok ellipszist tartalmazó teljes mondatok

Ebben a pontban arra hozunk érveket, hogy a fragmentumok szintaktikailag teljes mondatok. Érveinket különböző jelenségekre alapozzuk, formális jegyekre és referenciális ill. hatóköri tulajdonságokra (2.1. alpont), illetve mozgatósi evidenciákra (2.2. és 2.3. alpont).

2.1. Kapcsolódási effektusok

Merchant (2004)-et követve könnyű felsorolni az ún. kapcsolódási effektusokból (*connectivity effects*) származó bizonyítékokat a mellett, hogy a fragmentumok teljes mondatokban állnak.

Esetjelölés. Amint a fragmentumok eddig említett példái mutatják, a fragmentumok nem csupasz, eset nélküli frázisok, hanem esetre jelölve jelennek meg. Az általuk hordozott eset pedig mindig azzal az esettel egyezik meg, amelyet a frázis egy teljes mondatban viselne:

- (10) – Marival futott össze Andor?
 – Nem, Annával. / Nem, Annával futott össze Andor.

Az esetjelölésben egy fejnek (tipikusan egy igének) és argumentumának a grammatikai viszonya fejeződik ki, konkrét példánkban a fragmentumon megjelenő *-vAl* esetrag az *összefut* ige által kerül kiosztásra. Ha a fragmentum egy teljes, szintaktikailag jól formált mondatból származik, amelynek igéje az *összefut*, akkor az esetjelölés magától értetődő magyarázatot nyer: az ige maga adja az esetet

a fragmentumnak, ugyanúgy, mint egy teljesen kiejtett mondatban. A (11) alatti fragmentum tehát elliptikus teljes mondat:

- (11) – Marival futott össze Andor?
 – Nem, Annával ~~futott össze Andor~~.

Vegyük észre, hogy az esetjelölés arra is bizonyítékot ad, hogy a fragmentum nem állhat másfajta mondat típusban, mint a megelőző mondat. A következő, nominatívusszal álló fragmentum (12a) rosszul formált. Ez arra enged következtetni, hogy a fragmentum nem vezethető le ellipszissel a (12b)-ben található mondatból.

- (12) – Marival futott össze Andor?
 a. –[#]Nem, Anna.
 b. – Nem, Anna az, akivel összefutott Mari.

Kötéselvek teljesülése. A kötéselvek a referáló kifejezések, névmások és visszaható névmások eloszlását szabályozzák. A fragmentumok engedelmessé válnak a kötéselveknek, pontosan úgy, mint a teljes mondatban előforduló frázisok. A (13) példa a C kötéselv teljesülését példázza. Ez az elv a referáló kifejezésekre azt írja elő, hogy nem kötheti őket egyetlen nominális kifejezés sem a mondaton belül.

- (13) – Marival futott össze Andor?
 a. –[#]Nem, Andor anyjával.
 b. –[#]Andor_i összefutott Andor_i anyjával.
 c. –[#]Andor_i anyjával összefutott Andor_i.

A (13a)-ban levő fragmentum ugyanolyan helytelen a kérdésre adott válaszként, mint a teljes mondatban álló párja a (13b)-ben vagy (13c)-ben, amik azért rosszak, mert az *Andor anyja* frázis az alany által kötve van mindkettőben (a (13c)-ben az alany k-vezérli eredeti pozíciójában).

A következő párbeszédben használt visszaható névmás (14a) pedig éppúgy helyes, mint a teljes mondatban megjelenő párja (14b,c):

- (14) – Marira hivatkozik Andor a cikkében?
 a. – Nem, magára.
 b. – Andor_i a cikkében magára_i hivatkozik.
 c. – Magára_i hivatkozik Andor_i a cikkében.

A (14a) helyessége azt bizonyítja, hogy ezen fragmentum esetében is van egy kötő elem, amely k-vererli a deriváció egy pontján a fragmentumot és megadja a visszaható névmás referenciáját. Azaz a visszaható névmás környezete a (14b') vagy a (14c') mondatokhoz hasonló:

- (14) b'. – Magára; ~~hivatkozik a cikkében Andor.~~
 c'. – ~~Andor~~ magára; ~~hivatkozik a cikkében.~~

Összegzőként elmondhatjuk tehát, hogy a kötéselvek érvényesülése azt bizonyítja, hogy a fragmentum szintaktikailag egy mondatba ágyazva kerül kiejtésre.²

Hatóköri tulajdonságok. A kötéselvekhez hasonlóan a fragmentumok hatóköri tulajdonságai is teljes mértékben megegyeznek a teljes mondatokban tapasztalhatókéval. Figyeljük meg például a következő kérdés és az arra adott válasz értelmezési lehetőségeit. Semleges intonációnál az univerzális kvantor vezérli a hatókörébe eső *két ember* kifejezést, és így disztributív olvasatot eredményez (azaz minden elnök két, esetlegesen különböző emberrel fogott kezét). A fragmentum által adott válasz ugyanilyen disztributív olvasattal áll, hasonlóan egy teljes mondatban álló határozatlan frázishoz:

- (15) – Minden elnök két emberrel fogott kezét?
 a. – Nem, három emberrel. $\forall > 3$
 b. – Minden elnök három emberrel fogott kezét. $\forall > 3$

A disztributív olvasat megléte mindkét esetben arra utal, hogy a *minden elnök* kifejezésre kiosztódik a *három ember* kifejezés, azaz egy *minden elnök* > 3 hatóköri relációval van dolgunk. Ez a fragmentum esetében csak akkor lehetséges, ha feltesszük, hogy a fragmentum reprezentációja tartalmazza a *minden elnök* kifejezést, azaz a fragmentum teljes mondatot képvisel.

Mindez az esetjelölési és a kötéselvekből vett érveléssel együtt azt bizonyítja, hogy a fragmentum minden esetben olyan tartományban van generálva, amely-

² A névmások viselkedése fragmentumokban szintén ugyanazokat a szabályokat követi, mint amikor a névmások teljesen mondatokban fordulnak elő, beleértve a névmás értelmezési lehetőségeit is:

- (i) – Marival_i futott össze Andor_j?
 a. – Nem, az *pro*_{i/j} anyjával.
 b. – Nem, az *pro*_{i/j} anyjával futott össze Andor.

Az *anyjával* birtokos szerkezetben lévő birtokos névmást szabadon kötheti mind az *Andor*, mind a *Mari*, akár csak egy teljes mondatban.

ben megjelenik az ige illetve olyan más frázisok, amelyek kötni képesek a fragmentumot, azaz a fragmentum egy teljes mondatban „születik”.

A következőkben azt is meg fogjuk mutatni, hogy ezek a mondatok nem neutrálisak: mozgatas történt bennük, a fragmentum fókuszpozícióba történő mozgatas. Ezt a mozgatas követi az ellipszis, ami egy bal periferia alatti mondatrészt ki nem ejtését eredményezi. Az ellipszis legfőbb bizonyítéka a helyes fragmentumok képzésekor fennálló párhuzamossági feltétel (2.2. alpont). A mozgatas bizonyítékai a párhuzamossági feltétel mellett bizonyos rosszul formált fragmentumok és a szigetmegszorítások megléte lesznek (2.3. alpont).

2.2. A fragmentumképzés szerkezeti feltétele a párhuzamosság

A fókuszértékű fragmentumok egyik érdekes tulajdonsága, hogy csak akkor helyesek, ha az előzményük szintén tartalmaz fókuszált elemet, mégpedig azt a frázist, amivel a fragmentum kontrasztban áll. A teljesen kifejtett mondatokra ez a megszorítás nem vonatkozik. Vessük össze a következő példák (a) és (b) verzióját:

- (16) – Mari belebotlott a főnökébe a piacon.
 a. – #Nem, Bea.
 b. – Nem, Bea botlott bele a főnökébe a piacon.
- (17) – MARI botlott bele a főnökébe a piacon.
 a. – Nem, Bea.
 b. – Nem, Bea botlott bele a főnökébe a piacon.

A teljes mondattal kifejezett korrekció a (16b)-ben teljesen jól formált mondat, szemben a fragmentummal kifejezett korrekcióval, ami nem adható javításként az elhangzott mondatra. Figyeljük meg, hogy a jelenség nem csak akkor áll fenn, ha a fragmentum korrigálja az előző kijelentést: akkor is fennáll, ha helyesléssel van dolgunk és így a fragmentum az előzményét ismétli meg.

- (18) – Mari belebotlott a főnökébe a piacon.
 a. – #Igen, Mari.
 b. – Igen, Mari belebotlott a főnökébe a piacon.
- (19) – MARI botlott bele a főnökébe a piacon.
 a. – Igen, Mari.
 b. – Igen, Mari botlott bele a főnökébe a piacon.

Az eldöntendő kérdésre adott válaszok ugyanilyen tulajdonságúak: ilyenekre fragmentummal csak akkor válaszolhatunk, ha a kérdés a mondat fókuszára, és nem a mondat polaritására vonatkozik.^{3,4}

- (20) – Belebotlott Mari a főnökébe a piacon?
 a. –[#]Nem, Bea. / [#]Nem, Bea botlott bele a főnökébe a piacon.
 b. – Nem, nem botlott bele.
- (21) – MARI botlott bele a főnökébe a piacon?
 a. – Nem, Bea. / Nem, Bea botlott bele a főnökébe a piacon.
 b. –[#]Nem, nem botlott bele.

Ezekben a példákban arra látunk bizonyítékot, hogy a fragmentumok szintaxisa nem teljesen azonos a teljes mondatokéval, ugyanis egy nagyon fontos tulajdonságban eltérnek: a teljes mondatoktól eltérően egyfajta strukturális **párhuzamosági** feltételnek kell eleget tenniük. Ezt a párhuzamosági feltételt a (22) pontban fogalmazzuk meg:⁵

³ Annak, hogy a (20a)-ban nemcsak a fragmentum, de a teljes mondat sem ad jól formált választ, pragmatikai oka van, mégpedig az, hogy egy korrigáló mondat nem válaszolja meg a polaritásról feltett kérdést.

⁴ Ahogy egy névtelen bíráló megjegyzi, a kétfajta jelentést a finn nyelv teszi szemléletesen explicitté a *-kO* kérdő partikula használatával. Ha a partikula az igen van, a kérdés a polaritásra vonatkozik, ha a partikula egy bővítményen van, akkor a fókuszra vonatkozik a kérdés:

- (i) Tapasi-ko Marja Peka-n kauppatori-lla?
 találkozott-*kO* Marja Peka-acc piactér-sup
 'Találkozott Mari Péterrel a piacon?'
- (ii) Marja-ko tapasi Peka-n kauppatori-lla?
 Mari-*kO* találkozott Peka-acc piactér-sup
 'MARI találkozott Péterrel a piacon?'

⁵ Az itt vázolt párhuzamosági feltétel alól kivételt jelentenek az olyan fragmentummal adott korrekciók, melyek mindig az előző mondat utolsó összetevőjére vonatkoznak.

- (i) – Tegnap délután János elment a fiával az uszodába.
 – Nem, a közértbe.

Nem mondatvégi összetevők nem vagy csak nagyon nehezen javíthatók ilyen módon:

- (ii) – Tegnap délután János elment a fiával az uszodába.
 – ^{??}Nem, a lányával. / *Nem, ma reggel.

Ezek a fajta korrekciók hasonlóak az „önjavítás” on-line eseteihez, melyek pontosan az on-line jellegből következően szintén csak a legutolsó kiejtett frázisra terjednek ki:

- (iii) Tegnap délután János elment a fiával az uszodába... ööö... a közértbe.

Ilyen „azonnali” korrekciókkal a továbbiakban nem foglalkozunk.

(22) **Párhuzamossági feltétel**

A fragmentumok akkor jól formáltak, ha olyan mondat előzi meg őket, amelyben egy, a fragmentummal megegyező theta-szerepű **fókuszált** előzmény áll.

Az argumentumok esetében (22) az esetek egyezését is maga után vonja. Az előzmény és a fragmentum ugyanolyan esetet kell hordozzon. A 2.1. alpontban bemutatott adatok mellett a következő mondatpár is ezt a megfigyelést erősíti:

(23) – MIKLÓST köszöntötte Viki?

- a. – Nem, BÉLÁT. (vö. Bélát köszöntötte Viki.)
 b. –[#]Nem, BÉLÁNAK. (vö. Bélának köszönt Viki.)

Bár a tárgyessel és a *-nAk* raggal álló alakok jelentésükben nagyon közel állnak egymáshoz, a párhuzamossági feltétel azt követeli meg, hogy a fragmentum az előzményének megfelelő esetraggal álljon, ezért csak a tárgyessel alak a helyes.

Nem kötelező bővítmények esetén csak a theta-szerepek (határozóosztályok) azonossága szükséges, az esetek szabadon változtathatók az előzményhez képest:

- (24) a. – BOLDOGAN ette meg Péter a halat?
 – Nem, csak KÉNYSZERBŐL. / [#]Nem, NYERSEN.
 b. – JÓL ÁTSÜTVE ette meg Péter a halat?
 – Nem, NYERSEN. / [#]Nem, csak KÉNYSZERBŐL.
 c. – AZ ASZTALNÁL ette meg Péter a halat?
 – Nem, A KONYHÁBAN. / Nem, A TÉVÉ ELŐTT.

Az előzmény fókuszált volta azt követeli meg a (22)-ben, hogy az előzménynek irtóhangsúlyos elemnek kell lennie és a mondat ige előtti fókuszában kell állnia. Az ige előtti helyzet jelentőségét jól példázza az, hogy ige utáni fókuszra nem vonatkozhat fragmentumban a magyarban – így helytelen fragmentumot kapunk, ha az előzmény egy ige utáni, új információt kifejező (nem kirekesztő, nem kontrasztív) fókusz:

- (25) – Úgy hallottam, sokfelé jártál a nyáron. Voltál OLASZORSZÁGBAN?
 –[#]Nem, FRANCIAORSZÁGBAN.

Nem adható fragmentum továbbá ige mögötti fókusz korrekciójaként akkor sem, ha ez a fókusz többszörös fókusz második tagja:

- (26) – Csak AZ ELSŐSÖK vizsgáltak csak EGY TÁRGYBÓL.
 –[#]Nem, csak KÉT TÁRGYBÓL.

Ugyanakkor az ige előtti fókusz szabadon szolgálhat fragmentum előzményeként:

- (27) – Csak AZ ELSŐSÖK vizsgáltak csak EGY TÁRGYBÓL.
 – Nem, csak A MÁSODIKOSOK.

Az ige utáni fókusz nem szolgálhat előzményül **tükörfókusz**-konstrukciókban sem (Alberti–Medve 2000), kivéve, ha az ige előtti fókusz is a fragmentum része:

- (28) a. – MARI botlott bele a FŐNÖKÉBE a piacon?
 –[#]Nem, A SZOMSZÉDASSZONYÁBA.
 b. – MARI botlott bele a FŐNÖKÉBE a piacon?
 – Nem, BEA A SZOMSZÉDASSZONYÁBA.

A párhuzamossági feltétel által megkövetelt ige előtti fókusz nemcsak lexikális fókusz tartalmazhat (mint eddigi példáinkban, l. (23)–(28)), hanem hangsúlyos kvantorokat és *is*-es kifejezéseket is:

- (29) a. – MINDENKI belebotlott a főnökébe a piacon?
 – Nem, csak MARI.
 b. – MARI is belebotlott a főnökébe a piacon?
 – Nem, csak BEA.

Az *is*-es kifejezések, a kvantorok és a lexikai fókusz a fókuszmező részei. A fókuszmező az a mondatszakasz, mely a nem neutrális mondatokban az ige előtt és a topikok mögött jelenik meg (Brody 1990). Azt mondhatjuk tehát ki, hogy a fragmentumok előzményének fókuszálnak kell lennie és a mondat fókuszmezőjében kell állnia. Ezzel párhuzamosan a fragmentum maga is tartalmazhat lexikális fókusz mellett kvantoros, illetve *is*-es kifejezést is:⁶

⁶ Fontos megjegyezni, hogy az *is*-es kifejezések különlegesek abból a szempontból, hogy fragmentumként nem követelnek meg szintaktikai párhuzamosságot (a (22)-ben leírt módon) az előzményükkel. A következő, fentről ismételt példában a *Mari* bárhol állhat a felvezető mondatban, a fragmentum helyes lesz:

- (i) – Mari a sütőbe rakta a vacsorát. / A sütőbe rakta Mari a vacsorát.
 – Péter is. / Igen, (és) PÉTER is.

- (30) – Csak MARI botlott bele a főnökébe a piacon?
– Nem, MINDENKI. / Nem, BEA is.

A fókuszált fragmentumokra érvényes párhuzamossági feltétel érdekes módon nem csak a fragmentumok, hanem az ellipszist tartalmazó mondatok egy típusának a sajátja: ilyen szerkezeti és kategoriális párhuzamosságra van szükségük az olyan (31)-ben bemutatott mellérendelt mondatoknak, melyekben az ellipszist fókuszált kifejezés határolja balról (Bánréti 2002; 2007):⁷

- (31) a. MARI vásárolt tegnap a piacon, és BEA ~~vásárolt tegnap a piacon~~.
b. MARI vásárolt tegnap a piacon, és nem BEA ~~vásárolt tegnap a piacon~~.

Ahogy Bánréti (2007) Bartos (2001) nyomán megmutatja, az ilyen típusú ellipsziseket továbbá az is jellemzi, hogy az ellipszis alá eső szakasz igeideje meg kell, hogy egyezzen az előzménymondatével, míg a személy- és számegegyeztető jegyek-vel eltérések mutatkozhatnak:

- (32) a. MARI vásárolt tegnap a piacon, és nem A GYEREKEI ~~vásároltak tegnap a piacon~~.
b. *Mari ~~TEGNAP~~ vásárolt a piacon, és nem ~~HOLNAP~~ vásárol a piacon.

A fragmentumok pontosan ugyanígy viselkednek:

- (33) a. – MARI vásárolt tegnap a piacon?
– Nem, A GYEREKEI ~~vásároltak tegnap a piacon~~.
b. – Mari ~~TEGNAP~~ vásárolt a piacon?
–#Nem, ~~HOLNAP~~ vásárol a piacon.

-
- (ii) – MARI rakta a sütőbe a vacsorát.
– Nem, PÉTER is.

Ez fontos érv arra, hogy az *is*-es fragmentumokat a fókuszált fragmentumoktól külön tárgyaljuk (lásd a bevezetőben mondottakat).

⁷ Az egyedüli különbség a fragmentumok és a (31)-ben bemutatott mellérendelő mondatípus között az, hogy az utóbbiban a fókuszpároknak mind jelentésüket, mint hangalakjukat tekintve eltérőnek kell lenniük (Bánréti terminológiáját idézve „megkülönböztetett” jeggely kell rendelkezniük) (l. (i)), míg a helyeslő fragmentumoknál ilyen követelmény nem áll fenn, ahogy azt az itt megismételt fenti (19) példa mutatja:

- (i) *János ~~KÖRTÉT~~ hozott Marinak, és Pista meg ~~KÖRTÉT~~.
(ii) – MARI botlott bele a főnökébe a piacon.
– Igen, MARI.

Ez arra utal, hogy a helyeslés beszédaktusa felfüggeszti azt a követelményt, hogy az ellipszist határoló kifejezések különbözzenek egymástól.

A (22)-ben megfogalmazott párhuzamossági feltétel megléte és az engedélyezett igealakoknak a (32)-beli példákkal való megfelelése érvül szolgál arra, hogy a fragmentumok ellipszist tartalmaznak. A párhuzamossági feltétel azonban információval szolgál arra is, hogyan képzeljük el az ellipszist tartalmazó mondat szerkezetét. Ha a párhuzamosságot **szerkezeti** párhuzamosságnak fogjuk fel, amire minden érvünk megvan, akkor ez azt jelenti, hogy nemcsak a fragmentum előzménye, de a fragmentum maga is egy bal perifériára mozgatott fókuszált elem. A (34) példában tehát mind az előzmény, mind a fragmentum fókuszmozgatást tartalmaz, és a fókusz fej TenseP komplementuma, amit itt az egyszerűség kedvéért TP-nek nevezek, ellipsis alá esik, ahogy a (35) mutatja:⁸

- (34) – MARI botlott bele a főnökébe a piacon.
 – Nem, BEA (~~botlott bele a főnökébe a piacon~~).

- (35) [F_{ocP} [MARI] [TP botlott bele a főnökébe a piacon]]
 (Nem,) [F_{ocP} [BEA] [TP —]]

A bal perifériára történő mozgatásra további bizonyítékkal szolgál az is, hogy olyan frázisok, melyek nem mozgathatók a magyarban, nem jelenhetnek meg fragmentumként. Ilyen például az alanyesettel álló birtokos, amely, ellentétben a datívuszi birtokossal, nem szakítható ki a birtokos szerkezetből, így nem vihető a fókuszba sem (Szabolcsi 1994):

- (36) a. *A FIÚK_i volt kitéve [a t_i fotója].
 b. A FIÚKNAK_i volt kitéve [a t_i fotója].
- (37) a. – A FIÚK fotója volt kitéve a falra?
 –[#]Nem, A LÁNYOK.
 b. – A FIÚKNAK volt kitéve a falra a fotója?
 – Nem, A LÁNYOKNAK.

⁸ Az itt felvázolt szerkezeti párhuzam alatt hatóköri párhuzam értendő, és nem teljes szintaktikai párhuzam. A fókuszokat követő szakasz szintaktikai szerkezetében lehetnek eltérések abból a szempontból, hogy milyen szintaktikai helyzetben találjuk az ígét és esetleges ige-kötőjét. Az előzmény például tartalmazhat invertált formát akkor is, ha a fragmentum csak egyenes szórendű mondatból vezethető le, vagy fordítva:

- (i) – Csak MARI botlott bele a főnökébe a piacon?
 – Nem, MINDENKI [~~belebotlott a főnökébe a piacon~~].
- (ii) – MINDENKI belebotlott a főnökébe a piacon?
 – Nem, csak MARI [~~botlott bele a főnökébe a piacon~~].

Hasonlóan viselkednek a mennyiségjelölők és a minőségjelzők, amik önállóan nem mozgathatók:

(38) – *HÁROM vett Mari könyvet? (vö. HÁROM könyvet vett Mari?)

- a. –[#]Nem, KETTŐ.
- b. – Nem, KETTŐT.

Amint a *-t* tárgyrag jelenléte mutatja a (38b) válaszban, ilyen esetekben a fragmentumnak a teljes nominális szerkezetet tartalmaznia kell (a *kettőt* alak arra utal, hogy itt N-ellipszissel is van dolgunk, azaz a főnév is törölve lett). Ez azt mutatja, hogy a fragmentumnak minimálisan olyan frázisnak kell lennie, amely képes mozogni, még akkor is, ha nem minden eleme ad új vagy kontrasztív információt.⁹

Összefoglalva az előzőeket, ebben a szakaszban megmutattuk, hogy a fókuszált fragmentumok egy párhuzamossági feltételnek felelnek meg, amely azt követeli meg, hogy az előzményük az ige előtti fókuszmező egy hangsúlyos eleme legyen. Bemutattuk, hogy a párhuzamossági feltétel az ellipsis bizonyos fajtáinak a sajátja, és érvel szolgál arra, hogy a fragmentumok ellipsis útján jönnek létre olyan mondatokból, ahol a fókuszált fragmentumok egy ige előtti fókuszpozícióba vannak mozgatva.

2.3. Szigetmegszorítások

Az előző alpontban felvázolt elemzésre további bizonyítékokat szolgáltat a fragmentumok szigetekben való előfordulása. Ha a fragmentumok mozgatással jutnak a felszínre elfoglalt pozíciójukba (a bal perifériára), akkor azt várjuk el, hogy ne tudjanak kimosogni olyan szintaktikai egységekből, melyekből nem létezik (A-vonás-)mozgatás (Ross 1967). Ilyen áthatolhatatlan „szigetnek” nevezett egység például egy adverbialis mellékmondat (*amikor...*, *mert...* stb.) vagy egy

⁹ Érdemes megjegyezni, hogy a (36)–(38) mondatokban látható jelenség nem magyarázható azzal, hogy a fragmentumnak mindig meg kell ismételnie az előzményében fókuszált kategóriát. A következő példa, ahol a kérdés egy komplex DP-t, a válasz pedig csak ennek a DP-nek a birtokosát tartalmazza, jól formált (ha nem is preferált módja a válaszadásnak, jobb mint a (37a)):

- (i) – A FIÚKNAK a fotója volt kitéve a falra?
–[?]Nem, A LÁNYOKNAK.

Az ilyen fragmentumok nem sértik meg a (22)-ben megfogalmazott párhuzamossági feltételt sem: ez a feltétel azt írja elő, hogy a fragmentum előzménye fókuszált legyen, de nem zárja ki, hogy egy nagyobb (felnyalábolt) szintaktikai egység részeként álljon fókuszban.

összetett DP, amelyben vonatkozó vagy argumentumszerű mellékmondatot találunk. Az ilyen mondatokból, szemben az argumentumszerepű tárgyi mellékmondatokkal, tilos a fókusz kiemelése:

- (39) a. JÁNOST szeretné Bea, hogy felvegyék *t*.
 b. *Mari JÁNOST hallotta a hírt, hogy felvették *t*.
 c. *Mari JÁNOST volt mérges, mert felvették *t*.

A következőkben arra hozunk példákat, hogy a fragmentumok ugyanúgy engedelmeskednek a szigetmegszorításoknak, mint a teljes mondatokban mozgatott A-vonás frázisok.

A kifejtésre több külön alpontot szánunk, ugyanis mind az adatok, mind az ítéletminták igen összetettek. Az adatok bemutatását az eldöntendő kérdésekre válaszoló fragmentumokon végezzük (ezek viselkedése megegyezik a kijelentésekre adott korrekciók ill. helyeslések fragmentumaiéval). Kissé eltérő helyességi mintázatai vannak a kérdőszavas kérdésekre válaszoló fragmentumoknak, amelyekre rövid megjegyzést teszünk majd. A példák bemutatását a szigeteket nem tartalmazó mondatokkal kezdjük (2.3.1.), majd egy rövid, a párhuzamossági feltevélt finomító kitérő után (2.3.2.) rátérünk a szigeteket tartalmazókra (2.3.3.), illetve ezek szintaktikai elemzésére (2.3.4.).

2.3.1. A sziget nem tartalmazó beágyazott konstrukciók

Míg az eddig bemutatott adatok mind egyszerű mondatokat tartalmaztak, a fragmentumok szigetekben mutatott viselkedésének tanulmányozásához összetett mondatokkal kell foglalkoznunk. Mielőtt a szigeteket tárgyalnánk, fontos megfigyelnünk, hogyan viselkednek a fragmentumok, ha előzményük beágyazott helyzetben található.

Minden olyan esetben, amikor egy fragmentum előzménye beágyazott mondatban szerepel, a beágyazott mondatot a főmondatban képviselő elemnek (amely az itt következő példákban az *az* expletívum) minden esetben fókuszáltnak kell lennie. Ennek bemutatására figyeljük meg a következő (sziget nem tartalmazó) két mondatpárban használható fragmentum válaszok formáit. A szabadon elhagyható (elliptálható) mondatrészeket áthúzással jelöltük, pontos helyükre a 2.3.4-ben még visszatérünk:

- (40) – AZT szeretné Bea, hogy JÁNOST vegyék fel?
 a. Nem, AZT (~~szeretné Bea~~), hogy írjanak ki új pályázatot.
 b. Nem, AZT (~~szeretné Bea~~), hogy CSABÁT (~~vegyék fel~~).

- (41) – Szeretné Bea, hogy JÁNOST vegyék fel?
 a. *Nem, AZT (~~szeretné Bea~~), hogy írjanak ki új pályázatot.
 b. *Nem, AZT (~~szeretné Bea~~), hogy CSABÁT (~~vegyék fel~~).

Ahogy a (41) mutatja, ha a beágyazott mondat nincs fókusyra jelölve a főmondatban (az *azt* expletívum fókuszlása által), akkor a kérdés csak a főmondat polaritására vonatkozhat, és az egyetlen elfogadható válasz a (polaritásra vonatkozó) *igen* vagy *nem*. Ahhoz, hogy valamely más elemre vonatkozzon a kérdés, ahhoz *azt* az elemet fókuszbba kell helyezni, és ha az elem nem a főmondat eleme (mint a *JÁNOST*), akkor úgy, hogy a tagmondathoz kapcsolódó *azt* expletívum is a főmondat fókuszába kerül, amint a (40) mutatja. Ez a fajta fókuszelölés kétfajta jelentéssel bírhat, ahogy a (40)-ben felsorolt elfogadható válaszok mutatják: vagy a teljes beágyazott mondat (*JÁNOST vegyék fel*) lesz fókusziertelmű a főmondatban, vagy csak a beágyazott mondat fókuszlált eleme (*JÁNOST*). A kétfajta interpretáció tehát abban különbözik, hogy a mondat mekkora szakaszának van főmondati hatóköre az LF-ben (a szemantikai értelmezés során). Az első verzióban (40a) a beágyazott mondat (az egész CP) van a főmondat fókuszában, a második verzióban (40b) pedig a beágyazott mondat tárgya. Ezen értelmezést LF-mozgatásokra lefordítva ez azt jelenti, hogy a (40a)-ban a beágyazott CP mozog a mátrix FocP-be, az expletívum helyére; a (40b)-ben pedig a *János* DP:

(42) [CP₁ ... [FocP [CP₂ *JÁNOST vegyék fel*]_i ... t_i]] (= LF, (40a))

(43) [CP₁ ... [FocP [DP *JÁNOST*]_j ... [CP₂ *felvegyék t_j*]]] (= LF, (40b))

A (43)-ban látható LF-mozgatás feltételezése azért sem ütközik akadályba, mivel ez a fajta hosszú mozgatás a felszínen is engedélyezett:

(44) *JÁNOST szeretné Bea, hogy felvegyék.*

Ahogy azt elvárnánk, a (44)-ben bemutatott hosszú mozgatásra adható olyan „rövid” elliptikus fragmentum, ami csak a DP-t tartalmazza, mégpedig a (45). A fragmentumok szerkezetéről szóló érvelés szerint itt a fragmentum a mátrixmondat fókuszába mozog, és minden őt követő elem ellipszis alá kerül:

- (45) – *JÁNOST szeretné Bea, hogy felvegyék?*
 – Nem, CSABÁT (~~szeretné Bea, hogy felvegyék~~)

Érdekes módon a (45)-ben látott rövid fragmentum tökéletes válasz olyan kérdésekre is, melyek egy beágyazott DP-re vonatkoznak – legalábbis az általam megkérdezett beszélők körülbelül kétharmada szerint. Ezen beszélők tehát a (40)-ben

feltett, itt (46)-ként megismételt kérdésre nemcsak hosszú, hanem rövid fragmentummal is képesek válaszolni:

- (46) – AZT szeretné Bea, hogy JÁNOST vegyék fel?
 a. Nem, AZT (~~szeretné Bea~~), hogy CSABÁT (~~vegyék fel~~). „hosszú” válasz
 b. *Nem, CSABÁT (~~szeretné Bea, hogy felvegyék~~). „rövid” válasz

A beszélők egyharmada (akiket a továbbiakban szigorú beszélőknek nevezek majd) viszont a rövid választ nem tartja jól formálnak, csak a hosszút.

A kétfajta ítéletminta a legegyszerűbben úgy jellemezhető, hogy a megengedő beszélők **értelmezésbeli (LF) párhuzamosságot** követelnek meg a kérdés és a válasz fókuszja közt, míg a szigorú beszélők a **nyílt formák (PF) párhuzamosságát**. A megengedő beszélők számára tehát mind a (47a), mind a (47b) mondatpár jó, mert mind a kettőben mátrix-hatóköre van a beágyazott DP-nek (az ábra csak a fókuszra jelölt összetevőket mutatja). A (47a)-ban az LF-ben veszi fel a mátrix-hatókört a beágyazott *János*, a (47b)-ben pedig a felszínen:

(47) **A megengedő beszélők lehetséges mintázatai: LF párhuzam**

- a. – [_{FocP} AZT ... [_{CP} *hogy* [_{FocP} JÁNOST ...]]]?
 – *Nem*, [_{FocP} AZT ... [_{CP} *hogy* [_{FocP} CSABÁT ...]]]
 b. – [_{FocP} AZT ... [_{CP} *hogy* [_{FocP} JÁNOST ...]]]?
 – *Nem*, [_{FocP} CSABÁT [_{CP} *t_i*]]

A szigorú beszélőknek viszont csak az a mintázat jó, ahol a DP-k ugyanolyan felszíni helyzetben vannak:

(48) **A szigorú beszélők lehetséges mintázatai: PF párhuzam**

- [_{FocP} AZT ... [_{CP} *hogy* [_{FocP} JÁNOST ...]]]?
 – *Nem*, [_{FocP} AZT ... [_{CP} *hogy* [_{FocP} CSABÁT ...]]]

Az ítéletmintázatok eloszlása és itt bemutatott egyszerű értékelésük egy LF- vagy PF-párhuzamosságban rejlő parametrikus különbség alapján elégséges ahhoz, hogy megértsük a szigeteket tartalmazó adatokat az alábbi 2.3.3-ban. A teljesség kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy az LF- illetve PF-párhuzamosságban rejlő különbség a beszélők két csoportja között nem teljesen fedi a valóságot: egyéb adatok vizsgálata során kiderül, hogy finomítani kell ezen a túllontúl egyszerű képen. A következő alpontban megmutatjuk, hogyan.

2.3.2. Kis kitérő: a párhuzamossági feltétel finomítása

A párhuzamossági feltétel fentebb felvázolt modellje (amely szerint a szigorú beszélők ezt a feltételt a PF-ben, a megengedő beszélők az LF-ben tartják be) azért szorol finomításra, mert a (49) példát minden beszélő (akár szigorú, akár nem), rossznak ítéli:¹⁰

- (49) – JÁNOST szeretné Bea, hogy felvegyék?
 –^aNem, azt (~~szeretné~~) hogy CSABÁT (~~vegyék fel~~).

A példa helytelensége a szigorú beszélők számára könnyen érthető: a kérdés és a válasz nem PF-párhuzamos, hiszen a kérdés a mátrixban, a válasz a beágyazott mondatban tartalmazza a DP fókuszot. Nem világos azonban, hogy miért rossz ez a példa a megengedő beszélők számára is: mivel LF-en mindkét mondat mátrixfókuszot biztosít a DP-knek, a mondatpárnak jónak kellene lennie.

Abból, hogy ez nem így van, arra következtetünk, hogy az LF-párhuzamoságon finomítani kell. Erre úgy van mód, ha feltételezzük, hogy a hosszú mozgás (*JÁNOST szeretné Bea, hogy felvegyék*) és ennek rövid párja *AZT szeretné Bea, hogy JÁNOST vegyék fel*) nem minden szempontból teljesen azonos LF-ekkel rendelkezik. Míg megegyeznek abban, hogy *Jánost* mindkettőben mátrix-fókusszal rendelkezik, eltérnek abban, hogy a hosszú mozgás a *JÁNOST* elemhez csak mátrix-hatókört rendel, a rövid mozgás mind mátrix-, mind beágyazott hatókört:

	<i>JÁNOST</i> hatókörei
(50) JÁNOST szeretné Bea, hogy felvegyék.	LF: ✓ mátrix; *beágyazott
(51) AZT szeretné Bea, hogy JÁNOST vegyék fel.	LF: ✓ mátrix; ✓ beágyazott

Hogy a hosszú mozgás nem rendel beágyazott hatókört a mozgó DP-nek, az abból is látszik, hogy a beágyazott mondat neutrális szórendet tartalmaz:

- (52) a. JÁNOST szeretné Bea, hogy felvegyék.
 b. *JÁNOST szeretné Bea, hogy vegyék fel.

¹⁰ Egy másik érv a PF-párhuzam ellen az, hogy ugyanazon beszélők, akik megkövetelik ezt a párhuzamot, elfogadják azokat a mondatokat, ahol a fragmentum kisebb frázist tartalmaz, mint az előzménye. Ilyen konfigurációt láttunk már a 9. lábjegyzetben:

- (i) – A FIÚKNAK a fotója volt kitéve a falra?
 –³Nem, A LÁNYOKNAK.

A felszíni párhuzamosság itt sem teljesül, hasonlóképpen a (46b) mondathoz.

Ha a mátrix-fókusz egyben a beágyazott mondat fókusza is lenne, az a beágyazott mondatban is jelölve kellene hogy legyen.

A (50)/(51)-ben feltételezett hatóköri viszonyokkal már le tudjuk írni az adatainkat csak LF-párhuzamokat megkövetelve mindkét beszélőcsoport részére. A szigorú beszélőknél az antecedens mondatnak és az ellipszist tartalmazónak mindig azonos LF-ekkel kell rendelkezniük. Ezért hosszú és rövid mozgások nem állhatnak párban fragmentumokat tartalmazó párbeszédekben ezen beszélők számára (az (53) és az (54) példa egyaránt rossz):

	JÁNOST hatókörei
(53) – JÁNOST szeretné Bea, hogy felvegyék?	✓ mátrix; *beágyazott
– [#] Nem, AZT (szeretné) hogy CSABÁT(vegyék fel).	✓ mátrix; ✓ beágyazott
(54) – AZT szeretné Bea, hogy JÁNOST vegyék fel?	✓ mátrix; ✓ beágyazott
– [#] Nem, CSABÁT.	✓ mátrix; *beágyazott

A megengedő beszélők számára azonban ilyen szoros LF párhuzamosság nem szükségeltetik: ezen beszélők elfogadják a (54)-ben adott „rövid” választ. Ez arra utal, hogy a megengedő anyanyelvi beszélők meg tudják lazítani a szoros LF-hatókörü párhuzamosságot az egyik irányban: ha az antecedens LF-reprezentációja magában foglalja az ellipszises mondat LF-jét. Nem tudják azonban meglazítani a másik irányban: ha az ellipszises mondat LF-je foglalja magában az antecedens LF-jét. Emiatt a hosszú és a rövid mozgások nem állhatnak párban fragmentumokat tartalmazó párbeszédekben, ha a hosszú mozgás megelőzi a rövid mozgással előállított fragmentumot (53), de jól formált eredményt kapunk, ha az antecedens mondat hatóköri relációi tartalmazzák a fragmentum hatóköri relációit (54). Ilyenfajta antecedensek és ellipszises mondatok közötti aszimmetriával találkozunk más elliptikus szerkezetekben is (Fox 2000).¹¹

¹¹ A Fox által leírt jelenség olyan mondatokban figyelhető meg, mint az (i) és (ii). Az (i)-ben mindkét mondatban csak a *some* > *every* és nem az *every* > *some* hatókör lehetséges, míg a (ii)-ben mindkét hatóköri reláció megvan:

(i) Some boy admires every teacher, and Mary does, too.
egy fiú csodál minden tanárt és Mary aux is

✓ *some* > *every*, **every* > *some*

(ii) Mary admires every teacher, and some boy does, too.
Mary csodál minden tanárt és egy fiú aux is

✓ *some* > *every*, ✓ *every* > *some*

Fox ezekre adott magyarázata dióhéjban az, hogy egy ellipszises mondatnak mindig olyan hatóköri viszonyokkal kell rendelkezni, mint az antecedens mondatnak. A (i)-ben egy gazdaságossági feltétel nem teszi lehetővé az *every* > *Mary* hatókört az ellipszises mondatban

E gondolatmentünket követve tehát elmondhatjuk, hogy az adatok elemzésénél helyesebb, ha mindkét beszélőcsoport részére LF-párhuzamosságot feltételezünk (a (50)/(51)-ben részletezett LF-viszonyokkal), amely azonban a megengedő beszélőknél egy irányban lazítható.

2.3.3. A szigetet tartalmazó konstrukciók

A szigetet nem tartalmazó mondatok bemutatása után most rátérünk a szigetet tartalmazó mondatok bemutatására. Az adatok teszteléseinél többfajta szigettípus 10–10 példáját vizsgáltam aszerint, hogy milyen válaszminta elfogadható az őket tartalmazó kérdésekre, a hosszú vagy a rövid. A szigettípusok a következők voltak: komplex DP-kben szereplő előzmények, ahol a nominális frázis vonatkozó mondatban (55) vagy argumentális mondatban (56) szerepel, illetve adverbialis mondatokban szereplő előzmények (57). Akárcsak a szigetet nem tartalmazó beágyazott mondatoknál, a fragmentumok párhuzamossági feltétele ezeknél azt írja elő, hogy az antecedensben fókuszált legyen a beágyazott előzmény és az őt tartalmazó mondat. Ez utóbbi kényszerből fókuszba kell helyoznünk a beágyazott kategória „fejét” is:

- (55) – AZT A DIÁKOT vették fel, aki PÉCSÉN tanult?
- a. – Nem, AZT, aki DEBRECENBEN.
b. – Nem, DEBRECENBEN.
- (56) – AZT A PLETYKÁT hallotta Mari, hogy PÉTER mondott fel?
- a. – Nem, AZT, hogy BÉLA.
b. – Nem, BÉLA.
- (57) – AZÉRT voltál mérges, mert JÁNOST vették fel?
- a. – Nem, AZÉRT, mert CSABÁT.
b. – Nem, CSABÁT.

(annak köszönhetően, hogy ez nem ad új jelentést a másik hatóköri relációhoz képest), ami ahhoz vezet, hogy ez a hatóköri reláció az antecedensben is hiányozni fog. A (ii)-es mondat abban különbözik ettől, kivételt képezve a párhuzamosság alól, hogy itt az antecedens mondat szemantikailag magával vonja (*entails*) a gazdaságosság által kizárt hatóköri relációt. Így a (ii)-ben mindkét hatóköri értelmezés megvan, annak ellenére, hogy az (i)-ben az egyik hiányzott. Ez azt mutatja, hogy az antecedens mondatból „levezethető” hatóköri relációk engedélyezik az ellipszist tartalmazó mondat relációit; fordítva azonban nincsen így: hiába vonja maga után az ellipszises mondat jelentése az *every > some* relációt az (i)-ben, ez nem vezet ezen hatóköri értelmezés párhuzamos meglétéhez. Ehhez hasonló aszimmetriát találunk a magyar megengedő beszélők ítéleteiben is: az antecedens szolgálhat többletjelentéssel az ellipszises mondatához képest, de ennek a fordítottja nincs engedélyezve.

Az adatok helyességéről mind a szigorú, mind a megengedő beszélők azonosan ítélték. ¹² A rövid válaszok – (55b), (56b), (57b) – mindenki számára rosszak, a hosszúak jók. A szigetet tartalmazó konstrukciók megítélése tehát eltér a szigetet nem tartalmazó konstrukciókétól, ahol a beszélők két csoportra váltak. A válszmintákat összesítve az 1. táblázat tartalmazza.

A fragmentum típusa	Szigorú beszélők	Megengedő beszélők
Sziget nélküli beágyazott helyzetben áll	✓hosszú *rövid	✓hosszú ✓rövid
Sziget alá beágyazott helyzetben áll	✓hosszú *rövid	✓hosszú *rövid

1. táblázat. Válszminták beszélők típusa szerint

A szigorú beszélők szigetekkel szemben mutatott ítélete nem szolgál újdonsággal: mivel a szigorú beszélők szigorú LF-párhuzamosságot követelnek meg, a rövid fragmentumokat ezen esetben ugyanúgy nem fogadják el, mint a szigetet nem tartalmazó antecedenseknél, a teljes paralelizmus hiánya miatt.

A megengedő beszélők mintája viszont érdekes. Azt példázza, hogy ezek a beszélők különbséget tesznek szigetet tartalmazó és szigetet nem tartalmazó környezetek között. Mivel a szigetekből nem létezik kimoztatás, a fragmentumok ilyen környezetből nem kerülhetnek mátrix-fókusz helyzetbe. A rövid válasz által adott fragmentum tehát ugyanazért rossz, amiért a teljes mondatban történő kiemelés is:

(58) – AZT A DIÁKOT vették fel, aki PÉCSÉN tanult?

- a. – *Nem, DEBRECENBEN ~~vették fel a diákot, aki tanult t.~~
- b. – *Nem, DEBRECENBEN vették fel a diákot, aki tanult t.

Amint a 2.3.1-ben bemutatottuk, a szigetet nem tartalmazó antecedensekre viszont ez a csoport tud rövid válaszokkal válaszolni, annak köszönhetően, hogy ilyen környezetből megengedett a kiemelés teljes mondatokban is.

(59) – AZT szeretné Bea, hogy JÁNOST vegyék fel?

- a. – Nem, CSABÁT (~~szeretné Bea, hogy felvegyék~~).
- b. – Nem, CSABÁT szeretné Bea, hogy felvegyék.

¹² Egy megkérdezett beszélő kivétel ez alól: ő mind a rövid, mind a hosszú válaszokat egyformán jónak tartja. A továbbiakban ezzel az ítéletmintával nem foglalkozom.

A (58) és (59) példák különbsége azt példázza, hogy a fragmentumok mozgatás útján jutnak a felszíni pozíciójukba. A 2.1. és a 2.2. pontban felsorolt érvek mellett tehát a szigetmegszorítások területéről is találtunk érvet arra, hogy a fragmentumok a mondat bal periferiájára mozognak. Ez utóbbi tényt példázzák az olyan, idáig még nem illusztrált mondatok is, melyekben a szigetekhez hasonlóan nem áthatolható a beágyazott mondat, mert a beágyazott mondat strukturális esetre van jelölve. Ilyen mondatokra nehezen adható rövid válasz:

- (60) – ARRA számítottál, hogy JÁNOST veszik fel?
 a. – ^{??}#Nem, CSABÁT.
 b. – *Nem, CSABÁT számítok (arra), hogy felveszik.

Mielőtt befejeznénk a szigetek tárgyalását, röviden ki kell még térnünk a kérdőszavas kérdésekre is. Az előbbieken ezek elemzésével nem foglalkoztunk, ugyanis ezek sokkal nagyobb „szórást” mutatnak, mint az előzményükben lexikális fókuszot tartalmazó fragmentumok. Míg a kérdőszavas kérdésekre adott válaszokról is megállapítható, hogy a beszélők egy része szerint ezek is engedelmeskednek a szigetmegszorításoknak, l. Lipták–Zimmermann (2007), minden beszélő mutat bizonyos ingadozást a különböző környezetek elfogadhatósága között, olyan ingadozást, mely a fentebbi példák esetén nem tapasztalható. Ezen túlmenően, és ehhez nyilván valamilyen szinten kapcsolódóan is, a kérdőszavas kérdésekre adott fragmentumok valamennyire mindig jobbák a kontrasztív fragmentumoknál: felmérésem szerint minden beszélő (szigorú és megengedő is) néhány környezetben „megengedőbben” ítéli meg a kérdőszavas kérdésekre adott rövid válaszokat, mint az ugyanilyen környezetben található kontrasztív fragmentumokat. Ilyen környezet például a komplex DP-kben található argumentális mondat szigetkörnyezete (az ilyen környezetben megjelenő beágyazott kérdőszavak megjelenését Lipták–Zimmermann 2007 írja le):

- (61) – AZT A PLETYKÁT hallotta Mari, hogy PÉTER mondott fel?
 – Nem, BÉLA.
 (62) – MILYEN PLETYKÁT hallott Mari, hogy KI mondott fel?
 – BÉLA.

A két mondatpár némiképp különbözik mind a szigorú, mind a megengedő beszélők számára: mindkét csoport kicsivel jobbnak érzi a (62)-ben található választ, mint az (61)-ben lévőt. Ennek magyarázatával a jelen cikkben nem foglalkozom. Valószínűsíthető, hogy a különbség abban keresendő, hogy a kérdőszó

szintaktikai helyzetén túl lexikai formájában is kijelöli a kérdésre adott válasz fókuszát, ezért az könnyebben megjelenhet egyedüli válaszként.

2.3.4. Az ellipszist tartalmazó hosszú válaszok szerkezete

A szigetkörnyezetek tárgyalását nem fejezhetjük be anélkül, hogy megmutatnánk, milyen szintaktikai szerkezete van a fragmentum-válaszoknak.

A rövid válaszokban, amint arra fentebb is utaltunk, a fragmentum a mátrix fókuszpozícióba mozog és az ez alatti mondatszakasz ellipszis alá esik:

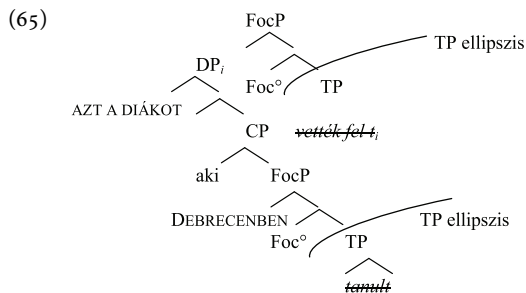
- (63) – JÁNOST szeretné Bea, hogy felvegyék?
 – Nem, CSABÁT (~~szeretné Bea, hogy felvegyék~~).

Míg a rövid válaszokban tehát csak a mátrix-fókusz van kiejtve, és minden egyéb hiányzik, a hosszú válaszok szerkezete ennél bonyolultabb, ugyanis itt több ellipszis alá eső részt is találunk. Figyeljük meg az (64)-ben látható példát, ahol a hiányzó elemeket áthúzással jelöltük:

- (64) – AZT A DIÁKOT vették fel, aki PÉCSÉN tanult?
 – Nem, [_{FocP} AZT A DIÁKOT [_{TP} (~~vették fel~~) [_{DP} aki [_{CP} DEBRECENBEN [_{TP} (~~tanult~~)]]]].

Látható, hogy ebben az esetben mind a mátrix-, mind a beágyazott TP hiányzik. Első ránézésre talán az tűnik legegyszerűbbnek, ha feltesszük, hogy a (64)-ben ábrázolt módon történik a mátrix- és a beágyazott TP törlése. Ez a feltételezés azonban akadályba ütközik, ha azt is feltesszük, hogy az ellipszis konstituenseket töröl. Ha ez igaz, a mátrix-TP törlésével az [_{DP} az a diák aki DEBRECENBEN (~~tanult~~)] DP sem kerülhet kiejtésre, hiszen ez is része a mátrix-TP-nek. Abból, hogy ez a DP mindig kiejtődik a fragmentumban (az *aki* és a fókuszált elem soha nem hagyható el), illetve abból, hogy a szigetet tartalmazó válaszok lényege éppen a szigetkategória kiejtése, el nem hagyása, arra következtetünk, hogy az ilyen mondatokban a szigetet tartalmazó DP a mátrix-TP fölé, a mátrix-fókuszba mozog, a (65)-ben ábrázolt szerkezet szerint. Ebben a struktúrában két TP is elliptikus, a szigetben található beágyazott TP, és a mátrix-TP is. Mivel az utóbbi nem tartalmazza a szigetszerű DP-t, ez a DP a TP-jét leszámítva kiejtésre kerül.

Ez a mozgás, amelyben a szigetet tartalmazó elem a mátrix-fókuszba kerül, pont azért kell hogy megtörténjen, mert a beágyazott fókusz maga nem lépheti át a szigetet (sem az LF-ben, sem a nyílt szintaxisban), viszont valamilyen módon a mátrix-fókuszba kell kerülnie, hiszen ott értelmeződik. Ilyen esetben nincs más megoldás, a beágyazott fókuszhoz föl kell nyalábolnia (*pied-piping*) az őt tartalmazó szigetet.

Az ilyen mozgások meglétére (LF-ben) a japánban is van evidencia. Nishiguchi (1990) a mellett érvel, hogy vonatkozó mondatokban található kérdő kifejezések a teljes vonatkozó mondatot viszik a mátrix-CP-be, ahol a kérdőszót kérdő operátor köti. Ez magyarázza azt, hogy az ilyen szigetekben található kérdésre rövid válasz nem adható, csak hosszú (az „aux” a segédigét, a „q” a kérdő partikulát jelenti):

- (66) Dono kyoozyuga suisensiteiru hito-ga saiyoo-sare-soo desu-ka
 melyik professor ajánl személy kinevez-aux-valószínű aux-q
 'A melyik professor által ajánlott személy kapja az állást majd valószínűleg?'

- (67) a. Suzuki- kyoozyu-ga suisensiteiru hito desu
 Suzuki professor ajánl személy aux
 'A Suzuki professor által ajánlott személy.'
 b. *Suzuki- kyoozyu desu.
 Suzuki professor aux
 'Suzuki professor.'

Visszatérve a magyarra, az (65)-ben mutatott nyílt mozgás mellett független érv is szolgál. Ez pedig az, hogy a beágyazott TP a mátrix-TP-től függetlenül elliptálható, azaz tetszőlegesen kiejtésre kerülhet vagy elhagyható:

- (68) – AZT A DIÁKOT vették fel, aki PÉCSÉN tanult?
 a. – Nem, AZT A DIÁKOT, aki DEBRECENBEN ~~tanult vették fel.~~¹³
 b. – Nem, AZT A DIÁKOT, aki DEBRECENBEN tanult ~~vették fel.~~

¹³ Néhány beszélőnek ez a forma rosszabb, mint az, ahol a vonatkozó mondatnak nincs főnévi feje. Ezek a beszélők az (a) verziót nem használnák, csak a (b)-t:

- (i) – AZT A DIÁKOT vették fel, aki PÉCSÉN tanult?
 a. – ??Nem, AZT A DIÁKOT, aki DEBRECENBEN ~~tanult vették fel.~~
 b. – Nem, AZT, aki DEBRECENBEN ~~tanult vették fel.~~

Ennek az érdekes különbségnek a magyarázatára a továbbiakban nem vállalkozom.

Kitétel azonban, hogy a szigetet tartalmazó DP csak akkor mozoghat, ha a mátrix-TP elliptikus. Azaz, ha a mátrixige ki van ejtve, csak a (69a) válasz helyes, ahol a szigetszerű DP nem mozog, függetlenül attól, hogy ebben a DP-ben töröljük-e a TP-t (69b) vagy sem (69c):

- (69) – AZT A DIÁKOT vették fel, aki PÉCSEN tanult?
- Nem, AZT A DIÁKOT vették fel, aki DEBRECENBEN ~~tanult~~.
 - *Nem, AZT A DIÁKOT, aki DEBRECENBEN ~~tanult~~ vették fel.
 - *Nem, AZT A DIÁKOT, aki DEBRECENBEN tanult vették fel.

Ezen ítéletminta könnyedén megérthető Kenesei (1984) alapján, amelyben a szerző a mellett érvel, hogy mondat vagy mondatot tartalmazó frázis nem helyezhető a magyar fókuszpozícióba. A Kenesei által adott magyarázat a hangsúlyminták összeférhetetlenségén alapul: a mondat szintű elemekben olyan hangsúlyok találhatóak, melyek nem viselhetnek fókuszhelyezethez illő irtóhangsúlyt. Így a (69c)-ben látható *azt a diákot, aki Debrecenben tanult* frázis nem helyezhető fókuszba, mert az eredmény a PF-ben rossz formát eredményez:

- (69) c.' [FocP [DP Azt a diákot [CP aki Debrecenben tanult]] vették fel.] PF: *

Ez a PF-disszonanciára alapuló elmélet azt jósolja azonban, hogy egy mondat szintű elem szabadon megjelenhet a fókuszban, ha az őt követő összes elem ellipsis alá esik (a fókusz követő TP teljességgel hiányzik). Ilyenkor a fókuszált mondat vagy azt tartalmazó elem az utolsó kiejtett összetevője a mondatnak, és nem kell irtóhangsúlyt hordoznia, hiszen nincs amit „kiirtson”. Mivel nincs irtóhangsúly, nem lép fel PF-disszonancia, és az eredmény jól formált lesz. Pontosan ezt látjuk a (68a) és (68b) mondatokban: amikor a főmondat igéjét töröljük, a fókuszált vonatkozó mondat helyes a mátrix-fókusz pozícióban. Ez érdekes bizonyítékát adja Kenesei elméletének.

3. A szigetfeloldás jelensége

A fragmentumok szigetekkel szemben mutatott viselkedése fontos érveléssel szolgált a mellett, hogy ezek a frázisok mozgatással jutnak a felszíni pozíciójukba (2.3.3). Ezt az érvelést olyan példákra alapoztam, mint a (70). Ez azt mutatja, hogy szigetet tartalmazó kérdésre, ahol a fragmentum előzménye a szigeten belül található, nem lehet rövid fragmentumot tartalmazó választ adni. Mindez abból következik, hogy ilyen környezetből kimozgatni sem lehet egy fókuszált kifejezést:

- (70) – AZT A DIÁKOT vették fel, aki PÉCSEN tanult?
- a. *Nem, DEBRECENBEN vették fel a diákot, aki tanult *t*.
- b. #Nem, DEBRECENBEN vették fel a diákot, aki tanult *t*.

A fragmentumok viselkedése tehát teljesen „normális” és evidensen következik a szintaktikai levezetésükből.

Ez a normális viselkedés azonban eltér egy másfajta, a fragmentumokra sokban hasonlító elliptikus szerkezet viselkedésétől. A zsilipelés, mint cikkünk elején már utaltunk rá, a TP-ellipszis egy másik fajtája, amelyben az ellipszist egy olyan kérdőszó vagy más fókuszált elem határolja, melynek határozatlan frázis az *antecedense*. Példákkal a következő mondatok szolgálnak:

- (71) a. Ez a diák nyelvészetet tanult valahol, de nem tudom, HOL.
- b. Ez a diák nyelvészetet tanult valahol, azt hiszem, DEBRECENBEN.

A zsilipelés abban hasonlít a fragmentumokra, hogy mátrixkörnyezetben a zsilipelés során is egy darab, mondatnál kisebb szintű frázis fejt ki a teljes mondatot. A fókuszált *hol*, illetve *Debrecenben* a beágyazott mondat egyetlen kiejtett összetevője. A mondat értelméből, és a zsilipelés egyéb itt nem kifejtett¹⁴ szintaktikai tulajdonságaiból arra következtethetünk, hogy ezekben a szerkezetekben is teljes mondatokkal van dolgunk, amelyben a zsilipelt kifejezés utáni szakasz ellipszis alá esik.

- (72) – Ez a diák nyelvészetet tanult.
- a. – [_{FocP} HOL [_{TP} tanult nyelvészetet]]?
- b. – Igen, [_{FocP} DEBRECENBEN [_{TP} tanult nyelvészetet]]

Míg a fragmentumok és a zsilipelés szerkezetileg tehát nagyon hasonló, a két ellipsziszfajta élesen különbözik a szigetekkel szemben mutatott viselkedésben: míg a fragmentumok nem emelhetők ki szigetekből, a zsilipelt elemek igen.

A (73)-ban bemutatott példák a zsilipelés szigetsértő viselkedését mutatják be. Ezeket a példákat sok olyan beszélőm jónak tartja, aki az (59)-ben bemutatott fragmentumot nem:¹⁵

¹⁴ Lásd például Merchant (2001); van Craenenbroeck–Lipták (2006); Bánréti (2007).

¹⁵ Két beszélőm és egy bírálóm teljesen elutasítja a (73)-ban közölt mondat típusokat, ezt – jobb híján – a mondatok szemantikai-pragmatikai komplexitásának tudom be.

(73) – Nem vettek fel senkit, aki beszél egy bizonyos szláv nyelvet.

- a. – Melyiket?
b. – Igen, az orosz.

Az itt következőkben arra szeretnénk választ találni, hogy mi lehet a fragmentumok és a zsilipelés közti különbség e beszélők számára. Az érvelést először angol adatok bemutatásával, illetve a róluk kidolgozott vezető elmélettel kezdjük (3.1. alpont), utána térünk rá a magyar mondatok tárgyalására (3.2).

3.1. A szigetfeloldás jelensége és magyarázata az angolban (Merchant 2004; 2008)

A szigetek ellipsis általi „feloldása” (*repair*) Ross (1967) óta ismert jelenség és viszonylag jelentős szakirodalommal bír. Az angol adatokon végzett vizsgálatok kimutatták, hogy nem minden típusú ellipsis képes szigeteket oldani. A zsilipelés (74) képes rá, a fragmentumok (76) vagy a VP ellipsisze (75) nem:¹⁶

- (74) They did not hire anyone who speaks a certain
ők aux nem felvesz valakit aki beszél egy bizonyos
Balkan language, but I don't remember
balkáni nyelvet de én nem emlékszem
which [~~they did not hire—anyone who speaks †~~]
melyiket ők aux nem felvesz senki aki beszél
'Nem vettek fel senkit, aki beszél egy bizonyos balkáni nyelvet, nem emlékszem, melyiket.'

¹⁶ A szigetfeloldások vizsgálatakor a szakirodalom (Merchant 2001) általában az (i)-ben található példát idézi:

- (i) They want to hire someone who speaks a Balkan language,
ők akarnak inf felvesz valakit aki beszél egy balkáni nyelvet
but I do not remember which.
de én aux nem emlékszem melyiket
'Fel akarnak venni valakit, aki beszél egy balkáni nyelvet, de nem emlékszem, melyiket.'

Ez a példa azonban igen kétséges abból a szempontból, hogy tartalmaz-e egyáltalán szigetből való kiemelést az elliptikus szakaszban. Ennek oka, hogy a hiányzó szakasz kétféle folytatást is lehetővé tesz, amelyek közül az a. verzió nem tartalmaz szigetet:

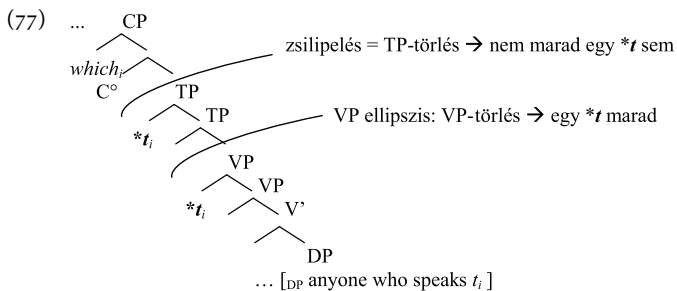
- (ii) They want to hire someone who speaks a Balkan language, but I don't remember
which [a. ~~he speaks †~~ / b. ~~they want—to hire—someone who speaks †~~
ő beszél ők akarnak inf felvesz valakit aki beszél

E probléma kiszűrésére Wang (2007) a (74)-ben látott mondat típus használatát javasolja (lásd a (73) példákat is). Ebben a példában a *he speaks* típusú folytatás a mondat jelentéséből kifolyólag kizárt.

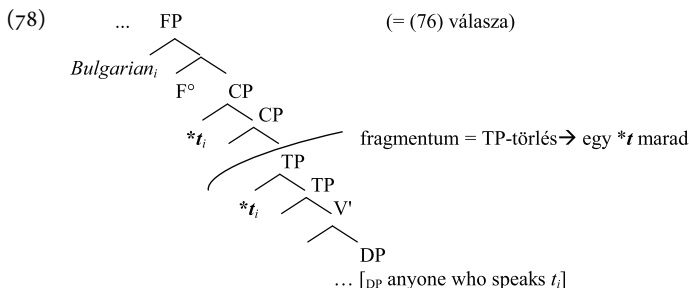
- (75) *Abby DOES want to hire someone who speaks a
 Abby aux akar inf felvesz valakit aki beszél egy
 certain Balkan language, but I do not remember
 bizonyos balkáni nyelvet de én aux nem emlékszem
 what kind of language she DOES NOT.
 milyen fajta prep nyelvet ő aux nem
 'Abby igenis fel akar venni valakit, aki beszél egy bizonyos balkáni nyelvet, de nem emlékszem melyik nyelv olyan, hogy nem akar felvenni senkit, aki azt beszéli.'
- (76) – Did they hire anyone who speaks GREEK?
 aux ők felvesz valakit aki beszél görögül
 'Felvettek valakit, aki beszél görögül?'
 – *No, BULGARIAN [~~they hired someone who speaks t~~].
 nem bolgárul ők felvett valakit aki beszél
 'Nem, (felvettek valakit, aki beszél) bolgárul.'

A szigetfeloldásokkal foglalkozó angol nyelvű irodalomban fellelhető magyarázatok között dominánsan van jelen Merchant (2004; 2008) elmélete, amely a következő szerkezeti megoldást nyújtja. A megoldás első lényeges eleme, hogy a szigetmegszorítások a kiejtésben, azaz a PF-ben okoznak helytelenséget annak köszönhetően, hogy a szigeteken keresztül mozgatott frázisok a szigeteket átlépve minden olyan helyen, ahol landolnak – Merchant szerint minden maximális frázisnál – *-gal jelölt (rosszul formált) nyomokat hagynak maguk után. Ezek a csillaggal jelölt nyomok a PF-ben értelmezhetetlenek, ezért ha a kiolvasás (*spell-out*) ilyenekbe botlik, a mondat helytelennek minősül. Helyesnek minősül azonban egy mondat, ha a *-nyomok nem kerülnek leolvasásra, például azért, mert azt a mondatszakaszt, amely ilyen nyomokat tartalmaz, (a PF-ben) töröljük. Ha tehát ellipsis alá esik egy mondatrész, akkor mindegy, volt-e benne *-nyom, a mondat jól formált lesz.

Az ellipszistípusok szigetfeloldásban mutatott különbségét ez az elmélet viszonylag egyszerűen tudja kezelni. Vegyük a zsilipelés és a VP ellipszisének esetét ((74) vs. (75)). Ezekre Merchant felteszi (sokakkal egyetemben), hogy a kétfajta ellipsis a törölt szakasz kategóriájában különbözik: a zsilipelés TP-t, a VP-ellipszis (ahogy a neve is mutatja) VP-t töröl (75). Azaz a zsilipelés kitörli az összes rosszul formált nyomot (amelyek mind a TP-n belülre esnek), míg a VP ellipszise meghagy legalább egy, a TP-hez adjungált nyomot (a mozgatott kérdőszó Merchant szigorú lokalitási elmélete szerint minden maximális projekciónál landol).

Az angol fragmentumok zszipeléstől eltérő viselkedése (l. (74) vs. (76)) szintén hasonló típusú magyarázatot nyer Merchantnál (2004). A különbséget ismételten a törölt kategóriák különbségéből vezeti le, azon feltételezés segítségével, hogy a fragmentumok, a zszipelt kérdőszavakkal ellentétben, nem Sp,CP-ben, hanem egy CP felett elhelyezkedő funkcionális kategória specifikálójában foglalnak helyet, és az ellipsis esetükben nem e kategória komplementumát törli (ahogy azt általában elvárnánk), hanem csak a TP-t.

A zszipelés és a fragmentumok szigetekkel szembeni viselkedése tehát azért különbözik, mert a remnás frázisok nem ugyanabban a szintaktikai pozícióban foglalnak helyet: a fragmentumok magasabb frázisba mozognak, mint a kérdőszavak.

3.2. A szigetfeloldás másfajta magyarázata

Míg az angol adatokkal Merchant a fentebb bemutatott módon el tud számolni, elmélete – ebben a formában – a magyar adatokra sajnos nem alkalmazható. Ez abból adódik, hogy a magyarban nincsen bizonyíték arra, hogy a fragmentumok és a zszipelésben résztvevő kérdőszavak más szintaktikai pozícióban állnának.¹⁷

¹⁷ Független evidencia az angolban sem létezik a fragmentumok Sp,FP pozíciója mellett. Az adatok csak arra utalnak, hogy a fragmentum egy topik- vagy fókuszszerű elem, ami a bal

A fragmentumok általunk vizsgált fajtái a 2. pontban mondottak szerint Sp,FocP-ben állnak, és itt állnak a magyarban a mátrix-zsilipelésben megjelenő remnás elemek is, mind a kérdőszavasak, mind a lexikális fókuszot tartalmazók.

(79) – A HŰTŐBEN van a vacsora?

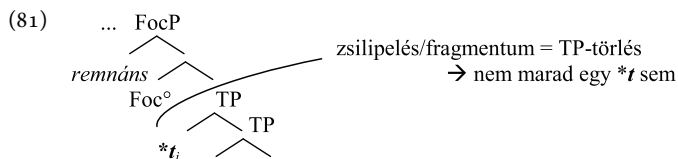
– Nem, [_{FocP} a SŰTŐBEN [_{TP} ~~van a vacsora~~]]. (fragmentum)

(80) – Ez a diák nyelvészetet tanult valahol.

a. – [_{FocP} HOL [_{TP} ~~tanult nyelvészetet~~]]? (zsilipelés)

b. – Igen, [_{FocP} DEBRECENBEN [_{TP} ~~tanult nyelvészetet~~]].

A magyarra tehát a (77)/(78)-ban vázolt megoldás nem alkalmazható, ugyanis mindkét ellipsziszfajta a (81)-ben látható szerkezettel rendelkezik, azaz a TP-törlésekor egyikben sem marad grammatikalitást sértő *-nyom.

Ez azt kellene, hogy eredményezze, hogy a zsilipelés mellett a fragmentumok is kimozoghassanak a szigetekből, ez azonban, ahogy az adatok bemutatása során láttuk, nem lehetséges. Merchant elméletét ezért ki kell egészítenünk még valamivel, ami képes elszámolni a fragmentumok zsilipeléstől eltérő viselkedésével.

A következőkben a mellett fogok érvelni, hogy a *-nyomok törlésén túl van még egy feltétel, aminek minden szigetfeloldó levezetésre teljesülnie kell, és amelyet egyfajta hatóköri párhuzamossági effektusnak nevezhetünk. Ez a feltétel a fragmentumokra soha sem teljesül, a zsilipelés eddigi példáira viszont igen.

Először is azt kell megfigyelni, hogy a zsilipelés nem minden formája mutatja a szigetfeloldás jelenségét. Az ún. „kontrasztív zsilipelés”, ahol a kérdőfrázis kontrasztív fókusz elemet is tartalmaz, pl. a (82) mondat, nem képes erre, szemben a zsilipelés általános formájával, ahol a kérdőszó egy határozatlan névmásra utal vissza (Merchant 2008):¹⁸

perifériára mozog, arra azonban, hogy ez a pozíció egy CP feletti funkcionális frázis, Merchant nem hoz bizonyítékot.

¹⁸ A (82)-es példa független okokból helytelen a magyarban, ezért itt angol adatot használok.

- (82) The radio played a song that RINGO wrote, #but I do not know who ELSE.
 a rádió játszott egy dalt amit Ringo írt de én aux nem tudom ki még
 'A rádió olyan dalt játszott, amit Ringo (és még valaki) írt, de nem tudom, ki volt az a valaki.'
- (83) The radio played a song that someone wrote, #but I do not know who.
 a rádió játszott egy dalt amit valaki írt de én aux nem tudom ki

A kétfajta zsilipeléstípus különbsége arra vezethető vissza, hogy a (83)-ben a határozatlan *someone* maximális hatókörrel bír, és így jelentését tekintve a szigeten kívül értelmeződik (Merchant 2001; Chung et al. 1995). A szigeten kívüli hatókör bizonyítéka, hogy a zsilipelt kérdőszó előzményeként szolgáló határozatlan névmás csak specifikus értelmű lehet. A (82)-ben nincsen határozatlan antecedens, e helyett a zsilipelt kérdőszó egy fókuszált elemre támaszkodik antecedensként. Annak feltételezésével, hogy a fókuszok nem képesek átlépni a szigeteket az LF-ben (Rooth 1997), megérthetjük a zsilipelt kifejezés viszonyát a szigettel: a példák alapján úgy tűnik, a zsilipelt kérdőszó csak akkor képes kimozogni a szigetből – azaz csak akkor találkozunk a szigetfeloldás jelenségével –, ha az antecedense is képes erre az LF-ben.

Ezt a szabályt a (84)-ben fogalmazhatjuk meg a szigetfeloldás egyik szükséges feltételeként:

(84) **A szigetfeloldás (egyik) szükséges feltétele**

Az elliptikus mondatokban fellépő szigetfeloldás csak akkor grammatikus, ha a mozgó elem antecedense az LF-ben szintén a szigeten kívül értelmeződik.

A zsilipelés tehát csak akkor képes feloldani a szigetet, ha az antecedense az őt megelőző mondatban is képes elhagyni a szigetet az LF-ben.

A (84)-ben megfogalmazott viszonylag egyszerű szabályossággal már a fragmentumok viselkedése is helyesen megjósolható. Amint az könnyen belátható, a fragmentumok a (84) feltételnek soha nem tudnak eleget tenni, ugyanis ezekre érvényesülnie kell a (22)-ben ismertetett párhuzamossági elvnek is, mely előírja, hogy a fragmentum előzményének fókuszált elemnek kell lennie:

(22) **Párhuzamossági feltétel**

A fragmentumok akkor jól formáltak, ha olyan mondat előzi meg őket, amelyben egy, a fragmentummal megegyező theta-szerepű **fókuszált** előzmény áll.

Ez a követelmény azt követeli meg a fragmentumoktól, hogy fókuszált előzménnyel álljanak, és ez ahhoz vezet, hogy a fragmentumok a kontrasztív zsilipeléshez hasonló szerkezetek: az előzményük, ha szigeten található, abból nem képes kilépni az LF-ben, és így nem teszi lehetővé a szigetfeloldást.

A részletek megértéséhez vezessük le, hogyan számolunk el a kétféle típusú beszélőink ítéleteivel. A szigorú beszélők olyan teljes LF-párhuzamosságot követelnek meg, mely a PF-párhuzamra hasonlít. Az ilyen beszélők esetében ez azt jelenti, hogy számukra elvileg csak kétféle kérdés-válasz minta jöhet szóba, a (85a,b) párok. Ezek közül csak a (85a) a jól formált, hiszen a (85b) kérdése eleve rosszul formált.

(85) **A szigorú beszélők ítéletei**

- a. – AZT A DIÁKOT vették fel, aki PÉCSEN tanult?
– Nem, AZT (A DIÁKOT) aki DEBRECENBEN ~~tanult vették fel.~~
- b. – *PÉCSEN vették fel a diákot, aki tanult *t*?
– *Nem, DEBRECENBEN ~~vették fel a diákot, aki tanult *t*.~~

A szigorú beszélők számára tehát a szigetfeloldás jelensége nem is jöhet szóba.

A megengedő beszélők a (22)-ben megkövetelt fókuszált előzmény számára LF-párhuzamot követelnek. Ismét csak azzal operálva, hogy a szigeteken belül található fókusz az LF-ben nem vehet föl a szigetnél nagyobb hatókört (Rooth 1996), ez azt az eredményt adja, hogy ezen beszélők számára is csak a (86a) mondatpár lesz helyes:

(86) **A megengedő beszélők ítéletei**

- a. – AZT A DIÁKOT vették fel, aki PÉCSEN tanult?
– Nem, AZT (A DIÁKOT) aki DEBRECENBEN ~~tanult vették fel.~~
- b. – AZT A DIÁKOT vették fel, aki PÉCSEN tanult?
– *Nem, DEBRECENBEN ~~vették fel a diákot, aki tanult *t*.~~

A (86b) itt nem azért rossz, amiért a (85b) rossz a szigorú beszélőknek, hanem azért, mert a (86b) válaszában a szigetfeloldást a kérdésben szereplő PÉCSEN frázis kötelezően beágyazott hatóköre nem teszi lehetővé. Mivel ez a fókusz frázis nem értelmezhető a szigeten kívül, ezért ez a kérdés-felelet pár sérti a (84)-ben megfogalmazott feltételt. A fragmentum nem oldhatja fel a szigetet, mert az előzménye szintén nem képes erre.

Az itt bemutatott eszmefuttatással le tudjuk tehát vezetni a fragmentumok és a zsilipelés közötti különbséget a szigetfeloldás terén. Szintaktikailag mindkét típus azonos szerkezetű a magyarban, ezért elvileg mindkettő képes lenne a szigetfeloldásra. A különbségük abból adódik, hogy másfajta előzményük van: a zsilipelés előzménye maga is át tud hatolni a szigeten, és ez engedélyezi a zsilipelt

elem szigeten át történő mozgatását; a fragmentum előzménye nem tudja elhagyni a szigetet, ezért a fragmentum maga sem lesz képes rá. Ezt a fajta paralelizmust a (84)-ben megfogalmazott feltétellel írhatjuk le.¹⁹

4. Összefoglalás

Ebben a cikkben a magyar ellipszisfajták eleddig nem tanulmányozott típusával, a fragmentumokkal foglalkoztam, ezek közül is azokkal a konstrukciókkal, amikben a fragmentum egy kérdésre adott válasz vagy egy kijelentésre tett javítás. Megmutattam, hogy ezek a fragmentumok fókuszált frázisok, melyeket mindig egy mondatban generálunk és a mondat fókusz pozíciójába mozgatunk, a mondat többi részének „törlésével” (ki nem ejtésével) egyetemben.

A mozgatás (és így a törlés) bizonyítéka a fragmentum számos tulajdonsága mellett az is, hogy a rövid fragmentumok nem képesek megjelenni olyan környezetben, ahol előzményük egy szintaktikai szigeten belül található. Ebből arra következtettem, hogy a fragmentumok betartják az (A-vonás-)mozgatás szabályait, és nem képesek a szigetfeloldás jelenségére sem. Ez utóbbi terén élesen különböznek a zsilipelés jelenségétől, abból adódóan, hogy egy szoros párhuzamossági feltételnek is eleget kell tenniük.

Irodalom

- Alberti, Gábor – Anna Medve 2000. Focus constructions and the “scope–inversion puzzle” in Hungarian. In: Gábor Alberti – István Kenesei (szerk.): *Approaches to Hungarian 7: Papers from the Pécs conference*. Szeged: JATEPress. 93–118.
- Bartos, Huba 2001. Sound-form non-insertion and the direction of ellipsis. *Acta Linguistica Hungarica* 48: 3–24.
- Bánréti Zoltán 2002. A lexikai kiválasztás mechanizmusának és a szintaktikai szabályoknak a kölcsönhatásai az elliptikus mellérendelő mondat szerkezetben. In: Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 265–287.
- Bánréti Zoltán 2007. *A mellérendelés és az ellipsis nyelvtana a magyarban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Brody, Michael 1990. Remarks on the order of elements in the Hungarian focus field. In: István Kenesei (szerk.): *Approaches to Hungarian 3: Structures and arguments*. Szeged: JATE. 95–121.

¹⁹ Ez a megoldás némileg hasonlít Fox–Lasnik (2003), illetve Merchant (2008) javaslataihoz (mindkettő a paralelizmus jelenségéből vezeti le a szigetfeloldás jelenségét), de egyikkel sem azonos.

- Chung, Sandra – William A. Ladusaw – James McCloskey 1995. Sluicing and logical form. *Natural Language Semantics* 3: 239–282.
- Craenenbroeck, Jeroen van – Anikó Lipták 2006. The cross-linguistic syntax of sluicing: Evidence from Hungarian relatives. *Syntax* 9: 248–274.
- Fox, Danny 2000. *Economy and semantic interpretation*. Cambridge MA: MIT Press.
- Fox, Danny – Howard Lasnik 2003. Successive cyclic movement and island repair: The difference between sluicing and VP ellipsis. *Linguistic Inquiry* 34: 143–154.
- Hankamer, Jorge 1979. *Deletion in coordinate structures*. New York: Garland.
- Kenesei, István 1984. Word order in Hungarian complex sentences. *Linguistic Inquiry* 15: 328–342.
- Lipták, Anikó – Malte Zimmermann 2007. Indirect scope marking again: A case for generalized question formation. *Natural Language and Linguistic Theory* 25: 103–155.
- Merchant, Jason 2001. *The syntax of silence*. Oxford: Oxford University Press.
- Merchant, Jason 2004. Fragments and ellipsis. *Linguistics and Philosophy* 27: 661–738.
- Merchant, Jason 2008. Variable island repair under ellipsis. In: Kyle Johnson (szerk.): *Topics in ellipsis*. Cambridge: Cambridge University Press. 132–153.
- Nishigauchi, Taisuke 1990. *Quantification in the theory of grammar*. Dordrecht: Kluwer.
- Rooth, Math 1996. Focus. In: Shalom Lappin (szerk.): *The handbook of contemporary semantic theory*. Cambridge MA & Oxford: Blackwell. 271–297.
- Ross, John 1967. *Constraints on variables in syntax*. Doktori értekezés, MIT Press.
- Stanton, Robert 1995. Non-sentential assertions and semantic ellipsis. *Linguistics and Philosophy* 18: 281–296.
- Wang, Chyan-an Arthur 2007. Sluicing and resumption. In: Kiyomi Kusumoto (szerk.): *Proceedings of NELS 27*. Amherst: GLSA. 239–252.

The syntax of fragments in Hungarian

Abstract: This paper discusses the syntactic behaviour of fragments in Hungarian. It is shown that fragments derive from a full clause parts of which have been elided, similarly to instances of matrix sluicing. The two types have identical syntactic representations in Hungarian, but they differ in their ability to appear in propositional islands: sluicing can appear in island contexts, fragments cannot. This difference in the potential to “repair” islands is argued to originate from a requirement on parallelism that characterizes fragments, but not sluicing.

Keywords: ellipsis, fragments, focus, parallelism, island repair

Összetett visszaható névmások a magyarban*

Rákosi György

Debreceni Egyetem, Angol-Amerikai Intézet, Debrecen
rakosi.gyorgy@arts.unideb.hu

A cikk három magyar reflexív elem, a *maga*, az *önmaga* és a *jómaga* nyelvtanát térképezi fel. A három közül csak a grammatikalizálódott birtokos szerkezettel bíró *maga* tekinthető valódi reflexív anaforának, amennyiben elsősorban csak lokálisan kötött változóként engedélyezett a használata. A cikkben részletes érvekkel alátámasztott birtokos szerkezeti elemzés Anagnostopoulou–Everaert (1999) javaslatának magyarra történő alkalmazásán alapul.

A másik két reflexív elem összetett morfológiája miatt a *magától* eltérő szerkezetbe kerül beillesztésre, és emiatt sajátos nyelvtani tulajdonságokat vesz fel. Az *önmaga* elsősorban reprezentációs olvasatokban szerepel, míg a *jómaga* egyfajta logoforikus névmásként használatos. Mint ilyenek, egyikük sem funkcionál kötött változóként. Szigorú értelemben véve nem is anaforák, és így nem esnek a kötéselmélet hatálya alá sem.

Kulcsszavak: anafora, birtokos szerkezet, kötéselmélet, koreferencia, logofora

1. Bevezetés

Az 1980-as évek elején Chomsky (1981) által a **Kormányzás és Kötés Elméletének** keretein belül kidolgozott **kötéselmélet** a generatív szintaxis meghatározó jellegű és nagyhatású teljesítményének számít mind a mai napig. A kötéselmélet szerint a főnévi csoportok referenciális tulajdonságaik alapján három nyelvtanilag releváns osztályra tagolhatók, amelyeknek az eloszlását a **kötéselvek** írják le (1).

A hagyományos nyelvtanokkal szemben ez a felfogás egyértelműen elkülöníti az önálló referenciával nem bíró **anaforikus** elemeket (*maga*, *egymás*) a valódi személyes névmásoktól. Ez utóbbiak önálló referenciával is rendelkezhetnek, akár rámutatás révén is (2a), de kaphatják egy másik főnévi csoporttól is a

* Köszönettel tartozom a cikk két névtelen bírálójának a kézirathoz fűzött részletes és alapos megjegyzéseikért, melyeket igyekeztem felhasználni a végső változat elkészítése során. Minden fennmaradó hibáért természetesen engem terhel kizárólagos felelősség.

Az *önmaga* reflexív elem 4. részben ismertetett elemzése két korábbi cikkemben (Rákosi 2009a;b) javasolt és ott részletesebben kifejtett elemzésen alapul.

A cikk elkészítését részben az OTKA K 72983 számú kutatási projekt, részben pedig a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. Az utóbbi projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

referenciájukat, amennyiben ez a főnévi csoport nem a névmás saját lokális tartományán belül helyezkedik el (2b).

(1) **Kötéselvek** (É. Kiss–Szabolcsi 1992, 68)¹

A: Az anaforáknak kötve kell lenniük kormányzó kategóriájukban.

B: A személyes névmásoknak szabadoknak kell lenniük kormányzó kategóriájukban.

C: A referáló kifejezéseknek szabadoknak kell lenniük.

- (2) a. Te és te és ő! Ti fogtok felügyelni a rendre.
 b. János_i azt hitte, hogy ő_i fog felügyelni a rendre.²

A referáló kifejezések (*János*), mint a lexikális főnévi csoportok többsége, nem függhetnek referenciálisan semmilyen más főnévi csoporttól.

A Chomsky (1981) óta eltelt közel három évtized alatt ezt a mára klasszikussá vált kötéselméletet sokan és sokféle módon igyekeztek finomítani, vagy esetleg radikálisan megváltoztatni. Ezen javaslatok egy része az anaforák pozitív (és a névmások negatív) kötési tartományának pontosabb körülhatárolását tűzte ki célul, mások a **kötésnek**, mint nyelvtanilag meghatározott alapvető függőségi viszonyznak a jellegét igyekeztek jobban körülhatárolni. A kötéselvek fent adott definíciójának is született több, az (1)-ben összefoglalt rendszertől akár radikálisan eltérő megfogalmazása is.

Ebben a cikkben az elmúlt évtizedek anaforakutatásának egy olyan aspektusával foglalkozom, amely eddig viszonylag kevés szerepet kapott a magyarral foglalkozó munkákban. Mind nyelvtipológiai, mind elméleti jellegű munkák felhívták rá a figyelmet, hogy a reflexív elemek morfológiai tulajdonságai alapvetően befolyásolhatják nyelvtanukat, és hogy a Chomsky-féle szigorú anafora–névmás szembenállás önmagában nem elégséges eszköz az egyes reflexív elemek viselkedésében mutatkozó esetlegesen nagymértékű eltérések szabatos megragadására. A célom az, hogy ezeket az eredményeket felhasználva leírjam a magyar *maga*, *önmaga* és *jómaga* reflexív elemek nyelvtanában mutatkozó különbségeket, és áttekintsem ezek kötéselméleti relevanciáját. Néhány lentebb tárgyalt kivételtől

¹ Az itt idézett magyar fordítás eredeti forrása Chomsky (1981, 211).

² Ahol szükséges, alsó index jelöli a referenciális függőségeket. Az indexek azonban csupán reprezentációs célokat szolgálnak ebben a cikkben, és használatuk nem jelent semmilyen, e függőségek lényegét érintő elméleti elkötelezettséget. A referenciális indexek használatát érintő elméleti problémákról l. Safir (2004).

eltekintve a magyar nyelvtannak ez a területe viszonylag kevés – vagy kevésbé szisztematikus – figyelmet kapott.³

A cikkben két főbb állítás mellett igyekszem érvelni. Egyrészt azt állítom, hogy az elsődleges magyar reflexív anafora, a *maga*, egy erősen grammatikalizálódott birtokos szerkezettel bíró elem. Maga az elképzelés nem új, egy lehetséges elemzéseként felbukkan den Dikken és társai (2001) cikkében, Everaert és Szendrői (2002) pedig egyéb nyelvekből vett analógia alapján érvelnek mellette. A cikk 2. részében tett tipológiai kitekintés után a 3. részben áttekintem a birtokos szerkezetű reflexív anaforákra vonatkozó nemzetközi szakirodalmat és összegyűjtöm a magyar *maga* hasonló elemzése mellett szóló érveket.

A cikk másik fő célja annak megmutatása, hogy az *önmaga* és a *jómaga* nem egyszerűen a *maga* nyomatékos formái, de nem tekinthetők személyes névmásnak sem (szemben a hagyományos leíró nyelvtanaink állításaival, vö. Keszler 2000). Nyelvtani tulajdonságaiban mind a kettő radikálisan különbözik az elsődleges visszaható elemtől, a *maga* névmástól. A 4. részben korábbi cikkeimre támaszkodva (Rákosi 2009a;b) amellett érvelek, hogy az *önmaga* elsősorban az ún. **reprezentációs olvasatok** kifejezésére specializálódott anaforikus elem. Az 5. részben pedig megmutatom, hogy a *jómaga* valójában egy kiterjesztett értelemben vett **logoforikus** névmás. Mind a két reflexívjelölő esetén az elsődleges reflexív stratégiához képest megjelenő extra morfológia a felelős azért, hogy az *önmaga* és a *jómaga* szerkezetileg is különbözik a *magától*, és ennek következtében mindkettő sajátos nyelvtani és referenciális tulajdonságokkal bír.

A cikk tágabb kitekintésben tehát érveket kíván nyújtani a mellett, hogy a klasszikus anafora/névmás különbségtétel sem tipológiai, sem elméleti szempontból nem írja le elégségesen a reflexívjelölők nyelvtanában tapasztalható változatosságot. Ugyanakkor, amint a modern nyelvelméletek általában vallják, a szófaji besorolás kérdése, legalábbis a lexikon funkcionális elemeinek vonatkozásában, sok szempontból tulajdonképpen álprobléma (erről részletesebben a reflexívek kapcsán lásd Dalrymple (1993) lexikai-funkcionális nyelvtani, illetve Reuland (2001) minimalista keretben végrehajtott elemzését). A lényegi elemzést az egyes reflexív elemek által a lexikonból hozott nyelvtani jegyek feltérképezése jelenti – ez az alapvető célja a jelen cikknek is.

³ Ebben a cikkben nem foglalkozom a mára kissé archaikusnak számító *magamaga* összetett anaforával, illetve az *önönmaga* és a *saját maga* alakokkal. Ezek mindegyikének sajátos nyelvtani tulajdonságai vannak, melyek azonban véleményem szerint beleilleszthetők a cikkben vázolt elemzési keretbe. Tüzetesebb vizsgálatuk terveim szerint egy másik tanulmány tárgyát fogja képezni.

2. Tipológiai kitekintés

2.1. Az anaforák morfológiai típusai

A reflexív anaforák máig legátfogóbb tipológiai áttekintését Faltz (1985) végezte el. Faltz alapvetően két nagy csoportot különböztet meg: a **névmási** és az **összetett reflexív elemeket**. Az előbbi csoportba tartozik például a német *sich*, a norvég *seg* és az orosz *sebja*, mind a 'maga' jelentésben. Ezek olyan, tipikusan egy morfémából álló reflexív elemek, amelyek rendszeren kiegészítő eloszlásban vannak valódi személyes névmásokkal.

Az összetett reflexív elemeknek két nagy csoportja van. Az első csoportba tartozik többek közt az angol *himself* 'maga' és a norvég *seg selv* 'maga'. Ezek általában egy névmás (*him/seg*) és egy nyomatékosító elem (*self/selv*) által alkotott összetételből állnak. Történetileg a (3)-ban magyar példával szemléltetett nyomatékosítói szerkezetekből jönnek létre, a névmás és a nyomatékosító elem egyetlen reflexívjelölőként való lexikalizálódása révén:

- (3) Őt magát nem bántották.

Az összetett reflexív elemek másik nagy csoportját az ún. **testrész-anaforák** alkotják.⁴ Ezek alaptagja rendszerint egy 'test', 'fej', 'csont', 'bőr', 'arc', illetve esetleg egyéb testrész-jelentésű főnév, és sokszor birtokos szerkezetet alkotnak egy olyan névmási birtokossal, amely referenciálisan egyezik az egész testrész-anafora előzményével. Az ilyen reflexív elemek akár teljesen áttetszők is lehetnek fejlődéstörténetük korai szakaszában. A fula nyelv például a *hoore* 'fej' szó birtokragos alakját használja elsődleges reflexív stratégiaként. A szerkezetnek egyaránt megvan a teljesen transzparens (ii) és a reflexív anaforai olvasata is (i):

- (4) mi gaañi hooreqam (fula, Faltz 1985, 32)
1sg.nom megsebesít.perf fej.1sg.poss
(i) 'Megsebesítettem magam.'
(ii) 'Megsebesítettem a fejem.'

A magyar *maga* történetileg hasonló módon, a *mag* 'test' jelentésű főnév birtokos alakjaként fejlődött ki (l. Kiss–Pusztai 2003; Zaicz 2006; Hegedűs 2010). Mára azonban eredeti jelentése teljesen elveszett, és a vele alkotott szerkezetek nem

⁴ Faltz maga a *head reflexive* 'fej-reflexív' kifejezést használja ennek a csoportnak a leírására. A testrész-anaforák egy igen részletes tipológiai áttekintését adja Schladt (2000). Az általa áttekintett 148 nyelvből összesen 89 nyelvben (60,1%) tekinthető az elsődleges reflexívjelölő valamilyen testrész-anaforának. Így, bár az európai nyelvek közt viszonylag ritka, univerzálisan ez tekinthető a leggyakoribb reflexívkódolási stratégiának.

kétértelműek, szemben a fula példával (4). Ennek ellenére a 3.2. pontban amellett fogok érvelni, hogy a birtokos szerkezet, bár erősen grammatikalizálódott módon, de a *maga* esetében is nyelvtanilag aktív maradt.

2.2. Morfológia és kötéselmélet: három tipológiai általánosítás

Ebben a pontban három tipológiai jellegű általánosítást fogok röviden áttekinteni. Mind a három általánosítás a reflexív elemek morfológiai változatosságának kötéselméleti relevanciáját hangsúlyozza, és bár alapvetően nyelvtipológiai jellegűek, fontos támpontokat nyújthatnak a magyar adatok elemzéséhez.

Az első általánosítás Faltz (1985) nevéhez fűződik, és (5)-ben foglalom össze (l. még, többek közt, Cole et al. 2001b; Bresnan 2001):

(5) A reflexív elemek tipológiája

- (i) A hosszú távú anaforák monomorfémikusak.
- (ii) Az összetett reflexív anaforák lokális antecedens kivánnak.

Ez a tipológia lényegében azt mondja ki, hogy a morfológiailag összetett reflexív elemek nyelvtanilag általában jobban megszorítottak, mint a monomorfémikusak.⁵ Az alábbi norvég példa ezt illusztrálja:

- (6) a. Ola overgår seg selv/*seg. (norvég, Bresnan 2001, 284)
 Ola felülmúlja magát
 'Ola felülmúlja önmagát.'
- b. Ola bad oss snakke om *seg selv/seg.
 Ola megkért minket beszélni magáról
 'Ola_i megkért minket, hogy beszéljünk róla_i.'

A monomorfémikus *seg* előzménye általában nem lokális (6b); lokális antecedens jelenlétében azonban az összetett *seg selv* anaforát kell használni.⁶

A következő két általánosítás a reflexív elemek morfológiájának és lehetséges olvasatuknak az összefüggéseiről szól. Az anaforákról szóló szakirodalomban sokat vizsgáltak a Safir (2004) által **reprezentációs olvasatoknak** (*proxy readings*)

⁵ Az (5)-ben megfogalmazott általánosítás univerzálisan érvényes, függetlenül attól, hogy egy adott nyelvben megtalálható-e mind a két morfológiai típusú anafora, vagy csak az egyik fajta van jelen. Ugyanakkor, mint a nyelvtipológiai jellegű univerzálék általában, (5) is gyenge általánosítás és találhatunk rá ellenpéldákat. Ezek közül néhányat Faltz (1985) maga is tárgyal.

⁶ Egyes jól körülhatárolható esetekben a *seg* anaforának is lehet lokális előzménye. Lødrup (2007) részletesen tárgyalja és elemzi ezeket a szerkezeteket.

nevezett anaforahasználatot (l. még Jackendoff 1992; Reuland 2001; Culicover–Jackendoff 2005). Ezek olyan esetek, amikor az anafora jelölete és az előzmény jelölete extenzionálisan elkülönülnek egymástól. Képzeljük el például, hogy mint az alábbi, Jackendofftól (1992) vett angol példában történik, Ringo Starr meglátogatja Mme Tussaud londoni poanoptikumát, ahol következő baleset történik:

- (7) Ringo fell on himself. (angol)
 Ringo esett magára
 (i) 'A valódi Ringo ráesett a szoborra.'
 (ii) '*A szobor ráesett a valódi Ringóra.'

Az ilyen olvasatok esetén mindig az anaforának kell a reprezentációt jelölnie (i), és a fordított olvasat nem grammatikus (ii).

Az olyan nyelvekben, mint a norvég (vö. (6)) vagy a holland, ahol harmadik személyben létezik monomorfémikus (*seg/zich*) és bimorfémikus (*seg selv/zichzelf*) reflexív anafora, érdekes módon csak az utóbbi alkalmas a reprezentációs olvasatok kifejezésére. Az alábbi holland példa Reulandtól (2001, 483) származik.

- (8) (Kontextus: Ringo belenéz a tükörbe a viaszmúzeumban.)
 Hij zag zich/zichzelf in een griezelige hoek staan. (holland)
 ő látta magát -ban egy félelmetes sarok állni
 'Egy (kissé) félelmetes sarokban látta állni magát.'

Reuland szerint a *zich* használata esetén az anyanyelvi beszélők csak azt az olvasatot engedik meg, amelyben Ringo a saját tükörképét látja. Ezzel szemben a *zichzelf* preferált olvasata ebben a mondatban az, hogy Ringo a viaszszobrának a tükörképét pillantotta meg.

Reuland szerint nem véletlen egybeesés az, hogy éppen az összetett anaforák szolgálnak a reprezentációs olvasatok kifejezésére. Az összetett reflexív elem nem névmási tagjának (a testrész-anaforák esetében ez éppen a test(rész)re utaló főnév) a jelenléte az, ami lehetővé teszi az antecedens és a reflexív elem jelölétének extenzionális elkülönülését. Minderről részletesebben esik szó az 4. részben a magyar *önmaga* tárgyalásakor.

A harmadik általánosítás, szemben az előző kettővel, nem az egyes reflexívjelölők, hanem általában az anaforák és a **névmások** közti fontos szemantikai különbségről szól. A 1970-es évek óta ismert, hogy egy névmás és az antecedense közti referenciális azonosság alapvetően két radikálisan eltérő típusú nyelvtani művelet eredménye lehet.⁷ A két olvasatot most az alábbi elliptikus szerkezeten szemléltetem.

⁷ Ennek az egész témakörnek és a rendelkezésre álló szakirodalomnak jó összefoglalását nyújtja Büiring (2005), Reinhart (2006), valamint Safir (2006).

- (9) Nemcsak Kati_i hiszi, hogy János szereti őt_i, hanem Éva is.
 (i) Éva azt hiszi, hogy János szereti őt (= Éva).
 (ii) Éva azt hiszi, hogy János szereti Katit.

A főrendelt tagmondat alanya (*Kati*) és az alárendelt tagmondat tárgya (*őt*) közti referenciális azonosság lehet egy szigorúan nyelvtani folyamat, az ún. **operátor-változó kötés** (*operator-variable binding*) eredménye. Ebben az esetben az állítmány részeként szereplő változó referenciális értéke az antecedens megváltoztatásával változik. Így az elliptikus olvasat ki nem ejtett állítmányi részének változója Éva, és nem Kati jelöletének értékét veszi fel (i). A *Kati* és az *őt* közti referenciális egybeesés azonban lehet tulajdonképpen a véletlen műve is. A névmás utalhat a társalgási univerzum bármely releváns individuumára, így akár Katira is. Ezt az olvasatot szokás **koreferens olvasat**nak nevezni. Ebben az olvasatban a névmás jelölete rögzített, így az elliptikus részt is úgy kell értelmezni, hogy János Katit szereti.

A névmásokkal szemben a valódi anaforák nem engednek meg koreferens olvasatokat.

- (10) Nemcsak Kati szereti magát, hanem Éva is.
 (i) Éva is szereti magát.
 (ii) *Éva is szereti Katit.

Mindez következik az A Kötéselvből, amely megköveteli, hogy az anaforák (változóként) kötve legyenek, kizárva ezzel a koreferens olvasat lehetőségét.

Összefoglalva az ebben a részben taglaltakat, a következő általánosításokat tekintettük át. Egyrészt: az összetett anaforák, szemben a Faltz (1985) által névmásinak hívott monomorfémikus anaforákkal, általában szigorúan lokális antecedentst kívánnak meg, és engedélyezik a reprezentációs olvasatokat. Másrészt: az anaforák általában nem engedélyezik a koreferens olvasatokat, míg a rendes személyes névmások igen.

Első megközelítésben nem teljesen egyértelmű, hogy a magyar adatok hogyan illeszthetők bele ebbe a tipológiába, hiszen a *maga* történetileg összetett anafora, az *önmaga* és a *jómaga* pedig nyilvánvalóan még ennél is összetettebb alakok. Mint látni fogjuk, bizonyos tulajdonságaiban a két utóbbi reflexív elem az angol *himself* 'maga' összetett anaforával mutat rokonságot, referenciális tulajdonságaik viszont több szempontból is a valódi névmások osztályához közelítik őket. Mielőtt azonban mindezt részletesen kifejténém a 4. és az 5. részben, a következő pontban áttekintem a testrész-anaforák birtokosi elemzésének szakirodalmi hátterét, és megmutatom, hogyan elemezhető a magyar *maga* egy ilyen keretben.

3. A *maga* mint birtokos szerkezet

3.1. A testrészt-anaforák birtokosi elemzése a szakirodalomban

A testrészt-anaforák birtokosi elemzésére több példát is találunk a szakirodalomban.⁸ Bár a birtokosi elemzés az adott esetekben kézenfekvőnek és nyelvtörténetileg is teljesen motiváltnak tekinthető, korántsem problémamentes.⁹ Általánoságban véve a birtokosi szerkezetű testrészt-anaforák az alábbi sémát követik, ahol X a birtokos DP, Z pedig a birtok:

(11) [DP [DP X] [NP Z]]

Egy rendes birtokos szerkezetben az egész szerkezet referenciális tulajdonságait a birtok (Z) határozza meg, a birtokos szerkezetű testrészt-anaforák viszont esetében viszont a Z-elem sokszor úgy viselkedik, mintha nem lenne nyelvtanilag aktív, és helyette a birtokos (X) viselkedne az egész szerkezet fejeként.

Ezt a kettős viselkedést most Collins et al. (2008) afro-amerikai angolból vett két példájával szeretném megmutatni. Az afro-amerikai angol köznyelv elterjedten használja a *his ass* 'maga' testrészt-anaforát, melynek szó szerinti (de kis-sé finomított) jelentése 'az ő hátsója'. Collins és társai megmutatják, hogy a birtokként funkcionáló főnév teljesen kiüresedett ebben a használatban, és nem a testrészt-re utal, hanem egy összetett reflexív elem feje, s ezért harmadik személyű egyeztetést követel meg alanyi használatban akkor is, amikor a birtokos nem harmadik személyű:

(12) Is/*are your ass crazy? (afro-amerikai angol, Collins et al. 2008, 43)
van/vagy magad hülye
'Te hülye vagy?' (szó szerint: 'Magad hülye?')

Más szerkezetekben viszont úgy tűnik, mintha a birtokos lenne a fej, és az határozná meg az egész reflexív elem referenciális tulajdonságait is. Például antecedensként vele számban és személyben egyező anaforát kíván meg, és nem is engedélyez vele koreferens névmást a lokális tartományban:

(13) Your ass made yourself/*you mad. (afro-amerikai angol, *ibid.*, 39)
magad tett(ed) magadat/téged mérges(sé)
'Te (magad) hergelted föl magadat.'

⁸ Így elemzi többek közt Kornfilt (2001) a török *kendisi* 'maga' vagy Collins et al. (2008) az afro-amerikai angol dialektusban használt *his ass* 'maga' reflexív elemet, illetve Anagnostopoulou és Everaert (1999) a görög *o eaftos tu* 'maga' anaforát.

⁹ A problémakör nagyon jó összefoglalása található Collins et al. (2008) cikkében.

Ez a kétarcúság felfogható egyfajta időzítési problémaként is: a levezetés egy fázisában a testrész-anafora birtokosi része viselkedik fejként, egy másik fázisban viszont maga a birtok.

Ilyen problémák a rendes birtokos szerkezetekben nem merülnek fel, így a testrész-anaforák birtokosi elemzése néhány nem triviális feltevést kíván meg. Alapvetően két megoldás lehetséges: a levezetés egy fázisában vagy a birtok, vagy a birtokos az anafora DP-burkán kívül helyezkedik el. Így eltérő fázisban ugyan, de akár a birtok, akár a birtokos viselkedhet fejként. Lássunk most mind a két fajta elemzésre egy-egy példát.

Collins et al. (2008) szerint az afro-amerikai angolban használt *your ass* 'magad' reflexív elem birtokosa a szerkezeten kívül kerül beillesztésre, és onnan mozog fel a levezetés során a birtokosi pozícióba:

(14) [DP [NP ass]] ... [DP you(r)] → (11) [DP [DP your] [NP ass]]

Ez megoldás számos problémát vet fel. Többek közt, mint a szerzők maguk is megjegyzik, a szerkezetileg alárendelt birtokos egy olyan pozícióba mozog fel, amely nem **k-vezérli** a birtokost eredeti helyén. Ez pedig ellentmond a mozgásra vonatkozó általánosan elfogadott megköötésnek, ti. hogy k-vezérelő célpontokba lehet csak mozgatni. Mivel egyéb szempontok miatt sem ezt a megoldást fogom a magyarra alkalmazni (lásd a (28) példát és annak tárgyalását a 3.3. pontban), áttérek a másik megoldás részletesebb ismertetésére.

Anagnostopoulou és Everaert (1999) szerint a görög *o eaftos tu* 'maga' (szó szerint 'az ő énjé') visszaható anaforának szintaktikailag aktív birtokos szerkezete van. Szerintük ez az anafora egy egységként kerül beillesztésre a mondat szerkezetbe, viszont a birtok a fedett szintaxisban (Logikai Forma, a továbbiakban: LF) kimozog belőle. A kimozgatás után a birtok az ígébe inkorporálódik, és komplex predikátumot alkot vele. A folyamatot (15)-ben szemléltetem.

(15) a. [O Petros]_k agapai [ton eafto_i tu_k]_i. (görög, Anagnostopoulou–Everaert 1999, 105)
 a Péter szereti az énjét neki
 'Péter szereti magát.'
 b. [O Petros]_k eafto_i-agapai [ton t_i tu_k]_k.

Az összetett visszaható anaforából hátramaradt birtokos (*tu*) státusza megváltozik, és az előzmény (az alany) társargumentumává válik. Ezzel párhuzamosan a birtokos referenciális indexe felszivárog a tárgyi főnévi csoportra, így az előzmény és az anafora összeindexálódnak.

Ennek az elemzésnek van egy mélyebb, Reinhart és Reuland (1993) kötéselméletére építő motivációja is. Reinhart és Reuland szerint az összetett reflexív

anaforák nem-névmási eleme (a *self*-típusú morféma vagy a birtokként funkcionáló test(rész)) magát a predikátumot reflexiválja. A reflexiválás, mint szemantikai művelet, egy lambda-predikátumot hoz létre. A (15a) mondat predikátumának egyszerűsített szemantikai szerkezete ennek alapján (16), vagyis a jelentése a 'Péternek van egy olyan tulajdonsága, hogy szereti magát' parafrázissal írható körül:

(16) $\lambda x(x \text{ SZERETI } x)$

A (15b)-ben illusztrált inkorporáció pedig tekinthető az ezt a predikátumot létrehozó LF-műveletnek.¹⁰

A 3.3. pontban ezt az elemzést terjesztem ki Everaert–Szendrői (2002) alapján a magyar *maga* nyelvtanának jellemzésére. Előbb azonban lássunk néhány empirikus érvet a *maga* birtokos szerkezetként való elemzése mellett.

3.2. A *maga* mint birtokos szerkezet: empirikus érvek

A *maga* birtokos szerkezeti elemzése egyáltalán nem triviális. Szemben az előző pontban látott afro-amerikai angol vagy görög, illetve a 2.1. pontban ismertetett fula példával (4), a magyar elsődleges reflexív anafora testrészi eredete már egyáltalán nem érzékelhető a beszélők számára. Mind szintaxisa, mind morfonológiája eltér a termékeny mintától. Nem vehet fel például névelőt, és nem a produktív hangalaki mintázatot mutatja, vö.:

- (17) a. (*a) magam **visszaható névmás**
 b. (a) magom **szabályos birtokos szerkezet**

Ugyanakkor a fent ismertetett elemzések megegyeznek abban, hogy testrészi anafora testrészi birtokát egy alapvetően szemantikailag kiüresedett elemnek tartják még akkor is, ha a szóban forgó morféma az adott nyelvben egyébként még használatos a testrészt jelentésében is. Ebből a szempontból tehát a magyar *maga* sem különleges: a *mag-*tő, csakúgy mint a fenti görög esetben (15), elemezhető egy szokványos reflexiváló elemként.

¹⁰ Reinhart–Reuland (1993) szerint a reflexiválás nem egy a (15b)-ben reprezentált mozgítás révén történik a szintaxisban, hanem egyszerűen az anafora beillesztése, és ezáltal a predikátum egyik argumentumának reflexív-jelölése által. A cikkben Anagnostopoulou–Everaert (1999) fedett mozgátásos elemzését fogadom el, bár ennek önmagában nincs túl sok jelentősége az itt tárgyalandó adatok szempontjából. Egy a mozgítás mellett szóló lehetséges érvet a 3.3. pontban ismertetek.

Pozitív érveket szolgáltathatnak a birtokosi elemzés mellett a következő megfontolások. Egyrészt a *maga* teljes paradigmája – a referáló főnévi csoportokkal, és különösen a birtokos főnévi csoportokkal egyezően – mindig egyes harmadik személyű egyeztetést vált ki birtokosként (18). Személyragozható névutók mellett pedig nem vált ki egyeztetést, ismét a birtokos szerkezetekhez, és nem pedig a névmásokhoz hasonlítva ezzel (19).

- (18) a. a magam gondja
 b. az apám gondja
 c. az én gondom
- (19) a. magam mellett
 b. apám mellett
 c. (én)mellettem

A *maga* névmási (pontosabban **névmásszerű**) elemzése ellen szól az az érv is, hogy a paradigma első és második számú alakjai tárgyias ragozást váltanak ki, szemben a valódi névmásokkal:

- (20) a. Látjuk/*látunk magunkat.
 b. Látunk/*látjuk engem.

Mindezek alapján egyértelmű, hogy a *maga* semmilyen használatában nem tekinthető személyes névmásnak (szemben a Keszler 2000 által is képviselt leíró hagyománnyal). A (18)–(20)-ban ismertetett tulajdonságokat viszont jól magyarázza, ha birtokos szerkezetnek tekintjük.¹¹

A birtokos szerkezeti elemzés mellett erős érvet jelent továbbá a (21)-ben bemutatott szerkezet. Mind a két mondat kissé archaikusan hat, de megítélésem szerint *maga* a szerkezet még elérhető mai beszélők számára. Ami számunkra fontos, az a (21) és a (22) közti különbség.

- (21) a. Szeresd felebarátodat, mint temagadat.
 b. Te temagadat szeresd, én pedig énmagamat fogom.

¹¹ A cikk egyik névtelen bírálója megjegyzi, hogy a (18)–(20) alatti adatok önmagukban még magyarázhatók azzal is, ha feltesszük, hogy a *maga* egy aktív birtokos szerkezet nélküli nem-névmási (határozott) DP. Ekkor azonban arra kell külön magyarázatot találnunk, hogy miért van ennek a DP-nek egy a birtokos szerkezetekkel analóg morfológiájú paradigmája (*magam, magad, maga*, stb.). A birtokos szerkezeti elemzés ugyanakkor jól motiválja és meg is magyarázza ezt a paradigmát. A (21)–(23)-ban ismertetendő adatok további érveket szolgáltatnak a birtokosi elemzés mellett.

- (22) a. Próbállak téged magadat is megszeretni, nem csak a műveidet.
 b. *Próbállak temagadat is megszeretni.

(22a)-ban a *magadat* tárgyragos nyomatékosító elem a szintén tárgyi személyes névmást (*téged*) módosítja.¹² A nyomatékosító szerkezetekben a névmás esetjege mindig megismétlődik a vele asszociált nyomatékosítón, a (21)-beli példákban azonban ez nem történik meg. További különbség a két szerkezet között, hogy a *temagadat* anaforaként lokális antecedenst kíván meg, szemben a *téged magadat* nyomatékosító szerkezettel, amelynek a személyes névmás a feje. A lokális antecedenens hiánya teszi a (22b) mondatot elfogadhatatlanná, a *téged magadat* szerkezet viszont grammatikus ugyanabban a szerkezetben (22a).

Mindezek miatt a *temagadat* alakot a reflexív anafora egy kissé archaikus alakváltozatának tekintem. Az e pontban tárgyaltak alapján kézenfekvő, hogy ebben az összetett anaforában a *te* névmást a reflexív fej által projektált birtokos szerkezet kiejtett névmási birtokosának tekintsük.

Hasonlóképpen magyarázható az a tény is, hogy a *maga* módosítható a *saját* melléknévvel – csakúgy, mint egy valódi birtokos szerkezet főnévi feje:

- (23) a. Éva nem szereti a saját testét / *a saját testet.
 b. Éva nem szereti saját magát.

A szándékolt, elidegeníthetetlen birtokot kifejező olvasatban a *saját* melléknév csak egy birtokos szerkezet főnévi fejének módosítója lehet (23a). Ha a *maga* reflexív elemet grammatikalizálódott birtokos szerkezetként elemezzük, akkor a *saját* melléknévvel való módosítás lehetősége nem igényel külön magyarázatot.¹³

3.3. A *maga* mint birtokos szerkezet: egy lehetséges elemzés

A *maga* anaforához a következő, egyszerűsített birtokos szerkezetet rendelhetjük a (11)-ben mutatott séma mintájára:¹⁴

¹² Rákosi (2009b)-ben részletesebben tárgyalom a magyar nyomatékosító szerkezeteket.

¹³ Den Dikken és munkatársai (2001, 148) egy további érvet hoznak az általuk egyébként részleteiben ki nem fejtett birtokos szerkezeti elemzés mellett. Szerintük az (i) mondat helyessége magyarázható azzal, hogy a *magunkat* anafora birtokosi szerkezete mondattanilag aktív, és így (i) párhuzamba állítható (ii)-vel:

(i) Én magunkat választom meg.
 (ii) Én a barátunkat választom meg.

¹⁴ A magyar birtokos szerkezet részletes elemzésével foglalkozik például Bartos (1999) és É. Kiss (2000). A (24)-ben javasolt egyszerűsített szerkezet elégséges az itt kitűzött célokhoz, így a részletesebb elemzéstől itt most eltekintek.

(24) [DP [pro]_k [NP mag_i-a_k]]_i

Ez, ahogy láttuk is, egy erősen grammatikalizálódott szerkezet. A (21)-ben tárgyalt régies példáktól eltekintve a *maga* névmási birtokosa általában nem testes, ezért szerepel (24)-ben *pro* a birtokos helyén.

Elsősorban a *maga* történeti fejlődésére és a még mindig meglévő birtokosi morfológiájára alapozva, Everaert és Szendrői (2002) is egy hasonló birtokosi elemzés mellett érvelnek. Lényegében Anagnostopoulou és Everaert (1999) a 3.1. pontban áttekintett elemzését fogadják el a magyar adatokra is. Ezt az elemzést foglalja össze (25).

- (25) a. János_k lelőtte [mag_i-át_k]_i.
 b. János_k mag_i-lelőtte [t_i-át_k]_k.

(25a)-ban található a kiindulási szerkezet, amely a nyílt szintaxisban egy aktív birtokos szerkezetű reflexív anaforát tartalmaz. Ez annyiban különbözik az általam javasolt (24)-től, hogy Everaert és Szendrői nem teszik fel egy (rejtett) névmási birtokos jelenlétét. (25b) ennek a szerkezetnek a *mag*-tő mozgatása után előállt LF-beli reprezentációját mutatja. Erre a mozgatásra, mint azt a 3.1. pontban kifejtettük, azért van szükség, hogy a predikátum reflexívjelölt legyen, és ezáltal szemantikailag reflexív predikátumként lehessen értelmezni.

Everaert és Szendrői (2002) megjegyzi, hogy e mellett az **inkorporációs** elemzés mellett szólhat az az érv is, hogy elsősorban idiomatikus szerkezetekben a *maga* adott alakja sokszor igemódosítói pozícióban található, pl.:

- (26) a. János magába fordult.
 b. Kati magára maradt.
 c. A gyerekek maguk mögött hagyták a múltat.

A cikk egyik névtelen bírálója ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy a (26)-ban reprezentált szerkezetet nem a visszaható elem jelenléte engedélyezi, hiszen a szóban forgó helyhatározói kifejezések egyébként is igemódosítói pozíciót foglalnak el semleges mondatokban. (27)-ben az ő példáit idézem:

- (27) a. A kocsí a földútra fordult.
 b. A takarítás Katira maradt.
 c. A gyerekek az asztalon hagyták a játékokat.

Mindenesetre ezeket a szerkezeteket tekinthetjük olyan **komplex predikátumot** alkotó folyamatok eredményének, amelyek már a nyílt szintaxisban lejátszódnak.

Van tehát független evidencia arra, hogy a reflexív elem – még ha csak egy határozóragos/névutós kifejezés részeként is – látható módon komplex predikátumot alkot az igével. Ilyenkor tehát a predikátum reflexívjelölése is nyíltan történik, szemben a (25b)-ben mutatott, fedett szintaxisbeli művelettel.

Amint már utaltam rá, Everaert és Szendrői (2002) elsősorban történeti és morfológiai megfontolások alapján terjesztik ki Anagnostopoulou és Everaert (1999) elemzését a magyarra. Egy ilyen elemzés ugyanakkor jól magyarázza a 3.2. pontban ismertetett (de Everaert és Szendrői által nem tárgyalt) adatokat is. Mindemellett van egy olyan vonása is, amely jobban illeszkedik a magyar adatokhoz, mint Collins és társai (2008) birtokosi elemzése (14).

Collins et al. (i.m.) javaslata a birtokost önállóan illeszti a mondat szerkezetbe, és csak a levezetés során mozgatja fel a birtokos szerkezetű anafora birtokosi pozíciójába. Ha a *maga* „birtokosa” valóban az anafora alapszerkezetén kívül kerülne beillesztésre, akkor azt várnánk, hogy adott esetben (28a) mintájára részes esetű birtokosként meg is jelenhet (28b):

- (28) a. Koppánynak felnégyelték a testét.
b. *Nekem lerajzoltam magamat.

Az ilyen szerkezetek azonban teljesen elfogadhatatlanok a szándékolt birtokosi olvasatban (28b), és a rendelkezésre álló történeti adatok közt sem találunk rájuk példát (vö. Hegedűs 2010; Kiss–Pusztai 2003). Mindezek és az ebben a részben tárgyaltak alapján a *maga* (24)-ben mutatott birtokos szerkezeti elemzését tekintem a magyar adatok kielégítő magyarázatát adó elemzésnek.

4. Az *önmaga* nyelvtana¹⁵

4.1. Az *önmaga* és a *maga* közti különbségek

Azt, hogy az *önmaga* nem egyszerűen a *maga* nyomatékosított változata, jól mutatja az a tény, hogy az előbbi nem minden esetben cserélhető fel az utóbbival. Számos olyan szerkezet van, ahol csak az *önmaga* grammatikus, a *maga* nem. Ebben a pontban röviden ezeket a szerkezeteket tekintem át.

Az *önmaga* előfordul olyan pozíciókban, ahol egy rendes anaforának nem lenne szabad előfordulnia. Így például lehet egy véges tagmondat alánya, amire a *maga* nem képes:¹⁶

¹⁵ Ez a rész nagyban épít a Rákosi (2009a;b)-ben ismertetett adatokra és az ott előterjesztett elemzésre.

¹⁶ Erre a két reflexív elem közti eltérésre Everaert és Szendrői (2002) hívják fel a figyelmet.

- (29) a. Jánosnak nagyon tetszik *maga/önmaga.
 b. Engem nagyon aggaszt *magam/önmagam.

Szintén csak az *önmaga* képes arra, hogy a predikáción kívüli, magasan beillesztett adjunktumi pozíciókban is szerepeljen (30a), illetve, hogy bizonyos esetekben a tagmondaton kívüli előzménye legyen (30b). Ez utóbbi szerkezet a beszélők egy része számára nem elfogadható (a cikk két névtelen bírálója számára például nem), másoknak (beleértve *jómagamat*) viszont igen.

- (30) a. János *maga/önmaga szerint nagyon okos ember.
 b. János attól tart, hogy még *magát/?*önmagát sem választják meg.

Mind ez nem jelenti azt, hogy az *önmaga* szabadon előfordulhat bármilyen pozícióban. Mindesetre annyit megállapíthatunk, hogy kevésbé megszorított ebből a szempontból, mint a *maga*.

Az *önmaga* nyelvtanának jobb megértése szempontjából különösen fontos viszont az alábbi két kontrasztív példa. Egyrészt, jelzői módosítókat csak az *önmaga* vehet fel, a *maga* sosem:

- (31) a. Ma nem szavaznék bizalmat egykori *magamnak/önmagamnak.
 b. Még a tavalyi *magamtól/önmagamtól is rosszabb vagyok.

Másrészt valódi állítmányként csak az *önmaga* használható. Az alábbi példákban mind a két reflexív elem használható nyomatékosítói funkcióban az 'egyedül' jelentésben (bár az *önmaga* ilyen használata egyes beszélők számára jelölt). A számunkra releváns olvasat viszont egy azonossági állítást fejez ki: a beszélő azt állítja, hogy ismét azonos valódinak tekintett énjével. Ez a fajta, valódi állítmányinak tekinthető használat csak az *önmaga* esetén grammatikus:

- (32) a. Otthon János újra *önmaga* volt.
 (i) 'János újra az volt, aki valójában lenni szokott.'
 (ii) 'János újra egyedül volt.'
 b. Otthon János újra *maga* volt.
 (i) '*János újra az volt, aki valójában lenni szokott.'
 (ii) 'János újra egyedül volt.'

A kötéselméleti adatokkal foglalkozó szakirodalomban többek közt É. Kiss (1987; 1994; 2002) tárgyal hasonló példákat, ő azonban nem említi meg, hogy a *maga* alanyként nem elfogadható.

Az *önmaga* alanyi előfordulásai egyébként az olyan pszichológiai predikátumok esetén a legtermészetesebbek, amelyek alanyi argumentuma tematikusan legfeljebb annyira prominens, mint az *önmaga* előzményét jelölő argumentum. Ezt a témakört részletesen tárgyalom Rákosi (2006)-ban.

Ezen különbségek magyarázatának a kulcsa abban rejlik, hogy az *önmaga* referenciális tulajdonságaiban kevésbé kötött, mint a *maga*. Lássunk néhány érvet ennek az állításnak az alátámasztására.

Először is, bár a két reflexív elem sokszor felcserélhető a fent tárgyalt kontextusokon kívül, megfigyelhető egyfajta aszimmetria az alapvető eloszlásukban. A reflexív olvasatokkal való kompatibilitásuk alapján a predikátumokat két nagy csoportra lehet osztani (lásd Haspelmath 2008). Az ún. **introvertált predikátumok** legtermészetesebb (vagy egyedüli) olvasatában egyik argumentumuk referenciálisan azonos az alanyi argumentummal (33). Az **extrovertált predikátumok** esetén viszont éppen fordítva, az ilyen olvasatok számítanak jelöltnek (34).

- (33) a. Vigyázz magadra/[?]önmagadra.
 b. János lealacsonyította magát/[?]önmagát.
 c. János kihúzta magát/^{*}önmagát.
- (34) a. A történelem ismétli [?] magát/önmagát.
 b. Megpróbálok a te szemeddel nézni magamat/önmagamat.
 c. Azt hiszem, most ellentmondtam [?] magamnak/önmagamnak.

Látható, hogy míg az introvertált predikátumok esetén az *önmaga* használata általában jelölt, vagy nem is elfogadható, az extrovertált predikátumok esetén éppen fordított a helyzet.

A 2.2. pontban tárgyalt **reprezentációs kontextusokban** pedig, úgy tűnik, kifejezetten az *önmaga*t szoktuk használni, a *maga* viszont nem alkalmas az ilyen olvasatok kifejezésére. Emlékeztetőül: ezek azok az olvasatok, amikor az anafora jelölete valamilyen okból extenzionálisan elkülönül az antecedens jelöletétől. Tekintsük ismét Jackendoff (1992) panoptikumi példáját, ezúttal magyar adatokon szemléltetve a releváns olvasatokat:

- (35) a. Ringo belépett a panoptikumba és a tükörben megpillantotta önmagát.
 (i) Ringo megpillantotta saját tükörképét.
 (ii) Ringo megpillantotta a viaszszobrának a tükörképét.
- b. Ringo belépett a panoptikumba és a tükörben megpillantotta magát.
 (i) Ringo megpillantotta saját tükörképét.
 (ii) ^{??}Ringo megpillantotta a viaszszobrának a tükörképét.

Az az olvasat, amelyben Ringo a viaszszobor tükörképét, és nem a saját tükörképét pillantja meg, a beszélők többsége számára csak az *önmaga* használata révén elérhető.

Hasonló kontrasztot kapunk egy olyan időutazásos jelenet esetén, ahol a felnőtt Ringo visszautazik az időben a gyermekkori iskolájába, és az első padban megpillantja saját gyerekkori énjét.

- (36) a. Ringo hirtelen megpillantotta önmagát az első padban.
 b. Ringo hirtelen megpillantotta magát az első padban.

A szándékolt olvasat kifejezésére a beszélők általában (36a)-t tartják alkalmasnak. Ebben az esetben egy olyan eseményre utalunk, amelyben egy adott individuum két ontológiailag független példányban is jelen van. Itt is egyfajta reprezentációs kontextusról beszélhetünk tehát.

Úgy tűnik tehát, hogy az *önmagát* használjuk vagy legalábbis preferáljuk reprezentációs olvasatok esetén. Kiterjesztett értelemben ide tartoznak nemcsak azok a kontextusok, ahol valóban elkülönül a reflexív elem és az antecedens jelölete a való világban, hanem azok a kontextusok is, ahol egyazon individuum jelöletének két különböző aspektusa van szembeállítva. A *nekem tetszik önmagam* mondat által jelölt szituációban például a beszélő egyszerre írja le énjének kognitív, experienciális részét (*nekem*) és testi valóját (*önmagam*) a két eltérő névmási elem választása révén.

4.2. Az *önmaga* nem szokványos anafora

Rákosi (2009b)-ben a következőket teszem fel.¹⁷ Egyrészt, az *önmaga* az *önsúly* vagy *önakarát* összetett szavak mintájára a lexikonban létrehozott összetett reflexív elem. Mint ilyen, egy egyszerű, bár lexikailag összetett (birtokosi) szerkezettel bíró főnévi fejként kerül beillesztésre (37a). A beillesztés után, Longobardi (1994) elemzését követve, ez a főnévi fej felmozog a DP fejezékébe (37b).

- (37) a. $[N \text{ön}_k\text{-mag}_i\text{-a}_k]_i$
 b. $[_{DP}[_{D'}[_{D} \text{önmaga}] [_{NP} [_{N} \text{önmaga}]]]]$

Egy ilyen elemzés részben a tulajdonnevekkel rokonítja az *önmagát*, a birtokosi szerkezet jelenléte révén viszont az elsődleges anaforával való párhuzamokat is megragadja. Tekintsük át röviden, hogyan tudja ez az elemzés magyarázni az előző pontban látott adatokat.

Először is, ebben az elemzésben az *önmaga* és az antecedense közti kapcsolat alapvetően ugyanazon a mechanizmuson keresztül jön létre, mint az egyéb

¹⁷ Az idézett műben ennek az elemzésnek részletesebb kifejtése található.

ön-prefixált főnevek és „antecedensük” között. Az ilyen főnevek előzménye lehet nem-lokális is (38a), illetve akár el is maradhat (38b).

- (38) a. János abban bízott, hogy az ápolók nem veszik észre az öncsonkítási kísérletet.
 b. A törvény szerint az adót mindig az önsúly után kell fizetni.

Különösen (38b) mutatja, hogy az *ön*-prefixálás, úgy tűnik, nem egy szigorúan nyelvtani algoritmus alapján megszorított folyamat, hiszen ebben a példában az *ön* prefixum előzménye csak az enciklopédikus tudásunk és a diskurzus jellemzői alapján azonosítható be. Részletesebb elemzés helyett itt csak annyit jegyzek meg, hogy a (38)-beli adatok párhuzamba állíthatók az *önmaga* (29)–(30)-ban reprezentált viszonylagos előfordulási szabadságával.

A jelen elemzés másik következménye, hogy az *önmaga* és antecedense közötti referenciális kapcsolat koreferencia, és nem operátor-változó kötésen alapuló függőségi viszony. Ez azért van, mert (37) szerint ebben az esetben nem történik meg a *mag*-tő inkorporálódása a predikátumba, és így nem történik meg a 3.3. pontban tárgyalt indexfelszívargás sem. Az *ön*-prefixálás ugyanis lexikai folyamat, és az így lezárt lexikai egységből a szintaxis alapesetben nem mozgatja ki a főnévi tövet. Tekintsük az alábbi példát:

- (39) Ringo_k megpillantotta [_{DP} [_D [_N ön_k-mag_i-át_k]_i [_{NP} [_N ön~~magát~~]]]_i.

Ebben az elemzésben Ringo más referenciális indexet visel, mint a reflexív elem. Ringo tulajdonképpen csak a reflexív elem *ön*-prefixumát és birtokosát köti, de nem az egész reflexív alakot. Így szigorú értelemben nem is koreferenciáról van szó, hiszen eltérő referenciális indexet visel az „előzmény” és a reflexív elem. Ez kielégítően ragadja meg a fent tárgyalt reprezentációs olvasatok nyelvtanát.

Nem zárja ki ugyanakkor ez az elemzés a valóban koreferens olvasatokat sem, hiszen két eltérő index vehet fel ugyanolyan értéket. Azt, hogy az *önmaga* valóban nem kötött változóként, hanem egy alapvetően (koreferens) referáló főnévi csoportként viselkedik, a megfelelő szerkezetekben ki is lehet mutatni. Tekintsük az alábbi, a 2.2. pontban tárgyalt adatok kontextusában értelmezendő példát:

- (40) Engem megijeszt önmagam, de téged nem.
 (i) ^{*/??}A saját énem megijeszt engem, de téged nem a tiéd.
 (ii) A saját énem megijeszt engem, de az én énem nem ijeszt meg téged.

A mondat kötött változós olvasata nem, vagy csak nagyon nehezen elérhető a beszélők számára (i). Ezzel szemben a koreferens olvasat, amelyben az *önmaga*

referenciája változatlan a kiejtett és az elliptikus állítmány esetén is, teljesen elfogadható (ii). Ez egyértelműen megkülönbözteti az *önmagát* a valódi anaforáktól. Az utóbbiak lokálisan ugyanis rendszeren csak kötött változóként szerepelhetnek (l. (10)).

A teljes képhez hozzátartozik azonban az is, hogy úgy tűnik, bizonyos esetekben az *önmaga* is lehet lokálisan kötött változó. Ez általában akkor lehetséges, ha nem alanyi pozícióban szerepel, és ha a kontextus nem követeli meg a reprezentációs olvasatot:

(41) Mindenki lerajzolta önmagát.

Ezekben az esetekben az *önmaga* többé-kevésbé ekvivalens a *magával*.

Ezért azt teszem fel, hogy Everaert és Szendrői (2002) elemzése ezekben az esetekben – de nem a fent tárgyalt, reprezentatívnak tekintett alapesetben – kiterjeszhető az *önmagára* is. Vagyis az *önmagának* voltaképpen két lexikai tétele van, és ezek közül a (37)-ben ábrázolt nem, a (42)-ben reprezentált viszont tekinthető valódi anaforának.

(42) Mindenki_k mag_i-lerajzolta [(ön)-t_i -át_k]_k.

A két lexikai tétel és a két szerkezet közti választás annak a függvénye, hogy a beszélő kötött változóként kívánja-e a reflexív elemet használni vagy sem. Ez utóbbi az alapeset, ez történik a fent tárgyalt reprezentációs kontextusokban.¹⁸

5. A *jómaga* nyelvtana

5.1. A *jómaga* mint logoforikus névmás

A *jómaga*, csakúgy mint az *önmaga*, az elsődleges reflexív anafora alakilag összetettebb változata. Elsősorban az informális köznyelv használja, ott viszont elég

¹⁸ Everaert és Szendrői (2002) szerint az *önmaga* minden előfordulásában a (42)-ben megmutatott szerkezetet projektálja, míg Rákosi (2009b) szerint mindig a (37)-beli szerkezet az érvényes. Ezt az álláspontot felülbírálván Rákosi (2009a)-ban érvelek amellett, hogy az *önmaga* kötött változós olvasataiban lényegében a *magával* egyező nyelvtani tulajdonságokat mutat. Ezt a használatot azonban, ahogy itt is érvelek, el kell különíteni a reprezentációs olvasatokban használt tételtől.

A kérdés további részletes vizsgálatot igényel. Úgy tűnik azonban, hogy a kötött változós olvasat és a vonatkozó lexikai tétel csak akkor elérhető, amikor a koreferens olvasat független okok miatt kizárt (vö. (40) és (41)). Más szóval elképzelhető, hogy az *önmaga* (42)-ben szereplő lexikai tételének használata egy bizonyos értelemben jelölt nyelvtani eszköz, és csak a koreferens olvasatot egyébként nem engedélyező szerkezetekben lehetséges.

gyakori. Pozitív stílusértékkel bír, hasonlóan például a *jóbarát* vagy a *jószerencse* összetételekhez.

A *jómagam* paradigmájából leggyakrabban az egyes szám első személyű alak fordul elő szövegekben. Emellett minden számban és személyben túlnyomó többségben vannak az alanyi használatok. (43a) tipikus előfordulásnak tekinthető. Vessük most ezt össze az *önmaga* alanyi használatával (29b) = (43b):

- (43) a. Jómagam a következtetések levonását az olvasóra bízom/*bízza.
b. Engem nagyon aggaszt/*aggasztom önmagam.

Két nagyon fontos különbség figyelhető meg a két reflexív elem közt. Egyrészt a *jómagam*nak nincs semmilyen kitett előzménye, az *önmagam* azonban, az előző pontban tárgyaltak szerinti értelemben koreferens a vele egy lokális tartományban előforduló *engem* személyes névmással. Másrészt az *önmagam*, csakúgy mint paradigmájának minden tagja, egyes szám harmadik személyű egyeztetést vált ki az igén, a *jómagam* viszont egyes szám első személyű igealakot követel meg.

Mindezt könnyen magyarázhatjuk azzal, ha, mint a leíró nyelvtani hagyomány, a *jómagamat* személyes névmásnak tekintjük. Egy lehetséges alternatíva lehet az, ha (43a)-t nyomatékosító szerkezetnek tekintjük. Ebben az esetben a (44a) és a (44b) mondat szerkezete lényegében azonos.

- (44) a. (Én) magam ezt az olvasóra bízom.
b. (*Én) jómagam ezt az olvasóra bízom.

Megítélésem szerint (44b) kitett személyes névmással nem grammatikus, ezt azonban esetleg magyarázhatnánk azzal, hogy a *jómagam* nyomatékosítóként valamiért mindig egy *pro* alanyt módosít. Egy ilyen feltevésnek viszont ellentmond az alábbi minimálpár:

- (45) a. Péter és én (*magam) hasonló indítványokat nyújtottunk be.
b. Péter és jómagam hasonló indítványokat nyújtottunk be.

Mellérendelő szerkezetekben csak a puszta névmás fordulhat elő, nyomatékosítóval módosított alakja viszont nem (45a). Mivel pedig a *jómagam* teljesen grammatikus mellérendelő szerkezetekben, így nem tekinthető nyomatékosítóknak.

Úgy tűnik tehát, hogy a *jómagam* valóban névmás. Ezt erősíti meg egyébként az a tény is, egy lexikális főnévvel koordinálva többes számú egyeztetést vált ki az igén, csakúgy, mint a személyes névmás (45). A két névmás azonban nem ugyanabba a nyelvtani típusba tartozik. Míg egy valódi személyes névmás sze-

rezheti referenciáját rámutatással is (46a), a *jómaga* egyik alakja sem használható ilyen funkcióban (46b):

- (46) a. Te és ő! Gyertek ide!
 b. *Jómagad és jómaga! Gyertek ide.

Vizsgáljuk most meg közelebbről, milyen feltételek mellett lehetséges a *jómaga* használata.

Érdekes összevetést kínál ebből a szempontból az angol *himself* 'maga'. Reinhart és Reuland (1993) részletesen tárgyalnak olyan példákat, ahol a *himself* lokális antecedens nélkül fordul elő. Ilyen esetekben szerintük a *himself* nem kötött változóként, hanem kiterjesztett értelemben vett **logoforaként** szerepel. Tekintsük az alábbi példát:

- (47) Lucie said that Max saw a ghost next to herself.
 Lucie mondta hogy Max látott egy szellemet mellett maga
 'Lucie azt mondta, hogy Max látott mellette (= Lucie mellett) egy szellemet.'

A *herself* itt logoforikus abban az értelemben, hogy alapvetően nem egy nyelvtani mechanizmus, hanem a diskurzus felépítése engedélyezi jelenlétét. Vagyis abban a szövegtartományban engedélyezett, amelynek értelmezését Lucie perspektívája határozza meg. Ha ezt a diskurzust felülírjuk, a *herself* használata elfogadhatatlanná válik:

- (48) *I said to Lucie that Max saw a ghost next to herself.
 én mondtam Lucie-nek hogy Max látott egy szellemet maga mellett
 'Azt mondtam Lucie-nek, hogy Max látott mellette (= Lucie mellett) egy szellemet.'

(48)-ban a beszélő perspektívája határozza meg a diskurzus értelmezését, így a Lucie-vel koreferens logoforikus reflexív elem használatát nem engedélyezi semmi.

Az angol *himself* tehát egyaránt funkcionálhat lokálisan kötött anaforaként, vagy nem feltétlen lokális diskurzuselőzményt megkövetelő logoforaként. A magyar *maga* ilyen pozíciókban általában elfogadhatatlan, a *jómaga* viszont elfogadható:

- (49) a. Azt hittem, hogy János *magam/jómagam mellett látta a kígyót.
 b. Mindenkit meghívtak, kivéve *magamat/jómagamat.

Amint (49b) is mutatja, a *jómagam* nem kíván meg egy kitett előzményt. Elég, ha az előzménye beazonosítható magából a diskurzusból. A beszélő, mint a legprominensebb diskurzusrésztevő, rendszerint elérhető ilyen célokra. Emiatt nem

véletlen, hogy a *jómaga* egyes szám első személyű alakja fordul elő a leggyakrabban különböző magyar nyelvi korpuszokban.¹⁹ A logoforikus jelleg ennek ellenére a paradigma többi tagjánál is megfigyelhető. Vessük össze például az alábbi két mondatot:

(50) a. Péter azt mondta nekem, hogy ^(?)*jómaga* tíz évig dolgozott itt.

b. *Azt mondtam Péternek, hogy *jómaga* tíz évig dolgozott itt.

Mivel csak az első mondat közvetíti Péter perspektíváját, így a vele koreferens *jómaga* használata csak (50a)-ban engedélyezett.

Összegezve tehát, a *jómaga* nem anaforikus elem, de ugyanakkor nem is valódi személyes névmás. Fontosabb nyelvtani tulajdonságait (legfőképpen: alanyi egyeztetés) tekintve valóban névmásként viselkedik, de szemben a névmásokkal, mindig megköveteli egy diskurzuselőzmény jelenlétét, akinek a perspektívája meghatározza a *jomagát* is tartalmazó szövegrészlet értelmezését. A *jómaga* abban az értelemben visszaható tehát, hogy egy diskurzuselőzmény elérhetőségét követeli meg.

5.2. A *jómaga* egy lehetséges elemzése

Azt teszem fel, hogy a *jomagam* és a paradigma többi tagja éppúgy lexikailag képzett alakok, mint a *jóbarátom*. Szemben a *maga* vagy akár az *önmaga* reflexív elemekkel, a *jomagam* névmásként van tárolva a lexikonban és emiatt közvetlenül az őt tartalmazó DP fejébe kerül beillesztésre:

¹⁹ A Magyar Nemzeti Szövegtárban például az alábbi gyakorisággal fordulnak elő a *jómaga* és az *önmaga* paradigmájának alakjai mint tövek (a százalékok a paradigma egyes tagjai előfordulásának egymáshoz viszonyított arányát jelzik):

<i>jómaga</i>			<i>önmaga</i>		
<i>jomagam</i>	2.065	94,77%	<i>önmagam</i>	1.647	4,52%
<i>jomagad</i>	6	0,28%	<i>önmagad</i>	739	2,03%
<i>jómaga</i>	90	4,13%	<i>önmaga</i>	27.238	74,78%
<i>jomagunk</i>	15	0,69%	<i>önmagunk</i>	1.974	5,42%
<i>jomagatok</i>	0	0%	<i>önmagatok</i>	40	0,11%
<i>jomaguk</i>	3	0,18%	<i>önmaguk</i>	4.807	13,19%

Egyértelmű, hogy még egy írott (és jelentős részben nem beszélt nyelvi) szöveget tartalmazó korpuszban is a *jomagam* alak a leggyakoribb a paradigmán belül. Az *önmaga* paradigmája esetében ez nem így van, ott a harmadik személyű alakok vannak markáns többségben.

(51) [DP [D jó-mag_i-am_k]]_k

A birtokos szerkezete még bizonyos értelemben aktív, a *jó+maga* öszetétel létrehozása miatt viszont nem emelhető ki a *mag-tő*, hogy reflexiválja a predikátumot. Másrészt felteszem azt is, hogy ugyanakkor ennek ellenére is felszívárog még a lexikonban a birtokos referenciális indexe, így az egész elem a birtokos egyeztető jegeit viseli. Vagyis a *jómagam* alak egy egyes szám első személyűként kódolt különleges névmás.

E szerint az elemzés szerint a *jómagam* tehát nem funkcionálhat kötött változóként. Így nem is fordulhatna elő lokálisan kitett előzménnyel, ahogyan egy személyes névmás sem tud a magyarban (52b).

- (52) a. Én nem értem jómagamat.
b. *Én nem értem engem.

(52a) azonban grammatikus. Ezt viszont magyarázhatjuk azzal is, hogy a *jómagam* itt nem kötve van, hanem koreferens a lokális előzménnyel. Azt, hogy a valódi névmásokkal szemben a *jómagam* valóban megenged koreferens olvasatokat ilyen szerkezetekben, az alábbi példa is bizonyítja.

- (53) Csak én nem értem jómagamat.
(i) Engem mindenki más megért, kivéve saját magamat.
(ii) *Rajtam kívül mindenki érti saját magát.

A kötött változós olvasat megítélésem szerint nem elfogadható. A koreferens olvasat viszont igen, így feltehetjük, hogy ez felel (52a) és a hasonló szerkezetek elfogadhatóságáért is.

Ennek az elemzésnek van azonban egy olyan elvi következménye is, amely úgy tűnik, nem teljesül. Vessük össze az alábbi két mondatot.

- (54) a. Mi jómagamat tartjuk/*tartunk a legokosabbnak.
b. Mi engem tartunk/*tartjuk a legokosabbnak.

A nem harmadik személyű névmások alanyi ragozást szoktak kiváltani tárgyi helyzetben (54b). A *jómagamat* végső soron egyes szám első személyű logoforikus névmásnak tekintem, és emiatt azt várhatnánk, hogy az (54a)-ban is alanyi ragozást találunk. Ennek ellenére a *jómagam* tárgyként tárgyi ragozást követel meg. Valószínű, hogy ez a tény a (51)-ben mutatott birtokosi szerkezet következménye, egy részletesebb magyarázattal azonban most itt adós maradok.

6. Összefoglalás

A cikkben összehasonlítottam a magyarban az elsődleges reflexiválási stratégiát jelentő *maga* anafora nyelvtanát két morfológiailag összetettebb reflexív elem, az *önmaga* és a *jómaga* nyelvtanával. Amellett érveltem, hogy ezek a reflexív elemek morfológiai szerkezetük különbözősége miatt lényegesen eltérő nyelvtani tulajdonságokkal rendelkeznek.

Számos érvet hoztam fel arra, hogy a *maga* egy nyelvtanilag még mindig aktív birtokos szerkezetet projektál. Ilyen elemzést javasol a szakirodalomban den Dikken et al. (2001) és Everaert–Szendrői (2002) is. Az utóbbi elemzést átvéve és feltételezve Reinhart és Reuland (1993) kötéselméletét, azt tettem fel, hogy a levezetés során a *maga* főnévi töve az igébe inkorporálódik és reflexiválja azt. Egy ilyen elemzés kielégítő magyarázatát adja annak, hogy a *maga* miért csak lokális kontextusokban engedélyezett és miért értelmezzük rendszeren kötött változóként. Más szóval, a *maga*, morfológiai összetettség mellett is, valódi anaforának tekinthető.

Ezzel szemben a *jómaga* és domináns használatában az *önmaga* lexikailag képzett összetett reflexív alakok, amelyek tulajdonképpen nem funkcionálnak kötéselméleti értelemben vett anaforaként. A *jó-* illetve az *ön-*morféma hozzáadása miatt a töben lévő főnévi fej nem tud exkorporálódni a névmásból, és így nem is reflexiválja a predikátumot. Emiatt ezeket az összetett alakokat nem is tudjuk kötött változóként értelmezni, hanem csupán koreferens olvasatokat képesek kifejezni, de akár kitett előzmény nélkül is használhatóak. A cikkben igyekeztem a különböző olvasatok jellegét tisztázni. Az itt előterjesztett elemzésben az *önmaga* elsősorban az ún. reprezentációs olvasatok kifejezésére szolgáló reflexívjelölő, a *jómaga* pedig voltaképpen egy logoforikus névmás.

A cikk így további érveket szolgáltat a mellett a nemzetközi szakirodalomban ismert felfogás mellett, hogy a reflexív elemek morfológiai felépítése akár jelentősen befolyásolhatja kötéselméleti szempontból releváns viselkedésüket. Az itt tárgyalt magyar adatoknak ez a tanulmány az első rendszeres összefoglalását adja, amely így kiindulópontul szolgálhat további kutatások számára.

Irodalom

- Anagnostopoulou, Elena – Martin Everaert 1999. Toward a more complex typology of anaphoric expressions. *Linguistic Inquiry* 30: 97–119.
- Bartos, Huba 1999. Morfoszintaxis és interpretáció: a magyar inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. Doktori értekezés, Eötvös Loránd University (ELTE), Budapest.
- Bresnan, Joan 2001. *Lexical-functional syntax*. Malden MA & Oxford: Blackwell.

- Büring, Daniel 2005. *Binding theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris.
- Cole, Peter – Gabriella Hermon – C.-T. James Huang (szerk.) 2001a. Long-distance reflexives (*Syntax and Semantics* 33). San Diego: Academic Press.
- Cole, Peter – Gabriella Hermon – Cher Leng Lee 2001b. Grammatical and discourse conditions on long distance reflexives in two Chinese dialects. In: Cole et al. (2001a, 1–46).
- Collins, Chris – Simanique Moody – Paul M. Postal 2008. An AAE camouflage construction. *Language* 84: 29–68.
- Culicover, Peter W. – Ray Jackendoff 2005. *Simpler syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Dalrymple, Mary 1993. *The syntax of anaphoric binding*. Stanford: CSLI.
- Dikken, Marcel den – Anikó Lipták – Zsófia Zvolenszky 2001. On inclusive reference anaphora: New perspectives from Hungarian. In: Karine Megerdooian – Leora Anne Bar-el (szerk.): *WCCFL 20 Proceedings*. Somerville MA: Cascadilla Press. 137–149.
- É. Kiss, Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Dordrecht/Budapest: Reidel/Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss, Katalin 1994. Sentence structure and word order. In: Katalin É. Kiss – Ferenc Kiefer (szerk.): *The syntactic structure of Hungarian (Syntax and semantics 27)*. New York: Academic Press. 1–90.
- É. Kiss, Katalin 2000. The Hungarian noun phrase is like the English noun phrase. In: Gábor Alberti – István Kenesei (szerk.): *Approaches to Hungarian 7: Papers from the Pécs conference*. Szeged: JATEPress. 121–149.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- É. Kiss Katalin – Szabolcsi Anna 1992. *Grammatikaelméleti bevezető*. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 21–78.
- Everaert, Martin – Kriszta Szendrői 2002. Hungarian reflexive anaphors. *Előadás az MTA Nyelvtudományi Intézetében, 2002. december 13-án*.
- Faltz, Leonard 1985. *Reflexivisation: A study in universal syntax*. New York: Garland.
- Haspelmath, Martin 2008. A frequentist explanation of some universals of reflexive marking. *Linguistic Discovery* 6: 40–63.
- Hegedűs, Veronika 2010. Ómagyar anaforák és a nyelvelmélet. *Előadás a Nyelvelmélet és diakrónia műhelykonferencián. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK. 2010. november 17-én*.
- Jackendoff, Ray 1992. Mme Tussaud meets the Binding Theory. *Natural Language and Linguistic Theory* 10: 1–31.
- Keszler, Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kornfilt, Jaklin 2001. Local and long-distance reflexives in Turkish. In: Cole et al. (2001a, 197–226).
- Lødrup, Helge 2007. A new account of simple and complex reflexives in Norwegian. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 10: 183–201.
- Longobardi, Giuseppe 1994. Reference and proper names: A theory of N-movement in syntax and Logical Form. *Linguistic Inquiry* 25: 609–665.

- Rákosi, György 2006. Dative experiencer predicates in Hungarian. Doktori értekezés, Utrecht. Megjelent: LOT Dissertations, 146. kötet.
- Rákosi, György 2009a. Beyond identity: The case of a complex Hungarian reflexive. In: Miriam Butt – Tracy Holloway King (szerk.): Proceedings of the LFG05 Conference, University of Bergen, Norway. Stanford, CA: CSLI Publications. 459–479. (<http://csli-publications.stanford.edu/LFG/10/lfg05>)
- Rákosi György 2009b. Én, magam, önmagam. In: Maleczki Márta – Németh T. Enikő (szerk.): A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V. Szeged: SZTE Általános Nyelvészet Tan-szék. 179–196.
- Reinhart, Tanya – Eric Reuland 1993. Reflexivity. *Linguistic Inquiry* 24: 657–720.
- Reuland, Eric J. 2001. Primitives of binding. *Linguistic Inquiry* 32: 439–492.
- Safir, Ken 2004. The syntax of anaphora. Oxford: Oxford University Press.
- Schladt, Mathias 2000. The typology and grammaticalization of reflexives. In: Zygmunt Frajzynie-gier – Tracy S. Curl (szerk.): Reflexives: Form and functions (Typological Studies in Lan-guage 40). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 103–124.
- Zaicz Gábor (szerk.) 2006. Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Complex reflexives in Hungarian

Abstract: The paper surveys the grammar of the three Hungarian reflexive elements *maga*, *ön-maga* and *jómaga*, each of which can be translated into English as 'himself'. Out of the three, only *maga* can be regarded as a true reflexive anaphor, inasmuch as it primarily functions as a locally bound variable. I make detailed arguments to show that this reflexive has a possessive structure and can receive an analysis as such along the lines suggested by Anagnostopoulou–Evaert (1999) for the Greek *o eaftos tu* 'himself'.

The more complex morphology of the other two reflexives renders them to differ from the primary reflexive anaphor *maga* both in their structure and in their defining grammatical properties. *Önmaga* mainly has proxy readings, whereas *jómaga* is a kind of logophoric pronoun. Thus neither functions as a bound variable. They are not anaphors in the strict sense of the term, and therefore they do not fall under the scope of Binding Theory.

Keywords: anaphora, possessive construction, binding theory, coreference, logophors

A lokalitás szerepe a lehetséges operátor-hatókörök szintaktikai magyarázatában*

Olsvay Csaba

*MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest;
PPKE BTK Elméleti Nyelvészet Tanszék, Piliscsaba
olsvay@nytud.hu; olsvay.csaba@btk.ppke.hu*

Cikkemben az operátor-hatókör szintaxisával foglalkozom a magyar és az angol nyelvben. Megpróbálok magyarázatot adni a disztributív és a számláló kvantorok közötti kontraszt, ill. az alany–tárgy hatóköri aszimmetria jelenségére. A nyílt szintaxis elméletén alapuló elemzésemben fontos szerepet játszik az operátormozgatás lokalitása. Amellett érvelek továbbá, hogy az operátorszériák elmélete által bevezetett mondatszerkezet módosítani kellene. Végül egy olyan nyelvspecifikus paramétert javasolok, amely meg tudja magyarázni azt, hogy a számláló kvantorok hatóköri viselkedése különböző a magyarban és az angolban.

Kulcsszavak: kvantor, hatókör, operátorszéria, nyílt szintaxis, lokalitás

1. Bevezetés

Cikkemben az operátorok szintaxisát a következő három szempontból vizsgálom: hogyan függ az operátorok lehetséges hatóköre az operátorok grammatikai funkciójától, típusától, ill. a nyelvtől. Elsősorban az alanyi és a tárgyi, valamint a disztributív és a számláló kvantorok hatóköri viselkedésének különbözőségeivel foglalkozom, a magyar és az angol nyelv összevetésén keresztül. Ennek során arra a megállapításra jutok, hogy alany–tárgy hatóköri aszimmetria a magyarban is létezik, emellett a számláló kvantor hatóköri lehetőségei a magyarban kevésbé korlátozottak, az angolban viszont korlátozottabbak, mint ahogyan a szakirodalomban eddig feltételezték. Magyarázatomban Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) elméletét fogom kiterjeszteni, lényeges szerepet szánva a szintaktikai lokalitás fo-

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik az elmúlt időkben az itt látható gondolatok megszületéséhez észrevételeikkel, kérdéseikkel vagy más módon hozzájárultak, kiváltképp É. Kiss Katalinnak, Bródy Mihálynak és Surányi Baláznak. Hálás vagyok továbbá Bartos Hubának, Dalmi Grétének, Tóth Ildikónak és cikkem két lektorának értékes megjegyzéseikért. A cikk elkészítése az OTKA-NF 73537 kutatási projekt keretei közé illeszkedik.

galmának. A nemsemleges mondatokat illetően átveszem É. Kiss (2009; 2010) és Olsvay (2000; 2009) [nonneut] jegyet feltételező szerkezeti elemzését.

A cikk felépítése a következő. A 2.1. alpontban bemutatom az operátorok lehetséges hatókörével kapcsolatos nyelvi adatokat, különös tekintettel a magyarban föllelhető alany–tárgy hatóköri aszimmetria jelenségére. A 2.2. alpont Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) elméletét és az azon alapuló magyarázatot ismerteti. A 3.1. alpontban elméleti alapfeltevéseket állítok fel, ezt követően a 3.2. alpontban a korábbiak alapján újrafogalmazom az empirikus általánosításokat, amelyekre a 4. pontban próbálok meg magyarázatot nyújtani. A 4.1. alpontban az alany–tárgy hatóköri aszimmetriából kiindulva azt javasolom, hogy az operátorszériákra épülő mondat szerkezetet egy újabb szériával egészítsük ki. A 4.2-ben amellet érvelek, hogy az angol számláló kvantorok hatóköri korlátozottsága az operátormozgatás operátorszériák segítségével definiálható lokalitásának következménye. A 4.3. alpontban megmutatom, hogy a két nyelv különbsége egy, a [nonneut] jegy morfoszintaktikai önállóságára vonatkozó paraméterből vezethető le. Az 5. pont összefoglalja a dolgot.

2. A kérdéskör áttekintése

A 2.1. alpontban ismertetjük a nyelvi adatokat, összegezve, hogy milyen tényezőktől függ a disztributív és a számláló kvantorok hatóköre a magyar, ill. az angol nyelvben. Ezután a 2.2. alpontban bemutatjuk azt a korábbi magyarázatot (Bródy–Szabolcsi 2001; 2003), amelynek elméleti kerete elemzésünk alapjául szolgál.

2.1. A nyelvi tények

Elméleti szempontból alapvető az a jól ismert jelenség, hogy az angolban a disztributív és a számláló kvantorok hatóköri lehetőségei különbözők (May 1985; Hornstein 1995; Beghelli–Stowell 1997). A tárgyi disztributív kvantor fölvehet fordított hatókört az alanyi számláló kvantor fölött (1b), azaz az alábbi mondat hatókörileg kétértelmű:¹

¹ A példamondatokban a hatóköri viszonyok bemutatásánál a disztributív kvantorokat DQ, a számláló kvantorokat CQ, a referáló kvantorokat RQ rövidítéssel jelöljük.

- (1) Few men saw every film.
 kevés ember-pl lát-múlt minden film
- a. 'Kevés ember van, aki minden filmet látott.'
 b. 'Minden filmet kevés ember látott.'
- a. few m. > every f. CQ > DQ S > O *egyenes*
 b. every f. > few m. DQ > CQ O > S *fordított*

Ellenben a tárgyi számláló kvantor nem tud fölvenni fordított hatókört az alanyi disztributív kvantor fölött (2b):

- (2) Every man saw few films.
 minden ember lát-múlt kevés film-pl
- a. 'Minden ember kevés filmet látott.'
 b. '*Kevés film van, amit minden ember látott.'
- a. every m. > few f. DQ > CQ S > O *egyenes*
 b. *few f. > every m. *CQ > DQ O > S *fordított*

A disztributív és a számláló kvantorok hatóköri viselkedése a magyarban is különböző. Ezenfelül a nyelvi adatok rendszerezésénél az operátorok típusa mellett az operátorok ígéhez viszonyított szórendi helyét is számításba kell vennünk (É. Kiss 1992; Szabolcsi 1997a). A preverbális disztributív kvantor hatóköre lehet nagyobb, mint a preverbális számláló kvantoré, függetlenül attól, hogy alanyról vagy tárgyról van szó (3a), (4a):²

- (3) Minden ember kevés filmet látott.
- a. minden e. > kevés f. DQ > CQ S > O *egyenes*
 b. *kevés f. > minden e. *CQ > DQ O > S *fordított*
- (4) Minden filmet kevés ember látott.
- a. minden f. > kevés e. DQ > CQ O > S *egyenes*
 b. *kevés e. > minden f. *CQ > DQ S > O *fordított*

A preverbális számláló kvantor azonban nem lehet nagyobb hatókörű a preverbális disztributív kvantornál (3b), (4b), (5a). Más szemszögből megfogalmazva, a magyarban a preverbális tartományon belül a hatóköri viszonyok megfelelnek a szórendnek (3b), (4b), (5b), a disztributív kvantorok pedig kötelezően megelőzik a számláló kvantort (5a,b).

² Természetesen ennél erősebb állítás is tehető, ha (5b) rosszulformáltságát is figyelembe vesszük: a preverbális disztributív kvantor hatóköre kötelezően nagyobb, mint a preverbális számláló kvantoré.

(5) *Kevés ember minden filmet látott.

*kevés e. > minden f.	*CQ > DQ	S > O	<i>egyenes</i>
*minden f. > kevés e.	*DQ > CQ	O > S	<i>fordított</i>

A posztverbális disztributív kvantor föl tud venni fordított hatókört a preverbális számláló kvantor fölött (6b), (7b). Az anyanyelvi beszélők egy része úgy ítéli meg, hogy a kvantor hatóköre a hangsúlyától is függ: a hangsúlyos posztverbális disztributív kvantor nagyobb, míg a hangsúlytalan kisebb hatókörű a preverbális operátornál.

(6) Kevés ember látott minden filmet.

a. kevés e. > minden f.	CQ > DQ	S > O	<i>egyenes</i>
b. minden f. > kevés e.	DQ > CQ	O > S	<i>fordított</i>

(7) Kevés filmet látott minden ember.

a. kevés f. > minden e.	CQ > DQ	O > S	<i>egyenes</i>
b. minden e. > kevés f.	DQ > CQ	S > O	<i>fordított</i>

Ezzel szemben a posztverbális számláló kvantor nem tud fölvenni fordított hatókört a preverbális disztributív kvantor fölött (8b):³

(8) *Minden ember látott kevés filmet.

a. *minden e. > kevés f.	*DQ > CQ	S > O	<i>egyenes</i>
b. *kevés f. > minden e.	*CQ > DQ	O > S	<i>fordított</i>

A számláló kvantor tehát nem lehet nagyobb hatókörű a preverbális disztributív kvantornál, sem az ige előtt egyenes (5a), sem az ige mögött fordított hatókörrel (8b).

Térjünk rá a posztverbális operátorok relatív hatókörének kérdésére. A (6) mondathoz hasonlóan (9) is többértelmű: a posztverbális disztributív kvantor fölvehet fordított hatókört a posztverbális számláló kvantor fölött (a hangsúllyal kapcsolatos megállapítás itt is fennáll).

(9) Melyik osztályban oldott meg kevés diák minden példát?

a. kevés d. > minden p.	CQ > DQ	S > O	<i>egyenes</i>
b. minden p. > kevés d.	DQ > CQ	O > S	<i>fordított</i>

³ Ez a megállapítás abban az esetben is fennáll, ha a preverbális tartomány számláló kvantort is tartalmaz, és a szósor jól formált lesz:

- (i) Minden ember pontosan egy alkalommal látott kevés filmet.
 a. minden e. > pontosan egy a. > kevés f.
 b. *kevés f. > minden e. > pontosan egy a.

Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) a számláló kvantorokra vonatkozó nyelvi adatokat oly módon összegzi, hogy a magyar posztverbális számláló kvantor a posztverbális disztributív kvantor fölött nem tud fordított hatókört fölvenni, ami összhangban áll a posztverbális számláló és preverbális disztributív kvantor (8b), valamint az angol tárgyi számláló és alanyi disztributív kvantor (2b) esetével. Ugyanakkor Surányi (2002; 2006) megfigyelése szerint a posztverbális mondatszakaszon belül az alanyi számláló kvantor felvehet fordított hatókört a tárgyi disztributív kvantor fölött, amint az alábbi példamondatban látjuk:

- (10) Ennél a cégnél ismer minden munkafázist kevés ember.
a. minden m. > kevés e.	DQ > CQ	O > S	<i>egyenes</i>
b. kevés e. > minden m.	CQ > DQ	S > O	<i>fordított</i>

Mindezt Gyuris (2010) anyanyelvi beszélők körében végzett kísérleti vizsgálatai is megerősítették, amelyek a magyar posztverbális operátorok hatóköri viszonyaira irányultak. A következőkben empirikus kiindulópontként tekintjük, hogy a magyarban a posztverbális számláló kvantor hatóköri lehetőségei a grammatikai funkciótól függenek. A (11b) mondat mutatja, hogy a tárgyi számláló kvantor valóban nem tud fölvenni fordított hatókört az alanyi disztributív kvantor fölött:

- (11) Melyik osztályban oldott meg minden diák kevés példát?
a. minden d. > kevés p.	DQ > CQ	S > O	<i>egyenes</i>
b. *kevés p. > minden d.	*CQ > DQ	O > S	<i>fordított</i>

Az alanyi számláló kvantor esetén viszont más a helyzet, minthogy lehetséges az az interpretáció, amelyben a tárgyi disztributív kvantor fölött vesz fel fordított hatókört, miképp (10b) mellett az előbbi példamondat megfelelőjéből is látjuk (12b).

- (12) Melyik osztályban oldott meg minden példát kevés diák?
a. minden p. > kevés d.	DQ > CQ	O > S	<i>egyenes</i>
b. kevés d. > minden p.	CQ > DQ	S > O	<i>fordított</i>

A nyelvi tényekkel kapcsolatban számos további szempont vethető föl, amelyek tanulmányozása a későbbi kutatások feladatai közé tartozik.^{4,5,6,7} Megjegyezzük,

⁴ Egyes anyanyelvi beszélők úgy találják, hogy az elfogadhatóság több fokozatát kell megkülönböztetnünk. Így a (9b), ill. a (10b) és (12b) alatti hatóköri értelmezés nem mindenki számára egyformán tökéletes, viszont teljes egyetértés mutatkozik abban, hogy a (11b)-nél mindegyikük határozottan jobb.

⁵ A számláló kvantor fordított hatókörének lehetősége nem csak a grammatikai funkciójától, hanem az altípusától is függ: ha (11)-ben a *kevés példát* kifejezés helyett *csak két példát* vagy

hogy a Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) által bemutatott nyelvi adatok mindegyikét elfogadjuk, az ő példamondataik között azonban nem szerepel olyan, amelyben a posztverbális számláló kvantor alany, az őt megelőző posztverbális disztributív kvantor pedig tárgy lenne.

Az a jelenség, hogy a magyarban is létezik alany–tárgy hatóköri aszimmetria – azaz (11b) és (12b) szembeállíthatósága –, az ismert megközelítések számára számos problémát vet föl. Mindez maga után vonja azt, hogy sem a disztributív és a számláló kvantorok közötti kontraszt, sem a magyar és az angol közötti párhuzam nem jellemezhető olyan egyszerűen, mint Beghelli és Stowell (1997), Szabolcsi (1997) és Bródy és Szabolcsi (2001; 2003) feltételezték, ennek részleteire a 2.2. és 3.2. alpontokban térünk rá. További kérdés, hogy a grammatikai funkciók szerepe miért csak a posztverbális tartományon belül mutatkozik meg, tekintve, hogy mind (3) és (4), mind (6) és (7) esetén a hatóköri értelmezésben ugyanolyan lehetőségeket tapasztalunk. Ezen túlmenőleg a jelenség messzebbre ható elméleti következményekkel is jár. Ezekről a 2.2. alpontban szólnunk, magyarázatunkat pedig a 4. pontban dolgozzuk majd ki.

2.2. Egy korábbi magyarázat: Bródy–Szabolcsi (2001; 2003)

Ebben az alpontban Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) elméletét foglaljuk össze, amit majd a 3.2. alpontban megfogalmazott empirikus általánosításokat szem előtt tartva próbálunk meg kiegészíteni és egyes pontokon módosítani a 4. pontban.

Bródy és Szabolcsi (2001; 2003) Beghelli–Stowell (1997) és Szabolcsi (1997) eredményeire támaszkodva feltételezi, hogy az operátorkifejezések logikai-szemantikai tulajdonságaik alapján három típusba sorolhatók, és egy-egy adott típusú operátor a szintaktikai szerkezetben jegyellenőrzés által motivált mozgással

pontosan két példát áll, a fordított hatókörű olvasat nem tűnik teljesen elfogadhatatlannak, de ezen esetekben is érzékelhető a különbség az alanyi számláló kvantorhoz képest.

⁶ Az elemzés szempontjából érdekes kérdés, hogy hogyan viselkednek a határozói vonzatok a vizsgált fordított hatókör lehetősége szempontjából; azonban az informánsok megítélését itt jóval nagyobb bizonytalanság jellemzi, mint az alany és a tárgy esetében.

⁷ Az alany–tárgy hatóköri aszimmetria a magyarban abban az esetben is megfigyelhető, ha mindkét posztverbális operátor számláló kvantor:

- (i) Melyik osztályban oldott meg csak egy példát kevés diák?
 - a. csak egy p. > kevés d. $CQ_1 > CQ_2$ $O > S$ *egyenes*
 - b. kevés d. > csak egy p. $CQ_2 > CQ_1$ $S > O$ *fordított*
- (ii) Melyik osztályban oldott meg csak egy diák kevés példát?
 - a. csak egy d. > kevés p. $CQ_1 > CQ_2$ $S > O$ *egyenes*
 - b. *keves p. > csak egy d. $CQ_2 > CQ_1$ $O > S$ *fordított*

fog a neki megfelelő funkcionális projekcióba kerülni. A határozatlan (*indefinite*) kifejezések, valamint a *néhány ember*, a *legtöbb ember* típusú kifejezések a RefP, a disztributív kvantorok (pl. *minden ember*, *két ember is*, *legalább három ember*) a DistP, míg a számláló kvantorok (pl. *kevés ember*, *csak három ember*, *legfeljebb két ember*, *pontosan négy ember*) a CountP projekció specifikáló pozícióját foglalják el. Alapvető feltételezésük szerint az operátorok számára rendelkezésre álló funkcionális frázisok a mondat szerkezeten belül szériákba rendeződnek. Egy-egy szériát a Ref > Dist > Count hierarchia határoz meg, ennek alapján beszélünk magasabb, ill. alacsonyabb rangú operátorokról. Feltételezik továbbá, hogy a Ref és a Dist minden szériában, a Count pedig a legfelső széria kivételével minden szériában rekurzív. A legmagasabb széria az Agr_S felett található. A magyarban az igt az Agr_S fejezékben ejtjük ki, következésképpen a preverbális operátorok a legfelső szériában helyezkednek el. Mindennek megfelelően az alábbi funkcionális hierarchiát kapjuk:

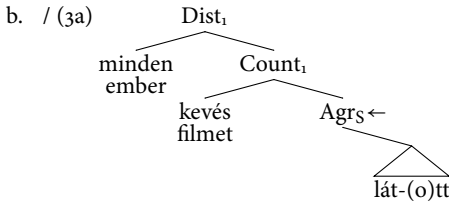
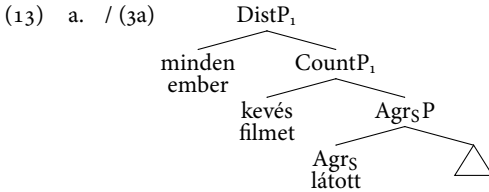
$$\frac{\text{Ref}^* > \text{Dist}^* > \text{Count}}{1. \text{ széria}} > \text{Agr}_S > \frac{\text{Ref}^* > \text{Dist}^* > \text{Count}^*}{2. \text{ széria}} > \text{T} > \frac{\text{Ref}^* > \text{Dist}^* > \text{Count}^*}{3. \text{ széria}} > \text{Agr}_O > \dots$$

Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) elméletének alapját Kayne (1998) nyílt szintaxis elmélete és Bródy (2000) tükörelmélete képezi.⁸ Ennek értelmében az operátorok minden esetben nyílt mozgatással foglalják el hatóköri pozíciójukat. A fordított hatókör olyan szerkezetből származtatható, amelyben a kis hatókörű operátort tartalmazó VP-maradvány a fordított hatókört felvevő operátorkifejezést lineárisan megelőző specifikáló pozícióban található. Mindez Kayne elméletében maradványmozgatás következtében áll elő, míg a tükörelméletben a szóban forgó Spec pozíció a VP-maradvány bázisgenerált pozíciója lesz.⁹ Példaként nézzük meg (3a) és (7b) szerkezeti elemzését. (3a)-ban a nagy hatókörű disztributív kvantor preverbális helyzetű, a Dist által szelektált CountP szerkezeti pozíciója a Dist fej komplementumában van. (13a) mutatja a Kayne-féle, (13b) pedig a tükörelméleti reprezentációt.¹⁰

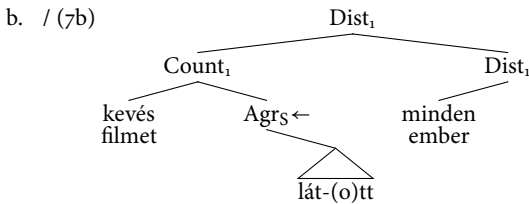
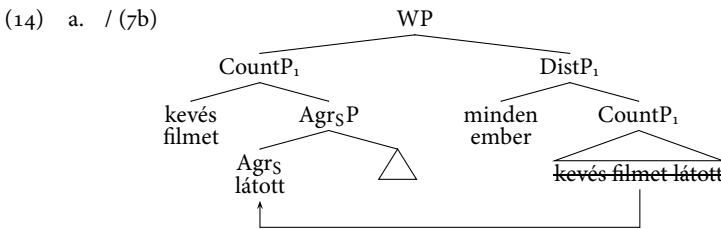
⁸ Cikkünkben is a nyílt szintaxis elmélet tükörelméleti változatát fogjuk követni. A tükörelmélet kiküszöböli a projektálás fogalmát, ennek megfelelően az XP megjelölést nem csomópontokra, hanem összetevőkre használjuk.

⁹ A tükörelmélet (Bródy 2000) lehetővé teszi, hogy a Hatókör-értelmezés elvében feltétlenül k-vezérlés helyett jegydominancia szerepeljen, azaz a csomópontok közötti szerkezeti relációt egy jegyek közötti – ráadásul egyszerűbb – szerkezeti reláció váltja föl. Ennek a következménye az, hogy a tükörelméleti szerkezetben a VP-maradvány alsó másolata kiküszöbölhető, ennél fogva a nyílt szintaxis elmélet célkitűzései oly módon valósíthatók meg, hogy a maradványmozgatással kapcsolatos alapvető problémák föl sem merülnek.

¹⁰ A Kayne-féle (13a), (14a) szerkezeti ábrázolás a tükörelméletben kevésbé jártas olvasók segítségére szolgál, a továbbiakban csak a tükörelméleti szerkezeteket fogjuk megjeleníteni.

Ugyanez a hatóköri interpretáció kifejezhető úgy is, hogy a posztverbális, hangsúlyos disztributív kvantor fordított hatókört vesz föl a preverbális számláló kvantor fölött (7b). Ekkor a VP-maradvány, azaz a CountP a szerkezetben a disztributív kvantor fölötti specifikáló pozícióban foglal helyet ((14a)-ban a Kayne-féle, (14b)-ben a tükörelméleti ágrajz látható):¹¹

A morfológiai szó kiejtett pozícióját nyíllal jelöljük; az indexben az operátorszéria sorszáma szerepel.

¹¹ A VP-maradványon belüli számláló kvantor (*kevés filmet*) a Hatókör-értelmezés elve alapján nem vehet föl nagyobb hatókört az öt követő disztributív kvantornál (*minden ember*). Kayne elméletében a disztributív kvantor azért lesz nagyobb hatókörű a számláló kvantornál, mert vezérli a CountP alsó, Comp, Dist-beli másolatán belül található másolatát. A tükörelméleti reprezentációban ez a másolat nem létezik, a disztributív kvantor nagy hatóköre abból adódik, hogy jegyei dominálják a Spec, Dist-ben lévő CountP-t, így tehát az azon belül elhelyezkedő számláló kvantort is.

Az operátorok hatóköri lehetőségeiről a szakirodalomban részletesen tárgyaltnyelvi adatok összegző megfogalmazását az operátorhierarchiára támaszkodva a Rangsor-általánosítás (Liu 1997) adja meg, mégpedig az alábbi módon:

(15) **Rangsor-általánosítás**

Az alacsonyabb rangú operátor nem vehet föl fordított hatókört a magasabb rangú operátor fölött.

A Rangsor-általánosítás magában foglalja azt, hogy az angol tárgyi számláló kvantor nem tud fordított hatókört fölvenni az alanyi disztributív kvantor felett (2b) (ami egyébként az operátorszériák felépítéséből is következik, mivel az Agr_S feletti szériában lévő DistP magasabban van, mint a mondatszerkezetben bármelyik CountP projekció); ezen kívül azt is képes megjósolni, hogy a PP-argumentum szerepű számláló kvantor sem vehet fel fordított hatókört a tárgyi disztributív kvantor fölött (16).

(16) John showed every photo to few girls.

János mutat-múlt minden kép -nak kevés lány-pl

a. 'János minden képet kevés lánynak mutatott meg.'

b. *'Kevés lány volt, akinek János minden képet megmutatott.'

a. every ph. > few g. DQ > CQ O > PP *egyenes*

b. *few g. > every ph. *CQ > DQ PP > O *fordított*

A Rangsor-általánosítás empirikus általánosításként az egyes szintaktikai elméletekben magyarázatot igényel. A fedett szintaxist is feltételező elméletekben ez azt jelentené, hogy az alacsonyabb rangú operátorkifejezés fedett mozgását a közbeeső magasabb rangú operátorkifejezés megakadályozza, míg a nyílt mozgás bekövetkezhet. Azon túl, hogy maga a megszorítás sem tűnik elméleti szempontból könnyen megalapozhatónak, erősen problematikus a nyílt és a fedett mozgás ily módon való megkülönböztetése. A nyílt szintaxis elméleten belül a Rangsor-általánosítás szerkezeti magyarázatára Bródy–Szabolcsi (2003) tükörelméleti megoldást nyújt. Eszerint az, hogy egy szelektált összetevő komplementum vagy specifikáló pozícióban jelenik meg, morfológiai tényezőkön múlik, egész pontosan a következőképpen:

(17) Az YP szelektált összetevő csak akkor lehet az X fej specifikálójában, ha X, Y morfológiailag nem megvalósuló fejek.

Ez a megszorítás jól motíválható a morfológiai és a szintaktikai szerkezet tükörelméleti felfogásában,¹² míg ha a sztenderd elmélethez tartjuk magunkat, akkor

¹² A tükörelmélet a kiindulópontját képező Tükörelvet ebben a formában posztulálja: a szin-

stipulációként kell elfogadnunk. A magyarban és az angolban az operátorfejek morfológiailag nem megvalósuló fejek, ellentétben az operátorszériákat elválasztó fejekkel (Agr_S , T, Agr_O , ...). Most a magyar posztverbális operátorkifejezések példáin keresztül mutatjuk be, hogyan tudunk ezáltal számot adni a számláló és a disztributív kvantor közötti kontrasztról. Mivel a Dist és a Count operátorfejek morfológiailag nem realizálódnak, (17) értelmében a Dist fej által szelektált CountP mind Comp (18), mind Spec pozícióban állhat (19).¹³ Így kapjuk meg – az előbb bemutatott (13), (14) szerkezetekhez hasonló módon – az egyenes (12a), ill. a fordított hatókört tartalmazó (9b) mondatot.^{14,15}

A Count fej viszont a szérián belül a legalsó, ez tehát nem operátorfrázist, hanem morfológiailag megvalósuló fejű frázist – példánkban TP-t – szelektál. Az előbbieket szerint ez azt jelenti, hogy a TP csak a Comp, Count pozícióban fordulhat elő (20), a Spec, Count pozícióban nem (21).¹⁶ Azt kaptuk, hogy ha a számláló kvantor nagyobb hatókörű a disztributív kvantornál, akkor meg is kell

taktikai szerkezetben az A fej komplementuma akkor és csak akkor lesz B, ha B-A egy morfológiai szó. Mivel a szintaktikai szerkezetben morfológiailag nem megvalósuló fejek is megvannak engedve, ez az alapelv a következőképpen módosítható: egyrészt, ha A, B morfológiailag megvalósuló fejek, és a szintaktikai szerkezetben A komplementuma B, akkor B-A egy morfológiai szó. Másrészt, ha B-A egy morfológiai szó, akkor a szintaktikai szerkezetben a kiterjesztett szón belül A és B között morfológiailag megvalósuló fejek nem állhatnak: ha A közvetlenül dominálja B-t, akkor B az A komplementuma lesz; máskülönben pedig A és B között csak morfológiailag nem megvalósuló fejek helyezkedhetnek el. Két ilyen fej esetén ugyanakkor semmi sem szabja meg, hogy fej–komplementum vagy fej–specifikáló szerkezeti reláció áll fenn közöttük.

¹³ A magyar és az angol eltér egymástól abból a szempontból, hogy (17) teljesülése esetén a magyarban mindkét szerkezet lehetséges, míg az angolban ilyenkor a VP-maradvány számára csak a specifikáló pozíció van megengedve, az (1b) olvasat nem állítható elő egyenes hatókörrel:

(i) *Every film few men saw.
minden film kevés ember-pl lát-múlt

Ez azt jelenti, hogy (17) csak szükséges feltételt szab, és ahhoz, hogy megkapjuk, hogy egy nyelvben valamely hatóköri interpretáció hogyan fejezhető ki, egy további paraméterértékre is szükség van.

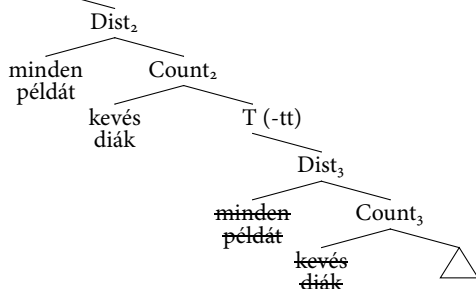
¹⁴ Ha a tükörelméleti helyett az eredeti Kayne-féle reprezentációt tekintjük, akkor (19)-ben a CountP, azaz a VP-maradvány a Comp, Dist pozícióból felmozgatva kerül a végső helyére, amely egy önkényesen bevezetett, a tükörelméletben szükségtelenné váló funkcionális fej (W) specifikálója lesz, vö. (14a,b).

¹⁵ A kvantorkifejezések továbbmozgatása DistP-ből DistP-be, ill. CountP-ből CountP-be azért lehetséges, mert a [dist], ill. a [count] jegyük interpretálható. Az alacsonyabb operátorpozícióban való keresztülmozgatás lokális okokból szükséges, ezzel részletesen a 4.2. alpontban foglalkozunk.

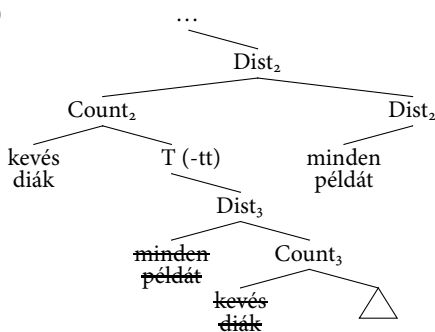
¹⁶ A (21) szerkezetben nem a (20) szerkezet hatóköri értelmezésének megfelelő (12b) monda-

előznie (9a). A (11b) hatóköri olvasat hiányát a magyarban ezáltal a (21) szerkezet rosszulformáltságára visszavezetve megmagyaráztuk.¹⁷

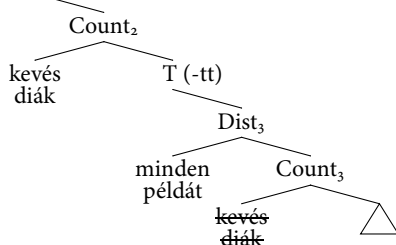
(18) / (12a) ...

(19) / (9b)

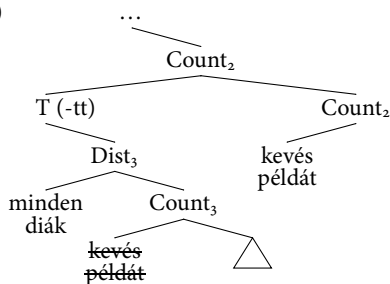
(20) / (9a) ...

tot, hanem a (11b) mondatot ábráztuk, amelyben a számláló kvantor a tárgy funkcióját tölti be. (12b) ugyanis valójában helyes, miképp az előző alponban kifejtettük.

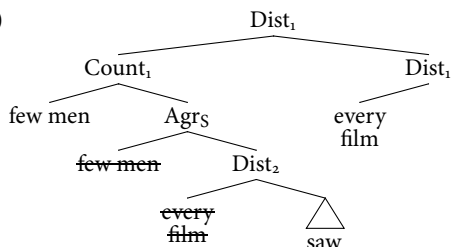
¹⁷ Megjegyezzük, hogy a (17) megszorítás nem tiltja meg a helytelen (8b) mondatot, amelynek szerkezetében a Spec, Count pozíciót a DistP foglalná el, aminek feje morfológiailag nem realizálódik; (8b) azonban a szérián belüli hierarchikus megkötésnek nem tesz eleget.

(21) / *(11b)

Megjegyezzük, hogy a (17) megszorítás segítségével további olyan helytelen mondatokat lehet kizárni, amelyek előállíthatók lennének a nyílt szintaxis elméletben. Ha az angolban a tárgyi disztributív kvantor nagyobb hatókörű az alanyi számláló kvantornál (1b), a Dist által szelektált CountP specifikáló pozíciót foglal el, megelőzve a legmagasabb szériába nyíltan felmozgatott disztributív kvantort (22).

(22) / (1b)

Az alanyi disztributív kvantor viszont nem állhat a mondat végén: a (2a) alatti hatóköri értelmezés nem fejezhető ki más szórenddel, (23b) helytelen lesz.

(23) *Saw few films every man.
lát-múlt kevés film-pl minden ember

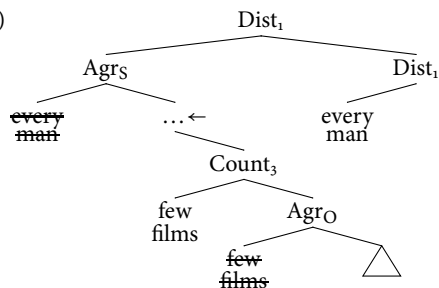
- a. *few f. > every m. *CQ > DQ O > S egyenes
b. *every m. > few f. *DQ > CQ S > O fordított

Ez azzal magyarázható, hogy a morfológiailag megvalósuló fejjel rendelkező Agr_SP számára a Spec, Dist nem lesz elérhető pozíció, a (24)-ben ábrázolt szerkezet tehát megsérti a (17) megszorítást.

Ezenfelül a magyarban a disztributív kvantornál nagyobb hatókörű számláló kvantor nem lehet posztverbális, ha nincs más számláló kvantor, fókusz vagy tagadás a mondatban (25b). Ez abból adódik, hogy a Spec, Count pozíciót itt is az Agr_SP töltene ki, az Agr_S fej morfológiája azonban ezt nem teszi lehetővé.¹⁸

¹⁸ (25a) azt mutatja, hogy ez a szósor egyenes hatókörrel értelmezve sem grammatikus. Er-

(24) / *(23b)

(25) *Látott minden ember kevés filmet.

- a. *minden e. > kevés f. *DQ > CQ S > O egyenes
 b. *kevés f. > minden e. *CQ > DQ O > S fordított

A Rangsor-általánosítással kapcsolatban most két problémát említünk, amelyek hatására a 3.2. alpontban az empirikus általánosításokat újrafogalmazzuk. Az egyik probléma abban áll, hogy a Rangsor-általánosítás nem érvényes a magyarban: amint 2.1.-ben említettük, a posztverbális alanyi számláló kvantor fel tud venni fordított hatókört a tárgyi disztributív kvantor fölött (10b), (12b). Magyarázatot kell majd adnunk arra, hogy ez a jelenség miért lehetséges, és miért függ a nyelvtől, ill. a grammatikai funkcióktól. A másik probléma az, hogy bizonyos esetekben az alacsonyabb rangú disztributív kvantor fölvehet fordított hatókört a magasabb rangú határozatlan kifejezés felett:^{19,20}

(26) Someone saw every film.

valaki lát-múlt minden film

- a. 'Valaki minden filmet látott.'
 b. 'Minden filmre fennáll, hogy valaki látta.'

- a. someone > every f. RQ > DQ S > O egyenes
 b. every f. > someone DQ > RQ O > S fordított

Bródy-Szabolcsi (2001; 2003) ehhez az A'-rekonstrukció eszközének bevezetését javasolja. Ez különböző problémákat von maga után, amelyekről részletesen

re vonatkozólag Bródy és Szabolcsi (2001; 2003) azt javasolja, hogy ha a mondatban van számláló kvantor, akkor ennek, ill. egyiküknek a legmagasabb szériába kell felmozognia, ami egyúttal (8a) kizárására is szolgál.

¹⁹ Ugyanez a jelenség a magyarban is megfigyelhető, részletesen l. Bródy-Szabolcsi (2001; 2003).

²⁰ Megemlítjük, hogy a fordított hatókör lehetősége a RefP-beli kifejezéstől is függ, most viszont célunk csak az volt, hogy a Rangsor-általánosításnak ellentmondó példára hívjuk fel a figyelmet.

a 3.1. alpontban lesz szó. A 4. pontban olyan megoldást próbálunk meg kialakítani, ami az A'-rekonstrukció kiküszöbölését is lehetővé teszi, és a fordított hatókör lehetőségének korlátozottságát nem az alacsonyabb rangú operátorokra általában jellemző jelenségnek, hanem a számláló kvantorok specifikus szintaktikai vonásának tekinti.

Beghelli–Stowell (1997) elképzelése szerint a magyar preverbális és poszterverbális operátorok viszonya szintaktikailag párhuzamba állítható az angol alanyi és tárgyi operátorok viszonyával: az angolban az alanyi, a magyarban pedig a preverbális disztributív kvantorról mondható el az, hogy kötelezően nagyobb hatókörű a mondatban szereplő összes számláló kvantornál. Az elmélet feltételezése szerint az angolban az alany, míg a magyarban a preverbális összetevők helyezkednek el kötelezően az Agr_SP feletti, legmagasabb operátorszériában. Az itt tartózkodó disztributív kvantoroknál tehát – a szérián belüli hierarchiát is figyelembe véve – a számláló kvantorok csak alacsonyabb pozícióban lehetnek. A magyarban ugyanakkor az alany – eltérően az angoltól – nem feltétlenül az Agr_SP feletti szériában foglal helyet: (7a) mutatja, hogy előfordulhat a poszterverbális tartományban kis hatókörrel. Mindez visszavezethető a két nyelv egy ismert különbségére, mivelhogy a magyarban a Spec, Agr_S pozícióban pro is állhat. Ez a feltételezés azonban csak akkor lenne tartható, ha a magyarban az alany és a tárgy hatóköri viselkedésében semmiféle differencia nem mutatkozna. Tekintve, hogy a magyarban is jelen van az alany–tárgy hatóköri aszimmetria, miként 2.1-ben láttuk (11b), (12b), a magyarázatot más irányból kell keresnünk. A kérdésre a 4.1. alpontban térünk vissza.

3. Alapvető szempontok és célok

A 3.1. alpontban felvázoljuk, hogy magyarázatunkban milyen elméleti célkitűzések megvalósítására törekszünk majd. Ezt követően az előző pontban megfigyelt jelenségeket empirikus általánosítások formájában foglaljuk össze a 3.2. pontban.

3.1. Elméleti alapfeltevések

Elemzésünket – hasonlóan Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) elemzéséhez – Kayne (1998) nyílt szintaxis elméletén belül dolgozzuk ki, Bródy (2000) tükörelméletének alkalmazásával. Ennek megfelelően általános elvként tekintjük, hogy a láncok legmagasabb tagja testesül meg fonológiailag, vagyis az operátorok hatóköri pozíciója a kiejtett pozíciónál nem lehet magasabban. Feltételezzük továbbá,

hogyan a láncokban minden másolat teljes, és a jegyellenőrzés szigorúan lokális reláció. Bár a 4. pontban bemutatott elképzelésünk nagy részben összeegyeztethető lenne a nyílt szintaxis elmélet sztenderd felfogásával, a tükörelmélet számos ponton elméletileg kedvezőbbnek látszik: a Kayne-féle maradványozgatás kiküszöbölésében, ill. a Rangsor-általánosítás szerkezeti magyarázatában (17) épp úgy, mint az általunk javasolt morfoszintaktikai engedélyezés (59) terén.

Az operátorszériákra vonatkozóan kiindulásként az alábbi három követelményt fogjuk alapul venni.

- (27) a. Az operátorszériák mondat szerkezetben való elhelyezkedésére vonatkozó minden megszorítás univerzális.
 b. Az operátorszériák belső felépítésére vonatkozó minden megszorítás univerzális.
 c. Az operátorszériák belső felépítésére vonatkozó minden megszorítás uniform.

Cikkünkben a vizsgált jelenségek olyan magyarázatát keressük, amely e három kritériumnak eleget tesz. Az első két elméleti megfontolás (27a,b) annak az általánosabb feltételezésnek része, amely szerint a funkcionális hierarchia univerzális.²¹ Mindez összhangban áll a minimalista elmélet azon törekvésével, amely a szintaktikai paraméterek kiküszöbölésére irányul. (27b,c)-ben az *operátorszériák belső felépítése* terminus az operátorfrázisok hierarchikus viszonyait, ill. rekurzivitását foglalja magában. Ez a két alapfeltevés tehát azt mondja ki, hogy minden nyelvben minden operátorszéria ugyanazon funkcionális hierarchia által van meghatározva. E pillanatban azt feltételezzük, hogy az operátorszériák $Ref^* > Dist^* > Count$ felépítésűek, ezt a 4.3. alponthban több tekintetben módosítani fogjuk.²² Ha ez valamely esetben a felszínen nem teljesül, akkor elgondolásunk szerint annak grammatikai elvekre, ill. paraméterértékekre visszavezethető okai vannak. Az, hogy valamely hatóköri olvasat egyenes vagy fordított hatókörrel fejezhető ki, nyelvspecifikus vonás, ami a különböző elméletekben különböző paraméterekből származtatható. Az elmondottak alapján az viszont univerzálisnak tűnhet, hogy egy bizonyos hatóköri olvasat létezik-e egyáltalán. A helyzet az, hogy ez is lehet nyelvfüggő – egy példa a következő alponthban is szerepel –, lényeges azonban, hogy ezen jelenség létezése önmagában nem feltétlenül mond ellent a három fenti alapkövetelményünknek; ennek részleteit a 4. pontban tárgyaljuk.

²¹ Amint a 4.3. alponthban kifejtjük, a funkcionális hierarchiát nem funkcionális fejekre, hanem szintaktikai jegyekre fogjuk megadni.

²² Bródy és Szabolcsi (2001; 2003) ezt csak a legmagasabb operátorszériában feltételezik így, az összes Agr_S alatti szériában megengedik a $CountP$ rekurzivitását. Ez azonban ellentétben áll a (27c) elméleti követelményünkkel; másfelől, elemzésünkben rekurzív $CountP$ -t tartalmazó operátorszériára nem lesz szükségünk (erről l. a 49. lábjegyzetet).

Mindezek mellett a cikkben azt is feltételezni fogjuk, hogy az operátorok hatóköri értelmezése kötelezően a lehető legmagasabb pozícióban történik, azaz nincs megengedve a hatóköri rekonstrukció. Egy ilyen elmélet mindenképpen megszorítottabb, és megítélésünk szerint jobban összeegyeztethető a nyílt szintaxis elmélet szemléletével. A rekonstrukció eszköze ezen túlmenően is mind elméleti, mind empirikus szempontból problematikusnak tűnik. A következő általános problémát Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) alábbi példáján keresztül ismergetjük.

(28) Valamit kölcsönadott mindenki.

a. valami > mindenki	RQ > DQ	O > S	<i>egyenes</i>
b. mindenki > valami	DQ > RQ	S > O	<i>fordított</i>

Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) oly módon állítja elő a (28b) hatóköri értelmezést, hogy a határozatlan kifejezést többször egymás után RefP-ből RefP-be mozgatjuk, majd pedig rekonstrukciónak vetjük alá. Ellenben ugyanez az interpretáció a (29a) szórendű mondatnál is kifejezhető:

(29) Kölcsönadott mindenki valamit.

a. mindenki > valami	DQ > RQ	S > O	<i>egyenes</i>
b. valami > mindenki	RQ > DQ	O > S	<i>fordított</i>

Ennek a mondatnak a szerkezetében sem a RefP projekció, sem a határozatlan kifejezés másolata nincs jelen a legfelső szériában, következésképp a gazdaságossági elvek az A'-rekonstrukciót igénybe vevő szerkezetet nem teszik lehetővé. Egy további kérdés az, hogy hogyan vezethetők le általános elvekből azok az egyedi megkötések, amelyek megszabják, hogy mely elemek rekonstruálhatók, ill. mely elemek gátolják más elemek rekonstrukcióját.

A rekonstrukció kiküszöbölése mellett empirikus érvek is szólnak, a túlgenerálásra most két példát említünk. A magyarban alapvető jelenség az, hogy a preverbális tartományban csak egyenes hatókör lehetséges, ami megfelel a nyílt szintaxis elmélet felfogásának: a fordított hatókört felvevő operátort a VP-maradvány lineárisan megelőzi. Ezzel szemben a két preverbális disztributív kvantort tartalmazó mondatban a szórendileg előbb álló rekonstrukciójával előállítható lenne a fordított hatókör (30b):

(30) Legalább két diák minden példát megoldott.

a. legalább két d. > minden p.	DQ ₁ > DQ ₂	S > O	<i>egyenes</i>
b. *minden p. > legalább két d.	*DQ ₂ > DQ ₁	O > S	<i>fordított</i>

Másfelől, ha a mondatban egy preverbális operátor és két posztverbális disztributív kvantor jelenik meg, hatóköri többértelműség lép föl: az egyenes hatókörű olvasat (31a) mellett a mondatvégi kvantor föl tud venni fordított hatókört a másik posztverbális kvantor (31b), valamint mindkét kvantor felett (31c). A preverbális operátorkifejezés rekonstrukciója által viszont meg tudjuk kapni a 2-1-3, ill. a 2-3-1 hatóköri olvasatokat (31d,e), márpedig ezek nem elfogadhatóak.

(31) Csak egy diák bukott meg legalább két tárgyból minden félévben.

a.	csak egy d. > legalább két t. > minden f.	1-2-3
b.	csak egy d. > minden f. > legalább két t.	1-3-2
c.	minden f. > csak egy d. > legalább két t.	3-1-2
d.	*legalább két t. > csak egy d. > minden f.	*2-1-3
e.	*legalább két t. > minden f. > csak egy d.	*2-3-1

Megjegyezzük továbbá, hogy a Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) által bemutatott két mondatípus sem teszi egyértelműen szükségessé az A'-rekonstrukció bevezetését.²³ Mindezek alapján az lesz a célunk, hogy a nyílt szintaxis elmélet olyan verziójában adjunk elemzést, amely nem folyamodik rekonstrukcióhoz.

²³ A (28b) mondatban lehetséges az is, hogy a preverbális határozatlan kifejezés (*valamit*) kontrasztív topik pozícióban áll. Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) másik példamondatában a referáló kvantor (*a legtöbb osztályban*) fordított hatókört tud fölvenni a számláló kvantor (*kevés példát*) fölött, amit a számláló kvantor rekonstrukciójával állítanak elő.

- (i) Minden tanár kevés példát adott fel a legtöbb osztályban.
minden t. > a legtöbb o. > kevés p. DQ > RQ > CQ *fordított* (1-3-2)

Amennyiben az alábbi szórenddel is helyes mondatot kapunk, a fordított hatókör rekonstrukció helyett a VP-maradvány Spec pozícióban való felvétele által is megmagyarázhatóvá válik.

- (ii) Minden tanár a legtöbb osztályban kevés példát adott fel.
minden t. > a legtöbb o. > kevés p. DQ > RQ > CQ *egyenes* (1-2-3)

Habár a Dist>Ref>Count hierarchia az operátorszérián belül nincs megengedve – ami megfelel annak a ténynek, hogy a magyar preverbális tartományban a referáló kifejezések megelőzik a disztributív kvantorokat –, az anyanyelvi beszélők többsége a (ii) mondatot mégis elfogadhatónak találja. Surányi (2002) megemlíti, hogy a hatókörrel rendelkező RefP-beli kifejezések bizonyos esetekben előfordulhatnak preverbálisan a disztributív kvantor után, különösen akkor, ha egy kisebb hatókörű preverbális operátor is jelen van a mondatban.

3.2. Empirikus általánosítások

A 2.1. alpontban megállapítottuk, hogy a magyarban a lehetséges operátor-hatókörökre nem áll fenn az a korlátozás, hogy a számláló kvantor nem vehet föl fordított hatókört a disztributív kvantor fölött, a Rangsor-általánosítás (15) tehát empirikusan nem helytálló. Amint láttuk, a fordított hatókör lehetősége összefüggésben áll a grammatikai funkciókkal: az alanyi számláló kvantornak a tárgyi disztributív kvantor fölött lehet (12b), míg a tárgyi számláló kvantornak az alanyi disztributív kvantor fölött nem lehet fordított hatóköre (11b). Az empirikus általánosítás kialakításánál tehát az argumentumhierarchia szerepét is számításba kell vennünk. Figyelembe kell vennünk továbbá azt, amit a referáló és a disztributív kvantorokkal kapcsolatban 2.2.-ben elmondtunk.²⁴ Mindezeknek megfelelően az alábbi megfogalmazást kapjuk:

- (32) A számláló kvantor csak akkor vehet föl fordított hatókört egy nála magasabb rangú operátor fölött, ha az argumentumhierarchiában nincs alacsonyabban.

Sejtésünk szerint (32) univerzális megszorítás, amely szerkezetileg magyarázható. Miként 2.1-ben bemutattuk, ha az operátor-hatóköröket a lineáris sorrend, az operátorhierarchia és az argumentumhierarchia szerint vizsgáljuk, a magyarban a (32) által meg nem engedett eset az egyetlen, amely nem lehetséges.²⁵

Az angolban valóban teljesül az, hogy a számláló kvantor nem vehet föl fordított hatókört a disztributív kvantor fölött (2b), sőt, egy ennél erősebb megkövetés érvényes: az argumentumhierarchiában alacsonyabban lévő számláló kvantor egyáltalán nem lehet nagyobb hatókörű az argumentumhierarchiában magasabban lévő disztributív kvantornál. Ha a disztributív kvantor alany, akkor szerkezetileg magasabban helyezkedik el a számláló kvantor összes lehetséges pozíciójánál. Tárgyi disztributív kvantor esetén azonban nem ez a helyzet: az Agr_S vagy a T feletti szériában lévő számláló kvantor pozíciója magasabban lesz. Ugyanakkor az a hatóköri olvasat, amelyben a PP-argumentum szerepű számláló kvantor nagyobb hatókörű a tárgyi disztributív kvantornál, nemcsak fordított, hanem egye-

²⁴ Ennélfogva az sem lenne kielégítő, hogyha a Rangsor-általánosítást így módosítanánk: ha az X operátor mind az operátorhierarchiában, mind az argumentumhierarchiában magasabban van az Y operátornál, akkor Y nem vehet föl fordított hatókört X fölött.

²⁵ Függetlenül a Rangsor-általánosítás empirikus problémáitól, a (17) alatti megszorítást fenntartjuk, mivel számos helyes predikciót tesz a magyar és az angol hatóköri viszonyokra nézve, valamint ki tudja zárni a nem grammatikus igekezdetű (23b) és (25b) mondatokat. A kérdés az, hogy milyen szerkezetet tudunk rendelni a Rangsor-általánosításnak ellentmondó (12b) mondatához; ezzel a 4.3. alpontban foglalkozunk.

nes hatókörrrel sem állítható elő: a korábban bemutatott (16b) mellett az alábbi két mondat is agrammatikus.²⁶

- (33) *John to few girls showed every photo.
 János -nak kevés lány-pl mutat-múlt minden kép
 *few g. > every ph. *CQ > DQ PP > O egyenes
- (34) *John showed to few girls every photo.
 János mutat-múlt -nak kevés lány-pl minden kép
 *few g. > every ph. *CQ > DQ PP > O egyenes

Amennyiben nem a nyílt szintaxis elméletet követjük, és az angolban a disztributív és a számláló kvantor fedett mozgását feltételezzük, (33) és (34) egyszerűen megoldhatóvá válik: mindkét kvantorkifejezést A-pozícióban kell kiejteni. A probléma ekkor abban áll, hogy fordított hatókörrrel miért nem vehet föl a PP-argumentum szerepű számláló kvantor nagyobb hatókört a tárgyi disztributív kvantornál, azaz hogyan zárható ki a (16b) olvasat. A Rangsor-általánosítás szerkezeti magyarázata (17), mint láttuk, csak a nyílt szintaxis elméletben alkalmazható.

A nyílt szintaxis elméletben tehát arról kell számot adnunk, hogy miért nem lehetséges az, hogy a PP-argumentum szerepű számláló kvantornak egyenes hatókörrrel legyen nagyobb hatóköre a tárgyi disztributív kvantornál (33), (34). Ha a számláló kvantor a disztributív kvantort tartalmazó, Agr_O feletti szériánál magasabb szériában foglal helyet, tehát nagyobb hatókörű, akkor éppen ezt várnánk; az egyenes hatókörű szórend abból adódik, hogy a Count fej által szelektált összetevő (17) értelmében komplementumpozícióban helyezkedik el. Mindebből arra következtethetünk, hogy a számláló kvantor az Agr_O alatti szériából nem tud eljutni az Agr_O felettinél magasabb szériába, függetlenül attól, hogy a szerkezetből adódóan milyen lineáris szórendet kapnánk. Ennek alapján a következő empirikus általánosítás állítható fel:²⁷

- (35) Az angolban a számláló kvantor hatóköri pozíciója az A-pozíciója fölötti szériánál nem lehet magasabban.

Másképpen megfogalmazva, az angol számláló kvantorok a disztributív kvantor tagmondatba zártságához (*clause-boundedness*) hasonló tulajdonsággal ren-

²⁶ A (33) és (34) mondatban az alany RefP-ben helyezkedik el, a számláló kvantort tehát lineárisan megelőzi. Lényeges, hogy mindkét szórend rossz angol mondatot eredményez, az ige kiejtett pozíciójától függetlenül.

²⁷ Ugyanez nem teljesül az angol disztributív kvantorokra, amint az (1b) példában láttuk.

delkeznek. Ismeretes, hogy a disztributív kvantor hatóköre nem lehet magasabban annál a tagmondatnál, amely őt mindenképpen tartalmazza (36).

- (36) Few men think that every film is good.
 kevés ember-pl gondol hogy minden film van jó
- a. 'Kevés ember gondolja azt, hogy minden film jó.'
 b. *'Minden filmről kevés ember gondolja azt, hogy jó.'
- a. few m. > every f. CQ > DQ egyenes
 b. *every f. > few m. *DQ > CQ fordított

Az előbb arra a megállapításra jutottunk, hogy az angolban a számláló kvantor hatóköre nem lehet magasabban az A-pozíciója fölötti operátorszériánál, azaz annál a szériánál, amely mindenképpen tartalmazza; azt mondhatjuk tehát, hogy az angol számláló kvantorokra a szériába zártság jellemző. Mindez arra utal, hogy a hatóköri lehetőségek bizonyos esetekben nem két adott típusú operátorkifejezés közötti viszonyként, hanem egy adott típusú operátorkifejezés és valamely tartomány közötti viszonyként írhatók le.

Foglaljuk össze, milyen feltételek mellett lehet a számláló kvantor hatóköre nagyobb a disztributív kvantorénál a két nyelvben. Ha a nagy hatókörű operátor az argumentumhierarchiában magasabban van, akkor az A-egyenes hatókör, ha alacsonyabban, akkor az A-fordított hatókör elnevezést fogjuk használni. Mindkét nyelvben fennáll, hogy a tárgyi számláló kvantor nem tud fölvenni fordított hatókört az alanyi disztributív kvantor fölött, vagyis az az eset ki van zárva, amelyben a számláló kvantor nagy hatóköre egyidejűleg fordított és A-fordított hatókörként valósulna meg. A szórendi kötöttségekből adódóan az angolban – a magyartól eltérően – az egyenes, ill. fordított hatókör, valamint az argumentumhierarchia szerinti egyenes, ill. fordított (A-egyenes, ill. A-fordított) hatókör lehetősége kétirányú összefüggést mutat: egyenes hatókör akkor és csak akkor kapható, ha az egyúttal A-egyenes hatókör is lesz. A magyarban viszont két olyan eset is létezik, ami az angolban nincs megengedve. Egyfelől, a magyarban a számláló kvantor fölvehet fordított hatókört a disztributív kvantor fölött, de csak akkor, ha ez A-egyenes hatókörrel történik, tehát például posztverbális alanyi számláló kvantor és tárgyi disztributív kvantor esetén (10b), (12b). A fordított hatókörnek ez az esete az angolban nem lehetséges (37b), ami a nyílt szintaxis elméletben a Rangsor-általánosítás szerkezeti magyarázata által ragadható meg (17), miképp 2.2-ben tárgyaltuk.

- (37) *Saw every film few men.
 lát-múlt minden film kevés ember-pl
a. *every f. > few m.	*DQ > CQ	O > S	egyenes
b. *few m. > every f.	*CQ > DQ	S > O	fordított

Másfelől, a magyarban az argumentumhierarchiában alacsonyabb számláló kvantor fölvehet nagyobb hatókört az argumentumhierarchiában magasabb disztributív kvantornál, vagyis megengedett az A-fordított hatókör lehetősége, de csak egyenes hatókörrel (7a). Az angolban viszont a nagy hatókörű számláló kvantor az argumentumhierarchiában kötelezően magasabban áll (1a), (2b), ez tehát arra példa, hogy valamely hatóköri olvasat lehetősége nyelvfüggő. Ennek korábbi magyarázata azon alapult, hogy a magyarban az alany lehet az Agr_SP alatt, ez azonban nem tartható, mivel teljes hatóköri alany-tárgy szimmetriát jósolna a magyarra, amiről láttuk, hogy nem felel meg a nyelvi tényeknek (11b), (12b). A 4. pontban megpróbálunk egy olyan magyarázatot vázolni, ami eleget tesz az előző alponthoz lefektetett elméleti alapfeltevéseinknek.

4. A javasolt magyarázat

Ebben a pontban a vizsgált jelenségek magyarázatát próbáljuk meg kidolgozni a nyílt szintaxis elméletben, az operátorszériákat tartalmazó mondat szerkezet feltételezése mellett.²⁸ Elképzelésünket három szakaszban fogjuk kifejteni. A 4.1. alponthoz a magyarban tárgyalt alany-tárgy hatóköri aszimmetria, valamint újabb angol nyelvi adatok alapján amellet érvelünk, hogy szükséges bevezetni a mondat szerkezetbe egy olyan operátorszériát, amely magasabban van az Agr_SP feletti szériánál. A 4.2. alponthoz arra keressük a választ, hogy az angolban a számláló kvantor miért nem képes magasabbra mozogni az A-pozíciója feletti szériánál. Gondolatmenetünkben következően ezt két tényező együttes hatása idézi elő: az operátormozgatás szériák segítségével megfogalmazható lokálisága, valamint az, hogy az angolban bizonyos szériákban nem lehet jelen a CountP projekció. Az

²⁸ Lehetőségek olyan alternatív magyarázatok is, amelyek az általunk tárgyalt jelenségek más elméleti kiindulópontból vizsgálják. Surányi (2002; 2004) a disztributív és a számláló kvantork szintaktikai különbözőségeit a kvantoremelés és a jegyellenőrzés által kiváltott mozgatás egymástól különböző tulajdonságaira vezeti vissza. Ebben nem feltételezi a [dist] jegyek, ill. a DistP projekció létezését, ugyanakkor megengedi a fedett mozgatást. Surányi (2006) elemzésében a tárgy keverés (*scrambling*) típusú mozgatása játszik fontos szerepet az alany-tárgy aszimmetria jelenségek magyarázatában. A későbbi kutatások egyik kérdése az lehet, hogy kidolgozható-e olyan elmélet, amely több eltérő megközelítés alapgondolatát is magába tudja építeni, minden eddiginél teljesebb magyarázatot nyújtva.

utóbbi feltételezés egy olyan lehetséges magyarázatát mutatjuk be a 4.3. alpontban, amely a [nonneut] jegy nyelvfüggő morfoszintaktikai tulajdonságára épül. Ez egyúttal a két nyelv közötti különbség parametrikus megragadására is képes, aminek alapján javaslatot teszünk azon magyar mondatok szerkezetére, amelyekben a posztverbális alanyi számláló kvantor fordított hatókört vesz föl a tárgyi disztributív kvantor fölött.

4.1. A nulladik széria

Az alany–tárgy hatóköri aszimmetria jelenségéből arra következtethetünk, hogy az alanyi operátorkifejezés a magyarban is kötelezően az Agr_SP fölött helyezkedik el. Ugyanakkor az alany mind a preverbális, mind a posztverbális mondatszakaszban megjelenhet, az Agr_SP feletti operátorszéria tehát nem lehet azonos azzal a tartománnyal, amelybe a preverbális kifejezések és a nagy hatókörű (a hatókörüket valamely preverbális kifejezés fölött felvevő) posztverbális operátorok tartoznak. Minthogy a preverbális tárgyi számláló kvantor egyenes hatókör esetén a posztverbális alanyi disztributív kvantornál magasabb szériában foglal helyet (7a), azt fogjuk feltételezni, hogy az Agr_SP felett nem csak egy széria található. Az eddigi elképzeléseinket tehát úgy fogjuk módosítani, hogy a mondat szerkezetet ki kell egészítenünk egy olyan operátorszériával, amely minden eddigi feltételezett szériánál magasabban van; a továbbiakban ezt nulladik szériának fogom nevezni. A magyarban a nulladik szériában a preverbális és a nagy hatókörű posztverbális operátorok helyezkednek el, az ígét pedig nem az Agr_S, hanem a nulladik széria határát képező fej pozíciójában ejtjük ki.^{29,30} Ezen a ponton tehát az operátorszériák itt látható szerveződését feltételezzük:

$$\begin{array}{c} \text{Ref*} > \text{Dist*} > \text{Count} > X > \text{Ref*} > \text{Dist*} > \text{Count} > \text{Agr}_S > \text{Ref*} > \text{Dist*} > \text{Count} > T > \dots \\ \text{o. széria} & & \text{1. széria} & & \text{2. széria} \\ & & \text{Ref*} > \text{Dist*} > \text{Count} > \text{Agr}_O > \dots \\ & & \text{3. széria} \end{array}$$

Ennek alapján a tárgyalt, alább eredeti számmal megismételt mondatok e pillanatban javasolt operátorszerkezetét a magyarra (38), az angolra pedig (39) alatt találjuk.^{31,32}

²⁹ Az ige kiejtett pozíciójára vonatkozó feltételezésünk a 4.3. alpontban módosulni fog. Megjegyezzük, hogy az angolban a segédige kiejtési pozíciója az Agr_S fejen van.

³⁰ Nem foglalkozunk itt azzal a kérdéssel, hogy mi az a morfológiailag nem realizálódó, interpretálható jegyű funkcionális fej, ami fölött a nulladik szériát találjuk, ezt a továbbiakban X fejnek fogjuk jelölni; megjegyezve, hogy a Fin, ill. a Pred fej lehetőségét mindenképpen számításba kell vennünk.

- (7) Kevés filmet látott minden ember.
- a. kevés f. > minden e. CQ > DQ O > S *egyenes*
 b. minden e. > kevés f. DQ > CQ S > O *fordított*
- (9) Melyik osztályban oldott meg kevés diák minden példát?
- a. kevés d. > minden p. CQ > DQ S > O *egyenes*
 b. minden p. > kevés d. DQ > CQ O > S *fordított*
- (11) Melyik osztályban oldott meg minden diák kevés példát?
- a. minden d. > kevés p. DQ > CQ S > O *egyenes*
 b. *kevés p. > minden d. *CQ > DQ O > S *fordított*
- (12) Melyik osztályban oldott meg minden diák kevés példát?
- a. minden d. > kevés p. DQ > CQ S > O *egyenes*
 b. *kevés p. > minden d. *CQ > DQ O > S *fordított*
- (38)
	o. széria	1. széria	3. széria	
	Count X Dist	Count Agr _S	... Dist	Count Agr _O
a.	MELYIK <u>MINDEN</u>	<u>KEVÉS</u> (MINDEN)	...	(KEVÉS) (MINDEN) (11a)
b.	MELYIK	<u>KEVÉS</u> (KEVÉS)	...	<u>MINDEN</u> (MINDEN) (9a), (12b)
c.	MELYIK <u>MINDEN</u>	<u>KEVÉS</u> (KEVÉS)	...	(MINDEN) (MINDEN) (12a), (9b)
d.	<u>KEVÉS</u> <u>MINDEN</u>	(KEVÉS) (MINDEN)	...	(KEVÉS) (KEVÉS) (7a)
- (1) Few men saw every film.
 kevés ember-pl lát-múlt minden film
- a. 'Kevés ember van, aki minden filmet látott.'
 b. 'Mindен filmet kevés ember látott.'
- a. few m. > every f. CQ > DQ S > O *egyenes*
 b. every f. > few m. DQ > CQ O > S *fordított*

³¹ Az operátorszerkezetekben csak a számunkra releváns pozíciókat tüntetjük föl. A vizsgált operátorkifejezések hatóköri pozícióját aláhúzással jelöljük, az alatta lévő másolatokat zárójelbe tesszük.

³² Ezekből a szerkezetekből is megállapítható, hogy az angolban a magyartól eltérően az operátormozgatásra szigorúbb értelemben érvényes a gazdaságosság (vö. (38a), (39a)), de ez az operátorszériák bevezetésétől független probléma. (38a)-ban a tárgyi számláló kvantor 1. szériába való mozgatása azt vonja maga után, hogy a hatóköri pozíciója is ott lesz. A mozgatást tartalmazó és a mozgatás nélküli szerkezetnek tehát nem azonos a jelentése, ezért a két szerkezet gazdaságossági szempontból nem hasonlítható össze egymással. Hangsúlyoznunk kell, hogy az A'-rekonstrukcióval kapcsolatos, 3.2-ben említett gazdaságossági problémánál nem erről van szó, hiszen ott mindkét szerkezetben ugyanaz lesz a kvantorkifejezés hatóköri pozíciója.

szériában nincs jelen a CountP projekció. Amint a későbbiekben látni fogjuk, ezt fogjuk követni, de mindezt a grammatikai elvek és egy nyelvspecifikus paraméter együttműködéséből kell tudnunk megmagyarázni, különben a másik két elméleti alapfeltevésünkkel kerülnénk összeütközésbe (27b,c): az operátorszériák belső felépítésére univerzális, ill. uniform megszorítások vonatkoznak.

Megjegyezzük, hogy a nulladik széria jelenléte az angolban empirikusan is kimutatható, amennyiben a 3.1-ben tárgyaltak alapján az A'-rekonstrukció eszközét szeretnénk elkerülni a szérián belüli Ref>Dist hierarchikus viszony fenntartása mellett. Ez esetben ugyanis a (43b) mondatban a tárgyi disztributív kvantor csak úgy tud nagyobb hatókört fölvenni az alanyi határozatlan kifejezésnél, ha magasabb szériában helyezkedik el, azaz az Agr_SP fölött legalább két operátorszériának kell lennie.³³

- (43) Someone saw every film. (=26)
 valaki lát-múlt minden film
 a. 'Valaki minden filmet látott.'
 b. 'Minden filmre fennáll, hogy valaki látta.'
- a. someone > every f. RQ > DQ S > O egyenes
 b. every f. > someone DQ > RQ O > S fordított

A (43b) mondat operátorszerkezetét (44) alatt ábrázoljuk.

- (44) o. széria 1. széria 3. széria
 Dist X | Ref Dist Agr_S | ... Dist Agr_O
EVERY SOME (EVERY) (SOME) (EVERY) (EVERY) (43b)

Ugyanígy következtethetünk arra is, hogy az Agr_SP és az Agr_OP között legalább két széria található, vagyis valóban szükséges a TP fölötti operátorszéria feltételezése: az alábbi (45b) mondatban a disztributív kvantort az alanyi számláló kvantor és a tárgyi határozatlan kifejezés közötti hatókörrel értelmezzük, tehát az Agr_SP-nél alacsonyabb, de az Agr_OP felettinél magasabb szériában kell helyet foglalnia.^{34,35}

³³ A nulladik széria bevezetése megengedné azt is, hogy az alanyi disztributív kvantor az Agr_SP feletti szériából ide felmozogjon. Ekkor azonban a (17) alapján a Dist fej által szelektált összetevő, azaz az XP a kvantort lineárisan megelőző Spec, Dist pozícióban helyezkedne el, mivel az X fej morfológiailag nem valósul meg; a (23b) mondat viszont agrammatikus. Ezt gazdasági okokkal lehet megmagyarázni: ez esetben a disztributív kvantornak szükségtelen a nulladik szériába felmozognia.

³⁴ Itt most nem vizsgáljuk a (45) mondat további hatóköri értelmezési lehetőségeit, amelyekben nem a számláló kvantor rendelkezik a legnagyobb hatókörrel.

³⁵ (45b) szerkezetében a TP a Spec, Dist pozíciót foglalja el, ami megsérti a (17) megszorítást. A problémára a 4.3. alpontban visszatérünk (l. a 43. lábjegyzetet).

- (45) Few students introduced some professor to every guest.
 kevés diák-pl bemutat-múlt valamelyik professzor -nak minden vendég
 'Kevés diák volt, aki valamelyik professzort minden vendégnek bemutatta.'
 'Kevés diák volt, aki minden vendégnek bemutatta valamelyik professzort.'
- a. few s. > some p. > every g. RQ > DQ O > PP *egyenes (1-2-3)*
 b. few s. > every g. > some p. DQ > RQ PP > O *fordított (1-3-2)*

Ennek megfelelően (46) mutatja (45b) operátorszerkezetét:

- (46) o. széria 1. széria 2. széria 3. széria
 X | Count Agr_S | Dist T | Ref Dist Agr_O | ...
 FEW (FEW) EVERY (FEW) SOME (EVERY) (SOME) (EVERY) (45b)

4.2. Az operátormozgatás lokalitása

A 3.2. alpontban megállapítottuk, hogy az angolban a számláló kvantorok szériába zártak: az A-pozíciójuk fölötti szériánál magasabb operátorszériában nem fordulhatnak elő (33), (34). Ebben az alpontban ennek lehetséges magyarázatait tekintjük át a mellettük, ill. ellenük szóló érvekkel együtt.

Elképzelésünk szerint az angol számláló kvantorok szériába zártsága azal magyarázható, hogy a kvantorkifejezések Spec, Count pozícióból való továbbmozgatása valamilyen oknál fogva nem mehet végbe. Első javaslatként az adódhatna, ha a kérdéses jelenséget befagyási (*freezing*) effektusként fognánk fel, és a Spec, Count pozícióból történő továbbmozgatás tilalmát egy grammatikai elv mondaná ki. Csakhogy, mint láttuk, nyelvfüggő jelenségről van szó, a Spec, Count pozíció nem rendelkezhet ezzel az univerzális tulajdonsággal, hiszen akkor a magyarban sem volna lehetséges az, hogy a számláló kvantor a hatókörét az A-pozíció feletti szériánál magasabban veszi föl. Egy ilyen megközelítés egyébként a disztributív kvantorok tagmondatra zártságának kérdését továbbra is nyitva hagyná, minthogy a Spec, Dist pozícióból való továbbmozgatást meg kell engednünk. Összegezve tehát, azt, hogy az angolban a számláló kvantor nem tud továbbmozogni a Spec, Count pozícióból, vissza kellene vezetnünk univerzális és nyelvspecifikus tényezők együtthatására.

A következő lehetőségben, amit megvizsgálunk, Fox (1995) elméletére alapozva abból indulunk ki, hogy minden operátorpozícióból ugyanolyan operátorpozícióba való mozgatásnak hatással kell lennie a hatóköri viszonyokra. Emellett feltételezzük, hogy az operátorszériák lokalitási tartományok: az operátormozgatás egy operátorszériából csak a közvetlenül fölötte lévő operátorszériába történhet, azaz a mozgatás során nem lehet egy szériát átugrani. Ez nem az operátorszériák elméletének speciális feltételezése, hanem egy olyan általánosan fenn-

Olyan megoldást fogunk javasolni, amelyben az operátormozgatás lokalizására vonatkozó megszorításunkat fenntartjuk, ezenfelül pedig azt feltételezzük, hogy az angolban bizonyos szériákból hiányzik a CountP projekció. Ezek együttes következményeként fog adódni, hogy az angol számláló kvantorok a Spec, Count pozícióból nem képesek továbbmozogni. A 4.3. alpontban foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy mi vonja maga után azt, hogy az angolban egyes operátorszériák nem tartalmaznak CountP-t. Ezt a 4.1. alpontban a nulladik szériáról állítottuk, ezáltal adva számot arról a tényről, hogy az angol tárgyi számláló kvantor nem lehet nagyobb hatókörű az alanyi disztributív kvantornál (2b), (40), hiszen számára az egyetlen erre alkalmas pozíció pont a nulladik szériában lenne. Amint látni fogjuk, a nulladik szériához hasonlóan a második, azaz az Agr_SP és TP közötti operátorszériában sincs jelen a CountP.³⁶ Ezáltal megmagyarázhatóvá válik, hogy a PP-argumentum szerepű számláló kvantor miért nem tud fölvenni nagyobb hatókört a tárgyi disztributív kvantornál sem egyenes (50), (51), sem fordított hatókörrel (52b). Ehhez két operátorszéria állna rendelkezésére, ellenben a TP feletti szériában nem található CountP projekció (az (53) alatti operátorszerkezet az angolban nem lehetséges), míg az Agr_OP feletti, harmadik szériából nem lehet egy lépésben az első – egyébként CountP-t tartalmazó – szériába mozogni (54).

(50) *John to few girls showed every photo. (= (33))
 János -nak kevés lány-pl mutat-múlt minden kép
 *few g. > every ph. *CQ > DQ PP > O egyenes

(51) *John showed to few girls every photo. (= (34))
 János mutat-múlt -nak kevés lány-pl minden kép
 *few g. > every ph. *CQ > DQ PP > O egyenes

(52) John showed every photo to few girls. (= (16))
 János mutat-múlt minden kép -nak kevés lány-pl
 a. 'János minden képet kevés lánynak mutatott meg.'
 b. *'Kevés lány volt, akinek János minden képet megmutatott.'
 a. every ph. > few g. DQ > CQ O > PP egyenes
 b. *few g. > every ph. *CQ > DQ PP > O fordított

(53) o. széria 1. széria 2. széria 3. széria
 X | Ref Agr_S | Count T | Dist Count Agr_O | ...
 FEW EVERY (FEW) (EVERY) (FEW) *(33)

³⁶ A lokalitási megszorítás értelmében (2b) és (40) kizárásához ez is elegendő.

(54)

1. széria	2. széria	3. széria										
Dist	Count	Agr _S		Dist	T		Dist	Count	Agr _O			
	<u>CQ</u>						<u>DQ</u>	(CQ)	(DQ)			
	↑	⏟					×	⏟			↑	...

Mindez azt mutatja, hogy a tartományok által meghatározott lokális feltétel nem helyettesíthető olyan megfogalmazással, amely intervenciós hatásokra hivatkozik: az operátormozgatás akkor sem tud átugrani egy szériát, ha a következő célpozíció nem abban, hanem a fölötte lévő szériában található. Azzal kapcsolatban, hogy hogyan építhető be a hatókör lokálisának vázolt megközelítése a szintaktikai lokális általános elméletébe, számos kérdés vehető fel, amelyek tanulmányozása a későbbi kutatások feladata lesz.³⁷

4.3. A nyelvspecifikus paraméter

Ebben az alponban a következő három kérdésre keressük a választ: Miből kapható meg az, hogy az angolban mely operátorszériák tartalmaznak CountP-t? Milyen szintaktikai szerkezet tulajdonítható azoknak a magyar mondatoknak, amelyekben a posztverbális számláló kvantor fordított hatókört vesz föl? Mi az a nyelvspecifikus paraméter, amelyből kiindulva a magyar és az angol eltérő sajátosságai levezethetők?

Elemzésünkben átvesszük és az operátorszériák elméletébe illesztjük É. Kiss (2009; 2010), ill. Olsvay (2000; 2009) alap gondolatát, amely szerint a nemsemleges, azaz a fókuszos, a számláló kvantoros, ill. a tagadó mondatok szintaktikai hasonlóságai egy azokra jellemző szintaktikai jegy, a [nonneut] jegy jelenlétéből származtathatók, tehát a fókuszos mondatokban a [foc] és a [nonneut], a számláló kvantoros mondatokban a [count] és a [nonneut], míg a tagadó mondatokban a [neg] és a [nonneut] jegyek játszanak meghatározó szerepet.³⁸ Feltevésünk az, hogy a magyarban a [nonneut] jegy önálló funkcionális fejen jelenik meg, azaz a nemsemleges mondatok szerkezetében jelen van a NonNeut-

³⁷ Például az operátorszériák és a fázisok egymáshoz való viszonyára vonatkozó kérdéskörön belül lényeges lehet az, hogy az Agr feletti, CountP-t tartalmazó szériák és a többi széria ugyanolyan szerepet betöltő tartományként jellemezhető-e a fázisok elméletében (Chomsky 2001).

³⁸ A [nonneut] jegy szemantikai tartalmának pontos meghatározása a későbbi kutatások feladata lesz. Mindenesetre úgy gondoljuk, hogy a fókuszos és a tagadó mondatok szintaktikai párhuzama szemantikai tényezőkre vezethető vissza, amit egy közös interpretálható szintaktikai jegy formájában kifejezésre juttatni nem tűnik megalapozhatatlannak. Mindez összefüggésben állhat azzal az intuíciónkkal, hogy a különböző típusú fókuszos mondatok jelentése magában hordozza a tagadást.

ral Phrase (NNP) projekció. É. Kiss (2009; 2010) kimutatja, hogy a magyarban a nemsemleges mondatokban az ige a Foc (Count), ill. a Neg fejpozíció alatt, de a semleges pozíciójánál magasabban helyezkedik el. Ebből arra a megállapításra jut, hogy a Foc (Count) és a Neg fej kötelezően NNP-t dominál, amelynek a fejébe felmozog az ige. Olsvai (2009)-ben egy ennél erősebb feltételezést fogadtam el, amely szerint a Foc (Count) fej kötelezően [nonneut] jegyű frázist szelektál, és a Neg fej inherens [nonneut] jeggyel rendelkezik. Cikkünkben az utóbbi megoldást választjuk,³⁹ ami mellett két érvet említünk. Egyrészt, ezáltal a fókusz/számláló kvantor és az ige (vagy tagadott ige) közvetlen szomszédossága PF-megszorítás nélkül is biztosítható. Másrészt, fókusz és tagadás együttes előfordulásakor az ige mind a fókuszt, mind a tagadószt követni fogja:

- (55) a. Csak Péter nem vizsgázott.
b. *Csak Péter vizsgázott nem.

Ezt É. Kiss (2009; 2010) azzal magyarázza, hogy az (55a) szerkezetében a Foc és a Neg fej ugyanazt az NNP projekciót dominálja, ami gazdaságosabb lesz, mint a két NNP-t tartalmazó szerkezet (55b). Ez azonban a többszörös fókusz szórendjére helytelenül azt jósolná, hogy az igét mindkét fókusz kifejezés megelőzi (56b).

- (56) a. Csak Péter vizsgázik kevesebb mint négy tárgyból.
b. *Csak Péter kevesebb mint négy tárgyból vizsgázik.

Azt fogjuk tehát feltételezni, hogy a magyarban az operátorszériákat a $\text{Ref}^* > \text{Dist}^* > \text{Count} > \text{NN}$ hierarchia jellemzi, és az igét a legmagasabb NN fej pozíciójában ejtjük ki, de erre rövidesen visszatérünk. A mondat szerkezet tehát a következőképpen épül fel:⁴⁰

$$\begin{array}{c} \text{Ref}^* > \text{Dist}^* > \text{Count} > \text{NN} > X > \text{Ref}^* > \text{Dist}^* > \text{Count} > \text{NN} > \text{Agr}_S > \text{Ref}^* > \text{Dist}^* > \text{Count} > \text{NN} > T > \\ \text{o. széria} & & \text{1. széria} & & \text{2. széria} \\ \text{Ref}^* > \text{Dist}^* > \text{Count} > \text{NN} > \text{Agr}_O > \dots \\ \text{3. széria} \end{array}$$

A vizsgált magyar mondatok operátorszervezete (57) alatt látható (vö. (38)).

³⁹ Empirikus szempontból ezzel megegyező lenne É. Kiss (2009; 2010) elképzelésének olyan módosítása, hogy a Foc (Count) fejnek az operátorszérián belül kell NNP projekciót dominálnia.

⁴⁰ Olsvai (2009)-től eltérően, a NN fejet az operátorszériához tartozó funkcionális fejnek tekintjük, ezért meg kell különböztetnünk a nulladik széria határát képező X fejtől.

(57)

	o. széria			1. széria			3. széria				
	Count	NN	X Dist	Count	NN	Agr _S	... Dist	Count	NN	Agr _O	
a. MELYIK			<u>MINDEN</u>	<u>KEVÉS</u>		(MINDEN)		(KEVÉS)		(KEVÉS)	(11a)
b. MELYIK				<u>KEVÉS</u>		(KEVÉS)	<u>MINDEN</u>			(MINDEN)	(9a), (12b)
c. MELYIK			<u>MINDEN</u>	<u>KEVÉS</u>		(KEVÉS)	(MINDEN)			(MINDEN)	(12a), (9b)
d. <u>KEVÉS</u>			<u>MINDEN</u>	(KEVÉS)		(MINDEN)		(KEVÉS)		(KEVÉS)	(7a)

Fölvetődik a kérdés, hogy mitől függ az, hogy a [nonneut] jegy egy külön funkcionális fejen, vagy egy másik jeggyel közös funkcionális fejen található, más szóval, létezik-e az NNP projekció. Gyaníthatólag nyelvfüggő dologról van szó, feltételezésünk szerint a magyar és az angol különbözik egymástól ebből a szempontból, és épp ez vonja maga után azt, hogy az angolban egyes operátorszériákban nem fordulhat elő CountP, ami az operátormozgatás lokálisának következtében végső soron az angol számláló kvantorok hatóköri viselkedésének korlátozottságát eredményezi. A kérdés általánosabban vizsgálható. Először is, olyan elméletet kell alapul vennünk, amely megengedi, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén egy funkcionális fej több szintaktikai jegyet is tartalmazzon. A funkcionális hierarchiát nem funkcionális fejekre, hanem szintaktikai jegyekre értelmezett rendezési reláció által fogjuk meghatározni, amely nem szigorú rendezés lesz. Feltételezzük továbbá, hogy fennáll egy univerzális megszorítás arra nézve, hogy két jegy előfordulhat-e ugyanazon a funkcionális fejen. Tekintve, hogy a szintaktikai szerkezetnek a hatóköri viszonyokat, ill. a morféimák lineáris sorrendjét egyértelművé kell tennie, abból indulunk ki, hogy a szemantikai, ill. a morfológiai komponens szigorú rendezést követel meg a jegyek között; ennél fogva sem két szemantikailag tartalmaz (interpretálható), sem két morfológiailag tartalmaz (realizálódó) jegy nem állhat azonos fejen. Ennek alapján a következő elvet kapjuk:

- (58) Két egymástól független szintaktikai jegy csak akkor jelenhet meg ugyanazon a funkcionális fejen, ha legfeljebb egy szemantikailag tartalmaz, illetve legfeljebb egy morfológiailag tartalmaz van közöttük.

A jegyek morfológiai tartalmassága nyelvspecifikus paraméter, erre vezethetők vissza a nyelvek között megfigyelhető különbségek az egyes jegyek és fejek közötti megfeleltetés tekintetében. Mindezek alapján az operátorszériák belső felépítésére megfogalmazott (27b,c) alapfeltevésünket is szintaktikai jegyekre kell érteni: az egyes szériákon belül a [ref] > [dist] > [count] > [nonneut] univerzális hierarchia érvényes.

Feltételezésünk az, hogy az angolban a [nonneut] jegy morfológiailag tartalmazatlan jegy, amelyre a morfoszintaktikai önállóság teljes hiánya jellemző: nem jelenhet meg önmagában egy funkcionális fejen, csak más szintaktikai jeggyel

együtt. Erre azonban érvényes az előbbi feltétel (58), s mivel a [nonneut] jegy szemantikailag tartalmaz, csak a szemantikailag tartalmatlan jeggyel rendelkező fejek jönnek számításba. A jegyek operátorszérián belüli hierarchiájában a [nonneut] jegy a legelső, következésképp csak azokban a szériákban lehet jelen, amelyek határát szemantikailag tartalmatlan jegyű funkcionális fej képezi.⁴¹ Ezek tipikusan az egyeztetés céljára szolgáló funkcionális fejek (Agr_S , Agr_O). Tekintve, hogy a Count fej kötelezően [nonneut] jegyű frázist szelektál, a CountP operátorprojekció jelenlétének lehetősége egy adott szériában a [nonneut] jegy jelenlétének lehetőségétől függ. Ebből adódik, hogy az $Agr_S P$, ill. az $Agr_O P$ feletti széria tartalmaz CountP projekciót, mivel az Agr_S és az Agr_O fejen megjelenhet a szemantikailag tartalmaz [nonneut] jegy. A nulladik és a második operátorszéria azonban CountP projekció nélküli szériák lesznek az angolban, minthogy a szériákat határoló, szemantikailag tartalmaz jegyű fejek a [nonneut] jegy előfordulása nem lehetséges (58), és így a Count fej szelekciós kívánalma nem elégíthető ki.^{42,43} Ez az angolra végeredményben az alábbi szerkezeti hierarchiát adja:

$$\frac{\text{Ref}^* > \text{Dist}^*}{\text{o. széria}} > X > \frac{\text{Ref}^* > \text{Dist}^* > \text{Count}}{\text{1. széria}} > Agr_S > \frac{\text{Ref}^* > \text{Dist}^*}{\text{2. széria}} > T > \frac{\text{Ref}^* > \text{Dist}^* > \text{Count}}{\text{3. széria}} > Agr_O > \dots$$

Korábban megmutattuk, hogy az angolban a számláló kvantornak nem lehet nagyobb hatóköre az argumentumhierarchiában magasabban lévő disztributív kvantornál (2b), (4o), (16b), (33). Az előző pontban ezt azzal magyaráztuk, hogy a számláló kvantor az Agr_O feletti szériából nem tud följebb mozogni: az operátormozgatás lokalitási elve megkövetelné, hogy a mozgatás a következő, T feletti szériába történjen, ez a széria azonban feltételezésünk szerint nem tartalmaz CountP projekciót, amit a [nonneut] jegy nyelvspecifikus vonására vezettünk vissza.

⁴¹ Mivel az operátorszérián belül előforduló szintaktikai jegyek szemantikailag tartalmaznak, az (58) elvből az is következik, hogy a [nonneut] jegy jelenléte esetén a felette lévő operátorjegyeknek külön funkcionális fejekre kell megjelenniük.

⁴² Megjegyezzük, hogy ha az angol nyelvet önmagában néznénk, akkor a [count] jegyről is feltételezni lehetne mindazt, amit a [nonneut] jegyről elmondtunk. A magyar és az angol együttes vizsgálata vezet arra a gondolatra, hogy létezik [nonneut] jegy, amelynek nyelvre jellemző morfoszintaktikai vonásai közvetve meghatározónak bizonyulnak az operátorok szintaktikai viselkedésére nézve az adott nyelvben.

⁴³ Fölvetődik a kérdés, hogy a Rangsor-általánosítás szerkezeti magyarázatát (17) nem teszi-e szükségtelenné a szintaktikai jegyekre vonatkozó (58) alatti megszorítás. Eszerint a [dist] jegy is megjelenhet az Agr fejekben, ennek következtében a (24) szerkezet kizárható. Ha feltételeznénk, hogy az angolban az önálló Dist fej által szelektált összetevő kötelezően specifikáló pozícióban van – ez tehát mind az operátorfrázisokra, mind a szériákat elválasztó, szemantikailag tartalmaz jegyű frázisokra (pl.: TP) érvényes lenne –, akkor nem volna probléma a (45b) mondat szerkezetével (l. a 35. lábjegyzetet). Elemzésünkben azonban a (17) megszorítás továbbra is lényeges szerepet játszik: ezáltal magyarázható meg az, hogy a magyarban a Count fej által szelektált NNP kötelezően komplementumpozícióban áll (25b).

A magyarban az angoltól eltérően a [nonneut] jegy egy külön NN fejet képez, ami morfológiailag nem szuffixum alakjában ölt testet, hanem oly módon, hogy ebben a pozícióban ejtjük ki az igét. Azt fogjuk feltételezni, hogy a [nonneut] jegy a magyarban morfoszintaktikai engedélyezést igényel, amivel morfoszintaktikai önállóságának részleges hiányát juttatjuk kifejezésre. Lényeges, hogy morfoszintaktikai engedélyezésre a specifikáló pozícióban álló elem is képes. A morfoszintaktikai engedélyezés Olsvay (2009) alapján a következőképpen fogalmazható meg:⁴⁴

(59) **Morfoszintaktikai engedélyezés**

Az [y] jegy az Y fejen akkor és csak akkor morfoszintaktikailag engedélyezett, ha Y morfológiailag megvalósul vagy a Spec, Y-beli [y] jegyű elem morfoszintaktikailag engedélyezett. Az Y fej egy morfológiai szón belül morfológiailag megvalósulhat affixumként vagy a morfológiai szó kiejtett pozíciójaként.

Ez a [nonneut] jegy esetében azt jelenti, hogy két lehetőség van arra, hogy morfoszintaktikailag engedélyezve legyen:⁴⁵ vagy azáltal, hogy az NN fej a morfológiai szó, azaz az ige kiejtett pozíciója (fejmozgatásos elméletekben ennek az ige NN fejbe való mozgatása felel meg), vagy pedig az alacsonyabb, morfoszintaktikailag engedélyezett NNP Spec, NN pozícióba való felmozgatása által. Az első esetben a szórend a hatóköri viszonyokat tükrözi, az egyenes hatókörű (9a) mondat szerkezetét (6o) alatt ábrázoltuk.

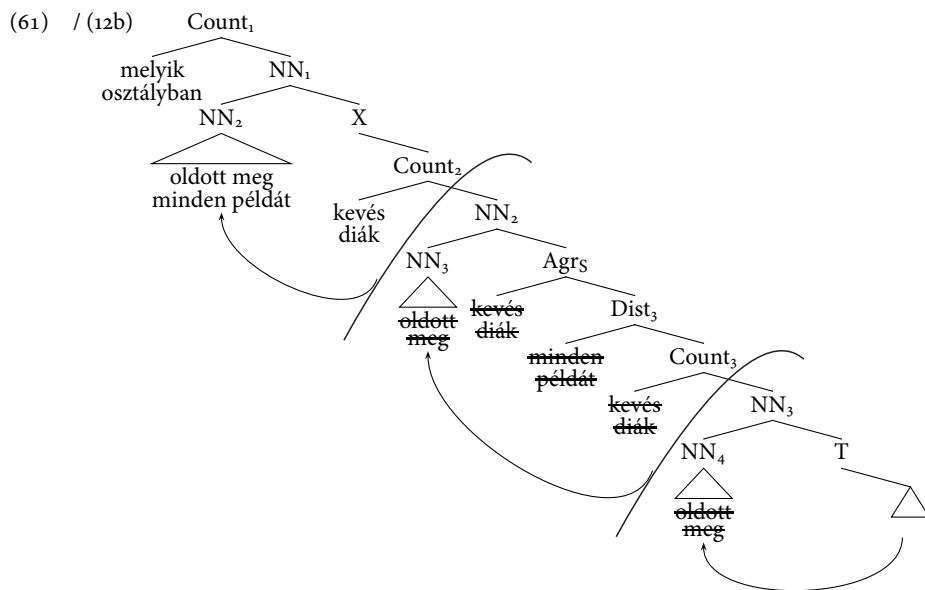
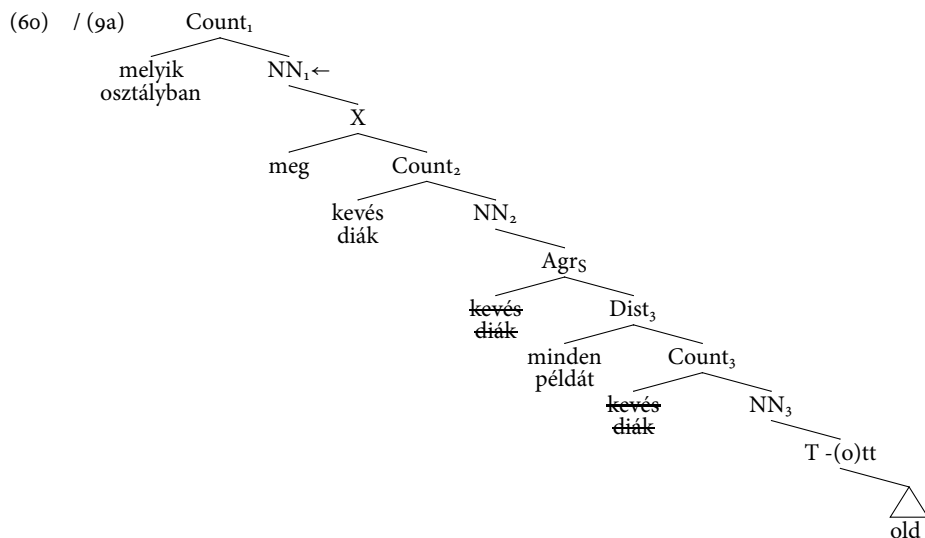
A másik esetben a Spec, NN pozícióban morfoszintaktikailag engedélyezett [nonneut] jegyű összetevőnek kell állnia, ami a magyarban mozgatással következhet be, minthogy nem létezik olyan lexikai elem, amely [nonneut] jegyű és morfológiailag realizálódik.⁴⁶ Mindez azt jelenti, hogy a szóban forgó NNP specifikálójába az alatta lévő szériában található NNP-nek fel kell mozognia. Ez nem Kayne-féle rövidtávú maradványmozgatás lesz, hanem a kiterjesztett VP mozgásának egy olyan típusa, ami a tükörelméletben is mozgattal (láncképzéssel)

⁴⁴ Korábbi elemzésemben (Olsvay 2009) olyan mondatok szintaktikai szerkezetét vizsgálva jutottam el a morfoszintaktikai engedélyezés fogalmához, amelyek fókusz, mondattagadást és különböző posztverbális operátorokat (negatív kvantor, számláló kvantor) tartalmaztak.

⁴⁵ Az a hatóköri értelmezés, amelyben a posztverbális alanyi számláló kvantor nagyobb hatókörű a posztverbális disztributív kvantornál, mint láttuk, kétféle szórenddel – tehát egyenes (9a), ill. fordított (12b) hatókörrel – is kifejezhető. Az opcionális jelenségek kezelésének több lehetősége elméletileg problematikus, a morfoszintaktikai engedélyezés (59) fogalmán alapuló megoldás azonban e célra alkalmasnak látszik.

⁴⁶ Sejtésünk az, hogy azokban a nyelvekben, ahol a fókuszkiefejezést fókuszpartikula követi, a szerkezetben a fókuszpartikula a Spec, NN pozíciót tölti be, és egyúttal a [nonneut] jegy morfoszintaktikai engedélyezésére is szolgál.

jár, kiváltó oka pedig a [nonneut] jegy morfoszintaktikai engedélyezése (59).⁴⁷ Alább a fordított hatókörű (12b) mondat szerkezete látható.⁴⁸

⁴⁷ Hasonlóan Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) elemzéséhez, nem foglalkozunk most az igemódosító szerkezeti pozíciójának kérdésével. Elképzelhető, hogy a morfoszintaktikai engedélyezés fogalma itt is szerepet játszik.

⁴⁸ Mivel a (61) szerkezetben a morfoszintaktikai engedélyezést a felmozgatott NNP valósítja meg, az ige kiejtett pozíciója itt a legalacsonyabb NN fejen lesz.

Ezzel a szerkezettel tudjuk megmagyarázni azt, hogy a magyarban a számláló kvantor képes fordított hatókört fölvenni, de más feltételek esetén, mint a disztributív kvantor. A (17) szerkezeti megszorításban a morfoszintaktikailag engedélyezett jegű fejeket is morfológiailag megvalósuló fejeknek tekintjük. Ebből kifolyólag továbbra is teljesül az, hogy a magyarban a Spec, Count pozíciót nem foglalhatja el VP-maradvány, ellentétben a Spec, Dist pozícióval. A nulladik szérián belüli számláló kvantor tehát a Spec, NN-be felmozgatott NNP-t meg fogja előzni; ezáltal ki tudjuk zárni a preverbális fókusz/számláló kvantort nem tartalmazó rossz mondatok azon esetét, amelyben a mondat végén nagy hatókörű számláló kvantor helyezkedik el (25b).^{49, 50, 51}

Elemzésünkben az alany–tárgy hatóköri aszimmetriáról a következőképpen adhatunk számot. A posztverbális alanyi számláló kvantor azért tud fölvenni fordított hatókört a tárgyi disztributív kvantor felett (12b), mert a disztributív kvantort is tartalmazó NNP a nulladik szériába mozog az ott található NN fej jegyének morfoszintaktikai engedélyezése végett, és így az első szériában tartózkodó számláló kvantort meg fogja előzni (57b). Ehhez hasonló szerkezet azonban nem hozható létre akkor, ha a számláló kvantor a tárgy (11b): az Agr_SP-ből

⁴⁹ Az NNP-mozgatásra alapuló elemzés egy további előnye az, hogy nem kell azt feltételeznünk, hogy a CountP az Agr_S alatti szériákban rekurzív, ami a (27c) elméleti alapfeltevésünkkel összeütközésben áll. Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) elemzésében erre azért volt szükség, mert két posztverbális számláló kvantor esetén is kaphatunk fordított hatókörű olvasatot (i b), a (17) megszorítás viszont nem engedi meg, hogy a két kifejezés két különböző szériában legyen.

(i) Melyik osztályban oldott meg csak egy példát kevés diák?

a. csak egy p. > kevés d.

b. kevés d. > csak egy p.

⁵⁰ Jelen dolgozatunkban nem vizsgáljuk a bonyolultabb, három posztverbális operátort tartalmazó mondatok hatóköri viszonyait. A kérdés az, hogy mely esetekben lehetséges az 1-3-2, ill. a 3-1-2 hatóköri olvasat, és ebből adódóan az általunk javasolt elméleti eszközök elegendőek-e az összes létező szerkezet előállítására, vagy szükség van továbbiakra, például Spec pozícióból Spec pozícióba történő VP-mozgatásra is, ami az igemódosító szerkezeti helyének kettősségét is megszüntetné.

⁵¹ Létezik a nyelveknek egy harmadik típusa is, amelyekben a fókusz kötelezően a mondat végén helyezkedik el. Elképzelésünk szerint ez azzal magyarázható, hogy az NNP szerkezetileg a Spec, Count pozícióban található, ami feltehetőleg abból adódik, hogy ezekben a nyelvekben a [nonneut] jegy morfoszintaktikai önállóságának a foka a magyar és az angol között áll: megjelenhet önálló funkcionális fejen, de nem igényel morfoszintaktikai engedélyezést. Bródy–Szabolcsi (2001; 2003) predikciója az, hogy ezekben a nyelvekben az operátorszériákat határoló fejek (Agr_S, T, Agr_O, ...) morfológiailag nem realizálódnak, ez azonban nincs így. Ezeknek a nyelveknek az alaposabb vizsgálata javasolt elemzésünk szemszögéből a további kutatásokra vár.

DistP-be mozgó alanyi disztributív kvantor fölött ugyanis csak egy szerkezeti pozíció található a számláló kvantor számára, mégpedig a nulladik szériában (57d). Az itt elhelyezkedő számláló kvantor viszont preverbális lesz, és nem fordított, hanem egyenes hatókört fog fölvenni a disztributív kvantor fölött (7a), mivel a fordított hatókört eredményező szerkezet a CountP fölötti szériába történő NNP-mozgathatóság következtében állna elő (vö. (61)). Ez viszont a legmagasabb szériában lévő CountP esetén nem lehetséges, mivel nincs fölötte lévő széria, amelybe a kis hatókörű disztributív kvantort tartalmazó NNP mozgatható lenne. Az angolban ez a hatóköri olvasat egyenes hatókörrel sem kapható meg (40), amit azzal magyaráztunk, hogy a nulladik széria a [nonneut] jegy nyelvfüggő morfoszintaktikai tulajdonságainak következményeként nem tartalmaz CountP projekciót.⁵² Így végülis morfológiai paraméterre tudtuk visszavezetni a két nyelv abban megmutatókozó különbségét, hogy valamely hatóköri olvasat létezik-e vagy sem.

5. Konklúzió

Dolgozatomban a lehetséges operátorhatókörökkel kapcsolatban az empirikus általánosítások újrafogalmazása után azt a kérdést vizsgáltam, hogy milyen szintaktikai magyarázat adható a nyílt szintaxis elméletben a tükörelmélet és az operátorszériák elméletének felhasználásával. Arra a megállapításra jutottam, hogy a számláló kvantor hatóköri lehetőségei a magyar és az angol nyelvben leíró szemszögből nézve jelentős mértékben különböznek. Megpróbáltam megmutatni, hogy hogyan lehet a két nyelv különbségét a [nonneut] jegy parametrikus tulajdonságából származtatni. Az angol számláló kvantor hatóköri korlátozottságát arra veztettem vissza, hogy az angolban a [nonneut] jegy morfoszintaktikailag defektív, vagyis nem jelenhet meg önálló funkcionális fejen; ennél fogva bizonyos szériák nem tartalmaznak CountP projekciót, figyelembe véve a jegyek és a fejek megfeleltethetőségének kritériumát. Mindebből a számláló kvantorok szériába zártsága következik az operátormozgathatóság lokálitási feltétele miatt, amely előírja, hogy az operátornak az eggyel magasabb szériába kell továbbmozognia. Feltételezésem szerint a magyarban az NN fejen elhelyezkedő [nonneut] jegy morfoszin-

⁵² Megjegyezzük, hogy a cikkben tárgyalt jelenségekre vonatkozóan elemzésünk alapdolgata akkor is nagymértékben megőrizhető lenne, ha nem feltételeznénk a [nonneut] jegy létezését. Ez a magyarra a morfoszintaktikai engedélyezés (59) átfogalmazását tenné szükségessé, az angollal kapcsolatban pedig l. a 42. lábjegyzetet. Mindemellett a [nonneut] jegyre alapuló magyarázatot ígéretesebbnek tartjuk, amely a szabad és a kötött szórendű nyelvek további szintaktikai különbségeinek megragadására is alkalmas lehet (köszönettel tartozom cikkem egyik lektorának ezen észrevételéért).

taktikai engedélyezést kíván meg, ami vagy az ige NN fejből való kiejtése, vagy a kiterjesztett VP (NNP) Spec, NN pozícióba való mozgatása révén elégíthető ki. Az utóbbi szerkezet által tudunk számot adni arról, hogy a magyarban a számláló kvantor fölvehet fordított hatókört, ugyanakkor ennek lehetőségei korlátozottabbak, mint a disztributív kvantor esetében. A magyarban is megfigyelhető alany–tárgy hatóköri aszimmetria megmagyarázható az operátorszeriák felépítéséből, amennyiben az első, Agr_SP feletti szeriánál magasabb nulladik szeriát is bevezetjük, amely a preverbális, ill. az azoknál nagyobb hatókörű operátoroknak ad helyet. A későbbi kutatások tárgyát képezi az egyes operátorok altípusai között megmutatkozó különbségek, a további alany–tárgy aszimmetria jelenségek, valamint a morfoszintaktikai önállóság fogalmával kapcsolatos kérdések behatóbb vizsgálata. Mindemellett a jövőben elsődleges célom annak kutatása lesz, hogy az operátor-hatókör lokálisának tárgyalási tulajdonságai hogyan helyezhetők el a szintaktikai lokális valamely alkalmasan megválasztott általános elméletében.

Irodalom

- Beghelli, Filippo – Tim Stowell 1997. Distributivity and negation: The syntax of EACH and EVERY. In: Szabolcsi (1997b, 349–408).
- Brody, Michael [Bródy Mihály] 2000. Mirror theory: Syntactic representation in Perfect syntax. *Linguistic Inquiry* 31: 29–56.
- Bródy Mihály – Szabolcsi Anna 2001. Az egyenes és az inverz hatókörű mondatokról. In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.): Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és nyelvtörténet köréből. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai. Budapest: Osiris Kiadó. 120–144.
- Brody, Michael [Bródy Mihály] – Anna Szabolcsi 2003. Overt scope in Hungarian. *Syntax* 6: 19–51.
- Chomsky, Noam 2001. Derivation by phase. In: Michael Kenstowicz (szerk.): *Ken Hale: A life in language*. Cambridge MA: MIT Press. 1–52.
- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79–177.
- É. Kiss, Katalin 2009. Negative quantifiers in Hungarian. In: Marcel den Dikken – Robert M. Vago (szerk.): *Approaches to Hungarian 11: Papers from the New York conference*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 65–94.
- É. Kiss, Katalin 2010. An adjunction analysis of quantifiers and adverbials in the Hungarian sentence. *Lingua* 120: 506–526.
- Fox, Danny 1995. Economy and scope. *Natural Language Semantics* 3: 283–341.
- Gyuris Beáta 2010. Hangsúly, hatókör és percepció. Előadás. Húsz éves az Elméleti nyelvészet szak, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2010. november 25–27.
- Hornstein, Norbert 1995. *Logical Form: From GB to Minimalism*. Oxford & Cambridge MA: Blackwell.
- Kayne, Richard S. 1998. Overt vs. covert movement. *Syntax* 1: 128–191.

- Liu, Feng-hsi 1997. Scope and specificity. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- May, Robert 1985. Logical form: Its structure and derivation. Cambridge MA: MIT Press.
- Olsvay Csaba 2000. Formális jegyek egyeztetése a magyar nemsemleges mondatokban. In: Büky László – Maleczki Márta (szerk.): A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV. Szeged: JATEPress. 119–152.
- Olsvay, Csaba 2009. Focus and negation in Hungarian: Some problems and the idea of VP-movement. Előadás az International Conference on the Structure of Hungarian (ICSH9) konferencián. Debrecen, 2009. aug. 30.
- Surányi, Balázs 2002. Multiple operator movements in Hungarian. Doctoral dissertation, LOT, Utrecht.
- Surányi, Balázs 2004. Differential quantifier scope: Q-raising versus Q-feature checking. *Empirical Issues in Syntax and Semantics* 5: 215–40.
- Surányi, Balázs 2006. Scrambling in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 53: 393–432.
- Szabolcsi, Anna 1997a. Strategies for scope taking. In: Szabolcsi (1997b, 109–154).
- Szabolcsi, Anna (szerk.) 1997b. Ways of scope taking (SLAP 65). Dordrecht: Kluwer.

The role of locality in the syntactic explanation of possible operator scopes

Abstract: In this paper I deal with the syntax of operator scope in Hungarian and in English. I try to give an explanation for the phenomenon of the contrast between distributive and counting quantifiers and the subject–object scopal asymmetry. In my analysis based on overt syntax theory the locality of operator movement plays an important role. Moreover, I argue that the structure of the sentence introduced by the theory of operator series should be modified. Finally, I propose a language-specific parameter that can explain that the scopal behaviour of counting quantifiers is different in Hungarian and in English.

Keywords: quantifier, scope, operator series, overt syntax, locality

Egy ismeretlen vonatkozó szerkezetről*

Nádasdi Péter

Szegedi Tudományegyetem, Általános Nyelvészeti Tanszék, Szeged
nadasdi_peter@freemail.hu

A tanulmányban egy olyan szerkezetet vizsgálok, amely egy jelöletlen birtokos személyjeles főnév (*vére*) és egy verbális elem (*hullott*) kapcsolatából áll: *a vére hullott Vászka*. A szerkezet ma is létezik, és nem a szóalkotás, hanem a mondatban tárgykörébe tartozik. Chomsky (1981) alapján a Tense jegy és Agr jegy együttes megléte azt jelenti, hogy véges igével állunk szemben. A szerkezet Chomsky (i.m.) definíciója alapján a vonatkozó szerkezetek közé tartozik: üres kategóriát tartalmaz, így már alkalmazható rá Adger–Ramchand (2005) minimalista elméleti keretbe ágyazott elemzése. Az üres kategóriát az azonosítási megfeleltetés segítségével *pro*-ként értelmezem. A névmás kötését és interpretálását is ez az operátor végzi, hiszen a *pro*-nak mind egyes, mind pedig többes számú referenciája is lehet, így csak „jobb híján” *pro*-ról beszélhetünk.

Kulcsszavak: vonatkozó szerkezet, minimalista elmélet, véges ige, üres kategória, egyesítés művelete

1. Bevezetés

A cikkben egy olyan, a mai magyarban is létező szerkezettel foglalkozom, mint *a vére hullott Vászka*. Ez ugyan a *magvaszakadt* idiómához hasonlóan (Nádasdi 2011) szintén erősen megkötött konstrukció, de azzal ellentétben szintaktikailag még mindig önálló, amely egy nominális (*vére*) és egy *-t, -tt* toldalékos verbális (*hull-ott*) elem kapcsolatából áll, és személyjelölő található a szerkezet nominális tagján (*vér-e*). Leíró szempontból már feltérképeztem a szerkezet tulajdonságait, ezt a vizsgálatot Nádasdi (2010)-ben ismertetem. Az adatokat részben magam hoztam létre, ezeket 100 anyanyelvi beszélőn teszteltem, emellett nyomtatott és internetes példákat használtam fel. A szerkezet leírása megtörtént, de a szintaktikai elemzését még nem végeztem el. E tanulmányban azt a célt tűztem ki magam elé, hogy a szerkezetet mondattanilag is megvizsgáljam. A cikk elsősorban a mai

* Köszönetemet fejezem ki Gécseg Zsuzsának, az ismeretlen lektoroknak és a kötet szerkesztőjének, Bartos Hubának, valamint Siptár Péternek és Kiss Zoltánnak. Kenesei Istvánnak, a témavezetőmnek pedig szeretném megköszönni a támogatását és a segítségét a cikk létrejöttében, még ha nem mindenben értettünk is egyet a szerkezet véges jellegének megítélésében. Természetesen minden felelősség egyedül engem terhel a cikk esetleges hibáért és hiányosságaiért.

magyar nyelvben még létrehozható, előforduló, nem lexikalizált alakokat veszi számba, és a Nádasdi (2010) által leírt *a vére hullott Vászka* típusú szerkezetnek elsőként elemzi a szerkezetét.

A generatív nyelvelméletek közül minimalista elméleti keretbe ágyazva végzem el a szerkezet szintaktikai elemzését. Megvizsgálom, hogy a Chomsky (1981) által az igeiség kritériumainak megállapított Tense és Agreement jegyekkel rendelkezik-e a szerkezet verbális eleme, amiből az következik, hogy véges ige található a szerkezetben. A másik hasonló személyjelölt jelzős szerkezettel, mint *a Vágó István vezette vetélkedő*, amelyben a személyjelölő a verbális elem található, már foglalkoztam minimalista elméleti keretben írott tanulmányomban (Nádasdi 2006) viszont azt a csoportot, amellyel most e tanulmány foglalkozik, abban a cikkben még csak független bizonyítékként használtam fel, és kizárólag a lexikalizált alakok, mint a *magvaszakadt* szerepeltek a vizsgálatban. A mostani elemzés során szintén felhasználok a másik személyjelölt szerkezetet is, de ebben a tanulmányban *a vére hullott Vászka* típusú szerkezet áll a középpontban. Megkülönböztetve a másik személyjelölt szerkezettől, ezt a konstrukciót – mivel a személyjelölő az elől álló nominális elem jelenik meg – a továbbiakban **elől jelöltnek** (EJ) hívjuk, míg *a Vágó István vezette vetélkedő* típusút, ahol a személyjelölő a hátul helyet foglaló verbálishoz kapcsolódik, **hátul jelöltnek** (HJ) nevezzük.

Megvizsgálom, hogy a kérdéses konstrukció is vonatkozó szerkezetként értelmezhető-e. Azaz alkalmazható-e rá Chomsky (1977; 1981) definíciója, amely szerint \bar{A} -függőségként értelmezhető. A leíró hagyományokban csak szóösszetételként tartják számon ezt a típusú szerkezetet, és olyan lexikalizált alakok tartoznak ide, mint például a *magvaszakadt (család)* vagy az *agyalágyult (férfi)*. Ennek a vizsgálatnak az újdonsága viszont éppen az, hogy nem csak a lexikon, hanem a mondatban számára is elérhetővé teszi ezt a szerkezetet a mai magyar nyelvben.

A tanulmányom felépítése a következők szerint alakul: a vizsgált szerkezet leírásának újdonsága miatt először Nádasdi (2010) felhasználásával röviden bemutatom e frissen „felfedezett” szerkezetnek az adatállományát, az adatokból levonható empirikus általánosításokat, és vázlatosan kitérek a leíró hagyományokban csak szóösszetételként számon tartott konstrukció korábbi elemzéseire is, majd megfogalmazom a cikk fő állításait. A szerkezet jellemzőinek leírása után a szintaktikai elemzés mellett érvelek. A tanulmányban az elméleti keretként felhasznált Adger–Ramchand (2005) minimalista elemzési módszerének bemutatása után megvizsgálom a véges igeiség lehetőségeit, majd legvégül az elméleti keretbe való behelyezéssel együtt elvégzem a szerkezet szintaktikai elemzését.

2. Adatok

A mai magyar nyelvben vannak olyan, ma már többnyire megkövült szerkezetek, mint pl. a *magvaszakadt* konstrukció, amely egy nominális (*magva*) és egy *-t/-tt* toldalékos verbális (*szakad-t*) elem kapcsolatából áll. Feltűnő tulajdonság, amely elkülöníti más jelzős és/vagy igeneves szerkezetektől, hogy személyjelölő található a szerkezet nominális tagján (*magv-a*). A legkorábbi adatolható nyelvtörténeti alak a Münchener kódexből nyerhető, mindjárt két példányban, *eg kéze meg azot ember és a' kéze azot embernéc* előfordulása révén. Az ómagyar korban még önálló szintaktikai szerkezet volt, a nyelvtörténeti kutatások is ezt erősítik meg, és ezt vizsgálom Nádasdi (2011)-ben a másik hasonló, személyjelölt szerkezettel összevetve, mint amilyen az *istenadta*. A leíró szinkrón nyelvtanok ezt a szerkezetet ma már a szóösszetételek között tartják számon (az eddigi szinkrón és nyelvtörténeti elemzéseket a 3. pontban sorolom fel), és ellentétben a HJ csoporttal, önálló szintaktikai szerkezetként már nem tekintenek rá, ami azt jelenti, hogy néhány, ma még használatos lexikalizált alaktól eltekintve zárt csoportként írják le. A magyarázó vagy elméleti igényű nyelvtanok közül pedig azok is eltekintettek a vizsgálatától, mint pl. Kenesei (1986; 2000), vagy nem is foglalkoztak vele, mint pl. Laczkó (2001; 2002; 2008), amelyek vizsgálták a HJ csoportot, hiszen a lexikon részeinek tartották azt a néhány, egyszerűen felsorolhatónak tartott példányt, amely a leíró nyelvtanokban fellelhető.

Nádasdi (2010)-ben viszont a mai nyelvhasználatból vett adatokon keresztül mutattam be, hogy az EJ típus is létezik a mai magyarban, produktív és nem alkot zárt osztályt. Az adatokat részben magam hoztam létre, de ezeket anyanyelvi beszélőkön is teszteltem. Felmérést készítettem 100 anyanyelvi beszélő körében, akik közül 18 nyelvész (képzettségű) volt, 82 pedig bölcsészhallgató (magyar és valamilyen nyelv szakos). Az adatok másik része nyomtatott vagy internetes forrásból származott. Nézzünk néhányat a példák közül, külön csoportba sorolva a magam alkotta és külön a másik által létrehozott példákat.¹ A tesztelt alakok mellett jelzem a személyek számát, ez százalékának is megfelel, hiszen 100-as kor-

¹ Látszólag módszertani problémát jelent a szerkezetek helyesírása, amely rányomja a bélyegét a szerkezetek megítélésére is (szóösszetétel kontra önálló szintagma), pedig ahogy Laczkó és Mártonfi (2004) fogalmaz a vitaanyagukban, a legneuralkikusabb pontja helyesírásunknak a különírás és az egybeírás, és a szókapcsolatok és az összetételek között nem húzható nyelvtani értelemben éles határ. Legnagyobb gondot az állandósult szókapcsolatok jelentik, és a kéttagú, igei alapú állandósult szókapcsolatok a legproblémásabbak, pontosan mint a vizsgált szerkezeteink. Az egybeírást csak a kialakult írásgyakorlat indokolja. A lexikalizált alakokat mégis egységesen egybeírom ebben a tanulmányban, míg az újonnan létrehozottakat különírom, figyelmen kívül hagyva az alkotójuk írásmódját, hiszen szintaktikailag függetleneknek feltételezem az ilyen alakokat.

puszon végeztem a felmérést. A világhálós és nyomtatott alakok mellett pedig lábjegyzetben megadom a hivatkozást, ahol azok elérhetők, de tágabb szövegekörnyezet nélkül, a módosított főnév szótári alakjában és az eredeti helyesírást figyelmen kívül hagyva veszem fel őket az adatbázisba. Miután meglehetősen új és kevésbé ismert e szerkezetek leírása és vizsgálata, ezért csak kevéssé nagy számú adatbázissal tudom meggyőzni olvasóimat, hogy a cikk nem mesterségesen létrehozott konstrukciókról szól, és nem egy ma már elfelejtett szerkezet feltámasztását tűzte ki célul, hanem egy ugyan kevésbé használt, de ma is élő konstrukcióról ad számot. Továbbá azt igyekszem bemutatni, hogy az ilyen típusú szerkezet is a mai magyar nyelvtannak megkérdőjelezhetetlen részét képezi, ezért most nem tekinthetek el attól, hogy itt ne csak egy-két példával illusztráljam a vizsgálandó szerkezetet, hiszen a téma újdonsága miatt nem elegendő, hogy olvasóimat csak egy korábbi cikkre való hivatkozással próbáljam meggyőzni a szerkezet létjogosultságáról:

A. Magam alkotta és anyanyelvi beszélőkön tesztelt példányok:

a vére hullott Vászka (86%), a nyoma veszett ember (97%), a gyomra telt vendég (78%), a termése pusztult mező (70%), a körme szakadt varrónő (58%), az arca kipirosult kislány (55%), az élete beteljesedett ember (58%), a türelme fogyott vásárló (88%), a vágya beteljesült ember (61%), a vágya teljesült ember (65%), az élete rosszabbra fordult ember (67%), az egy arcizma se rándult ember (51%).

B. Nyomtatott és internetes példányok, amelyek közül néhányat anyanyelvi beszélőkön is teszteltem:

hangja ment dalnok (87%),² egy hangja elment énekesnő,³ agya kiürült, zsebe megtelt politikai elit,⁴ a felmérés közben nyomuk veszett kollégák,⁵ a lábuk tört pa-

² Eredeti szöveg: „hangjament dalnok”; I. Petrovics Emil: *Önarckép – álarc nélkül 1930–1966*. Elektra Kiadóház, Budapest, 2006. 478. oldal.

³ „most legalább megmutathatja, hogy bár egy hangjaelment énekesnővel szemben maradt alul a T1-ben, ennek ellenére mégiscsak tud énekelni!” [http://tinyurl.com/3fm3afo – 2011. február 2.].

⁴ Az eredeti szövegben: „agya-kiürült, zsebe-megtelt politikai elitte deklasszálódtak”; I. Petrovics Emil: *Önarckép – álarc nélkül, Második könyv. 1967–2007*, Elektra Kiadóház, Budapest, 2007. 10. oldal.

⁵ „Így kapja a fiatal, mesterkartográfussá éppen előlépett Archim Dekamp a feladatot, hogy a korábban eltűnt, felmérés közben nyomukvesztett kollégákat, de mindenképpen a térképeiket, ki kell hozni az alig ismert Hekyrából” [http://tinyurl.com/43p5rhhb – 2011. február 2.].

ripák,⁶ *agya bomlott csoportok*,⁷ *agya megbomlott mulatás*,⁸ *tudata hasadt emberek*,⁹ *vakolatja hullott puszta*,¹⁰ *egy szőre hullott leopárd*,¹¹ *a türelme fogyott romák*,¹² *a pénze fogyott vándor*,¹³ *egy agya buggyant elképzélés*,¹⁴ *lábuk veszett koldusok*,¹⁵ *füle veszett szerelem*,¹⁶ *agya vérzett hangya*,¹⁷ *haja kopott fej*,¹⁸ *a körme fogyott díjbeszedő*,¹⁹ *arca fogyott örs*,²⁰ *a vére fogyott settenkedő*,²¹ *az orra sérült szállítóhajó*,²² *vére alvadt fecskeszéna*,²³ *az élete múlt*,²⁴ *lelke szakadt szo-*

⁶ „A lábuktört paripák helyett a pénzét számlálgatja” [http://tinyurl.com/3pfr5qn – 2011. február 2.].

⁷ „megjegyzem agyabomlott csoportok mindkét oldalon jócskán találhatóak voltak” [http://tinyurl.com/3clozss – 2011. február 2.].

⁸ „Tartsatok örülten felszabadult agyamegbomlott víg mulatást” [http://www.csataloo.eoldal.hu/oldal/bal – 2011. február 2.].

⁹ „Tudatahasadt, elbírált emberek, Tehetetlen csoszogó tekintet” [http://tinyurl.com/44tve82 – 2011. február 2.].

¹⁰ „Ahogy közeledett, egyre jobban látszott, milyen nyomorúságos lett ez a puszta. Vakolatjahullott, cserepevert, ablakatörött” [http://www.szepe.hu/irodalom/lazar/csillag/csillag15.html – 2011. február 2.].

¹¹ „egy nagyon öreg, szőrehullott állatkerti leopárd juthat az eszünkbe:” [http://tinyurl.com/3bmnp8w – 2011. február 2.].

¹² „Még a türelmefogyott romák cikk indíttatása esetén is ki lehet domborítani az ősmagyar virtust” [http://tinyurl.com/4ywmlnl – 2011. február 2.].

¹³ „az elcsigázott, ifjú, pénzefogyott vándor szeme előtt a puszta közepén kinő a földből egy Postabank-épület.” [http://cegvezetes.cegnet.hu/1999/5/vallalati-fazonigazitas – 2011. február 2.].

¹⁴ „Van egy agyabuggyant elképzésem” [http://tinyurl.com/6zewamm – 2011. február 2.].

¹⁵ „1919 Hősök tere, 1956 Bethlen tér, újságáros fiúk, lábukveszett koldusok” [http://litera.initon.hu/hirek/gangszter-palee-es-a-konyv-kartell – 2011. február 2.].

¹⁶ „Bibe nélkül mi a porzó, Szomorú kis bocitorzó, Füleveszett szerelem” [http://www.naplo.com/naplo/dejavu/naplo/2007-06 – 2011. február 2.].

¹⁷ „Agyavérzett hangya” [http://tinyurl.com/6zxfkej – 2011. február 2.].

¹⁸ „És felcsillant Jules hajakopott feje” [http://tinyurl.com/6cu6ld4 – 2011. február 2.].

¹⁹ „ha látván a körmefogyott díjbeszedőt közeledni” [http://www.martely.hu/kalaris/kalaris200604.pdf – 2011. február 2.].

²⁰ „arcafogyott mosoly örs” [http://tinyurl.com/6l8sknz – 2011. február 2.].

²¹ „Ki ez a vérefogyott kis New York-i settenkedő!? – Tán nem Hilary Duff?” [http://buzz.miner.hu/hilary_duff?p=2 – 2011. február 2.].

²² „ettől az orrasérült szállítóhajó általában úszóképes maradt” [http://tinyurl.com/5r6tgct – 2011. február 2.].

²³ „Ez utóbbi száraz állapotában vérealvadt fecskeszéna, kecskéknak” [http://tinyurl.com/5wecw6n – 2011. február 2.].

²⁴ „melyekkel szembesülve az »életemúlt« megismeri önnön arcát és a végső valót” [http://www.terebess.hu/keletkultinfo/halott.html – 2011. február 2.].

borlátomás,²⁵ egy lelke tört térség,²⁶ lelke elment ember,²⁷ a lelke romlott nemzedék,²⁸ keze fogyott kesztyű,²⁹ az értelme fogyott arisztokrácia,³⁰ egy örökké ideje fogyott vénember,³¹ egy bája tűnt és ereje fogyott öregasszony,³² egy állkapcsa tört cica,³³ a haja hullott múmia.³⁴

A fenti példák mennyisége is meggyőzhet bennünket arról, hogy az EJ a mai magyarban ugyanúgy produktív alaknak tekinthető, mint a HJ, még ha ez a produktivitás korlátozott is, és nem minden anyanyelvi beszélő tartja elfogadhatónak ezt a típusú szerkezetet. A leíró nyelvtanok nem tettek éles különbséget a lexikalizált alakok között, de a MMNyR (Tompá 1961/1962) „Mondatban, lassan végbemenő összetétel” címmel tárgyalja őket, és megjegyzi róluk, hogy a szerkezet tagjai szintagmatikus viszonyból lassú összetapadás révén válnak szóösszetétté. Ez azt is jelenti, hogy vannak olyan alakok, amelyek már teljesen lexikalizálódtak és a jelentésükben a kompozicionalitás már nem érvényesül, mint pl. az *ügyefogyott* és az *agyalágyult* esetében. Ebből az következik, hogy az *ügyefogyott funkcionárius* vagy az *agyalágyult ember* kifejezéseket már nem értelmezzük úgy egy szokásos (nem ironikus) helyzetben, hogy az, akinek „elfogyott az ügye” vagy „meglágyult az agya”, és a módosított főnév sem változtat ezen. Ezzel ellentétben a *magvaszakadt* vagy *divatjamúlt* jelentését még teljesen kompozicionálisan ad-

²⁵ „Henry Moore is fel-felillant egy-egy megrettent, reális emberi alakot természetbe süppedt, lelkeszakadt testefosztott szoborlátomásai között.” [http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/eulira/eliotz.htm – 2011. február 2.].

²⁶ „egy lelketört térséget hozzácsaptak a Kunsághoz és a homokhoz.” [http://tinyurl.com/3e8lue2 – 2011. február 2.].

²⁷ „Emberek fejedelmet lestek benne, mert remek cselekedeteket tett, lelkeelment embert keltett fel!” [http://tinyurl.com/3og8ytb – 2011. február 2.].

²⁸ „lelkeromlott, léha nemzedék” [http://tinyurl.com/4xjhmux – 2011. február 2.].

²⁹ „Simi bácsi maradék teste, mint kezefogyott kesztyű hevert a Dohány utca 32. szám keramikővű udvarán.” [http://tinyurl.com/3p7k98k – 2011. február 2.].

³⁰ „az értelmefogyott arisztokrácia versenyfutása az idővel” [http://tinyurl.com/3jblahb – 2011. február 2.].

³¹ „egy hajszolt, örökké idejefogyott vénemberként dohogjak” [http://cseke.atw.hu/milos/milosoz207.shtml – 2011. február 2.].

³² „De hát egy öregasszony vagyok, bájátűnt és erejefogyott.” [http://www.bekegyhaz.hu – 2011. február 2.].

³³ „Egy másik forumon egy állkapcsatört, kifcamodott (elütött?) cica életéért aggodunk.” [http://tinyurl.com/3de56ro – 2011. február 2.].

³⁴ „Mikor fogják felfedezni végre magukban a ráncos, totyakos hajahullott múmiát és kezdenek hozzá egy fiatalos, dinamikus, szerethető pártot építeni?” [http://tinyurl.com/44xq7pp – 2011. február 2.].

hatjuk meg, de ettől függetlenül a szóösszetételek között tartjuk őket számon. Ugyanakkor a módosított főnévtől függően a kompozicionalitás ellenére is felvehet metaforikus értelmet: *magvaszakadt birtok* = 'olyan, birtok, amelyet birtokló család magszakadással kihalt', de ettől még jogos a két (kompozicionális kontra nem kompozicionális) típus elkülönítése. A legújabb típusról, amely a mostani vizsgálatunk tárgya, azt feltételezzük, hogy a kódexirodalomban fellelhető alakokhoz hasonlóan önálló szintaktikai kategóriák, és nem a szóösszetételek közé sorolhatók, hanem a HJ önálló példányaihoz hasonlóan, mint a *Vágó István vezette vetélkedő*, a szintaxis tárgyát képezik. Ennek ellenére a kompozicionális lexikalizált típushoz hasonlóan léteznek olyan alakok, amelyek a módosított főnévtől függően metaforikus értelmet nyerhetnek: *füle veszett szerelem* szemben a *füle veszett bögre* alakkal. A következőkben azt vizsgálom meg, megalapozott-e az a hipotézisünk, hogy az ómagyar kor adatával, mint az *eg kèze meg azot ember*, egybevetve a mi példáinkat, valóban alávethetjük őket szintaktikai vizsgálatnak.

2.1. Az adatokból levonható empirikus általánosítások

A szerkezet általános jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A szerkezet egy nominális elem és egy verbális elem kapcsolata, amelyek mindig ebben a sorrendben követik egymást: *vére és hullott*.
2. Egy *-t/-tt* toldalékos verbális elem található a szerkezetben: *hull-ott*.
3. Egy jelöletlen nominális elem van a szerkezetben: *vére*.
4. A szerkezet több szóból is állhat, de tartalmaznia kell legalább egy nominális és egy verbális elemet, egyik vagy másik nélkül agrammatikus a szerkezet: *a [*(vére) *(hullott)] Vászka*.
5. Személyjelölő található a szerkezetben a nominális elemen: *vér-e*.
6. Jelzői szerepben áll egy módosított főnév (antecedens) előtt: *(vére hullott) Vászka*.
7. A szerkezetet általában névelő vezeti be, amely lehet határozott vagy határozatlan is, de alkalmilag el is maradhat: *(a) vére hullott Vászka*.

3. A korábbi elemzések

Az alábbiakban röviden összefoglalom a korábbi elemzéseket, hogy kiderüljön, mi az újdonsága e mostani vizsgálatnak. Ennél a csoportnál két markáns elkép-

zelés létezik: igés kontra igeneves, de abban mindegyik megegyezik, hogy a módosított főnév a szerkezetbeli alany birtokosa: *a magvaszakadt család* esetében a *család* a birtokosa a *magva* elemnek: *a család(nak a) magva (szakadt)*.

1. **Igés:** a szerkezet egy alanyi ragozású véges igét tartalmaz, amely egy jelzői önálló (tag)mondat. Ezt az álláspontot képviseli Révai (1805/1973), Zolnai (1893), Szinnyei (1894), Balassa–Simonyi (1895) és Nádasdi (2006).
2. **Igeneves:** a szerkezet verbális eleme igenév, de a nominális elem alanyi szerepben áll. Ezt az elképzelést teszi magáévá Simonyi (1875), Szarvas (1895), Simonyi (1914), Klemm (1942), Károly (1956), Tompa (1961/1962), Pais (1965), Rácz (1968), Adamikné Jászó (1985), Kenesei (1986), A. Jászó (1991), Benkő (1991/1992), Keszler (2000), Keszler–Lengyel (2002), Horváth (2006).

4. A cikk fő állításai

A korábbi elemzésekre is alapozva felteszem, hogy

1. a vizsgált szerkezet nominális és verbális eleme között predikatív viszony van, azaz a nominális elem a verbális elem alanyi argumentuma,
2. a vizsgált szerkezetben a verbális elem nem igenév, hanem *verbum finitum*, amely egy alanyi (általános) ragozású igealakot takar (*hullott*),
2. a vizsgált szerkezet nem szóösszetétel, hanem egy beágyazott (tag)mondat, egy prenominális vonatkozó szerkezet, ami a személyjelölő révén válik nyilvánvalóvá, és a szerkezetben a személyjelölő egy olyan rejtett névmásra referál, amely az antecedenst (módosított főnevet) képviseli a tagmondatban birtokosként.

5. Érvek a szintaktikai elemzés mellett

Az alábbiakban röviden összefoglalom a szintaktikai elemzés melletti érveket:

- Személyjelölő van a szerkezetben: a birtokos személyjel,³⁵ amely birtokviszonyra utal. Ez pedig egyértelműen szintaktikai viszony révén valósulhat

³⁵ A birtokos toldalékokat Antal (1961) értelmében jelnek tekintem, és nem ragnak.

csak meg, ezért rosszul formált lesz a birtokos személyjel nélkül: **a vér hullott Vászka*. A többes számú birtokos személyjel előfordulása többes számú antecedens esetén, mint a *nyomuk veszett kollégák* szerkezetben azt valószínűsíti ugyan, hogy szintaktikailag élő, mert a lexikalizált alakoknál ez nem lehetséges: **magvukszakadt családok*, **agyuklágylult ötletek*, de a szóösszetételekben is előfordulhat birtokos egyeztetés: *inukszakadtából*. Miután pedig a lexikalizált típusúak is tartalmaznak birtokos személyjelet, és a nélkül agrammatikusak lesznek: *mag*(va)szakadt*, *agy*(a)lágylult*, mégis szóösszetételeknek tekinthetők, akárcsak a *barátfül*(e)* (\neq *a barát füle*), ezért a személyjelölő megléte csak szükséges, de nem elégséges feltétel a szintaktikai szerkezetté nyilvánításhoz.

- A szerkezetben megjelenő verbális elem argumentumszerkezete megköveteli egy jelöletlen argumentum megjelenését,³⁶ amely viszont sosem törölhető, különben rosszul formált szerkezetet kapunk, vagy ez egy másik szerkezethez vezet: *a*(vére) folyt katoná*. Az argumentum kötelező volt azonban szintén csak szükséges, de nem elégséges feltétel, ugyanis a lexikalizált alakok sem nélkülözhetik ezt az argumentumot: **(agya)lágylult ötlet*, **(magva)szakadt család* \neq *szakadt család*.
- Ha szóösszetétel lenne, akkor nem feltétlenül lehetne szintaktikai és szemantikai kapcsolatot teremteni a nominális elem és az antecedens között. Mint fentebb is hangsúlyoztam, a lexikalizált alakok egyik típusánál ugyan vannak még kompozicionális példányok, mint például a *magvaszakadt* esetében, de a nem kompozicionálisnál már nincs semmilyen szemantikai kapcsolat a szerkezet nominális eleme és az antecedens között. A szerkezet szokásos melléknévként viselkedik, azaz a szerkezetnek nem az egyik tagja jelöli ki azt a halmazt, amelynek elemeit módosíthatja a szerkezet, hanem a szerkezet (nem kompozicionális) összjelentése alapján választódik ki a megfelelő módosított főnév: *az agyalágylult* (= értelmetlen, zagyva) *ötlet* lehetséges konstrukció, amely viszont nem értelmezhető úgy, mint **az az ötlet, amelynek az agya (meg)lágylult*. Ezzel szemben *a vére folyt* — szerkezet antecedensének a helyére nem helyezhető akármilyen szó, nem elég, hogy élőt jelentő főnév legyen, hanem magasabb rendű állatfajnak vagy embernek kell lennie, amelyben vér kering. Ilyen, mint például a *disznó*, amely

³⁶ Kizárólag tárgyatlan ígés szerkezetek tartoznak bele ebbe a csoportba, ahol a személyjelölt nominális elem nem értelmezhető semmiképp sem a verbális elem tárgyi vonzatának, mint pl. az *eszevesztett* esetében. Ez utóbbi semmiben sem különbözik szerkezetét tekintve az *iskoláit sem végzett ifjú*-tól, csak annyiban, hogy a tárgyi argumentum az esetben jelöletlen. Ezt vallják a fentebb ismertetett leíró nyelvatanok is.

jól formálttá teszi a szerkezetet: *a vére folyt disznó*, és amelyet úgy fordíthatunk, hogy *az a disznó, amelynek a vére folyt*. Azonban egy élettelen dolog már rosszul formálttá változtatja a konstrukciót, mint például a *papír*: **a vére folyt papír*. A szerkezet verbális eleme által kiválasztott tematikus szerep követelményeinek megfelelő argumentumnak szemantikai kapcsolatban is kell lennie a módosított főnévvel, de ez a szemantikai kapcsolat lehet metaforikus is, mint a *füle veszett szerelem* esetében = 'a szerelemben se hall, se lát az ember', ez a szemantikai kapcsolat azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétel az önálló szintaktikai szerkezet létezéséhez. Ugyanis a *magvaszakadt* típusra ugyanez a transzparencia jellemző, mégsem tekinthetjük önálló szintaktikai formának.

- Ha szóösszetétel lenne, akkor nem módosíthatnánk külön-külön a szerkezet egyik vagy másik tagját, csak együtt az egész szerkezetet bővíthetnénk. Ugyan tagadószó vagy igekötő, illetve igemódosító megjelenhet a nominális és a verbális elem között: az *élete **rosszabbra** fordult* ember, *az egy **arcizma se** rándult* ember, de mivel a szóösszetételekben is szerepelhetnek ilyen elemek: *megnemértettség*, *lámpaleoltás/lámpaoltás*, ez még nem elégséges feltétel, mint ahogy az sem, hogy határozószó módosítsa a szerkezetet, hiszen az a lexikálisokkal is működik: *a [napokban (magvaszakadt)] család*. Jelző behelyezése viszont, amely kizárólag a nominális elemet módosítja, csak úgy lehetséges, ha a nominális és a verbális elem különállóak: *a [(hátsó lába) égett] kutya/*a [hátsó (lába égett)] kutya ≠ a hátsó, (lába égett) kutya, az [(ősz haja) hullott] férfi/*az [ősz (haja hullott)] férfi ≠ az ősz, (haja hullott) férfi*. Ezzel szemben ez már a kompozicionális lexikális típusnál sem működik: **a [(legutolsó/idei divatja)múlt] holmi, *egy unatkozó, [(jó/rossz kedve)szegett] gyermek*. A jelző – mivel nem módosíthatja az egész szerkezetet – vagy az antecedens, vagy az argumentum bővítménye lehet. Szóösszetétel esetében a jelző csak az antecedens bővítménye lehet, hiszen az alkotóelemek nem önállóan, hanem egységes egészként módosíthatók, és a lexikalizált konstrukció nem módosítható jelzővel, tehát a lexikalizált típusok egyértelműen szóösszetételként jelennek meg. A nominális elem módosítása jelzővel így már szükséges és elégséges feltétel ahhoz, hogy megalapozottnak tartsuk azt a feltételezést, hogy az általunk vizsgált szerkezet független szintaktikai konstrukció és nem szóösszetétel, ehelyett a szintaxis tárgyát képezi, és önálló szintagmaként kell tudnunk számot adni róla a további vizsgálatok során.

A következőkben a szerkezet szintaktikai elemzését végezzük el, és ehhez a minimalista elméleti keretet használjuk fel.

6. Az elméleti háttér: Adger–Ramchand (2005)

A generatív elméletek közül a vonatkozó szerkezetek meghatározására Chomsky (1977; 1981) elképzelését veszem át, amely szerint a vonatkozó szerkezetek az \bar{A} -függőség tipikus példái, és ezek esetében valamely operátor (\bar{A} -kötő) köt valamilyen változót (üres kategória), ami lehet nyom vagy *pro*. A vizsgált konstrukciók valóban tartalmaznak üres kategóriát. Az EJ esetében a személyjelölő megjelenéséből és egy testesen megjelenő birtokos hiányából levont következtetés eredményeként rekonstruálhatjuk: *a t/pro vére hullott Vászka*, míg a HJ-ra vonatkozólag l. Kenesei (1986), Laczkó (2001; 2002; 2008) és Nádasi (2006): *a Vágó István t/pro vezette vetélkedő*. Adger–Ramchand (2005) megállapítása szerint, ha meg tudjuk mondani, hogy az \bar{A} -függőség alján megjelenő űrt nyom vagy *pro* tölti ki, akkor azt a kérdést is meg tudjuk válaszolni, hogy mozgatás vagy helyben generálás (egyesítés) történik-e.

Adger–Ramchand (2005) az „azonosítási megfeleltetést” (*identity effect*) használja fel, hogy eldöntse: mozgatás vagy egyesítés történik-e. Az azonosítási megfeleltetés érvényesülése esetében a vélt elmozgatott összetevő és a keletkezett űr helyén megjelenő másolat megegyezik, ami azt jelenti, hogy az elmozgatott összetevő minden változtatás nélkül visszahelyezhető az űr helyére, és lokális hatások nem érvényesülnek. A mozgatás és az egyesítés között az az alapvető különbség, hogy mozgatás esetén működik ez a feltétel, az egyesítés műveleténél viszont hiányzik, amikor is a beágyazott mondatban megjelenő űr helyét egy másik, a vélt kimoztatott összetevőtől különböző elem tölti ki. A jelentkező űrön lokális hatások működnek, lokális kényszerek hatására nem azonos a vélt elmozgatott elemmel. Ezt az űrt nem nyomként (másolatként) interpretálhatjuk, hanem fonetikailag üres *pro*-ként. Ha van *pro*, nem léphet fel mozgatás, csakis helyben generálás, azaz egyesítés történik: a névmás és az ige egyesítése. Ha viszont névmás jelentkezik, amely magán viseli az ID jegyet (*identification*, azonosítás), léteznie kell egyeztetésnek, azaz a névmást valamilyen értékkel kell ellátnunk, hogy interpretálni tudjuk. Kétféle névmást különböztetnek meg:

1. (diskurzus vagy szintaktikai) antecedense által lesz interpretálva: φ -értéket vesz fel [ID: φ]
2. referensét egy predikátum absztrakciós operátor által identifikáljuk: *dep* (dependens) értéket vesz fel [ID:*dep*]

Szintaktikai-szemantikai reprezentációja:

- (1) $[\Lambda \dots \text{ID}] \rightarrow \lambda x \dots x$

A szintaktikai [Λ] jegy szemantikai λ -operátorként, a szintaktikai ID jegy pedig szemantikai változóként interpretálható, tehát közvetlen megfelelés van a szintaktikai szerkezet és a szemantikai interpretáció között.

A mondatjellemző (COMP) egy interpretálható Λ -értékű jeggyel és egy interpretálható [ID:dep] jeggyel rendelkezik. A mondatjellemző értékelt ID jegye egyeztetve lesz a névmás nem értékelt [ID:] jegyével, és dep-ként lesz értékelve. A függőség kölcsönös: mindkettőnek szüksége van az interpretációjához a másikra. A fent leírtakat a következő ír mondatok szintaktikai levezetésén és szemantikai interpretációján szemléltetem (Adger–Ramchand 2005):

(2)	An duine a	bhuail-	-f-	-ea-	-s ³⁷	sé	pro
	az ember	comp ver	tense	agr _{fut}	f _{wh}	ő-masc	pro
		COMP[Λ , ID:dep]					pro[ID:] \rightarrow
		COMP[Λ , ID:dep]					pro[ID:dep]
		λx					x

'Az az ember, akit ő meg fog verni.'

A fenti vonatkozó mellékmondat úrt tartalmaz, amely névmásként interpretálható, viszont az értékeléséhez szüksége van egy [ID:dep] jegyű mondatjellemzőre, amit az *a* funkcionális kategória képvisel a tagmondatban. A mondatjellemző dep-ként értékeli a névmást. A mondatjellemzőnek elvileg nincs szüksége a névmás jelenlétére, hiszen az értelmezhető, így nem kell már értékkel ellátni. A névmás megjelenésére azért tart igényt, mert ha mind a [Λ] jegyet, mind az ID jegyet ezen az elemen értelmezzük, egyszerre értelmeződik operátornak és változónak. Viszont a mondatjellemző csak operátor szerepű. Így a névmás is hordoz egy ugyanilyen ID jegyet (a fellépő értékelés miatt), ami életbe lépteti az egyeztetés egyszeres értelmezéssel (*Interpret Once under Agree/IOA*) elvet: az interpretálandó jegyek csak egyszer interpretálhatók az egyeztetési láncban. Ez az elv biztosítja, hogy csak a névmáson értelmeződik ez a jegy. Tehát a mondatjellemző interpretációjához elengedhetetlen egy névmás jelenléte, még rejtetten is, hiszen a teljes értelmezés (*Full Interpretation*) elve szerint egy elemen csak egy jegy értelmezhető, viszont minden jegyet interpretálnunk kell a feldolgozás során, így a függőség kölcsönös a két elem között.

Az írben létezik egy másik vonatkoztatási stratégia is, és ilyen esetben nyíltan is megjelenhet a visszamaradó névmás a beágyazott mondatban. Adger–Ramchand (2005) szerint itt a mondatjellemzőnek az egyedüli feladata a szintak-

³⁷ Ennél a stratégiánál az egyeztetési jegyen (AGR) kívül az ige opcionálisan vonatkozó formát (F_{WH}) is magára ölthet, míg a 2. stratégiánál a vonatkozó forma tiltva van, l. (3). Történetileg az egyeztetési morféma és a vonatkozó forma összeolvadt: *-(a)idh + s*, ahol *dh* már az ír legtöbb nyelvjárásában és a standard írben néma hangzó.

tikai és szemantikai kapcsolat megteremtése. Az ilyen mondatjellemzőnek hiányzik az [ID:dep] jegye, csak [Λ] jegye van, ezért minden további nélkül megjelenhet egy olyan visszamaradó névmás a mondatban, amelynek egy interpretálható és értékelt φ -jegye van. A kétfajta mondatjellemző elméleti megfontolásból való elkülönítését empirikusan is megalapozott érvek támasztják alá, hiszen az ír nyelv különbséget tesz a mondatjellemzők között. Ez az elmélet explicit módon meg tudja magyarázni, miért léteznek az írben két különböző mondatjellemző a vonatkozó mellékmondatok számára. Szemantikai interpretációja a szintaktikai különbség ellenére azonos a kétfajta vonatkozó mellékmondatnak, mivel a szemantikai interpretációk a lokális szintaktikai hatásokra, és független az ID értékétől:

- (3) An duine a mbuail- -f- -idh sé é
 az ember comp ver tense agr_{fut} ő-masc öt-masc
 COMP[Λ] *pro*[ID: φ]
 λx *x*
 'Az az ember, akit ő meg fog verni.'

Adger–Ramchand (2005) független bizonyítékot is talált annak bizonyítására, hogy a „jobb híján *pro*” nem csupán hipotézis, hiszen a São Tomé-i portugál kreol nyelvben nyíltan is megjelenik, és nem mutat semmiféle egyezést az antecedensével, ami arra utal, hogy nem a szokásos visszamaradó névmásról van ez esetben szó (Adger–Ramchand 2005):

- (4) **Inen**_i faka se ku n va mpon **ku-e**_j/ ***ku-inen**_i.
 art-3pl kés dem comp 1sg vág kenyér instr-3sg instr-3pl
 COMP[Λ , ID:dep] *pro*[ID:] \rightarrow / **pro*[ID: φ]
 COMP[Λ , ID:dep] *pro*[ID: dep]
 'Azok a kések, amelyekkel kenyeret vágok.'

Az Adger–Ramchand által felállított elmélet a jegyek segítségével ad magyarázatot a kétfajta vonatkozó szerkezet szintaktikai különbségére és szemantikai egyezésére. Helyesen jósolja meg, hogy a második stratégia nem jelenhet meg „jobb híján” névmással, mert egy [ID:] jegyű névmás nem értékelhető egy COMP[Λ] által [ID:dep] jegy nélkül. Ez az elmélet az univerzális grammatika elveit alkalmazza a különböző vonatkozó stratégiákra, de a nyelvspecifikus paraméterekre is tekintettel van.

Mielőtt alkalmaznánk az elméletet a szóban forgó konstrukció vizsgálatában, tisztáznunk kell a verbális elem kilétét, hiszen az elmélet csak a véges ígés vonatkozó szerkezetekre alkalmazható. A kormányzás-kötés (LGB) elméletében (Chomsky 1981) ugyanis a nem finit (igeneves) tagmondatok alanyaként a nagy PRO funkcionál, amely a kis *pro*-val ellentétben zéró esettel rendelkezik, amit a

–Tense (zéró Tense) jegy ad neki oda, és csak tematikus szerepe van. Továbbá mivel a PRO a generatív elméletben csak alanyi argumentum szerepét töltheti be, a fenti példákban pedig bármilyen szintaktikai szerepű elem vonatkoztatható, mindenképpen véges ígét kell találnunk a szerkezeteinkben, hogy az elméletet alkalmazni tudjuk rájuk, ezért a következőkben először megnézzük, hogy véges ige vagy nem véges ige (igenév) szerepel-e kérdéses szerkezetekben.

7. Ige vagy igenév

A szintaktikai elemzés előtt meg kell vizsgálnunk azt a kérdést: vajon a szerkezet verbális eleme véges ige vagy igenév. A nominális elem jelöletlensége vagy alanyi, vagy birtokos szerepre utalhat, de Laczkó (2001) szerint az igei és igenévi predikátumok jellegzetesen nem osztják ki a birtokos funkciót, és ő a HJ-re vonatkozólag kimutatta, hogy az nem lehet birtokos szerkezet. Ugyanakkor ha birtokviszony lenne a szerkezet két tagja között, akkor azt jelölni kellene egy másik elem, ahogy a szokásos birtokos szerkezet esetében; márpedig a szerkezet verbális tagján semmilyen személyjelölés sem található, és a személyjelölő a verbálison a ma is létező alakoknál agrammatikus szerkezetet hoz létre: *magvaszakadt(*-a)*, *a vére hullott(*-a) Vászka*. Továbbá ha birtokosi szerepű lenne, nehezen tudnánk megmagyarázni, hogy a HJ-hez hasonlóan miért nem vehet fel dativusi ragot: **a véreinek hullotta Vászka*, így tehát a birtokos funkciót kizárhatjuk. Ebből viszont az következik, hogy az esetjelöletlen alak csak az alanyi argumentuma lehet a verbális elemnek, ahogy ezt a leíró és a történeti hagyományokban is állították. Alanyi funkciót viszont igenév is kioszthat az argumentumának, mint például a *-ván*, *-vén* esete ezt mutatja, ezért a következőkben megvizsgáljuk, hogy ez a verbális elem véges vagy nem véges ígének tekinthető.

7.1. A véges igeség ismérvei

Ha a birtokos funkciót ki tudtuk is zárni, attól még nem bizonyítottuk be, hogy csakis ígéről lehet szó, hiszen alanyesetet igenévtől is származtathatunk, mint pl. a *-ván*, *-vén* esetében (Sárik 1998). Hogy el tudjuk dönteni a kérdést: véges ige vagy igenév szerepel-e a kérdéses szerkezetben, a másik hasonló személyjelölt szerkezetet is segítségül kell hívnunk a kiderítéséhez. Az eltérés csupán annyi a két személyjelölt szerkezet között, hogy az EJ-ben a személyjelölő nem a verbális elem jelenik meg (*vér-e*), pontosabban az igei elem nem jelenik meg nyílt toldalék (*hullott*). A HJ-ben viszont van személyjelölő a verbálison (*vezett-e*). A HJ-

ben tárgyas igék fordulnak elő (*vezette*), míg az EJ-ben tárgyatlanok (*hullott*). Ha a személyjelölő a nominális és a verbális tag közötti egyeztetés kifejezője lenne, akkor nem tudnánk megmagyarázni, hogy miért van különbség a HJ és az EJ között, és nem tudnánk megindokolni azt sem, miért nem található meg a *vére hullott* esetében, azaz miért nincs **vére hullotta*. Ha csupán igenévi személyragozásról lenne szó a *Vágó István vezette* esetében, akkor a személyragok nem hiányozhatnának a *vére hullott* csoport esetében sem, hiszen mindkettő az alanyi argumentuma a verbális elemnek. Az eltérés abban a jellemzőben ragadható meg, hogy ahol a személyjelölő a verbális elem jelenik meg, tárgyas igék állnak, ahol pedig a személyjelölő nem az ige jelenik meg, tárgyatlanok. A tranzitív igék az alannyal és határozott tárgy esetén a tárggyal is egyeznek, és határozott tárgy esetén tárgyas (határozott tárgyú) igeragok, míg határozatlan tárgy esetén alanyi (általános) személyragok szerepelnek az ige. A HJ-ben az ige mind az alanyával (*Vágó István*), mind pedig rejtett tárgyával, amely az antecedenst (*vetélkedő*) képviseli a beágyazott tagmondatban argumentumként, egyezik (*vezett-e-∅*). Rebrus (1998; 2000) definitumjelölőnek nevezi a tárgyas igeragozás E/3. személyű végződését, amely megjelenhet a tárgyas paradigmájú alakok egy részén. Rebrus egy lehetséges szegmentálás alapján úgy is elemezhetőnek tartja az ilyen alakokat, hogy a definitumjelölő *-(j)A* külön morfémaként jelenik meg, és ehhez kapcsolódik az igei személyrag. Ez E/3. személyben a *∅* morféma, mint alanyi ragozásban, de például T/2. személyben *-(A/O)tOk* személyrag kapcsolódhat hozzá, szintén úgy, mint alanyi ragozásban: *vezet-ett-∅* (alanyi)/*vezet-t-e-∅* (tárgyas) és *vezet-t-etek* (alanyi)/*vezet-t-é-tek* (tárgyas).

Ha igenevek lennének, nem lehetne ilyen eltérés köztük ugyanabban a szerkezetben az ige minőségétől függetlenül, ahogy a főnévi igenév esetében sincs: *Jánosnak_i most nem szabad elszunnyadni(-a_i)*, illetőleg *a vihar_j nem sikerült (a) házakat lerombolni(-a_j)*. Sem tranzitív/intranzitív ige, sem határozott/határozatlan tárgy esetén nincs eltérés a személyjelölő használatában a főnévi igenév paradigmájában. A különbség így az EJ és a HJ között éppen az eltérő szerkezetből adódik, pontosabban az eltérő igeragozásból. Ugyanis egyrészt Laczkó (2001) és Nadasdi (2006) is kimutatta, hogy a HJ nem lehet birtokos. Másrészt a tárgyi egyeztetés sem lehet független az alanyi egyeztetéstől. Ezt támasztják alá a személyes névmásokkal elforduló példák is, vö. Kenesei (1986), Laczkó (2001): *az én_i idéztem_i; példa, egy te_j említetted_j levél*, ahol jól láthatóan az alanyi argumentummal is történik egyeztetés, ahogy az egy szokásos igenél is előfordul. Ez a rejtett tárgy az oka, hogy tárgyas személyragokat vesz fel a verbális elem, hiszen azzal egyeztetjük, még ha határozatlan névelővel áll is a szerkezet: *egy V. I. vezet-te/*vezetett vetélkedő*. A magyarban ugyanis egyik igenév sem mutat egyezést a tárgyi argumentumával, kizárólag a véges ige.

A *-ván, -vén* esetében É. Kiss (2002) csak Tense jegyet feltételez, melyet az *-n* elemhez rendel, és azért nem lesz véges, mert nincs Agr jegye, amit jól bizonyít, hogy nem jelenhet meg más személyekkel.

Kenesei (2005) éppen ellenkezőleg, egy Agr jegy meglétével magyarázza, amely az *-n* elemen realizálódik, hogy alanyeset kiosztása lehetséges, de mivel nincs Tense jegy (időjel), ezért nem lesz finit, mint ahogy azt Kenesei (1986; 2000) a HJ-re alkalmazta korábban.

A HJ-ben szemmel is láthatóan van egyeztető morféma (Agr jegy) a verbálison, ezt mi sem tagadhatjuk le, viszont az EJ-ben ez első látásra nem egyértelmű, de ha az eltérő paradigmából (alanyi/tárgyas ragozás) adódik az eltérés, akkor az EJ-hez is hozzárendelhetjük az egyeztető morfémat, amely az alannal egyezik, de alanyi ragozásban E/3. személyben az gyakran a \emptyset morféma. Agr jegyet tehát tartalmaz a két szerkezet, de az a kérdés, ez elegendő-e a nominativus kiosztásához.

A generatív nyelvelméletek közül a kormányzás-kötés keretében Chomsky (1981) óta a nominativus kiosztása a Tense jegyhez köthető, nem pedig az Agr jegyhez. Ezért nem beszélhetünk a birtokos esetről nominativusról, csakis esetenélküliségről lehet szó den Dikken (1999) és É. Kiss (2002) szerint. É. Kiss (2002) ez okból hangsúlyozza szintén, hogy alanyeset csupán Tense jegyhez köthető. Nádasdi (2006) is É. Kiss megoldását fogadja el. Mindebből az következik, hogy ha igazoljuk, hogy létezik egy másik igenév a magyarban, amelyik alanyesetet képes adni az argumentumának, akkor hasonlóan kell viselkednie, mint a *-ván, -vén*-nek.

Chomsky (1981) és É. Kiss (2002) megállapításai szerint alanyesetet csak Tense jegy engedélyezhet, tehát ha van Tense jegy, akkor van nominativus. És ha den Dikken (1999) és É. Kiss (2002) megoldását fogadjuk el, miszerint a birtokosnál nem lehet nominativus, hanem eset nélküli (dativus) formában áll a birtokos, ami szerkezeti eseteknél (Nom., Acc., Gen., Dat.) absztrakt eset formájában fordulhat elő, és amiből az következik, hogy alanyesetet más nem adhat, mint a Tense jegy, akkor a fenti tétel megfordítva is igaz. Ha van nominativus, kell lennie Tense jegynek, illetve a Tense jegy terminális megfelelőjének, azaz jobb esetben egy testes, hangalakkal jelölt időjelnek. A kérdéses szerkezetekben talá-lunk is ilyet, ha levágjuk a szótövet és az egyeztető morfémat, ami nem más, mint a *-t, -tt* toldalék (*vezet-t-e, hull-ott- \emptyset*), amely a múlt idő jelével azonos. És azzal, hogy igazoltuk mind az Agr jegy (\emptyset), mind pedig a Tense jegy (*-t, -tt*) meglétét, egyúttal igazoltuk, hogy véges igeről van szó a kérdéses szerkezetekben, azaz a HJ-ben és az EJ-ben is. Ugyanakkor Nádasdi (2006) is azzal magyarázza, hogy a *-ván, -vén* nem véges ige, hogy csak Tense jeggyel rendelkezik, és nincs Agr jegye. Azt azonban el kell ismernünk, hogy a múlt idejű forma ellenére a HJ jelen

idejű értelmezést kap: *a Vágó István vezette vetélkedő* = '(az) a vetélkedő, amelyet V.I. vezet', az EJ pedig inkább perfektív értelemben használatos. Az igés megoldás bírálói ezt is az érvelés hiányosságai között említik. Ez a megfigyelés igaz, és magyarázatra is szorul a későbbiekben. Ugyanakkor mivel LGB értelmében a két jegy (T és Agr) együttes megjelenése miatt a véges igeség elvitathatatlan a vizsgált verbálisoktól, és természetszerűleg adódik, hogy a T jegyet a *-t*, *-tt* toldalékhoz kapcsoljuk, amely szokásos esetben a múlt idő jele, ezért magából az elméletből az előfeltevések felállításával csak az a végkövetkeztetés származhat, hogy a szerkezetben véges ige van. A tényt mindenképpen rögzítenünk kell. Az, hogy milyen következményekkel jár: akár módosul ettől a múlt idő használati köre, akár a jelen idejű formának a hiánya okoz némi gondot az eddigi rendszerünkben, az későbbi kutatások függvénye.

További vizsgálatokat igényelnek még a többes számú argumentumot tartalmazó szerkezetek is. Egyrészt a többes számú egyeztetett alakok, mint pl. % *a fogai hullottak/hulltak jószág*, amelyet a válaszadók 17% százaléka tartott elfogadhatónak. Ezek előfordulására azonban a nyelvtörténetből sem ismerünk példákat, és ezért nem nagyon tarthatjuk élő alaknak a mai magyarban sem. Másrészt a nem egyeztetett formák, mint pl. *a fogai hullott jószág* (50%), melyre a közép-magyar korból találhatunk példát: *inai-szakadozott* (Comenius: *Januae Linguae Latinae Vestibulum*, 1643).

8. A szerkezet Adger–Ramchand-féle elemzése

Amint már korábban is hangsúlyoztam, Chomsky (1977; 1981) értelmében a vizsgált konstrukció vonatkozó szerkezetként értelmezhető: valamely operátor köt valamilyen változót (üres kategória), ami lehet nyom vagy *pro*, ezt pedig a birtokos személyjel (*vér-e*) reprezentálja. Most már alkalmazható lesz rá Adger–Ramchand (2005) minimalista elméleti keretbe ágyazott elemzése, amely szerint kell tartalmaznia egy üres kategóriát és egy véges igét.

Legelőször is meg kell vizsgálnunk, mennyiben mutat egyezést a vonatkozott főnév és a vonatkozó mellékmondatban megjelenő űr, ha Adger–Ramchand (2005) elméletét szeretnénk kiterjeszteni a magyar véges igéjű prenominális szerkezetekre. Az üres kategóriát az azonosítási megfeleltetés segítségével *pro*-ként azonosítom, amely szintaktikailag egy névmás (ID), szemantikailag pedig egy változó (*x*), mert nem helyezhetjük vissza a tagmondatban az űr helyére az antecedentst, hiszen az antecedens a főmondat megkívánta argumentumszerepek szerinti eseteket kaphat, amelyek a mozgását lehetetlenné teszik:

- (5) Elek látta a [---_i vérük hullott] *katonák_i/katonákat_j az utcán.
- (6) *Elek látta a [t_i vérük hullott] katonák_i az utcán.
- (7) Elek látta a [pro_i vérük hullott] katonákat_j az utcán.

A fenti példák azt mutatják, hogy lokális hatások működnek, amelyek mozgatás művelete esetén nem érvényesülhetnek. A birtokos szerkezet birtokosa vagy esetjelöletlen (absztrakt eset), vö. den Dikken (1999) és É. Kiss (2002), vagy részes esetet kap, azonban a módosított főnév esetét a főmondatban betöltött szerepe határozza meg. Ugyanakkor a *Vászká_i-t akarom, hogy t_i eljöjjön* típusú mozgatást meg az zárja ki, hogy *katonák vérük (6) konstrukció nem létezik. A *vére hullott katona/katonák* pedig azért nem származhat mozgatásból, mert bár a *katoná(k)nak (a) vére* is jó konstrukció, kiinduló szerkezetnek ezt nem, csak a *katona/katonák vére* szerkezetet fogadhatnánk el, ezt az alábbiakban fejtem ki, viszont a birtokos szerkezetekben a dativusi forma mindig létrehozható, így nem tudnánk megmagyarázni, hogy ebben a szerkezetben miért lenne tilos a részes eset. A következő példákban, vö. den Dikken (1999), látható, hogy az egyes számú (*labdájá*) vagy többes számú (*labdájuk*) birtokos személyjeles forma hatással van arra, hogy mozgatás (9) vagy helyben generálás (egyesítés) (8) művelete történik:

- (8) A gyerekeknek_i hihetetlenül messzire gurult (* t_i) a pro_i labdájuk.
- (9) A gyerekeknek_i hihetetlenül messzire gurult t_i a (* pro_i) labdájá.

A vizsgált szerkezetünknel azonban a részes eset testes esetrágja, a *-nEk* a kimozgatott pozíció helyén nem maradhat magában, a főnévvel együtt mozoghat, ez (9)-ben lehetséges is. A kérdéses szerkezetben viszont az teszi lehetetlenné a mozgatását, hogy ott a főmondatban betöltött szintaktikai szerepe határozza meg az esetét, ami megakadályozza, hogy a beágyazott tagmondatból bármit is kimozgassunk, lokális hatások működnek, ezért nem egy másolat (nyom), hanem csak egy (üres) névmás helyettesítheti a konstrukcióban:

- (10) a [pro_i /($*t_i$) vérük_i hullott] katonákat_j/*katonáknak_i láttam
- (11) a [pro_i /($*t_i$) vére_i hullott] katonákat_j/*katonáknak_i láttam

Láthatjuk, hogy egy részes esetben álló főnév nem helyezhető az űr helyére, mert azt nem mozgathatjuk ki a beágyazott tagmondatból, hiszen lokális hatások érvényesülnek, ezért az azonosítási megfeleltetés nem működik. Az űr helyén így *pro*-t kell feltételeznünk. A vonatkozó névmást pedig Kayne (1994) is kizártnak tartotta a prenominalis vonatkozó szerkezetekben. Most már csak az a kérdés,

milyen fajtájú *pro* jelenik meg. A fenti példák azt mutatják, hogy az egyeztetés és az azonosítási megfeleltetés nem működik a *pro* és a vonatkoztatott összetevő között, mivel a *pro*-nak nemcsak egyes, hanem többes számú referenciája is lehet (11). Többes számú antecedens esetén is jól formált lesz a *vér-e* alakkal, de a magyar birtokos személyjelezés jellegzetessége, hogy nyílt személyes névmás esetén is csak a személyjel különbözteti meg a 3. személyű alakokat: *az ő vére* szemben *az ő/*ők vérukkal*, ahol az *ő*-nek egyes és többes számú referenciája is lehet, míg a többes számú *ők* névmással rosszul formált lesz a szerkezet. Ugyanakkor a magyarban a névmási tárgyi argumentumok közül csak az egyes számú (*őt, azt*) törölhető a mondatból opcionálisan, a többes számú nem, viszont a prenominalis vonatkozó szerkezetnél mind az egyes, mind a többes számú alak esetén kötelező a *pro*-ejtés. A fenti példákon azt láthatjuk, hogy az egyeztetés és az azonosítási megfeleltetés nem működik a *pro* és a vonatkoztatott összetevő között, mivel a *pro*-nak egyes és többes számú referenciája is lehet. A névmás kötését és interpretálását is ez az operátor végzi a magyarban, tehát csakis „jobb híján *pro*”-ról beszélhetünk.

Adger–Ramchand (2005) minimalista elméletének segítségével sikerült kimutatni, hogy a *vére hullott Vászka* típusú szerkezet tartalmaz egy rejtett névmást (*pro*-t), amely szintaktikailag egy névmás (ID), szemantikailag pedig egy változó (*x*), és amelynek az interpretációjához elengedhetetlenül szükséges egy kötő operátor (Λ) megléte. A kötő operátort a mondatjellemző (COMP) testesíti meg a tagmondatban, és bár a magyar vonatkozó mellékmondatban nyíltan sohasem jelenhet meg, Adger–Ramchand (2005) elméletéből következik, hogy a mondatjellemző (kötő operátor) és a (nyílt/rejtett) névmás kölcsönösen függ egymástól, interpretációjukhoz mindkettőnek szüksége van a másik létezésére, még ha csak rejtett formában is, ami az Univerzális Elvből következik. Így feltételezhetjük, hogy a magyarban is jelen van, csak éppen sohasem fordul elő nyíltan. Ezt nyelvspecifikus paraméter írja elő. A szerkezet minimalista elemzése végül az alábbiak szerint néz ki, ahol – mivel a *pro* a referenciáját a kötő operátortól nyeri, nem pedig az antecedentstől, amely egy DP – elkerüljük, hogy a saját domináló kategóriájával legyen azonos a referenciája, és az ún. „*i* az *i* kategórián belül” tiltás sem jelentkezhethet:

- (12) a [(birtokos) *pro*_i vére-e_i hull-ott COMP] Vászka_j
 pro[ID:] → COMP[Λ , ID:*dep*]
 pro[ID:*dep*] COMP[Λ , ID:*dep*]
 x λx

Az elméleti keret megválasztása lehetőséget adott arra, hogy a szerkezet belső struktúráját feltárhassuk, és az egy olyan megoldást kínált, amely nem veti fel az LGB elveinek újragondolását, mégsem merülhet fel az „*i* az *i* kategórián belül”

tiltás. Ezzel elkerüljük a körben forgást, és *pro* referenciája nem lesz egyenlő az egész DP referenciájával, azaz az egész szerkezettel: *a pro_i (*= a vére hullott Vászka) vére hullott Vászka_j*. Az elmélet segítségével tehát sikerült kimutatni, hogy a vizsgált magyar szerkezet a HJ-hoz hasonlóan egy prenominális vonatkozó tagmondat, amely a magyar nyelvnek nem egy periférikus szerkezete, hanem az UG szerint az \bar{A} -függőségek közé tartozik, nyelvspecifikusan pedig egy sajátos magyar szerkezet, amely a magyar nyelvtan szerves részét képezi.

9. Összegzés

Jelen tanulmányban egy olyan szerkezetet vizsgáltam, amely egy alanyesetű birtokos személyjeles főnév és egy tárgyatlan ige kapcsolatából áll. Ez a konstrukció egy olyan antecedenst módosít, amely az igei argumentum birtokosaként értelmezhető. A szerkezet még ma is létezik, és nem a szóalkotás, hanem a mondattan tárgykörébe tartozik. Ennek köszönhetően szintaktikai elemzés alá vettem, és az igeség ismérvei mellett érveltem azzal, hogy Chomsky (1981) meghatározása szerint az időjel (Tense jegy) és személyrag (Agr jegy) együttes megléte azt valószínűsíti, hogy véges igével állunk szemben.

Ezután behelyeztem ezt a szerkezetet a vonatkozó szerkezetek közé Chomsky (1977; 1981) definíciója alapján: valamely operátor köt valamilyen változót (üres kategória), amelyet a birtokos személyjel (*vér-e*) reprezentál, így már alkalmazható volt rá Adger–Ramchand (2005) minimalista elméleti keretbe ágyazott elemzése. Az elmélet szerint ugyanis kell tartalmaznia egy üres kategóriát és egy véges igét. Az üres kategóriát az azonosítási megfeleltetés segítségével *pro*-ként értelmeztem, mert nem helyezhetjük vissza a tagmondatba az antecedenst az \bar{u} helyére, hiszen az antecedens a főmondat megkívánta argumentumszerepek szerinti eseteket kaphat, amelyek a mozgását lehetetlenné teszik. Kimutattam, hogy ebben a szerkezetben a névmás kötését és interpretálását is ez az operátor végzi, hiszen a *pro*-nak mind egyes, mind pedig többes számú referenciája is lehet, így csak „jobb híján *pro*”-ról beszélhetünk. Az elmélet alkalmazása módot adott arra, hogy föltárjuk a prenominális vonatkozó tagmondat belső szerkezetét, az univerzális elvek érvényesülését és azok nyelvspecifikus leképeződését egy sajátos magyar szerkezet működésén keresztül.

Irodalom

- A. Jászó Anna (főszerk.) 1991. A magyar nyelv könyve. Budapest: Trezor Kiadó.
 Adamikné Jászó Anna (szerk.) 1985. A magyar nyelv. Jegyzet a tanítóképző főiskolák számára a budapesti program szerint. Budapest: Tankönyvkiadó.

- Adger, David – Gillian Ramchand 2005. Merge and Move: *Wh*-dependencies revisited. *Linguistic Inquiry* 36: 161–193.
- Antal László 1961. *A magyar esetrendszer*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balassa József – Simonyi Zsigmond 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan*. Budapest: MTA.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1991/1992. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I–II/1*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Chomsky, Noam 1977. On *wh*-movement. In: Peter W. Culicover – Thomas Wasow – Adrian Akemajian (szerk.): *Formal syntax*. New York: Academic Press. 71–132.
- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris.
- Dikken, Marcel den 1999. On the structural representation of possession and agreement: The case of (anti-)agreement in Hungarian possessed nominal phrases. In: István Kenesei (szerk.): *Crossing boundaries: Advances in the theory of Central and Eastern European languages*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 137–178.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press
- Horváth László 2006. Ősmagyar kor. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 314–334.
- Károly Sándor 1956. *Igenérendszerünk a kódexirodalom első szakaszában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kayne, Richard S. 1994. *The antisymmetry of syntax*. Cambridge MA: MIT Press.
- Kenesei, István 1986. On the role of the agreement morpheme in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 36: 109–120.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer (2000, 75–136).
- Kenesei, István 2005. Nonfinite clauses in derived nominals. In: Christopher Piñón – Péter Siptár (szerk.): *Approaches to Hungarian 9: Papers from the Düsseldorf conference*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 159–186.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest.
- Keszler Borbála – Lengyel Klára 2002. *Kis magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klemm Antal 1942. *Magyar történeti mondattan*. = Melich János és Németh Gyula (szerk.): *A magyar nyelvtudomány kézikönyve II. köt. 6. füzet*. Budapest: MTA.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *A különírás és az egybeírás*. Vitaanyag. *Magyar Nyelvőr* 128: 141–157.
- Laczkó Tibor 2001. Néhány lexikai-funkcionális gondolat a személyragos *-(t)t* igenévről. In: Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 741–759.
- Laczkó Tibor 2002. Rejtett alanyok és tárgyak a főnévi csoportban. In: Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 137–150.
- Laczkó, Tibor 2008. On binding, empty categories, and morphosyntactic processes in “passive” participial constructions. In: Christopher Piñón – Szilárd Szentgyörgyi (szerk.): *Approaches to Hungarian 10: Papers from the Veszprém conference*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 103–126.

- Nádasdi Péter 2006. Mozgató nélkül? Egy prenominalis vonatkozó szerkezet minimalista elemzése a magyarban. In: Sinkovics Balázs (szerk.): LingDok 5. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai. Szeged: JATEPress. 61–86.
- Nádasdi Péter 2010. Egy a nominális elemen személyjelölt jelzői tagmondat régen és ma – esettanulmány. Magyar Nyelvőr 134: 471–483.
- Nádasdi Péter 2011. Az *istenadta-* és a *magvaszakadt-*féle szerkezetek vizsgálata a nyelvelmékek tükrében. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.): A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI. Szeged: SZTE.
- Pais Dezső 1965. Az alanyi és tárgyias összetételek. In: Pais Dezső – Benkő, Loránd (szerk.): Alak- és mondattani gyűjtélék (Nyelvtudományi Értekezések 4). Budapest: Akadémiai Kiadó. 63–84.
- Rácz Endre (szerk.) 1968. A mai magyar nyelv. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Rebrus Péter 1998. A *-ja/-je/-a/-e/-ø* morfémáról. In: Büky László – Maleczki Márta (szerk.): A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III. Szeged: JATEPress. 149–168.
- Rebrus Péter 2000. Morfofonológiai jelenségek. In: Kiefer (2000, 763–947).
- Révai Miklós 1805/1973. A magyar szép toll. Pest: Trattner Mátyás betűivel. (Reprint, közléteszi Éder Zoltán 1973. Budapest: Akadémiai Kiadó).
- Sárik Pál 1998. A határozói igenevek néhány problémája. Magyar Nyelv 94: 423–436.
- Simonyi Zsigmond 1875. A szavak összetétele a magyarban V. Magyar Nyelvőr 4: 437–444.
- Simonyi Zsigmond 1914. A jelzők mondattana. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Szarvas Gábor 1895. Magyartalanságok. Magyar Nyelvőr 24: 501–536.
- Szinnyei József 1894. Rendszeres magyar nyelvtan. Budapest: Hornyánszky Viktor kiadásában.
- Tompa József 1961/1962. A mai magyar nyelv rendszere I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zolnai Gyula 1893. Mondattani bűvárlatok. Nyelvtudományi Közlemények 23: 145–177.

On an unknown prenominal relative clause in Hungarian

Abstract: The aim of this paper is to analyse an attributive construction of very restricted occurrence in Hungarian as in the following example:

- (i) a vér-e hull-ott Vászka
 the blood-poss.sg.3 fall-*tt*-suff proper noun
 'Vászka whose blood has fallen'

I apply the Minimalist framework of Adger–Ramchand (2005) to the analysis of this construction. It contains a finite verb that bears Tense and Agr features. The construction can be considered as a relative clause because it has an empty category. Merge takes place in this construction so the empty category is identified as *pro*. And *pro* belongs to the default pronouns, which miss ϕ feature. The language-specific peculiarity of this construction is that it contains neither an overt complementizer nor an overt resumptive pronoun.

Keywords: relative clause, Minimalist framework, finite verb, empty category, merge

A sorozatszerkesztő utószava

Az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* sorozata ezzel a 23. kötettel újabb állomáshoz érkezett. Kiefer Ferenc után, aki az 1994-ben elhunyt alapító szerkesztő Telegdi Zsigmond és a később egy hosszú időszakban Telegdi mellett gyakorlatilag társszerkesztőként működő Szépe György örököséiként az 1998-ban megjelent 19. kötettől volt az *ÁNyT* „gazdája”, 2009-ben a jelen utószó szerzője kapott megbízást a sorozat szerkesztésére, és mint minden személycseré, ez is magában hordja a változtatás lehetőségét.

Mindenekelőtt azonban leszögezem, hogy a tanulmányok elvárt magas színvonalában nem lehet változás: az *ÁNyT* a hazai nyelvtudomány egyik legigényesebb fóruma volt és a főszerkesztő feltett szándéka, hogy az is marad. A tanulmányok szigorú és névtelen lektorálásában a jövőben sem lesz engedmény: a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően sem a szerzők, sem a lektorok nem kapnak információt egymás személyéről – még ha kis ország lévén a lektorok adott esetben könnyen megsejthetik is, ki volt a nekik küldött dolgozat írója. (Újdonság e téren annyiban lesz, hogy a lektorok nevét nem tüntetjük fel a belső címlap mögött – ezzel szintén követve az általános szokásokat.)

Jóllehet a lektorok után Telegdi professzor maga is minden cikket elolvastott, majd ő döntött megjelenésükről, ebben nem kívánom követni hajdani mestertemet, hiszen Kiefer Ferenc alatt bevett gyakorlattá vált a kötettszerkesztőkre testált felelősség elvé. A sorozatszerkesztő csupán azt a jogot kívánja fenntartani magának, hogy a cikkekhez rendelt lektorok listáját láthassa és adott esetben módosítást kérjen, esetleg a lektori vélemények alapján nagyobb szigorúságra vagy új lektor(ok) felkérésére biztassa a szerkesztőket. Természetesen emellett készséggel áll a szerkesztők rendelkezésére, akár maga is lektorként, akár bármilyen tanáccsal, amennyiben igényt tartanak rá. Szándékom továbbá a köteteket rendszeresen, lehetőleg évenként megjelentetni, ezzel nyitva egy újabb rangos publikálási lehetőséget az egyre komolyabb igényű hazai nyelvészetnek. Tervezem továbbá egy állandó szerkesztőbizottság felkérését is, amelynek a tagjai egyrészt a tematikus kötetek tárgyköreinek a kijelölésében, másrészt a szerzők és lektorok felkérésében, sőt esetenként a lektorálásban is segítségemre lehetnek.

Végül az is újdonság, hogy magyar és angol nyelvű kivonatokat és kulcsszavakat közlünk, hogy a tartalom szélesebb kör számára és pontosabban azonosítható legyen és ezáltal a szerzők nagyobb közönséget érhessenek el és az esetleges megkeresések révén jobban tudjanak részt venni a nemzetközi tudományos kommunikációban.

Következik a fentiekből, hogy folytatjuk a tematikus kötetek szervezését. A jelen válogatás Bartos Huba szerkesztésében 22 év óta először ismét mondattan-foglalkozik, a jövőben azonban nyitni kívánok a nyelvtudomány olyan újabb területei felé, amelyek nem feltétlenül az „elméleti” nyelvészet keretébe tartoznak. De ezzel is az *ÁNyT* régi hagyományát folytatom, hiszen már a második kötet is „A matematikai nyelvészet és gépi fordítás kérdései” alcímet viselte, ami aligha minősült – már 1964-ben sem – általános nyelvészetnek. Szaktudományunk ugyanis mára a ma bevett terminussal humántudományoknak nevezett diszciplínák egyfajta háttértudományává vált: a szemiotika, a kognitív tudomány, az adatbázisokat és digitalizációs eszközöket építő nyelvtechnológia, vagy a személyfelismerést, a mobiltelefoniat és a számítógépes kommunikációt megújító modern fonetika és beszédtechnológia, mind áthatják a társtudományokat, továbbá az egyik oldalon a klinikai eszközparkot alkalmazó neurolingvisztika révén, a másik oldalon elméleti evolúciós kérdéseket feszegető s ezáltal biológiai érdekeltségű biolingvisztika jóvoltából a nyelvészet újabb természettudományos irányokba is elmozdult.

A jövő lehetőségeit nem könnyű ma feltérképezni. De nyilvánvaló, hogy a nyelvtudománynak mind az elméleti irányjai, mind az alkalmazásokhoz közelebb álló területei nagy fontosságú kérdéseket tesznek föl, illetve jelentős mértékben váltak nyitottá a mindennapi életben jelentkező problémák megoldása terén. E tudomány hosszú történetében sohasem volt ilyen eleven a kapcsolata a gyakorlattal, a nagyközönség igényeivel. Természetesen adódik, hogy e nagy hagyományú sorozatnak ezen alkalmazott kutatások felé is nyitnia kell.

Az eddigiekből is látható, hogy nem mondunk le a „kötőjeles” nyelvésze-tekről, már csak azért sem, mert itt is mérföldes léptekkel mozog előre a kutatás – nem kis részben a viharosan fejlődő eszközparknak köszönhetően. Ki hitte volna pár évtizeddel ezelőtt, hogy az agy belsejébe célzottan, annak működése közben tudunk bepillantani és az eredményeket nyelvelméletek értelmezésére, bizonyítékok súlyozására is fel tudjuk majd használni, vagy hogy a genetika eredményei visszahathatnak a nyelv eredetének vagy a nyelvrokonságnak vitás kérdéseire?

Csaknem 50 évvel ezelőtt, 1963-ban az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* I. kötetének szerkesztői előszavában Telegdi Zsigmond ezt írta:

„[Ami] félszázaddal ezelőtt, Saussure-nél még csak követelés volt, követelés, amelyet az uralkodó felfogás elvileg kivihetetlennek ítélt, időközben valósággá változott: a történeti nyelvészet mellett kialakult és erőteljesen fejlődik egy új nyelvtudomány, amely a nyelvet nem mint fejlődést, hanem mint működő struktúrát vizsgálja. [Bek.] A mi nyelvészetünk a maga egészében sokáig nem méltányolta ezt a fejleményt. Az utóbbi időben ez változóban van; de még mindig előttünk áll, sürgetően, a feladat, meghonosítani nálunk is a nyelv vizsgálatának új módjait, nyelvészetünket ebben a vonatkozásban is a kor szintjére emelni.”*

Telegdi Zsigmond és a körötte összegyűlt nyelvészcsoporthal sikerrel teljesítette a maga elé állított feladatot. Ez a kötet az utód, az előző főszerkesztő, a magyar nyelvtudomány nemzetközileg egyik legjobban ismert és elismert személyisége, a 80 éves Kiefer Ferenc előtt tiszteleg. Szeretném remélni, hogy a sorozat folytatása is méltó lesz az elődökhöz.

Kenesei István

* Kevés olvasónknak lehet meg a könyvespolcán az I. kötet, ezért itt sorolom fel a szerzők listáját, azzal a meggyőződéssel, hogy az kiállta az idők próbáját: Antal László, Bakos Ferenc, Balázs János, Berrár Jolán, Elekfi László, Fónagy Iván, Herman József, Hutterer Miklós, Károly Sándor, Kiefer Ferenc, Magdics Klára, Papp Ferenc, J. Soltész Katalin, Szepe György, Telegdi Zsigmond, Temesi Mihály, Vértes Edit.

